

ШЕКСПИР

WILLIAM
SHAKESPEARE

Works in six volumes. Volume 5

HAMLET,
PRINCE OF DENMARK

OTHELLO,
THE MOOR OF VENICE

KING LEAR

MACBETH

ANTONY
AND CLEOPATRA

CORIOLANUS

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

Твори в шести томах. Том 5

ГАМЛЕТ,
ПРИНЦ ДАТСЬКИЙ
ОТЕЛЛО,
ВЕНЕЦІАНСЬКИЙ МАВР
КОРОЛЬ ЛІР
МАКБЕТ
АНТОНІЙ
І КЛЕОПАТРА
КОРІОЛАН

*Переклад
з англійської*

Київ
Видавництво
художньої літератури
«Дніпро»
1986

В пятый том сочинений
В. Шекспира (1564—1616)
вошли трагедии «Гамлет»,
«Отелло», «Король Лир», «Макбет»,
«Антоний и Клеопатра», «Кориолан».

Редакційна колегія:

П. А. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, Д. В. ЗАТОНСЬКИЙ (голова),
В. В. КОПТИЛОВ, Д. В. ПАВЛИЧКО, В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

Редактор тому

В. В. КОПТИЛОВ

Післямови та примітки

ОЛЕНИ АЛЕКСЕЄНКО,
НАТАЛІЇ МОДЕСТОВОЇ І
ДМИТРА НАЛИВАЙКА

Ілюстрації

СЕРГІЯ ЯКУТОВИЧА

ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАТСЬКИЙ

Переклад Леонід Гребінка

Клавдій, король Данії.

Гамлет, син покійного й племінник нинішнього короля.

Полоній, головний королівський радник.

Гораціо, друг Гамлета.

Лаерт, син Полонія.

Вольгіманд }
Корнелій }
Розенкранц }
Гільденстерн } придворні.
Озрік }
Дворянин }

Священик.

Марцелл }
Бернардо } офіцери.

Франціско, солдат.

Рейнальдо, слуга Полонія.

Актори.

Два гробокони.

Фортінбрас, принц норвезький.

Норвезький капітан.

Англійські послы.

Гертруда, королева Данії, мати Гамлета.

Офелія, донька Полонія.

Привид Гамлетового батька.

Вельможі, дами, офіцери, солдати, матроси, гінци, почет.

Місце дії — Ельсінор.

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА I

Ельсінор. Майданчик перед замком.

Франціско на варті. Входить Бернардо.

Бернардо Стій! Хто там?

Франціско Ні, перше ти назватися повинен.

Бернардо Нехай живе король!

Франціско Бернардо?

Бернардо Він.

Франціско Прийшли ви без запізнення сьогодні.

Бернардо Дванадцять б'є. Іди, Франціско, спати.

Франціско За зміну щира дяка; холод лютий,
Та й моторошно якось.

Бернардо Спокійне все?

Франціско І миша не пробігла.

Бернардо Ну що ж, добраніч.

Спіткаеш там Горацію й Марцелла,
Скажи їм, хай не баряться на варту.

Франціско Здається, чути їх. Гей, стій! Хто там?

Входять Гораціо й Марцелл.

Гораціо Держави друзі.

Марцелл Йі слуги короля.

Франціско Добраніч вам.

Марцелл Бувай, солдате чесний.

А хто вартує?

Франціско На посту Бернардо.

Добраніч вам.

(*Виходить*)

Марцелл Бернардо, гов!
Бернардо Скажи,

Горацію з тобою?

Гораціо Наче так.

Бернардо Вітаю вас, Гораціо й Марцелле.

Марцелл Ну що, була поява й цієї ночі?

Бернардо Я ще не бачив.

Марцелл Гораціо вважає — то химера,
І він, мовляв, нізачо не повірить
У те страшне, що бачили ми двічі.
Я тим-то й ублагав його прийти
Вночі повартувати разом з нами,
Щоб, як привиддя з'явиться, він навіч
Переконавсь і мовив би до нього.

Гораціо Пусте, пусте, не вийде.

Бернардо Сядь, і ми
Знов штурмувати будемо твій слух,
Стійкий, як мур, до оповідей наших
Про диво, нами бачене.

Гораціо Що ж, сядьмо.
Послухаймо, що розповість Бернардо.

Бернардо Минулу ніч, коли ген та,
На захід від Полярної, зоря,
Дозором обійшовши небосхил,
Дійшла туди, де сяє, я й Марцелл.
Годину щойно вдарило...

В х о д и т ь П р и в и д .

Марцелл Тихіше! Бачите, явився знову.

Бернардо Поставою — мов наш король-небіжчик.

Марцелл Гораціо, ти книжник: мов до нього.

Бернардо Хіба не схожий він на короля?

Гораціо Авжеж; аж моторошно з дива й ляку.

Бернардо Чекає слів.

Марцелл Гораціо, питай.

Гораціо Хто ти, що опівнічної доби
Прибрав собі цей войовничий образ,

Яким покійний Данії король
Вражав колись? В ім'я небес, кажи!

Марцелл Образився.

Бернардо Відходить пріч.

Гораціо Стій, стій!

Стій і кажи! В ім'я небес, кажи!

Привид виходить.

Марцелл Пішов; не відповість.

Бернардо Ну що, Гораціо, ти зблід, дрижиш?
І це лише, по-твоєму, химера?
Як мислиш ти?

Гораціо Як перед богом, я не йняв би віри,
Коли б не свідчення, правдиве й певне,
Моїх очей.

Марцелл На короля не схожий?

Гораціо Як сам на себе ти.
В такому панцері він був тоді,
Коли здолав пихатого Норвежця;
Так супився, коли у гніві скинув
Отих поляків із саней на лід.
Це диво дивне.

Марцелл Вже втретє, саме в цю годину мертвих,
Ступою воїна він тут проходить.

Гораціо Не знаю, далєбі, як пояснити,
Та тільки це знамення, що віщує
Всій Данії напасті несказанні.

Марцелл Тож сядьмо, й той, хто знає, хай розкаже:
Нащо така сувора й пильна варта
Виснажує щоночі всіх підданців,
Для чого з міді ллють щодня гармати
Й завозять в край зняряддя до війни;
Чом корабельників женуть силком
На труд важкий, який не зна неділь;
До чого йде, навіщо в цій гарячці
З'єднались на роботі ніч і день?
Хто це мені з'ясує?

Гораціо Я. Принаймні
Так кажуть: Гамлет, наш король покійний,
Чия подоба щойно нам являлась,

Від короля норвежців Фортінбраса,
Що мордувавсь від заздрої пихи,
Дістав був виклик; наш хоробрий Гамлет
(Таким вважав його весь світ, нам знаний)
Вбив Фортінбраса в герці. А з угоди,
Печатьми скріпленої, перемождою
Убитий віддавав з життям укупі
Всі землі, завойовані в походах.
І наш король супроти закладавсь
Належним шматом володінь, які
Пристали б до дідизни Фортінбраса,
У разі б він подужав. Тож законно
Дістались Гамлету норвезькі землі,
Як знано й вам. Та Фортінбрас-молодший,
В незрілому завзятті запальний,
Понабирав в околицях норвезьких
Шибайголів, безстрашних гольтіпак,
За хліб і харч на всяке діло вдатних,
Де пахне здобиччю. Тут видно намір
(Принаймні так вважає уряд наш)
Оружною рукою, силоміць
Собі вернути згадані краї,
Що втратив батько. Ось у чім причина,
Гадаю я, всіх заходів воєнних,
Та й наших вартувань,— і джерело
Тривоги та метушні у нас в державі.

Бернардо

Воно й по-моєму виходить так.
Либонь, якраз на те мара зловісна
Явилась у подобі короля,
Що був і є призвідцею тих війн.

Гораціо

Дрібниця, що затьмарює нам розум.
В щасливі й славні дні розвою Риму,
Коли загинуть мав могутній Юлій,
Могили розкривались, і мерці
Ходили квілячи вздовж римських вулиць;
Хвостаті зорі, і криваві роси,
Й на сонці плями, а світило вод,
Шановане в Нептуновому царстві,
На тьму хворіло, мов під суд страшний.
Якраз такі тяжких подій предтечі,
Гінці, що нашу долю провіщають,
Знамення злигодням лихим прийдешнім
З'явилися від неба та землі
На пострах Данії й всього народу.

З'являється Привид.

Ба, цитьте! Гляньте, знову йде! Хай згубить Мене, та я дорогу перейду.

(Розводить руки)

Як маєш ти, маро, дар мови, звуку,
Озвись до мене!

Як треба добру річ яку зробити,
Тобі в полегкість, а мені в спасіння,
Озвись до мене!

Якщо тобі відома доля краю,
Яку ще не пізно відвернути,
То озовися!

Або як ти ще за життя сховав
У землю скарб нагарбаний, за віщо
Ви, духи, кажуть, бродите по смерті.

Піє півень.

То говори! Спини його, Марцелле!

Марцелл Метнути протазаном?

Гораціо

Так, якщо

Не спиниться.

Бернардо

Та ось він.

Гораціо

Ось він, тут!

Привид виходить.

Марцелл

Пішов.

Ми прогнівили видиво величне
Уявною погрозою насильства;
Бо, мов повітря, привид невразливий,
Погрози наші — то йому зневага.

Бернардо

Якби не півень — може б, і озвався.

Гораціо

А як здригнувся, мовби винуватий,
На віщій поклик! Я чував не раз,
Що співом голосистим і дзвінком
Пробуджує щоранку бога сонця
Сурмач досвітній. Ледь його почувши,
В повітрі чи в землі, в огні чи в морі,
Завсіди мандрівна душа спішить
В свої пороги. А що правда це —
Самі ми впевнились допіру.

Марцелл

Наш привид щез, лише запіяв півень.
І, кажуть, справді перед тими днями,

Коли справляється різдво Христове,
Співець світанку піє всеньку ніч;
Ніякий, кажуть, дух тоді блукати
Не зважиться, планети зла не коять,
Не згубить мавка, відьма не вчаклує —
Такий той час священний і спасенний.

Гораціо Чував таке і я — і трохи вірю.
Та, гляньте, ранок у багряних шатах
З-за тих-он круч ступає по росі.
Кінчаймо варту. Раджу — сповістім
Ми молодого Гамлета про те,
Що бачили; життям клянусь, що дух,
Німіий для нас, до нього обізветься.
Чи згодні, щоб йому це розказати,
Як приязнь і повинність нам велить?

Марцелл Авжеж, ми згодні; я скажу вам, де
Його спіткати можна нині вранці.

Виходять.

СЦЕНА 2

Парадна зала в замку.
Фанфари.

Входять король, королева, Гамлет, Полоній, Лаерт, Воль-
тіманд, Корнелій, придворні та почет.

Король Хоч свіжі в нас ще спогади смутні
Про Гамлетову смерть і хоч годиться
Ще нам в серцях плекати ревний смуток,
Державі — тугою повити чо́ло,
Одначе глузд натуру вже зборов,
І ми, розважно тужачи за братом,
Не забуваємо й про нас самих.
Отож вдову порфіроносну, доти
Сестру, а нині нашу королеву,
Взяли ми, — радість тлумлячи журбою
(Сльоза в одному оці, в другім — усміх),
По мірці зваживши і щастя й лиха:
В весіллі жаль, веселість у жалобі, —
Собі в подружжя. На поради ваші,
Що до одруження схиляли нас,
Пристали ми. За них вам наша дяка.

Тепер до інших перейдімо справ:
Як вам відомо, юний Фортінбрас,
Малу ціну поклавши нашої силі
Чи сподіваючись, що втратить єдність
Наш край по смерті любого нам брата,
Узяв до спілки мрію самолюбну
И наваживсь нам посланням докучати,
Де вимагає повернути землі,
Що у його вітця преславний брат наш
По праву відібрав. Це щодо нього.
Тепер — навіщо ми вас тут зібрали.
Ось цим листом ми просимо Норвежця,
Старого Фортінбрасового дядька,—
До ложа німечю прикутий, він
Навряд чи й чув про наміри небожа,—
Усім цим заходам кінець покласти.
Адже усе спорядження й вербунок
Обтяжують його ж підданців. Тож,
Корнелію наш добрий, Вольтіманде,
До ветхого Норвежця вас шлемо
З поклонами й листом, без повноважень
Рядити з ним над визначені межі,
Що вказані у грамотах оцих.
Хай поспіх ваш засвідчить вашу ревність.

*Корнелій
і Вольтіманд
Король*

Ми виявим, як завжди, нашу ревність.

Ми певні в цім. Щасливої путі.

Вольтіманд і Корнелій виходять.

А ти, Лаерте, з чим до нас прийшов?
З проханням? Ну, у чім воно, Лаерте?
Бажання в міру датський володар
Задовольнить. Чого лишень, Лаерте,
Попросиш — самохіть усе я вволю.
Бо голова не так близька до серця,
Рука не так до послуги устам,
Як датське берло батькові твому.
Чого ж, Лаерте, хочеш?

Лаерт

Володарю,
Лиш волі вашої — мені вернутись
До Франції, звідкіль прибув я радо
На ваше в Данію коронування;
Я виконав обов'язок, і нині

Назад мої думки й бажання линуть
І просять дозволу та згоди в вас.

Король А батько згоден? Що Полоній скаже?

Полоній Він так настійливо благав мене,
Аж поки я, нарешті, поступився
І згоду, хоч і нехотя, а дав.
Прощу, дозвольте й ви йому від'їхати.

Король Щастя тобі, Лаерте! Хай повік
На добре діло час тобі слугує.
А ти, небоже Гамлете, мій сину...

Гамлет

(убік)
Хоч родич я, та не такий вже й рідний.

Король Тобі чоло ще й досі темнять хмари?

Гамлет Ні, навпаки: мене все палить сонце.

Королева Скинь барви ночі, Гамлете ласкавий,
І дружнім оком глянь на короля.
Доволі вже, повіки опустивши,
Шукать вітця, що обернувся в прах.
Звичайна доля: кожне мре створіння,
Проходячи у вічність через тління.

Гамлет Авжеж, звичайна доля.

Королева Чом же щось
Тобі незвичним в долі цій здалось?

Гамлет «Здалось»? О ні, чуже мені це слово.
Ні плащ мій, мов чорнило, любя мати,
Ані врочисті одяги жалоби,
Ні переривчасті й тяжкі зітхання,
Ні повноводі ручаї з очей,
Ні вираз втрати й суму на лиці,—
Всі вияви і всі ознаки горя
Не значать правди, а лише «здаються».
Бо всі ці речі легко можна вдати.
Над те одіння смутку показне
Щось інше глибше поїняло мене.

Король Так, Гамлете, природно і похвально
Повинність скорбну батькові віддати.
Однак твій батько теж утратив батька,
А той — свого. Обов'язок синівський
По смерті батька — певний строк лише
Жалобу правити, а не як стій

Затяглись у жалях непогамовних.
Це впертість нечестива, бабське горе;
Тут знати неповагу до небес,
Нестале серце, нетерплячий дух,
Невиховану і вузьку уяву.
Що нам судилось, що відоме нам
Як звичайнісінька на світі річ,—
Чи слід нам те з упертості тупої
До серця брати? Гріх це перед небом,
Гріх проти мертвих, гріх проти природи;
Це проти розуму, що, смерть батьків
Взаконивши з найпершого мерця
До вмерлого сьогодні, провіщає:
«Так має бути». Тож прошу тебе —
Удар об землю лихом тим і нас
За батька май. І хай весь знає світ,
Що ти до трону нашого найближчий;
І ми тебе любитимем не менше,
Ніж рідний батько сина дорогого.
А щодо намірів твоїх вернутись
До Вітгенберга знову, до науки,—
Це суперечить нашому бажанню.
Ми просимо тебе лишитись тут,
У Данії, на втіху й радість нам,
Як перший наш вельможа, родич, син.

Королева Хай матір, Гамлете, не марно просить.
Лишись у нас, не їдь до Вітгенберга.

Гамлет В усьому я скоряюсь вашій волі.

Король От відповідь — любов і шана в ній.
Вся Данія — твоя. Ходімо, любя.
Ласкава й скоро Гамлетова згода
Нам серце втішила; на честь її
Про кожний келих короля сьогодні
Гармати небу сповістять, воно ж,
Земному грому вторячи, наш тост
Стократно відгримить. Ходім же, любя.
Фанфари. Виходять усі, крім Гамлета.

Гамлет Чому не може плоть моя розпастись,
Розтанути і парою здиміти?
Чому на себе руки накладати
Всевишній не дозволив? Боже, боже!
Які гидкі, мерзенні, недоладні,
Пусті для мене втіхи на цім світі!

Ганьба і сором! Це здичілий сад;
Лиш бур'яни, потворне й хиже зілля
Буяє в нім... І щоб дійшло до того!
Два місяці, ні, менше, як умер...
Володар справжній, мов Гіперіон,
А нинішній — сатир супроти нього.
Мою він матір так кохав, що й легіт
Лиця її торкнутися не смів.
Чи згадувать?.. До нього так горнулась,
Немов жага у ній росла від того,
Чим гамувалась... А минув лиш місяць...
Зрадливість — ось твоє наймення, жінко!
Лиш місяць! Ще не збила черевиків,
В яких вона за гробом мужа йшла
В сльозах, мов Ніобя... і уже,—
О боже, звір би нетямучий довше
Журився,— вийшла за мойого дядька.
Хоч батьків брат — на батька схож він менше,
Ніж я на Геркулеса. Через місяць!
Ще ятрить сіль її неширих сліз
Розчервонілі очі, а вона
Вже шлюб бере. О безсоромна хуткість:
Так поспішати в кровозмісне ложе!
Нема й не може бути в цім добра...
Але німуй, язик, хоч серце рветься.
Входять Гораціо, Марцелл та Бернардо.

Гораціо Привіт вам, любий принце!

Гамлет Вельми рад вам,
Гораціо,— або мій зір похибив!

Гораціо Так, так, мій принце, ваш слуга покірний.

Гамлет Мій добрий друже, я слуга вам теж.
Але чому ви тут, не в Віттенберзі?
Марцелл?

Марцелл Ласкавий принце!

Гамлет Я бачити вас радий.
(До Бернардо)

Добрий вечір.

(До Гораціо)

Та все ж чому ви тут, не в Віттенберзі?

Гораціо Щоб тут байдикувати, принце мій.

Гамлет І ворог ваш такого не сказав би.
Невже, гадаєте, повірю я

У наклеп, що почув оце допіру
Від вас самого? Ви ж бо не з ледачих.
Так що у вас за справи в Ельсінорі?
Ми вас тут до пияцтва привчимо.

Гораціо На похов батька вашого прибув я.

Гамлет Студенте-друзе, не кепкуй; скажи вже,
Що на весілля матері моєї.

Гораціо Либонь, що так: одно за 'дним невдовзі.

Гамлет Зиск, зиск! Остигли страви похоронні
Пішли відразу на столи весільні.
Ніж дня того дожити, радше б я
З запеклим ворогом в раю зустрівсь!..
Мій батько... я немовби бачу батька...

Гораціо Де, принце мій?

Гамлет Очима думки, друже.

Гораціо Пригадую, він справжній був король.

Гамлет В усьому і для всіх він був людина.
Вже не побачу рівного йому.

Гораціо Мій принце, він, либонь, приходив ту ніч.

Гамлет Приходив? Хто?

Гораціо Король, ваш батько.

Гамлет Що? Король! Мій батько?!

Гораціо Вгамуйте подив ваш на мить і чуйно
На все вважайте, що я вам скажу
І що потвердять двоє очевидців
Про ті дива.

Гамлет Кажіть же, бога ради.

Гораціо Марцелл з Бернардо, чесні вояки,
Дві ночі поспіль, стоячи на чатах,
Побачили в мертвотну й глупу північ
Видіння. Хтось, мов ваш покійний батько,
В риштунку повнім з голови до п'ят,
З'явився, повагом, величним кроком,
Ходою владаря ступив повз них.
Так зблизька, мало берлом не черкавши,
Пройшов він тричі. Очі відвести
Не мігши, сполотнілі, скуті жахом,
Вони стояли мовчки. А по тому

Мені розповіли про все таємно.
На третю ніч я з ними став на варті;
В ту саму пору, в образі тім самім,
Потвердивши достоту, слово в слово,
Признання їх,— з'являється... Пізнав
Я батька вашого: води дві краплі
Не так подібні.

Гамлет Де ж воно було?

Гораціо На тім майданчику, де наша варта.

Гамлет Ви й говорили з ним?

Гораціо Я говорив,
Та він мовчав. А втім, здається, раз,
Підвівши голову, ступив він крок
До нас, немов от-от заговорив би.
Та знагла тут запіяв дзвінко півень,
І привид, стрепенувшись, віддалився
І зник із-перед віч.

Гамлет Гм... дуже дивно.

Гораціо Щоб я живий був, це все правда, принце.
І ми за свій обов'язок вважали
Вас повідомити.

Гамлет Атож, атож,
Але бентежить вельми це мене.
А сю ніч ви на варті?

Марцелл
і Бернардо Так, ми вдвох.

Гамлет Він, кажете, озброєний?

Марцелл
і Бернардо Озброєний, аякже.

Гамлет При повній зброї?

Марцелл
і Бернардо Так, в риштунку повнім.

Гамлет То ви не бачили його в лице?

Гораціо Ні, бачили, причілля він підняв.

Гамлет Суворим видававсь?

Гораціо Скоріше смуток на виду, ніж гнів.

Гамлет Червоний чи блідий?

Гораціо Блідий страшенно.
Гамлет А на вас дивився?
Гораціо Ще й пильно.
Гамлет Жаль, мене там не було.
Гораціо Він жаху вам нагнав би.
Гамлет Ну що ж, можливо. Довго це тривало?
Гораціо До ста повільно можна б полічити.
Марцелл
і Бернардо Ні, довше, довше.
Гораціо Я б не сказав.
Гамлет А борода — чи сива?
Гораціо Така, як за життя була у нього,—
Сріблясто-чорна.
Гамлет Повартую з вами.
Ще ж, певно, прийде він.
Гораціо Ручусь, що прийде.
Гамлет Як візьме тінь шляхетний образ батька,
То,— хай роззявиться пекельна паша
Й звелить мовчати,— я заговорю.
Прошу всіх вас: як бачене ховали
Ви досі в таїні, мовчіть і далі;
І що б не сталося цієї ночі —
Тримайте при собі, не прохопійтесь.
За послугу віддячу. Прощавайте!
Опівночі зустрінемося знову.
Усі Обов'язок свій виконаєм, принце.
Гамлет Це радше дружня послуга. Я вдячний.
Гораціо, Марцелл та Бернардо виходять.
Дух батька в повній зброї?! Негаразд.
Тут щось нечисте. О, хоч би вже ніч!
Цить, потерпи, душе! Діяння злі
На світло вийдуть навіть з-під землі.
(Виходить)

СЦЕНА 3

Кімната в домі Полонія.

Входять Лаерт і Офелія.

Лаерт Мої всі речі вже на кораблі.
Прощай, сестрице, та не забувай
З попутним вітром, як нагода буде,
Прислати звістку.

Офелія Ну, звичайно, брате.

Лаерт А щодо Гамлета — легку цю приязнь
Вважай за примху, за буяння крові,
Фіалку, що напровесні цвіте.
Хоч рано зросла, та недовговічна,
Хоч запашна, та нетривка, ця квітка
Коротку хвилю тішить зір і нюх,
І все.

Офелія І більш нічого?

Лаерт Більш нічого.

Природа-бо з роками додає
Краси та сили не самому тілу.
Росте цей храм — пишнішу службу правлять
В нім розум і душа. Цілком можливо,
Тебе він нині любить; бруд, лукавство
Не плямлять ще цноти його бажань.
Та стережись: в становищі високім
Його бажання — не його бажання;
Свого походження невільник він.
Як простий смертний, сам не відітне
Він ласий шмат, бо в виборі його —
Добро і сила цілої держави;
Тому-то воля вибору для нього
Вся в межах згоди та воління тіла,
Якому він — майбутня голова.
Коли тобі освідчиться в коханні —
Розважна будь і вір йому не більше,
Ніж годен ствердити він слово ділом,
Щоб Данії не йти наперекір.
Розмисли, у яку впадеш неславу,
Коли довіришся словам солодким,
Розкриєш серце, втратиш скарб дівочий,
Нестримним домаганням поступившись.
Офеліє, сестричко, стережися,

Ховайся далі від його кохання,
Поодаль стріл і сполохів жаги.
Невинна дівчина вже й тим защедря,
Що гляне місяць на її красу.
Не оминути й чистоті неслави.
Хробак троянду точить ще до того,
Як пуп'янок вона розкриє свій;
І по росі, ще на весні життя,
Найбільше слід хвороби стерегтися.
Обачна будь; найліпший сторож — страх;
Бо ж навіть як напасть її не б'є,
Сама на себе юність повстає.

Офелія Я твій урок поставлю на сторожі
Мойого серця. Любий брате мій,
Лиш не чини як той лукавий пастор,
Що вказує тернистий шлях до неба,
А сам погруз в гордині і розпусті,
Обравши стежку насолод квітучу,
До власних рад байдужий.

Лаерт О, не бійсь!
Та я барюсь; он батько йде до нас.
Входить Полоній.

Благословенний двічі — вдвоє щасний;
Нам пощастило вдруге попрощатись.

Полоній А ти ще тут, Лаерте! Сором, сором!
Вже щогли гнуться від вітрил надутих
І ждуть тебе. Спіши на корабель!
Стривай: прийми моє благословення!
(*Кладе руку йому на голову*)
Та ще затям собі ось ці поради.
Не всі думки доводь до язика.
Думок незрілих не виводь у діло.
Тримайся просто, але й міру знай.
Пізнавши друзів у біді, прикуй
Їх обручем стальним собі до серця,
Та, ручкаючись зразу з ким попало,
Долоні не мозоль. Остережися
Встрявати в сварку; а коли вже встряв,
То хай тебе противник стережеться.
Всіх слухай, але мало говори;
Збирай чужі думки, свої ж приховуй.
Багатий одяг ший по гаману,
Та без химер: щоб пишно, та не рясно,

Бо ж часом по вбранню людину цінять,
А в Франції хто вищий і значніший,
Той носить і добірніше вбрання.
Не позичай нікому і ні в кого;
Бо, даючи у борг, втрачаєш часто
І гроші, й друга; беручи ж у борг,
Чуття ощадності помалу тупиш.
А над усе — будь чесний сам з собою,
І з цього впливе, як ніч із дня,
Що ти ні з ким душею не покривиш.
Прощай же; хай моє благословення
На добру путь тебе настановля.

- Лаерт* Уклінно б'ю, панотче, вам чолом.
- Полоній* Пора, не гайсь. Прощай же; слуги ждуть.
- Лаерт* Прощай, Офеліє, і слів моїх
Не забувай.
- Офелія* Вони дійшли до серця,
А ключ від них я віддаю тобі.
- Лаерт* Прощайте.
(*Виходить*)
- Полоній* Про що він говорив з тобою, дочко?
- Офелія* Про принца Гамлета, як ваша ласка.
- Полоній* Ова! До речі:
Мені казали, що знедавна Гамлет
Бува з тобою наодинці й ти
Його приймаєш і охоче, й часто.
Якщо це так,— а так застерігали
Мене,— то я тобі сказати мушу,
Що ти шануєшся не так, як гоже
Твоїм чеснотам і моїй дочці.
Що межі вами? Чисту правду мов.
- Офелія* Він, тату, не одну давав заруку
В знак приязні до мене.
- Полоній* Що! Приязнь? Тю! Дівча лиш жовтодзьобе,
Життям не терте, може так казати.
Ти й віриш тим байкам, чи пак зарукам?
- Офелія* Не знаю, що й подумати про них.
- Полоній* А те, що ти, без сумніву, дитя,
Коли за щире золото їх маєш.

Проси заруку, донько, найдорожчу,
Щоб ти,— бодай усох мені язик,—
Не заручилась дечим без заручин.

Офелія Освідчувався він мені в коханні
Шляхетними словами.

Полоній Отож-бо! Слів тих ненадовго стане.

Офелія І стверджував слова свої до того ж
Свідочтвом неба й клятвами святими.

Полоній Ет, сильця на синиці! Я знаю, дочко:
Як грає кров, язик на клятви щедрий;
Ті спалахи, що світять, та не гріють,
Що гаснуть і в душі, й на язиці
Ту ж мить, коли дається обіцянка,
Ти не бери за полум'я. Надалі
Скупіше виявляй дівочу приязнь,
Своїм чеснотам вартість вищу став,
Аніж словам кохання. Щодо принца,
То знай, що він ще молодий і вільний
Гасать на довшім аркані, ніж можна
Тобі, Офеліє. Не вір нізачо
Його клятьбам. Бо ж клятви — гендлярі,
В них масть не та, що в їхнього убору.
Це посередники в ділах гріховних,
Це звідники святі та божі видом,
Щоб звабити певніше. Ось чому
Тобі віднині бороню рішуче
Хвилинні навіть стрічі й балачки
Із принцом Гамлетом, тобі негожі.
Шануй же мій наказ. Ходи здорова.

Офелія Я вам корюся, тату.

Виходять.

СЦЕНА 4

Майданчик перед замком.

Входять Гамлет, Гораціо й Марцелл.

Гамлет Ну й холодно, аж забиває дух.

Гораціо Заходять зашпори; мороз кусючий.

Гамлет Котра година?

Гораціо Скоро, мабуть, північ.

Марцелл Ні, било вже.

Гораціо Хіба? А я й не чув. Виходить, близько
Той час, коли блукає тут мара.

Сурми й два гарматні постріли за сценою.

Що це таке, мій принце?

Гамлет Король не спить, справляє сю ніч учту,
П'є і танцює навісний танець;
Щораз, як рейнського він дзбан осушить,
Литаври й сурми гучно сповіщають
Про подвиг цей його.

Гораціо Такий тут звичай?

Гамлет Отож-бо й є.
Хоч сам я тут родивсь і при звичаївсь,
Та, як на мене, нам би більше честі
Зламать той звичай, ніж його держатись.
Пиятика ославила вже нас
На всі народи заходу і сходу;
Нас мають за п'яниць, нас дражнять свиньми.
Цей звичай всяке наше добре діло
Знеславлює і зводить нанівець.
Коли, бува, позначає людину
Природний гандж (у тім вона не винна,
Як у своїм народженні — ество
Саме собі не добирає роду),
Або якась надмірна риса вдачі,
Що зносить геть вали й загати глузду,
Чи звичка, що переступає межі
Подобства й чемності,— то та людина,
Тавро своєї вади несучи,
Як знак фортуни чи як дар ества,
Свої чесноти всі,— хай їх без ліку
І хай вони чистіші за святиню,—
Згубила тим однісіньким пороком
Перед судом загалу. Крихта зла
Все благородство здатна очорнити
На сором добрим людям.

Входить Привид.

Гораціо Гляньте, йде!

Гамлет Пречисті сили неба, крийте нас!
Блаженний дух чи сатана проклятий,
Чи злинув ти з небес, чи з пекла зринув,

Хай заміри твої лихі чи добрі,—
Твій образ так мені навдивовижу,
Що мушу мовити до тебе. Батьку,
Королю датський, Гамлете! Озвись!
Не дай, щоб згинув я у незнанні,—
Скажи, чому твої стражденні кості,
Поховані по звичаю й закону,
Продерли покрови; чом домовина
Розкрила щелепи свої камінні
І вивергла тебе? Як зрозуміть,
Що ти, вже труп, ізнов при повній зброї
Ідеш у сяйві місяця непевнім,
Спотворюючи ніч і простим смертним
Усе ество так зрушивши жажливо
Думками, неосяжними для нас?
Навіщо чиниш так? І що нам діять?

Привид манить Гамлета.

Гораціо Киває вам піти за ним слідом,
Немов бажає дещо оповісти
Самому вам.

Марцелл Глядіть-бо, як люб'язно
Вас манить відійти поодаль відси.
Але не йдіть за ним.

Гораціо Не йдіть нізащо.

Гамлет Тут не озветься; ну, то я піду.

Гораціо Не йдіть, мій принце.

Гамлет Чом, чого боятись?
Життя не ставлю я і в вартість шпильки;
Що ж до душі, то що їй вчинить дух,—
Вона-бо річ безсмертна, як і він.
От манить знов мене; і я піду.

Гораціо А що, коли він звабить вас у воду
Або на кручу, що лячним верхів'ям
Звисає понад хвилями морськими,
І прибере подобу там страшливу,
Що вас позбавить влади над собою,
А далі ввергне в безум? Схаменіться;
На кручах тих не треба і причини,
Щоб мислі відчайдушні охопили
Того, хто тільки гляне вниз на море
І рев його послухає.

Гамлет Він манить.
Иди, я за тобою поспішу.
Марцелл Не пустимо вас, принце!
Гамлет Руки геть!
Гораціо Отямтеся! Не йдіть!
Гамлет Ні, доля кличе
І так спотужнює в цім тілі жили,
Що не здола його й Немейський лев.
Знов манить. Відійдіть, панове, краще.
Клянусь, хто спинить, стане духом сам.
Кажу вам, геть!
(До Привіда)
Иди, я за тобою.
Привид і Гамлет виходять.

Гораціо Уява завела його в безумство.
Марцелл Ходім слідком. Ну як його лишити?
Гораціо Ходім хутчій. І чим кінчиться це?
Марцелл В державі датській завелась гнилизна.
Гораціо Поможуть небеса.
Марцелл Ходім за ним.
Виходять.

СЦЕНА 5

Там же. Інша частина укріплень.
Входять Привид і Гамлет.
Гамлет Куди ведеш? Озвись, я дальш не йду.
Привид То слухай.
Гамлет Говори.
Привид Вже близько час мій,
Коли в сірчане полум'я на муку
Мені вертатись.
Гамлет О сердешний дух!
Привид Ти не жалкуй, а слухай пильним ухом,
Що я повім.
Гамлет Кажі; я мушу чути.

Привид А також і помститись, як почувеш.

Гамлет Що?

Привид Я дух твого батька,
Приречений на певний строк блукати
Вночі, а вдень каратися вогнем,
Аж поки всі гріхи буття земного
Не вигорять до пня. Якби не тайна
Тюрми моєї, я б наговорив
Такого, що тобі найменше слово
Роздерло б душу, остудило кров,
Як зорі, очі вирвало б з орбіт,
Цей чуб густий, хвилястий розняло б
І підняло в нім кожну волосину,
Немов голки від люті в дикобраза.
Однак не для живих ці одкровення,
Що вічності належать. Слухай, слухай!
Якщо коли любив ти справді батька...

Гамлет О боже!

Привид Помстися за його нелюдське вбивство.

Гамлет Убивство?

Привид Усяке вбивство річ гидка, та це
Найгидше, найдикіше, найпідліше.

Гамлет Кажі мерщій! І я на крилах, бистрих,
Немов уява чи любовна мрія,
Полину мститись.

Привид Бачу, годен ти;
Ти був би в'ялий, як ситняг спокійний,
Яким поріс так рясно берег Лети,
Якби не стрепенувсь. Тож, сину, слухай:
Мене в саду, всім казано, гадюка
Вкусила сонного. Усіх датчан
Такою байкою про смерть мою
Ошукано. Та знай, мій славний хлопче:
Змій, що урвав життя твому батьку,
Надів його вінець.

Гамлет О віще серце!

Мій дядько?

Привид Так, він. Цей кровозмісник, хтивий звір
Умом чаклунським, чорним даром зваби,—
О згинь, мерзенний хист, що має силу

Облесництва! — схилив до втіх ганебних
Мою на взір чесотну королеву.
О Гамлете, що за страшне падіння!
Від лицаря, чия любов шляхетна
З обітницею шлюбною руч-об-руч
Завсіди йшла, скотитися до гада,
Позбавленого тих дарів ества,
Які мав я.
Як чистоту не знадить гріх ніколи,
Хоч би убрався він в небесний лик,
Так хіть, хоч з янголом ясним з'єдналась,
На райському наситившись ложі,
Забagne падла.
Ба цить! Либонь, ранковим вітром віє;
Тож скоротім. Я спав собі в саду,—
Така вже в мене звичка пообідня;
В той час дозвілля дядько твій підкрався,
Сік блекоти сховавши при собі,
І влив її мені в обидва вуха.
Проказу люту збуджує вона
Й так ворогує із людською кров'ю,
Що швидше від живого срібла мчить
В природні ходи й переходи тіла
І, мов краплина квасу молоко,
Густить і квасить з силою страшною
Здорову кров; так сквасило й мою:
Вмить чорний струп, як Лазаря, покрив
Бридкою і смердючою корою
Мій чистий стан.
Отак рукою братовою в мене
Украдено життя, вінець, дружину.
Підтятий у цвіту мого гріха,
Без сповіді, причастя і собору,
Без покаяння, мусив я на суд
Тягар провин на плечах весь нести.
О страшно! Страшно! О нелюдськи страшно!
Не попусти, як маєш серце в грудях;
Не дай постелі датських королів
Буť ліжком кровозмісу та розпусти!
Але, хоч як цю справу поведеш,
Не гидь свій розум, душу не погань,
Умисливши на матір щось; лиши
Тернам, що поросли їй груди, й небу
Карати матір. А тепер прощай!
Світляк, почувивши, що скоро ранок,

Вже немічний свій вогник пригасив.
Прощай, прощай! За мене пам'ятай!
(*Виходить*)

Гамлет О воїнство небесне! Земле! Ще хто?
До пекла вдатися? Цить, серце, цить;
Не м'якніть, м'язи, і тужаві станьте,
Й держіть мене. За тебе пам'ятать?
Так, бідна тінь, аж доки пам'ять блудить
В цім черепку. За тебе пам'ятать?
Ще б пак! З табличок пам'яті моєї
Зітру дотла всі записи пусті,
Всю мудрість книжну і усе минуле,
Всі молодості й досвіду відбитки;
Тепер це мало важить. А віднині
У книзі мозку запис лиш один —
Твій заповіт. Так буде, присягаюсь!
О згубна, згубна жінка!
О гад, усміхнений, проклятий гад!
Мої таблички, запишім до вас,
Що можна все всміхатись і всміхатись
І бути гадом. В Данії принаймні.
(*Пише*)
Готово, дядечку. Ось мій девіз:
«Прощай, прощай! За мене пам'ятай!»
Клянуся в тім.

Гораціо
і Марцелл

(*за сценою*)

О принце!

Марцелл

(*за сценою*)

Принце наш!

Гораціо Бог борони його!

Гамлет Хай буде так!

Гораціо

(*за сценою*)

Ого-го-го, мій принце!

Гамлет Ого-го-го, сюди, мої пташата!

Входять Гораціо й Марцелл.

Марцелл Ну як, мій пане?

Гораціо

Що нового, принце?

Гамлет Дива, дива!
Гораціо Будь ласка, розкажіть.
Гамлет Прохопитесь.
Гораціо Клянуся, принце, ні.
Марцелл Нізачо в світі.
Гамлет Хто б таке подумав!
 А тайну здержите?
Гораціо
і Марцелл Так, клянемося!
Гамлет Всій Данії повік не знать злочинця,
 Який... не був би шахраєм запеклим.
Гораціо Не варт вставати духу з домовини,
 Щоб це сказати.
Гамлет Справді: ваша правда.
 Отож, без зайвих слів, чи нам не краще
 Потиснути долоні й розійтись?
 Вам до своїх турбот і справ — адже
 У кожного якісь турботи й справи,
 Чи ті, чи інші. Ну, а я, нещасний,
 Піду молитись.
Гораціо Слова ці ваші недоладні, принце.
Гамлет Як ними вас образив я — шкодую,
 Пробачте.
Гораціо Злого чину тут не бачу.
Гамлет Ні, є тут злочин, Патріком клянусь!
 Тяжкий до того ж. Мушу вам сказати,
 Що духові поійняти можна віру.
 Хоч вам кортить про нього більш дізнатись,
 Вгамуйте хіть, як можете. Ну, друзі,
 Товариші в навчанні і в бою,
 Мое прохання вдовольніть.
Гораціо Все зробимо охоче; в чім же річ?
Гамлет Про те, що сю ніч бачили, мовчати.
Гораціо
і Марцелл Не скажемо нікому.
Гамлет Присягніться.
Гораціо Клянусь, я не скажу.

Марцелл І я клянусь.
 Гамлет Ні, на мечі!
 Марцелл Ми й так заприсяглись.
 Гамлет Ви на мечі клянїться!
 Привид
 (з-під сцени)
 Клянїться!
 Гамлет Ге, братку, й ти? Озався, небораче?
 Ви чуєте цей голос з підземелля?
 Клястись ви згодні?
 Гораціо Підкажіть нам клятву.
 Гамлет Про те, що сю ніч бачили, ніколи
 Нікому не казати. Мечем клянїться!
 Привид
 (з-під сцени)
 Клянїться!
 Гамлет Ніс et ubique? ¹ Перейдім деінде.
 Ідіть сюди, панове,
 І знов на меч мій руки покладіть.
 Мечем моїм клянїться
 Про все почуте тут мовчать довіку.
 Привид
 (з-під сцени)
 Мечем його клянїться!
 Гамлет Ого, старий! Мов кріт, ти землю рєш!
 Чудовий землекоп! Ходімо далі.
 Гораціо О ніч і день! Дива, дива, та й годі!
 Гамлет Нехай дива, та ви їм не дивуйтесь.
 Гораціо, на світі більше тайн,
 Ніж вашій вченості хоч би приснилось.
 Ще відійдімо.
 Тут, як і там, боронь вас боже, друзі,
 Хоч як би дико й дивно я повївсь
 (Мені на думку може спасти згодом
 Прикинутися дурником абощо),—
 Побачивши мене, складати руки,
 З багатозначним виразом моргати
 Чи мовити такі сумнівні речі,

¹ Тут і скрізь? (Латин.)

Як-от: «Те-те, нам дещо утямки»,
Або: «Ніхто не просить нас, а то б...»
Чи «Сміли б ми...», чи «Тут би дехто міг»,
Чи як по-іншому давати наздогад,
Що знаєте про мене щось. У цьому
Душі спасінням, друзі, покляніться.

Привид

(з-під сцени)
Покляніться!

Клянуться.

Гамлет

Вгамуйсь, бентежний духу! Що ж, панове,
Тепер з любов'ю покладусь на вас.
І все те, чим такий бідак, як Гамлет,
Любов і дружбу виказати зможе,
Дасть бог, не забариться. Ідімо разом.
Я вас усіх прошу — ні пари з уст.
Звихнувся час... О доле зла моя!
Чому його направить мушу я?
Ходімо ж разом.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Кімната в домі Полонія.

Входять Полоній і Рейнальдо.

- Полоній* Ось гроші та листи йому, Рейнальдо.
Рейнальдо Я, пане, передам.
Полоній Перш ніж його відвідати, Рейнальдо,
Було б розумно взнати, як він там
Поводиться.
Рейнальдо Я й сам так думав, пане.
Полоній Твій задум добрий, дуже добрий. Слухай:
Дізнайся спершу, хто з датчан в Парижі,

І як, і де, й на що вони живуть,
З ким знаються, що тратять. А дізнавшись
Питаннями на вітер, наздогад,
Що син мій їм знайомий, виїжджай
Помалу з манівців на битий шлях;
Удай, що знаєш ти його з чуток,
Мовляв, «я батька знав його, та й друзів,
Ну та й його». Чи втямив ти, Рейнальдо?

Рейнальдо Так, пане, зрозумів.

Полоній

«Ну та й його, але,— додай,— не дуже.
Якщо це той, так це гультай безпутний,
Сякий, такий»,— і набреши на нього,
Що зайде в голову. Та в міру гідь,
Щоб не знечестити; цього побійся.
Зате все жарти, непутства, срамоти,
Що супроводять молодість і волю,
Згадати б варт.

Рейнальдо

Наприклад, карти, пане.

Полоній

Атож. Вино, божба, двобої, свари,
Повії; можна й це.

Рейнальдо

Мій пане, це його знечестить.

Полоній

Е, ні; умій полегшити тягар.
Не наведи на нього поговору,
Що він не зна в розпусті міри й краю.
Не це я мав на думці. Ті гріхи
Спиши так мило, щоб вони сприймались
Так, мовби плями вільного життя,
Мов пил і вибухи душі палкої,
Мов не вгамоване в крові буяння.
А це звичайна річ.

Рейнальдо

Але, мій пане...

Полоній

Навіщо це?

Рейнальдо

Так. Я, ласкавий пане,
Хотів би знати.

Полоній

Гну я ось до чого,
І, сподіваюсь, штука ця корисна,
Заляпавши отак його багном,
Але не дуже, ніби ненароком,
Вважай:
Твій співрозмовник, випитать котрого
Ти хтів, якщо він помічав гріхи

За юнаком, якого ти ганьбив,
Будь певен, скаже вслід твоїм словам:
«Мій пане», чи «добродію», чи «друже»,
Або інакше, як у них там звичай
Та стан йому велить.

Рейнальдо

Звичайно, пане.

Полоній Тоді він ось як... ось як він...
Що пак я хотів був сказати? Йй-богу, я хотів щось сказати. На чому я урвав?

Рейнальдо На «скаже вслід тобі», на «мій пане», та ще на «добродію» й на «друже».

Полоній На «скаже вслід тобі»? От-от. Він скаже:
«Щого я пана знаю і спіткав
Учора чи тоді-то, з тим чи з тим.
І справді, як ви кажете, він там
У карти грав, там вихидив надміру,
А там побивсь за м'яч»; або ще й так:
«Я бачив, він в веселий дім заходив»,
По-нашому, в бордель, якщо не знаєш.
Аж ба —
Гачок з брехнею рибку-правду вловить.
Отак ми, люди з хитрощами й глуздом,
То зокола, то пробуючи броду,
Вибоями виходим на гладеньке,—
Тож рад і вказівок моїх пильнуй
Про панича. Утямив ти чи ні?

Рейнальдо Так, пане, зрозумів.

Полоній Прощай же; з богом.

Рейнальдо Прощайте, пане.

Полоній І сам за ним ти потайці слідкуй.

Рейнальдо Все ясно, пане.

Полоній Хай музики навчається.

Рейнальдо Гаразд.

Полоній Прощай.

Рейнальдо виходить.
Входить *Офелія*.

Ну що, *Офеліє*? В чім клопіт?

Офелія Ох, таточку, я так перелякалась!

- Полоній* Чого, крий боже?
- Офелія* Коли я шила у своїм покої,
 Принц Гамлет — геть розхристаний, без шапки,
 У непідв'язаних, брудних панчохах,
 Обвислих, мов кайдани на ногах,
 Блідий як сніг, колотяться коліна,
 А на виду така страшна розпука,
 Мов просто з пекла вирвався розповісти
 Страшні страхіття,— увійшов до мене.
- Полоній* З кохання стратив глузд?
- Офелія* Не знаю, тату,
 Але боюсь, що справді.
- Полоній* Що ж казав він?
- Офелія* Схопив мене за п'ясть і стиснув міцно,
 Ступив назад на довжину руки,
 А другою от так прикривши очі,
 Втопив їх у мое лице, мов хтів
 Намалювать. Стояв він довго так;
 Тоді, мені потрясши злегка руку,
 Хитнувши тричі ось так головою,
 Зітхнув до того жалісно й глибоко,
 Мов зараз в нього серце розпадеться
 І прийде смерть; тоді, мене пустивши
 І дивлячись через плече, пішов,
 Немов і без очей дорогу бачив.
 Так аж за двері вийшов він наосліп,
 І зір його ввесь час був на мені.
- Полоній* Ходім; нам треба короля знайти.
 Видиме тут любовне божевільдя,
 Яке людей своїм шаленством губить,
 Штовхаючи на вчинки відчайдушні,
 Таке ж, як інші пристрасті під небом,
 Що мучать смертних. Жаль... Чи не сказала
 Ти цими днями прикрого йому?
- Офелія* Ні, батечку, але, як ви веліли,
 Його писань не брала й не пускала
 Його до себе.
- Полоній* От і з'їхав з глузду.
 Шкода, що я не зрозумів як слід
 І легковажив Гамлета. Боявся я,
 Що він лиш бавиться тобі на згубу.
 Клену свої страхи! Старим властиво

В обачності переступати міру,
Як молодим на неї не вважати.
Ходім до короля; він мусить знати.
Признання хай на нас накличе гнів,
Але таїться гірше й поготів.
Ходім.

Виходять.

СЦЕНА 2

Кімната в замку.

Фанфари.

Входять король, королева, Розенкранц, Гільденстерн та по-
іст.

Король Привіт вам, Розенкранце й Гільденстерне!
З бажання вас побачити, водночас
І в вашій службі маючи потребу,
Ми вас покликали. Ви, певне, дещо
Про Гамлетову зміну вже чували;
І справді, він ні внутрішньо, ні зовні
Себе вже не нагадує. Що інше,
Крім батькової смерті, так могло
Його з самовладанням розлучити,
Я не збагну. Тож вас прошу обох,
Що змалку поруч з ним росли, йому
Сусідячи і вдачею, і віком,
Ласкаві будьте, при дворі у нас
На час лишитись, вашим товариством
Втягти його в розваги та й дізнатись,
Як випаде нагода, що таке,
Нам не відоме, так його гнітять.
Тоді ми принца зможемо зцілити.

Королева Панове, вас він згадує всякчас,
І певна я, нема ще двох на світі,
До кого він прихильніший. Як ви
Охочі згоду й ласку нам явити
Тим, що свій час на час нам віддасте,
Назустріч нашим помислам пішовши,—
Віддячено вам буде за гостину
По-королівськи.

Розенкранц

В силу прав монарших
Свою високу волю королівську
Ви можете повити не в прохання,
Але в веління.

Гільденстерн

Корячись обидва,
Ми завжди вам до послуги готові.
Повинність прихиливши вам до ніг,
Ждемо лише наказу.

Король

Ми вдячні, Розенкранце й Гільденстерне.

Королева

Ми вдячні, Гільденстерне й Розенкранце.
Прошу, негайно йдіть до мого сина,
Що так змінився. Гей, хто-небудь там,
До Гамлета панів цих проведіть.

Гільденстерн

Дай господи, і наше товариство
Поможе й звеселить його.

Королева

Амінь!

Розенкранц, Гільденстерн і дехто з почту виходять.

Входить Полоній.

Полоній

Посли з Норвегії, королю мій,
Щасливо повернулись.

Король

Ти завжди батьком добрих був вістей.

Полоній

Чому б і ні? Повірте, мій державцю,
Що мій обов'язок, як і душа,
Належить рівно богу й королю.
Або мій мозок геть позбувся нюху,
Який тим тонший, чим хисткіший слід,
Або дійшов я врешті джерела,
Від чого Гамлет втратив ясність мислі.

Король

Від чого ж? О, жадав би я почути.

Полоній

Перш прийняли б послів; мої ж новини
Хай на бенкеті будуть на солодке.

Король

Вчини їм ласку сам, звели ввійти.

Полоній виходить.

Гертрудо любя, він знайшов, виходить,
Коріння всій недолі з сином вашим.

Королева

Коріння тут, боюсь, лише одне —
Смерть батькова і наш покvapний шлюб.

Король Побачимо.

Вертається Полоній, з ним Вольтіман'д та Корнелій.

Привіт вам, любі друзі!

Що, Вольтіманде, шле наш брат норвезький?

Вольтіман'д

Поклони й побажання, як і ви.
Нас ледве вчувши, він звелів урвати
Вербунок небожа; бо він гадав,
Що той похід лаштує проти Польщі,
Але, пильніш приглянувшись, упевнився,
Що проти вас, королю. Засмутившись,
Що так недуга й вік його похилий
Допомогли його убрати в шори,
Заборонив він дії Фортінбраса.
Той приїздить, винитися перед дядьком
І присягається ніколи зброї
Не підіймати на величність вашу.
Король Норвезький, радий, призначає
Йому щорік три тисячі корон
І вповноважує його все військо,
Ним навербоване, вести на Польщу.
Він просить, як тут списано докладно,
(подає папери)
Щоб ви дозволили його військам
Прохід по землях тих, що вам належать,
На запораках повної безпеки,
Як тут означено.

Король

Ми вельми раді

Й розглянемо цей лист в вільніший час,
Щоб відписати, зваживши всю справу.
Тим часом дяка вам за справний труд;
Ідіть спочиньте; ввечері в нас учта.
До зустрічі!

Вольтіман'д і Корнелій виходять.

Полоній

Кінець цій справі добрий.

Державцю мій і пані, міркувати,
В чім слава короля, в чім честь підданця,
Чом день є день, ніч — ніч, а час є час,
Було б лиш гаяти ніч, день і час.
Оскільки стислість — розуму душа,
А велемовність — убрання квітчасте,
Я мовлю стисло. Ваш вельможний син
У божій волі, тобто збожеволів;

Бо в тому божевілля й полягає,
Щоб бути не в своїй, а в божій волі.
Ну, та дарма.

Королева

Більш змісту, менш краси.

Полоній

Клянусь, я за красу не дбаю, пані.
Що збожеволів він, на жаль, це правда;
І правда, що на жаль; і жаль, що правда;
Зворот незграбний, ну, та бог із ним.
Я обійдусь без правил красномовства.
Відомо нам, що збожеволів він;
Тепер знайдім причину цього чину.
Знайдімо себто чин його причини,
Чи пак яким же чином він спричинивсь.
Міркуймо так:
Є в мене донька — поки що моя,
Яка мені з покори та слухнянства
Ось що дала; розважте й розсудить.

(Читає)

«Небесному ідолові моєї душі, пречудовній Офелії». Вислів невдалий, неодоладний вислів. «Пречудовній» — неодоладний вислів. Та слухайте ще. Отже: «На її пишні білі груди...» — і таке інше.

Королева

Це Гамлет так Офелії писав?

Полоній

Стривайте, пані; все скажу відверто.

(Читає)

«Не вір, що зорі є вогні,
Що сонце зійде зрання,
Не вір у правду без брехні,
А вір в моє кохання.

О люба Офеліє, мені не під силу вірші: нема в мене хисту розміряти свої зітхання. Але що я тебе кохаю, повір, о прекрасна. Про щай. Твій довіку, премила панно, доки оця машинка в нього справна. *Гамлет*».

Ось що мені слухняно показала
Дочка, а потім розказала все,
Як, де, коли він упадав за нею.

Король

А як вона любов ту прийняла?

Полоній

Якої думки ви про мене, пане?

Король

О, ти людина віддана й шановна.

Полоній

Хотілось би мені це довести.
Та що б ви думали про мене, взнавши,
Що, бачивши палку любов ще в льоті,—
А, треба вам сказати, я все укмітив,

Перш ніж дочка призналась,— що б гадали
Ви, мій державцю, й ви, вельможна пані,
Коли б я, мов дубовий стіл нечулий,
Мовчав, і серцю наказав мовчати,
А чи дививсь крізь пальці на любов цю,—
Що б ви подумали? Ні, я не гаявсь
І мовив руба молодій красуні:
«Пан Гамлет — принц, він не в твоїй орбіті;
Цьому не будь». Я й напутив її
Замкнути перед ним і двері, й серце,
Не брать дарунків, гнати посланців.
Вона й пожалала те, що я посіяв.
А він, відштовхнутий,— скажу коротше —
І зажурився; потім став постити,
Утратив сон і підупав на силі,
В знетямі впав, а далі — крок за кроком —
У безум, що тепер його мордує,
А нас смутить.

- Король* І вам здається так? :
- Королева* Можливо дуже.
- Полоній* А чи хоч раз бувало, рад я знати,
Коли б я мовив твердо «так», а вийшло
По-іншому?
- Король* Такого не згадаю.
- Полоній* *(показуючи на свою голову й плечі)*
Оце здійміть з оцього, як не так.
Коли я на сліду вже, то дійду
До правди, хоч під землю ви її
Сховайте.
- Король* Як це вивірити нам?
- Полоній* Він, знаєте, годин чотири часом
По галереї ходить тут.
- Король* І справді.
- Полоній* Ось я дочку пошлю йому назустріч,
А ми із вами станемо за килим
І попильнуємо. Як він її
Не покохав і не збезумів з того,
То хай я буду мужиком, стайничим,
А не державним радцем.
- Король* Перевірмо.

Королева О, йде, сердега, й сумно щось читає.

Полоній Ідїть, благаю вас, обоє звідси;

Я з ним притьмом зітнусь.

Король і королева з почтом виходять.

Входить Гамлет, читаючи.

Прошу в вас ласки:

Як поживає добрий принц мій Гамлет?

Гамлет Гаразд, слава богу.

Полоній Ви знаєте мене, пане мій?

Гамлет Дуже добре: ви торговець рибою.

Полоній Ні, пане мій.

Гамлет То я бажав би вам бути таким же чесним.

Полоній Чесним, пане?

Гамлет Авжеж, добродію. Бути чесним на цім світі — значить бути одним-єдиним з десяти тисяч.

Полоній Чиста правда, пане.

Гамлет Бо коли й сонце плодить черву в дохлій собаці, обціловуючи падло... Маєте ви дочку?

Полоній Маю, пане.

Гамлет То хай не гуляє вона на сонці. Всякий плід — божий дар, та не в лоні у вашої дочки. Пильнуй, друже.

Полоній

(убік)

Ну що ви скажете? Усе тягне своєї про мою доньку. Одначе спершу він мене не впізнав; сказав, що я торговець рибою. Дійшов він краю, дійшов краю. І я замолоду зазнав був багато лиха через ту любов; достоту отак само. А мовлю-но я до нього знову... Що, пане мій, ви читаєте?

Гамлет Слова, слова, слова.

Полоній А про що йдеться там, пане мій?

Гамлет Між ким?

Полоній Я питаю, про що йдеться в вашій книжці, пане.

Гамлет Це наклепи, добродію. Пройдисвіт сатирик каже тут, що в старих людей сиві бороди, зморшки на виду, а з їхніх очей тече густа смола, як слив'яний глей, і що їм так прикро бракує кебети в голові, як і сили в стегнах. Хоч я твердо й міцно з

цим згоден, проте, добродію, я вважаю за негоже так-таки про це писати. Адже ви самі, добродію, були б мого віку, якби здужали позадкувати раком.

Полоній

(убік)

Хоч це й божевілля, але в ньому є послідовність... Чи не піти б вам відси, пане? Тут дме.

Гамлет В могилу?

Полоній Справді, там нізвідки не дме.

(Вбік)

Як дотепно він подеколи відказує! Божевілля часом так щастить влучно висловитись, що розуму й здоровому глуздові годі й пробувати. Треба лишити його й надумати, як би звести його з дочкою... Вельмишановний принце, уклінно прошу дозволу покинути вас.

Гамлет Нічого іншого ви не могли б попросити в мене, з чим я розлучивсь би охочіше... Крім мого життя, крім мого життя, крім мого життя.

Полоній Бувайте здорові, принце.

Гамлет Ото ще ці старі нудотні дурні!

Входять Розенкранц і Гільденстерн.

Полоній Вам пана Гамлета? Він осьде.

Розенкранц Спасибі, пане.

Полоній виходить.

Гільденстерн Вельмишановний принце!

Розенкранц Мій любий принце!

Гамлет Мої найліпші друзі! Як ся маєш, Гільденстерне? А ти як, Розенкранце? Як, добрі хлопці, живете?

Розенкранц Як перші-ліпші із синів землі.

Гільденстерн Щасливі тим, що не в надмірнім щасті. Ми не на шишці ковпака Фортуні.

Гамлет Але й не на підшвах її черевиків?

Розенкранц Ні там, ні там, мій пане.

Гамлет Тобто ви живете біля її поперека, чи то в самому осередді її розкошів?

Гільденстерн Та десь посередині, в скромному місці.

Гамлет В скоромному місці Фортуні? Ой, велика правда; це відома потіпаха. Що нового?

Розенкранц Нічого, крім хіба того, що світ став чесний.

Гамлет Виходить, скоро страшний суд... Але ваша новина неправдива. Дозвольте спитати докладніше: чим ви, мої добрі друзі, завинили в Фортуни, що вона вас послала сюди, в тюрму?

Гільденстерн В тюрму, принце?

Гамлет Данія — тюрма.

Розенкранц Тоді весь світ — тюрма.

Гамлет Та й добряча; у ній стільки буцегарень, темниць, підземель. Данія — одне з найгірших.

Розенкранц Ми не такої думки, принце.

Гамлет Ну, то вам вона не тюрма. Бо нічого ні доброго, ні злого нема, а наше мислення утворює те чи те. Мені вона тюрма.

Розенкранц То значить, ваша честолюбність зробила її тюрмою; вона затісна для вашого духу.

Гамлет О боже, мені вистачило б і горіхової шкаралупи. Навіть у ній я міг би вважати себе за владаря безкрайого простору, якби мені не снилося лихих снів.

Гільденстерн А ті сни і є ваша честолюбність. Адже сама мрія честолюбця просто тинь сну.

Гамлет А сам сон — тільки тинь.

Розенкранц Правда, а по-моєму, честолюбність така легка й плинна сама по собі, що це всього лише тинь тіні.

Гамлет То виходить, що жебраки — це тіла, а королі й пихаті герої — тіні тих жебраків. Чи не піти нам до двору? Бо, слово честі, я не в силі розумувати.

Розенкранц
і Гільденстерн Ми вам до послуг.

Гамлет Не треба. Я не бажаю вас рівняти до решти моїх слуг. Адже, признатись вам по честі, мене й так аж надто добре доглядають. Але, не в службу, а в дружбу, чого ви в Ельсінорі?

Розенкранц Щоб вас відвідати, мій принце, та й усе.

Гамлет Злидар, як я, бідний і на подяку. Але дякую вам, дарма що моя дяка, любі друзі, і шеляга не варта. По вас не посилали? Вам самим заблаглось мене побачити? Зі своєї охоти? Будьте чесні зі мною. Ну-бо, кажіть.

Гільденстерн Що ж нам казати, принце?

Гамлет Та що хочете! А тепер ближче до діла. По вас послали. У ваших очах видно щось ніби признання, і вам не вистає спритності, щоб його приховати. Я знаю, що ласкаві король і королева вас викликали.

Розенкранц З якою метою, принце?

Гамлет Це вже ви маєте мені з'ясувати. Але заклинаю вас правом товариша, молодістю, що нас єднає, обов'язком, який накладає на нас наша невмируща дружба, і всім ще дорожчим, чим зворушив би вас кращий красномовець, будьте прямі й щирі зі мною, чи послали по вас, чи ні?

Розенкранц
(стиха, до Гільденстерна)
Що казати?

Гамлет
(убік)
Еге, ви вже в мене на оці.
(Вголос)
Як ви мене любите, не крийтеся.

Гільденстерн Нас, принце, викликано.

Гамлет Я скажу вам нащо. Мій здогад дозволить вам нічого не визнавати, і ваша обіцянка тайни перед королем і королевою не злиняє ні на пир'їну. Останнім часом — сам не знаю з чого — я втратив усю свою жвавність, занедбав усі звичні справи. І справді, так важко стало моїй натурі, що ця добряча споруда, земля, здається мені безплідною скелею серед моря; а оцей пречудовий повітряний намет, оце прекрасне склепіння небесне, оця велична покрівля, уцяцькована золотими вогнями, — це все видається мені не чим іншим, як бридким тлумищем отруйних випарів. Що за майстерний витвір чоловік! Який шляхетний розумом! Який безмежний хистом! Як вражає й дивує доцільністю постаті й рухів! Дією подібний до ангела! Тямою — до божества! Окраса всесвіту! Найдовершеніше з усіх створінь! Одначе, що мені ця квінт-есенція праху? Чоловік не тішить мене... ані жінка, дарма що своїм усміхом ви ніби кажете про інше.

Розенкранц Принце, нічого такого в мене й на думці не було.

Гамлет Так чого ж ви тоді сміялись, коли я сказав, що чоловік не тішить мене?

Розенкранц Мені спало на думку, принце, що коли вас людина не тішить, то яка пісна гостина буде у вас акторам. Ми їх нагнали по дорозі, вони їдуть сюди, щоб стати вам до послуги.

Гамлет Той, що грає короля, буде бажаним гостем; його величність дістане від мене данину; мандрівний лицар поорудує щитом та списом; полюбовник дарма не зітхатиме; дивак сумирно докінчить свою роль; штукар попосмішить тих, кого легко насмішити; а героїні вільно буде вилити душу в слова, хоч і кульгатиме білий вірш. Що це за актори?

Розенкранц Ті самісінькі, що звичайно так тішили вас; stolичні трагіки.

Гамлет З якого ж лиха вони мандрують? Осілість давала їм більше і слави, і зиску.

Розенкранц Я гадаю, останні новацтва нарobili їм шкоди.

Гамлет Чи в такій же вони шані тепер, як тоді, коли я був у місті? До них так само вчащають?

Розенкранц Ні, тепер, признатись, не те.

Гамлет З чого б це? Стали гірше грати?

Розенкранц Та ні, трудяться ревно, так, як звикли. Але завелось кубло дівтори, неоперених соколят, що верещать гучніш над усяку міру, а їм страшенно за це плещуть. Отакі тепер у моді; і так вони лають звичайний театр (так вони його називають), що навіть людина зі шпагою рідко наважується туди заходити, боячись гусячого пера сатириків.

Гамлет Що? Вони діти? А хто їх утримує? Як їм платять? Чи вони держатимуться свого ремесла лиш доти, доки в них голосу? А згодом, ставши простими акторами,— а на це схоже, як не буде в них кошту на краще,— чи не скажуть вони, що самі автори скривдили їх, змусивши їх вселюдно ганьбити свій власний спадок?

Розенкранц Йй-богу, з обох сторін було чимало галасу, а публіка не вважає за гріх під'юджувати їх на спір. Якийсь час і грошей за п'єсу не платили, якщо поет і актор не доходили до навулачок.

Гамлет Невже?

Гільденстерн Ой, багато голів було розбито.

Гамлет І хлоп'ята взяли гору?

Розенкранц Авжеж, принце, взяли; навіть Геркулеса з його ношею подужали.

Гамлет Не така це й дивина. От мій дядько став королем Данії, і ті, що показували йому язика, доки жив батько мій, тепер дають по двадцять, сорок, п'ятдесят, а то й сто дукатів за

го портрет у мініатюрі. Хай йому біс, тут щось надприродне, би філософія та могла дошукатись!

Сурми за сценою.

Гільденстерн Це актори.

Гамлет Панове, вітаю вас із прибуттям до Ельсінора. аші руки! Гостей годиться вітати з належною гречністю й церемонією; дозвольте й мені честити вас у такій манері, щоб після оєї зустрічі з акторами (вельми ласкавої принаймні на вигляд) ам не здалося, ніби я приймаю їх гостинніше, аніж вас. Вітаю ас. Одначе мій дядько-батько й моя тітка-мати ошукалися.

Гільденстерн Чим, любий принце?

Гамлет Я божевільний тільки під норд-норд-вест, а коли вітер з полудня, яструба від чаплі я відрізняю.

Входить Полоній.

Полоній Здорові були, панове!

Гамлет Чуєте, Гільденстерне, і ви теж, Розенкранце? На кожне вухо по слухачу. Ця велика дитина, яку ви бачите, ще в пелюшок не вийшла.

Розенкранц А може, знов увійшла в них. Бо кажуть: старе — як мале.

Гамлет Пророчу вам, що він прийшов сповістити мене про акторів. Ось побачите. Ваша правда, добродію: в понеділок уранці, як ви й казали.

Полоній Пане мій, я маю для вас новину.

Гамлет Пане мій, я маю для вас новину. Ще коли Росцій був актором у Римі...

Полоній Актори прибули сюди, принце.

Гамлет Те-те-те!

Полоній Слово честі, що...

Гамлет Допхалися на ослах...

Полоній Найкращі у світі актори, чи до трагедій, чи до комедій, історичних драм, пасторальних ідилій, вистав ідиліко-комічних, історико-ідилічних, трагіко-історичних, трагіко-коміко-історико-ідилічних драм з додержанням і без додержання правила трьох єдностей. Ні Сенека в них не дуже важкий, ні Плавт не надто легкий. Чи грати за правилами, чи без них — кращих акторів не знайти.

Гамлет О Єфаю, судіє ізраїльський, що за скарб ти мав!

Полоній Що за скарб мав він, принце?

Гамлет А от:

Одну дочку, одну красу
Він милував, він доглядав.

Полоній

(убік)

Все про мою дочку.

Гамлет Хіба не правда моя, старий Єфаю?

Полоній Як це ви мене зовете Єфаєм, то в мене є дочка,
і я її милую й доглядаю.

Гамлет Ні, не так.

Полоній Як же, принце?

Гамлет А так:

Судилась доля, все в божій волі,—
а далі самі знаєте:

І вийшло так, як і ждав усяк.

Перший вірш цієї побожної пісеньки сказав би вам більше. Та ур-
вім, бо, бачите, йде моя розвага.

Входять четверо чм п'ятеро акторів.

Вітаю вас, панове; вітаю всіх. Я радий вас бачити живими, здоро-
вими. Привіт вам, друзі. Еге, старий друже! Ти геть змінився,
відколи я тебе бачив. З якого це городу привіз ти цю бороду? Ба,
моя панно, моя молода крале! Мати божа! Вашій честі, відколи
ми бачились востаннє, стало ближче до неба на цілий підбор. Мо-
літь бога, щоб ваш голос не втратив золотого дзвону, як щербатий
червінець. Вітаю вас, панове. Ми враз, мов ті французькі соколь-
ничі, кинемось на перше, що вздримо; буде в нас вистава на славу.
Ну-бо, покажіть нам зразок вашого мистецтва. Нум патетичний
монолог!

1-й актор Якого вам, ласкавий пане?

Гамлет Раз я чув від тебе монолог, що ніколи не йшов
на сцені; а як і йшов, то хіба один раз. Бо п'єса, пригадую, не
вподобалась натовпу — то був кав'яр не для загалу. Але,— як на
мене та ще декого, чия думка в таких справах гучніша за мою,—
то була чудова п'єса, до ладу скомпонована, написана і просто і
майстерно. Пригадую, казали, ніби віршам бракує перцю на при-
смаку змісту, ніби авторові бракує високого стилю, але вважали,
що задум правильний, в ньому відчувається розум і смак, і завдя-
ки цьому користі й краси в п'єсі набагато більше, ніж прикраси.

облизо мені полюбивсь один монолог, оповідання Енея Дідоні; надто те місце, де він розкаже про Пріамову згубу. Як не вирилося з твоєї пам'яті, почни з цього вірша... Стривай, стривай...

«Запеклий Пірр, мов той гірканський звір...»
: так, але починається з Пірра.

«Запеклий Пірр, якого панцер чорний
І заміри нагадували ніч,
Коли ховався він в коні зловіснім,—
Лячну й похмуру стать свою обарвив
Іще страшніше. З ніг до голови
Тепер він в багреці, у ризи з крові
Батьків і матерів, синів і дочок,
Засмажених чадним пожаром вулиць,
Який присвічує зловісним сяйвом
Царя убивцям. Пірр в огні й шалу,
Облиплий варом кров'яним, з очима,
Що світять, мов карбункули, шукає
Пріама древнього...»
От кажи далі.

Полоній Йй-богу, принце, добре. З належним виголосом
і чуттям міри.

1-й актор

«...І от знаходить:
Цар марно боре греків; ветхий меч,
Руці противний, непідвладний волі,
Там ляже, де впаде. В нерівну прю
Мчить на Пріама Пірр; підносить руку;
Лише від свисту лютого меча
Старий схилився. Троя, мов жива,
Почувши вимах той, чоло вогненне
До ніг схиляє й гуркотом страшним
Слух Пірру полонить. Глянь, Піррів меч,
Навислий на велебного Пріама
Молочну голову, застиг в повітрі.
Як кат мальований, так Пірр стояв
І, мов утративши до чину волю,
Не рухався.
Але як перед бурею ми бачим
Завмерле небо, хмари непорушні,
Безвітря сторожке й земний окіл
Німий, мов смерть, та розчахне враз землю
Страшений грім, так, повагавшись, Пірра
Повстала мста до діла кличе знов.
Не падали і молоти циклопів,
Для Марса вічний панцер куючи,

Лютіше, ніж кривавий Піррів меч
Пріама вразив.
Пріч, згинь, Фортуно-блуднице! Бѳги!
Всім вашим сонмом збавте ви їй власть,
Строщіть їй в колесі обіддя й спиці,
А маточину ввергніть з гір небесних
У Тартар до чортів!»

Полоній Це задовге.

Гамлет Це потребує цирульника, як і ваша борода...
Будь ласка, кажи далі. Йому б гопки втяти чи сороміцького почув-
ти, а то засне. Кажи далі, про Гекубу.

1-й актор «А хто, хто зрів царицю, вбиту горем!»

Гамлет «Царицю, вбиту горем»?

Полоній Це добре: «цариця, вбита горем»,— добрий
вислів.

1-й актор «Босоніж біга, лле в огонь наосліп
Болючі сльози, замість діадеми
Ганчірка на чолі; а замість шат,
Округ усохлих многоплідних чресел,
Верета, напнута в жаху розпуки.
Хто б бачив це, той язиком чумним
Посіяв замах би на власть Фортуни!
Якби ж боги дивилися на неї,
Коли їй на очу скажений Пірр
Злим тішивсь ділом, сікши труп царя,
То зойк страшний, що вирвався у Гекуби,—
Як смертне їх зворушує хоч трохи,—
Залив би слізьми жар очей небесних
І збурих би богів».

Полоній Гляньте, як він змінився на виду, а в очах сльо-
зи. Будь ласка, годі.

Гамлет Гаразд; потім дочитаєш мені решту. Ласкавий
пане, чи не доглянете ви, щоб за акторів добре подбали? Та, чує-
те, щоб поводитися з ними як годиться, бо ж вони — короткі літо-
писи нашого часу. Ліпше вам по смерті придбати лиху епітафію,
ніж ганебний погolos від них за життя.

Полоній Я, принце, вшаную їх по заслuzі.

Гамлет Хай, йому дідько, чоловіче, далеко краще! Як
кожного шанувати по заслuzі, то хто ж мине різок? Ушануйте їх
по вашій власній честі й гідності. Чим меншого вони варті, тим
більше заслуги у вашій гостинності. Проведіть їх.

Полоній Ходить, панове!

Гамлет Прямуйте за ним, друзі. Завтра в нас вистава.
(Стиха, да 1-го актора)

Чуеш, старий друже: чи можете ви зіграти «Убивство Гонзаго»?

1-й актор Можна, ясний принце.

Гамлет Це буде нам завтра на вечір. Чи могли б ви, як буде потреба, вивчити кільканадцять віршів, які я напишу й приточу туди, чи ні?

1-й актор Можна, ясний принце.

Гамлет От і гаразд. Рушай за тим паном, та гляди, щоб ваші з нього не кпили.

Полоній та актори виходять.

Друзі мої добрі, я покину вас до вечора: будьте в Ельсінорі як удома.

Розенкранц Ласкавий принце мій!

Розенкранц і Гільденстерн виходять.

Гамлет Хай вам щастить!.. От я й на самоті.
Що за нікчема я, мерзенний раб!
Чи не мені в наругу цей актор,
В химері чистій, в мареві чуття,
Так підкорив свій дух своїй уяві,
Що, мрією поінятий, зблід лицем,
В очу сльоза, достоту вбитий горем,
Зламався голос, все ество убралось
В одержу вигадки? А через що?
Через Гекубу!
Що він Гекубі, що йому Гекуба,
Щоб побиватись так? Що б він вчинив,
Якби таку, як я, він мав причину?
Рікою сліз він затопив би сцену.
Потряс би глядачів громохким словом,
Поверг би винних в безум, чистих в жах,
Згнітив би нетямущих, скам'янив би
Всі вуха й очі, душі і серця.
А я,
Ледащо, тугодум, безверхий бевзь,
Тюхтій оспалий, ні на що не здатний,
Марнію і мовчу; мовчу й за батька,
У кого владу та життя так підлю
Украдено. Невже я боягуз?
Хто назове падлюкою мене?

Розколе череп мій? За ніс потягне?
Обсмиче бороду й між вічі кине?
Назве безпечно підлим брехуном?
Хто схоче? Га!
Клянусь, я стерпів би; бо ж голуб'ячі
У мене печінки, нема в них жовчі,
Щоб кривду пригірчить; а то б давно
Я б стервом гадячим кормив шулік
Всього околу. Блудний гад, кривавий!
Підступний, злий, безчесний, сласний гаде!
О помсто!
Ет, йолоп я! Таки хоробрий з біса
Я, батька вбитого коханий син,
Якого небо й пекло кличуть мстити,
Що словом серце влегшую, клену,
Та ще, немов перекупка, клену!
Тьху! Тьху, гидота! Де ж мій дівся розум?
Чував я, що запеклі лиходії,
В театр попавши, так мистецтвом гри
Вражались, що тут же признавались
Вселюдно в злочинах. Убивство мовить
Без язика напрочуд красномовно.
Хай ці актори перед дядьком грають
Подібне щось до смерті батька; я ж,
Я з нього не звезу очей; я вп'юсь
Аж до живого: ледве він здригнеться,
Я знатиму, що далі. Ну, а привид —
Диявол, може? Має ж силу біс
Прибрати милий образ. Може, він
Мене, ослаблого в борні з журбою,—
А над такими душами він дужчий,—
Обманює для згуби. Ні, потрібне
Певніше опертя. Вполюю я
Виставою сумління короля.
(*Виходить*)

СЦЕНА 1

Кімната в замку.

Входять король, королева, Полоній, Офелія, Розенкранц і Гільденстерн.

Король І не змогли хоч якось манівцями
Дізнатись, що попутало його,
Збентеживши отак зненацька спокій
Свавільним, небезпечним маячінням?

Розенкранц Він визнає, що сам не свій зробивсь,
А через що, сказати ніяк не хоче.

Гільденстерн Промачати себе він не дає
І випорсає з спритністю безумця,
Як тільки до признання ми його
Підводимо.

Королева А як він вас прийняв?

Розенкранц Так чемно, як належить.

Гільденстерн Та дуже силувано в поведінці.

Розенкранц Скупий питати, а відповідати
Готовий радо.

Королева Чи не закликали
Його ви до розваг?

Розенкранц Випадком, пані,
Ми на шляху до замку перегнали
Якихсь акторів, мовили про них
Йому, і він аж наче звеселився,
Почувши це. Вони вже при дворі,
І я гадаю, вже на цей їм вечір
Загадано виставу.

Полоній Чиста правда;
Величностям він вашим передав
Запрошення почути й подивитись.

Король Із щирим серцем. Вельми рад я чути.
Що він схилився до цього.

Спонукуйте його, панове, й далі
Ви до розваг.

Розенкранц

Все зробимо як слід.

Розенкранц і Гільденстерн виходять.

Король

Гертрудо люба, нас також облиште;
Ми потай Гамлета позвать веліли,
Щоб він, мов ненароком, тут спіткав
Офелію.

А я й Полоній, з наміром найкращим,
Побачимо, небачені, їх зустріч
І непохибно зможемо дізнатись,
Вважаючи на поведінку принца,
Чи не нудьга любовна, чи не тим
Він мучиться.

Королева

Я вам корюсь.

(До Офелії)

Голубко,

Бажала б я, щоб саме в вашій вроді
Ховалася причина всіх шаленств
Мойого Гамлета. Чесноти ваші,
Я сподіваюсь, виправлять його
На радість вам обом.

Офелія

Якби ж то, пані.

Королева виходить.

Полоній

Гуляй тут, доню. Ви ж, мій володарю,
Зі мною звольте бути.

(До Офелії)

Вдай, немов

Читаєш щось із книжки, і тому
На самоті. Усі ми варті гани,
Бо часто ми подобою й лицем
Святим та божим підсолодимо
Самого чорта.

Король

(убік)

Ох, правдиво надто!

Якраз в мое сумління ляпас влучив!
О, не такі гидкі в повії шоки,
Намашчені циноброю й білилом,
Як вчинок мій, фарбований словами,
Який важкий тягар!

Полоній Вже, чую, йде; ховаймося, мій пане.

Король і Полоній виходять.

Входить Гамлет.

Гамлет Чи бути, чи не бути — ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти —
І все. І знати: вічний сон врятує,
Із серця вийме біль, позбавить плоти,
А разом страждань. Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.
І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт;
Які нам сни присняться після смерті,
Коли позбудемось земних сует?
Ось в чім вагань причина. Через це
Живуть напасті наші стільки літ.
Бо хто б терпів бичі й наруги часу,
Гніт можновладця, гордія зневаги,
Відштовхнуту любов, несправедливість,
Властей сваволю, тяганину суду,
З чесноти скромної безчесний глум,
Коли б він простим лезом міг собі
Здобути вічний спокій? Хто стогнав би
Під тягарем життя і піт свій лив,
Коли б не страх попасти після смерті
В той край незнаний, звідки ще ніхто
Не повертався? Страх цей нас безволить,
І в звичних бідах ми волієм жити,
Ніж линути до не відомих нам.
Так розум полохливими нас робить,
Яскраві барви нашої відваги
Від роздумів втрачають колір свій,
А наміри високі, ледь зродившись,
Вмирають, ще не втілюючись у дію.
Але тихіш! Офелія! Згадай
Мої гріхи в своїй молитві, німфо.

Офелія Як вам жилося, принце, всі ці дні?

Гамлет Уклінно дякую: гаразд, гаразд.

Офелія У мене, принце, є від вас дарунки,
Що я давно вернути прагну вам;
Візьміть, будь ласка, їх.

Гамлет Та я ж нічого
Не дарував вам зроду.

Офелія Ні ж бо, принце,
Ви добре знаєте, були дарунки,
Ще й запашні слова їх обгортали,
Стократ дорожчими робивши їх;
Та витхнувся аромат. Душа не йме дарів,
Як той, хто дав їх, приязню збіднів.
Візьміть же, принце, їх.

Гамлет Ха, ха! Ви чесна?

Офелія Принце!

Гамлет Вя гарна?

Офелія Що ваша милість має на увазі?

Гамлет Що коли ви чесна й гарна, то негоже вашій чесноті вдаватися в розмови з вашою красою.

Офелія Хіба в краси може бути краще товариство, ніж чеснота?

Гамлет Авжеж. Адже влада краси швидше зробить із чесноти звідницю, ніж сила чесноти перетворить красу на свою подобу. Колись це був парадокс, та наш час його стверджує. Колись я вас кохав.

Офелія Ви й мене примусили в це повірити.

Гамлет Даремно повірили. Прищеплювати нам чесноту — марне діло, однаково гріхом тхнутиме. Я вас не кохав.

Офелія Тим більше я була ошукана.

Гамлет Іди в черниці. Нащо тобі плодити грішників? Сам я більш-менш чесний, та й то міг би закинути собі дещо таке, що краще було б моїй мамі й не родити мене на світ. Я дуже пишаний, мстивий, честолюбний. До моїх послуг стільки гріхів, що я не можу ні охочити їх думкою, ні змалювати в уяві, ні знайти час на те, щоб їх здійснити. Пощо таким, як я, плазувати межі небом і землею? Ми всі затяті пройдисвіти: не вір нікому з нас. Іди собі в черниці. Де твій батько?

Офелія Удома, принце.

Гамлет Хай за ним замкнуть двері, щоб він удавав блазня тільки в своїй хаті. Прощайте.

Офелія О небеса, згляньтесь над ним!

Гамлет Як ти віддасися, я дам тобі в посаг ось яку на-

ність: коли б ти навіть була цнотлива, як лід, і чиста, як сніг, однак не втечеш від поговору. Тож іди собі в черниці! Прощай. Але як тобі конче забagnetься заміж, то віддайся за дурня. Бо розумні добре знають, яких страховищ ви з них робите. У черниці! І хутчіше. Прощай.

Офелія О сили небесні, зціліть його!

Гамлет І про ваше малювання та підмальовування я чував. І чував чимало. Бог дав вам одне обличчя, а ви робите собі інше. Ходите то вихилясом, то наче пава, і сокочете манірно, і божі створіння неподобно прозиваєте, і свою розпусність видаєте за наївність. Іди собі, з мене годі. Ви мене й так звели з глузду. Кажу тобі, у нас більш не буде шлюбів. Ті, що вже побрались, хай усі, крім одного, живуть, а інші зостануться при самих собі. Отже, в черниці!

(Виходить)

Офелія О, що за дух знеміг! Меч, розум, мова —
Солдата, вченого і царедворця;
Надія й цвіт прекрасної держави,
Шляхетності свічадо і взірець,
З якого приклад брали,— все пропало!
А я, нужденніша за всіх жінок,
Що упивалась медом клятв його,
Дивлюсь, як цей величний, гордий розум,
Мов дзвін розколотий, задеренчав;
Як незрівнянний молодості образ
Розбивсь об безум. Горе, я від плачу
Не спігну! Що я бачила, що бачу!

Входять король і Полоній.

Король Кохання? Ні, не в тім його недуга;
В його словах хоча й замало складу,
Але нема й безумства. Щось та зріє
В його душі, пригніченій журбою.
Зродитись може в ньому і таке,
Чого боятись слід. Про всяк випадок
Я рішення покvapного дійшов,
А саме: в Англію хай їде він
Данину недоплачену справляти,
І, може, море, та нові країни,
Та зміна вражень витиснуть йому
Те, що в душі сидить, над чим б'ючись
Думки змінили і його самого
До невпізнання. Як вам наша думка?

Полоній Це буде добре. Я, проте, гадаю,
Почин і джерело нудьги тієї
В відтрученім коханні.
(До *Офелії*)

Що там, дочко?
Не переказуй, що казав принц Гамлет:
Ми чули все. Чиніть, ласкавий пане,
Як воля ваша. Та, як згодні ви,
Хай по виставі королева-мати
Попросить сина їй повісти смуток,
Відверто поговорить з ним. А я,
Коли дозволите, краєчком вуха
Піймаю все. Як їй не пощастить,
Шліть в Англію його або замкніть,
Де радить мудрість вам.

Король Хай так. Негоже,
Що шал вельможних ходить без сторожі.
Виходять.

СЦЕНА 2

Зала в замку.

Входять Гамлет і три актори.

Гамлет Прокажуйте монолог, будь ласка, так, як я вам показував, легко й невимушено, а не горляйте, як часто ви, актори, робите. Бо тоді краще вже хай мої вірші виголосить оповісник на майдані. Не пиляйте повітря руками — отак. Легше, легше. Адже в потоці, в бурі, сказати б: у самому смерчі монологу вам треба знайти міру й дотримуватися її, щоб надати йому плавності. Ох, мені душу вивертає, коли я слухаю, як дебелий кеп у перуці шмагує той сердешний монолог так, щоб аж вуха позакладало стоячій публіці, яка нічого не тямить, крім нерозбірливих пантомім та вереску. Випарити б різкими отакого лобуря, що пнеться перевершити самого Термаганта, переіродити Ірода. Уникайте, будь ласка, цього.

1-й актор Будьте певні, ваша честь.

Гамлет Але дивіться, щоб не вийшло надто мляво. Покладайтесь на здоровий глузд. Погоджуйте жест зі словом і слово з жестом. Особливо пильнуйте, щоб не переступати меж натуральності. Адже всяка надмірність перечить мистецтву гри, що й раниш і тепер мала й має на меті держати дзеркало перед природою,

казувати чесноті її власне лице, гидоті — її справжній образ і зжому віку й стану — їхній вигляд і відбиток. Якщо тут пережрити чи, навпаки, недодати, то невігласа це розвеселить, але зумного засмутить. А судження одного такого має для вас пережити думку решти глядачів. Ох, траплялися мені актори, — і я ачив їхню гру і чув їм хвалу, та ще й високу, — що ні голосом, і ходою не нагадували, прости господи, ні християн, ні язичників, і будь-кого іншого. Вони ходили, мов на ходулях, і ревли, мов угаї, так що я вже дивувався, який це партач-поденник природи змайстрував. Надто вже потворними зображували вони людей.

1-й актор Сподіваюсь, принце, що ми вже дечого такого позбулись.

Гамлет То позбудьтєся й решти! А ті, що грають комічні ролі, хай кажуть не більше, ніж їм написано. Адже дехто з них міється лише для того, щоб найдурніші серед глядачів і собі реотали за ним. А тим часом якийсь важливий епізод вистави проодить повз їхню увагу. Гидке видовище і свідчить про вельми богу амбіцію того блазня, що таке витіває. Ну, йдіть, приготуйтєсь.

Актори виходять.

Входять Полоній, Розенкранц і Гільденстерн.

Іу що, мій пане? Чи король бажає послухати цю виставу?

Полоній І королева теж, і то зараз же.

Гамлет Звеліть акторам поквапитись.

Полоній виходить.

А ви, двоє, чи не помогли б їх поквапити?

Розенкранц і Гільденстерн Аякже, принце.

Розенкранц і Гільденстерн виходять.

Гамлет Гораціо!

Входить Гораціо.

Гораціо Я тут, до ваших послуг.

Гамлет Мій друже, ти правдивіший за всіх, Кого мені пізнати випадало.

Гораціо Мій принце!

Гамлет То не дєстоці, о ні.
Якого з тебе ждять мені пожитку,

Коли тебе годує й одяга
Єдиний статок — добрий гумор твій?
Пощо лестити злидарю? Нехай
Язик медвяний лиже чванькуватість,
Коліно гнуче гне свої суглоби,
Щоб запобігти ласки. Чуеш, друже?
Відколи вільна в виборі своєму
Й розважлива душа моя, відтоді
Ти є її обранцем. Ти страждаєш,
Проте страждань твоїх ніхто не бачить.
Приймаєш ти дари й удари долі
Із вдячністю. Блаженний той, у кого
У згоді розум і гаряче серце,
Хто дудкою покірною не стане
В устах у вередливої Фортуни.
О, хто не в рабстві в пристрасті своєї?
Вкажи — й того носитиму я в серці,
~~Назавжди він заволодіє ним,~~
Так, як і ти. Та годі вже про це.
Сей вечір буде королю вистава;
Одна в ній сцена смерть мого батька
Відтворить так, як я тобі повів.
Як гратимуть її, ти, будь ласкав,
Мого дядька, мов меткий ловець,
Пильнуй; якщо з глибин його душі
Не зрине на поверхню гріх тяжкий,
То, значить, нам являвся сам диявол
І в мене помисли брудні, мов кузня
Вулканова. Слідкуй і примічай.
Я теж уп'юсь йому в лице очима;
Що бачили, ми потім порівням
І дійдем висновку.

Гораціо

Гаразд, мій принце.

Якщо ж вину своєю він приховає,
Неначе злодій,— я плачу за кражу.

Гамлет Вони вже йдуть на виставу. Я мушу знов при-
кинутися божевільним. Сідай.

Датський марш. Сурми і литаври.

Входять король, королева, Полоній, Офелія, Розенкранц,
Гільденстерн та інші придворні в супроводі варті, що несе смо-
лоскини.

Король Як ся має наш небіж Гамлет?

Гамлет Чудово, їй-богу; живлюсь, як той хамелеон: їм повітря, начинене обіцянками. Навіть каплуна так не відгодовують.

Король Ця відповідь недоладна, Гамлете. Вона мене не стосується, Гамлете.

Гамлет А мене й поготів.

(До Полонія)

Добродію, ви, чув я, колись грали в університеті?

Полоній Грав, ласкавий принце, і мав славу доброго актора.

Гамлет І кого ж ви грали?

Полоній Юлія Цезаря. Мене вбивали в Капітолії. Брут мене убивав.

Гамлет Брутальне діло — вбити таке капітальне теля... Актори готові?

Розенкранц Так, принце, ждуть лиш знаку від вас.

Королева Ходи сюди, мій сину, сядь край мене.

Гамлет Ні, ласкава пані, тут є сильніший магніт.

Полоній

(до короля)

Еге-ге! Чуєте?

Гамлет Панно, можна мені лягти вам на коліна?

(Лягає до ніг Офелії)

Офелія Ні, принце.

Гамлет Я хотів сказати: головою вам на коліна?

Офелія Можна, принце.

Гамлет Ви гадаєте, я мав на увазі щось негоже?

Офелія Нічого я не гадаю, принце.

Гамлет Чудова думка — лягти між дівочих ніг.

Офелія Що ви сказали, принце?

Гамлет Нічого.

Офелія Вам весело, принце?

Гамлет Кому, мені?

Офелія Вам, принце.

Гамлет О боже, та задля вас я ладен бути фіглярем. Що людині робити, як не веселитися. Он, гляньте, яка радісна моя мати, хоч минуло хіба дві години, як умер мій батько.

Офелія Ні, тому вже двічі два місяці.

Гамлет Так давно? Ну, коли так, то хай дідько ходить у чорному, а я буду в соболях. Господи! Два місяці як умер — і ще не забули? То можна сподіватися, що пам'ять про велику людину переживе її аж на півроку. Але, мати божа, краще б їй будувати церкви, а то поглине її забуття, мов того коника-стрибунця, якому епітафія «Плач без кінця, забуто стрибунця!».

Сурми. Починається пантоміма. Входять обнявшись два актори — король і королева. Вона стає навколішки, виявляючи йому свою відданість. Він підводить її і схиляє їй голову на плече. Потім лягає серед квітів і засинає. Вона залишає його. Незабаром входить отруйник, знімає з нього корону, цілує її, вливає у вуха королю отруту й виходить. Повертається королева, бачить мертвого короля й жестами зображує розпач. Отруйник, у супроводі двох чи трьох осіб, увиходить знову, вдаючи, що поділяє її горе. Труп вивозять. Отруйник спокушає королеву дарами. Вона якийсь час ніби обурюється, але врешті приймає його заливання. Виходять.

Офелія Що це значить, принце?

Гамлет Ет, це підступне лиходійство, що значить — потаємний злочин.

Офелія Може, це нам показали зміст п'єси?

Входить Пролог.

Гамлет Дізнаємось від цього молодця. Актори не вміють берегти таємницю й усе розплещуть.

Офелія Він розкаже, що нам показали?

Гамлет Еге, і що ви йому покажете. Не соромтесь показати, а він не посоромиться розказати.

Офелія Ви жартун, негідний жартун. Я краще слухати-му п'єсу.

Пролог І нас, і цю виставу
Вам складено в забаву,
Послухайте ласкаво.

(Виходить)

Гамлет Це пролог чи напис на каблучці?

Офелія Це вступ, але короткий.

Гамлет Як жіноче кохання.

Входять два актори, що зображують короля й королеву.

Актор-король Вже тридцять раз об'їхав Феб круг сфери
Нептунових глибин, ланів Церери,

І місяць тридцять по дванадцять раз
Світив огнем позиченим і гас,
Відколи Гіменей з'єднав нам руки,
Аби серця не відали розлуки.

*Актор-
королева*

Хай сонце й місяць тридцять років знов
З небес глядять на палахку любов!
Та горе нам — ти так змарнів з недуги,
Став на здоров'я й сили недолугий,
Що я журюсь. Хай я журюсь сама;
Тобі, мій пане, в тім журби нема.
Бо в жінки страх з любов'ю в повній згоді:
То їх нема, а то їх змірять годі.
Ти знаєш здавна, як кохаю я;
Мій страх великий, як любов моя.
В палкім коханні і пuste жахає.
Хто все бере до серця, той кохає.

*Актор-
король*

Покину, любя, скоро я тебе...
Мене не носить тіло заслабе.
А ти живи на білім світі гоже,
Шановна, люблена; зустрінеш, може,
Собі до пари ще...

*Актор-
королева*

Мовчи, ні слова!
Така любов — це зрада вже готова.
Із другим хай господь мене поб'є!
Це лиш для тих, хто першого уб'є.

Гамлет

(убік)
Полин, полин!

*Актор-
королева*

Коли йдемо ми, жони, вдруге в шлюб —
Не другий муж, а нищий зиск нам люб.
Я б ще раз мужа вмерлого убила,
Якби на ложі другого пестила.

*Актор-
король*

Я вірю: серцем ти заприсяглась,
Та добрий намір міниться всякчас.
У пам'яті всі наміри в неволі:
Народженням міцні, диханням кволі.
Зелений плід на дереві висить, —
Достигнувши ж, нетрушений злетить.
Ніхто так зле не платить борг нікому,

Як той, що завинить собі самому;
Клянеться він, коли з жаги пала,—
Жага минула — і клятьба сплила.
І втіха й горе в навіснім буянні —
Руйнівники, до себе невблаганні;
Де більше радощів, там більше й лих;
Всміхнеться плач, і враз заплаче сміх.
Цей світ несталий, тож нема в тім дива,
Що, як талан, така й любов мінлива:
Талан з любов'ю, з таланом любов.
І хто кого веде — на це відмов!
Багатий впав — і друзі геть від нього,
Бідак піднявсь — і друзі край порога.
Любов за таланом біжить свій пруг:
Хто в шані й силі, всякий тому друг,
А хто на друзів покладеться в скруті,
Той зможе тільки ворогів набути.
Але вертаю мову знов на путь:
Бажання й доля в розбраті живуть
І трошать впень найкращу нашу гадку;
Початок — наш, кінець — в руці випадку:
Гадаєш ти не йти більш до вінця,
Та вмере твій муж,— а з ним і думка ця.

*Актор-
королева*

Не дай земля мені плодів, твердь — світла!
Геть втіхи дня, сни ночі з мого житла!
Надію й віру розпач хай потгне!
Проказо самоти, врази мене!
Недоля зла, що вічно грозить щастю,
Нехай мій дім і плід поб'є напастю!
Моїй гризоті вік не знає кінця,
Як, повдовівши, стану до вінця!
А що, як вона зламає клятву?

*Гамлет
Актор-
король*

Це клятва клятв. Лиши мене тут, мила;
Втомився я, за день ослабла сила;
Відновить сон її.
(Засинає)

*Актор-
королева*

Спочинь ві сні:

Хай лихо нас мине на довгі дні!
(Виходить)

*Гамлет
Королева*

Пані, чи вам до вподоби вистава?
Ця жінка, по-моєму, забагато обіцяє.

Гамлет О, вона додержить слова.

Король Ви знаєте зміст? У нім нічого образливого?

Гамлет Ні, ні. Тільки жартують, труять жартома. Ні словечка образливого.

Король Як зветься п'еса?

Гамлет «Мишоловка». Чому така назва? Це фігурально. П'еса зображує вбивство, вчинене у Відні. Гонзаго — ім'я герцога, його дружина — Баптіста. Зараз побачите. Мерзенна історія. Та що нам з того? Вашої величності і нас, у кого сумління чисте, це не стосується. Хай гедзається коростява шкапа, а нам не свербить.

Входить актор — Луціан.

Це такий собі Луціан, небіж королів.

Офелія З вас добрий хор, принце.

Гамлет Я міг би говорити за вас і за вашого коханого, коли б мені бачити, як ті ляльки фліртують.

Офелія Ви гострий, принце, гострий.

Гамлет Вам довелось би постогнати, щоб затупити мое вістря.

Офелія Що дали, то гірше.

Гамлет Хто збирається заміж, має знати, що у подружньому житті саме так і буває. Починай, душогубе! Кинь отак безбожно викривляться і починай. Ну! «І криче ворон, кличучи до помсти».

Луціан Рука тверда, мисль чорна, смертний сік
І слухний час — ніхто не знає повік.
Труйзілля, в північ збиране й закляте,
Троїсто чумлене вогнем Гекати,
Страшною спілкою природи й чар
Згуби життя самому пеклу в дар!
(Вливає отруту в ухо сонному)

Гамлет Він труїть його в саду, щоб самому посісти трон. Ім'я герцога Гонзаго. Ця повість дійшла до нас, написана добірною італійською мовою. Зараз ви побачите, як убивця домагається кохання в Гонзагової дружини.

Офелія Король встає.

Гамлет Га, злякався холостого пострілу?

Королева Що з вашою величністю?

Полоній Припинить виставу!
Король Світла мені! Ходімо геть!
Усі Світла, світла, світла!
Всі, крім Гамлета й Гораціо, виходять.

Гамлет Поранений олень реве і тікає,
Здоровому — все ніпочім.
Один собі спить, поки другий чуває,
І держиться світ наш на тім.

Невже з цим, друже мій, та з лісом пір'я на голові,— якби доля зрадила мене,— та ще з штучними трояндами на черевиках не попав би я в акторську трупу?

Гораціо На півпаю.

Гамлет На цілий.

Дамоне, друже без химер!
Держава ця була
В руці Юпітера; тепер —
Під копитом... павича.

Гораціо Ви б хоч риму додали.

Гамлет О любий Гораціо, за кожне слово привида дав би по тисячі червінців. Ти завважив?

Гораціо Дуже добре, принце.

Гамлет Коли мовилось про отруєння?

Гораціо Я все добре бачив.

Гамлет Ага! Музики, гей! Гей, дударі!
Коли король не тішиться з вистав,
Вони його не тішать, щоб ти знав.
Гей, музики!

Входять знов Розенкранц і Гільденстерн.

Гільденстерн Ласкавий принце, дозвольте на одне слово.

Гамлет Хоч і на цілу історію.

Гільденстерн Король, пане...

Гамлет Так, пане, що з ним?

Гільденстерн Пішов у свої покої надзвичайно розстроений.

Гамлет Від вина?

Гільденстерн Ні, пане, скоріш від жовчі.

Гамлет Ви вчинили б куди мудріше, сповістивши про

це лікаря. Бо коли я сам дам йому проносного, то жовч, чого доброго, ще дужче розіллється.

Гільденстерн Ласкавий принце, будьте послідовнішим і не сахайтесь теми розмови, мов дикий жінь.

Гамлет Вважайте, що ви вже мене приручили. Говоріть.

Гільденстерн Королева, ваша матінка, превельми засмучена і послала мене до вас.

Гамлет Радий вас бачити.

Гільденстерн Мій добрий принце, тут гречність, здається, не до речі. Якщо ви будете ласкаві дати мені відповідь, гідну здорового глузду, я виконаю веління вашої матінки. Як ні, то дозвольте мені піти геть і на цім кінчити справу.

Гамлет Не можу, пане.

Гільденстерн Що не можете, принце?

Гамлет Дати вам відповідь, гідну здорового глузду. Мій глузд нездужає. Відповім вам, як зможу. Тобто не вам, а матері. Отже, ближче до діла. Моя мати, кажете...

Розенкранц Каже, що ваше поводження вельми її вразило й налякало.

Гамлет О дивний син, що може так дивувати матір! А за материнським ляком нічого не йде назирці? Повідайте.

Розенкранц Вона бажає порозмовляти з вами в себе в покої, перше ніж ви підете спати.

Гамлет Нашого послуху вистачить на десять матерів. Які ще у вас справи до нас?

Розенкранц Мій принце, ви колись любили мене.

Гамлет

(показуючи на свої руки)

Як і тепер, клянусь цими хапугами й злодюгами.

Розенкранц Ласкавий принце, в чім причина вашої недуги? Ви швидше позбудетеся напасті, звіривши друзям своє горе.

Гамлет Моє майбутнє таке непевне.

Розенкранц Чи може це бути, коли сам король підтвердив ваше право на датську корону?

Гамлет Е, добродію, доки те сонце зійде... жаль, прислів'я трохи підтоптане.

Входять актори з флейтами.

А, флейти! Дайте-но мені одну.

(До Гільденстерна).

Відійдімо, я хочу сказати вам кілька слів наодинці. Чому ви весь час тримаєтеся з того боку, звідки вітер віє, наче намагаєтеся зашити мене у тенета?

Гільденстерн О принце, мое зухвальство — з відданості вам, а настирливість — із любові до вас.

Гамлет Щось я цього гаравд не втямлю. Ось вам флейту. Може, заграєте?

Гільденстерн Я не вмюю, принце.

Гамлет Прошу вас:

Гільденстерн Запевняю вас, що я не вмюю.

Гамлет Благачю:

Гільденстерн Я навіть не знаю, куди пальці класти.

Гамлет Це так само легко, як і брехати. Перебирайте пучками ці дірочки, дміть сюди ротом, і флейта заговорить найкрасномовнішою музикою. Гляньте, оце клапани.

Гільденстерн Та я з них не видобуду ніякісінької гармонії. Я тут не митець.

Гамлет Ну от, ви мене зовсім за ніщо маєте! Ви збираєтеся грати на мені; вам здається, що ви знаєте мої клапани; вам хотілось би витиснути з мене голос моєї таємниці; вам хотілось би видобути з мене всі звуки від найнижчої моєї ноти до найвищої. А оцей невеличкий інструмент, у якому стільки музики і який має такий чудовий голос, ви не годні змусити говорити. Господи! Невже ви гадаєте, що на мені легше грати, ніж на цій дудочці? Зовіть мене яким хочете інструментом: ви зможете хіба що розладнати мене, але не заграти на мені.

Вертається Полоній.

Хай благословить вас господь, пане!

Полоній Найясніший принце, королева бажає поговорити з вами, і негайно.

Гамлет Бачите ви он ту хмарку, що так нагадує верблюда?

Полоній Далєбі, чисто як верблюд.

Гамлет По-моєму, схоже на ласицю.

Полоній Справді, спина точнісінько як у ласниці.

Гамлет Або як у кита?

Полоній Достеменно як у кита.

Гамлет То я зараз до матері прийду.

(*Вбік*)

Вони так справді зведуть мене з глузду.

(*До Полонія*)

Я зараз прийду.

Полоній Я так і скажу.

Гамлет Легко сказати «зараз». Лишіть мене, друзі.

Виходять усі, крім Гамлета.

Настала вже пора відьомська ночі,
Зітхають цвинтарі, і пекло дише
Заразою на світ. Тепер я б міг
Напитись крові теплої й такого
Накоїти, що білий день здригнувся б,
Уставши вранці. Тс! Нас кличе мати.
Не зрадь природи, серце, не дозволю
Нероновій душі ввійти в ці груди.
Хай буду я жорстоким — та не звіром,
Хай ранить гостре слово — не кинджал,
Душа і мій язик хай лицемірять.
Хоч як слова покрають серце їй,
З'єднати, душе, з ділом їх не смій!
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Кімната в замку.

Входять король, Розенкранц та Гільденстерн.

Король Він нас гнівить, та й небезпечно волю
Його шаленству дати. Приготуйтесь.
Я повноваження вам підпишу,
І в Англію відбуде з вами він.
Наш королівський сан не дозволяє
Терпіти щохвилини біля нас
Риск безуму.

Гільденстерн

Ми вирядимось миттю.
Святий, побожний клопіт — стерегти
Безпеку тих істот, які живуть
Лиш завдяки турботам короля.

Розенкранц Аджє з підданих кожен повсякчас
Вживати має розум свій, аби
Себе від лиха берегти; тим паче
Той, на чий добробуті лежить
Життя мільйонів; тож кінець державця —
Не просто смерть; ні, наче вир, вона
Втягає всіх. Король — гігантське коло
На височенному шпилі гори.
До величезних спиць його прип'ято
Ще безліч пристроїв. Воно впаде —
І решту всіх також в глибоку прірву
Слідом потягне. Так одвіку всюди:
Король зітхне — застогнуть тяжко люди.

Король Лаштуйтеся в подорож, прошу, хутчій;
Нам треба це неспутане страхіття
Узяти в пута.

*Розенкранц
і Гільденстерн*

Ми поспішимо.

Розенкранц і Гільденстерн виходять.
Входить Полоній.

Полоній Мій пане, він до матері пішов.
За килимом сховаюсь, щоб підслухать.
Ручуся, що вона його приструнчить.
Та ви сказали, і сказали мудро,
Що син і мати однієї крові;
Отож слід іншому все те почути
І зважити. Прощайте, мій владарю;
Я, поки не спите, про все, що взнаю,
Вам оповім.

Король Ми вдячні, друже, вам.

Полоній виходить.

Ядучий сморід злочину мого!
На нім прокляття перше й найдревніше —
Прокляття братовбивства! Не молюся,
Хоча душа моя молитви прагне.
Бажання — сильне, гріх — куди сильніший.
Мов спутаний обов'язком подвійним,
Вагаюся, до чого братись перш,
І нехтую те й те. Якби загусла
Вся братня кров на цій руці проклятій,
Невже б забракло в небесах дощу
Її омита, щоб була як сніг?

На що б іще здалося милосердя,
Якби на світі не було гріха?
Хіба в молитві не подвійна влада:
Нас від падіння стерегти, а впалим
Надію дати? Отже, є надія.
Мій гріх минув. Та як же я молитву
Почну? «Прости мені огидне вбивство»?
Не ті слова, бо я ще досі маю
Все те, заради чого я вбивав:
І владу, й королеву, й трон. Чи ж можна
І розгрішитись, і спожити гріх?
На цім продажнім світі золотою
Рукою злочин відхиляє суд
І нечестиво надбаним багатством
Закон купує. Та вгорі не так.
Там не покривиш, там діла твої
Постануть в справжній суті, мусиш сам,
Лице в лице, віч-на-віч із виною,
Іх свідчити. Як бути? Що робити?
Покаятись? Все може каяття.
Але ж я навіть каятись не годен!
О муко! Груди, що чорніші смерті!
О душе, що в міцних тенетах б'єшся,
І все намарне! Янголи, рятуйте!
Хоч спробуйте! Коліна вперті, гніться;
А ти, залізне серце, стань нарешті
М'яке й податливе, мов немовля!
Ще є надія.

(Відходить у глиб сцени й стає навколішки)

Входять Гамлет.

Гамлет О слухний час, він саме на молитві.
Уб'ю його. І піде він на небо.
І я помщусь. Розважмо все як слід.
Злочинець батька вбив, а я за це,
Єдиний батьків син, того злочинця
На небо шлю.
Та це винагорода, а не помста.
Зненацька, без причастя, батько згинув,
Увесь в гріхах, як травень у цвіту.
Як стане він перед судом всевишнім?
Ми, смертні, лиш догадуватись можем —
Йому нелегко там. Хіба помщусь,
Коли під час очищення душі
Убивцю вб'ю, готового в дорогу?

Ні!

У піхви, меч; на мить страшнішу жди.
Коли уп'ється він, чи буде в гніві,
Чи в кровозмісних втіхах на постелі,
У грі, в блюзнірстві чи за іншим ділом,
Далекий від спасіння,— ось тоді
Убий, щоб і зоглядітись не встиг він,
Щоб душу, кляту й чорну, ніби пекло,
У пекло він поніс... Ба, матір жде.
Твоя молитва смерть лиш відкладе.
(*Виходить*)

Король

(*встаючи*)

Слова, що без чуття в далеку путь
Я вирядив, до неба не дійдуть.
(*Виходить*)

СЦЕНА 4

Кімната королеви.

Входять королева і Полоній.

Полоній Він зараз прийде. Говоріть відверто.
Скажіть, що в жартах перебрав він міру,
Що тільки ваша милість заслоняє
Його від гніву. Я ж сховаюсь тут.
Не добирайте надто слів, прошу вас.

Гамлет

(*за сценою*)

Мати-королево!

Королева Обіцяю, за мене не турбуйтеся. Я чую його
ходу. Ховайтеся.

Полоній ховається за килим.

Входить Гамлет.

Гамлет Матусю, в чому річ?
Королева Ти, сину мій, претяжко скривдив батька.
Гамлет Ви, мамо, скривдили мого батька.
Королева Вгамуйся, досить цих блазенських слів.
Гамлет Отямтесь, не вживайте грішних слів.

Королева Що сталося, Гамлете?
Гамлет А в чому річ?
Королева Забули ви, хто я?
Гамлет Ні, ось вам хрест!
 Ви королева, довірю дружина
 І — о, бодай не так! — мені ви мати.
Королева Як так, то хай говорять інші з вами.
Гамлет Ні, сядьте, сядьте; з місця ані руш,
 Аж поки в дзеркалі, що я вам дам,
 Себе розглянете й своє нутро.
Королева Чого ти хочеш? Ти ж не вб'єш мене?
 Гвалт, гвалт, рятуйте!
Полоній
(за килимом)
 Гей, сюди, рятуйте!
Гамлет
(вихоплює меча)
 Чи ба! Пацюк! Готовий, закладаюсь.
(Протинає килим)
Полоній
(за килимом)
 Мене убито!
Королева Що ти скоїв, леле!
Гамлет Не знаю. Там стояв король?
Королева О, що за навісний, кривавий вчинок!
Гамлет Він менш лихий, ніж, вбивши короля,
 За мужа взяти брата короля.
Королева Убивши короля?
Гамлет Так, паніматко, так.
(Піднімає килим і бачить Полонія)
 Ти, жалюгідний, необачний дурню!
 Прощай! Я цілив вище, ніж поцілив.
 Прийми, що суджено тобі, й затям,
 Що надто метушитись небезпечно.
 Ви ж не ламайте рук. Не треба, сядьте.
 Це я зламаю серце вам, якщо
 Воно лише з крихкого матер'ялу
 І не стужавіло ще так в нечесті,
 Що вкрилось панцером проти чуття.

Королева Що я вчинила, що язик твій, сину,
Насмів сичати так?

Гамлет

Такий ваш вчинок,
Що він рум'янець скромності поганить,
Лукавством цноту зве; зриває рожу
З ясного чбла чистого кохання
Й кладе тавро. Він обертає шлюбні
Обітниці на клятви картяра;
З обіцянок у вірності довічній
Виймає душу він і залишає
Пусті слова. Стидом палає небо.
Лице землі, засмучене тим вчинком,
Так спохмурніло, мов напередодні
Страшного суду.

Королева

Лихо, що за вчинок?

Слова твої — неначе грім жакний.

Гамлет

Погляньте-бо на цей портрет і цей.
Майстерні тут подобі двох братів.
Яка краса на цім виду, дивіться:
Волоссям Феб; чолом Юпітер сам;
Зір наче в Марса, владний та суворий;
Поставою швидкий Меркурій, щойно
Спустився він на гору небосажну;
Сполука всіх чеснот в єдинім тілі,
Де кожний бог лишив свою печать,
Щоб світ пізнав достойний образ мужа.
То був ваш чоловік. Сюди погляньте:
Це єсть ваш чоловік; як ржавий колос,
Згубив він і здоровий. Де в вас очі?
Хіба міняють чисту полонину
На пашу у болоті? Де в вас очі?
Не звить любов'ю це, бо в вашім віці
Шал крові вгамувавсь, примовк, ущух,
Скорився розсуду. А що за розсуд
Зміняв би те на це? Ви живете,
Тож маєте й чуття, але вони
В паралічу. Безумство так не схибить,
Не полонить чуттів настільки, щоб
Не збереглась здорова частка глузду,
Що вбачить тут різницю. Що за біс
Вас, наче в піжмурки, так заморочив?
Адже ні зір, ні дотик ваш, ні слух,
Ні нюх — ні жоден орган почуття,
Коли б він навіть хворий був, не міг би

В таку оману вас ввести.
О сором, де рум'янець твій? О пекло,
Якщо бунтуєш кості літній жінці,
То молодість палка хай чистоту,
Мов віск, розтопить на своїм огні.
Не сором, що потужний пал змагає.
Коли горить і лід, коли вже й розум
Свашкує хтивості.

Королева О годі, сину!
Звернув мені ти очі в глиб душі:
У ній тепер я чорні плями бачу,
Яких нічим не вивести.

Гамлет Як можна
В смердючій, заяложеній постелі,
В розпусті парячись, на купі гною
Милуючись, кохаючись...

Королева О годі!..
Мені ножом слова ці крають уші.
Замовкни, Гамлете!

Гамлет Убивця, гад!
Цей раб не варт пилюки, де ступав
Колишній ваш владар. На троні — блазень.
Це злодій кишеньковий, що поцупив
Державу й владу, а саму корону
В кишеню заховав!

Королева О годі! Цить!

Гамлет Король в блазенських клаптях...

Входить Привид.

Спаси мене і крилами повий,
Небесне воїнство!
(До Привида)

Чого ти хочеш,
Блаженний образе?

Королева Ой, збожеволів!

Гамлет Ти млявість сина ганити прийшов,
Що він, марнуючи і час, і запал,
Не виконав ще грізного наказу?
Кажі!

Привид Лише нагадую. З'явивсь для того,
Щоб нагострить твій замір затупілий.

Та глянь на матір: жак її побив.
Стань поруч з нею в боротьбі душевній.
Що слабше тіло, то уява дужча.
Промов до неї, Гамлете.

Гамлет
Королева

Що з вами?

Ой лихо, що з тобою?
Що ти, в порожняву втопивши зір,
Волаєш до безплотного повітря?
З твоїх очей глядять твій дух шалено,
І, ніби військо, збуджене на сполох,
Волосся на тобі, немов живе,
Ворушиться й встає. О любий сину,
Ти божевілля полум'я скропи
Розважністю. Скажи, що бачиш?

Гамлет

Його, його! Який блідий він, гляньте!
Цей образ, смуток цей, до скель прорікши,
Зворушив їх би.
(До Привида)

Не дивись на мене,
Бо ще сумний твій вид мене відверне
Від грізних діл; і зблякне замір мій;
І замість крові сльози я проллюю.

Королева

До кого мовиш ти?

Гамлет

Хіба не видно?

Королева

Нічого, ні. Хоч бачу все, що є.

Гамлет

А чули ви що-небудь?

Королева

Тільки нас.

Гамлет

Та гляньте ж, гляньте! Он виходить геть
Як за життя убраний на ніч батько!
Виходить; гляньте, за поріг ступив!

Привид виходить.

Королева

То тільки вигадка твого мозку,
Безтілий плід душевної гарячки,
Що вдатна на таке.

Гамлет

Он як, гарячки?

Мій пульс, як ваш, стукоче рівномірно,—
Ця музика, що свідчить про здоров'я.
Мої слова — не безум. Накажіть —
І я усе вам ще раз повторю,
А безум би спіткнувсь. Спасіння ради,

Собі душі елеєм не мастить,
Що то не гріх ваш — безум мій волає.
Слей лише вам виразку затагне,
Тим часом гній залишиться під сподом,
А з ним зараза. Сповідайтесь небу,
Покайтесь в давнім, бійтесь за прийдешне,
Лиш добрива не сипте під бур'ян,
Що й так буя. Даруйте щиру правду;
Адже в наш вік, роздутий від розпусти,
Повинна правда слугувати кривді,
Вклякати ниць, щоб їй допомогти.

Королева Мені ти серце розколов навпіл.

Гамлет Відкиньте гіршу серця половину,
А кращою живіть у чистоті.
Добраніч. Не лягайте в ліжку дядька.
Позичте цноти, як бракує вам.
Полонить нашу душу й розум звичка.
Вона мов біс і янгол водночас:
І злий, і добрий вчинок одягає
У те вбрання, що їм найбільш пасує.
Вдержіться сю ніч, завтра легше буде
Терпіти піст, а там все легше й легше.
Натуру навіть людську звичка мінить,
Приборкує диявола самого
Чи й виганяє геть. Ще раз добраніч;
Коли вас бог простить, то й син попросить
У вас благословення. Що ж до нього,
(показуючи на Полонія)
Я каюсь. Так хотіли небеса,
Щоб я скарав його, а він мене,
Щоб став я в них слугою і бичем.
Про нього я подбаю й відповім
За смерть його як слід. Ще раз добраніч.
Щоб добрим бути, мушу стать лихим.
Зло почалось, а гірше йде за ним.
Міледі, ще одне!

Королева

Що мушу діять?

Гамлет Лише не те, що я вам шойно радив.
Хай сластолюбєць звабить вас на постіль,
Вам щипле щічки, мишкою зове
І хай, поганячи брудним цілунком,
Бридкими пальцями огрібши шию,
З вас витягне признання, що ваш син

Геть не шалений, а шалено хитрий
І лиш вдає безумство. Хай він знає.
Чи ж королеві, гарній, ніжній, мудрій,
Від жаби, від kota, від кажана
Ховати цю важливу таємницю?
Ні, всупереч розважливості й глузду,
На дах здеріться з кліткою пташок,
Іх випустіть, самі ж, як мавпа в байці,
Заради спроби влізьте в клітку та й
Зламайте карк собі.

Королева Я радше подих затаю навіки —
Ніж видихну хоч слово, сину мій,
Про те, що ти казав.

Гамлет Я їду в Англію, ви чули?

Королева Лихо,
А я й забула. Вирішено так.

Гамлет Листи уже з печатами, й наказ
В руках у двох моїх товаришів,
Яким я вірю, мов гадюкам підлим.
Вони мені проторять шлях до пастки.
Нехай. Ну й сміху буде, як грабар
На власному підкопі підірветься!
Хоч би там що, а я на лікоть глибше
Під їхню міну вриюсь, хай злетять
До місяця! Хіба не розкіш, щоб
Дві хитрості зіткнулись лоб у лоб?
(Показуючи на Полонія)
Цей чоловік від'їзд мені приспішить,
А тельбухи я звідси відтягну.
Добраніч, матінко. О, цей вельможа
Тепер поважний, скромний, мовчазний.
Хоч за життя був балакун дурний,—
Ну, пане, докінчім, що почали.
Добраніч, матінко.

Виходять: спочатку королева, за нею — Гамлет, волочачи Полонія.

СЦЕНА 1

Кімната в замку.

Входять король, королева, Розенкранц і Гільденстерн.

Король Не без причин зітхання ці глибокі.
Відкрийтесь нам: ми маєм знати все.
А де ваш син?

Королева Лишіть нас на хвилину.

Розенкранц і Гільденстерн виходять.

Королю мій, що бачила я сю ніч!

Король Що, що, Гертрудо? Що там робить Гамлет?

Королева Шаліє, наче море й ураган,
Коли вони змагаються, хто дужчий.
За килимом йому почувся шелест,
Добув меча і з вигуком «Пацюк!»
У маячні наосліп заколов
Сердешного старого.

Король Лютий вчинок!

Були б ми там, було б і нам таке.
На волі небезпечний він для всіх:
Для вас самих, для нас, для будь-кого.
Хто ж відповідь за це криваве діло?
Вину складуть на нас, бо ми ж і мали б
Тримати на прилоні та на оці
Безумця молодого. Ми з любові
Забули зовсім про здоровий глузд,
Соромились, мов хворий, що мовчить
Про виразку погану, поки та
Все тіло не роз'їсть. То де він нині?

Королева Кудись потяг убитого. Над трупом
Його безумство, наче цятка злота
В руці брудній, засяло чистотою.
Оплакує він гірко вчинок свій.

Король Ходім, Гертрудо!
Ще сонце гір торкнутися не встигне —

Він відпливе. А вчинок той дикий
Нам треба спиритно і по змозі гідно
Подати й зм'якшити. Гей, Гільденстерне!

Повертаються Розенкранц і Гільденстерн.

Ви, друзі, йдіть, візьміть собі підмогу.
Полонія в нестямі Гамлет вбив
І витяг геть з покоїв королеви.
Знайдіть його і заспокойте. Тіло
Несіть в капицю. Поспішіть, будь ласка.

Розенкранц і Гільденстерн виходять.

Ходім, Гертрудо. Наймудріших друзів
Пожличмо, розкажімо їм, що сталося
В недобрий час і що рішили ми.
Як вчиним так, то, може, поговір,
Що швидко облітає цілий світ,
Немов ядро гарматне, нас не вразить,
А лиш протне повітря. Йдім відсіля!
В моїй душі і страх, і тоскний біль.

Виходять.

СЦЕНА 2

Інша кімната в замку.

Входить Гамлет.

Гамлет Захований як слід.

*Розенкранц
і Гільденстерн*

(за сценою)

Гамлете! Принце Гамлете!

Гамлет Ця! Що за галас? Гамлета кому?
Ба, це вони.

Входять Розенкранц і Гільденстерн.

Розенкранц Скажіть, що ви зробили з трупом?

Гамлет Змішав з землею — він належить їй.

Розенкранц Скажіть нам, де він є, щоб ми могли
Його в капицю віднести.

Гамлет Не вірте.

Розенкранц Не вірити чому?

Гамлет Що вашу тайну я вмю берегти, а свою ні. На яку ще відповідь може розраховувати губка?

Розенкранц Ви маєте мене за губку, принце?

Гамлет Авжеж, за губку, що вбирає королівську ласку, щедроти і зиск від його влади. Такі слуги — найкращий десерт для короля. Він держить їх, мов та мавпа горіхи, за щокою; першими кладе в рот, останніми ковтає. Коли забagnetься того, що ви навбирали, досить вас почавити, і ви знов суха губка.

Розенкранц Не розумію вас.

Гамлет Вельми рад. Хитра мова не для дурного вуха.

Розенкранц Принце, ви б сказали нам, де тіло, і пішли б з нами до короля.

Гамлет Тіло при королі, та король не при ділі. Бо що таке наш король?

Гільденстерн Ви сказали на короля «що»?

Гамлет Ні, він — ніщо. Ведіть мене до нього. Ховайся, лисичко, поки не піймали.

Виходять.

СЦЕНА 3

Інша кімната в замку.

Входить король з почтом

Король Знайти його і відшукати тіло
Звелів я. Небезпечний він на волі!
Та круто, по закону, з ним не вдіеш:
Улюбленець дурної він юрби,
Яка не розумом, очима любить
І важить тільки кару винуватця,
А не вину. Щоб гладко все сплигло,
Його від'їзд раптовий має здатись
Розважним рішенням. Так, сильну хворість
Лиш сильні ліки гоять. А інакше
Ніщо вже не pomoже.

Входить Розенкранц.

Ну, дізнались?

Розенкранц Де мертве тіло сховане, королю,
Не допитались ми.

Король А де він сам?

Розенкранц Тут, владарю, під вартою, і волі
Жде вашої.

Король Хай стане перед нас.

Розенкранц Гей, Гільденстерне! Принца приведіть.
Входять Гамлет і Гільденстерн.

Король Ну, Гамлете, а де ж Полоній?

Гамлет На вечері.

Король На вечері? Де?

Гамлет Не там, де він їсть, а де його їдять. Круг нього
сміє зібралось велемудре хробацтво, що добре знається на пол-
птиці. Черв'як — справжній імператор над усіма їствами й на-
поями. Ми годуємо худобу, що годує собою нас, а самі годує-
мось, щоб нагодувати черву. І ситий король, і худий жебрак —
тільки різні наїдки, дві страви на той самий стіл. Кінець для всіх
один.

Король На жаль, це так.

Гамлет Людина може вудити на черв'яка, що їв короля,
і поїсти риби, що їла того черв'яка.

Король Що ти хочеш цим сказати?

Гамлет Нічого, тільки показати, що й король може від-
бути подорож по кишках злидаря.

Король Де Полоній?

Гамлет На небі. Пошліть туди по нього. А як ваш по-
сланець не знайде його там, пошукайте в іншій місці самі. А коли
як місяць ви його таки не знайдете, то вчуйте носом, ідучи по
сходах на галерею.

Король

(до придворних)

Підіть пошукайте його там.

Гамлет Вас він підожде.

Придворні виходять.

Король Мій Гамлете, для власної безпеки,
Що завдає нам клопоту не менше,

Ніж необачний вчинок твій — жалю,
Тобі годиться вибратись відсіль
Немов на крилах. Тож лаштуйсь в дорогу.
Судно готове, віє добрий вітер,
Супутники твої плисти готові
До Англії.

Гамлет До Англії?

Король Так.

Гамлет Добре.

Король Ти кажеш так, мов знаєш наші мислі.

Гамлет Я бачу херувима, що бачить їх. Гаразд, отже,
в Англію! Прощайте, люба матінко.

Король Ти хотів сказати: «коханий батьку».

Гамлет Ні, мати. Батько й мати — чоловік та жінка,
а чоловік та жінка — одна плоть. Тож ви моя мати. Отже,
в Англію!

(Виходить)

Король Рушайте назирці; в дорогу квапте,—
Ждаю я, щоб він відплив до ночі.
Не гайтесь! Все, що справді допоможе,
Я виклав у листі. Спішіть, благаю.

Розенкранц і Гільденстерн виходять.

Якщо, Англійцю, в тебе я в пошані,—
А надає ваги їй міць моя,
Бо в тебе ще багріє й нині шрам
Від датського меча і нам данину
Ще й досі платиш,— не байдуже приймеш
Наказ наш королівський, що велить,
Як сказано в моїх листах, негайно
Убити Гамлета. Убий його!
Бо він, мов трясця, сушить кров мені.
Зціли мене! Допоки вість про страту
Не дійде звідтіля до вух моїх,
Мені в житті моїм не знати втіх.
(Виходить)

СЦЕНА 4

Шлях понад морським узбережжям Данії.

Иходять Фортінбрас, капітан і солдати в поході.

Фортінбрас Вітайте, пане, датського державця.
Скажіть, що Фортінбрас на дозвіл жде
Обіцяний — пройти його землю.
Побачимося там, де домовлялись.
Якщо його величність так жадає,
Ми особисто стрінемося з ним.
Перекажіть це.

Капітан Служаюсь, мій пане.

Фортінбрас Повільним кроком руш!

Фортінбрас із солдатами виходить.

Иходять Гамлет, Розенкранц, Гільденстерн та інші.

Гамлет Звідкіль це військо?

Капітан З норвезької землі.

Гамлет Куди прямує?

Капітан На Польщу.

Гамлет А хто веде?

Капітан Принц Фортінбрас, племінник короля.

Гамлет Йдете ви проти усієї Польщі
А чи лише на прикордонні землі?

Капітан Якщо по правді і без перебільшень,
Йдемо ми здобувати шмат землі,
З якого тільки й користі, що назва.
За п'ять дукатів я не взяв би навіть
Його в оренду. А продати — зиску
Не більше мали б ні вони, ні ми.

Гамлет Вони його й не стануть боронити.

Капітан Та ні, там військо вже на нас чекає.

Гамлет Двох тисяч люду і мішка червінців
Не жалко за таку нікчемну справу?
От де чиряк і миру, і достатку:
В нутро прорветься, й не збагне ніхто,
Від чого смерть... Я щиро вдячний, пане.

Капітан Хай вам щастить.
(*Виходить*)

Я вмиць наздожену. Ідіть вперед.

Виходять усі, крім Гамлета.

Як всі випадки свідчать проти мене,
Підхльостують мою ледачу помсту!
Чи ж то людина, хто найбільшим благом
Вважає їжу й сон? Тварина, й годі.
Творець, який думками наділив нас,
Що бачить крізь віки, дав не на те
Нам здібності та богорівний розум,
Щоб гнів він у безділлі. Чи тваринне
Тут забуття, чи полохка розважність,
Що без кінця все зважає кінець?
На частку глузду міркування містить
Три частки боягузтва. Я не знаю,
Чому лише тверджу: «Це слід зробити»,
Дарма що є причина, воля й сила,
Аби зробити. Прикладів доволі.
Хоч би й це військо (що людей, що грошей),
Цей принц, що має розум і манери
Й чий дух, піднятий дивним честолюбством,
Зухвало кпить з незнамого кінця;
Він смертних виставляє без вагань
На примхи долі, смерть і небезпеку
Заради дірки з бублика. Так, велич
Не в метушні безладній без причини,
А в тім, щоб битись навіть за стеблинку,
Як честь поставлено на кін. У мене
Забито батька, матір у ганьбі,
І серце, й розум збурені до краю,
А я, приспавши їх, дивлюсь байдуже
На тисячі приречених людей,
Що ради вигадки й пустої слави
В могилу йдуть, як в постіль, за наділ,
Де всім цим воякам не розвернутись,
Де навіть і землі навряд чи стане
Полеглих поховати. О, вже час,
Щоб роздум мій чи вбравсь у кров, чи згас!
(Виходить)

СЦЕНА 5

Ельсінор. Кімната в замку.

Входять королева, Гораціо та придворний.

Королева Я не бажаю з нею розмовляти.
Придворний Сердешна затялась, цілком безумна;
Дивитись навіть жаль.

Королева Чого їй треба?
Придворний Про батька править все; зове весь світ
Облудливим; зітхає, б'ється в груди,
І все її дратує. Щось белькоче.
Слова її безглузді, недоладні,
Одначе недоладність їх наводить
На роздуми. Слова ті кожен ловить
І припасовує до власних дум.
То кив, то морг, то жест — по всьому цьому
Насправді віриться, що є в тім зміст,
Хоч невиразний, та тим більш лихий.

Гораціо Прийняти б вам її, бо ще посіє
Непевні здогади в умах зловмисних.

Королева Введіть її.

Придворний виходить.

(Убік)

Душа моя — вмістилище гріха,
Їй доля всюди бачиться лиха.
Нечиста совість кари жде зусюди;
Лиш втопить страх, аж він вже гульк на люди.
Вертається придворний з Офелією.

Офелія Де володарка Данії прекрасна?

Королева Чого тобі, Офеліє?

Офелія

(співає)

Чи я милого твого
Нині б не вгадала?
Патериця, бриль прочанський,
На ногах сандалі.

Королева Голубонько, що значить пісня ця?

Офелія Що ви сказали? Слушайте, будь ласка.
(Співає)

Ні, він, пані, вмер, спочив,
Обернувся в прах.
В головах зелений дерен,
Камінь у ногах.

Королева Ой, ой!..
Офеліє...

Офелія Слушайте, будь ласка.
(*співає*) Мов нагірний сніг, на нім...

Входить король.

Король Ой леле, тільки гляньте!

Офелія
(*співає*) Саван білий-білий;
Квіти, зрошені слізьми,
Не лягли в могилу.

Король Як ви, мила дитино, живете?

Офелія Гаразд, хай віддячить вам бог. Кажуть, що сова — дочка пекаря. Господи, ми знаємо, що ми таке, та не знаємо, чим ми станемо. Благослови, боже, сісти вам за стіл!

Король Наздогад про батька.

Офелія Про це, будь ласка, ні слівця. Але як вас спитать, що воно значить, відмовте так:

(*співає*) На Валентина я прийду
Із раннього раня,
Глянь, Валентина жде твоя
Обіч твого вікна.
Устав юнак, убравсь будь-як
Та й двері відчиняв;
Доб себє дівчину впустив,
А жінку проводжав.

Король Мила Офеліє!

Офелія Я зараз кінчу. Навіть імені божого всує не згадаю.

(*співає*) Як їй прийшлося, не дай господь,
Попалася в біду!
Мужчина всяк на те мастак,
Немає їм стиду.
Казав, як ше до рук не брав,
Що підем під вінець.

А він відказує:

Була б зі мною не лягла,
Повів би, побий мене грець.

Король Давно вона така?

Офелія Сподіваюсь, що все буде гаразд. Треба терпіти.
Ти як мені не плакати, коли здумаю, що його поклали в землю сиру. Мій брат теж дізнається про це. Спасибі вам за добру по-рлду. Гей, карету мені! Добраніч, любі панії. Добраніч, панни милі. Добраніч, добраніч.

(*Виходить*)

Король Ідіть назирці, глядіть її, прошу вас.

Гораціо виходить.

Її журба глибока отруїла,
А джерело отрути — батька смерть.
Біда іде — з собою й ще веде:
Полками сунуть, а не поодинці.
Вмер батько в неї. Незабаром зник
Ваш син, призвідця власного вигнання.
Полонієва смерть вразила люд —
Пліткам і здогадам кінця нема.
Безглуздо ми сховали тишком-нишком
Небіжчика. Офелія нещасна
Перемінилась, розум загубила;
Без нього ми як тіні чи тварини.
Ще й брат її, до всього на додачу,—
Із Франції таємно повернувся.
В собі замкнувся він, живе бідою,
І звідусіль нашіптують йому
Отруйні вигадки про батьків скін.
А що пліткам цим певності бракує,
Підозра розповзеться між людьми
І нас назве злочинцем. Мов картеч,
Несе мені цей шепіт стоголосий
Стократну смерть.

За сценою галас.

Королева

О лихо, що за гвалт?

Король

Швейцарці де? Хай двері стережуть!

Входить один з придворних.

Що стається?

Придворний

Рятуйтесь, володарю,
Сам океан, що вийшов з берегів,

Так не крушив би все на суходолі,
Як цей Лаерт з юрбою бунтарів
Сторожу крушить. Чернь його зве паном,
І, ніби щойно світ лише почавсь,
Немає давніх звичаїв, і можна
Казати все, що треба і не треба,
Кричить: «Ми вибрали! Лаерт король!»
Ліс рук, шапок і крики аж до неба:
«Лаерта в королі! Лаерт король!»

За сценою галас.

Королева Іч, брешуть радісно, згубивши слід.
Ану, назад, брехливі датські пси!

Король Розбито двері.

Входить Лаерт, за ним — датчани.

Лаерт Де той король? Панове, вийдіть геть.

Датчани Пустіть, пустіть!

Лаерт Лишіть мене, будь ласка.

Датчани Гаразд, гаразд.
(Виходять за двері)

Лаерт Спасибі. Двері стережіть. А ти,
Королю підлий, батька поверни!

Королева Вгамуйся.

Лаерт Як вгамується тепер
Моеї крові хоч одна краплина,
То я — байстрюк, мій батько — рогносець,
А матері моєї чисте чόло
Спотворене брудним тавром повіі.

Король Пощо, Лаерте, зняв ти бунт гігантів?
Облиш його, Гертрудо. І не бійся:
Господь — така заслона королям,
Що зрада чорний замір свій здійснити
Безсила майже. Говори, Лаерте.
Чим збурилась ти? Облиш його, Гертрудо.
Кажі.

Лаерт Де батько?

Король Вмер.

Королева Не з волі короля.

Лаерт Як сталось це? Крутійства не стерплю.

До дідька в пекло вірність і присягу!
Сумління і спасіння боже — к бісу!
Прокляття не боюся, так і знайте.
Що цей, що той світ — все одно мені!
Нехай там що, за батькову погибель
Сповна помщусь.

Король Ніщо тебе не спинить?

Лаерт Лиш власна воля. Засоби знайду.
Хай мало їх, та навіть з тим, що є,
Сягну далеко.

Король Мій Лаерте славний,
Ти хочеш знати правду всю про те,
Як любий батько твій умер? Чи, може,
Немов картяр, що банк увесь зірвав,
А доля інших — то йому марниця,
Ти мститимеш і ворогу і другу?

Лаерт Лиш ворогам його.

Король Їх знати хочеш?

Лаерт А щирим друзям розгорну обійми
І, наче пелікан, їм дам житись
Мойого серця кров'ю.

Король От ти й мовив
Як добрий син і як справдешний лицар.
Що я не винен в смерті твого батька,
А смуток мій і щирий, і глибокий,
Для тебе незабаром стане ясно,
Як божий день.

Датчани
(за сценою)

Та пропустить її.

Лаерт Що сталось? Що за галас?

Вертається Офелія.

Хай висушить мій мозок гнів страшний!
Хай очі випалють пекучі сльози!
Клянусь, платитиму за безум твій,
Аж поки переважить шалька мсти!
Трояндо, сестро, радосте моя!
Скажи, невже твій розум молодий
Тепер на тому світі, поруч з батьком?
А втім, що є щедріше за любов?

Услід за тими, хто пішов від нас,
На згадку найдорожче ми шлемо.

Офелія

(співає)

Несли його з непокритим лицем,—
Ой леле, ой леле, ой леле,—
І сльози били в труну дошем.

Прощай, мій голубе!

Лаерт Була б при тямі ти й водала помсти,—
Так не зворушила б.

Офелія А ви приспівуйте: «Все далі і далі, все далі і далі...» Ох, як цей приспів до речі! Це про віроломного ключника, що вкрав дочку в хазяїна.

Лаерт У цім безглузді сила глузду.

Офелія Ось розмарин, це на згадку. Пам'ятай, любий, пам'ятай. А ось братки, це для дум.

Лаерт Повчальний урок безуму: щоб думки та пам'ятай були в згоді.

Офелія Ось вам кріп і орлики. Ось рута. А тут трохи для мене. Ще вона прозивається зіллям святої неділеньки. Ох, але вам носити цю руту з іншої причини. А ось стокротка. Дала б вам і фіалок, та вони всі пов'яли, коли вмер мій батько. Кажуть, йому хороше вмиралось...

(Співає)

Веселий мій Робін — вся втіха моя.

Лаерт Журбі, стражданню, лиху, навіть пеклу
Вона краси й приваби надає.

Офелія

(співає)

Чи вернеться він сюди?

Чи вернеться він сюди?

Ні, ні, він умер,

Біле тіло простер.

Не вернеться, і не жди.

Мов сніг, борода його,

Мов льон, голова його;

Покинув він нас,

Сльози марні — він згас.

Крий боже раба твого.

Крий боже і всі християнські душі. Щастя вам бог!

(Виходить)

Лаерт Чи бачиш це, о боже?

Король

Мій Лаерте,

Я стану спільником тобі у тузі,
Як не цураєшся мене. Ходім.
З-між друзів вибери щонаймудріших —
Нехай вони й розсудять нас з тобою.
Як доведуть пряму чи посередню
Причетність нашу до цього убивства,
То ми й короною, й життям, і всім,
Що нам належить, ладні воступитись,
Аби вину загладить. А як ні,
Тоді прошу озброїтись терпінням.
Шукатимемо разом певний шлях,
Щоб вдовольнити мсту.

Лаерт

Хай буде так.

Раптовий скін і потайний погреб,
Без панцера, герба й меча над праком,
Ні гожих почестей, ні пашних служб —
Волає все, від неба до землі,
И жадає суду.

Король

Прийде суд; хоч де

*Сховайся зло, обух туди впаде.
Будь ласка, йдім.*

Виходять.

СЦЕНА 6

Інша кімната в замку.

Входять Гораціо та слуги.

Гораціо

Хто там зі мною хоче говорити?

Слуга

Моряки, пане; вони кажуть, що в них листи до вас.

Гораціо

Хай увійдуть.

Слуга виходить.

*Вже й не збагну, з яких ото країв
Мене б вітали... Чи не Гамлет принц?*

Входять моряки.

1-й моряк

Хай благословить вас господь, пане.

Гораціо

І тебе також.

1-й моряк Авжеж, коли на те буде його воля. Тут вам лист, пане,— від посла до Англії,— коли ви справді зветесь Гораціо, як мені казано.

Гораціо

(читає)

«Гораціо, коли ти це прочитаєш, поможи цим людям дістатись до короля; у них листи до нього. Не пробули ми й двох діб на морі, як за нами погнався добре озброєний піратський корабель. Побачивши, що нам від нього не втекти, ми змушені були прийняти бій. Вони взяли нас на абордаж, і під час сутички я перескочив до них на корабель, який у ту ж мить відійшов від нашого судна. Так я сам-один опинився в них у полоні. Розбійники виявили до мене милосердя, але вони знали, що роблять — я маю стати їм у пригоді. Доглянь, щоб король одержав мої листи, і поспішай до мене так, як тікав би від смерті. Я маю сказати тобі кілька таких слів, від яких ти онімієш. Одначе діло має важити так багато, що навіть ці слова для нього надто легкі. Добрі люди, яких я до тебе послав, покажуть тобі дорогу до мене. Розенкранц та Гільденстерн тепер пливають до Англії. Про них я тобі ще чимало розповім. Твій — як тобі добре відомо — Гамлет».

Ходім, я вам вкажу, куди з листами.

Та поспішіть, щоб вам ще відвезти
Мене до того, хто вам доручив їх.

Виходять.

СЦЕНА 7

Інша кімната в замку.

Входять король і Лаерт.

Король Тепер ти усвідомив — я не винен;
Прийми й у серце теж мене як друга.
Дізнався ти і впевнився, що той,
Хто батька вбив шляхетного твого,
На мене мірив.

Лаерт Так. Але скажіть,
Чому не покарали ви законом
Цих злочинів зловмисних і тяжких,
До чого мудрість і обачність ваша
Вас мали б спонукати?

Король З двох причин,
Можливо, як на тебе, й невагомих,

Але для мене їх цілком достатньо.
Для королеви син — це все. А я —
На щастя це чи навпаки, не знаю,—
З дружиною своєю так зріднився,
Що, як зорі не рухатись без сфери,
Мені не жить без неї. Ще причина,
Чом я не важусь на прилюдний суд —
Палка любов простолюду до принца.
Люд, приязню йому омивши вади,
Як в джерелі з чарівною водою,
Святиню зробить із його кайданів.
А стріли, що пушу в народну бурю,
Не до мети полинуть, а повернуть,
Аби вразить мене.

Лаерт Мій батько згинув,
Дійшла до краю розпачу сестра,
Чиї чесноти — о, хвала спізнала! —
Це віку нашого окраса й гордість
Неперевершена. Та помста прийде!

Король Лаерте, спи спокійно і не думай,
Що розум наш настільки притупився,
Аби вважати грізну небезпеку
За жарт легкий. Ось почекай лишень.
Твій батько другом був мені. Та й я
Собі не ворог. І цього доволі...

Входить гонець.

Із чим прийшов?

Гонець Від Гамлета, з листами.
Цей вашій милості, цей королеві.

Король Від Гамлета? Хто їх приніс?

Гонець Либонь,
Матроси, пане мій. Я їх не бачив.
Мені дав Клавдіо листи; йому —
Той, хто привіз їх.

Король Що ж, Лаерте, слухай.

(До гінця)
Лиши нас.

Гонець виходить.

(Читає)

«Великий і могутній! Доводжу до вашого відома, що мене висадже-
но голого на берег вашого королівства. Завтра я проситиму

дозволу стати перед ваші світлі очі і тоді, попередньо заручившись вашою ласкою, оповім вам про обставини мого несподіваного і незвичайного повернення. *Гамлет*»

До чого б це? Чи й решта повернулись?
Чи тут якийсь обман, і все не так?

Лаерт Рука вам знана?

Король Гамлетова. «Голий»!
Ще й додає в приписці: «сам-один»!
Що скажеш ти на це?

Лаерт Я спантеличений. Але хай прийде.
Утішу бідне серце хоч би й тим,
Що зможу кинути йому в лице:
«Це злочин твій».

Король Коли вже так, Лаерте,—
Хоч, власне, як інакше мало б бути? —
Чи згоден слухатись моєї ради?

Лаерт Аби лише не радили миритись.

Король Я миру прагну для душі твоєї.
Уникнув Гамлет подорожі. Отже,
Удруге не поїде. Заманю
Його у пастку. Намір мій вже визрів,
І знайде Гамлет неминучу смерть.
Підозри тут не виникне ні в кого;
Не сумніватиметься навіть мати,
Що це лиш випадок.

Лаерт На раду вашу
Пристану. Тільки виберіть мене
Знаряддям помсти.

Король Так і випадає.
Про тебе тут позаочі багато
Говорено, і Гамлет чув про хист,
Яким ти сяєш. Тлум твоїх чеснот
У нім не збурих заздросців таких,
Як ця єдина, що, на погляд мій,
Не вельми вартісна.

Лаерт Що за чеснота?

Король На шапці молодості це лиш стрічка,
Хоча й потрібна; одяг легковажний
Не менше молодому до лиця,
Як літньому убори темні й хутра,
Що шани і поваги надають.

Два місяці тому тут був нормандець;
Французів бачив я в боях чимало —
Все браві вершники. Та цей сміливець
Був справжній чарівник. Він вріс в сідло
І витворяв з конем такі дива,
Немов вони зрослись в одну істоту.
Кентавр, та й годі. І які лишень
Я міг курбети й штуки уявити,—
Все перевершив він.

- Лаерт* Отой нормандець?
- Король* Нормандець.
- Лаерт* Клянусь життям, що це Ламор.
- Король* Так, він.
- Лаерт* Мені він добре знаний; це-бо й справді
Перлиня і краса свого народу.
- Король* Отож він щиро вихваляв тебе
І розповів барвистими словами
Про твій майстерний захист, а найпаче
Як володієш ти легким мечем.
Ото було б видовище, сказав,
Якби знайшлася рівня. Бо французи
Втрачають спритність, натиск, окомір
В борні з тобою. Похвала його
Так роз'ятрила Гамлетову заздрість,
Що марить він лише одним бажанням —
Зустрітись з тобою у двобої.
А з цього, друже...
- Лаерт* Що, королю, з цього?
- Король* Чи справді ти любив, Лаерте, батька?
Чи ти, неначе горя тиха тінь,
Лиш образ без душі?
- Лаерт* До чого це?
- Король* Не думаю, що не любив ти батька;
Та знаю, що любов є витвір часу.
І бачу я на досвіді своєму,
Що час остуджує її багаття.
В самому полум'ї любові тліє
Щось мовби гніт, що чадом плям'я гасить.
Повік однаким не бува ніщо.
Все має межі. Їх досягши, гине
У власнім надмірі. Коли ти хочеш,

То й мусиш, доки хочеш. Наше «хочу»
Мінливе. В нього стільки гальм і вад,
Як є на світі випадків і слів.

Із часом «мушу» стане мов зітхання:
Розважить горе, та вкоротить вік.
Вернімось до того, що нас болить.
Принц прибуває; чим ти доведеш,
Що ти не словом — ділом батьків син?

Лаерт
Король

Йому горлянку в церкві перетну.

Для вбивці навіть храм не порятунок,
А помсті меж нема. Проте, Лаерте,
Як прагнеш ти її, замкнись удома.
Вернувись, взнає принц, що й ти вернувсь.
А я звелю, щоб хист твій вихваляли
І славу, що зажив ти від француза,
Подвійним вкрили блиском. А по всьому,
Вас звівши, поб'ємося об заклад.
Він, легковірний, шириї, необачний,
Мечів не оглядатиме. Тож вільно,
Сливе що без шахрайства, ти візьми
Меч незатуплений та й штихом влучним
Помстись за батька.

Лаерт

Так я і вчиню;
Ще й дечим помащу свого меча.
У знахаря купив я масть одну,
Таку смертельну, що вмочи в ній ніж
І лиш вдряпни, то вже й найкращі ліки
Із трав, які лиш можна відшукати,
Не порятують, як ввійшла у кров
Хоч крапля трути. Вістря заразивши,
Мені вже досить Гамлета черкнути,
Щоб він помер.

Король

Розважмо все як слід:
Коли і як найкраще нам здійснити
Наш задум. Як спіткає нас невдача,
Як в нашій ділі знати буде пальці,
То годі й пробувати. Треба мати
Щось інше про запас — якусь заміну,
Що виручила б нас. Ану, зміркуймо.
За тебе ми поставимо заклад...
Знайшов:
Коли розпалитесь ви в поединку
(Завзятіше для цього нападай)

І він попросить пити, в мене буде
На ту потребу келих. Хай пригубить,
І хоч твоєї трути він минув би,
Ми дійдемо свого. Ба, що за гомін?

Входить королева.

Королева За горем горе так і йде слідком.
Сестра, Лаерте, ваша утопилась.

Лаерт Утопилась? Як це? Де?

Королева Там, де верба нависла над струмком,
Купаючи у плесі віти сиві.
Сплела вінки химерні — кропиву,
Жовтець, стокротки і зозулинець,
Що грубі пастухи йменують бридко,
Стидні дівчата ж звуть мертвецьким пальцем.
Тоді на гілку злізла почепити
Свої вінки; зрадливий сук зломивсь,
І всі ті зела, та й вона сама
Упали в бистрину. Її одіння,
Роздувшись, бідну понесло, як мавку.
Пливла і без ладу співала щось,
Не тямлячи біди, мов та істота,
Що в цій стихії виросла й живе.
Та довго це тривати не могло:
Дівочі шати, у воді набрякли,
Втягли сердешну з співом на устах
В багнисту смерть.

Лаерт О лихо! Утопилась?

Королева Утопилась, утопилась.

Лаерт Тобі, Офеліє, води задосить,
Я сльози стримаю. О ні, неси!
Такі вже ми: природа верх бере
Над соромом. Ось виллю сльози й з ними —
Жіночу слабкість. Прощайте. Я
Огненними словами спалахнув би,
Та сльози гасять їх.
(*Виходить*)

Король Ходім, Гертрудо.

Насилу вгамував я в ньому лють!
Тепер боюсь, що знову закипить.
Ходім за ним.

Виходять.

СЦЕНА 1

Цвинтар.

Входять два гробокопи з лопатами й мотиками.

1-й гробокоп Хіба таку можна ховати по-християнськи, що самовільно шукає собі спасіння?

2-й гробокоп Кажу тобі, можна. Не мудруй і мерщій копай їй могилу. Слідчий уже рядив і присудив ховати її по-християнськи.

1-й гробокоп Як же воно так? Хіба вона втопилась, обороняючись?

2-й гробокоп Та вже так присуджено.

1-й гробокоп Тут без «самонападу» не обійтись. Бо ж у цьому вся суть. Коли я топлюся навмисне, то це — чин. А чин має три частини: причину, чин і кончину. А з цього виходить, що вона втопилася навмисне.

2-й гробокоп Слухай-но, шановний гробарю...

1-й гробокоп Дай договорити. Ось тобі вода, от. А ось людина, от. Коли людина іде до води й топиться, то, хоч-не-хоч, а вона йде, затям це собі. А як вода приходить до неї і топить її, то вона не топиться, а тоне. А з цього виходить, що хто в своїй смерті не завинив, той і життя собі не вкортить.

2-й гробокоп Воно так по закону?

1-й гробокоп Атож. По закону про дізнання.

2-й гробокоп Хочеш правду знати? Не була б вона вельможна пані, то й не ховали б її по-християнськи, ще й серед християн.

1-й гробокоп Тим-то й ба. Прикро, та й дуже, що тее панство має на цім світі більше прав топиться та вішатись, ніж прості християни. Дай-но мені лопату. Нема панства стародавнішого за садівників, землекопів та гробарів. Бо їхнє ремество — з самого Адама.

2-й гробокоп А він хіба ж був пан?

1-й гробокоп Таж він перший у світі озброївся заліззям.

2-й гробокоп Ніякої зброї в нього не було.

1-й гробокоп Ба, ти хто, поганин, чи що? А як ти тямиш святе письмо? У святому письмі мовиться: «Адам копав». Чим би він копав без заліза? Я тобі загадаю ще одну загадку. Як не вгадаєш, то хутчій сповідайся і...

2-й гробокоп Іди ти...

1-й гробокоп Хто буде міцніше за муляра, корабельника чи тесляра?

2-й гробокоп Той, що ставить шибениці. Бо його будівля переживе тисячу пожилців.

1-й гробокоп Красно сказано, далєбі. Шибениця добра річ, але для кого вона добра? Для того, хто чинить зле. А ти зле вчинив, сказавши, що шибениця міцніша за церкву. А звідси виходить, що шибениця тобі добра. Спробуй-но ще раз.

2-й гробокоп Хто буде міцніше за муляра, корабельника чи тесляра?

1-й гробокоп Ну, скажи та й ходи здоров.

2-й гробокоп А от і скажу.

1-й гробокоп Ну-бо?

2-й гробокоп Йй-богу, не знаю.

Входять здаля Гамлет і Гораціо.

1-й гробокоп Годі, не суши собі голови, бо як ти осла не бий, а він швидше не побіжить. А коли тобі ще раз загадають отаке, відкажи: «Гробокоп». Хата, що він збудує, дотягне до страшного суду. Ну, рипнись-но до шинку та розжийсь мені квартиру.

2-й гробокоп виходить.

(*Копав й співає*)

Коли я змолоду кохав,

То я кохав душею

І втіхи — ох! — більшої — ох! — не знав,

Аніж — ох! — любитись з нею.

Гамлет Чи цей чоловік не відчуває, що робить, коли співає, копаючи могилу?

Гораціо Звичка виробила в ньому нечутливість.

Гамлет Мабуть, що так. Тільки ненатруджена рука зберігає чутливість.

1-й гробок

(співає)

А старість гульк, підстерегла,
Вхопила в пазур лютий
І в край далекий завезла,
Звідкіль не повернути.

(Викидає череп)

Гамлет Цей череп мав колись язик і міг співати, а той муگیر жбурляє його, мовби то щелепа Каїнова, найпершого вбивці! А може, ця голова належала якомусь розумникові, а тепер цей йолоп вартий більш за нього. Може, той розумник міг обкрутити круг пальця самого господа бога? Могло ж таке бути?

Гораціо Могло, мій принце.

Гамлет А може, це голова гречного придворця, що казав: «Добридень, вельможний пане! Як почуваетесь, вельможний пане?» Або ж пана Такого-то, що вихваляв панові Такому-то коня, сподіваючись випросити його для себе? Теж можливо?

Гораціо Атож, мій принце.

Гамлет Хай там як, а тепер у цій голові панує пані черва; щелепа відпала, а по тім'ю цокає лопата гробокіпа. Чудове перетворення, якби ми здатні були його спостерігати від початку до кінця. Чи варт було плекати ці кості, коли вони врешті тільки й годяться на те, щоб ними грати в паці? Аж мої кості ломить на думку про це.

1-й гробок

(співає)

Мотика й заступ, глибше рий,
Ще й саван треба ткати;
Ох! — в труні міцній, в землі сирій
Готова гостю хата.

(Викидає ще один череп)

Гамлет От ще один. Ну чого б йому не бути черепом якого-небудь правника? Де ж його каверзи тепер, хитрощі, висновки, викрути та виверти? Як він терпить, щоб той бевзь стукав його в лоб брудною лопатою, і не позове його до суду за образу чином? Гм! А може, цей чолов'яга був свого часу перекупцем земель, за поміччю всяких запродажних, застав, пень, подвійних забезпек, угод та визискних. Невже в тім зиск його визискних, вигода його угод, що безцінний його черепок востанне набили землею? Хіба всі ті його забезпеки, навіть подвійні, забезпечили йому хоч такий шмат землі, що його пара найдовших кўпчих покрие? Купа всіх його грамот на землю навряд чи й

уміститься в такому приміщенні. То, може, хоч власникові трохи більше відмірять?

Гораціо Анітрохи, принце.

Гамлет Адже пергамент роблять з баранячої шкіри?

Гораціо Авжеж, принце, та ще з телячої.

Гамлет То значить, барани й телята ті, що вважають пергамент якоюсь гарантією. А поговорю-но з цим чоловіком. Чия це могила, гей?

1-й гробок Моя, пане.

(Співає)

Ох! — в труні міцній, в землі сирій

Готова гостю хата.

Гамлет По-моєму, таки твоя, бо ти в ній крутишся.

1-й гробок Ви як не крутіться круг неї, а все вона не ваша. А мене хоч і скрутило, та однак вона моя.

Гамлет Крути, та не перекрути; як же вона твоя, коли пона на мертвого, а не на живого? Ти, бачу, чистий крутій.

1-й гробок Крутня — для живих, пане. Вона й вас може обкрутити.

Гамлет На якого чоловіка ти копаєш?

1-й гробок Ні на якого, пане.

Гамлет То на яку жінку?

1-й гробок Теж ні на яку.

Гамлет Кого ж тут поховують?

1-й гробок Те, що було жінкою, пане. Але, царство їй небесне, вона померла.

Гамлет Ач, як цей пройдисвіт за слова чіпляється! З ним треба розмовляти обачно, а то двозначність погубить душі інші. Йй-богу, Гораціо, три роки я вже помічаю: наш вік став такий прудкий, що мужик раз у раз носакком ступає на п'яти царедворцю, та все на мозолі... А давно ти людям ями копаєш?

1-й гробок Почав я це того дня, коли покійний король наш Гамлет поборов Фортінбраса.

Гамлет А коли це було?

1-й гробок Хіба самі не знаєте? Кожен дурень зна. Того ж таки дня народивсь молодий Гамлет. Той, що з'їхав ниньки з глудзу і що його відіслали в Англію.

Гамлет А чому його відіслали в Англію?

1-й гробокоп А тому, що з'їхав з глузду. Там його вправлять. А як і не вправлять, невелике лихо.

Гамлет Чому?

1-й гробокоп Там того й не поміять. Там усі безглузді, як і він.

Гамлет Як же він збожеволів?

1-й гробокоп Дуже дивно, кажуть.

Гамлет Як так дивно?

1-й гробокоп А так, що стратив розум.

Гамлет На якому ґрунті?

1-й гробокоп На нашому, на датському. Я тридцять літ і підмайстром, і цеховим у ньому копаюсь.

Гамлет Скільки часу пролежить людина в землі, доки згниє?

1-й гробокоп Як не згниє ще перед смертю,— нам тепер що день божий трапляються такі пранцюваті мерці, що ледве дотягнуть до похорону,— то пролежить вісім чи й дев'ять років. Чинбар, той вам протягне і всіх дев'ять.

Гамлет Чому ж той довше?

1-й гробокоп Того, пане, що його ремесло так вичиняє йому шкіру, що вона довгий час не пропускає воду. Адже вода найбільший ворог вашого брата мерця. Ось вам ще один череп. Він пролежав у землі двадцять і три роки.

Гамлет А чий він?

1-й гробокоп Одного навіженого сучого сина. Чий, як ви гадаєте?

Гамлет Не знаю.

1-й гробокоп Чума на голову навіженому жартунові! Раз він був вилив мені на тім'я пляшку рейнського. Оцей череп, пане, належав Йорікові, королівському блазню.

Гамлет Цей?

1-й гробокоп Цей самісінький.

Гамлет Дай подивлюся.

(Бере череп)

Гай-гай, бідний Йоріку! Я знавав його, Горацію. Мастак на невгавні жарти, пречудовий химерник. Тисячу разів носив він мене

на горгошах. А тепер як бридко мені це згадати! Аж з душі верне. Ось тут були губи, які я не знаю вже й скільки разів цілував. Де тепер твої жарти, твої пісеньки, вихори твоїх веселощів, від яких усе застїлля лягало з реготу? Ніяк тепер поглузувати з свого власного скалозубства? Геть щелепа відпала? Заберись-но в опочивальню до якої-небудь вельможної пані та скажи їй, що, хай кладе вона на себе рум'яна хоч у палець завтовшки, однак скінчиться на такому личкові, як ось у тебе нині; посміши її. Будь ласкав, Гораціо, скажи мені одне.

Гораціо Що, принце?

Гамлет По-твоєму, й Александр Македонський мав такий вигляд у землі?

Гораціо Такий самий.

Гамлет І так само тхнув? Фе!
(Кладе череп на землю)

Гораціо Авжеж, принце.

Гамлет На яку ницу потребу можемо ми здатись, Гораціо? Чом би не простежити в уяві весь шлях благородного праху Александра, аж поки він стане чопом у барилі?

Гораціо Це надто доскіпливий погляд на речі.

Гамлет Анітрохи. Треба тільки простежити за ним, нічого не перебільшуючи, і робити правдоподібні припущення. Наприклад, так: Александр умер, Александра поховано, Александр обернувся в прах; прах — це земля; з землі копають глину; чом би тією глиною, на яку він обернувся, не замазати затичку в барилі нива?

Могутній Цезар вмер і струх на глину,
Що нею в хаті заткнуто шпарину.
Колись на цілий світ нагонив жах,
Тепер латає стіни давній прах.

Пум тихо, бо сюди йде король.

Входять король, королева, Лаерт; вносять труну; священник, почет.

З ним королева, двір. Кого ж ховають?
Та ще й обряд неповний. Видно, той,
Кого несуть, шаленою рукою
Урвав собі життя. Хтось із вельможних.
Сховаймось, подивімося.
(Відходить убік разом з Гораціо)

Лаерт Ото й увесь обряд?
Гамлет Це, бач, Лаерт, шляхетний молодик.
Лаерт Ото й увесь обряд?
Священик Відправили ми службу, як могли.
Ви ж знаєте, непевна в неї смерть.
Коли б не владне слово короля,
Лежати б їй в несвяченій землі
До судних сурм; не квіти й молитви —
Череп'я й цеглу кидали б на неї.
А їй вінки, як нареченій, дано,
Дівоче клечання, погребний дзвін
І проводи.

Лаерт І все вже виконано?
Священик Все, що можна.
Ми б осквернили службу поминальну,
Співавши реквієм, мов над душею,
Що в мирі відійшла.

Лаерт Спускайте в яму!
Хай з гожого, незайманого тіла
Зростуть фіалки.
(До священика)

Ти ж, безсердий, знай:
Творця возхвалить в янголах сестра,
А ти завиєш в пеклі.

Гамлет Що? Сестра?
Королева Прощай, дитино! Квітці — квіти.
(Розкидаючи квіти)
Гадала я тебе за сином мати.
Жадала я, моя прегарна доню,
Сама тобі квітчати шлюбне ліжко,
А не труну.

Лаерт Тяжке, безмірне горе
Нехай впаде на голову трикляту,
Що так злочинно в тебе відняла
Високий розум! Ще не сипте землю,
Сестру обняти дайте ще хоч раз.
(Стрибає в могилу)
Тепер засипте і живого й мертву,
Громадьте гору в цій рівнині, вищу
Над Пеліон і над чоло високе
Олімпа синього.

Гамлет

(підходить ближче)

Хто той, чий смуток
Такий глибокий, а слова печалі
Такі гіркі, що вражені світила,
Зачувши їх, спиняють рух свій вічний?
Я — Гамлет датський.
(Стрибає в могилу)

Лаерт

В пекло забирайся!

Гамлет

Негоже молишся.

(Бореться з ним)

Будь ласка, пальці геть з мого горла.
Дарма, що я не запальний, мов порох,
Але в мені є щось таке страшне,
Чого боятись слід. Ану, геть руки!

Король

Гей, розніміть їх.

Королева

Гамлете, мій сину!

Усі

Панове!

Гораціо

Принце мій, прошу, вгамуйтеся.

Придворні розводять їх, і вони виходять з могили.

Гамлет

Ні, ладен з ним я битися за це,
Аж доки не склеплю повік назавжди.

Королева

Але за що?

Гамлет

Офелію любив я.

Я так її любив, що й сорок тисяч
Братів, з'єднавши всю свою любов,
Мою не здужали б. На що ти здатен
Для неї?

Король

Він, Лаерте, божевільний.

Королева

Заради бога, не дражніть його.

Гамлет

До ста бісів! Кажу, на що ти здатен?
На плач? На бій? На голод? На страждання?
Чи пити оцет? З'їсти крокодила?
Я теж. Прийшов ти скиглити сюди?
Мені на встид ускочити в могилу?
Живцем себе похоронити? Я теж.
Базікаєш про гори? Хай наверх
На нас мільйони десятин, щоб насип
Сягав верхів'ям до самого сонця,
Щоб за бородавку здалася Осса!

Гей ні, хоч просторікуеш ти красно,
Я можу ще красніш.

Королева

Це чистий безум;
З годину помордує так його,
А потім тихий, наче та голубка,
Що вивела свої пташата любі,
Його повие спокій.

Гамлет

В чому річ?
Звідкіль у вас ненависть ця до мене?
Я завжди вас любив. Ну, та дарма.
Нехай вергає гори Геркулес,
Нявчати буде кіт, брехати — пес.
(*Виходить*)

Король

Гораціо, пильнуй його, будь ласка.

Гораціо виходить.

(*До Лаєрта*)

Терпи й розмову не забудь вчорашню.
Ми справі хід дамо. Гертрудо любя,
Хай сина вашого оточить догляд.
Живий надгробок на могилі стане;
Година миру прийде і до нас;
Чекати нам уже недовгий час.

Виходять.

СЦЕНА 2

Кімната в замку.

Входять Гамлет і Гораціо.

Гамлет

Оце й усе. Тепер дозволь про інше..
Ти всі обставини запам'ятав?

Гораціо

Запам'ятав, аякже!

Гамлет

Я в серці відчував якусь борню,
Що не давала спать мені. Здавалось,
Я в дибах, мов бунтар, лежу. І раптом..
Хвала поспішності, бо ця поспішність
Стає в пригоді часом нам, коли
Глибокий задум гине. Це доводить,
Що провидіння справу довершає,
Хай хоч які в нас наміри.

Гораціо

Це так.

Гамлет

Виходжу я з каюти
В морським плащі наопащ. В темноті
Навпомацки шукаю їх. Знаходжу.
Намацую пакунок, з ним вертаюсь
До себе. Страх забуде всі манери.
Зухвало розпечатав я листа
Його величності і прочитав —
О підлість королівська! — повеління,
В яким так красномовно говорилось
Про Данії та Англії безпеку,
Якій загрожує моя особа,
Що по прочитанні, без зволікань,
Не нагостривши навіть і сокири,
Вмить голову мені стяли б.

Гораціо

Невже?

Гамлет

Ось те послання. Прочитаєш потім.
Чи хочеш знати, що вчинив я далі?

Гораціо

О, так, звичайно.

Гамлет

Опутаний підлотою так нагло,
Не встиг я й стямитися — голова
Сама взялась до діла. Я придумав
Нове послання. Сів, переписав.
Колись я сам, як і вельможі наші,
Вважав краснопис за негожу річ
І намагавсь забути цю науку.
А тут вона мені в пригоді й стала.
Чи хочеш знати, що я написав?

Гораціо

Так, любий принце.

Гамлет

Прохання щире датського державця:
Понеже нам Англієць вірний данник,
Понеже має приязнь двох держав
Цвісти, мов пальми цвіт, понеже миром,
Його убравши у вінок з пшениці,
Скріпити прагнем дружбу двох держав
(І сила ще «понеже» красномовних),
Хай, це послання наше прочитавши,
Без довгих чи коротких міркувань
Він посланців піддасть негайній страті,
Без покаяння навіть.

Гораціо

А печать?

- Гамлет* Ба, навіть в цьому небо помогло.
Була у мене батькова печатка,
Взірець печаті датської держави.
Я склав свій лист, як той, і підписав,
Печать притиснув і поклав на місце,
Мов немовля, що підмінили ельфи.
На другий день був бій морський, про решту
Вже знаєш ти.
- Гораціо* То Гільденстерн і Розенкранц пливуть
Назустріч смерті.
- Гамлет* Іх везе ретельність.
Вони мені сумління не гнітять;
В чужі-бо справи втрутились ці двоє.
Нікчемам небезпечно потикатись
Між два розлючені, меткі мечі
Противників могутніх.
- Гораціо* Ну й король!
- Гамлет* Скажи, хіба не в тім моя повинність —
Тому, хто батька вбив, спаплюжив матір,
Надію вкрав, що виберуть мене
На трон, і, врешті, на мое життя
Підступно важив,— чи не справедливо
Цією ось рукою заплатити?
Чи не прокляття дати тій чумі
Згубити нас усіх?
- Гораціо* Він скоро з Англії почує сам,
Чим закінчилось те, що він задумав.
- Гамлет* Так, скоро вже; а доти — ще мій час;
Життя ж людське — сказати «раз», не довше.
Гораціо, мене смутить одне,—
Що я з Лаертом міру перебрав.
В моїй біді, як в дзеркалі, відбилась
Його біда. З ним помиритись треба.
Та він занадто хизувався горем
І тим мене роз'ятрив.
- Гораціо* Хтось іде.
- Входить Озрік.
- Озрік* Вітаю вашу милість з поверненням до Данії.
- Гамлет* Уклінно дякую.
(Стиха, до Гораціо)
Ти знаєш цього жевжика?

Гораціо

(стиха, до Гамлета)

Ні, принце мій.

Гамлет

(стиха, до Гораціо)

Твоє в тім спасіння, бо знати його — велика вада. В нього багато земель, ще й родючих. Досить тобі мати вдосталь худоби, і ясла твої, навіть якщо ти сам худобина, конче стоятимуть за королівським столом. Він просто балакун, але, як я сказав, має силу землі, і це багатство його трохи забруднило.

Озрік Дорогий принце, коли б ваша милість були не так зайняті, я б розповів вам дещо від імені його величності.

Гамлет Я сприйму ваше «дещо» з усією пильністю, на яку здатний мій розум. А капелюх носіть там, куди його призначено,— на голові.

Озрік Дякую вашій милості, тут дуже жарко.

Гамлет Та що ви, дуже холодно, вітер з півночі.

Озрік Справді, ясний принце, досить холодно.

Гамлет А як на мене і на мою статуру, таки душно і жарко.

Озрік Надзвичайно, ваша милість. Так душно, аж... уже й не знаю як. Але, ясний принце, його величність веліли мені ознаймити вас, що вони поставили великий заклад на вашу милість. Річ у тім...

Гамлет Будьте ласкаві, не забувайте...

(Змушує його надягти капелюха)

Озрік Ні, слово честі, ласкавий принце, мені так зручніше, слово честі. До двору, ваша милість, нещодавно повернувся пан Лаерт. Це, запевняю вас, справжній дворянин, сповнений найвищих чеснот, із шляхетними манерами і зовнішністю. Власне кажучи, він — справжня карта шляхетності, дороговказ до шляхетної поведінки, континент, на якому зібрані всі чесноти, бажані для дворянина.

Гамлет Ви анітрохи не зіпсували його портрета, хоча, гадаю, опис та перелік усіх його чеснот спантеличив би вашу пам'ять. Вона сплутала б лік і заблудилася б у лабіринті тих чеснот, серед яких він так вправно прокладає свій курс. Однак, віддаючи йому належне, додаю, що вважаю його людиною великої душі й такої рідкісної та шляхетної вдачі, що, коли говорити правду, другого такого можна побачити лише в дзеркалі. А той, хто спробував би його наслідувати, зміг би стати хіба що його тінню.

Озрік Ваше судження про нього несхибне.

Гамлет Але до чого це все? Навіщо ми змальовуємо цього пана незграбними, недостойними його словами?

Озрік Про що ви, принце?

Гораціо Невже ви не розумієте власної мови, коли нею розмовляє інший? Гай-гай, добродію, треба розуміти.

Гамлет Що означає ваша згадка про цього дворянина?

Озрік Лаерта?

Гораціо

(стиха, до Гамлета)

В його гамані вже порожньо. Всі золоті слова вже витрачені.

Гамлет Його.

Озрік Мені відомо, що для вас не таємниця...

Гамлет Хотілось би мені, щоб вам було це відомо. А втім, слово честі, коли вам і відомо, мені мало з того втіхи, Отже?

Озрік Для вас не таємниця, якою досконалістю славиться пан Лаерт.

Гамлет Не важусь підтвердити це, бо не пробував порівнювати себе з ним. Пізнати кого-небудь можна лише, пізнаючи самого себе.

Озрік Я маю на увазі, принце, його зброю. Такий іде поголос, що в мистецтві володіти нею він незрівняний.

Гамлет Яку ж він воліє зброю?

Озрік Легкий меч і кинджал.

Гамлет Це вже два види зброї. Далі?

Озрік Король заклався на шість берберійських коней, проти чого він заставив, як мені відомо, шість французьких мечів та кинджалів, з усім справунком, як-от пояси, портупей та інше. Троє з тих шор, слово честі, вельми витонченого смаку, чудово добрані до руків'їв, надзвичайно гарно оздоблені. Майстерна робота.

Гамлет Що ви називаєте шорами?

Гораціо

(стиха, до Гамлета)

Так я й знав, що нам доведеться заглянути в коментарі.

Озрік Шори, ваша милість, це портупей.

Гамлет Це слово скоріше пасувало б до гармат, якби ми носили їх при боці. А доти я волів би називати їх портупеями. Отже, шестеро берберійських коней проти шести французьких мечів з усією справою, в тім числі трьох шор майстерної роботи. Це французький заклад проти датського. Про що ж той заклад, чи то пак по-вашому, застава?

Озрік Король, ваша милість, заклався, що на дванадцять випадів між вами й ним він не випередить вас більше як на три удари. Він ставить дванадцять проти дев'яти; змагання можна було б улаштувати негайно, в разі б ваша милість зволила погодитись на відповідь.

Гамлет А якщо я відповім «ні»?

Озрік Я маю на увазі, ласкавий принце, вашу згоду на участь вашої особи в змаганні.

Гамлет Я чекатиму в цій залі. З дозволу його величності, це мій час для прогулянок. Хай принесуть мечі, і якщо той пан бажає, а король не передумав, то я виграю для нього цей заклад, якщо зможу. А якщо ні, то здобуду тільки ганьбу та зайві удари.

Озрік Так і переказати?

Гамлет Перекажіть суть, прикрасивши її, звісно, на ваш смак.

Озрік До ваших неоцінених послуг.

Гамлет Взаємно, взаємно.

Озрік виходить.

Добре, що хоч він сам їх так високо оцінив, бо ні в кого язик не повернувся б таке сказати.

Гораціо Молоко ще на губах не обсохло.

Гамлет Він, мабуть, і перед маминою цицькою розшаркувався, перше ніж посати. Отак він і його спільніки, що їх знаю, полюбляє наш пустий вік, перейняли тільки тон та манери часу. Серед справжніх людей ці шелихвости — мов шумовиння на доброму пиві: дмухни на нього, і бульбашки луснуть.

Входить вельможа.

Вельможа Принце, його величність передавав вам свої вітання через молодого Озріка, і той переказав, що ви його ждете в цій залі. Король послав мене узнати, чи ви будете ласкаві змагатися з Лаертом, чи волієте це відкласти.

Гамлет Я твердий у своїх намірах, а вони збіглися з бажанням короля. Коли він жадає, то я готовий; тепер чи згодом, аби лиш я був у такій змозі, як тепер.

Вельможа Король, королева й двір зараз надійдуть.

Гамлет Я радий.

Вельможа Королева бажає, щоб ви перед змаганням гречно обійшлися з Лаертом.

Гамлет Порада в неї добра.

Вельможа виходить.

Гораціо Ви програєте заклад.

Гамлет Я іншої думки. Відколи він поїхав у Францію, я постійно вправлявся. Отже, перевага на моєму боці. Але тобі й не уявити, як мені важко тут, на серці... Ет, не біда.

Гораціо Ні, любий мій принце...

Гамлет Це просто дурощі. Нібито якесь передчуття, що жінку, може, й збентежило б.

Гораціо Коли ваша душа щось передчуває, послухайтесь її. Я попереджу їхній прихід і скажу, що ви нездужаєте.

Гамлет Нізачо. Нам не страшні віщування. І горобець не впаде без божої на те волі. Коли станеться тепер, то не згодом; коли не згодом, то тепер. А як не тепер, то, однак, коли-небудь. Головне — приготуватися. Смерть сплачує всі борги. То чи не все одно, коли помирати? Хай буде, що буде.

Входять король, королева, Лаерт, почет, Озрік, слуги з рапірами та інші.

Король Ходи сюди, мій Гамлете, й візьми
Від мене руку цю.
(Кладе Лаертову руку в Гамлетову)

Гамлет Даруйте, пане. Я образив вас,
Та ви пробачте щиро й благородно.
Присутні знають, чули, певне, й ви,
Що хворістю покарано мене.
Усе, що я вчинив,
Вам вразивши і честь, і почуття,
Перед всіма це безумом зову.
Лаерта скривдив Гамлет? Ні, не Гамлет.
Як Гамлет був сам в розбраті з собою
І, будши не в собі, Лаерта скривдив,—
Не Гамлетів це вчинок. Він не винен.
А чий це вчинок? Безумо його.

Як так, то серед скривджених сам Гамлет:
Безумство — ворог бідному йому.
На зібранні цім, пане,
Зрікаючись, що мав я намір злий,
Прошу мене простити щиросердо,
Що необачно я стрілу пустив
І брата вразив.

Лаерт

Так, душа прощає,
Хоча вона мене найбільше мала б
До мсти штовхати. Та в питанні честі,
Що осторонь стоїть, я не мирюсь,
Аж поки від бувалих суддів честі
Почую слово та умови миру,
Що не зганьблять мое ім'я. А доти
Приймаю вашу приязнь яко приязнь,
Не зраджу я її.

Гамлет

Я радий щиро
Й на братній поєдинок чесно йду.
Подайте меч мені.

Лаерт

Мені також.

Гамлет

Як прикрашають зброю цю оздоби,
Я буду за прикрасу вам, Лаерте.
На тлі мого невміння хай ваш хист
Мов зірка в ночі сяє.

Лаерт

Ви кпите?

Гамлет

Ось вам рука, що ні.

Король

Мечі ім, Озріку. Небоже Гамлет,
Заклад ти знаєш?

Гамлет

Знаю пречудово.
На слабшу сторону заклались ви.

Король

Я не боюсь. Я бачив вас обох:
Він поспритнішав, та дає нам фору.

Лаерт

Цей заважкий. Дозвольте взяти інший.

Гамлет

Цей по мені. Завдовжки рівні всі?

Озрік

Так, ваша милість.

Готуються до змагання.

Король

Поставити на стіл ковші вина.
Як Гамлет влучить вперше, або вдруге,
Чи в третій сутичці удар сквітає,

На всіх бійницях гримнуть хай з гармат.
За Гамлета король підійме келих,
Перлину в нього вкинувши, дорожчу
Над ту, що королі чотири мали
В короні датській. Дайте чаші нам!
Хай тулумбаси сурмам повістять,
А сурми — всім на чатах гармашам,
Гармати — небу, небеса — землі,
Що п'є король за Гамлета! Почнім же.

Сурми.

А судді хай слідкують пильним оком.

Гамлет Почнім.

Лаерт Почнім.

Б'ються.

Гамлет Раз.

Лаерт Ні.

Гамлет Суддя хай скаже.

Озрік Удар, удар виразний.

Лаерт Добре. Далі.

Король Гей, чашу. Гамлете, цей перл — тобі.
Твоє здоров'я.

Фанфари, гарматні постріли за сценою.

Дати принцу келих.

Гамлет Я ще зітнусь. На час відставте трунок.
Почнім.

Б'ються.

Ще вдар. Визнаєте?

Лаерт Так, дотик, дотик, згоден я.

Король Наш син поборе.

Королева Дихає він важко.
Ось хустка, Гамлете, хоч витри лоб.
Тобі на щастя королева п'є.

Гамлет Ласкава пані!

Король Ні, не пий, Гертрудо.

Королева Мені, мій мужу, хочеться. Пробачте.

Король

(убік)

Отруена ця чаша! Ох, запізно!

Гамлет

Я поки що не вільний пити... зараз.

Королева

Ходи, я втру тобі лице.

Лаерт

Тепер, королю, вдарю вже.

Король

Навряд.

Лаерт

(убік)

Одначе це не в лад з моїм сумлінням.

Гамлет

Почнім, Лаерте, втретє, та не бавтесь.
Будь ласка, випадайте з палом, з серцем.
Не за дитину ж маєте мене.

Лаерт

Гадаєте? Почнім.

Б'ються.

Озрік

Нічого ані в кого.

Лаерт

Тепер держись!

Лаерт ранить Гамлета. Далі в сутичці вони міняються зброєю. Гамлет ранить Лаерта.

Король

Розняти! Розпалились.

Гамлет

Ні, ще.

Королева падає.

Озрік

На поміч королеві, гей!

Гораціо

В крові і той, і той. Що вам, мій принце?

Озрік

Що вам, Лаерте?

Лаерт

Попав кулик в свої тенета, Озрік.
Мене вбива моя підступність власна.

Гамлет

Що сталось з королевою?

Король

Зомліла,
Уздівши кров.

Королева

Ні, це вино, вино!

О Гамлете, отруєно мене.

(Умирає)

Гамлет

О чорне діло! Гей! Замкнуті двері!
Це зрада! Зрадник де?

Лаерт падає.

- Лаерт* Тут, Гамлете. Ти, Гамлете, вже вбитий,—
Ніякі в світі ліки не врятують.
В тобі нема життя й на півгодини.
Знаряддя зради он, в твоїй руці,
Нагострене й затруене. Підлога
Моя на мене вістря повернула.
Глянь, я лежу і більше вже не встану.
Отруту мати випила твоя...
Не можу більш. Король... його вина.
- Гамлет* Жало отруєне?
Роби своє, отруто!
(Прогинає короля)
- Усі* Зрада! Зрада!
- Король* Рятуйте, друзі! В мене ж тільки рана!
- Гамлет* Ти, кровозмісний вінценосний вбивце!
Рушай вслід матері моїй!
- Король умирає.
- Лаерт* Розплату
Він заслужив. Він зготував отруту.
Простім брат брата, Гамлете шляхетний.
Хай не впаде ні смерть моя на тебе,
Ні батькова, ані твоя на мене.
(Умирає)
- Гамлет* Хай небо все простить! Я — за тобою.
Вмираю я, Гораціо. Прощай!
Прощай і ти, нещасна королево.
А вам, що зблідли так і тремтите,
Мовчазним глядачам страшного дійства,
Коли б був час (бо смерть, суворий стражник,
Спішить з арештом), я б вам оповів...
Та де вже там... Гораціо, вмираю.
Ти житимеш. Скажи про мене правду
Невтаємниченим.
- Гораціо* О ні, мій принце.
Я швидше римлянин, аніж датчанин.
Ще трохи є вина.
- Гамлет* Якщо ти муж,
Кинь келих! Дай! В ім'я небес, віддай!
Гораціо, як не розкрити все,
Заплямиться ім'я моє навіки!
Якщо мене в своїм беріг ти серці,

Відстроч своє блаженство ще на час.
Ще подиши на цім жорстокім світі
Й про мене розкажи!

За сценою чути марш і постріли.

Що там за гамір?

Озрік Звитяжний Фортінбрас вернувся із Польщі
І віддає ясу послам англійським.

Гамлет О друже мій Гораціо! Вмираю.
Могутня трута дух зборола мій.
Із Англії вістей вже не почую,
Та провіщаю, що на Фортінбраса
Впаде ваш вибір. Голос кволий мій
Йому віддай і поясни також,
Які обставини... а далі — тиша.
(Умирає)

Гораціо Спинилось чесне серце. Спи, мій принце!
Хай сонми янголів твій сон колишуть.

Марш за сценою.

Чому все ближче барабани?

Входять Фортінбрас та англійські послы, з барабаним боем, прапорами, і почет.

Фортінбрас Де те видовище?

Гораціо По що прийшли ви?
Якщо по горе й розпач,— ось вони.

Фортінбрас Кругом сліди різні. О смерть пихата!
Що за бенкет готуєш в вічній тьмі,
Що нагло так родину королівську
Поклала трупом?

1-й посол Так, страшна картина.
Спізнались наші з Англії вістки.
Не вчують вуха, що почути мали
Про те, що здійснено його наказ,
Що Розенкранц і Гільденстерн вже мертві.
Нам дяка буде з уст чийх?

Гораціо Не з цих,
Хоч би вони ще й дихали для дяки;
Бо не давав наказу він про страту.
А що припало на кривавий суд —
Вам з Англії, вам із походу в Польщу —
Прибути водночас, то на помості

Високім покладуть нехай ці трупи,
І світові всьому я оповім,
Як сталося те все. То буде повість
Про люті, нелюдські, криваві вчинки,
Про вбивства темні, про страшні розплати,
Про жертви сили, про витрощів і зради
Й насамкінець про той підступний замір,
Що вправ на голови призвідцям. Правду
Скажу про все.

Фортінбрас

Спішім про те почути
І скличмо найповажніших на раду.
А я з жалем прийму належне щастя,—
В цім королівстві є й мої права:
Судьба мені велить їх ознаймити.

Гораціо

Про це мені теж випаде сказати,—
З тих уст, чий голос багатьох прихилить.
Та краще враз це довершити, доки
Народ в нестямі; щоб не сталося лиха
Від змов чи бунту.

Фортінбрас

Хай же на поміст,
Як воїна, чотири капітани
Піднімуть Гамлета. Живий він був би
Взірцем монарха. А в останню путь
Стрільба в полках і музика військова
Хай проведуть його.
Виносьте ж трупи, бо картина ця,
В бою доречна, тут не до лица.
Палить з гармат!

Жалобний марш. Усі виходять, виносячи трупи, після чого чути грім гармат.

ОТЕЛЛО, ВЕНЕЦІАНСЬКИЙ МАВР

Переклала Ірина Стешенко

Дожд Венеції.

Брабанціо, сенатор, батько Дездемони.

Інші сенатори.

Граціано, брат Брабанціо.

Лодовіко, родич Брабанціо.

Отелло, мавр, командувач венеціанського війська.

Кассіо, його заступник.

Яго, його офіцер.

Родріго, венеціанський дворянин, закоханий в Дездемону.

Монтано, правитель Кіпру, попередник Отелло.

Блазень, слуга Отелло.

Герольд.

Дездемона, дочка Брабанціо й дружина Отелло.

Емілія, дружина Яго.

Б'янка, куртизанка, коханка Кассіо.

Військові, дворяни, музиканти, посланці, матроси та слуги.

Перша дія відбувається у Венеції,
всі інші — на Кіпрі.

**ДІЙОВІ
ОСОБИ**

СЦЕНА I

Венеція. Вулиця.

Входять Родріго і Яго.

Родріго Мовчи! Мені це дуже прикро, Яго,
Що, хазяйнуючи в моїй кишені,
Як у своїй,— ти гроші брав і змовчав.

Яго О, чорт! Та ви ж не хочете мене
І слухати! Коли б хоч раз подумав
Таке,— гидуйте мною!

Родріго Ти завжди говорив, що ти його
Ненавидиш...

Яго То й осудить мене,
Як це не так. Венеціанців трое
Значних хотіли, щоб його заступник
Був я,— його за мене так просили!
І, присягаюсь вам моєю честю,
Того я вартий місця; тільки ж він,
Закоханий в пиху свою і волю,
Морочив довго їх, удаючись
До різних мудрих термінів військових
Та балачок гучних, зарозумілих,
І зрештою
Відмовив остаточно їм, сказавши:
«Уже собі я вибрав офіцера».
І хто ж обранець той?
Гай-гай, один великий арифметик —
Звуть Кассіо Мікеле, флорентієць,
Що бог його красунею скарав...
Не вів ще він ніколи й ескадрону
І знає справу бойову не краще
Старих бабів... Лише знання книжкове,

Якого повні й консули у тогах,
Пусте базікання дитяче й жодних
Практичних знань — оце й усе його
Мистецтво військовé. Проте, синьйоре,
На ту посаду обрано його;
Мене ж, чії діла на власні очі
Він бачив сам — на Родосі, у Кіпрі
Та в інших християнських і поганських
Країнах різних, — бачите, мене,
Перехопивши вітер мій погожий,
Цей рахівник нікчемний обскакав.
Заступник він, а я (хай бог простить!),
В Іх Мавританства я лише хорунжий.

Родріго Волів би я для нього бути катом!..

Яго Зарадить тут не можуть жодні ліки;
Той має перевагу, хто вельможний,
У кого є зв'язки. Старий порядок,
Де другий після першого ішов,
Тепер недійсний. Отже, мій синьйоре,
Судить самі, чи маю я причини
Любити мавра?

Родріго То йому тоді
Я не служив би зовсім.

Яго О синьйоре,
Не подивуйте! Я йому служу,
Аби йому за кривду відплатити.
З нас кожен будь господарем не може,
І вірних слуг не може мати всяк.
Звичайно, є покірні наймити,
Які, згинаючи нікчемні спина,
За харч працюють, мов осли хазяйські,
І лиш постаріють вони — то геть! —
Іх викидають зовсім. Батогами
Хльостав би я тих чесних слуг! Але
Є й інші, є й такі, що ніби служать
І вірою і правдою, на ділі ж —
Приховують, що дбають лиш про себе,
І, догоджаючи своїм панам
Лише про людське око, всі вони
Влаштовують чудово власні справи;
Коли ж, нарешті, в пір'я добре вб'ються,
Тоді вже служать лиш самим собі;
Такі ось люди мають досить глузду,

І я до тих людей належу й сам.
Авжеж, синьйоре,
Коли б я мавром був — не був би Яго;
Це правда, як і те, що ви — Родріго.
Я, служачи йому, служу собі.
І, небом присягаюсь, тут немає
Ані повинності, ані любові,
І ними тільки прикриваюсь я,
Щоб приховать мій особливий замір:
Адже коли я вчинками своїми
Розкрию серця внутрішність і сутність —
Я ніби почеплю на рукаві
Те серце, щоб його клювали галки.
Ні, я не той, яким здаюсь!

Родріго

Якщо

І тут ще переможе товстогубий, —
Велике щастя має й справді він!

Яго

То батечка її мерщій гукайте;
Збудить його; нехай біжить в погоню!
Його блаженний спокій огруїть!
По вулицях усіх кричіть; скликайте
Її рідню, — підбурюйте усіх...
Хоч мавр живе в країні благодатній,
Замучте мухами його; хоч він
Здобув собі велике щастя, ви ж
Те щастя намагайтесь затруїти,
Аби воно злиняло!

Родріго

Ось дім вітця її, я крикну гучно.

Яго

Авжеж; на гвалт гукайте, верещіть.
Неначе людне місто запалало...

Родріго

Брабанціо! Брабанціо! Синьйоре!

Яго

Брабанціо! Злодії! Гей, прокиньтесь!
Злодії! Гей, злодії! Уставайте!
Пильнуйте дому, і дочки, і скрині!

Брабанціо з'являється нагорі у вікні.

Брабанціо

Що сталося? Хто там кричить?

Родріго

Синьйоре,

Скажіть, чи вдома ваша вся родина?

Яго

Чи двері на замку?

Брабанціо

А що таке?

Яго А те, що вас пограбували! Сором!
Вставайте, одягайтесь, не баріться!
У вас украли серця половину...
Ось саме зараз, в цю хвилину, чорний
Старий баран, можливо, покриває
Овечку вашу білу. Гей! Синьйоре,
У дзвони бийте, розбудіть все місто,
Інакше чорт вам подарує внука!
Мерщій, кажу!

Брабанціо Чи з'їхали ви з глузду?

Родріго Синьйоре, голос мій знайомий вам?

Брабанціо Ні, незнайомий. Хто ви?

Родріго Я — Родріго.

Брабанціо Та я ж тобі заборонив з'являтися,
Сказавши досить ясно і відверто:
Дочки своєї не віддам тобі!
А ти, усмак наївшись та хильнувши,
Приходиш із відвагою дурною
Порушувати спокій мій зухвало!

Родріго Синьйоре! О синьйоре...

Брабанціо Тільки ж знай:
Мені і вдача, й сан мій допоможуть
Віддячити тобі як слід!

Родріго Чекайте...

Брабанціо Навіщо ти кричиш на гвалт нестямно?
Ми — у Венеції, а не в селі.

Родріго Послухайте, Брабанціо ласкавий,
До вас прийшов я з чистою душею...

Яго Сто чортів, синьйоре! Ви один з тих, що перестають служити богові, коли на них напосядеться диявол. Ми прийшли сюди, щоб вам прислужитись, а ви маєте нас за бешкетників. Ви, мабуть, хочете, щоб дочка ваша спарувалася з берберійським жеребцем; хочете, щоб ваші онуки іржали до вас; хочете, щоб рисаки були вам кузенами, а іноходці — кривною ріднею?

Брабанціо Ти хто такий, нахабний безсоромнику?

Яго Синьйоре, я — той, хто прийшов сказати вам, що цієї хвилини дочка ваша і мавр являють собою тварину з двома спинами.

Брабанціо Гидкий негідник ти!

Яго

А ви — сенатор!

Брабанціо За це мені відповіси, Родріго!

Родріго

Синьйоре, відповім за все... Благаю,
Скажіть лише, чи згоду ви дали
(Виходить, ніби так), щоб чарівна
Дочка єдина ваша подалась
Опівночі глухої нишком звідси,
Без охоронців, з човнярем-найманцем,
Щоб мавру кинутись в обійми хтиві...
Як з відома це вашого й призову,—
То скривдили ви нас нахабно й підло;
Не знали ви — то гнівались на нас
Несправедливо. Ох, прошу, синьйоре,
Не думайте, що я забув пристойність
І глузувати та знущатись з вас
Прийшов. О ні! То ваша доня, пане,
Якщо на те ви не давали згоди,
Страшенно завинила,— знов кажу,—
Зв'язавши розум свій, красу, і долю,
Й свою повинність із чужинцем зайшлим,
Із перекотиполем. Незагайно
Переконайтеся самі. Якщо
Ви знайдете дочку хоч де в будинку,
То в суд мене за наклеп потягніть.

Брабанціо

Вогню сюди! Свічок! До мене, слуги!
Недурно щось таке мені верзлось...
Я вірю вже — і тяжко так мені!
Вогню, кажу!
(*Виходить*)

Яго

Прощайте! Мушу йти:
Мені негоже й вельми небезпечно
Лишатись тут за свідка проти мавра
(Лишусь — то буду мимоволі свідком).
Адже сенат, я знаю, не скарає
Відставкою його, хіба легку
Догану дасть, бо необхідний він
Сенаторам для Кіпрської війни
І заступить його ніхто не зможе
В майбутньому поході. Тож, хоча
Ненавиджу його, як муки пекла,
Нужда велить підняти любові прапор,—
Нещирої, звичайно. Ви ж ведіть

Загін весь пошуковий до «Стрільця».
А я там буду з ним. Тож прощайте!
(*Виходить*)

Входять Бранціо в халаті й слуги зі смолоскипами.

Бранціо Так, правда все! Страшне злочинство сталося!
Втекла вона! Ну, а мені віднині
Ганьбу гірку нести. Скажи, Родріго,
Де бачив ти її? О нещаслива!
Ти кажеш — з мавром? Горе бути батьком!
Як ти довідався, що то вона?
О дочко, як мене ти одурила!
А що вона тобі сказала? Гей!
Іще свічок! Будіть рідню! Гадаєш,
Вони й побралися?

Родріго Гадаю — так.

Бранціо О небо! Як вона втекла? Це зрада!
Батьки, не вірте дочкам більш на слово,
А вчинкам вірте. Може, й чари є,
Які і молодість, і честь дівочу
В оману вводять? Вам про це, Родріго,
Читати не доводилось?

Родріго Читав.

Бранціо Мого покличте брата! О Родріго,
Чому я не віддав її тобі!
Одні — сюди, а інші йдуть туди!
Скажіть, де їх знайти, — її і мавра?

Родріго Гадаю, що знайду, — лиш добру варту
Візьміть собі та просто йдіть за мною.

Бранціо Ведіть, прошу! Я ж коло всіх будинків
Кричатиму, щоб нам дали підмогу.
Беріть же зброю! Та гукніть дозорців!
Вперед, Родріго, — я віддячу вам.
Виходять.

СЦЕНА 2

Там же. Інша вулиця.

Входять Отелло, Яго та слуги зі смолоскипами.

Яго Хоч на війні, траплялося, вбивав я,
Чинити ж обмірковане убивство

Чомусь не дозволяє совість. Часто
Мені жорстокості не вистачало.
Разів із десять так мені кортіло
Штрикнуть його ножем під ребра.

Отелло Ну,
То й добре, що цього ти не зробив.

Яго Та він казав такі гидкі й ганебні
Слова про вас, що я,
Не дуже-то сумирний, ледве стерпів.
Проте дозвольте запитати вас,
Ви й справді шлюб взяли? Вам забувають
Не слід, що батечка її всі люблять,
І в цій події має голос він
Удвоє дужчий, аніж голос дожа.
Він вас розлучить; кару накладе
Найтяжчу, що її закон тутешній
(Підсилений його великим впливом)
Віддасть йому на вибір.

Отелло Що ж, нехай
Лютує він; проте моїм заслугам
Ціну достойну склала синьйорія,—
Вони ж куди гучніше промовляють,
Ніж скарги всі його. Крім того, ще
(Коли побачу я, що похвальба
Дає пошану) скрізь розголошу,
Що з королівського я роду сам,
Що рівні ми і що мої заслуги
Дають мені на горде щастя право...
Тож, Яго, знай: коли б я Дездемони
Так не любив, за всі багатства моря
Я б не замкнув привільного життя
В тісні кордони... Глянь, хто там з вогнями?

Яго Розгніваний сюди простує батько,
І друзі з ним. Вам раджу заховатись.

Отелло О ні! На видноті я бути маю;
Заслуги, сан, сумління бездоганне
Мене найкраще виправдати зможуть.
Чи це ж вони?

Яго Ні, Янусом клянусь,
Мені здається — інші.

Входять Кассіо й кілька військових зі смолоскипами.

Отелло Слуги дожа
І мій заступник з ними. Хай щастить
Вам, друзі, цієї ночі! Що нового?

Кассіо Вітає дождь вас, генерале, й просить
До нього йти негайно.

Отелло Що там сталося?

Кассіо Одержано важливі з Кіпру вісті:
З галер вночі сьогодні надіслали
Послів дванадцять, одного за одним.
Уже багато радників у дожа
Зібралось; й по вас також послали
Відразу, тільки не застали вдома.
Сенат кругом порозсилав гінців,
Щоб розшукати вас.

Отелло Гаразд, що ви
Мене зустріли тут. Я лиш зайду
В будинок цей сказати кілька слів —
І підем разом.
(*Виходить*)

Кассіо Що він тут робив?

Яго Та гарну взяв на абордаж галеру;
Якщо законним визнають цей приз —
На все життя здобув собі він щастя.

Кассіо Не розумію.

Яго Одружився він...

Кассіо Із ким?

Повертається *Отелло*.

Яго Він одружився з... Генерале,
То що, ходім?

Отелло Ходім.

Кассіо А ось загін
Сюди по вас іще один прямує.

Входять *Брабанціо*, *Родріго* й дозорці зі смолоскипами й при зброї.

Яго Та це ж *Брабанціо*. Ну ж, стережіться.
Вони замислили недобре.

Отелло Сійте!
Хто йде?

Родріго

Ось мавр, синьйоре.

Брабанціо

Взять злодюгу!

З обох боків вихоплюють зброю.

Яго

Родріго, ви? До ваших послуг, пане!

Отелло

Сховайте-но блискучі ваші шпаги,
Бо їх іржею може вкрити роса!
Добродію, своїм поважним віком
Тримаєте ви нас в покорі дужче,
Ніж це зробити може ваша зброя.

Брабанціо

О злодію негідний! Де дочка?
Де ти подів дочку мою, падлюко?
Проклятий, ти її приворожив!
Посвідчить всяк, хто має добрий розум,
Що ти скував її кайданням чарів,
Бо неможливо, щоб щаслива, гожа
І ніжна дівчина, яка на шлюб
Дивилася так неприхильно досі,
Що кучерявим юнакам шляхетним,
Всім землякам своїм лиш відмовляла;
Щоб дівчина така втекла з домівки,
Наважившись на глум себе віддати,
І кинулась на чорні груди мавра,
Який хіба вселити здатен жах,
А не навіть дівчині кохання?!
Нехай мене осудить цілий світ,
Якщо не маю я підстав казати,
Що ти причарував її чаклунством!
Напоями чи зіллям чародійним,
Що збуджують і пристрасть викликають,
Дівочу юність ти занапастив!
Я хочу, щоб досліджено було
Цю справу до кінця; проте вона
Така мені ясна, що я відразу
Візьму і арештую тут тебе,—
Тебе, який дурив весь світ, який
Так добре тямить в клятому чаклунстві
І в ремеслі кохається такому,
Яке суворо наш закон карає.
Беріть його мерщій! Коли ж він опір
Чинитиме,— вживайте сили!

Отелло

Стійте,

Ви, що мене підтримуєте, й решта.

Коли б хотів я битися, цю роль
Я без суфлера виконав би. Тож
Куди ви хочете, щоб з вами я
Пішов відповідать на вашу скаргу?

Брабанціо Йди до в'язниці, доки не покличуть
Тебе закон і справедливий суд
Дать відповідь.

Отелло Коли я вам скорюсь,
Як зможу виконать бажання дожа,
Що скрізь гінців по мене розіслав
І наказав з'явитися до нього,
Щоб вирішити дуже важливу справу?

1-й військовий То правда, найшановніший сеньйоре,
У раді дож; я певен, що просили
І вашу милість теж.

Брабанціо Як? В раді дож?
Вночі? Такої пізньої години?!
Ведіть його за мною! В мене теж
Не малозначна справа; я гадаю,
Що й дож, і всі брати мої державні,
Сенатори, неначе на свою,
Подивляться на кривду цю жахливу.
Якщо давати волю цим злочинствам
І ми не будемо за них карати,—
Почнуть раби й погани ванувати!
Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Зала в палаці дожів.

Дож і сенатори сидять за столом; навколо військові, урядовці та слуги.

Дож Занадто суперечливі новини,
Ім через те не можна йняти віри.

1-й сенатор І справді, не збігаються вони;
До мене пишуть, що галер сто сім.

Дож Мене ж сповіщено, що їх сто сорок.

2-й сенатор Мене — що їх дві сотні. Хоч листи
І подають нам зовсім різну кількість

(Бо здогади, правдиві в головнім,
Різняться у подробицях нерідко),
Проте усі вони одне говорять:
Що флот турецький вирушив на Кіпр.

Дож Це дуже імовірно; через те
Мене не тішить ця різниця в числах.
Я вірю в суть листа,— вона ж страшна.

Матрос

(за сценою)
Впустіть мене! Мерщій! Мерщій! Мерщій!

1-й служник Це посланець з галер.
Входить матрос.

Дож Ну що? В чім річ?

Матрос Турецький флот уже пливе на Родос.
Сенаторам про це подати звістку
Мені синьйор Анджело наказав.

Дож Що скажете?

1-й сенатор Того не може бути —
Це хитрий хід, щоб напустить туману.
Коли самі зміркуємо гаразд,
Яку вагу для турків має Кіпр,
То зрозуміємо, що Родос їх
Цікавить значно менш, бо взяти Кіпр
Багато легше їм. Немає там
Великих і міцних фортець, а також
Немає засобів до оборони,
Яких тепер на Родосі чимало.
Подумаймо про це — і ми збагнем,
Що не такі вже недотепні турки,
Щоб, зовсім залишивши головне
І знехтувавши заміри легкі,
Наважитись на інші — небезпечні
І геть невивідані.

Дож Авжеж, це так.
Не може Родос їх тепер цікавить.

1-й служник Ось посланець з останніми звістками.
Входять посланець.

Посланець Синьйори милостиві й поважані!
До Родосу припливши, оттоманці
З'єднались біля нього з другим флотом.

1-й сенатор Я так і знав. А скільки їх, відомо?
Посланець Всіх — тридцять кораблів; а після того
Вони лягли на інший курс і вже
Пливуть тепер до Кіпру. Тож, панове,
Синьйор Монтано, вірний і хоробрий
Слуга ваш, сповіщає вас про це
І просить вірити йому.

Дож Тепер
Не можемо ми більше сумніватись.
Пливуть вони на Кіпр. Чи Марк Луккезе
Є нині тут, у місті?

1-й сенатор Ні. Він саме
В Флоренції.

Дож Послать по нього й вимагать листом,
Щоб повернувся він назад негайно.

1-й сенатор Ось і Брабанціо, й відважний мавр.

Входять Брабанціо, Отелло, Яго, Родріго, дозорці та слуги.

Дож Отелло наш хоробрий, ми повинні
Негайно вас послати проти турків,
Цих спільних ворогів...
(До Брабанціо)

Вас не завважив...
Ласкаво просим вас, синьйоре любий!
Ми потребуємо в цей пізній час
І допомоги вашої, й поради.

Брабанціо А я їх сподіваюся від вас.
Простить мені, мій найясніший доже,—
Не сан мій і не звістка ця про справу
Мене раптово з ліжка підвели;
І не загальне наше лихо враз
Мене так схвилювало,— то кипить
В мені велике особисте горе
Й шумить таким потоком безупинним,
Що всі скорботи інші поглинає
І не вгамовується!

Дож В чому річ?

Брабанціо Моя дочка! О дочко, дочко!

Сенатори Вмерла?

Брабанціо Для мене — так! Збезчещено її!

Украдено і збавлено якимсь
Пекельним зіллям і страшним чаклунством!
Бо неможливо помилитись так
Безглуздо і безумно, мавши досі
І світлий зір, і свіжий, ясний розум,—
Без того, щоб не вживано було
Якогось тут чаклунства.

Дожд

Хто б не був він,

Цей чоловік, що зважився в такий
Ганебний і огидний спосіб — взяти
У вас дочку, а в неї взяти розум,—
Самі ви розгорніть криваву книгу
Законів наших і знайдіть у ній
Яку захочете найтяжчу кару.
Хай буде він мій рідний син — проте
Ухвали я ніколи не зміню.

Брабанціо

За ласку цю прийміть від мене, пане,
Уклін найнижчий. Ось він — лютий злодій!
Це мавр, якому ви в державній справі,
Здається, наказали тут з'явитись.

Дожд
і сенатори
Дожд

Нам прикро чуть таку ганебну звістку!

(до Отелло)

Що можете відповісти на це?

Брабанціо

Нічого, тільки те, що все це правда.

Отелло

Високі, найшановніші синьйори,
Ласкаві повелителі мої!
Що я забрав дочку в цього ось пана —
То щира правда; також правда й те,
Що з нею я допіру одружився;
Але оце й уся моя провина.
Я грубий на язик — така вже вдача.
До витончених мирних балочок
Не маю хисту, бо руками цими
З семи дитячих літ і до сьогодні,
Крім місяців якихось дев'яти,
Трудився завжди лиш на полі бою.
З усього, що трапляється на світі,
Я вмю говорити про походи,
Про брязкіт зброї та звитяги ратні;
І через те, говорячи про себе,
Навряд чи зможу я прикрасить справу,

Ну, що ж! Я, з ласки вашої, проте
Вам розповім відверто й без прикрас
Весь хід мого кохання; розкажу,
Якими чарами, яким закляттям,
Яким магічним впливом і яким
Чудесним зіллям я (адже у цьому
Обвинувачують мене, здається)
Приворожив дочку його до себе.

Брабанціо

Щоб тиха дівчина така й покірна,
Яка соромилась поривів власних,—
І щоб вона, наперекір природі,
Країні рідній, юності і честі,
Та закохалась в те, на що вона
І подивитися боялась досі!
Ні, тільки той, хто збитий з пантелику
Або навіки втратив ясний розум,—
Той може припустити, що забутих,
На зло всім вічним правилам природи,
Так неймовірно може досконалість...
Ні, пояснить це можна тільки тим,
Що діяв тут якийсь пекельний підступ.
А через те я стверджую, що він
Впливав на неї трунком чарівним
І збуджував їй кров заклятим зіллям.

Дож

Так стверджувати — це іще не доказ.
Обвинувачення своє довести
Повинні ви чимсь певним і ясним.
Це поки що лиш здогади самі
І безпідставні висновки, синьйоре.

1-й сенатор

Скажіть же нам, Отелло,
Чи правда, що шляхом протизаконним,
Насильним ви посміли прихилити
До себе почуття дівочі, в серце
Отруту вливши їй? Чи ви її
Перемогли солодкими словами,
Що сполучають завжди серце з серцем?

Отелло

Прошу вас, до «Стрільця» пошліть негайно
І запросіть сюди мою дружину.
Нехай вона при батькові про мене
Розкаже все; якщо слова її
Мою вину потвердять — о, тоді
Не тільки те довір'я й сан, що ви
Мені дали,— й життя моє візьміть.

Дож Хай Дездемону приведуть сюди!
Отелло Вам, мій хорунжий, місце те відоме,
Тож проведіть їх.

Виходять Яго й кілька слуг.

Поки прийде він,
Так щиро, як я небу відкриваю
Моеї крові помилки гріховні,
Я розкажу високим зборам правду,
Як я прекрасної тієї панни
Здобув кохання, а вона — мое.

Дож Розповідайте нам усе, Отелло.
Отелло Любив мене отець її і часто
До себе кликав, про життя питав
За роком рік; про битви і облоги,
Що я їх пережив. Я починав
З дитинства й далі аж до наших днів.
Я говорив про всі мої пригоди,
Про злигодні на морі й на землі,
Як був не раз на волосок від смерті,
Як полонив мене жорстокий ворог
І в рабство запродав та як опісля
Я вирвався на волю; потім я
Розказував про всі мої мандрівки,—
Що бачити доводилось мені
В краях печер великих і пустель
Безмежних, неродючих, серед скель,
Що досягають маківками неба;
Казав про канібалів-людоджерів,
Про тих людей, що голови у них
Ростуть попід плечима. Слухать це
Любила завжди мила Дездемона;
Щоразу, як її домашні справи,
Було, від нас раптово відкликали,
Вона мерщій закінчувала їх,
І знов приходила, й жадібним вухом
Мое ловила кожне слово. Я
Помітив це й годину вибрав слушну,
І вирвати із серця їй прохання
Вдалось мені: розповісти просила
Вона докладно все, що чула досі
Лише уривками. Тож я й почав —
І часто бачив, що в її очах
Бриніли сльози, як казав я їй

Про злигодні, що змолоду зазнав.
Я закінчив — мені у нагороду
Вона послала цілий світ зітхань,
Заприсяглась, що дивно це, предивно
І гірко, невимовно гірко це,
Що краще вже вона б того й не чула;
Та шкодувала, що сама вона
Не народилась чоловіком; потім
Мені подякувала й натякнула,
Мовляв, коли б я друга мав такого,
Який її полюбить,— хай би він
Йї розповів про себе так, як я,—
І зовсім він скорив би серце їй.
По цих словах освідчився я сам.
Вона мене так широко покохала
За те, що стільки звідав небезпек,
А я її — за співчуття до мене.
Ось чари ті, що я до них вдавався.
Та ось і пані йде, спитайте в неї.

Входять Дездемона, Яго та слуги.

Дожд Такі оповідання і мою,
Брабанцію, зачарували б доньку;
Що зроблено, того не переробиш,—
Найкраще вам з цим ділом примиритись —
Така моя порада.

Брабанцію Я прошу —
Послухайте іще її признання:
Якщо при всіх зізнається вона
В співучасті хоча б наполовину,—
Хай смерть впаде на голову мені,
Коли йому закину ще хоч слово!
Наблизьтеся, синьйоро благородна.
Кому у цім поважнім товаристві
Ви перш за все покірни?

Дездемона Тату любий,
Моя повинність ділиться надвоє:
Від вас — моє життя і виховання;
Життя і виховання вчать мене
Коритись вам, адже ви мій господар,
А я донині вам дочка; та ось
Стоїть мій чоловік; і, як колись
Пішла від батька матінка моя,
Скорившись вам, отак і я повинна

Скоритись чоловікові **моєму**,
Господарю **моєму** — мавру!

Брабанціо

Ну,
Бог з вами! Я скінчив. Якщо на те
Є ваша воля, найясніший доже,
То перейдім до справ державних; я б
Волів приймачку мати, не дочку!
Йди ближче, мавре!
Даю тобі широсердечно те,
Що в тебе вирвав би широсердечно,
Якби ти ним не володів уже!
А щодо вас, коштовний діаманте,
Радію я, що другої дитини
Немає в мене... Так, бо через тебе
Зробився б я тираном і її
В кайдани закував би... Я скінчив.

Дожд

Дозвольте мовити мені за вас
Таке цілюще слово, що змогло б
Щаблями стать закоханим оцим
До ласки вашої.
Коли ніщо нам допомогти не може,
То плакати й журитися — негоже!
Геть відлетіти має наша мрія,
Коли ми враз втрачаємо надію.
Журитись лихом, що сплигло, не треба,
Бо інше ми накличемо на себе.
Пускаючи, що вдержати не можем,
Лише терпінням ми собі поможем.
Той збитки зменшує, хто з них глузує.
Хто плаче повсякчас — себе грабує!

Брабанціо

Тоді ми можем туркам Кіпр віддати, —
Таж сміючися легко нам втрачати...
Такі слова найлегше говорити,
Кому не гірко і не тяжко жити.
Хто ж мусить біль з втішаннями терпіти,
Тому нелегко біль свій оплатити,
Позичивши терпіння в бідака,
Бо мудрі ці слова — то річ така,
Як цукор або жовч — двозначні речі,
Лиш повернути треба їх до речі.
Слова — лише слова! Я не чував,
Щоб серце хто крізь вухо лікував!
Будь ласка, до державних справ візьмімось.

Дождь Турки наближаються до Кіпру великою силою. Отелло, ви краще за інших знаєте засоби оборони острова; і хоч ми маємо там достойного і мужнього намісника, проте громадська думка — повновладна господиня успіху — більшу надію покладає на вас; через те вам доведеться потьмарити сяйво вашого нового щастя цією суворою та бурхливою виправою.

Отелло Сенатори вельмишановні, звичка —
Це мій тиран; вона мені мое
Криваве й кам'яне вояцьке ложе
На пухову постелю обернула.
Признаюсь вам, що у тяжкій роботі
Знаходжу я для себе радість щирю
І в бій ладен іти на оттоманців.
А через те, схиляючись покірно,
Я вас прошу уклінно влаштувати
Моїй дружині місце проживання,
Призначить їй утримання і почет,
Також усі вигоди, як то личить
Високому походженню її.

Дождь Якщо бажаєте, нехай у батька
Живе вона.

Брабанціо Ні, я на це не згоден.

Отелло Я теж.

Дездемона Я теж; не хочу жити там,
Щоб сердити вітця і драгувати
Присутністю своєю. Ясний дождь,
Послухайте моїх прохань уклінних
І підкріпіть своїм поважним словом
Ви простоту мою.

Дождь Чого бажаєте ви, Дездемоно?

Дездемона Про те, що мавра покохала я
І з ним живу з любові, хай на світ весь
Сурмить моя буремна доля; так,
Скорилось серце доблесті його,
Лице коханого — в його душі...
Я честі й подвигам його відважним
Свою судьбу і серце присвятила;
А через те, синьйори дорогі,
Якщо я тут зостануся сама,
Немов та міль у тихому кутку,
А він рушатиме в похід військовий,
То втрачу все, за що його люблю.

Тяжка мені розлука з милим — тож
Дозвольте їхати мені із ним.

Отелло Сенатори, благаю, вдовольніть
Йї прохання.
Те бачить бог, прошу я не для того,
Щоб жадібну задовольняти пристрасть,
Чи розпаляти кров (бо юний пал
Погас уже в мені), а лиш для того,
Щоб догодити любій Дездемоні.
Та боже вас, синьйори, борони
Подумати, що справу вашу я,
Велику і поважну, занедбаю,
Дружину взявши,— ні! Якщо мені
В розвазі легкокрилий Купідон
Заплющить очі і затьмарить розум
І лінь якщо рішучу спинить руку,
Якщо від любовців вся справа стане,—
Тоді нехай баби з мого шолома
Собі для кухні горщик зроблять. Хай
Ганьба впаде на честь мою і славу!

Дож Хай буде так, як вирішите ви —
Зостатись їй чи їхать; наша справа
Кричить на гвалт, їй відповідь — поспішність.

1-й сенатор Вам треба виїхати цієї ж ночі.

Отелло Сердечно радий!

Дож Ми ранком о дев'ятій зберемось.
Отелло, ви когось тут залишіть,
Він повноваження вам привезе
І всі папери й свідчення, які
Потрібні будуть вам.

Отелло Дозвольте, пане,
Щоб офіцера я мого зоставив;
Людина він і чесна, і надійна;
Він привезе мені мою дружину
І все, що ваша світлість побажають
Прислать мені.

Дож Хай буде так! Я всім
Бажаю на добраніч!
(До Бранціо)

Мій синьйоре,
Якщо чеснота світла і прекрасна —
Не чорний ваш відважний зять, а красень.

1-й сенатор Прощайте, мавре! Бережіть дружину!

Брабанціо Пильнуй її, як маєш, мавре, очі,—
Обдурить і тебе, коли захоче!

Дож, сенатори та слуги виходять.

Отелло Життям ручусь за вірність Дездемони!
З тобою залишаю, чесний Яго,
Мою дружину і прошу — пристав
Твою жону до неї. Згодом їх
Ти привезеш обох у добрий час.
Ходімо, Дездемоно,— лиш година
Зосталась нам для справ і для кохання.
Ми нині мусим часові коритись!

Отелло й Дездемона виходять.

Родріго Яго!

Яго Що скажеш, благородне серце?

Родріго Як ти гадаєш, що я зараз робитиму?

Яго Мабуть, підеш до ліжка і заснеш.

Родріго Я зараз піду і втоплюся.

Яго Ну, якщо ти це зробиш, то розподобаєшся мені.
Заради чого, дурний ти паничу?

Родріго Дурний буде жити, коли життя стає для нього мукою; нам приписано вмерти, якщо смерть — наш лікар.

Яго О ти, нікчемо! Я дивлюся на світ уже чотири рази по сім років; і відтоді, як навчився відрізнити благодіяння від образи, я не зустрічав ніколи ще людини, яка вмiла б сама себе шанувати. Ніж вимовити, що я втоплюся від кохання до якоїсь цесарки, я швидше помінявся б своєю людською гідністю з павіаном.

Родріго Що ж я маю робити? Мені й самому соромно, що я так закохався, але я не маю сили подолати це почуття.

Яго Сили? Дурниця! Бути таким чи іншим — залежить тільки від нас. Наше тіло — це наш сад, а наша воля — садівник у ньому: чи ми схочемо посадити там кропиву, чи посіяти салату, чи виплекати гісоп, чи виполоти кмин; чи схочемо ми прикрасити цей сад одним видом зілля, чи різними рослинами; чи схочемо занедбати його лінуючись, чи обробляти його ретельно,— е!.. і сила, і розпорядча влада над цим завжди у нашій волі. Якби на терезах нашого життя не було шальки з розумом, щоб урівноважити шальку чуттєвості, то наша кров і паскудність нашої натури при-

звели б нас до найбезглуздіших наслідків; але ми маємо розум, щоб охолоджувати наші скажені поривання, наші плотські бажання, наші нестримні похоті; ось чому те, що ви звете коханням, є, на мою думку, простий паросток або штучно прищеплена гілочка.

Родріго Не може цього бути!

Яго Це просто бурхання крові й попускання волі. Ну ж, будь чоловіком, а не бабою! Втопитися! Топи краще котів та сліпих цуценят! Я назвався твоїм другом і признаюся, що прив'язаний до твоїх інтересів цупкими лінвами; я ніколи не міг би тобі краще придатися, ніж нині. Прихопи грошенят; рушай з нами на війну; зміни своє обличчя фальшивою бородою. Прихопи грошенят, кажу! Не може того бути, щоб Дездемона довго любила мавра,— прихопи грошенят! — ані він її... Все це почалося шалено, і ти побачиш, що воно так само й скінчиться,— ти тільки прихопи грошенят! Ці маври несталі у своїх бажаннях,— прихопи грошенят! Страва, яка нині йому смакує і здається солодшою за солодкі ріжки, скоро стане йому гіркішою за колоквінту! Дездемону немилуче потягне до молодого. Коли вона насититься його тілом, тоді побачить, як помилилась у своєму виборі. Йй треба буде переміни, треба буде! Отож прихопи грошенят! Якщо ти вже за всяку ціну хочеш занепастити свою душу, то вибери для цього делікатніший засіб, ніж топитися. Збери грошей, скільки зможеш; якщо святенництво і нетривалі клятви бездомного берберійця та прелукавої венеціанки не переможуть моєї кмітливості і всіх пекельних сил — ти поласуєш Дездемоною; отже, добувай гроші! Хай його кат візьме,— топитися! Адже це однаково нічому не зарадить; вже краще, щоб тебе повісили після того, як ти поласуєш нею, ніж іти топитися, нічого не здобувши!

Родріго Але чи виправдаєш ти мої надії, якщо я послухаюся твоєї ради?

Яго За мене ти можеш бути певний,— іди, добувай гроші! Я казав тобі часто й кажу знов і знов, що ненавиджу мавра; моя на те причина корениться глибоко в моєму серці, твоя — не менш поважна. Об'єднаймося ж проти нього для помсти: якщо тобі пощастить наставити йому роги, то цим ти зробиш собіприємність, а мені забаву. Ще багато в утробі часу лежить подій, які незабаром народяться на світ. Геть! Біжи! Добувай гроші. Завтрашній день принесе нам нові відомості. Прощавай!

Родріго Де ми зустрінемося завтра вранці?

Яго У мене вдома.

Родріго Я прийду рано.

Яго Йди. Хай щастить! Чуєш, Родріго?

- Родріго* Що ти кажеш?
- Яго* Ані гадки більш про те, що хочеш утопитися,—
чуєш?
- Родріго* Я передумав.
- Яго* Йди ж; бувай здоров! Набивай же добре грішми
твій гаман!
- Родріго* Я продам усі свої маєтки.
(*Виходить*)
- Яго* Отак з дурних роблю собі гаман,
А витрачати марно час і досвід,
Морочитися з йолопом таким,
Не маючи користі, я б не став!
Ненавиджу я мавра! Є чутки,
Що він колись в моїй постелі шлюбний
Виконував мою роботу. Правди
Не знаю я; можливо, то й брехня...
Та досить вже й самого підозріння,
Щоб так чинив я, наче те було.
Мене він поважає. Що ж, тим краще.
Тим легше добиватимусь свого.
Взять Кассіо — юнак вродливий... Гляньмо!
Посаду в нього відібрати — по-перше...
По-друге, ще... Та як же?.. Як?.. По-друге...
Подивимось... Подвоєне шахрайство!
Знайшов!.. Я згодом нашепчу Отелло,
Що Кассіо з дружиною його
Люб'язний надто... Він вродливий, спритний
І наче тільки й створений на те,
Щоб спокушати жіноцтво. А Отелло
Така людина щира і пряма,
Що ладен кожного вважати чесним,
Хто прикидається таким. За носа
Водити мавра можна так любенько,
Неможливо осла...
Готово! Єсть! Здійснилося зачаття!
А пекло й ніч оцей потворний плід
Хай допоможуть виродити на світ.
(*Виходить*)

СЦЕНА 1

Морський порт на Кіпрі. Відкрите місце коло набережної.

Входять *Монтано* і двоє дворян.

Монтано Що видно з мису в далечі морській?

1-й дворянин Нічого. Лиш розбурхалися хвилі,
Вітрила жодного не розрізнити
Між небом і водою.

Монтано Промчав страшенний вихор над землею;
Такого реву бурі ще ніколи
Не чули наші вежі бойові.
Якщо він так і в морі лютував —
Не встояти ніяк дубовим ребрам
Під тиском гір прозорих водяних!
Що доведеться нам іще почути?

2-й дворянин Можливо, шторм розкидав флот турецький.
А спробуйте-но стати біля моря:
Весь берег вкрило шумовинням білим,
І люті хвилі наче б'ються з небом,
Сягаючи до хмар; шалений вітер
Ім грізну гриву розметав і плеска
На Віз яскравий воду в височінь,
Щоб погасить блискачухи вартових
Над полюсом, одвічно непорушним.
Сказаного такого урагану
Не бачив ще.

Монтано Якщо турецький флот
Не встиг схватись у якійсь затоці,
Він потонув: неподоланна буря!

Входить 3-й дворянин.

3-й дворянин Панове, новина! Кінець війні!
Ця буря турків так почакувала,
Що замір їхній зруйнувала вщент.
Із одного венецького судна
Виразно бачили страшну загибель
Ледь не всієї турецької ескадри.

- Монтано* Як? Справді?
- 3-й дворянин* Щойно те судно, «Веронка»,
Причалило; на нім прибув заступник
Відважного Отелло-мавра; звуть
Мікеле Кассіо його, а мавр
Ще у морі. Має він сюди
Призначення — намісником на Кіпр.
- Монтано* Я дуже радий; гідний він правитель.
- 3-й дворянин* Проте цей Кассіо — хоча й привіз
Нам звістку радісну про втрати турків —
Тепер сумний і молиться за мавра,
Бо розлучила їх жахлива буря.
- Монтано* Рятуй його господь! Служив я в нього.
Він справжній полководець. Що ж, ходім
До моря! Подивімося мерщій
На корабель, що ось прибув щасливо,
І, може, ще й відважного Отелло
Очима пошукаємо в просторі,—
Там, де зливається морська поверхня
Із синім небосхилом.
- 3-й дворянин* Так, ходім!
Бо кожної хвилини інший може
Прибути корабель.
Входить Кассіо.
- Кассіо* Усім сміливцям острова цього
Складаю я подяку найщирішу,
Що мавра оцінили так! О небо,
Пошли йому рятунок від стихій!
Бо серед хвиль розбурханих його
Я загубив!
- Монтано* Чи ж корабель надійний?
- Кассіо* О так, судно міцне, й веде його
Досвідчений, умілий стерновий;
І саме через те мої надії
Не вмерли ще, а зцілення чекають.
Крики за сценою: «Вітрила! Вітрила! Вітрила!»
Входить 4-й дворянин.
- Кассіо* Що там за галас?
- 4-й дворянин* Спустило місто; всі біжать на берег,
Кричать водно: «Вітрила! Гей, вітрила!»

Кассіо Моя надія каже: це — правитель!
Чути гарматні постріли.

2-й дворянин Салют! Салют! Ви чуєте, вітають!
Напевно, друзі це.

Кассіо Прошу, синьйоре!
Підіть і сповістіть нас, хто прибув.

2-й дворянин Я йду!
(*Виходить*)

Монтано Заступнику, ваш генерал жонатий?

Кассіо Жонатий і щасливий. Одружився
Він з синьйориною, яка достойна
Найвищої хвали; її чесноти
Не годен описати я. Це мрія!
Вона — вінець краси, вінець творіння!
В ній поєднались всі природні чари.
Повертається 2-й дворянин.
Ну що? Хто це прибув?

2-й дворянин Якийсь там Яго —
Хорунжий генералів, так я чув.

Кассіо Щасливо й швидко він сюди приплив:
Борвій скажений та бурхливе море,
І пазурі таємних скель, і рифи,
Й міліни-зрадники, що ловлять кіль
Безвинний, мов краси відчувши силу,
Свою натуру згубну вгамували,
Дозволивши скінчить щасливо путь
Божественно прекрасній Дездемоні.

Монтано А хто вона?

Кассіо Ота, що я казав,—
Над командиром нашим командир.
Її мав привезти хоробрий Яго;
Прибув раніше він, ніж ми гадали,
На цілих вісім днів. Юпітер наш,
Великий боже, збережи Отелло!
Молю, могутнім подихом надми
Його вітрила горді, щоб своїм
Високим кораблем затоку цю
Вщасливив, щоб дружину пригорнув,
Щоб наш пригаслий дух він запалив
І щоб зітхнув спокійно Кіпр! Дивіться!

Входять Дездемона, Емілія, Яго, Родріго та почет.

Багатство корабля зійшло на берег!
Ви, люди Кіпру, станьте на коліна.
Привіт тобі, синьйоро! О, нехай
Благословення неба завжди буде
З тобою скрізь і всю тебе оточить!

Дездемона Спасибі щире, Кассіо хоробрий!
Чи є у вас які звістки про мужа?

Кассіо Ще він не прибув; проте я певен —
Здоровий він і швидко буде тут.

Дездемона Ох, я боюсь... А як ви розлучились?

Кассіо Величний бій ніж небом і водою
Нас розлучив...

Крики за сценою: «Вітрила! Вітрила!»

Ви чуєте? Вітрила!

Гарматні постріли.

2-й дворянин Вони вітають цитадель. То, мабуть,
Підходить друг...

Кассіо Довідайтесь, що сталося!

Дворянин виходить.

Хорунжий, вас вітаю! Йі вас, синьйоро!
(Цілує Емілію)

Не гнівайтесь на мене, добрий Яго,
За те, що виховання дозволяє
Мені відважну чемність.

Яго О мій пане,

Якби вона губами частувала
Вас часто так, як язиком мене,
Набридло б вам.

Дездемона Вона ж небалакуча!

Яго По правді — балакуча, ще й яка!
Коли смертельно хочу спати я,
Йі язик мені взнаки дається!
Але при вашій милості, звичайно,
Вона ховає в серці свій язик
І лається в думках.

Емілія Таке казати
Не маєте ви жодної підстави.

- Яго* Авжеж! На вулиці ви всі — картинки,
В вітальнях — дзвони, в кухнях — кицьки дикі,
Святі, як інших лаєте, й чортиці,
Як хто насмілиться образить вас;
В хазяйстві бавитеся, а в постелі
Ви хазяйнуєте як слід.
- Дездемона* Облиш!
Який-бо ти наклепник безсоромний!
- Яго* Коли брешу — нехай я турок буду!
Для ігор вставши, ляжете для трюду.
- Емілія* Ви не напишете мені хвали!
- Яго* Не напишу.
- Дездемона* Що написав би ти,
Коли б хвалу ти скласти мав мені?
- Яго* Не силуйте мене на це, синьйоро,
Бо я без критики, ну, геть нішо.
- Дездемона* А все ж таки... Чи хто пішов у гавань?
- Яго* Авжеж, синьйоро.
- Дездемона*
(вбік)
Мені так сумно... Тільки приховати
Я намагаюсь настрої невеселий.
(До Яго)
То як би ти складав мені хвалу?
- Яго* Я б вас хвалив, та вигадка моя
Мені до мозку щільно так прилипла,
Немов до клею пташка. Разом з нею
Не відірвать би й мозку; а проте,
Працює муза,— ось і народила:
Красуня з розумом тужить не буде:
Що розум вимислить — краса здобуде.
- Дездемона* Оце хвала! А що сказать про ту,
Що з розумом, та чорна і негарна?
- Яго* Хай чорна, ніби ніч, а розум має —
Знайдеться білий, чорну покохає.
- Дездемона* Щоразу гірше!
- Емілія* А що, коли вродлива і дурна?
- Яго* Дурною будь краса ніяк не може,—
Бо й дурість завагітнить їй pomoже.

Дездемона Це все старі, заяложені парадокси, щоб смішити дурнів по шинках. Яку мізерну хвалу маєш ти ще для такої, котра і негарна і дурна?

Яго Хоч і дурна вона, і поганенька —
Дуріє ж, як розумна і гарненька.

Дездемона О темне неуцтво! Найгірший ти складаєш найкращу хвалу. А яку хвалу склав би ти жінці, справді гідній хвали, тій, що її чесноти повинна була б визнати навіть злоба?

Яго Та, що вродлива й зовсім непихата,
Та ще й мовчить, хоч має що сказати;
Хоч гроші є, та їх не розкидає,
Що все б могла й нічого не бажає;
І хоч помститись може за образу,
Та гнів гамує й забува відразу;
І та, що зовсім не така невинна,
Щоб з оселедцем сплутать лососину;
Що вміє думать, з мислями ховатись
І на поклонників не оглядатись,—
Якби така знайшлася хорошунка...

Дездемона То й що б вона робила?

Яго Плодила б дурнів та вела рахунки!

Дездемона О, який кульгавий і безсилий висновок! Не вчись у нього, Еміліє, хоч він і твій чоловік. Як ви гадаєте, Кассіо? Правда ж, він безсоромний і розбещений базіка?

Кассіо Він рубає прямо, синьоро. Він вам більше сподобається як солдат, ніж як учений.

Яго

(вбік)

Він бере її за руку; так, гаразд! Шепочіться! Отаким тоненьким павутинням заплутаю я таку велику муху, як Кассіо. Так, так, усміхайся до неї! Я закую тебе в кайдани твого ж власного залицання. Авжеж, ви маєте рацію! Це справді так... Як-що такі штучки позбавлять вас вашого заступництва,— краще б вам не цілувати так часто кінчиків ваших трьох пальців! А!.. Ви знов удаєте з себе галантного кавалера... Дуже добре! Чудово! Цілуйтесь! Добірна галантність! А й справді, так, так! Що це? Знову пальці до губів? Бодай вони зробилися для вас клістирними трубками!

Сурми.

(Вголос)

То мавр! Я впізнаю його сигнал.

- Кассіо* Так, він.
- Дездемона* Скоріше йдім йому назустріч.
- Кассіо* Та ось він сам!
- Входить *Отелло* з почтом.
- Отелло* Мій воїне прекрасний!
- Дездемона* Мій *Отелло*!
- Отелло* Здивований і радий я безмежно,
Що ви раніш за мене прибули,
Душі моєї радість! О, коли б
По кожній бурі наставав для нас
Такий блаженний спокій,— хай вітри
Ревуть отак, щоб розбудити й смерть;
Хай кораблі здіймаються на хвилях,
Таких заввишки, як гора Олімп,
І враз нехай донизу сторч летять,
В морські безодні, глибше, ніж лежить
Від неба шлях до пекла! О, коли б
Я зараз міг умерти! Я ж боюсь,
Що щастя більшого мені в майбутнім
Ніколи вже не подарує доля!
- Дездемона* Нехай же небо зробить так, щоб втіха
Й кохання наше з кожним днем зростали!
- Отелло* Амінь, святі небесні сили! Я
Від щастя говорити більш не можу...
Слова застрягли в грудях, бо надмірна
Ця радість.
(*Цілує її*)
Хай же і оце, й оце
Найбільшим розладом між нами буде!
- Яго*
(*вбік*)
Настроєні тепер ви влад. Та я
Спущу кілочки — й музика оця
Звучатиме інакше, присягаюсь!
- Отелло* Ходім до замку. Є новини, друзі!
Війні кінець, бо турки потонули!
Як тут живуть мої знайомі давні?
О найсолодша, туг, на Кіпрі, вас
Із радістю зустрінуть, бо мене
Тутешні всі любили. О кохана,
Від щастя й радості я став базіка!

Прошу тебе, мій добрий Яго, ти
До гавані піди й мої всі скрині
На берег вивантаж. І капітана
До мене приведи у цитадель,—
Хороша то людина, й заслужив
Він на мою повагу. Дездемоно,
Ходім... Вітаю вас на Кіпрі ще раз!

Виходять усі, крім Яго та Родріго.

Яго

(до солдата)

Зустрінеш мене трохи згодом у гавані.

(До Родріго)

Підійди ближче. Якщо ти відважний,— кажуть же, ніби й ниці люди, закохавшись, стають благородними, навіть тоді, коли благородство не властиве їхній натурі,— слухай мене. Заступник цієї ночі командує вартою в замку. Але перш за все я мушу тобі сказати ось що: Дездемона безперечно закохалася в нього.

Родріго В нього? Ні, це неможливо!

Яго Поклади пальця ось так, на губи, і візьми до серця те, що я тобі казатиму. Згадай, як палко покохала вона спершу мавра, але тільки за те, що він вихвалювався та розповідав їй свої побрехеньки; невже вона завжди любитиме його за базікання? Не допускай і думки такої в своє розсудливе серце. Її очі потребують поживи; а що за насолода для неї — раз у раз дивитися на диявола? Коли кров охолоне від любовощів, тоді, щоб знову її запалити й удовольнити нові бажання, потрібне принадне обличчя, рівність у літах, манерах і красі — все те, чого бракує маврові. Отже, прагнучи цього, її делікатна вдача переконається, зрештою, що її одурено; спочатку вона пересититься мавром аж по самісіньке горло, потім відчуде до нього огиду і, нарешті, зненавидить його; сама природа навчить її цього й підштовхне зробити новий вибір. Тепер, синьйоре, припустивши це,— а це, безперечно, природний і очевидний висновок,— скажи, хто стоїть найближче до такої фортуни, як не Кассіо? Це вельми красномовний прогноза, якому вистачає совісті під чемними і галантними манерами приховувати хіть і свої таємні, огидні, розпусні бажання. Ніхто, ніхто інший! Це витончений і спритний прогноза; він ніколи не прогавить нагоди; він уміє карбувати й пускати в обіг різні чесноти, хоча справжніх не мав зроду. Пекельний прогноза! До того ж цей прогноза вродливий, молодий і має всі ті ознаки, що на них дурість і зелені голови так люблять задивлятися; викінчена, огидна тварюка; і його вплив уже відчула ця жінка.

Родріго Я не можу цього повірити: в неї така благословенна душа.

Яго Благословенна дуля! Адже вино, яке вона п'є, вичавлене з винограду; якби вона була благословенною — ніколи б не покохала мавра. Благословенна лемішка! Чи ти не бачив, як вона гладила його долоню? Чи ти цього не помітив?

Родріго Так, помітив; але то була звичайна чемність.

Яго Ні, то хіть. Щоб я оцієї руки позбувся, коли ні! Це оглав і темний пролог до історії розпусти і безсоромних думок. Вони так зближали свої уста, що їхнє дихання змішувалося. Паскудні думки, не що інше, Родріго! Коли така взаємність торує шлях, то скоро вони візьмуться до головного — до плотських утіх... Тьху!.. Отже, синьйоре, дозвольте мені керувати вами: адже я привіз вас із Венеції. Станьте сьогодні вночі на варту разом із солдатами. Я все влаштую. Кассіо вас не знає. Я буду недалеко. Знайдіть якусь нагоду, щоб розсердити Кассіо, — чи голосною розмовою, чи то глузуючи з його військової дисципліни, чи в якийсь інший спосіб, який вам поше нагода.

Родріго Гаразд.

Яго Синьйоре, він запальний і гарячий у гніві. Дуже можливо, що він ударить вас палицею. Спровокуйте його, щоб він це зробив, бо того мені буде досить, щоб збунтувати жителів Кіпру, а втихомирити бунт можна буде, тільки усунувши Кассіо. Так знайдете ви найкоротший шлях до здійснення ваших бажань, а засоби до цього будуть у моїх руках. І коли ми усунемо в такий найвигідніший спосіб перешкоду, то ніщо більше не заважатиме нашому успіхові.

Родріго Я виконаю все, якщо ви влаштуєте зручну нагоду.

Яго Ручуся за це. Приходь трохи згодом до цитаделі, а я тим часом маю перевезти його речі на берег. Бувай здоров!

Родріго До побачення.
(*Виходить*)

Яго Що Кассіо закоханий — я вірю;
І що вона закохана взаємно —
То і можлива, і природна річ.
Мавр, — хоч його терпіти я не можу, —
Людина чесна, ніжна, і шляхетна;
Гадаю я, що Дездемоні з нього
Чудовий буде муж. І я також

Її люблю; не те щоб плотським чином
(Хоч я й такого не чужий гріха),
Але тому почасти, що бажаю
Йому помститись. Маю я підозру,
Що сластолюбний мавр не раз скакав
До мене в постіль шлюбну. Думка ця
Мое нутро гризе, немов отрута...
Лише тоді я угамую душу,
Коли сквитаюся із ним за все:
Жоною — за жону. Якщо ж не вийде —
Я ревності у ньому розпалю
Такі жагучі і такі страшні,
Що їх зцілити розум не зуміє.
Щоб досягти цього,— аби той пес,
Якого я держу на мотузку,
Венеціанець той, не напсував,
Щоб не зірвавсь він передчасно,— я
Мікеле Кассіо візьму на повід
І так його знеслаблю перед мавром,—
Бо щось мені здається, ніби й він
Із ковпаком моїм нічним знайомий,—
Що дякувать мені ще буде мавр,
Мене любитиме і нагородить
За те, що я зроблю його ослом
І оберну в нім спокій у шаленство.
Це поки що самі надії смілі,—
Лукавство виявиться лиш на ділі.
(Виходить)

СЦЕНА 2

Вулиця.

Входить герольд з наказом; за ним — юрба.

Герольд Наш благородний і доблесний генерал Отелло бажає, щоб з нагоди щойно одержаних певних звісток про цілковиту загибель турецького флоту всі святкували цю подію — хто танцями, хто вогнями, як кому заманеться. І хай кожен розважається, і хай усі бавляться, бо, крім цієї радісної події, генерал святкує ще й своє одруження. На те є його воля, щоб оголосити це привселюдно. Всі зали палацу відчинено, і в них кожен може вільно бенкетувати від п'ятої години вечора до одинадцятої. Хай небо благословить острів Кіпр і нашого благородного генерала Отелло!
(Виходить)

СЦЕНА 3

Зала в замку.

Входять Отелло, Дездемона, Кассіо та почет.

Отелло Мікеле добрий, ви цієї ночі
Самі доглянути повинні варти.
Ми мусимо подати добрий приклад,
Аби веселощі не вийшли з міри.

Кассіо Вже ж Яго знає, що робити треба
Одначе хоч надійний він, я сам
Все перевірю.

Отелло Яго дуже чесний.
Мікеле, на добраніч! Завтра рано
Я з вами маю говорити.
(До Дездемони)

Люба,
Торг завершився. О моя кохана,
Прийшла щаслива мить — за всі труди
На нас чекають чарівні плоди!
Ходімо ж! На добраніч!

Отелло, Дездемона й почет виходять.
Входить Яго.

Кассіо Здоров будь, Яго! Нам час уже йти на варту.

Яго Іше не час, заступнику. Ще не вибило десятої. Генерал відсилає нас так рано тільки з кохання до своєї Дездемони. І хто його за це осудить? Він ще жодної ночі не зазнав утіхи з нею. А вона й для самого Юпітера ласий шматочок.

Кассіо О, вельми приваблива синьйора!

Яго І, ручуся вам, повна вогню.

Кассіо Так, правда, вона таке свіже й тендітне створіння.

Яго Які в неї очі! Так і закликають до спокусливих розмов.

Кассіо Так, дуже привабні! І водночас такі скромні.

Яго А коли вона говорить, хіба то не сигнал до кохання?

Кассіо Звичайно, вона — досконалість.

Яго Ну, що ж, хай їй щастить у постелі! Ходімо,

заступнику! В мене є барильце вина, а ось тут, недалечко, кілька кіпрських молодців, які бажали б випити за здоров'я чорного Отелло.

Кассіо Тільки не сьогодні, добрий Яго: голова моя надто слабка для вина, негодящий я пити. Я волів би, щоб чемність вигадала якийсь інший спосіб бавити час.

Яго О, та це ж усе наші друзі. Тільки один келих! Я питиму за вас.

Кассіо Я вже випив келих сьогодні, та й то нишком добре його спершу розбавив, а глянь, що він зі мною зробив. Мені прикро, що я такий нестійкий, але не годиться мені піддаватися цій слабості вдруге.

Яго Як же це, чоловіче! Та сьогодні ж ніч веселощів, ніч бенкетування! Ті молодці так цього бажують.

Кассіо Де ж вони?

Яго Тут, за дверима. Будь ласка, запросіть їх сюди.

Кассіо Добре, я запрошу. Хоч і не лежить до цього моя душа.
(*Виходить*)

Яго Як зможу я хоча б один ще келих
До того, що вже випив він, додати,—
Задириливий він стане, злий, як пес
Синьйори молоденької моєї.
А дурень той Родріго, що з любові
Аж вивернувся, як рукавичка, встиг
На честь улюбленої Дездемони
Вже не один піднять глибокий келих
І вихилить до дна; а він на варті!
І трьох кіпрян шляхетних та палких,
Що так завзято честь охороняють
І боронити острів войовничий
Готові кожної хвилини, встиг я
Вже напоїти добре і вином
Їх розігріть. Вони на варті теж.
Тепер мені лишилось так зробити,
Щоб Кассіо у зграї тих п'яниць
Чимсь острів цей зневажив. Мушу я
На це його підбити. Ось вони!
Якщо здійснити задум пощастить —
З погожим вітром човен мій помчить!

Повертається Кассіо з Монтано й дворянами; слуги несуть вино.

Кассіо Присягаюся небом, вони вже напоїли мене, я стільки випив...

Монтано Пусте! Зовсім маленький келишок, не більше пінти, слово честі справжнього солдата!

Яго Вина сюди, гей!
(*Cnivaе*)
Хай келих — цок-цок! Нехай він дзвенить!
Хай келих — цок-цок-цок — дзвенить!
Солдат — чоловік,
Нам жити — не вік,
Тож дайте солдатіві пити!

Вина сюди, хлопці!

Кассіо Присягаюся небом, чудова пісня!

Яго Я навчився її в Англії. Отам люди вміють пити й гуляти! Чи датчанин, чи німець, чи товстопузий голландець — та пийте ж, гей! — ніщо проти англійця.

Кассіо Чи то ж ваш англієць і справді такий мастак випити?

Яго Ого! Англієць іще зовсім не п'яний, як уже датчанин з ніг валиться під стіл, наче мертвий. Йому за іграшки перепити німця, — і не впріє. А голландця доведе до блювоти, перше ніж устигнуть налити другий глечик.

Кассіо За здоров'я нашого генерала!

Монтано І я п'ю за нього, заступнику; і не відстаю від вас!

Яго О любя Англіє!
(*Cnivaе*)
Король Стефан, як владував,
Собі штани за крону справив,
Але шість пенсів недодав
Та ще й кравця за це ославив.
Він був король, вельможний пан,
А ти, бач, невелика птиця...
Ти зносиш і старий каптан,
А край пихою розориться!

Ще вина сюди, гей!

Кассіо О! Ця пісня ще краща за ту!

Яго Хочете послухати її ще раз?

Кассіо Ні, бо я вважаю, що той не гідний свого становища, хто таке робить. Гаразд... Усі ми під богом ходимо; і є душі, які спасуться, і є душі, які не спасуться.

Яго То правда, добрий заступнику.

Кассіо Щодо мене, то, не бажаючи образити ні генерала, ані якоїсь іншої вельможної особи, я сподіваюся спастись.

Яго І я теж, заступнику.

Кассіо Так, але, з вашого дозволу, не поперед мене; попереду має врятуватися душа заступника, а вже потім душа хорунжого. Та годі про це; вернімося до наших справ... Господи, прости нам гріхи наші! Синьйори, час братися до діла! Ви не думайте, синьйори, що я п'яний: оце мій хорунжий, оце моя права рука, а оце моя ліва рука... Я зовсім не п'яний; я можу досить добре стояти на ногах і досить добре розмовляти...

Всі Надзвичайно добре!

Кассіо Гаразд! Отже, зовсім добре! Отже, ви не повинні думати, що я п'яний!
(*Виходить*)

Монтано На плац, синьйори! Ходімо, вже час ставити варту.

Яго Ви бачили того, хто перший вийшов?
Який солдат добрячий! Міг би він
Із Цезарем командувати разом,
Коли б не заважав йому цей гандж...
Бо доблесті його ця слабкість рівна,
Як рівні день і ніч в час рівнодення,
Йї цілком урівноважує її.
Мені так шкода Кассіо! Боюсь,
Щоб він колись, ось у таку хвилину,
Не обернув довір'я, що на нього
Отелло покладає, у нещастя
Для острова цього.

Монтано Такий він часто?

Яго Щораз це в нього мов пролог до сну.
Не спатиме геть чисто всю добу,
Якщо вино його не вколисає.

Монтано То слід про це сказати генералу.
Можливо, він не поміча того;
Чи, може, то його предобра вдача
Так Кассіо цінує за відвагу
І хиб його не бачить. Чи не так?

Входять Родріго.

Яго

(стиха, до Родріго)
Ну що, Родріго?
Ідїть ви за заступником. Та швидше!
Родріго виходить.

Монтано То дуже жаль, що благородний мавр
Заступника свого посаду звирив
На чоловіка із таким пороком.
Годилося б, та й чесно це було б,
Про все сказати маврові.

Яго

О ні,—
Хоч цілий Кїпр мені за це віддайте.
Я Кассіо люблю і дав би все,
Щоб від хвороби вигоїть його.
Та тихо! Чуєте? Що там за гамір?
За сценою крики: «Поможіть! Поможіть!»
Повертається Кассіо, женучись за Родріго.

Кассіо Шахрай! Падлюка!

Монтано В чім річ, заступнику?

Кассіо Негідник! Він насмілюється навчати мене моїх
обов'язків! Стривай, негіднику, ось я тебе зажену в пляшку!

Родріго Мене заженеш?

Кассіо Ти ще й базикаєш?!
(Б'є Родріго)

Монтано

(стримує його)
Облиште, добрий командире! Прошу вас, синьйоре,
стримайте вашу руку!

Кассіо Пустіть мене, синьйоре, а то дістанете по зубах!
Чуєте?

Монтано Помалу, помалу! Ви п'яні.

Кассіо П'яний?
Б'ються.

Яго

(стиха, до Родріго)
Геть звідси, геть! Кричіть на гвалт, мерщій!
Родріго вибігає.

Заступнику, спиніться ж! Ну ж бо, тихо!
Синьйори, заспокойтесь! Поможіть!

Заступнику! Синьйоре мій Монтано!
Та допоможіть же, люди! Ну і варта!

Дзвонить дзвін.

Та хто там б'є на сполох? Що за дідько?!
Прокинься все місто... Схаменіться!
Отямтеся, заступнику! Ганьба!
Повік вам буде сором!

Входить Отелло з почтом.

Отелло Що тут сталося?

Монтано Спливаю кров'ю. Він убив мене!

Отелло Спиніться, як життя вам дороге!

Яго Заступнику, спиніться! Ах, Монтано!
Синьйори! О, чи ви забули, де ви?
Чи ви забули за свою повинність?
Та годі-бо! Тут генерал! Спиніться!
Соромтесь!

Отелло Що тут? З чого почалось?

Чи обернулися на турків ми,
Що робимо з собою те, чого
І їм не дозволя робити небо?
Ганьба! Ви ж християни. Припиніть
Цю дику бійку! Чуєте, синьйори?
Хто люті не вгамує тут, на місці,
Тому не дороге життя,— клянусь! —
Він стріне смерть, нехай лиш ворухнеться!
Спиніть жахливий дзвін! На острів це
Страшну тривогу навиває. Люди!
Що сталося тут? В чім річ? Мій чесний Яго,
Від смутку мовби мертвий,— розкажи,
Хто тут почав? Кажі, в ім'я любові!

Яго Не знаю я. Тут друзі всі були.
Балакали всі мирно поміж себе,
Як молоді у шлюбну ніч, коли
Ім час уже іти до ліжка. Раптом
(Немов якась планета відібрала
Цим людям розум) — наголо мечі,
І почалась між них кривава бійка.
Не можу вам сказати причину сварки.
Вже краще б я в поході втратив ноги,
Що принесли мене сюди як свідка!

Отелло Мікеле, як ви так могли забутись?

Кассіо Простіть мені... Не можу говорити...

Отелло Монтано благородний, ви пристойно
Поводилися завжди, і про вас
Загальна думка склалась, що людина
Ви молода, та стримана й поважна;
В людей розумних ви в значній пошані.
Як сталося, що ви заплямували
Свою хорошу славу так зненацька
І поміняли на ганебну назву
Нічного крикуна? Відповідайте!

Монтано Отелло благородний, тяжко я
Поранений. Хай Яго, офіцер ваш,
Пояснить вам усе, а я не можу...
Несиля говорити... Все, що знаю,
Він розповість. А я ні в чім не винен,
Якщо життя любити — це не вада
І боронить себе не гріх, коли
На нас завзято й люто нападають.

Отелло Клянуся небом, зараз кров моя
Кипить в мені і застилає розум!
Я відчуваю, як мою свідомість
Затьмарює скажена лють і хоче
Вести мене шалено за собою...
Як ворухнусь чи руку підведу —
Враз упаде найкращий з вас, мій гнів
На смерть його скарає. Ну, то як
Оця безглузда сварка почалась,
І хто почав її? Хоч братом був би
Той заводій, — від нього я відмовлюсь!
Як? В місті, що налякане війною,
Де людність ще від страху вся тремтить, —
Заводите між себе дику чвару,
Приватну, особисту?! Уночі!
Ще й стоячи на варті! Жах! Ну, Яго,
Кажі: хто це почав?

Монтано Коли ти з дружби
Чи з остраху службового втаїш
Хоч щось — або до правди додаси, —
Ти не солдат.

Яго Не ображай мене;
Хай швидше вирвуть мій язик, аніж
На Кассіо він намовляти стане!

Та знаю я, в устах моїх вся правда
Нічим йому пошкодити не може.
Було це так. З Монтано тут сидів я
І розмовляв. Коли це раптом — гамір!
Вбігає чоловік, кричить «рятуйте»,
За ним женеться Кассіо з мечем.
Оголеним. Оцей синьйор почав
Його спиняти, я ж погнався за другим,
Щоб лементу у місті він не зняв
(А так воно і вийшло). Я не встиг —
Швидкий той був на ноги; я вернувся.
Тим більш, що тут уже бряжчала зброя
І розлягалися такі прокльони,
Яких від Кассіо не чув я досі.
А ледве повернувшись, я побачив:
Зчепилися вони і б'ються так,
Як бачили самі ви.
Оце й усе, що я сказати можу.
Та люди — завжди люди: рівновагу
Згубити можуть і найкращі з них.
Хоч Кассіо ледь зачепив Монтано,—
Ми й друга можемо зопалу ударить,—
Проте я певен, що від втікача
Зазнав такої Кассіо образи,
Що стерпіти її не зміг.

Отелло

Я знаю,

Що ти з любові й чесності цю справу
Для Кассіо зм'якшити хочеш, Яго.
Тебе люблю я, Кассіо, проте
Заступником моїм ти більш не будеш!

Входить Дездемона з почтом.

Збудили ви й мою кохану, гляньте!
(До Кассіо)
Наукою для інших станеш.

Дездемона

Любий,

Що сталося тут?

Отелло

Усе гаразд, кохана;

Иди спокійно спати.
(До Монтано)

Буду сам

Хірургом вашим я, синьйоре мій.
Допоможіть йому.

Монтано виводять.

Ти, Яго, місто зараз обійди
І заспокой усіх, кого злякала
Огідна чвара ця... Ходім, голубко!
Оце солдатський жереб наш такий —
Від снів солодких кидатись у бій!

Виходять усі, крім Яго й Кассіо.

Яго Що з вами? Вас поранено, заступнику?

Кассіо Так, і ніяка хірургія мені не допоможе.

Яго Та що ви? Боже борони!

Кассіо Добре ім'я, добре ім'я, моє добре ім'я! Ох, я втратив своє добре ім'я! Я втратив безсмертну частину самого себе, синьйоре, а залишилася в мені тільки одна тварина! Моє добре ім'я, Яго, моє добре ім'я!

Яго А я, слово честі, думав, що вас поранено; від цього більше шкоди, ніж від утрати доброго імені. Добре ім'я — то пусте й фальшиве надбання; часто його здобувають без ніяких заслуг і втрачають без жодних причин. Ви зовсім не втратили доброго імені, якщо ви не запевните себе самі в тому, що ви його втратили. Годі побиватися, друже! Є ще багато засобів повернути собі ласку генерала: адже він звільнив вас допіру під впливом гніву; вас покарано більше для порядку, щоб не падала дисципліна, а зовсім не з холодної злості, — точнісінько так, як б'ють часом свого безневинного собаку, щоб налякати грізного лева. Вблагайте його знов, і він — ваш.

Кассіо Я швидше благатиму, щоб він зневажав мене, ніж потерплю, щоб у такого доброго начальника був такий легковажний, п'яний і безсоромний заступник. Напитися?.. І базікати, як та папуга? І заводити бійки та сварки? Вихвалятися? Блудити словами? Присягатися? І пишномовно просторікувати зі своєю власною тінню! О ти, незримий духу вина, якщо ти не маєш іще імені, дозволь нам назвати тебе дияволом!

Яго За ким це ви гналися з мечем? Що він вам зробив?

Кассіо Я не знаю.

Яго Не може бути.

Кассіо Я пригадую дуже багато, але нічого не пам'ятаю виразно; згадую, що була якась сварка, та не знаю її причини. О, навіщо люди впускають у свої уста ворога, який краде в них мозок? Звідки в нас ця здатність веселощами, бенкетуванням, насолодами та оплесками обертати себе на тварюк?

Яго Та ви ж зараз цілком при собі; і як це ви отямилися так швидко?

Кассіо Диявол пияцтва ласкаво поступився місцем дияволів люті; одна вада потягла за собою другу, щоб я зневажив себе до кінця.

Яго Облиште, ви надто суворий мораліст! Звичайно, беручи до уваги час, місце й становище цієї країни, я щиро бажав би, щоб цього не трапилось; але що сталося — те сталося, і треба все направити вам на користь.

Кассіо Я проситиму його, щоб він повернув мені мою посаду, а він відповість мені, що я п'яниця! Коли б навіть у мене було стільки ротів, як у гідри, — така відповідь затулила б їх усі відразу. Бути цілком розважною людиною, тоді обернутися в безумця і, нарешті, стати тварюкою! О диво дивне! Кожен зайвий келих — прокляття, а те, що міститься в ньому, — диявол!

Яго Годі, годі! Хороше вино — то хороший, близький друг, якщо з ним поводитись як слід; не лайте його більше. І ще, добрий мій командире, я вірю, що ви вірите, що я люблю вас.

Кассіо Я це довів, синьйоре. Я напився!

Яго Ви, друже, як і будь-хто, можете іноді напиться. Я навчу вас, що вам слід робити. Дружина нашого генерала нині сама генерал. Кажу це тому, що він усього себе віддав їй і присвятив себе цілком захопленню, спогляданню й розгляданню її чарівної особи. Признайтесь їй щиро в усьому. Докучайте їй проханьями. Вона допоможе вам повернути собі посаду. Вона така щира, добра, мила й ласкава жінка, що вважатиме за гріх не зробити ще більше від того, чого в неї просять. Ублагайте її заново зв'язати розірваний зв'язок між вами та її чоловіком — і я ладен поставити всі мої статки проти найнікчемнішої дрібниці, що цей розрив у вашій приязні зростеться ще міцніше, ніж було досі.

Кассіо Ви даєте мені хорошу пораду.

Яго Ця порада йде від щирої до вас любові й чесною приязні, запевняю вас.

Кассіо Я вірю цьому і завтра вранці благатиму добродішному Дездемону замовити за мене добре слово. Я зневірюсь у щасті моєму, якщо й тут воно мене зрадить.

Яго Так, слушно. На добраніч, командире. Я мушу йти на варту.

Кассіо На добраніч, чесний Яго!
(*Виходить*)

Яго Хто б міг сказати тепер, що я негідник,
Коли даю пораду ширу й чесну?
Це ж найпевніший шлях, щоб ласку мавра
До себе повернути, бо найлегше
Схилить на добре діло Дездемону,
Яку природа щедрою створила,
Бо ж і сама вся щедра; легко їй
Переконати мавра; він для неї
Ладен зректися навіть і хрещення,
Всіх знаків і всіх символів спасіння.
Вона так полонила серце мавра,
Що все зв'язати й розв'язати може,
Й щоразу, тільки-но спаде на думку,
Вона крутити може ним як схоче,
І богом стать над слабкістю його,
Й зробити все, чого лиш забажає.
Хіба ж я лиходій, коли пораду
Дам Кассіо — мов на добро йому?
О духи пекла всі! Коли чорти
Щонайчорнішу справу затівають —
В небеснім, світлім образі спочатку
З'являється вона. Так я тепер:
В той час, коли отой мій чесний дурень
Попросить допомоги в Дездемони,
Вона ж почне про те благать Отелло, —
Я краплями вливатиму отруту
У вухо мавру: нашепчу йому,
Що Кассіо потрібен їй для блуду.
І чим сильніш вона просити стане
За Кассіо, тим буде менш довіри
До неї в мавра. Так зроблю я дьоготь
З чесноти; з добрості сплету тенета
І всіх облутаю.

Входять Родріго.

Ну що, Родріго?

Родріго А те, що в цьому полюванні я наче той собака, якому не дають полювати, а тільки все на прив'язі держать. Мої гроші майже всі розійшлися. Сьогодні вночі мені добре полатали боки. Якщо так піде далі, то я придбаю тільки досвід за всі мої труди і повернуся до Венеції, трохи набравшись розуму, але зовсім без грошей.

Яго Як прикро це, коли нема терпіння!
Чи ж можна рану вигоїти вмить?

В нас діє розум наш, а не чаклунство,—
Ти знаєш сам; а розум наш чекає,
Коли настане слухний час. Хіба
Ще все не йде на добре? Що ж! Тебе
Ударив Кассіо, а ти за це
Його з посади скинув за дрібничку.
Усе росте і визріває на сонці,
Та перший цвіт дає і перший плід.
Ще трохи почекай! Клянись хрестом! —
Вже почало світати. Справи й втіхи
Скорочують нам час. Іди додому,
Туди, де квартируєш; геть, кажу!
Довідаєшся скоро про новини.
Ну, то іди ж!

Родріго виходить.

Попереду два діла.
Емілія за Кассіо хай просить
Дружину мавра,— я її намовлю.
А я тим часом
Кудись відкликчу мавра і, як буде
Сам Кассіо благати Дездемону,—
Вернуся з ним, щоб разом їх застукав.
Це найпевніший шлях. Мерщій за діло!
Покіль гаряче — куй залізо сміло!
(*Виходить*)

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Кіпр. Перед замком.

Входять Кассіо та кілька музикантів.

Кассіо Синьйори, грайте тут. Я заплачу
За труд ваш. Щось коротке... Генералу
Проголосіть ви на добридень туш!

Музика.

Входить блазень.

Блазень Гей, маестро, чи не побували часом ваші інструменти в Неаполі, що вони так гугнявлять?

1-й музикант Як, синьйоре, як?

Блазень Адже ж це духові інструменти, вибачте на слові?

1-й музикант Звичайно, духові, синьйоре.

Блазень О, виходить, це ті, що під хвостом?

1-й музикант Як то під хвостом?

Блазень Точнісінько так, як багато відомих мені духових інструментів. Проте ось вам гроші, маестро. Генералові так сподобалася ваша музика, що він просить вас зробити ласку і припинити цей гармидер.

1-й музикант Гаразд, синьйоре, ми більш не будемо.

Блазень Якщо ви маєте таку музику, якої можна не чути, то починайте її знову, а отакої, як то кажуть, надто чутної музики не полюбає наш генерал.

1-й музикант Такої музики ми не маємо, синьйоре.

Блазень Тоді ховайте ваші дудки в торби і забирайтеся! Зникайте в повітрі, щоб і духу вашого тут не було! Забирайтеся геть!

Музиканти виходять.

Кассіо Ось послухай, мій любий друже!

Блазень Ні, я не слухатиму вашого любого друга, я послухаю вас.

Кассіо Будь ласка, кинь гратися словами. Ось маєш золотого! Якщо та дама, що її приставлено до генералової дружини, вже встала, то перекажи їй, що є тут такий Кассіо і він просить її приділити йому кілька хвилин для короткої розмови. Ти можеш це зробити?

Блазень Вона вже встала, синьйоре, і якщо вона схоче, то я її сюди приставлю.

Кассіо Іди ж, мій друже.

Блазень виходить.

Входить Яго.

О, як вчасно, Яго!

Яго А ви ще й досі не лягали?

Кассіо

Ні.

Адже ж на світ вже почало займатись,
Як розійшлись ми... Щойно я послав
По вашу жінку, Яго,— попрошу,
Щоб допомгла мені до Дездемони
Достойної добитись.

Яго

Зараз я

Пришлю її до вас, а сам подбаю,
Як віддалити мавра, щоб вільніше
Ви розмовляли.
(*Виходить*)

Кассіо

Сердечне вам спасибі! Ще ніколи
Такого не стрічав я флорентійця
Ласкавого і чесного, як він.

Входить Емілія.

Емілія

Добрідень вам, заступнику предобрий!
Шкодую я, що маєте ви прикрість.
Проте все буде добре! Генерал
З дружиною розмову мав про вас;
Вона за вас так гаряче просила,
А мавр їй відповів, що той, кого
Ви ранили, синьйоре, має тут,
На Кіпрі, добру славу та рідню
Могутню, і тому не міг інакше
Вчинити він; одначе він вас любить,—
А це найкраща запорука в тому,
Що візьме знову вас до себе сам.
Просить його про це не треба зовсім.

Кассіо

Нехай і так; але благаю вас,
Якщо можливо буде це й пристойно,
Влаштуйте так, щоб я порозмовляв
Хвилинку з Дездемоною віч-на-віч.

Емілія

Тоді зайдіть сюди, будь ласка,— я
Влаштую так, що встигнете сказати
Ви вільно все, що є у вас на серці.

Кассіо

Я дуже буду вдячний вам, синьйоро!
Виходять.

СЦЕНА 2

Кімната в замку.

Входять Отелло, Яго й дворяни.

Отелло Ось! Капітанові листи віддай
І попроси його від мене, Яго,
Сенатові мою пошану скласти.
А я піду оглянути фортецю.
Мене ти знайдеш там.

Яго Гаразд, іду!
Я все зроблю, мій добрий генерале.

Отелло А ви, синьйори, підете зі мною
Нові укріплення оглянуть?

Дворяни Ми
Готові йти за вами, генерале.

Виходять.

СЦЕНА 3

Перед замком.

Входять Дездемона, Кассіо та Емілія.

Дездемона Вір, добрий Кассіо, я докладу
Всіх сил, щоб тільки допомгти тобі.

Емілія Синьйоро добра, допомжіть йому;
Мій чоловік так журиться тим лихом,
Немов своїм.

Дездемона Він має щире серце! Будьте певні,
Я дуже хочу, Кассіо, щоб дружбу
Мій чоловік із вами відновив,
Як це було раніш.

Кассіо Синьйоро мила,
Що б Кассіо Мікеле не спіткало —
Довіку ваш він відданий слуга!

Дездемона О, дякую, синьйоре! Чоловіка
Ви любите і знаєте давно;
Холодний він до вас лиш доти буде,
Допоки так політика велить.

Кассіо Але політика тривати може

Занадто довго, милостива пані;
Або себе підтримувать почне
Якимсь пустим і водянистим кормом,
Або, нарешті, розростеться так,
Що, як мене не буде й прийде інший,
Забуде генерал і вірну службу,
І всю любов мою.

Дездемона

Цього не буде!

Емілія посвідчить — я ручуся,
Що ти дістанеш знов твою посаду;
Якщо даю комусь я дружне слово,
То я додержую його до краю.
Я чоловікові не дам спокою,
З терпіння виведу його, за тебе
Благаючи безперестану; ліжко
Я оберну на школу, а обід —
На сповідальню; що б він не робив,
Прохання Кассіо вплету я скрізь.
Тож веселіш! Заступниця твоя
Раніш помре, ніж справу цю покине!
В глибині з'являються *Отелло та Яго*.

Емілія

Синьйоро, ось іде господар.

Кассіо

Я попрощаюся, синьйоро.

Дездемона

Ні, лишись
І слухай, що я буду говорити.

Кассіо

Синьйоро, не сьогодні; можу я
Собі пошкодити, бо неспокійний.

Дездемона

То йдіть собі.

Кассіо виходить.

Яго

Ат! Це мені не до вподоби!

Отелло

Що?

Яго

Нічого, генерале, та... не знаю.

Отелло

То Кассіо пішов там від дружини?

Яго

Ні, генерале... Кассіо? Не вірю,
Щоб він тікав, немов який злочинець,
Побачивши, що ви йдете.

Отелло

Проте,

Здається, наче я не помилився.

Дездемона

То як, мій пане?

Я розмовляла з прохачем одним;
Людину ту вразив ваш гнів до краю...

Отелло Кого ви маєте на думці?
Дездемона Це Кассіо, заступник ваш. Мій пане,
Як маю силу зворушити вас,—
Простіть йому і помиріться з ним!
Як він не любить вас і согрішив
Підступно, гидко, а не випадково,—
То я не розуміюсь на порядних,
На чесних людях. О, прошу я вас,
Верніть його на службу.

Отелло Це був він?
Дездемона Так, він — такий смутний,
Що залишив мені частину горя;
Страждаю я з ним разом. Любий мій,
Верніть його на службу!

Отелло Не зараз, Дездемоно люба. Згодом.
Дездемона А скоро ж?

Отелло Якнайшвидше, задля вас.
Дездемона То, може, ще сьогодні до вечері?

Отелло Ні, не сьогодні.

Дездемона Завтра за обідом?

Отелло Я не обідатиму вдома завтра —
В фортеці зустрічаю капітанів.

Дездемона То завтра ввечері; в вівторок рано;
В вівторок вдень, увечері чи вранці
У середу... Прошу вас, ви самі
Призначте час, але не більш як три дні
Його ви мучте — кається він гірко.
До того вся його провина й справді
Лише словесної догани варту —
Така вона дрібненька (хоч і кажуть,
Що в час війни для прикладу карають
Найкращих навіть). То скажіть мені,
Коли йому прийти, Отелло любий?
Не знаю я, чи є таке на світі,
Чого б для вас я не зробила зразу!
Мікеле Кассіо, що сватав нас!
Той самий, що так палко захищав вас,
Коли казала я про вас недобре,—

Тепер вернуть його мені так важко!
Повірте, що зробила б я ще більше...

Отелло Прошу, облиште; хай приходить він,
Коли захоче, не відмовлю я
Ні в чому вам.

Дездемона Чи ж це така вже милість?
Це все одно, коли б я попросила,
Щоб ви свої наділи рукавички,
Чи з'їли щось поживне, чи тепліше
Вдяглися, чи зробили інше щось,
Корисне вам самим. О ні! Якби
На випробу взяла кохання ваше,
Важливішу, багато тяжчу справу
Я вибрала б для цього, і таку,
Що виконать її навряд чи й можна.

Отелло Тобі ні в чому не відмовлю я.
Ну, а тепер і ти, прошу тебе,
Мое прохання виконай: лиши
Мене самого на якусь хвилину.

Дездемона Чи можу вам відмовити? Ні, ні!
Бувайте, мій володарю!

Отелло Бувай же,
О Дездемоно любя! Швидко я
До тебе повернусь!

Дездемона Ходім, ходім,
Еміліє... Роби, що забажаєш,—
Я слухаюсь.
(*Виходить з Емілією*)

Отелло Негіднице розкішна!
Коли любов моя не вся в тобі —
Нехай душа моя тоді загине!
Якщо ж любить тебе я перестану —
Тоді повернеться той давній хаос.

Яго Шляхетний генерале...

Отелло Що там, Яго?

Яго В той час, як сватались ви до синьйори,
Чи знав тоді про вашу ніжну пристрасть
Мікеле Кассіо?

Отелло З початку й до кінця. А що? До чого
Питання це?

Яго Пусте! Лише хотів
 Я з'ясувати дещо.

Отелло Що ж бо саме?

Яго Не думав я, що він її вже знав...

Отелло О, так,— і посередником він часто
 Між нами був.

Яго Як? Справді?

Отелло Так, справді! Справді! Що тебе дивує?
 Хіба нечесний він?

Яго Він чесний, ваша милість?

Отелло Чесний, так!

Яго Оскільки це мені відомо...

Отелло Що ти на думці маєш?

Яго Я? На думці?

Отелло «На думці»!.. Він повторює за мною,
 Немов приховує якийсь жахіття
 В думках, таке, що страшно й проказати.
 Що в тебе на душі? Я чув, сказав ти,
 Як Кассіо виходив щойно звідси,—
 Тобі не до вподоби це... Що саме?
 Коли ж сказав я, що весь час він був
 Порадником у залищанні, ти
 Аж вигукнув здивовано: «Як? Справді?»
 І брови так похмуро ти насупив,
 Немов хотів якусь зловісну думку
 Сховати в мозкові. Якщо мене
 Ти справді вірно любиш, то відкрий
 Свою таємну думку.

Яго Генерале,
 Ви знаєте, що я люблю вас.

Отелло Знаю;
 І через те,— бо певний я цілком,
 Що вдачу маєш віддану і чесну,
 Що важиш ти слова раніш, ніж дати
 Їм повну волю,— Яго, я тривожусь!
 Мене лякають ці твої слова
 Уривчасті і невиразні. Це
 Звичайні хитрощі в падлюк нечесних;
 Слова ж такі в устах людей порядних —

Прихований то натяк, що із серця
На денне світло рветься що є сили,
Бо стерпіти не може він мовчання.

Яго Про Кассіо заприсягнувся б я,—
Мені здається, він людина чесна.

Отелло Я думаю так само.

Яго Певне ж, люди
Повинні бути, чим вони здаються,
А не здаватись тим, чим бути не можуть.

Отелло Це правда. Тим повинні бути люди,
Чим нам вони здаються.

Яго Тож я вірю,
Мікеле Кассіо — людина чесна.

Отелло Ні, криється в твоїх словах щось більше;
Прощу тебе, розкрий свої думки,
Найгіршу із думок своїх мені
Перекажи найгіршими словами.

Яго Мій добрий генерале, я, пробачте,
Хоч і повинен вам служити вірно,
Проте мені здається, вільний в тому,
У чому вільні навіть і раби.
Мої думки розкрити? Що, коли
Думки оті гидкі, облудні? Де
Палац отой, що в нього не змогла б
Залізти підлість? Де ті груди чисті,
В яких би із правдивим міркуванням
Брудні підозри поруч не сиділи
І не творили б разом суд?

Отелло Ти, Яго, в змові проти друга, мабуть,
Якщо його ображеним вважаєш,
А слух його ти робиш чужоземцем,
Ховаючи свої думки від нього.

Яго Благаю вас, хоч, може, й помиляюсь
У здогадах моїх — та признаюсь,
Що маю хибу гріх вбачати скрізь
І злу плекать підозру там, де зла
І не було ніколи. Ось чому,
Благаю вас, уваги не звертайте
На ці недосконалі міркування;
І здогади мої, хисткі й непевні,
Нехай вас не бентежать. О, ніщо...

Ні спокій ваш, ні власний ваш добробут,
Ні досвід мій, ні честь моя, ні мудрість —
Ніщо мені не дозволяє вам
Думки мої розкрити!

Отелло

Що ти кажеш?

Яго Для жінки й чоловіка — честь, їх добре
Ім'я — то найцінніший скарб душі.
Хто вкрав мій гаманець — украв дрібницю;
Він мій був, став — його, а був до цього
Уже рабом у тисячі людей.
Та хто у мене добру славу вкраде,
Украде те, чим сам не збагатиться,
У мене ж відбирає все.

Отелло

Клянусь! Я хочу знати твої думки.

Яго

О ні! Не знати вам, коли б ви навіть
Мое в своїх руках тримали серце;
Тим більше — поки тут воно, у грудях.

Отелло

Ха!

Яго

Стережіться ревнощів, мій пане!
То гад страшний з зеленими очима,
Який глузує з власної поживи!
Блаженні ті чоловіки рогаті,
Які, упевнившись у прикрій долі,
Кохати зрадницю перестають.
А скільки терпить мук пекельних той,
Хто любить, і підозрює, й не вірить,
Хто сумнівається й кохає палко!

Отелло

О лихо!

Яго

Бідак вдоволений — то багатий,
І бідний, як зима, отой багатий,
Що повсякчас боїться в злидні впасти.
О небо! Захисти увесь мій рід
Від ревнощів!

Отелло

Стривай! До чого це?

Чи думаєш, що ревнощами жити
Захочу я й мінятимусь, як місяць
Із кожним сумнівом новим? О ні!
Зазнавши сумніву, його відразу
Я розв'язу. Назви мене козлом,
Як душу я свою віддам твоїм
Нікчемним і порожнім підозрінням.

Ревнивцем не зроблюсь, хоч би й сказали,
Що жінка в мене гарна, їсть усмак,
Легка в розмові й любить товариство,
Співає, грає і танцює гарно;
Де є чеснота — нахили такі
Чесноту тільки прикрашають. Хай
І невеликі я заслуги маю,
Та не боюсь і в ній не сумніваюсь,
Бо має очі й вибрала мене.
Ні, Яго: мушу я раніш побачить;
Побачу я — тоді візьму під сумнів;
А сумнів довести мені ще треба;
А вже коли я маю справжній доказ,
Тоді кохання вирву я з душі,
А з ним і ревності відразу знищу!

Яго Я радий, що тепер нагоду маю
Вам виявить любов мою й пошану
Із щирим серцем; і скажу вам те,
Що я сказати повинен вам, дарма що
Я певних доказів іще не маю.
Слідкуйте за дружиною, синьйоре;
За нею й Кассіо уважно стежте —
Без ревнощів, але й не вірте в чесність;
На оці майте їх обох, бо я...
Я не хотів би, щоб така людина,
Шляхетна й щира, та зазнала кривди
Лиш через власну добрість; тож пильнуйте!
Я знаю звичай нашої країни:
Венеціанки богу появляють
Таке, що й чоловіку не покажуть...
Сумління їх не стриму навчає,
А як нечестя скоєне таїти.

Отелло Ти так гадаєш?

Яго Адже вона вже одурила батька,
Коли пішла за вас; і не лякав
Ваш вид її — подобавсь їй насправді.

Отелло Так, це було...

Яго Ось бачите самі!
Така ще молода і так лукаво
Уміла прикидатися вона.
І очі батькові мов засліпила,
Свій замір затаївши так, що той
Все пояснив чаклунством... А проте,

Зайшов я задалеко... О, простіть!
Простіть мені, що надто вас люблю!..

Отелло Повік тобі я дякувати буду.

Яго Я бачу — це вас трохи стурбувало.

Отелло О ні! Нітрохи!

Яго Я боюсь, що так.

Ви розумієте, я сподіваюсь,
Що відданість примусила мене
Так говорити. Ні, я бачу, ви
Схвилювані насправді. О, благаю,
Не надавайте ви моїм словам
Ні значення великого, ні сили,—
Це все лише підозри.

Отелло Ні, ні!

Яго Якщо це станеться, синьйоре,—
Мої слова спричиняться до лиха,
До наслідків небажаних, що їх
Не мав на думці я. Адже, повірте,
Мікеле Кассіо — мій друг достойний.
Я бачу, ви хвилюєтесь, синьйоре.

Отелло Ні, ні, не дуже! Певен я, проте,
Що чесна і невинна Дездемона.

Яго Пошли їй боже довгий чесний вік!
А вам вік довгий — вірити в ту чесність!

Отелло А що, як зрадила себе природа...

Яго У тому й суть! Насмілюся сказати...
Вона ж все відмовлялася від шлюбу
Із женихами із її країни,
Від рівних їй, достойних, білошкірих,—
В природі ж скрізь гармонія існує...
Розбещеною думкою тут пахне,
Чи збоченим смаком, а чи бажанням
Протиприродним... Тьху! Але пробачте...
Я взагалі кажу, а не про неї;
Проте боюсь,— як розум гору візьме
Над почуттям її, то щоб вона
Не прирівняла вас до земляків —
І не пожалкувала.

Отелло Ну, прощай!
Прощай! Коли помітиш щось — скажи;

Нехай твоя дружина стежить, Яго.
Ну, а тепер — облиш мене.

Яго

(йдуци)

Прощайте.

Отелло

Навіщо з нею одружився я?
Мій чесний Яго знає, бачить більше,
Багато більш, ніж він мені сказав.

Яго

(повертаючись)

Насмілюся благати вашу честь —
Не вдумуйтеся заглибоко в цю справу;
Хай діє час; а Кассіо хоч варто
Вернуть назад (він добрий офіцер),
Проте не вадило б і почекати;
Тим часом можна б вивідати все —
Хто він такий і що на думці має.
А як почне просити вас дружина
Й проситиме за нього невідступно,
То тут не все гаразд. Ну, а тим часом
Мене вважайте надто підозрілим
(Боюсь, що й справді я такий), але
Її вважайте чистою, благаю!

Отелло

Себе тримаю я в руках, не бійся.

Яго

Мое вам шанування ще раз.
(Виходить)

Отелло

Який він кришталево чистий, чесний
І як уміє розумом глибоким
У людських душах розбиратись — він
Причини їх поведження пізнав.
Моя сокілко, як побачу я,
Що ти здичавіла, — порву я пута!
Хоч пута ті із струн моїх сердечних —
Я розірву їх і пушу тебе...
Лети за вітром і ширяй на волі!
Це, може, через те, що чорний я,
Що солодко не вмію говорити,
Як ті придворні франти; може бути,
І через те, що я почав поволі
Спускатися в долину літ похилих...
Ну що ж!.. Нема дружини!.. Все обман!
Тепер моя утіха — це ненависть!
Ах! Ось воно яке, прокляття шлюбу:
Істоти ніжні ми звемо своїми,

Але бажання їхні нам чужі!
О, я волів би жабою вродитись
І в підземеллі вогкім животіти,
Ніж з того, що кохаю я, комусь
Віддати хоч малесеньку частину!
Але така вже кара душ високих —
Вони не мають прав простого серця,
Іх доля неминуча, як і смерть:
Ще від колиски нам судилось лихо...
Рогате лихо... Дездемона йде!

Входять Дездемона й Емілія.

Якщо вона невірна — о, тоді
З самого себе насміялось небо!
Ні, я цьому не вірю!

Дездемона Мій Отелло!

Обід ваш і шляхетні остров'яни,
Яких ви запросили, вас чекають.

Отелло Так, винен я.

Дездемона Чому так тихо голос ваш звучить?
Ви хворі?

Отелло Так. Болить отут чоло.

Дездемона Від ночі то безсонної напевно.
Це все мине. Дозвольте, любий, я
Чоло перев'яжу вам; за годину
Ви будете здорові.

Отелло Ні, облиште!

Ця хустка замала...
(Відштовхує від себе хустку, та падає додола)

Мине і так.

Облиште це. Ходім зі мною разом.

Дездемона Як прикро це, що ви ослабли, друже.

Отелло й Дездемона виходять.

Емілія Як рада я, що хустку цю знайшла;
Це ж перший подарунок їй від мавра.
Химерний муж мій сто разів просив,
Щоб я цю хустку вкрала... А синьйора
Так любить, береже хустину, — мавр
Вік берегти просив той знак любові, —
З собою завжди носить, і цілує,
І розмовляє з нею. Я зніму

Оцей узор та й вишию, і Яго
Її віддам.
Що з нею зробить він — те небо знає.
Я тільки примху мужа вдовольняю.
Входить Яго.

Яго Ну як? Ви що тут робите самі?

Емілія Не гримайте; я маю щось для вас.

Яго Для мене щось? Ну, то звичайна річ...

Емілія Яка ж?

Яго Та річ — безглузда жінка.

Емілія О!

Це все? А що мені тепер дасте
За хустку цю чудову?

Яго Хустку? Як?

Емілія Так, хустку!
Дарунок перший мавра Дездемоні...
За хустку цю, що ви просили часто,
Щоб я її для вас украла?

Яго Ви

Її украли в неї?

Емілія Не зовсім так. Вона необережно
Її впустила щойно тут, а я
Побачила і підбрала. Гляньте!

Яго Розумнице! Сюди її давайте!

Емілія Та нащо вам вона, що так мене
Просили ви її украсти?

Яго Вам

Нема до того діла!
(Вихоплює у неї хустку)

Емілія Як не дуже

Вона потрібна вам — верніть її.
Моя синьйора бідна втратить розум,
Коли помітить, що її немає!

Яго А ви мовчіть! Вона мені потрібна.
Ідіть собі.

Емілія виходить.

Впущу цю хустку в Кассію господі;
Він знайде там її. Такі дрібниці,—

Хоч і легкі вони, як те повітря,—
Для ревнощів багато важать... Так!
Це може вплинути на справу... Вже
Моя отрута діє на Отелло;
А для такої вдачі підозріння,
Непевні здогади — також отрута,
Спочатку непомітна і на смак
Ледь чутна, та коли у кров потрапить —
Палитиме, неначе поклад сірки.
Я так і знав... Ось він іде сюди!
Ні мак, ні мандрагора, ані всі
На світі зілля більше не повернуть
Тобі солодкого спокою-сну,
Що ним ти вчора спав!

Повертається Отелло.

Отелло Мені! Невірна!

Яго Ну, генерале, Годі вже про це!

Отелло Геть! Геть! Мене ти кинув на тортури!
Клянусь, великої зазнати зради
Багато легше, аніж знати трюхи!

Яго Як, генерале?

Отелло Так. Не мав я діла
До крадених годин її розпусти!
Не бачив їх, не думав, і вони
Не мучили мене; спокійно спав;
Веселий, вільний був до цього часу;
І Кассіо цілунків на устах
У неї ще ні разу не знаходив...
Отак і пограбований не може
Вважати пограбованим себе,
Аж поки він цього не усвідомить!

Яго Мені те прикро чути.

Отелло Ох, я б щасливий був, якби весь табір,
Якби з солдатів кожен володів
Її солодким тілом, тільки я...
О, тільки б я про те не знав! Тепер
Прощай навек, сердечний мій спокою!
Прощай, утіхо! Розуме, прощай!
Прощайте, плюмажі, війська, бої,
Де честолюбство переходить в доблесть!
Прощай, мій коню, що іржеш до мене!
І клич сурми, і гуркіт барабана!

І флейти гострий свист, і стяг величний!
Вся слава, почесі, і велич вся,
І мужність, і тривоги славних січ!
І ви, гармати із захриплим горлом,
З якого виліта смертельний грім,
Як грізний грім безсмертного Зевеса,—
Прощай усе, для чого жив Отелло!

Яго Чи це ж можливо, генерале?

Отелло Падлюко, доведи мені, що шльондра —
Моя любов! Ти певний доказ дай!
(Хапає його за горло)
Або, клянуся вічною душею,
Вже краще псом ти був би народився,
Ніж люті, що росте у мене в грудях,
Давати відповідь.

Яго Дійшло до цього?

Отелло Я хочу бачить сам! Або дай доказ,
Щоб жодної петлі там не було,
Де б міг найменший сумнів причепитись,
Або з життям прощайсь!

Яго Мій генерале...

Отелло Коли ж ти наклеп зводиш на невинність
І наклепом мені шматуєш душу,
Тоді навіки перестань молитись;
Зречись свого сумління; нагромаджуй
Страшне злочинство на страшне злочинство;
Хай через тебе й небо зарідає,
Хай вражена земля тремтить від жаху,—
Бо більшого не зможеш ти додати,
Щоб засудить себе на вічні муки!

Яго О, змилуйтесь! Рятуй мене, о небо!
Людина ви чи ні? Чи є у вас
Душа і розум? Схаменіться! Боже,
Не покидай його! Я більш не можу
Служити вам. О, я нещасний дурень,
Доживсь до того, що мені на карб
Мою вже ставлять чесність! О жахливий,
Нікчемний світ! Дивись, дивись, о світе,
Як небезпечно чесним бути й щирим!
Спасибі за науку вам. Тепер
Вже досить! Дружбу прожену відразу,
Якщо таку породжує образу!

Отелло О ні, стривай! Ти мав би чесним бути.

Яго Волю будь розумним я, бо чесність —
То дурість, генерале, що ніколи
Мети своєї досягти не може.

Отелло Клянуся всім, що тільки є на світі!
Мені здається, що дружина чесна,
І знов здається — зрадила вона;
Мені здається, що сказав ти правду,
І знов здається — неправдивий ти.
Я вимагаю доказів! Ти чуєш?
Ясне ім'я її було пречисте,
Як світлий лик Діани, а тепер
Воно і заплямоване, і чорне,
Як і мое лице. Коли ще є
Ножі, й вогонь, і зашморг, і отрута,
І хлань бездонна — я цього не стерплю!
Не стерплю, ні! Упевнитись я хочу!

Яго Як бачу я, вас ревності вже душать,
І каюсь, що до цього вас довів.
Хотіли б ви упевнитись?

Отелло Хотів би?

Ні, хочу я!

Яго І можете, синьйоре,
Та як же? Як упевнитись, мій пане?
Хотіли б ви тримать над ними свічку
Й заскочить їх на ділі?

Отелло Смерть! Прокляття!

Яго Гадаю, що було б нелегко вельми
Примусити їх це вам показати.
О, сто чортів! Хіба ж вони дозволять,
Щоб очі ще чийсь, крім їхніх власних,
Їх бачили у ліжку! Що ж?.. І як?
Що я скажу? Де докази візьму?
Не зможете побачити цього.
Хай навіть і були б вони обое,
Як кози, безсоромні та гарячі,
Як мавпи, як вовки шалені в тіцці,
І непристойні, як дурні п'яниці.
Але якщо обставин недвозначних
І доказів виразних, що ведуть
До брами істини прямим шляхом,
З вас досить,— я здобуду їх для вас.

Отелло О, дай же неспростовний доказ зради!
Яго Не по мені все це, та вже коли
Зайшов далеко так через любов
До вас та ще свою безглузду чесність,
То я скажу усе вам до кінця.
Лежав я з Кассіо недавно поруч,
Але мені боліли дуже зуби
І спати я не міг.
Є люди, що у них слабка душа,
І через те вони крізь сон бурмочуть
Частенько про свої таємні справи;
І Кассіо такий.
От чую я, шепоче він крізь сон:
«О люба Дездемоно! Обережні
Повинні бути ми й кохання наше
Таїти від усіх!» А потім він
Мені так міцно стиснув руку й скрикнув:
«О чарівне створіння!» — і мене
Так палко цілувати він почав,
Немов рвучи з корінням поцілунки,
Що на губах мені росли, а далі
Він ногу на стегно мені поклав;
Зітхав, і цілував, і скрикнув раптом:
«О горе нам! Прокляття лютій долі,
Що маврові призначила тебе!»

Отелло О жах! О жах!
Яго Адже це тільки сон!

Отелло Та викриває їх він і підозри
Їуроджує, хоча це тільки сон.

Яго Підтвердити він може, окрім того,
Ще й інші докази непевні.

Отелло Я...

Я розірву її!

Яго Ні, будьте мудрі.
Адже ми ще не бачили нічого.
Можливо, що вона і чесна. Прошу,
Скажіть мені, чи випадково часом
Вам бачить не доводилося хустки
У вашої дружини, що на ній
Суніці вишито?

Отелло Мій перший дар!
Я їй колись таку подарував.

Яго Цього не знав я. Хусткою такою
(Я певен, що від вашої дружини)
Сьогодні бороду собі втирав
Наш Кассіо.

Отелло Коли це та...

Яго Коли
Це та чи інша, що належить їй,
Однаково — все свідчить проти неї.

Отелло О боже! Чом не сорок тисяч раз
Живе цей раб! Одне життя — ніщо!
Замало одного життя для помсти!
Тепер я бачу: все це правда! Яго,
Дивись сюди: любов мою глибоку
Здуваю з себе; хай летить за вітром!
Нема її...
Ти, помсто чорна, встань з безодні пекла!
Любове, передай свою корону
І в серці трон — ненависті тиранській!
Здіймайтесь вище, груди, від сичання
Гадючих язиків!

Яго Та заспокойтесь!

Отелло О, крові, Яго, крові!

Яго Терпіння, вас прошу; ви думку вашу
Ще можете змінити.

Отелло Ні, ніколи!
Ніколи, Яго! Як Понтійське море
Свої холодні хвилі мчить вперед
На Пропонтиду і на Геллеспонт
І їх назад ніколи не вертає,—
Так і криваві заміри мої
Помчать вперед, нестримно забуваючи,
І вже назад не вернуться ніколи,
І не оглянуться, і не відринуть
До ніжного, тремтливого кохання,
Аж поки не поглине їх безмежна
І люта помста! Я клянусь тобою,
О небо мармурове!
(Стає навколішки)

Не порушу
Обітниці святої я ніколи
І слова не зламаю!

Яго

Не підводьтесь!

(Теж стає навколішки)

Вас, вічні осяйні світила неба,
Стихії, що оточуєте нас,
Вас закликаю в свідки я, що Яго
Свій розум, руки й серце віддає
На службу скривдженому так Отелло!
Хай він накаже — й виконати все
Вважатиму я за свою повинність,
Хоч би й кривавою була та справа.

Підводяться.

Отелло Не звуками порожніми вітаю
Твою любов, але приймаю серцем,
Відразу вже й доручення даю.
За три дні хай почую я від тебе,
Що Кассіо нема серед живих.

Яго Мій друг помер: сказали ви — і сталось!
Але нехай живе вона.

Отелло Прокляття їй, розпусниці! Прокляття!
Ходімо звідси. Мушу зміркувати,
Де засобів знайти, щоб якнайшвидше
Від них загинув чарівний диявол!
Віднині ти — заступник мій.

Яго

Я ваш

Навіки!

Виходять.

СЦЕНА 4

Там же.

Входять Дездемона, Емілія та блазень.

Дездемона Чи скажеш, хлопче, де перебуває генералів за-
ступник Кассіо?

Блазень Не смію сказати, щоб він десь перебував чи не-
добував.

Дездемона Чому, чоловіче?

Блазень Та він же солдат; а коли скажеш, що солдат не-
добуває чи перебуває, то ще заробиш собі добре на горіхи.

Дездемона Ну, годі; скажи, де він мешкає.

Блазень Сказати вам, де він мешкає, це ніби сказати вам, що я брешу.

Дездемона О, яка нісенітниця!

Блазень Я не знаю, де він мешкає; а вигадати вам, що «він мешкає тут» або «він мешкає там»,— це значить збрехати вам просто у вічі.

Дездемона Чи не можеш ти довідатися про нього в когось?

Блазень Я допитуватиму ретельно увесь світ.

Дездемона Розшукай його і пришли сюди. Скажи йому, що я просила мого чоловіка помилувати його і сподіваюсь, що все буде гаразд.

Блазень Зробити це — в людських силах. Спробую виконати все як слід.
(*Виходить*)

Дездемона Еміліє, де ж я поділа хустку?

Емілія Не знаю я, синьйоро.

Дездемона Повір мені, вже краще б я згубила
Свій гаманець із золотом! Хоча
Мені шляхетний довіряє мавр
І ревнощів огидних він не знає —
Проте це може в ньому породити
Лихі думки.

Емілія То не ревнивий він?

Дездемона Хто? Він? Гадаю, сонце мавританське
Всі нахили такі спалило в ньому.

Емілія Ось він іде!

Дездемона Не дам йому спокою,
Аж поки знов він Кассіо до себе
На службу не покличе.
Входить Отелло.

Як вам, любий?

Отелло Чудово, дорога дружино!
(*Вбік*)

О!

Яка ж то мука прикидатись! Ну,
А ваше як здоров'я, Дездемоно?

Дездемона Прекрасне!

Отелло Прошу! Дайте вашу руку.
Яка-бо вогка в вас рука, синьйоро!

Дездемона Ще їй горе й старість незнайомі.

Отелло Плодючості це доказ, а також
І серця щирого... Яка гаряча!
Гаряча й вогка... Де така рука,
Там волю слід обмежити, там треба
Молитися, додержувать постів,
Плоть умертвляти і побожно жити,
Бо молодий і спритний в ній диявол,
Який так легко може збунтуватись...
Так, гарна ця рука й така відверта!

Дездемона Ви й справді можете отак казати,
Бо ця рука мое дала вам серце.

Отелло Так, щедра ця рука! Був час давно,
Коли нам серце руку віддавало;
Нова геральдика дає лиш руку.

Дездемона Не знаю я... Де ж обіцянка ваша?

Отелло Яка, голубко, обіцянка?

Дездемона Послала я по Кассію, щоб він
Прийшов сюди до вас поговорити.

Отелло Мене сьогодні тяжко мучить нежить;
Позич мені хустину.

Дездемона Ось, візьміть.

Отелло Ні, ту, що я подарував тобі.

Дездемона Її нема зі мною.

Отелло Як! Нема?

Дездемона Немає справді, любий!

Отелло Негаразд.
Бо хустку ту колись одна циганка
Подарувала матері моїй.
Вона була чаклунка, і читала
В серцях людей, і, даючи їй хустку,
Сказала матері, що хустка та
Любов їй принесе й навік прив'яже
До неї серце батька; та коли
Вона її загубить чи віддасть —
Відверне батько мій від неї очі
І серце іншій подарує вмить.
Ту саму хустку ненька перед смертю
Мені дала, щоб я віддав дружині,
Якщо мені пошле дружину доля.

Так я й зробив. Тож бережіть ту хустку,
Мов ока; бо, як згубите її
Чи віддасте комусь,— тоді таку
Накличете страшну на нас погибель,
Що більшої не може бути на світі.

Дездемона

Чи це ж можливо?

Отелло

Так. То правда все.

У тій тканині є магічна сила;
Одна сивіла, що разів із двісті
Побачила щорічний обіг сонця,
Ту хустку чародійну гаптувала
У віщому натхненні; шовк для неї
Священні хробаки самі напряли,
І вміло пофарбовано той шовк
Настоем із сердець дівочих мумій.

Дездемона

Це правда?

Отелло

Правда все; а через те
Ти бережи й шануй ту хустку добре.

Дездемона

То краще б я не бачила її!

Отелло

А! То ж чому?

Дездемона

Що означає ваш суворий тон?

Отелло

Згубили? Втратили? Кажіть! Нема?

Дездемона

Рятуй нас, боже!

Отелло

Ви скажете?

Дездемона

Не загубила... А якби і так?

Отелло

А!

Дездемона

Кажу — не загубила я ту хустку...

Отелло

Тоді знайдіть і покажіть мені.

Дездемона

Я показати могла б, але не хочу.
Це викрути, щоб я вас не просила...
Будь ласка, Кассіо верніть посаду!

Отелло

Дай хустку! Чуєш?.. Я передчуваю...

Дездемона

Ну, годі, годі.
Здібнішої не знайдете людини.

Отелло

Дай хустку!

Дездемона

Прошу — про Кассіо поговорімо.

Отелло

Дай хустку!

Дездемона Ваша приязнь — все для нього,
 В прихильності до вас знаходив щастя,
 Ділив всі небезпеки з вами...

Отелло Хустку!

Дездемона Ах, справді ви несправедливі!

Отелло Ат!
 (Виходить)

Емілія То не ревнивий він?

Дездемона Таким не бачила його ніколи...
 О, мабуть, справді чари є в тій хустці!
 Яке нещастя, що вона пропала...

Емілія Й за рік, за два не вивчиш чоловіка;
 Вони — це шлунки, ми — лиш їхній харч:
 Вони ковтають нас, коли голодні;
 А черво напхавши — вивергають.
 О! Гляньте! Кассію, а з ним — мій Яго!
 Входять Яго й Кассію.

Яго Немає іншого шляху, синьйоре,—
 Вона єдина мусить це зробити.
 На щастя, ось вона! Ідіть! Просіть.

Дездемона Ну що, мій Кассію? Які новини?

Кассію До вас я знову зі своїм проханням.
 Благаю вас, синьйоро, заступіться,
 Щоб міг я жити так, як жив раніш,
 І ласку повернув того, кому
 Я відданий всім серцем і душею.
 Не зволікайте справи! Бо коли
 Такий тяжкий смертельно злочин мій,
 Що ні колишня служба, ані жаль,
 Що душу нині огорнув мені,
 Ні обіцянка доблесті в майбутнім
 Мені не можуть повернути ласки,—
 То хай я хоч довідаюсь про це,
 І те вже буде ласкою для мене,
 Тоді я примирюся хоч-не-хоч,
 Щоб милостині десь на іншій ниві
 У щастя жебрати.

Дездемона На жаль, о Кассію мій благородний,
 Мое заступництво не має сили!
 Мій муж тепер не муж мій; не впізнала б

Його, якби й лицем змінився, як духом.
Хотіла б я, щоб янголи святі
Просили так за мене, як за вас
Просила я, хоч і стягла неласку
На себе я за слово щире. Ви
Повинні ще потерпіти. Для вас
Я все зроблю, що зможу, навіть більше,
Ніж я для себе зважитись могла б.
Цього для вас хай буде досить.

Яго *Як?*
То генерал сердитий?

Емілія Дивно якось!
Він вийшов роздратований до краю.

Яго Хіба він гніватися може? Ні...
Я бачив, як йому ядро з гармати
Скосило вояків хоробрих лаву
І брата рідного йому із рук
Мов пекло вирвало... І гнівний він?
Щось, певне, сталось. Я піду до нього.
Для гніву має він якусь причину.

Дездемона Прошу тебе, піди.

Яго виходить.

Напевно, звістка
Яка з Венеції, а може, то
Ворожа змова, що її на Кіпрі
Він сам розкрив, йому вразили розум.
Чіпляємось ми часто до дрібниць.
Це так і є: хай заболить нам палець,
А відчуваєм біль у всьому тілі.
Не треба забувати ще й того:
Людина є людина, а не бог.
Чоловіки не можуть бути завжди
Такі уважні, як були до шлюбу.
Картай мене, Еміліє, картай,
Бо я сама, як воїн непорядний,
Розсердилась на нього за неласку;
Та бачу я сама тепер, що свідків
Я підкупила й зовсім не по правді
Обвинуватила його.

Емілія Дай, небо,
Щоб тут були причиною лише

Державні справи, а не сумнів злий,
Не ревності безглузді.

Дездемона Я ж не давала приводу ніколи!

Емілія Ні, це не відповідь ревнивим душам:
Ревниві зовсім не тому ревнують,
Що є для того привід чи нагода,—
Вони ревнують, бо ревниві, й край.
Сама себе зачне, сама й породить
Потвора ця.

Дездемона Мій боже, від потвори
Тієї збережи Отелло душу!

Емілія Амінь, синьйоро!

Дездемона Піду до нього. Кассію, тим часом
Побудьте тут. Якщо спокійний він —
Я знов почну його просить і все
Зроблю, щоб він бажання ваше вволив.

Кассіо Уклінно дякую, синьйоро!

Дездемона й *Емілія* виходять.

Входить Б'янка.

Б'янка Вітаю, Кассіо!

Кассіо А ви не вдома?
Як поживаєте ви, Б'янку люба?
Я, слово честі, просто йшов до вас.

Б'янка А я, мій Кассіо, до вас ішла.
Як? Цілий тиждень не прийти до мене?
Сім день і сім ночей не бачить вас!
Без любого сто шістдесят годин!
Вони ж в сто шістдесят разів нудніші,
Аніж звичайні. Сумно їх лічити!

Кассіо Пробачте, Б'янку, я турботи мав
Тяжкі... Та на дозвіллі все сплачу
За довгі дні розлуки. Б'янку, мила,
(*Дає їй хустку Дездемони*)
Зніміть для мене цей узор, будь ласка!

Б'янка Де ви взяли її? Напевно це
Дарунок подруги нової? Ах!
То ось причина довгої розлуки!

Кассіо Кинь підлий здогад чортові у зуби,
Котрий послав тобі цю думку. Годі!

Ревнуєш ти, подумавши, що це
Мені дарунок іншої коханки?
Ні, Б'янку, вір мені.

Б'янка Чия ж вона?

Кассіо Не знаю, люба. Я знайшов її
У себе у кімнаті. Гарна хустка!
Раніше, ніж її почнуть шукати
(А буде це напевно), я хотів би,
Щоб був такий узор і в мене теж.
Візьми її й зроби, як я прошу;
А поки що лиши мене самого.

Б'янка Лишити вас? Навіщо?

Кассіо Бо дожидаю генерала я,
І не годилося б, та я й не хочу,
Щоб тут мене він з жінкою застав.

Б'янка Чому? Скажіть, будь ласка!

Кассіо Не тому,
Що не люблю...

Б'янка Боюся, що тому.
Прошу вас, проведіть мене хоч трохи...
Скажіть, вночі я скоро вас побачу?

Кассіо Далеко провести тебе не можу:
Чекати мушу. Ввечері прийду...

Б'янка Ну, що ж, гаразд: я вам коритись мушу.
Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Кіпр. Перед замком.

Входять Отелло і Яго.

Яго Ви думки, отже, не змінили?

Отелло Думки?

Якої думки, Яго?

Яго **Що разок**
Поцілувать таємно...

Отелло То є злочин!

Яго Або щоб голою у ліжку з другом
Полежати годинку й більш, проте
Без замірів гріховних і порочних?

Отелло Як, як? У ліжку голою, одначе
Без замірів гріховних і порочних?
Адже це лицемірство перед чортом!
Хто чинить так, немов і непорочно,—
Тих спокуша диявол, а вони
Тоді самі вже спокушають небо!

Яго Якщо вони нічого більш не роблять —
То гріх простимий. Та коли дарую
Моїй дружині хустку я, тоді...

Отелло Ну, що ж тоді?

Яго Ну, що ж, тоді — її то власність, пане,
І може дарувать її вона
Кому захоче...

Отелло Адже і честь її належить їй,
Чи і її віддати може також?

Яго Честь, генерале, річ легка й незрима...
Буває, честю хваляться і ті,
Які її не мають. Щодо хустки...

Отелло Клянуся небом, радо б я про це
Забув. Що ти казав... Воно кружляє,
Мов ворон над зачумленим будинком,
У пам'яті моїй... Зловісний ворон!
Та хустка в нього, в нього!

Яго Ну, то й що?

Отелло О, це недобрий знак!

Яго А що, коли б
Сказав я вам, що бачив сам, як він
Чинив вам зле? Або від нього чув,
Бо є чимало жартунів таких,
Які, переконати встигши жінку
Настирливим благанням, упаданням,
Чи то вона далася їм сама,—
Ії й свої бажання вдовольнивши,
Про це промовчати ніяк не можуть...

Отелло То він тобі щось говорив?
Яго Синьйоре,
Сказав він, так... Та тільки те, чого
Зректися можна кожної хвилини.

Отелло Що ж він сказав?

Яго Сказав він... Я не знаю,
Як вам сказати... Він сказав, що він...

Отелло Що? Що?

Яго Лежав...

Отелло Із нею?

Яго Чи з нею, чи на ній, як хочте.

Отелло Лежав із нею! Лежав на ній! Яка гидота!.. Хустка... Признання... Хустка!.. Хай признається, а потім повісити його в нагороду за його роботу. Ні, спочатку повісити, а потім хай признається. Я тремчу на саму думку про це!.. Природа не втілиться в таку потьмарену пристрасть без причини... Не слова вразили мене так тяжко... Тьху!.. Носи, вуха й губи... Чи це ж можливо?.. Признайся ж!.. Хустка!.. О диявол!..

(Падає непригомний)

Яго Дій же, дій,
Мое могутне зілля! Так-бо ловлять
Довірливих безумців!.. Так плямують
Достойних, доброчесних дам... Що з вами?
Входить Кассіо.

Мій генерале! Чуєте? Отелло!
Синьйоре! Що вам? О! А ось і ви!

Кассіо Що сталося тут?

Яго Епілептичний напад в генерала.
Це другий напад від учора.

Кассіо Треба

Йому потерти скроні.

Яго Ні, не треба;
Не можна заважати летаргії,
Інакше з рота піде в нього піна
І западе в шаленство дике він.
О, гляньте, гляньте, знов заворушився;
Ви відійдіть на декілька хвилин,
Отямиться він скоро; а як піде —
Я маю щось важливе вам сказати.

Кассіо виходить.

Ну, як вам нині, генерале мій?
Чи часом не забили голови?

Отелло Глузуєш з мене ти?

Яго Глузую? Я?

Ні, боже борони! Лише хотів би,
Щоб мужньо переносили ви горе!

Отелло Рогатий муж — потвора то і звір.

Яго І скільки звірів чемних та потвор
В містах живе!

Отелло А чи признався він?

Яго Синьйоре, закликаю, будьте мужні,
Бо кожен бородатий під ярмом
Однаково, як ви, везе тягар;
Мільйони є людей, що сплять вночі
У ліжках, всім приступних, а одначе
Готові присягнуть, що ліжка ті
Належать тільки їм; а з вами краще.
О, то некедьві хитрощі! То глум.
Самого сатани — у себе в ліжку
Розпусницю безжурно цілувати
І вірить, що вона безвинна! Ні!
Хай краще знаю! Знаючи, хто я,—
Я знатиму, що з нею має бути.

Отелло О, ти розумний! Так, усе те правда!

Яго Побудьте осторонь отут хвилину;
Себе терпінням загнуздайте добре.
В той час, як ви, прибиті тяжко горем
(Таким, як ви, ця пристрасть ві до чого).
Лежали долі — Кассіо тут був.
Його спровадив я і пояснив
Хворобою ваш напад, і просив
Вернутись знов до мене на розмову;
Він обіцяв. Тепер ви заховайтесь.
Простежте: посмішка, зневага й глум
Мінятимуться в нього на обличчі,
Бо хочу я примусити його
Мені усе розповісти спочатку:
Де, як, чи часто, чи давно, й коли
Він жирував і жирувати буде
З жоною вашою. Простежте добре
За жестами його, я вам кажу,—
Але терпіть; інакше впевнюсь я,

Що ви втрачаєте холоднокровність,
Що зовсім ви уже не чоловік.

Отелло Я витерплю усе,— ти чуєш, Яго?
Здивую я тебе моїм терпінням,
Та потім — чуєш? — прагнутиму крові.

Яго Ну, що ж, це непогано; а проте,
Усе в свій час. Прошу вас, заховайтесь!

Отелло ховається.

Я з Кассіо поговорю про Б'янку,
Ту жіночку, яка свої принади
Ожоче продає й собі купує
І хліб за те, і одяг. Та їстога
Нестямно любить Кассіо. То що ж!
Судилася така повіям кара —
Усе життя дурити багатьох,
Щоб врешті одурив її один!
А Кассіо від сміху просто гине,
Як тільки заговориш з ним про неї.
Ось він іде! Лиш усміхнеться він —
Відразу мій *Отелло* знавісніє.
Заспираний він ревностями так,
Що може витлумачити хибно зовсім
Поводження, і усмішки, і жести
Бідахи Кассіо.

Входить Кассіо.

Ну, командире,
Як справи?

Кассіо Зле... Тим гірше, що мені
Ви титул даєте, який я втратив,—
І це мене убило.

Яго Гарненько Дездемону попросіть —
І певен я, це допоможе справі.
(Стиха)
Коли б це все залежало від Б'янки —
Ви швидше мали б успіх!

Кассіо Бідна шельма!

Отелло Погляньте, він сміється...

Яго Шалено вас кохає, до нестями!

Кассіо Гай-гай! Мене шакрайки й справді любить.

Отелло Він ніби й заперече, й сміється!

Яго Ось слухайте, мій Кассіо!

Отелло Тепер
Наводить він його на сповідь. Так!
Отак! То добре, дуже добре! Так!..

Яго Вона уже розголосила скрізь,
Що ви її за жінку берете.
Чи й справді то ваш замір?

Кассіо Ха-ха-ха!

Отелло Радієш, римлянине? Ти радієш?

Кассіо Я одружуся з нею? Що? З гуляшкою дівкою? Будь ласка, пожалій хоч трохи мій розум; не думай, що я вже остаточно з глузду з'їхав. Ха-ха-ха!

Отелло Так, так, так, так: сміється завжди той, хто виграє.

Яго Ні, справді, скрізь пройшла чутка, що ви одружуєтеся з нею.

Кассіо Та невже ти кажеш правду?

Яго Щоб я був пройдисвітом, коли брешу!

Отелло Мене ви не рахуете? Гаразд!

Кассіо То вона сама, дурна мавпа, розпускає такі чутки. Вона переконана, ніби я одружуся з нею не через те, що дав їй обіцянку, а через те, що сама закохана в мене і забрала собі в голову, що я так і зроблю.

Отелло Яго киває мені: мабуть, він починає розповідати.

Кассіо Вона шойно була тут; скрізь бігає за мною. Цими днями розмовляв я на березі моря з кількома венеціанцями, коли це раптом де не візьметься та краля і, присягаюся тобі цією рукою, кидається отак мені на шию...

Отелло І скрикує: «О любий Кассіо!» або щось подібне — це показують його жести.

Кассіо І пригортається до мене, і повисає в мене на шиї, і плаче, і тягне, і сіпає мене... Ха-ха-ха!

Отелло Тепер він розповідає, як вона тягла його до моєї спочивальні. О, я бачу твого носа, але ще не бачу того пса, якому того носа шпурну!

Кассіо Ні, треба з нею порвати.

Яго Присягаюся душею! Гляньте, он вона йде.

Кассіо Ця жінка справжня видра! Сто чортів! Справжня видра, тільки напарфумована.

Входить Б'янка.

Чому ви переслідуйте мене?

Б'янка Хай переслідують вас дідько та дідьча мати! Нащо ви мені дали оцю хустку? А я, дурна, взяла її. Щоб вишити вам таку саму! То цю річ ви й справді знайшли у себе в кімнаті і навіть не знаєте, хто її вам підкинув? Це у вас на згадку від якоїсь дівки, а мені знімати з неї узор? Ось, маєте! Візьміть і віддайте її вашій кобиліці! Хоч би де ви взяли цю хустку, а я не вишиватиму такої!

Кассіо Ну що ви, моя мила Б'яно! Що ви, що ви?

Отелло О праведне небо! Це, напевно, моя хустка!

Б'янка Як хочете прийти до мене сьогодні на вечерю, то приходьте. А не схочете — приходьте іншим разом, коли заманеться.

(Виходить)

Яго За нею, за нею!

Кассіо Справді, я мушу її наздогнати, бо вона, чого доброго, ще й на вулиці зіб'є бучу.

Яго Ви підете до неї на вечерю?

Кассіо Та, мабуть.

Яго Гаразд. Я, може, теж прийду: маю потребу поговорити з вами.

Кассіо Будьте ласкаві, приходьте. Прийдете?

Яго Ідіть! Ні слова більше.

Кассіо виходить.

Отелло

(виходить наперед)

Як мені вбити його, Яго?

Яго Ви звернули увагу, як він реготав з власної підлоти?

Отелло О Яго!

Яго А хустку бачили?

Отелло То була моя?

Яго Ваша, присягаюся власною рукою. І бачите, як мало цінує він вашу нерозважну дружину! Вона подарувала йому хустку, а він віддав її своїй шльондрі!

Отелло Я хотів би вбивати його дев'ять років підряд. Така чарівна жінка! Така вродлива! Така ніжна!

Яго Ну, про це ви повинні забути.

Отелло О, бодай вона згнила, бодай пропала! Хай поглине її пекло цієї ж ночі, бо не жити їй на світі! Ні, серце моє обернулося в камінь; я вдарив об нього і забив собі руку... Ах, не було ще на світі істоти чарівнішої за неї: поруч імператора могла б вона лежати — і він слухався б її, наче раб...

Яго Ні, це не для вас.

Отелло Повісити її! Я тільки пригадую собі, яка вона... Так чудово вишиває!.. Так майстерно грає!.. О, своїм співом вона могла б приручити найлютішого хижого ведмедя!.. Такий високий, такий досконалий розум! Така дотепність!

Яго Тим гірше.

Отелло О, в тисячу, в тисячу разів!.. І ще ж яка вона привітна в поведженні!

Яго Еге, аж надто привітна.

Отелло Так, звичайно... А проте, як жаль, Яго!.. О Яго! Як жаль, Яго!

Яго Ну, коли ви такі закохані в її вади — дайте їй цілковиту волю грішити; бо якщо ті вади вас не обходять, то іншому немає до них діла.

Отелло Я порубаю її на шматки... Наставити мені роги!

Яго О, то паскудство!

Отелло З моїм підлеглим!

Яго Це ще паскудніше!

Отелло Дай мені отрути, Яго. Цієї ж ночі! Я не вимагатиму від неї пояснень, щоб її тіло й краса не захитали моєї рішучості... Цієї ж ночі, Яго.

Яго Не вбивайте її отрутою; задушить її на власному ліжку, на тій самій постелі, яку вона заплямувала.

Отелло Добре, добре... Така справедлива кара мені до вподоби; дуже добре!

Яго А щодо Кассіо — покладіться на мене... Сьогодні опівночі ви дещо почувете.

- Отелло* **Чудова!**
Звук сурми.
- Яго* Чуєш? Що там за сурма?
З Венеції звістки, напевно. Ось
Лодовіко прибув; від дожа він.
А з ним сюди іде дружина ваша.
Входять Лодовіко, Дездемона та почет.
- Лодовіко* Вітаю вас, достойний генерале!
Отелло Вітаю й вас всім серцем я, синьйоре!
Лодовіко Дож і сенатори вам шлють привіт.
(*Передає Отелло пакета*)
Отелло Цілую посередника їх волі.
(*Розпечатує пакета й читає*)
Дездемона Новини є, Лодовіко-кузене?
Яго Я дуже радий бачить вас, синьйоре;
Вітаю вас із прибуттям на Кіпр.
Лодовіко Спасибі. Як тут Кассіо, наш славний
Заступник генералів?
Яго Та живе.
Дездемона Кузене, у заступника із мужем
Велика вийшла прикрість і розрив.
Але повернете ви все на добре...
Отелло Цього ви певні?
Дездемона Що, мій пане?
Отелло
(*читає*)
«Негайно виконайте це, якщо...»
Лодовіко Це не до тебе; він листа читає.
То посварився з Кассіо твій муж?
Дездемона Так, дуже прикро. Я б дала багато,
Щоб помирить їх. Кассіо люблю я.
Отелло О пекло!
Дездемона Що, мій пане?
Отелло Де ваш розум?
Дездемона Він сердиться?
Лодовіко Можливо, розгнівив

Його цей лист; здається, там наказ
Вертатися мерщій йому додому,
А Кассіо його заступить тут.

Дездемона

Яка ж я рада!

Отелло

Справді?

Дездемона

Що, мій пане?

Отелло

Я радий, що ума ви позбулися.

Дездемона

Отелло, любий, що це означає?

Отелло

Диявол!..
(*Б'є її*)

Дездемона

Цього не заслужила я!

Лодовіко

Мій генерале, та цьому ніхто
В Венеції ніколи б не повірив,
Хоч би й поклявся я, що бачив сам.
То вже занадто! Треба попросити
Пробачення у неї. Гляньте, плаче!

Отелло

Диявол! О диявол!
Якби земля вагітніти могла
Від сліз жіночих — з кожної краплини
Родився б крокодил у неї... Геть!
Геть із моїх очей!

Дездемона

Иду, щоб вас
Ще більше не гнівити, мужу мій...
(*Іде*)

Лодовіко

Яка покірлива у вас дружина!
Верніть її, прошу вас, генерале.

Отелло

Синьйоро!

Дездемона

Що, мій пане?

Отелло

Вона потрібна вам?

Лодовіко

Мені потрібна?

Отелло

Просили ж ви, щоб я її вернув.
Вона вернутись може, й ще вернутись,
І знову йти, і знов вернутись... Так!
І може плакати, синьйоре, плакати...
І, як сказали ви, вона покірна...
Покірна... О, аж надто вже покірна!
Ну, плачте ж, плачте... Так! Я прочитав...
О, як чудово удає страждання!..
Наказ мені вернутися додому...

Ідіть собі!.. Пришлю по вас я згодом..
Синьйоре, я наказові корюся;
Вернись в Венецію... Геть! Забирайтесь!

Дездемона виходить.

Посаду здам я Кассіо... Сьогодні ж
Прошу вас повечеряти зі мною.
Синьйоре, дуже радий вас вітати.
У нас на Кіпрі... О, цапи і мавпи!
(Виходить)

Лодовіко І це той мавр шляхетний, що його
Сенат за бездоганного вважає?
Це той шляхетний дух, це та істота,
Якої зворушить не може пристрасть?
Це доброчесність та тверда, якої
Ні куля випадку, ні стріли долі
Ні ранити не можуть, ні вразити?

Яго Змінився дуже він.

Лодовіко Чи при собі?
Чи розум не потьмарився йому?

Яго Він те, що є. Засуджувать не смію.
Дай бог, щоб він був тим, чим міг би бути,
Але не є!

Лодовіко Як? Бить свою дружину?

Яго Звичайно, негаразд; та я бажав би,
Щоб не зробив він гіршого нічого.

Лодовіко Чи завжди він такий? Чи це той лист
Так схвилював йому гарячу кров
І вперше викликав гидкий цей вчинок?

Яго На жаль! Нечесно те було б, якби я
Розповідав, що бачив я і знаю.
Пильнуйте, то побачите самі;
Його учинки власні вам покажуть
Все без моїх пояснень. Стежте добре
І примічайте, що то буде далі.

Лодовіко Як жаль, що я у ньому помилився!

Виходять.

СЦЕНА 2

Кімната в замку.

Входять Отелло й Емілія.

Отелло То ви не бачили нічого?

Емілія Не чула і підозри я не мала.

Отелло Та з Кассіо ви ж бачили її?

Емілія Але не бачила лихого в цьому,
Бо чула кожне слово з їх розмови.

Отелло Як? То невже ніколи не шептались?

Емілія Ніколи, генерале.

Отелло І від себе
Вони не відсилали вас?

Емілія Ніколи.

Отелло По віяло, по маску, рукавички?..

Емілія Ніколи, генерале.

Отелло Дивно!

Емілія Я
Готова поручитися за неї
Душею власною. Якщо у вас
Інакша думка — геть її відкиньте!
Вона даремно серце вам турбує.
Коли думки такі нав'яв вам
Якийсь негідник — хай впаде на нього
Прокляття з неба, кара, як на змія!
Якщо вона не чесна і не чиста,
Якщо вона не вірна — о, тоді
Нема чоловіків щасливих зовсім,
І найчистіша із жінок тоді —
Брудна, як наклеп!

Отелло Поцросіть її.

Емілія виходить.

Сказала досить. Звідниця звичайна
Сказала б стільки ж; хитра шльондра... Так...
Вона — замок і ключ огидних тайн!
А теж навколішки ставати вміє
І молиться — я бачив часто сам!

Входять Дездемона й Емілія.

Дездемона Чого бажаєте, мій володарю?
 Отелло Ідїть сюди, голубко!
 Дездемона Що таке?
 Отелло Я хочу глянути вам просто в вічі...
 На мене подивіться!
 Дездемона Ах, яка
 Отелло Жахлива примха!
 (До Емілії):
 А тепер, синьоро,
 Прошу: мерщій беріться до роботи!
 Облиште кохуваників; замкніть
 Всі двері; а коли хто йтиме — враз
 Покашляйте: кхи, кхи! Або гукніть!
 О, ви майстерна, звіднице, у цьому!
 Ну, швидше! Забирайтесь!
 Емілія виходить.
 Дездемона Я благаю...
 Навколїшки благаю, поясніть,
 Що означають ці слова? Я чую
 Лиш лютий гнів: страшний у вашій мові,
 А слів не розумію...
 Отелло Хто ти, ну?
 Дездемона Дружина ваша, мій синьоре, я;
 І віддана, і вірна вам дружина.
 Отелло Заприсягнись тепер
 І засуди себе, адже й диявол,
 Як гляне у твоє небесне личко,
 Вхопить тебе, напевно, побойїться...
 Тож засуди сама себе подвійно:
 Заприсягнись, що чесна ти!
 Дездемона Мій боже!
 Ти відаєш єдиний — правда це!
 Отелло Бог відає, що ти уся зрадлива,
 Як пекло!
 Дездемона Перед ким, скажіть, мій пане,
 І з ким? І як зрадлива я?
 Отелло Іди!
 Ох, Дездемоно! Геть!. Іди! Іди!
 Дездемона О день страшний! Чому у вас ці сльози?

Невже то я, мій пане, їх причина?
Ви думаєте, може,— батько мій
У тому винен, що вертають вас
В Венецію? То не винить мене:
Адже від нас обох він одвернувся.

Отелло Якби на те була небесна воля
Мені послати випробу найтяжчу;
Якби лились дощем і горе, й сором
На голову мою простоволосу;
Якби загруз я в злиднях аж по вуха
І сковано було б мене й усі
Мої надії разом,— о, тоді
Знайшов би я в якимсь кутку душі
Терпцю хоч краплю; та зробити з мене
Опудало недвижне, щоб на нього
Ліниво пальцем тикала зневага...
Та й це б я стерпів... Легко, дуже легко!
Але щоб тут, де зберігав я серце,
Де все моє життя, без чого — смерть;
Де джерело, з якого б'є життя
І без якого висухло б воно,—
Тоді його чи викинь, чи лиши
Багниськом, щоб у нім плодилися жаби!..
Тут... Ні, тут відміни свій вид, терпіння,
Рожевоустий, юний херувиме,
І лютим стань з лица, неначе пекло!

Дездемона Я сподіваюсь, муж мій благородний
Вважає чистою мене.

Отелло О так!
Як чисті мухи ті, що по різниціх
В мерзоті плодяться й рояться влітку!
О ти, отруйне зілля чарівне,—
Таке солодке, запашне й прекрасне,
Що розум тьмариться,— о, краще б ти
Ніколи й не родилася на світ!

Дездемона Який же гріх я з незнання вчинила?

Отелло Невже для того створено оцей
Папір прекрасний, цю чудову книгу,
Щоб тільки написати там «повія»?
Що ти вчинила?.. Що вчинила!.. О!
Ти — сміття людське, вулична ти дівка!
Я б щоки розпалив собі, як горно,
Де скромність обернулася б у попіл,

Якби назвать твої діла надумав!
Що ти вчинила?.. Від твоїх учинків
І небо міцно затуляє носа,
Заплющується місяць, навіть вітер,
Що на землі нічого не минає,
Цілюючи розпусно,— навіть він
Від сорому в печери заховався
І слухати не хоче... Що вчинила!
Повія безсоромна!

Дездемона

Ні, клянусь!

Клянуся небом, ви несправедливі!

Отелло

Ви не повія?

Дездемона

Ні, клянуся вам

Христом! Як кубок цей лише для мужа
Від дотиків брудних і незаконних
Сумлінно берегти — не значить бути
Повією, я — не повія.

Отелло

Ні?

Дездемона

О ні! Клянусь моїм спасінням!

Отелло

Як?

Чи це ж можливо?

Дездемона

О, рятуй нас, небо!

Отелло

Тоді пробачте...

Я вас вважав за шльондру венеційську,
Що спритно вийшла за Отелло...
(*Кличе*)

Пані!

Що маєте ви службу протилежну,
Аніж святий Петро, й стережете
Ворота пекла!

Входить Емілія.

Ви, ви, ви! Так, ви!

Скінчили ми; ось гроші вам за труд.
Мені, будь ласка, двері відімкніть
І зав'яжіть собі язик.
(*Виходить*)

Емілія

Мій боже!

Що він собі надумав, наш володар?
Що сталося, синьйоро дорога,
Що з вами?

Дездемона Наче я в півсні...
Емілія Синьйоро!
 Що сталося з господарем моїм?
Дездемона Із ким?
Емілія З господарем моїм, синьйоро.
Дездемона Хто ж твій господар?
Емілія О синьйоро люба,—
 Той самий, що і ваш!
Дездемона Мого нема...
 Не говори, Еміліє, до мене.
 Я плакати не можу; слів бракує...
 Немає сліз, і слів нема, крім сліз...
 Прошу, покрови шлюбні постели
 Мені на ліжко на ніч, не забудь...
 І муж хай прийде твій.
Емілія Оце так зміна!
 (Виходить)
Дездемона Належна швага жінці, що й казати!
 І чим дала я хоч найменший привід
 До найдрібнішої підозри мужу?
 Повертається Емілія з Яго.
Яго Синьйоро, що бажаєте? Щось сталося?
Дездемона Не знаю, як почати... Хто дітей
 Малих береться вчити, той повинен
 Робити це і лагідно, і легко...
 Отак би міг і він мені легенько
 Лиш дорікнути,— я ж таки дитя...
Яго Та що таке тут сталося, синьйоро?
Емілія Повією назвав її синьйор!
 Він сипав тут такі слова огидні,
 Які над силу серцю!
Дездемона Чи варта я такого слова, Яго?
Яго Якого слова, вишлостива пані?
Дездемона Того, яким тут муж назвав мене...
Емілія Синьйор її повією назвав!
 Таж слів таких не буде говорити
 Своїй любасці навіть п'яний ланець!
Яго Та за що ж він?

Дездемона Не знаю; тільки знаю: я — не та,
Чим він мене назвав...

Яго Ну, годі-бо! Не плачте. Що за день!

Емілія Невже на те відмовила вона
Таким шляхетним, славним женихам,
Лишила батька, друзів, рідний край,
Аби її повією назвали?
Та кожен би заплакав гірко з горя!

Дездемона Така у мене доля нещаслива...

Яго Нехай він буде проклятий за це!
І як таке найшло на нього?

Дездемона Знає
Єдиний бог!

Емілія Я дам себе повісити,
Якщо на неї наклепу не зів,
Бажаючи здобуть посаду вишу,
Якийсь запеклий лиходій, якийсь
Гидкий нероба, спритний підлабузник,
Якийсь шахрай, огидний і лестивий!
Коли не так — нехай мене повісять!

Яго Пхе! Ні, таких людей нема на світі;
Це неможливо.

Дездемона А як є такий —
Хай бог йому простить!

Емілія Ну, ні! Не так!
Нехай йому мерщій прощає зашморґ!
І пекло хай всі кості обгризе!
За що Отелло так узвав її?
Із ким вона бувала вкупі? Де?
Коли? І як? Де та нагода слухна?
Якийсь мерзотник мавра обдурич!
О небо! Викрий ти цю людську погань
І бич вложи у кожду чесну руку,
Щоб гнати голими таких падлюк
По всій землі, зі сходу і на захід!

Яго Тебе на вулиці почують. Цить!

Емілія Ат! Тьху! Щоб він пропав! Такий паскуда
І вас колись так само з глузду збив,
Що ви мене до мавра ревнували!

Яго Та ти здуріла! Годі! Забирайся!

Дездемона О добрий Яго! Що мені робити,

Щоб мужа привернути знов до себе?
Підіть до нього, добрий друже мій!
Клянуся вічним сонцем, я не знаю,
Не відаю, як втратила його...
Я на колінах... Як його любов
Образила я думкою чи ділом;
Якщо ці очі, вуха й почуття
Заполонилися хоч раз кимсь іншим;
Якщо його я не люблю й тепер,
Як і раніш любила, і довіку
Любитиму його, хоч би зі мною
І розлучився він,— нехай тоді
Навік з душі моєї зникне радість!
Зробить багато може людський гнів,
Та гнів мого Отелло тільки може
Життя мені зламати, а кохання
Не заплямує і не вирве з серця!
Мені так тяжко мовити «повія»...
Гидка його образа, а зробітись
Тією, що це слово означає,
Я не змогла б за всі скарби на світі!

Яго Я вас прошу, синьйоро, заспокойтесь.
Поганий настрій в нього. Непокоять
Його державні справи. А на вас
Він гнів зганяє.

Дездемона Коли б то тільки так!

Яго Це так. Ручуся.

Сурми.

Ви чуєте? Сурмлять вже на вечерю!
Чекають вас послі венеціанські.
Ідіть до них. Не плачте — буде добре!

Дездемона й Емілія виходять.

Входить Родріго.

Ну, що, Родріго?

Родріго Мені здається, що ти поводишся зі мною не так,
як слід.

Яго Чого це?

Родріго Щодня ти вигадуєш якусь нову причину, ти хит-
руєш зі мною, Яго, і (як мені тепер здається) більше віддаляєш
від мене всяку надію, ніж наближаєш мене до здійснення моїх ба-
жань. Ні, я довше не хочу цього терпіти; до того я ще не вирішив,

чи можна пробачити тобі все те, що я, як дурень, уже витерпів через тебе.

Яго Може, ти вислухаєш мене, Родріго?

Родріго Та я вже й так надто багато слухав; твої слова й діла не в ногу йдуть, між ними немає ніякого зв'язку.

Яго Ти звинувачуєш мене дуже несправедливо!

Родріго Ні, справедливо. Маю для того поважні підстави. Я протринькав усі мої гроші. А з тих коштовностей та самоцвітів, які я передав тобі для Дездемони, й половини вистачило б, щоб спокусити навіть черницю. Ти мені сказав, що вона прийняла їх, і подав мені надію на її прихильність і на шкоре здійснення моїх надій та бажань; проте я ще й досі нічого не бачу.

Яго Добре. Ну, далі. Дуже добре!

Родріго «Дуже добре!» «Ну, далі». Я далі так не можу, чоловіче! Зовсім не дуже добре. Паскудно, а не добре, їй же богу! Я починаю помічати, що мене дурять!

Яго Дуже добре!

Родріго А я тобі кажу, що зовсім не дуже добре! Я сам з'ясую все з Дездемоною: якщо вона поверне мені мої коштовні подарунки — я відмовлюся від моїх любовних запобігань і покаюся в моїх незаконних домаганнях; а якщо ні — будь певен, що я вимагатиму сатисфакції від тебе.

Яго Ти все сказав?

Родріго Так, і я не сказав нічого такого, чого б я не вирішив твердо зробити.

Яго Е! Тепер я бачу, що в тобі й справді є порох, і з цієї хвилини починаю думати про тебе краще, ніж думав досі. Дай мені руку, Родріго; твої сумніви щодо мене мають, звичайно, підставу, а проте, запевняю тебе, я чесно старався у твоїй справі.

Родріго Щось не видно.

Яго Так, справді не видно! І ти маєш рацію, що не зовсім мені довіряєш. Але, Родріго, якщо в тобі справді є те, чого я сподіваюся знайти в тобі тепер багато більше, ніж колись, — я маю на думці силу волі, мужність і відвагу, — то покажи їх цієї ночі. І якщо ти наступної ночі не зазнаєш з Дездемоною насолоди — зганяй мене зрадою зі світу і вигадуй для мене які схочеш катування.

Родріго Гаразд, а в чому річ? Чи це щось розумне і чи можливе до виконання?

Яго Синьйоре, з Венеції прислано наказ про призначення Кассіо на місце Отелло.

Родріго Це правда? То виходить, Отелло й Дездемона повернуться до Венеції?

Яго Та де! Він їде до Мавританії і бере з собою прекрасну Дездемону, якщо тільки щось несподіване не затримає його тут; а цього можна найкраще досягти, спритно усунувши Кассіо.

Родріго Як же ти гадаєш усунути його?

Яго А дуже просто! Треба зробити його нездатним заступити Отелло — розчерепити йому голову.

Родріго І ти хотів би, щоб це зробив я?

Яго Так, якщо ти зважишся подбати про свою користь і право. Він вечеряє сьогодні в однієї хвойдї, і я теж туди піду. Він ще й досі не знає про своє почесне призначення. Якщо ти схочеш підстергти його, коли він повертатиметься звідти (а я влаштую так, що це буде між дванадцятю і першою годиною), то зможеш зробити з ним усе, що тобі заманеться. Я буду десь недалечко, щоб тобі допомогти, і він опиниться між нами двома. Ну й чого ти ото так дивуєшся? Ходім краще зі мною; дорогою я так добре доведу тобі, що смерть його конче потрібна, що ти й сам уважатимеш за свій обов'язок усунути його з дороги. Давно вже час іти на вечерю, та й ніч не за горами. Ходім!

Родріго Я хотів би почути, які ти ще маєш причини для цього.

Яго І я виконаю твоє бажання.

Виходять.

СЦЕНА 3

Інша кімната в замку.

Входять Отелло, Лодовіко, Дездемона, Емілія та почет.

Лодовіко Прошу вас, генерале, не турбуйтеся.

Отелло О ні, простіть! Мені пройтись корисно.

Лодовіко Синьйоро, на добраніч! Щира дяка!

Дездемона Ми завжди раді вам, синьйоре.

Отелло

Що ж,
Ходім, синьйоре мій? О... Дездемоно!..

- *Дездемона* Що, пане мій?

Отелло Лягайте зараз же спати. Я скоро повернусь. Відпустіть Емілію, вашу компаньйонку. Глядіть, зробіть усе, як я сказав.

Дездемона Я виконаю все, мій володарю!

Отелло, Лодовіко й почет виходять.

Емілія Ну, як тепер? Немов на вигляд м'якший?

Дездемона Він обіцяв відразу ж повернутись.
Звелів мені мерщій лягти у ліжко
І наказав, щоб відпустила вас.

Емілія І відпустить мене?

Дездемона Такий наказ.

Тепер, Еміліє хороши, дай
Нічне убрання й прощавий, голубко,—
~~Не треба гнівати його...~~

Емілія Вже краще б ви його не стріли зовсім!

Дездемона Я так не думаю, бо я ж його
Кохую глибоко, і все ~~ще~~ —
І гнів його, і впертість, і докори,—
Будь ласка, відпустили,— я все люблю,
І все мені привабне в ньому...

Емілія Я

Ту саму постіль постелила вам,
Що ви мене просили.

Дездемона Добре... Боже!

Які буваємо дурні ми часом!
Якщо раніше я помру за тебе,
Будь ласка, загорни мене в одно
З цих простирадл, як в саван...

Емілія Тоді, годі!

Дездемона У матері була колись служниця,
Барбара називалася; і в неї
Коханець був, та зрадив він її
І кинув бідну. Пам'ятаю я,
Вона співала про вербу зелену
Таку чудову пісню старовинну
І виливала в ній свою скорботу,
Та так і вмерла з нею на устах...
Ось і мені сьогодні цілий вечір
Чомусь не йде та пісня із думок:
Все хочеться схилитися й співати,

Емілія Як бідна та Барбара... Ну ж бо, швидше!
Вам принести нічний ваш одяг, пані?
Дездемона Ні, ростебни отут...
А той Лодовіко нівроку з себе...
Емілія Так, він вродливий.
Дездемона І говорить добре.
Емілія Я знаю в Венеції одну синьйору, яка пішла б бо-
соніж аж у Палестину за один дотик його нижньої губи.

Дездемона

(співає)

У тузі сиділа вона край струмка,
Ой вербо, ой вербо зелена!
Схилила голівку, на грудях рука,
Ой вербо, ой вербо, ой вербо зелена!
Струмочок дзюрчав і підспівував їй,
Ой вербо, ой вербо, ой вербо зелена!
І падали сльози на камінь твердий...

Це прибери...

Ой вербо, ой вербо, ой вербо зелена!

Будь ласка, швидше: зараз прийде він...

(Співає)

З вербових гілок хай сплетуть мій вінок.
Йому я прощаю, що кривдить мене...

Ні, щось не так... Це далі... Чуєш?.. Стукіт!

Емілія То вітер.
Дездемона

(співає)

Кажу — «ти невірний!» ...а він — лиш одне
(Ой вербо, ой вербо, ой вербо зелена!):
«Як зраджу тебе я — ти зраджуй мене».

Ну, добре вже, іди; добраніч, мила!

Чогось мені так засвербіли очі...

Чи не на сльози це?

Емілія Та що ви? Ні!
Дездемона

Так кажуть, чула. О чоловіки,
Чоловікі!.. Еміліє, скажи,
Чи є жінки, що зраджують так явно
Чоловіків своїх?

Емілія Звичайно, є.

Дездемона А ти зробила б це за цілий світ?

Емілія А ви хіба так не зробили б?

Дездемона Ні!

Ніколи, присягаюсь неба світлом!

Емілія Адже ж і я при світлі не зробила б,—
У темряві робити це зручніш.

Дездемона І ти зробила б це за цілий світ?

Емілія Весь світ — ціна велика аж занадто
За гріх такий дрібний.

Дездемона Не вірю я.

Ніколи б ти такого не зробила!

Емілія Слово честі, мені здається, що таки зробила б.
А зробивши це, я зробила б так, наче й не робила. Звичайно, не
зробила б я цього за якусь нікчемну каблучку, ні за шматок ба-
тисту, ні за убрання, спіднички або чепчики, ані за всякі інші дріб-
нички. Але за цілий світ — ого! Хто б не схотів оздобити свого чо-
ловіка рогами, аби тільки зробити його королем чи імператором?
Та я заради цього й чистилища не злякалася б!

Дездемона Хай проклянуть мене, коли це зло
Змогла б зробити я за цілий світ.

Емілія Адже зло вважається за зло лише в світі; а як-
що ви в нагороду за ваш труд одержите цілий світ, то це зло
опиниться у вашому власному світі, і, таким чином, ви швидко
зможете обернути це зло на добро.

Дездемона Не вірю я, що є такі жінки.

Емілія Авжеж є, з десятків знайдеться; і ще на додачу
стільки, що ними можна б наповнити цілий світ, заради якого вони
розважаються.

Проте я переконана в одному:
Як зраджують жінки, то це вина
Самих лише чоловіків, коли
Вони свою повинність забувають,
Зсипаючи в чужий поділ ті блага,
Які належать тільки нам; або
Коли, безглуздям ревнощам піддавшись,
Вони тиранять нас і навіть б'ють;
Або на зло нам зменшують прибутки,
Які належать тільки нам по праву.
Таж є і в нас у тілі жовч, і ми,
Хоч і покірні, все ж до помсти здатні.
І хай усі чоловіки те знають,

Що й у жінок, як і в чоловіків,
Є почуття ті самі й не слабкіші:
І зір, і нюх, і смак,— і можем ми
Від кислого солодке відрізняти,
Як і вони. А що керує ними,
Коли вони міняють нас на інших?
Чи часом не бажання забавляться?
Я думаю, що так. Хвилює пристрасть?
Я думаю, що так. Бракує волі?
Напевно, так. Ну, то хіба і в нас,
Як і в чоловіків, нема бажань,
Немає пристрастей, міцніша воля?
Ми прагнемо ми забавок веселих?
Тож хай чоловіки жінок шанують!
Хай знають, що коли ми грішимо,
То приклад тільки з них ми беремо!

Дездемона

Добраніч! Хай же бог мене навчить
Зі зла не зло, а лиш добро чинить!

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА I

Кіпр. Вулиця.

Входять Яго й Родріго.

Яго За виступ цей сховайся. Зараз він
Ітиме тут. Добудь мерщій із піхов
Твою рапіру добру і орудуй,
Та тільки швидше, швидше! Бадьорись!
Я тут близенько буду. Пам'ятай:
Хоч пан, а хоч пропав! Повинні ми
Або все виграти, або загинуть.
Вирішуй твердо, щоб не йти назад.

Родріго Будь під рукою — що, як схиблю я?

Яго Я поруч буду. Стань, де я сказав.
(Відходить недалеко)

Родріго Щось не лежить мені душа до вбивства;
А треба,— він мене переконав.
Ну, що ж... одним поменшає на світі.
Хай блисне меч! Нехай же він помре!
(Відходить на вказане місце)

Яго Я прищика цього вже так ров'ятрив,
Що він горить. Він Кассіо уб'є,
Чи Кассіо його, чи вдвох загинуть,—
Це все мені на користь: бо якщо
Живий зостанеться оцей Родріго,
То вимагатиме, щоб повернув
Йому я золоті і самоцвіти,
Що їх я видурив у нього, ніби
В дарунок Дездемоні.
Цьому не бути! А Кассіо вціліє,
То йтиме він щодня все вище вгору,
А я все вниз; а окрім того, мавр
Йому ще розповість мої слова,—
То небезпечно... Ні! Він мусить вмерти!
Хай буде так! Його ходу я чую.

Входить Кассіо.

Родріго Я впізнаю його ходу. Це він.
Умри, падлюко!
(Кидається на Кассіо)

Кассіо Ворог мій гадав,
Що я загину від цього удару,
Та одяг мій міцніший, ніж ти думає;
Тепер я випробую твій!
(Вихоплює шаблю з піхов і раниць Родріго)

Родріго Убили!

Яго вбігає із засідки, раниць Кассіо зваду в ногу і тікає.

Кассіо Скалічено мене!.. Допоможіть!
Убивці! Тут убивці! О, рятуйте!
(Падєє)

В глибині з'являється Отелло.

Отелло То Кассіо. Дотримав Яго слова!

Родріго Ох, я негідник!

Отелло Ну, а хто ж іще?

Кассіо Ох, допоможіть! Цирульника! Вогню!

Отелло Це він!.. О смілий Яго, чесний, вірний,—
Шляхетно ти помстивсь за кривду друга!
Ти — вчитель мій... Ну, крале, любчик ваш
Вже мертвий. А тепер — черга за вами.
Геть чари! Погляди твої облудні!
Із серця геть! До тебе йду, повіє,
І всю ганьбу твоєю кров'ю змию!
(*Виходить*)

Входять Лодовіко й Граціано.

Кассіо Сюди! Ні варти? Ні міщан? Агов!
Убивці! Вбивці!

Граціано Сталося тут лихо...
Який жахливий, відчайдушний крик!

Кассіо Допоможіть!

Лодовіко Ви чуєте?

Родріго Ох, проклятий падлюко!

Лодовіко Тут стогнуть двоє... троє; глупа ніч:
Заманюють, можливо; небезпечно,
Гадаю я, на крик цей нам іти,
Аж поки не прибуде допомога.

Родріго Не йде ніхто? А я спливаю кров'ю...

Лодовіко Ви чуєте?
Повертається Яго з ліхтарем.

Граціано Сюди іде в сорочці хтось із світлом
І зброєю в руках.

Яго Хто тут кричав?
Що тут за гамір? Хто гукав про вбивство?

Лодовіко Не знаємо.

Яго Хіба не чули крику?

Кассіо Сюди, сюди! Рятуйте, ради бога!

Яго Що сталося?

Граціано Чи не хорунжий це Отелло часом?

Лодовіко Напевно, він; хоробрий чоловік.

Яго Хто ви такий? Чом стогнете так тяжко?

Кассіо Ви, Яго? Ох, поранено мене,
Скалічили негідники навіки...
Допоможіть...

Яго О боже! Командир! Хто це зробив?
Кассіо Здається, тут лежить один із них,
Ушитися не може.

Яго О мерзенні!
(До Лодовіко й Граціано)
Хто ви? Ідіть сюди, на допомогу!

Родріго Допоможіть!

Кассіо Оцей один із них!

Яго О душогуб! Убивця мерзосвітний!
(Заколює Родріго)

Родріго Проклятий Яго! Нелюде, собако!

Яго Як? Убивати в темряві людей?
Де ж ці криваві злодії?.. Убивство!
Як тихо в місті!.. Вам чого тут треба?
Що ви за люди? Добрі чи лихі?

Лодовіко Вдивіться краще.

Яго Синьйор Лодовіко?

Лодовіко Він, пане.

Яго Пробачте. Кассіо тут хтось поранив.

Граціано Як? Кассіо?

Яго Що з вами, брате мій?

Кассіо Мені надвое розрубали ногу.

Яго Спаси нас, боже!.. Посвітіть, синьйоре...
Сорочкою перев'яжу я рану.

Входить Б'янка.

Б'янка Що сталося? Гей! Хто це тут кричав?

Яго Хто тут кричав?

Б'янка Мій любий Кассіо! Коханий мій!
О Кассіо, о Кассіо, ой леле!

Яго Повійнице!.. Ви, Кассіо, на когось
Можливо, маєте підозру, хто
Вас міг би так жахливо покалічить?

Кассіо Ні.

Граціано Мені так жаль, що ви в такому стані;
Я саме вас шукав.

Яго Чи хто із вас
Мені підв'язки не позичить? Так...
Якби ще ноші, щоб перенести!

Б'янка Ой, він зомлів! Мій Кассіо! Мій рідний!

Яго Синьйори, певен я, що ця паскуда
До лихедійства теж причетна якось.
Терпіння, добрий Кассіо!.. Сюди!..
І дайте світла. Глянемо, синьйори,
Чи нам знайоме другого обличчя?
Ой, горе! Друг мій, дорогий земляк,
Родріго? Ні... Так... Небо! Це Родріго!

Граціано Як, із Венеції?

Яго Так, пане; знаєте його?

Граціано Звичайно.

Яго Невже це ви, синьйоре Граціано?
Прошу пробачити мені нечемність,—
Цей випадок мене так приголомшив,
Що я вас не впізнав.

Граціано Я радий, пане,
Що бачу вас.

Яго Ну, Кассіо, як вам?
Як почуваете себе?.. Гей, ноші!
Гей, ноші! Гей скоріше!

Граціано Як? Родріго?

Яго Так, так, це він. От добре! Ноші є.
Вносять ноші.
Ви, добрі люди, понесіть його,—
Та тільки обережно! Я ж піду
Хірурга генеральського покличу.
(До Б'янки)
А ви, синьйоро, киньте лікування!
Той, хто лежить оце, для мене був
Найкращий друг. Мій Кассіо, скажіть,
Що посварило вас?

Кассіо Нічого, Яго.
Та я його й не знаю зовсім, хто він.

Яго (До Б'янки)
Чого це ви так зблідли? О, несіть,
Несіть його мерщій додому звідон!

Кассіо й Родріго виносять.

Синьйори, я прошу вас почекати...
Чого ви зблідли так, синьйоро?.. Гляньте,
Як бігають у неї очі! Ну,
Почуємо ми, певне, ще й не те!
На неї подивіться пильно! Стежте...
Чи бачите? Злочинство промовляє,
Хоч би й мовчав язик!

Входить Емілія.

Емілія Що сталося? Що сталося, чоловіче?

Яго На Кассіо вночі напав Родріго
Та ще якісь гульвіси, що втекли,—
І Кассіо поранено на смерть...
Родріго — вбито.

Емілія Воже мій, синьйори!
Яке нещастя! Кассіо наш добрий...

Яго Оце плоди розпусти! Ти піди,
Еміліє, будь ласка, розпитай
У Кассіо, де нині він вечеряв?
(До Б'янки)
Ага, ви затремтіли!

Б'янка Вечеряв Кассіо сьогодні в мене;
Але тремчу я зовсім не від того.

Яго У вас? Ага! Ну, то ідіть за мною!

Емілія Тьху, тьху на тебе, ти, повіє!

Б'янка Я не повія! Я така ж порядна,
Як ви, що зневажаєте мене.

Емілія Як я? Ах! Тьху на тебе!

Яго Ну, тепер
Ходім до Кассіо, мої синьйори,—
Як перев'язку зроблять бідоласі —
Подивимось. А ви, моя красуне,
За нами йдіть і наплетіть нову
Нам казку. Ви, Еміліє, біжіть
Мерщій до цитаделі й розкажіть
Синьйорові й синьйорі, що тут сталося.
Ходім, синьйори, й ми на допомогу.
(Вбік)
Чи згубу дасть ця ніч, чи перемогу!

Виходять.

СЦЕНА 2

Спальня.

Дездемона спить у ліжку. Горить свічка.

Входить Отелло.

Отелло Ось де причина, душе, ось вона!
Її вам не назву, о зорі чисті,
Але причина — ось... Проте не хочу,
Не хочу я, щоб кров її лилась...
Не хочу ранити цю білу шкіру,
За сніг білішу і таку гладеньку,
Як статуї поверхня з алебастру...
(Скидає меча)
Але повинна вмерти. Так. А то
Вона одурить ще багато інших.
Згасити свічку, ну, а там... Згасити...
Коли тебе, вогненний мій слуго,
Я загашу, то, як розкаюсь потім,
Я зможу повернуть тобі вогонь
Колишній твій відразу; а згасивши
Світильник твій, о ти, чудовий твір,
Взірець найкращий пишної природи,—
Чи я знайду десь племін Прометея,
Щоб знову запалити твій вогонь?
Коли зірву троянду цю чудову,—
Не зможу повернути їй життя,
Вона зів'яне... А яка ти свіжа,
Мов на зеленому куші цвітеш!
(Цілує її)
О подих запашний! Перед тобою
Свій меч зламає навіть правосуддя!
Іще, іще... Такою будь по смерті!
А я тебе уб'ю і потім знов
Тебе любити буду... Ще раз, ще!
Це вже востаннє! Ах! Таке солодке
Ніколи не було таким смертельним...
Я плачу! Так... Але це згубні сльози...
Мій біль, як біль небес: вражає там,
Де любить... А! Прокинулась вона...

Дездемона Хто тут? Отелло, ви?

Отелло Так, Дездемоно.

Дездемона Чому ви не лягаєте, мій пане?

Отелло Чи ви молились на ніч, Дездемоно?
Дездемона Так, пане мій.
Отелло Якщо у вас іще такий є гріх,
Якого вам не відпустило небо,—
Моліться швидше.
Дездемона Що означають ці слова, мій пане?
Отелло Молися ж, та недовго. Відійду я —
Душі, ще не готової до смерті,
Вбивати не хотів би. Ні — о боже!
Вбивати не хотів би я душі.
Дездемона Вбивати — ви сказали?
Отелло Так, сказав.
Дездемона О господи, рятуй мене!
Отелло Амінь, від всього серця!
Дездемона По цих словах — ви не вб'єте, я вірю!
Отелло Гм!
Дездемона І все ж я вас боюся. Ви — страшні,
Коли отак поводите очима...
Чого мені так страшно — я не знаю;
Таж я нічим не винна перед вами —
І все ж я почуваю, що боюся!
Отелло Подумай про свої гріхи.
Дездемона Мої гріхи — любов моя до вас.
Отелло За неї ти й помреш.
Дездемона Смерть за любов — то неприродна смерть...
Навіщо так кусаєте ви губи?
Хвилює вас якась кривава пристрасть...
То все провісники жажливі; все ж,
Я сподіваюсь, ох, я сподіваюсь,
Що не мені вони віщують лихо!
Отелло Мовчи, ні слова!
Дездемона Я мовчу. Що сталося?
Отелло Ту хустку, що любив я й дав тобі,
Дала ти Кассію?
Дездемона О ні, клянусь!
Клянусь душею! Запитайте в нього.

Отелло Опам'ятайся, люба! Стережись
Давать брехливу клятву! Ти лежиш
На ложі смерті!

Дездемона Ложі смерті? Як?
Чи зараз маю я померти?..

Отелло Зараз.
Тому покайся у своїх гріхах.
Не заперечуй їх і не клянись,
Бо це не допоможе. Знаю все.
Ти рішення мого не похитнеш,
Не зміниш. Хоч над силу цей тягар,
Але ти вмерти мусиш.

Дездемона Боже мій!
О, зглянься, милий боже!

Отелло Я кажу —
Амінь.

Дездемона Ви зглянетесь на мене теж!
Ніколи вас не ображала я;
І Кассіо любила тільки так,
Як бог заповідає нам любити
Усіх людей на світі. Я йому
Ніколи не робила подарунків.

Отелло Так, небом присягаюся, що бачив
Мою хустину я в руках у нього!
О ти, облудна жінко! Ти мені
У камінь обертаєш серце; ти
Примушуєш те вбивством називати,
Що я вчинити мушу й що вважав
За жертву! Так! Я бачив хустку сам!

Дездемона То він її знайшов; ніколи я
Йому її не дарувала. Хай
Сюди він прийде й скаже правду сам.

Отелло Він все уже сказав.

Дездемона Що він сказав?

Отелло Тобою користався.

Дездемона Як? Злочинно?

Отелло Так!

Дездемона Більш він так не скаже.

Отелло Бо замовк...

Заткнули рота! Вже про це подбав
Мій чесний Яго.

- Дездемона* Все мені відкрив
Мій невимовний жах! Як, він помер?
- Отелло* Щоб кожний волос був на нім життям —
Я б кожним помсту вдовольнив мою!
- Дездемона* О горе! Наклеп зведено на нього,
І я загинула...
- Отелло* Ганьба, повіє!
За ним переді мною смієш плакати!
- Дездемона* О, проженіть мене, мій володарю,
Та тільки не вбивайте!
- Отелло* Згинь, повіє!
- Дездемона* Убийте завтра; дайте ніч прожити!
- Отелло* Ти ще й пручатися!..
- Дездемона* Хоч півгодини...
- Отелло* Почато справу — нащо відкладати?
- Дездемона* Дозвольте прочитати молитву...
- Отелло* Гізно!
(*Душить її*)
- Дездемона* О боже, боже, боже!
- Емілія*
(*за сценою*)
Синьйоре! Гей, синьйоре! Гей! Синьйоре!
- Отелло* Що там за шум?.. Не вмерла?.. Ще не вмерла?
Хоча й жорстокий, все ж я милосердий,—
Не хочу я, щоб мучилась ти довго...
Так, так.
- Емілія*
(*за сценою*)
Синьйоре! Гей, мерцій! Синьйоре!
- Отелло* Хто там?
- Емілія*
(*за сценою*)
О мій синьйоре, лиш єдине слово!
- Отелло* Так!.. Це Емілія... Я зараз.. Вмерла!
Прийшла сказати, мабуть, що убито

Допіру Кассіо. Великий галас...
Не ворухнеться... Тиха, як могила.
Впустить її?.. Чи ні?.. Чи буде добре?
Здається, ворухнулась... Ні... як краще?
Увійде й заговорить до дружини...
Дружини... До дружини... Де? Якої?
Не маю я дружини... О, нестерпно!
Страшна година!.. О!.. Здається, зараз
Почне затьмарюватись зовсім сонце
І тінь земна поглине ясний місяць,—
Настане тьма... Й під нами сколихнеться
Від жаху вся земля!..

Емілія

(за сценою)

Благаю вас,
О мій синьйоре добрий! Я повинна
Поговорити з вами!

Отелло

Так, я забув... Еміліє, зайди!
Стривай!.. Тихенько... Зараз!.. Я спочатку
Спуска запону. Де ти? Що ти хочеш?
(Відмикає двері)

Входить Емілія.

Емілія

О генерале добрий, там убивство!
Там сталося огидне вбивство!

Отелло

Як?
Тепер?

Емілія

Оце допіру, мій синьйоре!

Отелло

Цьому виною, справді, тільки місяць,
Бо більше, ніж звичайно, до землі
Наблизився, либонь, і всіх людей
Доводить він до сказу.

Емілія

Там Кассіо убив венеціанця,
Родріго на ім'я.

Отелло

Родріго вбито!
І Кассіо?

Емілія

Ні, Кассіо не вбито.

Отелло

Не вбито? Отже, вбивство не здійснилось...
Солодка помста враз стає гіркою!

Дездемона

Ох, без вини убито, без вини...

Емілія

Мій боже! Хто це скрикнув?

Отелло Скрикнув? Де?

Емілія Мій боже пресвятий! Синьйорин голос...
Допоможіть! Рятуйте! Дорога,
Скажіть хоч слово ще, синьйоро люба...
О Дездемоно мила, говоріть!..

Дездемона Я умираю без вини...

Емілія Ой! Хто ж
Вам заподіяв смерть?

Дездемона Ніхто... Сама...
Прощай!.. Отелло доброго вітай...
Прощай!
(*Умирає*)

Отелло Хто ж міг її убити? Хто? І як?

Емілія Хто може знати?

Отелло А проте ви чули —
Сама вона сказала, що не я.

Емілія Вона сказала так... Її слова
Підтвердити я мушу.

Отелло Ні — вона
З брехнею на устах пішла до пекла
Палючого — це я її убив!

Емілія Коли це так — вона пречистий янгол,
А ти — диявол найчорніший, знай!

Отелло Ні! Схибила вона, в розпусту впала.

Емілія Дияволе! На неї зводиш наклеп!

Отелло Вона була невірна, як вода.

Емілія А ти шалений, як вогонь, коли
Ти кажеш, що вона була невірна!
О ні! Вона була, як небо, чиста!

Отелло Вона тягалась з Кассіо; спитай
У чоловіка. Та хіба я смів би
Вчинить таке, коли б не мав на те
Достатньої причини! О, тоді
Було б замало вкинути мене
На дно найглибшої безодні пекла!
Твій чоловік усе це добре знає.

Емілія Мій чоловік?

Отелло Твій чоловік.

Емілія Він знає,
Що мужа зрадила синьйора?

Отелло Так.
Із Кассіо. Але якби вона
Не зрадила мене, то хай би небо
Мені й створило інший світ, новий,
З коштовного, ясного хризоліту,
Ії за нього не віддав би я!

Емілія Мій чоловік!

Отелло Він перший це мені сказав, бо він
Людина надто чесна й почуває
Лише ненависть до багна того,
Яке вкриває всі діла розпусні.

Емілія Мій чоловік!

Отелло Чого товчеш одно? Кажу я — твій!

Емілія Як поглумилася з кохання підлість!
Мій чоловік сказав вам, що синьйора
Була невірна?

Отелло Він, кажу тобі!
Твій чоловік! Чи ти не розумієш?
Мій друг і чоловік твій, чуєш ти?
Мій чесний, чесний Яго.

Емілія Ох, якщо
І справді він тобі таке сказав —
Нехай гние душа його мерзенна
По півзернинки в день! Збрехав він підло!
Вона занадто гаряче любила
Тебе, свій скарб мерзенний і огидний!

Отелло А!

Емілія Чини найгірше!
Цей вчинок твій не більше вартий неба,
Ніж ти її!

Отелло Мовчи! Бо гірше буде...

Емілія Не можеш ти зробити й половини
Мені того, що можу я знести,
О дурню! Дурню! Йолопе! Безглуздий
Брудний невіглас! Ти своє зробив...
Твого меча я не боюсь: при всіх
Я викажу тебе, хоч би для цього
Разів із двадцять довелось мені

Позбутися життя... Сюди! Рятуйте!
Убивство! Мавр убив свою дружину!
Допоможіть! Рятуйте! Вбивство! Вбивство!

Входять Монтано, Граціано, Яго та інші.

Монтано Що сталося? В чім справа, генерале?

Емілія О Яго, ти прийшов? Що ти накоїв?
Ну й молодець, коли тут можуть інші
Свої убивства звалювать на тебе!

Граціано Що сталося?

Емілія Якщо ти чоловік — падлюку викрий!
Він каже — наклепав ти на дружину,
Сказав, що зрадила вона його.
Я знаю — ти цього не говорив.
Не здатний ти на підлість. Ну, кажи,
Бо цей тягар мені розчавить серце!

Яго Сказав йому, що думав, і не більше,
Ніж сам він визнав за ймовірну правду.

Емілія То ти сказав, що зрадила вона?

Яго Сказав.

Емілія То ти збрехав! Збрехав мерзенно, підло!
Душею присягаюсь — ти збрехав!
Вона — із Кассіо? Із ним, ти кажеш?

Яго Так, з Кассіо. Та прикуси язик!

Емілія Не прикушу! Я мушу говорити!
Моя синьйора у постелі мертва!

Всі Помилуй боже!

Емілія Це наклеп твій до злочину призивів!

Отелло Чого всі дивитесь? Усе це правда!

Граціано Це моторошна правда!

Монтано Це страхітливий вчинок!

Емілія Це мерзота!
Я думаю про це... здається... Ні...
Я так і думала тоді... Себе
Убила б з горя! О, яка мерзота!

Яго Ти з глузду з'їхала? Іди додому!

Емілія Синьйори добрі, дайте говорити!

Покірна я йому, та не тепер...
Я, може, й не вернусь додому, Яго.

Отелло Ой! Ой! Ой!
(Падаючи на ліжку)

Емілія Так. Тепер лежи і плач,
Бо ти убив невинність найчистішу,
Що будь-коли дивилася на світ.

Отелло
(підводячись)
О ні, вона була безчесна! Дядьку!
Я мало знаю вас... ах, ось лежить
Небога ваша... Руки ці і справді
Йї дихання спинили нагло в грудях...
Я знаю, вчинок мій жорстокий ніби
Йї огидний!

Граціано О нещасна Дездемоно!
Це добре, що помер твій бідний батько.
Йому твій шлюб прискорив смерть, і горе
Порвало нитку літ його похилих.
Якби він був живий тепер, то вдався б
У розпач він; прокльонами від себе
Прогнав би ангела свого навіки
І душу засудив би на погибель!

Отелло Так, це жахливо! Тільки ж Яго знає,
Що з Кассіо вона, забувши сором,
Не менш як тисячу разів пускалась
На те огидне і безчесне діло...
Признався Кассіо; і в нагороду
Вона йому за всі труди любовні
Мій перший подарунок віддала!
Що сам на знак пошани і кохання
Подарував, те в Кассіо я бачив,—
То хустка, що її мій батько дав
Колись на згадку матері моїй.

Емілія О небо! О святі небесні сили!
Яго Замоквни!

Емілія Рветься!.. Ой, на волю рветься!..
Мені замовкнути? О ні! Нізачо!
Я говоритиму, як вільний вітер!
Хай небо, й люди, і чорти, і все,
Нехай усе повстане проти мене —
Я буду говорити!

Яго Схаменися!

Иди додому!

Емілія Не піду!

Яго видобуває меча.

Граціано О сором!

З мечем на жінку!

Емілія Нерозумний мавре!

Ту хустку, що згадав ти, я знайшла
І чоловікові дала, бо він
Так часто й наполегливо просив
(Багато більш, ніж та дрібниця варт),
Щоб я її для нього вкрала.

Яго Ти!

Паскудне стерво!

Емілія Кассіо вона

Дала ту хустку?.. Ні! То я знайшла
І мужеві своєму віддала...

Яго Ти брешеш, погань!

Емілія Ні! Я не брешу!

Клянуся небом! Ні, мої синьйори!
О йолоп кровожерний! Що й робив би
Із жінкою хорошою цей дурень?

Отелло Невже громи на небі лиш для того,
Щоб в час грози гриміти! Нечестивцю!

Отелло кидається на Яго, але Монтано відбирає в нього зброю. Яго ззаду за-
колює дружину й вибігає.

Граціано Упала... Він убив свою дружину!

Емілія Так, так... Прошу вас, покладіть мене
Найближче до синьйори...

Граціано Втік! Але

Убив свою дружину.

Монтано Нечуваний мерзотник! Заберіть
Цього меча, що відібрав я в мавра.
На дверях станьте, стережіть його;
Не випускайте — вбийте краще. Я ж
Біжу за ланцем тим.

Виходять усі, крім Отелло й Емілії.

Отелло

Із рук моїх
Меча забрав якийсь хлопчак нікчемний!
Але й навіщо б довше честь жила,
Ніж чесність?.. Хай же гине все!

Емілія

Синьйоро,

Що віщувала пісня про вербу?
Чи чуєш ти мене? Я — наче лебідь —
Із піснею помру...
(*Співає*)
Ой вербо, ой вербо...
Ні, мавре, вірною вона була
Й тебе кохала щиро, лютий мавре!
Клянусь душею, правду я кажу...
І з цим я умираю, умираю...
(*Вмирає*)

Отелло

Тут є ще й інша зброя в цій кімнаті —
Це загартований в льодових водах
Іспанський меч. А, ось і він... Гей, дядьку!
Я мушу вийти. Випусти мене.

Граціано

(*за сценою*)
Наважишся — то дорого заплатиш;
Не забувай того, що ти беззбройний,
А через те скорися і терпи.

Отелло

Ну, то зайді сюди поговорити,
Бо я й беззбройний нападу на тебе.

Входить Граціано.

Граціано

Ну, в чому річ?

Отелло

Ось маю я меча.
Ніколи кращий меч іще не висів
В солдата на стегні. Бували дні,
Коли рука моя і добрий меч
Мені дорогу вільно прокладали
Крізь перешкоди більші в двадцять крат,
Ніж ваші... Та навіщо вихвалитись?
Хто може скерувати веління долі?
Те все в минулому... Мене не бійтесь,
Хоч і стою з мечем я перед вами;
Мій шлях скінчивсь, і тут його кінець,
Тут берег моря, тут причал останній,—
Мій корабель згортає всі вітрила...
Відходите назад?.. Ви боїтесь?

О, не лякайтесь так,— даремний страх...
Тростинкою торкніть Отелло в груди —
Й відступить він... Куди Отелло йти?
Який-бо в тебе вигляд, жертво долі!
Бліда, як і твоя сорочка! Так...
Коли на суд ми з'явимось з тобою —
Мою твій погляд скине з неба душу,
Й дияволи її підхоплять... Ти
Холодна, дівчинко моя! Холодна,
Як чистота твоя...
О клятий, клятий раб! Женіть мене,
Дияволи пекельні! Геть женіть!
Геть звідси від небесної краси!
Крутіть мене в шаленому борвіі!
Паліть мене у сірці! І омийте
В розпечених безоднях вогняних!
Ох Дездемоно! Дездемоно! Вмерла!
Ох! Ох! Ох!

Входять Лодовіко, Монтано та офіцери з арештованим Яго; Кас-сіо вносять на ношах.

Лодовіко Де той безумний? Де він, той нещасний?

Отелло Той, що колись Отелло був,— я тут.

Лодовіко І де той гад? Ведіть сюди падлюку!

Отелло Дивлюсь йому на ноги — ні, то казка...
Якщо ти й справді чорт, то я тебе
Убить не зможу...
(*Ринить Яго*)

Лодовіко Відберіть меча
У нього!

Яго Я в крові, але живий.

Отелло Я й не жалкую; хочу я, щоб жив ти,
Бо вмерти, почувая я,— блаженство.

Лодовіко О ти, Отелло! Той, що був колись
Таким героєм, а тепер попався
В тенета клятого раба! Не знаю,
Як личило б тебе назвати?

Отелло Звіть
Убійником, як хочете, та чесним,
Бо я зі зла нічого не робив,—
Я все приносив тільки в жертву честі!

Лодовіко Негідник цей вже майже визнав злочин.
Ви з ним змовлялись Кассіо убити?

Отелло Так.

Кассіо Я приводу вам не давав ніколи,
Мій генерале дорогий.

Отелло Я вірю,
І вас прошу — простіть мені. Нехай
Напівдиявол цей вам відповідь,
Навіщо так обплутав він мені
І душу, й тіло?

Яго Я уже сказав.
Нічого в мене не питайте; все,
Що знаєте,— те знаєте. Віднині
Я й слова більше не скажу.

Лодовіко Невже?
А щоб молитися?

Граціано Розкриють рот
Тортури.

Отелло Справді, то найкращий засіб.

Лодовіко Тепер, синьоре, я вам поясню,
Чого ви ще не знаєте, гадаю.
Ось два листи — обидва ми знайшли
В кишені у забитого Родріго.
Тут сказано, що Кассіо убити
Повинен був Родріго.

Отелло О підлий!

Кассіо Гірший за поган прелютих!

Лодовіко А другого листа, мабуть, хотів він
Послати Яго. Ну, а той прийшов
До нього сам.

Отелло Мерзотний душоуб!
Як, Кассіо, потрапила до вас
Ця хустка, що належала дружині?

Кассіо Знайшов її я у своїй кімнаті;
А Яго нам признався сам, що він
Її навмисне там мені підкинув,
Аби якоїсь досягти мети,—
І він її досяг.

Отелло О дурень! Дурень!

Кассіо В листі Родріго докоряє Яго
Ще й за те, що той його підбив
Зі мною посваритися на варті;
Я ж через те свою посаду втратив.
Очутившись, він щойно нам сказав,—
Хоч ми й гадали, ніби мертвий він,—
Що вбить мене його підбуриє Яго
І той же Яго сам його поранив.

Лодовіко Ви з нами підете з покоїв цих.
Скасовані і влада ваша, й сан;
Правителем призначено на Кіпрі
Віднині Кассіо. А для цього
Мерзенного раба,— які лиш є
Тортури найжахливіші, повільні,
Щоб довго не вбивали,— хай усіх
Знає він. Ви — в'язень наш, Отелло,
Допоки не дізнається про злочин
Сенат Венеції. Ведіть його.

Отелло Стривайте-бо! Ще слово, два — раніше,
Ніж вийшли ви,— сказати вам я хочу.
Венеції я добре послужив —
Це знають всі. Та мова не про те.
Я маю ось яке до вас прохання:
Коли ви будете писать в сенат
Про всі оці страхіття, то про мене
Ви напишіть лиш те, який я є;
Не зменшуйте провини і навмисне
Не перебільшуйте. А напишіть,
Що я кохав без розуму й без міри,
Що піддававсь я ревностям не легко,
Але, піддавшись, жодних меж не знав;
Що викинув, мов йолоп-індіанець,
Перлину найкоштовнішу, ціннішу
Незмірно, аніж рід його увесь;
І що мої, колись суворі, очі,
Не звиклі до плачу й м'якого смутку,
Ллють сльози нині, як смолу цілющу
Дерева аравійські рясно ронять.
Все напишіть і ще одне додайте:
Коли якось в Алеппо я побачив,
Як турок злий в тюрбані тяжко бив
Венеціанця і сенат паплюжив,
Вхопив я пса-обрізанця за горло
І заколов його — отак!
(Заколює себе)

Лодовіко Кривавий час!

Граціано Даремні всі слова!

Отелло Я цілував тебе, коли вбивав...
(*Падає на Дездемону*)
Цілуючи тебе, я смерть прийняв!
(*Умирає*)

Кассіо Цього боявся я, одначе думав,
Що при собі немає в нього зброї.
Яка душа велична!

Лодовіко

(*до Яго*)

Пес спартанський!
Лютіший за чуму, за голод, навіть
За море розхвильоване! Дивись!
Дивись сюди на цей тягар жахливий,
Що он похмуре ложе угинає.
Це все — твоя робота! Для очей
Страшна отрута! О, мерщій прикрийте!
Ви, Граціано, залишіться в замку
І порядкуйте тут усім майном,—
Ви ж спадкоємець мавра. Вас прошу,
Правителю шановний, взять на себе
І покарать пекельного падлюку;
Призначте час, і місце, і тортури.
О, виберіть йому найтяжчу кару!
А я про цю тяжку, печальну втрату
З печальним серцем розповім сенату.

Виходять

КОРОЛЬ ЛІР

Переклад Максим Рильський

**ДІЙОВІ
ОСОБИ**

Лір, король Британії.

Король Французький.

Герцог Бургундський.

Герцог Корнуельський (*Корнуел*).

Герцог Олбенійський (*Олбені*).

Граф Кент.

Граф Глостер.

Едгар, син Глостера.

Едмунд, позашлюбний син Глостера.

Куран, придворець.

Освальд, дворецький Гонерільї.

Дід, орендар у Глостера.

Лікар.

Блазень.

Офіцер при Едмунді.

Дворянин, відданий Лірові.

Дворянин із пошту Корделії.

Герольд.

Слуги герцога Корнуельського.

Гонерілья }
Регана } дочки Ліра.
Корделія }

Рицарі з пошту Ліра, офіцери, гінці, воїни, придворці.

Місце дії — Британія.

СЦЕНА 1

Палац короля Ліра.

Входять Кент, Глостер та Едмунд.

Кент Я гадав, що королеві нашому герцог Олбенійський миліший за герцога Корнуельського.

Глостер Так завжди здавалось нам, а тепер, як дійшлося ділити королівство, не збагнеш, кого з герцогів він цінує більше: кожному частка його зважена так, що ні один не може зазіхати на те, що припадає іншому.

Кент Це ваш син, мілорде?

Глостер Виховання його, сер, я взяв на себе. Я стільки разів червонів, визнаючи його своїм, що тепер уже звик до того.

Кент Не розумію вас.

Глостер А мати цього шибеника зрозуміла мене, сер: тоді стан її закруглився, і вона дістала собі сина в колиску раніше, як чоловіка в постіль. Чуєте, тхне гріхом?

Кент Мені не шкода, що гріх той стався, коли з нього вийшли такі прегарні наслідки.

Глостер Але я маю законного сина, сер, десь на рік старшого,— той, одначе, не дорожчий мені. Хоч цей-от поганець і з'явився на світ трохи, сказати б, нахабно, раніш, ніж його покликано, та мати його була вельми вродлива, і створити його — то була дуже приємна робота, і тому я мушу його визнати. Чи знаєш ти цього благородного джентльмена, Едмунде?

Едмунд Ні, мілорде.

Глостер Це мілорд Кент; запам'ятай його як достойного мого друга.

Едмунд Радий служити благородному лордові.

Кент Ви припали мені до серця, і я хочу познайомитися з вами краще.

Едмунд Пане мій, я докладу всіх сил, щоб бути гідним прихильності вашої.

Глостер Дев'ять років він був далеко від батьківщини і незабаром знову покине її.

Грає сурма.

Король іде.

Входять Лір, герцоги Корнуельський та Олбенійський, Гонеріля, Регана, Корделія й почет.

Лір Іди й належно, Глостере, зустрінь Французького й Бургундського державців.

Глостер Гаразд, королю.

Глостер і Едмунд виходять.

Лір

А тим часом наш
Ми задум оголосимо таємний.
Гей, швидше карту! Відайте, що ми
Поділимо натрое королівство
І волимо з рамен своїх старечих
Струснути всі турботи і діла,
Довіривши молодшим їх та дужчим,
Щоб без ваги плестися до могили.
Наш сину любий, герцог Корнуельський,
Ти, Олбені, наш сину дорогий,
Нехай відомий буде посаг вам,
Що кожній ми із дочок приділили,
Щоб потім суперечок не було.
Король Французький та Бургундський герцог
Давно вже важать на дочку найменшу,
При нашому гостюючи дворі,
І відповідь їм нині треба дати.
Вас, дочки, я питаюся тепер,
Коли відрікся і турбот державних,
І земель отчих, і ясних клейнодів,—
Котра із вас мене найбільше любить?
Бажаючи найкращий дар віддати
Тій, що з'єднала ласку від природи
З найвищими заслугами, даємо
Тобі як первородній, Гонерільє,
Ми слово перше.

Гонеріля

Сір, я вас люблю
Сильніш, ніж тее висловити можна.

Мені дорожчі ви за світло дня,
За простір, волю, за дива й багатства,
За вроду й честь, життя моє й здоров'я.
Я вас люблю, як, може, ще ніколи
Дитя свого батька не любило.
Щоб виявити всю мою любов —
Бліді слова, безсилий голос людський,
Моїй любові жодних меж нема.

Корделія

(вбік)

А ти, Корделіє? Люби й мовчи.

Лір Ми віддаєм тобі в обладу землі,
Окреслені границями оцими,—
Тут пишні ниви, тіняві гаї,
Зелені луки та розкішні води,—
Усе твоїм відписуем нащадкам,
Що славний олбенійський рід продовжать.
Що скаже нам тепер дочка Регана,
Дружина Корнуела?

Регана

З того ж я
Металу викувана, що й сестра,—
Одна й ціна нам. Серце відчуває
В її речах любов, з моєю схожу,
Та сказано, проте, занадто мало.
Ненавиджу всі радощі земні,
Хоч би які були вони принадні.
Одно лише чуття мене щасливить:
До вашої величності любов.

Корделія

(вбік)

Корделіє яка ж ти бідна! Ні,
Я добре знаю, що за мій язик
Моя любов багатша і щедріша.

Лір Тобі й твоїм даємо в вічний спадок
Оцю третину наших володінь,
Не меншу й на придоби не скупішу,
Як та, що Гонерільї ми дали.
Тепер, утіхо наша, доню третя,
Кого здобуть суперники жадають,—
Бургундське молоко й вино французьке,—
Що можеш ти сказати, щоб дістать
За інших двох щедрішу й кращу частку?
Кажі.

Корделія Нічого, сір.

Лір Як, як? Нічого?

Корделія Нічого.

Лір Із нічого і не вийде
Нічого. Ще подумай — і скажи.

Корделія Нещасна я — уста мої не вміють
Мойого серця висловити голос.
Я вас люблю, королю, як велить
Мені моя повинність.

Лір Що таке?
Корделіє, залагодь тее слово,
Коли не хочеш вік занапастить.

Корделія Владарю мій, мені дали життя ви,
Мене зростили й виховали ви,
Плачу за це належною ціною:
Шанобою, любов'ю та слухнянством.
Навіщо сестрам чоловіки їхні?
Вони ж бо, кажуть, люблять тільки вас.
Як мужеві свою віддам я руку,
То з нею візьме він і половину
Дбайливості моєї та любові.
Ніколи так не вийду заміж я,
Як сестри, щоб любити лиш самого
Свогого батька.

Лір Щиро це, від серця?

Корделія Так, володарю.

Лір Молода така —
І вже така скупа й черства душею!

Корделія Я молода, мілорде, і правдива.

Лір Що ж, хай і так. Нехай твоя правдивість
Тобі за посаг буде! Присягаюсь
Святого сонця сяйвом золотим,
Імлюю ночі, тайнами Гекати,
Ходою тіл небесних, що дають нам
Життя і смерть, — тебе не знаю я:
Від цього дня і від години цієї
Зрікаюся повинностей своїх,
Покровлення зрікаюся навіки.
Моему серцю ти тепер чужа.
І дикий скіф чи той, хто пожирає

Своїх дітей, щоб вдовольнити голод,
Для мене будуть ближчі і дорожчі,
Ніж ти, кого дочкою я взивав.

Кент Королю добрий!

Лір

Кенте, помовчи!

Не зважуйся ставати між драконом
І лютістю його! Та я ж любив
Її за всіх найбільше, думав я,
Що в піклуванні рук її ласкавих
Знайду жаданий спокій і тепло...
Геть, геть з очей! Як правда, що могила
Мене колись навіки заспокоїть,
Так правда і тому, що я навіки
Її з свого серця вириваю.
Мерщій закликать короля французів!
Хто йде? Бургундця кличте! Вам, зяті,
Вам, Корнуел та Олбені, додам
До посагу, що дочкам відписав я,
Частину третю на некривдний розділ.
Нехай гординя, що вона зове
Правдивістю, їй стане замість мужа.
Дарую вам і владу я свою,
І першість у державі, і високі
Права мої. Собі ж ми відділяєм
Сто рицарів, що житимуть зі мною
Щомісяця в одній з донь моїх.
Лиш титул свій і честь, йому належну,
Собі ми залишаємо,— а ви,
Сини мої, моему серцю любі,
Берете в руки і стерно державне,
І суд, і всі прибутки від землі.
Щоб це ствердити, ось вам і корона —
Діліть її.

Кент

Боговінчаний Ліре,

Кого я поважаю, як владику,
Люблю, як батька, слухаю, як пана,
Ласкавцем у молитвах називаю...

Лір

Натягся лук — рятуйся від стріли!

Кент

Нехай летить — хоч би й мені у серце!
Хай Кент забуде ввічливість, як стратив
Король свій розум. Здумаю-но, старий:
Хіба ж обов'язок тоді боїться,
Коли могутність шию гне свою

Перед облесністю? Там честь велить
Явити щирість, де зганьбила велич
Себе тяжким, обридливим безумством.
Роздумайся, свій порив угамуй,
Відкинь свій намисел! Життям клянуся:
Тебе, королю, доня наймолодша
Не менш за інших любить і шанує,
І не жорстока та, чиї слова
Хоч тихі, та від повного йдуть серця.

Лір Мовчи, коли життя своє цінуєш!

Кент Життям своїм я завжди вам служив,
На ворога виходячи одважно.
За вас я не боюсь його і втратить.

Лір Геть відсіля!

Кент Дивися пильно, Ліре,
Дозволь мені твоїм zostатись оком!

Лір Клянуся Аполлоном, я...

Кент І я
Клянуся Аполлоном, що даремно
Клянешся ти богами!..

Лір А, підніжку!

А, зраднику!
(Хапається за меч)

*Олбені
і Корнуел*

Стривайте, сер!

Кент Убий!

Убий свого лікаря, королю,
Лишайся сам, недугою повитий
Огідною! Отямся! Схаменись!
Відкинь свій надум, бо допоки дишу,
Казатиму, що зло еси вчинив!

Лір Ну, слухай же, бунтарю, слухай так,
Як личить те васалові! За те,
Що ти хотів підбити нас на зламання
Нехибного й твердого заповіту
І став помежи владою монарха
Та волею могутньою його,—
А цього, знай, ні сан наш, ані вдача
Пробачити не можуть,— вирікаю
Таке тобі: п'ять день ще маєш ти,
Щоб від пригод лихих себе вбезпечить,

А шостого — державу нашу маеш
Покинути негайно і назавжди.
Коли ж тебе, вигнанця, на десятій
Побачать день у нашім королівстві —
Хвилина ця тобі смертельна буде.
Геть! Геть! Юпітера клянусь ім'ям,
Я не порушу цієї постанови!

Кент Прощай! Усім ти показав, королю,
Що тут — вигнання, а навколо — воля.
(До Корделії)
Боги хай захистять тебе, дитино,
Що думку й дію маеш ти єдину.
(До Регани і Гонерілі)
Бажаю вам, щоб ваше слово пишнє
Перетворилося на діло втішне.
(До Олбени і Корнуела)
Прощайте, владарі! В житті новім
Ітиме завжди Кент шляхом своїм.
(Виходить)

Фанфари.

Входять Глостер, король Французький, герцог Бургундський і почет.

Глостер Король і герцог тут, мій володарю.

Лір Звертаємо до вас ми слово перше,
Бургундський герцогу, що з королем
Змагаєтесь Французьким за дочку
Останню нашу. Назовіть одверто
Найменший посаг, без якого ви
Її руки зреклися б.

*Герцог
Бургундський*

Можновладче,
Я хочу стільки, скільки ви дасте,
А ви дасте не менше, ніж я хочу!

Лір Шляхетний герцогу, коли дочка
Була нам дорогою, то й ціну
Високу ми складали їй. Тепер
Ціна та знизилася. Перед вами
Стоїть вона. Якщо в оцій істоті,
Маленькій та брехливій, що дістала
Неласку нашу як єдиний дар,
Щось до смаку вам, то беріть її.

*Герцог
Бургундський*

Не знаю, що й казати.

Лір

Ваша воля:

Чи відсахнутись, чи прийнять за жінку
Цю дівчину ненависну, зіпсуту,
Навіки вкриту батьківським прокльоном
І з присяги навіки нам чужу.

*Герцог
Бургундський*

Ясний королю, за таких умов
Я вибору свого відрікаюсь.

Лір

Лишіть її — творцем заприсягнуся.
Що всі її скарби я вам назвав.
(До короля Французького)
А вам, королю, зовсім я не зичу,
Щоб вас кохання засліпило ваше
І ви з тією шлюб свій узяли,
Кого прокляв я. Раду вам даю —
Достойнішу і кращу покохати,
Ніж ця тварюка, що сама природа
Соромиться своєю наректи.

*Король
Французький*

Дивуюсь я, що та, котру ви досі
Своїм найкращим скарбом називали,
Утіхою старечих ваших років,
Та, що її ви над усіх любили,
Найкраща і для серця наймиліша,
Могла вчинити за єдину мить
Таке недобре діло, щоб утратить
Прихильність вашу! Певна річ, провина
На ній лежить нечувано тяжка,
Коли вона вам отруїла серце.
Це чудо, так. Без чуда-бо ніколи
Тому мій розум віри не поїме!

Корделія

Владарю! Хоч не вмію я вживати
Облесливої, вкрадливої мови,
Щоб те казати, чого в душі нема,
Та що чиню — чиню раніше завжди,
Ніж мій язик про тебе сповістить.
Прошу вас: ознайміть, ясний королю,
Що не ганебний вчинок, не убивство,
Не чорний гріх, не зламана чеснота
На мене скликали неласку вашу.
Ні: брак того, без чого я вважаю
Багатою, щасливою себе,—
Моя нездатність до речей медових,

До поглядів благальних та жебрущих
У мене вашу відняла любов;
Це тяжко, так, проте своєї вади
Не хтіла б я позбавитись, королю.

Лір О, краще б не родилась ти на світ,
Аніж мені не догодить мала!

*Король
Французький* Ото й усе? Несміливість природна,
Що виявить чуття своє не вміє?
Бургундський герцогу, що ви принцесі
Сказати маєте? Коли з любов'ю
Поєднані сторонні міркування,
То — не любов. Ви хочете її
За жінку взять? Корделія сама
Собі становить найдорожчий посаг.

*Герцог
Бургундський* Боговінчаний Ліре, відпиши
Ту частку їй, що мався відписати,
І зараз я Корделію назву
Бургундської найменням герцогині.

Лір Нічого! Я присягся! Я незламний.

*Герцог
Бургундський* Що ж! Прикро це, та, втративши отця,
Ви тратите і мужа, королівно.

Корделія Хай герцог заспокоїться: коли
Любов його лиш посагом живилась,—
Його за мужа не хотіла б я.

*Король
Французький* Корделіє прекрасна! Ти багата
Убогістю своєю, ти любові
Достойна, хоч утратила любов,
Ти обрана, хоч кинута і гнана,
І я тебе дружиною назву.
Мені належить здобич ця по праву:
Беру я те, чого зреклися інші.
Так знайте: дівчина, для всіх немила,
Мою любов ще більше запалила.
Дочка твоя без посагу, мій пане,
У Франції володаркою стане.
За всіх бургундських герцогів скарби
Я не віддам її в полон журби.

Корделіє, прощайся з ними. Знай:
За втрати всі воздасть тобі наш край.

Лір Бери її, рушай негайно в путь:
Її лице ми хочемо забуть.
Без ласки нашої й любові йдїть,
Не хочу навіть вас благословить.
Ходім, шляхетний герцогу Бургундський.

Фанфари.

Лір, герцоги Бургундський, Корнуельський, Олбенійський, Глостер та почет виходять.

*Король
Французький* Прощайся з сестрами.

Корделія

Скарби безцінні

Отця мого, я покидаю вас,
Печалі повна: добре знаю я,
Хто ви такі. Мені, сестрою будши,
Тут тяжко хиби ваші називати.
Любіть же батька. Віддаю його
Серцям таким багатослівним вашим.
Коли б мене тепер він не відкинув,
Волїла б в іншій бачити його,
У кращій місці. Я їду, прощайте.

Регана Твоя наука, як нам слід чинити,
Нам не потрібна.

Гонерілья

Краще ти повчись,

Як догоджати мужеві своєму,
Що взяв тебе жаліючи! Замало
Покірності у тебе, і своєю
Покару ти по правді заслужила.

Корделія

Час викрие затаєне лукавством,
І ваші хиби викрие ганьба.
Прощайте, сестри! Доброго життя вам!

*Король
Французький*

Ходім, моя Корделіє прекрасна.

Корделія й король Французький виходять.

Гонерілья Сестро, я маю поговорити з тобою про справу,
що стосується нас обох. Я гадаю, що батько виїде звідси сьогодні
ввечері.

Регана Напевно — з тобою. Наступний місяць він буде
з нами.

Гонеріля Ти бачиш, яким несталим зробився він на схилі віку; ми переконались у цьому до краю. Він завжди любив сестру нашу більше за всіх, і надто впадає в око, через яку дрібницю він прогнав її.

Регана На цю хворобу звичайно хворіють у його віці; проте він і завжди зле знав себе самого.

Гонеріля За своїх кращих років, цілком здоровий, він був над міру запальний. Тому ми можемо чекати від нього, постарілого, не тільки вад, властивих його літам, але й дикого свавільства, що породжується, коли людина стає недужа й примхлива.

Регана Так і сподівайся, що западе він у якусь химеру на зразок вигнання Кента.

Гонеріля Або на зразок прощання його з Французьким королем. Прощу тебе, будьмо одностайні: коли батько наш, химерним будши, та матиме ще владу, то його заповіт вийде нам тільки на глум.

Регана Ми ще поміркуємо про все це.

Гонеріля Треба на щось наважитись, і то швидко.

Виходять.

СЦЕНА 2

Замок графа Глостера.

Входить Едмунд з листом в руках.

Едмунд Ти — божество, природо! Я корюсь
Твоїм законам. Чи ж мені терпіти
Людських звичаїв неблаганний бич,
Юрби цікавої тяжке презирство
Лише тому, що я цей світ побачив
Пізніш за брата? Незаконний син!
Чом незаконний? Чом зовусь я підлим,
Коли шляхетний маю розум я,
Коли так само дужий і вродливий,
Як роджені від чесної жони?
За що вони кленуть нас і таврують?
За що вони нас підлими зовуть?
Я підлий? Чим? Кому життя дала
Злодійка пломенистая — природа,
Той більше має здатності і сил,
Ніж сотня йолопів, яких зачато
На пом'ятій, нудній, бридкій постелі
У часі поміж вечором та сном.

Чи сяк чи так, законний мій Едгаре,
Проте я в тебе землі відберу.
Любов отця Едмундові належить,
Хоч сином він і зветься незаконним.
Так, так, законний! Тільки б цей от лист
І задум мій дійшов мети своєї,—
Едмунд, з колиски соромом покритий,
Того зламає, хто побачив світ
На правім ложі. Я росту, міцнію!
Боги, на боці незаконних будьте!

Входить Глостер.

Глостер Подумать: Кента вигнано! Король
Французький теж у гніві розпрощався.
Державець наш від'їхав цієї ночі,
Віддавши владу! Все це так раптово!
Ну що, Едмунде? Чи нема новин?

Едмунд Нема, мілорде.
(Ховає листа)

Глостер Що то за листа ти ховаєш?

Едмунд Я не знаю нічого нового, мілорде.

Глостер Що ти там читав?

Едмунд Нічого, мілорде.

Глостер Нічого! Навіщо ж було ховати в кишеню отой папір? «Нічого» не потребує, щоб його ховали. Покажи-но. Підійди ближче. Коли то — нічого, то я обійдусь без окулярів.

Едмунд Благаю вас, сер, пробачте мені: це лист від брата, я не встиг дочитати його. А те, що я прочитав, на мою думку, читати не варто.

Глостер Дайте мені листа, сер.

Едмунд Хоч дам його вам, хоч ні — однаково ображу вас. Зміст його, мені здається, не виходить на честь братові.

Глостер Побачимо, побачимо!

Едмунд На виправдання братові, можна гадати, що він написав це, щоб випробувати мою чесноту.

Глостер

(читає)

«Такі звичаї та шаноба до старості тьмарять наше життя під найкращі наші літа, позбавляють нас нашого майна до того часу, коли через власну старість ми не зможемо кори-

статися з нього собі на втіху. Я намислив, що безглуздо коритись тиранії старих, яка верховодить нами,— не тому, що сильна, а тому, що ми її терпимо. Заходь до мене, скажу тобі ще дещо об цім. Коли б наш батько міг заснути і спати доти, доки я розбуджу його, ти весь вік розкошував би, беручи половину його прибутків як улюблений брат Едгара». А!.. Потайний задум! «Спати доти, доки я розбуджу його!» — і це син мій Едгар! У нього піднялась рука це написати! В його серці і голові могли зароїтись такі думки! Коли ти дістав це? Хто приніс листа?

Едмунд Його не принесено мені, мілорде: от де лукавство! — я знайшов листа у себе в кімнаті, його вкинуто туди крізь вікно.

Глостер Ти певен, що це братова рука?

Едмунд Коли б пристойніший був зміст, я запрягся б, що це його писання, а цього листа читаючи, я хочу думати, що ні.

Глостер Це його рука?

Едмунд Рука його, мілорде, але я сподіваюсь, що серце його не в одно каже з листом.

Глостер Він нічого тобі досі не закидав про це?

Едмунд Нічого, мілорде; але я чув, як він часто обстоював думку, що коли батьки постаріються, а діти вже дорослі, то батьки повинні перейти під опіку дітей і віддати в їхнє розпорядження майно.

Глостер О негідник, негідник! Саме ця думка в листі. Мерзенний виродок! Проклята, бездушна скотина! Гірш, ніж скотина! Розшукайте його. Я його візьму під варту. Мерзенний недолюдок! Де він тепер?

Едмунд Я не знаю напевне, мілорде! Коли ви трохи стримаєте свій гнів проти мого брата, поки не матимете певніших доказів, це буде краще. Коли ж ви зопалу виступите проти нього і помилитесь, то навіки заплямуєте свою честь і шцент розіб'єте в ньому почуття слухняності. Я готовий ручитися своїм життям, що цей лист мав на меті випробувати мою відданість вам — і нічого більше.

Глостер Ти так гадаєш?

Едмунд Коли ви, мілорде, згодні, то я заховаю вас у такому місці, де ви будете чути нашу з ним розмову, і не пізніше як сьогодні ввечері ви переконаєтесь у тому, що я казав.

Глостер Ні, він не може бути такою потворою.

Едмунд Я певен, що він — не потвора.

Глостер Проти батька, який так широко й ніжно любив його! Небо і земля! Едмунде, розпитай його. Заглянь йому в душу, благаю тебе. Чини, як велить тобі твій розум. Я готовий усе віддати, аби дізнатись правди.

Едмунд Я зараз розшукаю його, сер, зроблю, що слід, і повідомлю вас.

Глостер Оті затемнення сонця й місяця, що були недавно, не віщують нам добра. Хоч мудреці, які вивчають таємниці природи, можуть усяко тлумачити їх, а проте самі закони природи щоразу бувають порушені тим, що з них випливає. Любов холодне, дружба ламається, брати не хочуть знатись, по містах — заколоти, по селах — розбрат, у палацах панує зрада, розірвано зв'язок між батьком і сином. Мій син-мерзотник чинить, як провіщено,— йде проти батька; король іде наперекір природі, батько йде проти власної дитини. Минулися кращі наші часи. Підступи, ошуканство, зрада й руйнація, розбиваючи наш спокій, товаришать нам у дорозі до могили. Розшукай того недолюдка, Едмунде, ти нічого на тому не втратиш. Будь обачний. Прямодушного, благородного Кента вигнано! Провина його — чесність. Як чудно!

(Виходить)

Едмунд Дивовижний нерозум людський! Коли спіткає нас лихо — хоч би з нашої власної вини,— ми обвинувачуємо в цьому сонце, місяць та зорі. Виходить, ніби ми — мерзотники з неминучості, дурні — за небесним велінням, падлюки, злодії, зрадники — під впливом небесних сфер, п'яниці, брехуни й розпусники — тільки тому, що мусимо коритись силам планет, а всі нещастя, які нас опадають, ідуть від божих рук. Премудра вигадка розпусної людини, що складає вину за свою хтивість на зірки! Мій батько впав у блуд з моєю матір'ю під сузір'ям Дракона, я народився під Великою Ведмедицею,— з цього виходить, що я жорстокий і хтивий. А тим часом я був би тим, чим є, якби й найдивочніша в небі зірка сяjala тоді, коли мене незаконно зачинали. Едгар...

Входить Едгар.

Він з'явився саме вчасно, як розв'язка в давній комедії. Я маю вдавати меланхолійного негідника і зітхати, як Том із Бедлама. О! Ці затемнення віщують розбрат! Фа, соль, ля, мі!..

Едгар Як ведеться, брате Едмунде? Про що ти так задумався?

Едмунд Я задумався, брате, над пророцтвом, що недавно прочитав,— які речі мають статися по цих затемненнях.

Едгар Тебе воно цікавить?

Едмунд Запевняю тебе — на лихо, все збувається, як там написано: неприродність у стосунках між батьком і дітьми, смертність, голод, занепад давньої дружби, заколоти в державі, погрози і прокльони проти короля та вельмож, марна підозріливість, вигнання друзів, розпад у військах, розбиті шлюби... Всього не злічити.

Едгар Чи давно записався ти в астрологи?

Едмунд Годі про це. Коли ти останнього разу бачився з батьком?

Едгар Учора ввечері.

Едмунд Ти говорив з ним?

Едгар Так, години зо дві.

Едмунд Ви розійшлись у злагоді? Чи не спостеріг ти якогось невдоволення в його мові або на обличчі?

Едгар Анітрохи.

Едмунд Пригадай, чим міг ти його образити? І послухай мого слова: деякий час уникай його, поки не вщухне його лютість. Тепер вона так кипить у ньому, що, побачивши тебе, він навряд чи заспокоїться.

Едгар Якийсь негідник, напевно, наговорив на мене!

Едмунд І я боюся, що так. Прощу тебе, будь обачний, доки гнів його вгамується. Раджу тобі, зайди до моєї кімнати, — звідтіля тобі можна буде почути, що він говорить. Прощу тебе, йди... Ось маєш ключа від моїх дверей. Коли здумаєш кудись вийти — бери з собою зброю.

Едгар Зброю, мій брате?

Едмунд Брате, я раджу тобі, як краще. Хай назвуть мене безчесною людиною, коли супроти тебе не замишляють лихого. Я вже сказав тобі, що бачив і чув, але слова мої бліді, вони нітрохи не відбивають справжнього жаху. Іди, прошу тебе.

Едгар Чи скоро я почую від тебе щось певніше?

Едмунд Я все зроблю для тебе, що слід.

Едгар виходить.

Довірливий мій батько; благородний
І щирий брат,— він намірів ворожих
Не розпізнає. Впораюсь одразу
Із чесністю дурного. Все гаразд.

Розумний я і спадок одберу,
Але потрібно виграти цю гру.
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Палац герцога Олбенійського.

Входять Гонерілья й Освальд, її дворецький.

Гонерілья Батько вдарив мого придворця за те, що той вилаяв його блазня?

Освальд Так, міледі.

Гонерілья Вночі і вдень мене він тяжко кривдить,
Години не мине без грубіанства,—
А з того й чвари серед нас усіх.
Не можу далі я таке терпіти.
Сто рицарів його сваволю чинять,
А він лиш знає гримати на нас.
Приїде з полювання — я не стану
З ним розмовлять. Скажи, що хвора я.
Не дуже квапся слугувати йому —
За те візьму на себе я провину.
Чути звук рогів.

Освальд Я чую, він вертається, міледі.

Гонерілья І ти, і челядь будьте неухажні
До нього. Хай об тім він заговорить.
Коли йому тут буде не до серця,
Нехай сестру одвідає мою.
Ми боремося з нею одностайно
Проти ярма, що нас гнітить обох.
Ледачий дід, він хоче, як раніше,
Користуватись давніми правами,
Що сам віддав! Життям запрягнуся:
У дурошах старе й мале однакі,
Іх треба вчити. Лестоші низькі
Туманяють їх. Затям, що я казала.

Освальд Гаразд, міледі.

Гонерілья Рицарям його
Байдужість виявляйте. Що вже буде,
Не клопочіться. Слугам розкажи
Все до ладу. Я приводу лиш хочу,

Щоб висловити все йому. Сестрі
Про цеє також треба написать,
Щоб знала, як чинити. Ну, іди
Ладнай обід!

Виходять.

СЦЕНА 4

Там же.

Входить Кент, переодягнений.

Кент Коли я зможу відмінити голос
Так само добре, як переодягся,
То у розмові з ним доб'юсь того,
Чого бажаю. Як вигнанець Кент
Судді своєму у пригоді стане,
То пан, якого любить він сердечно,
Побачить міру щирості його.

Звук рогів.

Входять Лір, рицарі та слуги.

Лір Обідати, та швидше! Зараз мені — я не чекаю
ні хвилини.

Один із слуг виходить.

Ти хто такий?

Кент Людина, сер.

Лір Яку ти роботу знаєш? Чого хочеш від нас?

Кент Хочу бути не меншим за те, чим здаюся, вірно
служити тому, хто мені вірить, любити того, хто чесний, знатися
з тим, хто мудрий і мало говорить. Я уникаю судів, б'юся, коли
без того не обійтись, і не їм скромного у піст.

Лір То хто ж ти?

Кент Чесний чолові'яга, так само бідний, як король.

Лір Коли ти так само бідний підданець, як бідний
король, то ти й справді бідак. Чого ж тобі треба?

Кент Служби.

Лір Кому хотів би ти служити?

Кент Вам.

Лір Ти знаєш мене, друже?

Кент Ні, сер, але у вашому лиці є щось таке, що мені хочеться назвати вас своїм паном.

Лір Що ж воно таке?

Кент Печать влади.

Лір Чим же можеш ти служити?

Кент Я можу давати щирі поради, їздити верхи, бігати, вмію перебрехати цікаву казку і, не мудруючи, виконати нехитре доручення. Те, для чого годяться звичайні люди, можу зробити і я; а найкраще у вдачі моїй — старанність.

Лір Скільки тобі років?

Кент Я не такий молодий, сер, щоб закохатись у жінку за її співи, і не такий старий, щоб полюбити її не знати за що,— мені йде сорок дев'ятий рік.

Лір Зоставайся, будеш мені служити. І коли по обіді ти сподобаєшся мені не менше, ніж тепер, то я не розлучуся з тобою. Обідати! Гей, обідати! Де мій шукар? Мій блазень! Піді поклич мого блазня!

Один із слуг виходить.

Входить Освальд.

Гей, ти, де моя дочка?

Освальд Даруйте, але...
(*Виходить*)

Лір Що він там меле? Заверни цього йолопа.

Один із рицарів виходить.

Де мій блазень? Гей! Чи послули всі?

Повертається рицар.

Ну, де ж той вилупок?

Рицар Він каже, мілорде, що дочка ваша нездужає.

Лір Чому цей раб не вернувся до мене, коли я кликав його?

Рицар Сер, він зовсім ясно сказав мені, що не хоче вертатись.

Лір Не хоче?

Рицар Мілорде, я не знаю, що воно таке, але, здається мені, з вашою величністю не поведатся так шанобливо, як ви до

того звикли. Надто очевидна негречність і челяді, і самого герцога, і навіть вашої дочки.

Лір А, так тобі здається?

Рицар Вибачте, королю, коли я помилився. Обов'язок мій боронить мені мовчати, коли я вбачаю образу вашій величності.

Лір Ти тільки нагадуєш мені те, що я сам спостеріг. Віднедавна бачу я неувважність до мене, але складав те на свою підозріливість і не примічав тут нарочитої неввічливості. Подивлюсь іще. Та де ж мій блазень? Я вже два дні не бачив його.

Рицар Відколи молода наша королівна помандрувала до Франції, блазень тяжко сумує.

Лір Годі про це, я сам це бачу. Піди й скажи моїй дочці, що я хочу поговорити з нею.

Один із слуг виходить.

А ти піди поклич сюди мого блазня.

Другий слуга виходить.

Повертається Освальд.

А, ласкавий добродію! Ідїть-но сюди, добродію! Хто я, добродію, такий?

Освальд Батько моєї пані.

Лір Батько моєї пані? Пес ти огидний! Раб! Стерво!

Освальд Неправда тому, пане, даруйте на слові.

Лір Як ти на мене дивишся, негіднику!
(Б'є його)

Освальд Я не дозволю бити себе, мілорде!

Кент А збити з ніг теж не дозволиш, гидка личино!
(Збиває його з ніг)

Лір Спасибі, друже, ти прислужився мені, і я тебе любитиму.

Кент Ну, сер, уставайте і забирайтесь геть! Я навчу вас розумітись на людях. Геть, геть відсіть! Коли ти хочеш знов виміряти собою підлогу, то зоставайся! Ану-бо, до лиха! Утікай, коли маєш голову на плечах! Отак!
(Виштовхує Освальда)

Лір Спасибі, вірний слуго: ти мені придався.
(Дає Кентові гроші)

Входить блазень.

Блазень Дозволь, я його теж хочу купити. На тобі мого ковпака.
(Дає Кентові свій ковпак)

Лір Ну, дурнику мій, як ведеться?

Блазень Та візьми ж мого ковпака.

Кент Навіщо, хлоп'яго?

Блазень Бо ти заступаєшся за того, хто підпав під неласку. І не вмієш тримати носа за вітром, ще застудишся. Бери-но ковпака! Оцей-от чоловічина вигнав двох дочок своїх і благословив третю проти своєї волі. Коли маєш служити йому, тобі не обійтися без мого ковпака.

(До Ліра)

Ну, кумцю, як ведеться? Ех, якби мені два ковпаки та дві дочки!

Лір Для чого, мудрагелю?

Блазень Коли б я роздав їм усі свої гроші, у мене залишилися б ковпаки. Ось тобі мій ковпак, попроси другого у своїх дочок.

Лір Стережись, ледащо,— ось дубець!

Блазень Правда — як дворовий пес, що його дубцем виганяють з хати, тоді як смердюча хортиця гріється собі при вогні.

Лір Гіркий мені цей докір!

Блазень Слухай-но, я навчу тебе приказки.

Лір Навчи.

Блазень Тільки затам її, кумцю:

Не хвалися тим, що маєш,
Не кажи всього, що знаєш,
Гроші в інших позичай,
А в позику не давай.
Не ходи, як їздить змога,
Не звірайся ні на кого,
Кинь пияцтво та дівчат,
Будеш славен і багат,
Будеш в розкоші купатся,
Як десятка у двадцятці.

Лір Та це ж нічого не означає, дурню!

Блазень Що ж, це так, як промова неоплаченого адвоката. Ти мені нічого не дав. А чи можеш ти здобути яку користь із нічого, кумцю?

Лір Ні, приятелю, із нічого нічого не можна зробити.

Блазень

(до Кента)

Прошу тебе, втовкмач йому, що на це схожі
прибутки від його земель. Блазневі він не повірить.

Лір Злий дурень!

Блазень А знаєш ти різницю, приятелю, між злим і добрим дурнем?

Лір Ні, хлопче, поясни мені.

Блазень

Хто навчив тебе віддати
Все, чим звик ти володати,
Ти того постав отам,
А за нього стань тут сам.
Дурнів доброго і злого
Ти впізнаєш без підмоги:
Цей — ось в одязі рябім,
Інший дурень — поруч з ним.

Лір Ти звеш мене дурнем?

Блазень Усі інші свої титули, що з ними ти народився,
ти ж віддав.

Кент Цей дурень не такий-то вже дурний, мілорде!

Блазень Ні, присягаюсь честю: лорди та великі люди не хочуть мені в тому поступитись. Коли б я мав монополію на дурощі, вони б захотіли взяти свою пайку. Вони бояться, щоб я не забрав собі всього безглуздя, їм так і кортить щось і собі вирвати. Дай мені яечко, кумцю, а я тобі дам дві корони.

Лір Що ж то за корони такі?

Блазень Розріжу яйце навпіл і з'їм те, що всередині,— залишаться дві яечні корони. Коли ти розламав свою корону й віддав обидві половинки, то вийшло так, наче ти переніс свого осла на власній спині через калюжу. Мало було олії у твоїй лисій короні, коли ти віддав свою золоту. Якщо я говорю це як дурень, хай відчухрають різками того, хто це перший доведе.

(Співає)

Бідні дурні підупали,
Бо з розумних дурні стали,
Кожна мудра голова
Щось, як мавпа, витіва.

Лір Відколи це ти знаєш стільки пісень?

Блазень Я співаю, кумцю, відтоді, як ти поробив із своїх

дочок своїх матірок, давши їм різку і взявшись розстібати свої шлейки.

(Співає)

Вони заплакали, зрадівши,—
Я з горя заспівав,
Що в піжмурки король мій грає
І в дурники попав.

Слухай, кумцю, найми-но вчителя, що вчив би твого дурня брехати. Я дуже хотів би навчитися брехати.

Лір Коли ти брехатимеш, ми звелимо тебе відшмагати.

Блазень Диво, та й годі, що за порода в тебе та в твоїх дочок: їм хочеться, щоб мене відшмагали за те, що я говорю правду, а ти хочеш, щоб мене відшмагали за те, що я брешу. А то ще, бува, шмагають мене за те, що я держу язик за зубами. Краще б мені бути чим хоч, аби не блазнем! А проте — не хотів би я бути на твоїм місці, кумцю: ти облупив свій розум з обох боків і нічого не залишив посередині. Он іде одна половинка.

Входить Гонерілья.

Лір Що таке, дочко моя? Чому ти наморщила чоло? Мені здається, ти недавно навчилася хмуритись.

Блазень Еге, чоловічку, ти був щасливий, коли тобі не доводилося зважати, хмуриться вона чи ні. Тепер ти — як та дірка від бублика. Я щось більше, ніж ти тепер: я — дурень, ти — ніщо.

(До Гонерільї)

Гаразд, гаразд, прикушу язика. Твое обличчя наказує мені це, хоч ти й не говориш нічого.

Той хто скоринки не зміг вберегти,
Крихту маленьку радий знайти.

(Показуючи на Ліра)

Ось маєте порожній стручок гороху.

Гонерілья Не тільки цей розбещений ваш блазень,
А весь ваш почет, дикий та свавільний,
Тут неподобні бешкети вчиняє
І зовсім шануватися забув.
Гадала я, що, вам про це сказавши,
Належного здобуду рішення,
Але тепер із ваших діл та мови
Догадуюсь, що вам те все до мислі
І нелад похваляете ви цей.
Коли це так — покари не минути
Тому, хто заслужив її, королю,

І хай ви в тім побачите образу,
Ганьбу собі,— я буду боронить
Добро загальне й спокій у господі.

Блазень А що, кумцю?
Істоньки синичка зозульці носила,
За те їй зозулька голову скусила.

Свічка погасла, доводиться нам сидіти поночі.

Лір Чи наша ти дочка?

Гонерілья Пора б вам, сер, до розуму вернутись —
Вам розуму не треба позичати —
І кинуть примхи, що потворять вас.

Блазень Таж і осел побачить, коли возик везе коня.
Гоп-гоп, моя мила,
Аби вірно любила!

Лір Хто тут мене впізнає! Це не Лір!
Чи ж Лір так ходить, так говорить? Ні!
Чи він осліп? Чи розум затуманився?
Чи в сон у непробудний він запов?
Тут щось не те. Скажіть одверто, хто я?

Блазень Тінь Лірова!

Лір Я хочу знати — пам'ять, розум і здоровий глузд
кажуть мені, що я колись був монархом, що я був батьком, що
я маю дочок...

Блазень Маєш, а вони хочуть зробити з тебе слухняного
батька.

Лір Як ваше ім'я, прекрасна дамо?

Гонерілья Цей милий запит якнайбільш пасує
До жартів, що злюбили ви тепер.
Прошу вас, поміркуйте, що я вам
Сказала тут. Ви не в такому віці,
Щоб легковажно мислити й чинить.
Сто рицарів, котрих собі взяли ви,
Так зледащіли, у таку вдаються
Розпусту, що здається наш палац
Таверною чи домом соромоти.
На цю ганьбу негайних треба ліків.
Я вас прошу зменшити почет свій,
А то й сама зробити це потраплю.
Зоставте тих лише, хто гідний вас
І ваших літ.

Лір Прокляття! Вічна тьма!
Сідлати коні! Скликати мій почет!
Ти, виродку мерзенний, заспокойся!..
У мене єсть іще одна дочка!

Гонеріля Мою б'єте ви челядь. Набрід ваш
Усіх зухвало тут бере на глум.

Входять Олбени.

Лір Біда тому, хто кається запізно!
(До Олбени)
А, сер! Це ви! Ви з нею теж у змові?
Кажіть мерщій! Гей, коні подавати!
Невдячність, демон із камінним серцем,
Страшніша над усі людські потвори,
Коли зросла на лоні у дочки!

Олбени Сер, заспокойтесь.

Лір
(до Гонерілі)
Яструбе неситий,
Ти брешеш! Почет мій — достойні люди,
Що знають і повинності свої,
І честь, і шану. Та дрібна вина,
Яку я на Корделії побачив,
Скалічила мені навіки душу,
З мого серця вирвала любов
І жовцю сповнила його гіркою!
О Ліре, Ліре, Ліре!
(Б'є себе по голові)

Бий у браму,
Що випустила розум і впустила
Безумство!.. Слуги, швидше відсіля!

Олбени Владарю, я ж не винен, я й не знаю,
Чому ви нині так розхвилювались.

Лір Можливо, сер. Почуй мене, природо!
Почуй мене, ласкаве божество!
Як суджено оцій гидкій тварюці
Дітей родити — відбери це в неї,
Неплідністю їй лоно засуши!
Нехай її мертвотне, марне тіло
Довіку немовляти не народить,
Щоб ним пишались! А як вирок твій
Велить їй матір'ю колись назватись,—
Нехай народить хірляву потвору

Собі на муки! Хай її чоло
Від того вкриють зморшки передчасні
І щоки будуть зорані від сліз;
Хай радощі й печалі материнські
Обернуться на глум їй та ганьбу,
Нехай спізнає, що гадючі зуби
Це менший страх, як від дітей невдячність.
Геть! Геть!
(*Виходить*)

Олбені Боги, відкіль це все пішло?
Гонерілья Не клопочись розпитувать. Нехай
Іде старий, куди веде нерозум.

Повертається Лір.

Лір Що? П'ятдесят лиш челядинців я
До послуг маю?

Олбені Що таке, королю?

Лір Скажу тобі.
(*До Гонерильї*)

А, сили неземні!
Соромлюсь я, що ти могла мене
Позбавить мужності, що через тебе
З очей моїх течуть безсилі сльози.
Хай наглий грім поб'є тебе! Нехай
Прокльон отця тебе покриє струпом!
Не смійте плакати, нерозумні очі,
Бо вирву вас і кину я на землю
З водою, що лете ви, щоб м'якшити
Черству цю глину. Що ж, нехай і так!
Дочку я іншу маю. Та до мене
Добріша буде, певно, й ласкавіша.
Коли вона заче правду всю,
Вона тобі обличчя пазурами,
Вовчице кровожерна, роздере.
Затям: верну собі я знов ту владу,
Яку, гадаєш, стратив я навік.

Лір, Кент і почет виходять.

Гонерілья Ти чув, мій володарю?

Олбені Я не можу
Зректися справедливості, хоча
Люблю тебе над міру...

Гонеріля

Годі, годі!

Гей, Освальде!
(До блазня)

Штукарю чи шахраю,
За паном забирайся, геть відсіля!

Блазень
свогого дурня з собою!

Гей, кумцю Ліре, кумцю Ліре, стривай! Візьми
Швидко з донькою такою,
Як з лисичкою-сестрою,
Ми б розправитись могли,
Коли б тільки знать галузку
Та коли б ми за мотузку
Ковпачок мій продали.
Пан із блазнем геть пішли.
(Біжить геть)

Гонеріля

Цей дідуган, нівроку, не дурний.
Сто рицарів! Дозволити йому
Сто рицарів озброєних держати,
Щоб кожну примху і химеру кожну,
Всі забаганки, всі лихі пориви
Він підпирав оружною рукою
І над життям над нашим панував!
Гей, Освальде!

Олбени

Подумай, чи не марно

Боїшся ти?

Гонеріля

Ще гірше — надто вірить.
Вже краще попередить небезпеку,
Ніж потім з небезпекою боротись.
Його я знаю. Все, що він казав,
Списала у листі я до сестри.
Та чи вона погодиться тримати
Його і сотню рицарів, дізнавшись
З листа мого, до чого те призводить!
Гей, Освальде!

Входить Освальд.

Ну що, ти написав
Листа сестрі моїй?

Освальд

Так, ясна пані.

Гонеріля

Візьми ж людей з собою — і в дорогу.
Про все скажи їй, що мене турбує,
І доводи нехибні приточи.
Іди й вертайся швидше.

Освальд виходить.

Ні, мій пане,
Ні, герцогу, ця лагідність і кволість,
Що їх ви появили, не ганебні,
Але даруйте: більше дорікань
Вам буде за нерозум, ніж похвал
За лагідність.

Олбені Не можу зміркувати,
Куди ти саме поглядом сягаєш,—
Та часом ми, шукаючи добра,
Добро псуємо!

Гонерілья Я одно скажу...

Олбені Побачимо, що вийде з того всього.
Виходять.

СЦЕНА 5

Подвір'я перед замком герцога Олбенійського.
Входять Лір, Кент і блазень.

Лір Відвези листа до Глостершіру. Не кажи дочці
моїй того, що знаєш, поки вона тебе не запитає, прочитавши ли-
ста. Та не гайся, а то я буду там раніш за тебе.

Кент Я не спатиму, королю мій, доки не віддам вашо-
го листа.
(*Виходить*)

Блазень Коли б мозок людський та містився у п'ятах, чи
не слід би тоді боятися мозолів на ньому?

Лір А так, друже.

Блазень Розвеселися ж з ласки своєї: твій мозок ніколи
не красуватиметься в пантофлях.

Лір Ха-ха-ха!

Блазень От побачиш, друга твоя дочка буде до тебе лас-
кава, хоч вона й схожа на тамту, як кислиця на яблуко; але я таки
скажу, що знаю.

Лір Що ти скажеш?

Блазень Що вона смаком своїм так само скидатиметься
на першу, як одна кислиця на другу... А знаєш, кумцю, навіщо нам
приобрєнено носа посеред обличчя?

Лір Ні.

Блазень Щоб очі були по обидва боки. Чого носом не дочуєш, очима назориш.

Лір Я її скривдив...

Блазень А знаєш, як устриця робить свою скойку?

Лір Ні.

Блазень І я не знаю. Знаю тільки, навіщо слимакові його хатка.

Лір Навіщо?

Блазень Щоб ховати голову; вже ж не на те, щоб віддати хатку дочкам та й зостатися з ріжками своїми напризволяще.

Лір Я відміню свою вдачу... О! Такого доброго батька! Коні готові?

Блазень Твої осли побігли по них. А знаєш, чому в Семизір'ї сім зірок?

Лір Бо не вісім?

Блазень Далебі, добре. З тебе вийшов би путящий блазень.

Лір Силомиць забрати назад! Я тобі відплачу, почваро невдячна!

Блазень Коли б ти був моїм блазнем, кумцю, я сказав би відчухрати тебе за те, що ти дочасно постарівся.

Лір А то ж чому?

Блазень Ти не повинен був старітись доти, доки ума не набрався.

Лір Небесні сили! Захистіть мене
Від божевілля!

Входить дворянин.

Лір Що, готові коні?

Дворянин Готові, володарю.

Лір Ну, ходім,

Мій дурнику.

Блазень Тій дівчині, що важиться сміятись,
Недовго при дівоцтві зоставатись.
Чи вийде заміж, а чи ні,
Та гріх тут чується мені.

Виходять.

СЦЕНА I

Подвір'я в замку графа Глостера.

Входять Едмунд і Куран, зустрічаються.

Едмунд Здоров був, Куране.

Куран Добраго здоров'я, сер. Я був у батенька вашого і сповістив його, що герцог Корнуельський та герцогиня Регана прибудуть сюди пізно ввечері.

Едмунд Чого ж то?

Куран Не знаю до ладу. Чи чули ви новину? Я кажу про ті новини, що про них тим часом гозорять пошепки.

Едмунд Ні, не чув. А що таке?

Куран Чули, що пахне війною між герцогом Корнуельським та Олбенійським?

Едмунд Не чув ні слова.

Куран Ну, то ще почувете. Прощавайте, сер.
(*Виходить*)

Едмунд Сюди прибуде герцог уночі?
Чудово! Як це склалося до речі!
Звелів Едгара взять під варту батько,
І я, хоч трохи справа ця слизька,
Свій намисел повинен довершити.
Вперед, фортуно! А зійди-но, брате,
До мене. Тільки слово я скажу.

Входить Едгар.

Втікай мерщій: за нами батько стежить,
Йому сказали, де ти заховався.
Тобі в пригоді стане темна ніч.
Чи не казав чого ти неприхильно
Про Корнуела? Кажуть, що прибуде
Сюди вночі він і Регана з ним.
Не говорив ти часом про сперечку
Його із Олбені? Згадай.

Едгар

Ні слова.

Едмунд Я чую, батько йде сюди. Не сердься —
Я мушу задля хитрощів підняти
Меча на тебе. Вихопи й свого,
Вдавай, що захищаєшся. Тепер
Тікай, та швидше. Гей, подайте світла!
Рятуйся, брате! Смолоскипів, люди!
Прощай, Едгаре!

Едгар виходить.

Хай ця крапля крові
Переконає їх, що тут і справді
Ішлося на вбивство.
(Ранить себе в руку)

Бачив я п'яниць,
Що тяжче ранили себе для жарту.
Мій батьку! Батьку!.. Стій! Стій! Гей, на поміч!

Входять Глостер та слуги із смолоскипами.

Глостер Ну, де мерзотник той, Едмунде?

Едмунд

Він

Стояв у темряві, меча із піхов
Добувши, й шепотів страшні клятьби,
У місяця благаючи підмоги.

Глостер Та де ж він, де?

Едмунд

Я ранений, мій батьку.

Глостер Де той негідник?

Едмунд

Він побіг туди.

Йому не пощастило...

Глостер

У погоню!

Біжіть за ним!

Слуги вибігають.

Йому не пощастило —
Та з чим же бо?

Едмунд

Підмовити мене,
Щоб вас убить. Сказав на те йому я,
Що кари справедливої боги
На батьковбивців шлють громи із неба,
Що батька з сином сотнями ниток
Любов могутня в'яже. Постерігши,
Які брудкі мені його намови,
Він кинувся з мечем своїм на мене

І в руку ранив. А коли побачив,
Що я ладен за праве діло стати
До бою, чи мого злякавсья крику,—
Втікати звідси кинувся.

Глостер

Нехай

Собі тікає: у країні нашій
Йому не врятуватися, і смерть
На нього жде. Велитель мій високий,
Шляхетний герцог скоро буде тут.
Ім'ям його я всім оповішаю,
Що матиме подяку той велику,
Хто лиходія приведе страшного
На кару до ганебного стовпа.
А хто його наважиться ховати,
Той сам умре.

Едмунд

Я умовляв його

Від заміру лихого відцуратись —
Дарма! Він і не слуха! Я тоді
Страхать почав, що викажу на нього,
А він на те: «Ти,— каже,— син нешлюбний,
Ти — старець, і невже ж тобі здається,
Що віри хтось пойме твоїм словам,
Хоч би які були вони правдиві
Та чесні? Хоч покажеш ти їм лист,
Моею справді писаний рукою,—
Всім доведу я, що усе те — наклеп,
Лиха обмова. Таж усіх людей
Ти мусив би на дурнів обернути,
Щоб не добачили того вони,
Чим смерть моя була б тобі корисна
І як ти маєш прагнути її».

Глостер

Душа невірна, лиходій запеклий!
Свого листа він хоче відректись?
Ні, це не син мій!

Сурми за сценою.

Чуєш, їде герцог!

Не знаю я, що в нього тут за справи.
Я гавані скажу закрити всі —
Мерзотник не втече. Я певен, герцог
Мені на тее дасть ласкавий дозвіл:
Я розішлю портрет по всій країні,
В усі кінці, щоб дати змогу людям
Його впізнати. А ти, Едмунде, чесний

І вірний син. Подбаю я про те,
Щоб ти дістав майно моє у спадок.

Входять Корнуел, Регана та слуги.

Корнуел Ну, як ведеться, благородний друже?
Чудні мене тут зустрічають вісті.

Регана Коли то правда, то немає кари,
Злочинця гідної. Чи ви здорові?

Глостер Владарко, серце маю я розбите,
Розбите серце.

Регана Як! Хрещеник Ліра,
Едгар, якому батько дав ім'я,
Намислив вас убити?

Глостер О міледі,
Я потаїть волів би цю ганьбу.

Регана А чи не був він часом у ватазі
Тих рицарів, що батькові слугують?

Глостер Не знаю, пані... Жах, несвітський жах!

Едмунд Так, пані, він із ними був.

Регана Не дивно,
Що духу він набрався там лихого.
Його намовили убить отця,
Щоб разом з ним прогулювати спадок.
Увечері дістала від сестри я
Докладний лист про вчинки їх бешкетні
І присягаюсь: як вони до мене
Прибудуть — я покину власний дім.

Корнуел Я теж покину, вір мені... Едмунде,
Ви, кажуть, батькові в пригоді стали?

Едмунд Свою повинність виконав я, сер.

Глостер Він викрив задуми його — і сам
Дістав од того лиходія рану.

Корнуел Його шукають?

Глостер Так, ласкавий лорде.

Корнуел Аби знайшли, тоді вже він не буде
Являти небезпеку нам страшну.
Чиніть із ним, як знаєте самі ви,
Іменням нашим. А до вас, Едмунде,
Таке звертаю слово: показали

Ви серце щире, віддане, шляхетне,—
Таких нам треба. За слугу беру
Вас першого.

Едмунд Служить вам радий, сер.

Глостер За нього щира дяка вам, мілорде.

Корнуел Та ви ж не знаєте, чому ми тут...

Регана Під час такий незвичний, серед ночі,
Ми, Глостере шляхетний, завітали
У вас поради мудрої спитать.
Ми маєм звістку від сестри й від батька,
Що в них на зле зайшлося. Посланців
До них обох послали ми з листами
І відповідей ждемо. Давній друже,
Утіште серце, дайте нам пораду
В цій справі пильній.

Глостер Завжди ваш слуга.
Прошу покійно, панство, до господи.
Виходять.

СЦЕНА 2

Перед замком Глостера.

Входять з одного боку Кент, з другого — Освальд.

Освальд Добрий вечір, приятелю. Ти з цього дому?

Кент Так.

Освальд Де нам поставити наші коні?

Кент Ось тут, у калюжі.

Освальд Та скажи ж, будь другом.

Кент Я тобі не друг.

Освальд Ну то й мені немає до тебе діла.

Кент Коли б ти трапився мені в Назубському краю,
то взнав би, що почім.

Освальд Ти чого чіпляєшся? Я тебе не знаю.

Кент А я тебе знаю, молодче.

Освальд Хто ж я такий?

Кент Ти — поганець, мерзотник, блюдолиз, ти — під-
лий, нахабний, безмозкий голодранець, ти — стерво собаче, ти —

нікчемний, розпусний, злодійкуватий страхополох і підшивайло, ти — нещасний торбешник, тобі б бути звідником, ти таки справді суміш із шахрая, торботряса, боягуза, звідника та сучого сина, і я відлупцюю тебе так, аж скавчатимеш, коли насмілишся відкинути хоч один склад із цих титулів.

Освальд Та що ти за гидка проява, що гавкаєш так на людину, зовсім тобі не знайому?

Кент А ти що за безсоромний мерзотник, коли кажеш, буцім не знаєш мене? Та ще ж і двох днів не минуло відтоді, як я збив тебе з ніг і відлупцював перед королем. Меча з піхов, бестіє! Хоч тепер ніч, та місяць присвітить мені, і я з тебе яечню зроблю.

(Видобуває меча)

Меча з піхов, цирульнику чортів, меча з піхов!

Освальд Іди собі, мені нема до тебе діла!

Кент З піхов меча, падлюко! Ти прибув з листами проти короля і підтримуєш марнолюбну нікчемну ляльку проти вінценосного батька. Бери меча, недолюдку, бо пошаткую тобі ноги! Меча скоріше, бридото, виступай!

Освальд Ой, рятуйте! Вбивають! Рятуйте!

Кент Рубайся, підніжку! Боронись, ледацюго, боронись, рабе нікчемний, рубайся!

Освальд Ой, рятуйте! Убивають, убивають!

Входять Корнуел, Регана, Глостер, Едмунд і слуги.

Едмунд Що тут таке? Що сталося? Ану-бо, годі!

Кент До ваших послуг. Ідїть-но сюди, я навчу вас не боятись крові. Та йдїть же, молодий господарю!

Глостер Зброя? Мечі? За що ви завелись?

Корнуел Вгамуйтеся, кому дороге життя! Хто тільки вдавить ще раз — тому смерть. Кажіть, що тут сталося?

Регана Це посланці від нашої сестри та короля.

Корнуел Що тут у вас за бунт? Відповідайте!

Освальд Я ледве зводжу дух, мілорде!

Кент Воно й не дивно — ти стільки проявив одваги. Сама природа зрікається тебе, тварюко полохлива! Мабуть, тебе пошив кравець.

Корнуел Ото дивак! Кравець пошив людину?

Кент Авжеж, кравець, пане. Каменяр чи маляр не зробили б такого покидька, хоч би й працювали коло того дві години.

Корнуел Та скажіть же, з чого приключилась ваша сварка?

Освальд Оцей старий заводіяка, кому я подарував життя заради його сивої бороди...

Кент Ах ти ж виродку! П'яте колесо до воза! Коли дозволите, мілорде, я зітру на порошок цього поганця, замішу й розмажу. Ти пожалів бороду мою, трясогузе?

Корнуел Ану-бо тихше. Вмій же шануватись, Негіднику.

Кент Я шануватись вмію,
Та має гнів свої права, мілорде.

Корнуел То звідки ж гнів?

Кент Розгнівавсь я, що раб,
Не мавши честі, меч при боці має.
Я знаю добре: прихвосні такі,
З усмішками медовими, уміють
Перегризати, як шури шкідливі,
Святі зв'язки, що тяжко розв'язати.
Вони уміють серце владареве
І властити, і закувати в кригу,
І полум'я розбуркати у ньому.
Потакують, перечать, ніс за вітром,
Неначе ті собаки, обертають
І тільки й знають панові годить.
Нехай чума поб'є тебе, причинний!
Що? Ти смієшся з мене, ніби з дурня?
Коли б ти на Сарумській був рівнині,
Як гусака, тебе погнав би я
На Камелот.

Корнуел Ти збожеволів, діду?

Глостер Що сталось тут, кажи!

Кент За всіх людей
Мені найгідший цей бридкий мерзотник.

Корнуел Чого ж то так? Чому мерзотник він?

Кент Його лице мені гидке, мілорде.

Корнуел Ну, а моє? А їхні от обличчя?
Вони гидкі?

Кент До правди звик я, пане,
І мушу вам сказати, що колись
Багато кращі бачив я обличчя.

Корнуел Ну, певно. Ця людина з тих, що тільки
Ви похвалить за щирість їх та чесність,
Як зараз же вдаються в грубіянство:
Це, бачте, з правдолюбності іде!
Цих шахраїв я знаю. Правда їхня
Ховає більше хитрості й лукавства,
Аніж глупота тих покірних слуг,
Що вміють лиш чинити панську волю.

Кент Скажу вам, сер, від щирої душі,
Що ви, чия могутність непоборна,
Немов проміння вогненосця Феба...

Корнуел До чого це ти?

Кент Хочу відучитись від говірки, що так вам не до
смаку. Я добре знаю, сер, що я не підлесник. Той, хто безсоромно
дурить вас, безсоромний ошуканець. Я таким не хочу бути, хоч би
й довелось наразитись на вашу неласку, коли б ви навіть просили
об тім.

Корнуел Чим ти його образив?

Освальд Я? Нічим.
Король недавно вдарити мене
Через якусь дрібницю марну зволив,
А він, щоб догодить господареві,
Зайшов за спину й з ніг мене звалив.
Тож я лежу, а він давай знущатись,
Та лаятись, та високо нестися,
І так припав до серця королеві
Наругою над бідним, беззахисним,
Що похвалу із уст його здобув.
Тепер ізнов напався він на мене.

Кент Послухати тхорів отих поганих,
То сам Аякс нікчемний проти них!

Корнуел Гей, а подайте-но скоріше дуби!
Ось ми тебе, пройдисвіте упертий,
Нахабо знавіснілий, навчимо!

Кент Я вже старий учитися, мілорде,
У колодках. Я королю служу,
І він мене послав сюди до вас.
Зневажите його величність ви

І виявите непошану злісну,
Його гінця звелівши закувати.

Корнуел Гей, колодки! Я присягнусь життям,—
Ти в них посидиш до обіду.

Регана Ні.

Не до обіду тільки, а й до ночі,
І цілу ніч.

Кент Коли б я, пані, був
Собака батька вашого — негоже
Було й тоді б чинити так зо мною.

Регана А ти — його лукавий раб, і я
Так учиню.

Корнуел Цей чолов'яга, певно,
З тих розбишак, що нам сестра писала.
Гей, колодки!

Приносять колодки.

Глостер Насмілюся просити,
Щоб ваша ясність не робила так.
Вина на нім велика, і король,
Його хазяїн, сам його скарає.
Покара та ганебна, що йому
Ви приділили, падає звичайно
На ланців найпоганших, на злодіїв,
І візьме те король собі в образі,
Як піддасте його ви посланця
Такий нарузі.

Корнуел То моє вже діло.

Регана Ще тяжча є образа для сестри,
Що на її гінця напали гвалтом
За те, що чинить він свою повинність.
У колодки його!

Кента саджають у колодки.

Ходім, мілорде.

Регана й Корнуел виходять.

Глостер Мені тебе, бідаче, жаль, та герцог
Так повелів, а що вже він накаже,
Того змінити — знає цілий світ —
Не можна. Я проситиму за тебе.

Кент Не треба, сер. Втопився я, не спав,—
Тож висплюся, спочину, а тоді
Свистітиму собі. Десь заблукала доля,
А раптом знайде шлях сюди, до мене?
Прощайте, сер.

Глостер Негоже чинить герцог,
І сам нападсть на себе він накличе.
(*Виходить*)

Кент Державець наш, як приказка говорить,
Утік з дощу під ринву. Ну, ліхтарю
Земної кулі, присувайся ближче,
Щоб міг листа цього я прочитати.
Лише в біду потрапивши, дива
Ми бачимо. Я знаю, що писала
Цей лист Корделія. Вона ж бо добре
Мое нещастя відає. Вона
І ліки знайде. Відпочиньте, очі,
З дороги та з безсоння обважнілі,
Закрийтеся! Не хочу я дивитись
На цей паскудний дім. А ти, фортуно,
Ясніше усміхнися нам. Добраніч!
(*Засинає*)

СЦЕНА 3

Безлюдний степ.

Входить Едгар.

Едгар Я вирок чув собі і від погоні
В дуслі сховався. Скрізь мене шукають,
Всі гавані оточено, нема
Куди подітись. Я запоможуся
Одним лише: прийму на себе вигляд
Нікчемного обідранця, бродяги,
Що, як тварюка, між людьми живе,
Зневажений і гнаний. Я обличчя
Болотом закаляю, голе тіло
Покрию дрантям, дико розкуйовджу
Волосся — і блукатиму, нагий,
Під бурями небесними, на вітрі.
Я зустрічав таких бідах бездомних,
Що, виючи, втікають колючки
Та цвяхи у свої криваві руки —

І так тиняються по вбогих селах,
Ночують по хлівах, камінням биті,
І в люду то прокльонами страшними,
То просьбами скоринку добувають.
Проте ж і Терлігуд, і Том — це люди,
Це — щось. Один лише Едгар — ніщо.
(*Виходить*)

СЦЕНА 4

Перед замком Глостера.

Входять Лір, блазень і дворянин з королівського почту. Кент у колотках.

Лір Дивуюсь я: поїхали вони,
А посланця мого не відіслали.

Дворянин Іще вночі, як певно я дізнався,
Вони не готувались від'їздити.

Кент Привіт тобі, володарю!

Лір Це що?
Комедія ганебна?

Кент Ні, королю!

Блазень Ха-ха-ха! Глянь, які шорсткі на ньому підв'язки! Коней прив'язують за голову, собак та ведмедів — за шию, мавп — за попереки, а людей — за ноги. І по заслугі! У людей часто п'яти сверблять, так ось їм дерев'яні панчохи, щоб не чухались!

Лір Хто, хто зневажив так мого слугу,
Забивши в колотки? Хто він? Скажи!

Кент Королю, і вона, і він: ваш зять і доня.

Лір Неправда!

Кент Правда!

Лір Я кажу: неправда!

Кент Відповідаю: правда!

Лір Ні. Вони
Так не могли зробити!

Кент А зробили.

Лір Юпітером запрягнув, що ні!

Кент Запрягнув Юноною, що так!

Лір Вони того не сміли, не могли
І не хотіли. Сан мій так зневажить —
Це гірше, ніж убивство. Розкажи,
Чим прогрішився ти і як набрались
Вони одваги, щоб мого гінця
Так покарати?

Кент Вашого листа
Я їм привіз, королю, опустився
Навколішки, як звичай нам велить,
Не встиг підвестись — інший посланець,
Задиханий, спітнілий, надбігає
І, ледве дух одводячи, дає
Листа своєї пані, Гонерільї.
Листа того негайно прочитавши,
Вони гукнули челядь — та й на коні.
Мені ж сказали їхати за ними
І відповіді, наче ласки, ждати.
Та й косо ж як дивилися на мене!
А тут ізнову я зустрів гінця,
Що цим листом від пані Гонерільї
Ваш лист, королю мій, зустрів. Поганця
Я вмить пізнав: це був той грубіян,
Який величність вашу розгнівив.
У мене серце, владарю, горує
Над розумом. Я вихопив меча,
А він — у крик і всіх підняв на ноги.
Ваш зять і доня ваша прирекли
За вчинок мій оцю мені відплату.

Влазень Ге! Видко, зима не минулася, якщо тут дикі гу-
си пролітають.
(*Cnieae*)

Батько грошовитий,
Діти так і скачуть.
Коли батько в дранті —
Діти і не бачать.
Ех, повії-долі
Не потрібні голі!

Хоч що кажи, а ти зазнав стільки лиха через своїх дочок, що й за рік не перекажеш.

Лір О, як цей біль іде все вище й вище!
До серця йде! Я знаю цю хворобу!
Спустися нижче, туго нездоланна!
А де дочка?

Кент У графа, сер, у замку.

Лір

(до дворянина)

Не йди зо мною, зоставайся тут.

(Виходить)

Дворянин Чи ти вчинив не більшу тут образу,
Як ту, що оповів нам?

Кент

Ні. Чому

Прибув король із почтом невеликим?

Блазень От коли б тебе за це питання посадили в колодки, то було б катюзі по заслугі.

Кент

Чому, дурню?

Блазень Ми віддамо тебе в школу до комахні, аби ти знав, що взимку не працюють. Всі, що звикли винюхувати, де ліпше пахне, та ще й мають очі під лобом, знають, куди йти, опріч хіба невидющих. Один, може, з двадцяти не почув би, що тут смердить. Не хапайся за колесо, як воно котиться з гори, бо в'язи скрутиш. От коли воно йде на гору — тоді держись за нього, вивезе. Коли хто розумний дасть тобі кращу пораду, віддай мені мою, хай запоможе дурисвітам, бо вона від дурила.

Хто служить вам лише для зиску

Та заглядає в вашу миску —

Під дощик той майно складе,

А в бурю геть од вас піде.

Ну, що ж! Дурисвіт утікає,

А дурень пана не лишає.

Бувають шахраї дурні,

А дурні шахраями — ні.

Кент

Де ти цього навчився, дурню?

Блазень

Вже ж не в колодках сидячи, дурню.

Входять Лір та Глостер.

Лір

Зі мною не бажають розмовляти?

Недужі? У дорозі знебулися?

А! Хитрощі, омана, непокора!

Піди ще раз!

Глостер

Ви ж знаєте, королю,

Який на вдачу герцог запальний

Та впертий.

Лір

Помста! Смерть! Чума! Прокляття!

Він запальний! Ти чуєш, пане Глостер?

Я Корнуела із його жоною
Побачить хочу.

Глостер Владарю ласкавий,
Я волю вашу їм оголосив.

Лір Оголосив? Ти тямш, чоловіче,
Про що ідеться?

Глостер Так, ясний королю.

Лір Король побачить Корнуела хоче,
Дочку свою — улюблений отець.
Вони це знають? А, клянусь життям
І кров'ю! Запальний він? Запальний?
Скажи ти герцогові запальному...
Стривай... А може, й справді він недужий.
Хвороба нас примушує ламати
Обов'язки; за себе ми не можем
Відповідать, як тілу і душі
Сама природа насилає муки.
Стримуюся. Я, може, помилився,
Пойнятий гнівом, як слабого мав
За дужого. А, смерть усій землі!
(Глянувши на Кента)
Чого ж то він... Ні, бачу, добре бачу,
Що той від'їзд і все це — ошуканство.
Звільніть мого слугу! Піди скажи
І Корнуелові, й Регані: я
Із ними розмовляти хочу зараз,
Негайно! Хай прибудуть і мене
Покірно вислухають, бо звелю я
В них під дверима бити в барабан,
Допоки він не крикне: спить до смерті!

Глостер Хотів би я, щоб мир зайшов між вами!
(Виходить)

Лір О серце, серце! Тихше, заспокойся!

Блазень Крикни йому, як куховарка кричала в'юнам,
кладучи їх живими в пиріг; вона біла їх качалкою по голові і при-
казувала: «Заспокойтесь, ледарі, заспокойтесь!» А брат у неї був
добріший — так любив свою конячину, що мастив їй сіно маслом.

Входять Корнуел, Регана, Глостер і слуги.

Лір Вітаю вас обох!

Корнуел Привіт, королю!

Кента звільняють.

Регана Я рада вам, панотче.

Лір

Вірю я,
Що рада ти, а то візьму розлуку
Я з чесним гробом матері твоєї,
Як з гробом непотребниці.
(До Кента)

Ага,
Тебе звільнили. Ну, про це пізніш.
Регано любя, знай: твоя сестриця —
Негідниця. Вона, Регано, яструб,
Вона злобу мені сюди вселила!
(Показує на серце)
Я ледве можу говорити об цім...
Така зіпсута вдача, о Регано!

Регана Прошу вас, заспокойтеся. Ви швидше
Ладні постерегти її недбалість,
Аніж вона — обов'язки забути.

Лір

Що кажеш ти?

Регана

Повірити не можу,
Щоб свій обов'язок сестра забула.
Ну, може, їй хотілось почет ваш
Від п'яної розпусти відучити,—
Хіба ж то зле?

Лір

Прокляття їй!

Регана

О сер!
Ви вже старі, вже на краю життя ви,
Потрібна вам розсудлива рука,
Щоб вами керувала дбайливіше,
Ніж ви самі. Благаю вас вернутись
До Гонерільї, нашої сестри,
Сказати, що ви провинні перед нею...

Лір

Провинен я? Подумай, як це гідно:
«Кохана дочко, я уже старий,
Я непотрібний!..
(Стає навколішки)

На коліна ставши,
Прошу тебе, щоб з ласки ти своєї
Мені харчі давала та одежу?»

Регана

Облиште, сер. На жарти ці дивитись
Занадто прикро. Ще раз я прошу:
Верніться до сестри.

Лір

(підводяться з колін)

Нізащо, дочко!

Вона удвоє почет мій зменшила,
Дивилась непривітно, язиком
Мене діймала, наче та гадюка.
Нехай поб'є її небесна кара!
Нехай чума їй надламає кості
Кульготою гидкою!

Корнуел

Пху, пху, пху!

Лір

Ви, бистрі блискавки, вогнем сліпучим
Зухвалі очі засліпіте їй!
Ви, сонцем розколихані тумани,
Спадить на неї, і затруйте вроду,
І гордощі неситі оскверніть!

Регана

Боги могуті! Таж мене так само
Ви можете у гніві проклинати!

Лір

Ні, ні, Регано! Ти моїх проклять
Ніколи не заслужиш. Ти вродилась
Незлобною. У неї — очі люті,
У тебе — тихі, ніжні, миродайні.
Не здатна ти зменшити почет мій,
Розваг мене веселих позбавляти,
Перечити мені і на замок
Від мене замикатись. Розумієш
Ти свій обов'язок і те, що лучить
Отця з дочкою. Ввічлива ти, вдячна,
Ти пам'ятаєш, що тобі віддав
Свого я королівства половину.

Регана

Що ж далі, сер?

Лір

Хто смів мого слугу

Взять в колодки?

За сценою сурми.

Корнуел

То що за сурми там?

Входить Освальд.

Регана

Я знаю, це сестра. Вона писала,
Що буде тут.
(До Освальда)

Твоя це господиня?

Лір

А! Підлий раб, чия дешева гордість

Заснована на милості примхливій
Його велительки! Геть, геть, падлюко!

Корнуел Що хочете сказати ви, королю?

Лір Хто в колодки слугу мого забив,
Регано? Сподіваюсь, ти не знала
Про це... Хто там іде?

Входить Гонерілья.

Боги небесні!

Коли людей ви любите старих,
Коли слухнянство миле вашій владі,
Коли самі старі ви,— оступіться
За мене, станьте на моему боці.

(До Гонерільї)

Чи можеш ти на бороду оцю
Дивитися без сорому? Регано,
Невже ти здатна їй подати руку?

Гонерілья Чому ж би й ні, королю? В чім я винна?
Не все ж те злочин, що за злочин мають
На розум підупалі старики.

Лір О серце терпеливе! Як ти можеш
Це зносити? Чом слуга мій в колодках?

Корнуел Я закувать велів його, королю,
Хоч він на тяжчу заслужив науку.

Лір Ти? Як ти зважився?

Регана Панотче! Ви

Слабі тепер і кволі. Поверніться
До Гонерільї, доживіть у неї
Цей місяць і, зменшивши почет свій,
Тоді до мене прибувайте. Нині
Не в себе я, отож не маю змоги
Вас гідними запасами вбезпечить.

Лір До неї знов? Свій почет ізменшити?
Ні! Краше я під небом спати буду,
Боротимусь із вітром степовим,
Заприязнюю з вовком та совою!
Біда мені! До неї повернутись?
Та краше б я навколішки упав
Перед палким Французьким королем,
Що взяв дочку без посагу від мене,
Упав би, як звичайний зброєносець,
Щоб він прийняв на хліб мене ласкавий!

До неї повернутись? Краще ти
Порадь мені, щоб став я за раба,
За в'ючака у цього от лакузи!
(Дивиться на Освальда)

Гонерілья Як знаєте, панотче.

Лір

Не доводь
Мене ти до шаленства, дочко! Більше
Не буду вже тебе я турбувати.
Дитя моє, навіки попрощайтесь.
Але згадай: моя ти плоть і кров,
Моя дочка, тяжка моя недуга,
Сердечна рана — а проте, моя!
Пощо корити? Хай несвітський сором
До тебе прийде сам,— його твій батько
Не кличе, і в Зевеса-громовержця
На тебе грому карного не просить,
І вічному не скаржиться судді.
Подумай на дозвіллі, схаменися,
Стань кращою. Терпіти вмю я.
Я з рицарями житиму в Регани.

Регана Стривайте: я на вас не сподівалась
І ще не можу вас прийняти гідно.
Послухайтеся Гонерільї. Ви
Старі вже, пане, й розум ваш не завжди
У згоді з пристрастями. А до того ж...
Повірте, що сестра вам зла не зичить.

Лір Що ти сказала?

Регана Я сказала правду:
Півсотні рицарів — хіба ж не досить?
Та й то багато. Тільки клопіт з ними
Та небезпека. Здумайте самі,—
Чи ж то годиться мати в одному домі
Два почти, різним двом панам підлеглі?
Чи ж можна в добрій згоді їх держати?

Гонерілья Хіба моїх не вистачить вам слуг
Чи слуг сестри?

Регана А й справді, чом не так?
Коли б вони у чомусь прогрішилися —
Ми б покарали. Хочете у мене
Ви гостювать, то я прошу, королю,
Задля безпеки рицарів зоставить

Лиш двадцять п'ять: на більше ані місця,
Ані уваги я не приділю.

Лір Я все віддав вам...

Регана Віддали ви вчасно.

Лір Я вам велів опікуватись мною
І всім орудувать. Одно лише
Собі вбезпечив право я: держати
Сто рицарів. А ти про двадцять п'ять
Мені говориш. Так я вчув, Регано?

Регана Так, я ладна вам це сказати знову.
Не більш, коли зібрались ви до мене.

Лір Лиха тварюка кращою здається,
Коли рівнять з лихішою; хвали
Той годен, хто не гірший проти інших.
(До Гонерільї)
Піду до тебе. П'ятдесят удвоє
За двадцять п'ять складає, і мене
Удвоє більше любиш ти.

Гонерілья Владарю,
Навіщо двадцять п'ять, чи п'ять, чи десять
У домі тім, де челядь незліченна
Чинитиме, що ваша честь накаже?

Регана Навіщо хоч один там?

Лір А! Навіщо!
Покинь про це. Адже злидар останній
І в злиднях має радощі якісь.
Не дай людині більше, ніж їй треба,—
І ти її з твариною зрівняєш.
Ти — пані. Ну хіба ж ти для тепла
Убори носиш пишні та розкішні?
Навіщо, кажеш? О, чого ж мені
Тепер просити в неба, крім покари?
Ви немощного бачите, боги,
Нещасного, окривдженого діда —
Що ж! Як озлили в дочок ви серця
Супроти батька — батькові не дайте
Безсилля нерозумного, вогнем
Пойміть йому його старечу душу!
О! Хай ці сльози, ця жіноча зброя
Обличчя чоловічого не росить!
Відьми! Відьми! Я так на вас помщусь,
Що цілий світ... Так, світ я потрясу

Нечуваним, невиданим ще жахом!
Плачу ви ждете? Не заплачу я!
Є плакати причина, та це серце
На сто скалок розіб'ється раніше,
Ніж я заплачу... Блазню! Божевілля
Тут, над чолом!

Лір, Глостер, Кент і блазень виходять.

Корнуел Ходім, надходить буря.

Регана Цей дім малий: він короля не вмістить
Із челяддю.

Гонерілья Його безумство власне
Позбавило його притулку!

Регана Що ж,
Його б я радо прийняла у себе,
Якби не почет.

Гонерілья Так і я. Де Глостер?
Входить Глостер.

Корнуел Старого він провів — і повернувся.

Глостер Король в велике пересердя впав.

Корнуел Куди він іде?

Глостер Він велів зібратись
Всім у дорогу, а куди — не знаю.

Корнуел Хай чинить, що намислив.

Гонерілья Я прошу,
Щоб не вмовляли ви його зостатись.

Глостер Ох! Ніч надходить, вітер крижаний
Лютішає... Ні кущика кругом...

Регана О сер! Упертим людям придається
Тяжка наука. Браму зачиніть...
Свавільці, що його становлять почет,
На зле його підбити можуть легко,
І треба берегтися.

Корнуел Правда це.
Регана слушно радить. Зачиніть
Ворота, сер. Яка ж бо ніч іде!
Тікаймо швидше від грози страшної.

Виходять.

СЦЕНА I

Степ.

Буря з громом та блискавкою.

Входять Кент і дворянин, зустрічаються.

Кент Гей, хто це тут, опріч негоди злої?
Дворянин Той, хто у серці має злу негоду.

Кент А, знаю. Де король?

Дворянин Супроти бурі
Він бореться і вітер молить хижий,
Щоб той здмухнув у море суходіл
Чи хвилями поїняв страшними землю.
Волосся сиве він в одчаї рве,
А буревію поїриви шалені
Підхоплюють волосся й розвівають.
Він хоче,— він, мала земна людина,—
Перемогти ворожий дощ і вітер.
Під ніч таку, коли голодний вовк
І лев з ведмедем дбають лиш про те,
Щоб зберегти сухою власну шкуру,
З невикритою він бродить головою
І сам себе стихіям віддає.

Кент А хто ж із ним?

Дворянин Нікого, тільки блазень,
Що жартами образи хоче збути,
Які у саме серце той дістав.

Кент Сер, ви мені відомі, і тому
Наважуся я речі сповістити
Важливі. Розбрат виник потайний,
Незгоди обопільні зайнялися
Між Олбені та Корнуелом, знайте.
У них є слуги — в кого ж їх нема
Серед людей, що трони посідають? —
Ті слуги, як на правду говорити,
Вивідачі французькі. Через них
Усе відоме Франції, що в нашій

Державі діється,— і ворожнеча,
Та чвари серед герцогів, і те,
Як короля загнuzдано старого,
І джерело, з якого все те плине.
Я певно знаю — з Франції війська
Ідуть на землю роздрібнілу нашу.
Ім наша необачність у пригоді.
Уже в британських гаванях вони
Ладні підняти прапор свій одверто.
Коли мені ви вірите, спішіть
До Дувра: там ви знайдете людей,
Що вдячні будуть за правдиві вісті
Про лихо, що спіткало короля,—
Нечуване, аж серце з болю рветься,—
Я, шляхтич родом, звичаєм і кров'ю,
Вам без вагання доручаю це.

Дворянин

Ще слід би де об чім поговорити.

Кент

Не треба. Щоб упевнитися в тім,
Що більше щось являю я собою,
Ніж видаюсь,— розкрийте цей гаман
І те візьміть, що сховане у ньому.
Побачивши Корделію (а знайте,
Побачите її ви), покажіть
Цей перстень, і вона вам певно скаже,
Хто є той невідомий чоловік.
Що з вами розмовляє.

Грім.

Ну, та й буря!

Піду шукати короля.

Дворянин

Подайте

Правицю вашу. Ви сказали все?

Кент

Так, мало слів, зате ваги в них стільки,
Що переважають, може, всі слова.
Хто короля із нас зустрине першим —
Хай іншому подасть негайно голос.

Розходяться в різні боки.

СЦЕНА 2

Інша частина степу.

Буря триває.

Входять Лір та блазень.

Лір Дмїть, вітри, хай полопаються щоки!
Шалїйте! Дмїть! Ви, струмені кипучі,
Залїйте ураганами всі башти,
Шпилі на вежах наших затопїть!
Ви, вогняні сїрчані блискавиці,
Провісницї ударів, що ламають
Дуби в лісах, огнем своїм палїть
Старечу, сиву голову мою!
Разючий громе, землю розчави,
Розбий нїкчемні вилїпки природи
І сїм'я те по вітру розметай,
З якого люди родяться невдячні!

Блазень Ага, кумцю, свячена водичка в сухій хаті лїпша,
як дошова під голим небом? Добрий кумцю, а пішов би ти додому
та попросив благословення у своїх доньок: ця ніч не жалує ні муд-
реців, ні дурнів.

Лір Реви, лютуй! Грими і розливайся!
Дош, вітер, грїм, не дочки це мої!
Стихїї люті, не виную вас!
Я не віддав своєї вам держави,
Не називав вас дїтками своїми,
І вдячності не винні ви мені,
Тож грайтеся істотою моєю.
Я — раб ваш, бідний, кволий, недолугий,
Безсилий дід! І я, проте, взиваю
Рабами вас за те, що ви з'єднались
Із дочками злочинними моїми
І попліч з ними стали до війни
Проти такої голови старої,
Як ця! О! О! Яка страшна підлота!

Блазень Розумний той, у кого є домівка, щоб було де
прихилити голову.

Хто надумав жить без хати,
Мусить воші годувати,
Завжди доля жде така
По весїллі бідака.
Хто ногою заміняє

Те, чим серце бути має,
Не побачить тихих снів,
Плалучи від мозолів.

Не було, бач, іще ніколи красуні, що не викривлялась би перед дзеркалом.

Входить Кент.

Лір Ні, буду зразком терпіння. Зціплю уста!

Кент Хто тут?

Блазень Ковпак і вінець, дурень і мудрець.

Кент Королю мій! Ви тут! Таких ночей
Не любить навіть звір, що любить ночі;
У темряві бичує небо гнівне
Заблуканих і в житла заганняє.
Відколи я живу, таких потоків
Огню, таких страшних ударів грому,
Виття такого вітру та дощу
Не пригадаю. Стерпіти несила
Людині стільки мук і стільки жаху.

Лір Нехай боги, що грім у їх руці,
Його на супостатів нині вержуть!
Тремти, харцизе, втеклий від закону!
Ховайся, закривавлена правице!
Кривоприсяжнику і лицеміре,
Прелюбодію, нелюде лукавий,
Що вбивство потаємно замишляв,—
Дрижіть і полотнійте! О, зірвіть,
Людські гріхи, усі свої покрови,
Благайте в грізних суддів милосердя!
Я — та людина, що зазнала більше
Від інших лиха, ніж сама вчинила.

Кент Не має він чим голову накрити!
Державцю мій, тут близько є курінь,
Притулок там дадуть вам добрі люди,
Від громовиці сховище. А я
Піду до того дому, що твердіші
Серця в господарів його, ніж камінь,
З якого він збудований. Сьогодні —
Під ніч таку,— як я туди постукав,
Питаючи про вас, вони мене
Звеліли не пускати. Так, піду
І силоміць гостинності доб'юся.

Лір Думки туманяться.
(До блазня)

Ходімо, хлопче.

Що, холодно тобі, малий? Мені
Самому холодно.
(До Кента)

А де ж, друже,
Солома? Що за мудра штука — злидні!
Вони непотріб, покидьки усякі
На пишний обертають скарб. Ходімо
До куреня. Мій дурнику, мій блазню!
Я почуваю, що в моєму серці
Є закуток, якому жаль тебе.

Блазень

(співає)
Хто хоч маленький розум має —
На дощ і вітер не зважає,
Він щастя-долі зажива,
Хоч ллється дощ як з рукава.

Лір Правда, любий мій хлопче.
(До Кента)
Ходім, веди до того куреня.

Лір і Кент виходять.

Блазень Саме добряча ніч, щоб прохолодити розпусни-
цю; перше ніж іти, виречу пророцтво:

Як візьмуться попи робить, не говорити,
Як у пивце шинкар зречеться воду лити,
Як панство пишнее повчатиме кравців,
Як будуть на вогні палити джигунів,
Як по судах зачнуть судити справедливо,
Як шляхтич житиме без боргу всім на диво,
Як висохне язик брудної клевети,
Як злодій зважиться на чесну путь піти,
Як будуть лихварі на полі сіячами,
Як хвойди ставити почнуть високі храми,—
Тоді таких чудес зазнає Альбїон,
Що видасться усе — як дивовижний сон,
І навіть річ така химерна зовсім буде,
Що на своїх ногах ходитимуть всі люди.

Це провістить Мерлін, бо я живу перед його часами.
(Виходить)

СЦЕНА 3

Кімната в замку Глостера,

Входять Глостер і Едмунд.

Глостер Ох, тяжко, тяжко мені, Едмунде! Не до серця мені це жорстоке діло. Коли я просив у них дозволу дати йому притулок, вони забрали в мене собі на користування мій дім, заборонили мені, погрожуючи своєю неласкою, говорити з ним, заступатись за нього і хоч би там чим помагати йому.

Едмунд Це щось жахливе, щось нелюдське!

Глостер Слухай-но, тільки щоб нікому ні слова. Розбрат зайшов між герцогами, та коли б на цьому все кінчилось! Я сьогодні вночі одержав листа — про нього небезпечно говорити, я замкнув листа у себе в кімнаті. За образи, що їх тепер зазнає король, буде помста, частина військ уже вирушила, ми повинні стати на боці короля. Я розшукаю його і потайки стану йому в пригоді. А ти йди і забавляй розмовою герцога, щоб він не постеріг моєї допомоги королю. Коли спитає про мене, — я недужий, лежу в постелі. Якби навіть довелось за це вмерти, — бо мені такі смертю загрожують, — я не лишу свого короля, свого старого володаря напризволяще. Надходять дивні речі, Едмунде, — прошу тебе, будь обережний...

(Виходить)

Едмунд Про вірність, заборонену тобі,
І про листа довідається герцог
Негайно. Послуга це немала,
І я за неї те собі дістану,
Що тратить батько. Все дістану я —
Де старість никне, молодість буя!
(Виходить)

СЦЕНА 4

Частина степу. Курінь.

Входять Лір, Кент і блазень.

Кент Це тут, королю добрий. Увійдіть.
Такої ночі тиранія дика —
Людині затяжка.

Буря триває.

Лір

Лише мене.

Кент Ввійдіть сюди, володарю ласкавий.

Лір Мені ти хочеш розірвати серце?

Кент Своє раніш я розірву, королю!
Ввійдіть сюди.

Лір

Ти думаєш: то лихо,
Що нас гроза промочить до рубця?
Для тебе — справді. А тому, кого
Гризе страшна хвороба, не помітна
Недуга менша. Хай би од ведмедя
Ти утікав, а море на шляху
Зустрілося розбурхане,— назад
Побіг би ти ведмедеві у пашу.
Як вільний дух, то й тіло в нас чутливе.
Ця буря, що в моїм бушує серці,
Заглушує всі інші почуття.
Невдячні дочки! Боже мій єдиний!
Та це ж однаково, якби кусати
Мої уста цю руку почали
За те, що їм вона підносить їжу!
Та я помщусь. Ні, я не буду плакати!
Під ніч таку не дасть мені притулку!
Гуляй, неси та зливо! О Регано,
О Гонерільє! Доброго отця,
Що все віддав вам ширюю рукою,
Під ніч таку!.. Як близько до безумства!
Як страшно! Ні! Мовчатиму! Ні слова!

Кент Королю добрий, увійдіть сюди.

Лір

Прошу, зайти собі, влаштуйся на ніч;
Мені ця буря волі не дає
Про тяжчі речі думати. А втім,
Іду, іду.
(До блазня)

Заходь, хлопчино, перший.
Іди вперед, бездомний бідачисько!
Я помолюся перед сном.

Блазень заходить у курінь.

Бродяги,

Сіроми голі! Як на вас падають
Страшні удари бурі оцієї —
Чи ж можуть ваші голови неvkриті,
Худі тіла в подертому вбранні

З негодою жакливою боротись?
Занадто мало думав я про це.
Навчайся, багатію! Відчувай,
Що бідарі всякденно відчувають,
Віддай їм зайвину добра свого,
Щоб правда на землі запанувала.

Едгар

(у курені)

Дев'ять футів! Дев'ять футів! Бідний Том!

Блазень вибігає з куреня.

Блазень Не йди туди, кумцю. Там нечиста сила. Рятуйте мене! Рятуйте!

Кент Дай руку. Хто там?

Блазень Дух, дух,— він каже, що його зовуть Бідний Том.

Кент Хто там гарчить у соломі? Ану, виходь!

Входить Едгар у подобі божевільного.

Едгар Геть! Диявол женеться за мною! Крізь колючу темряву дме зимний вітер. Гей! Іди в свою холодну постіль і зогрійся.

Лір Ти все віддав своїм дочкам? І дожився до такого?

Едгар Дайте милостиньку Бідному Томові. Нечистий дух гнав його крізь вогонь та полум'я, бродами та чорторіями, драговинами й болотами, клав йому ножі під подушку і мотузки з зашморгом на його місце в церкві, сипав шурячу отруту йому в кашу, гордим робив його серце, примушував гасати конем по вузьких місточках, проклинати власну свою тінь, як зрадника. Присягаюсь усіма п'ятьма чуттями, Томові холодно. Ду-ду-ду, ду-ду, ду-ду! Хай боронять тебе боги від вихору, падачих зірок та пошесті! Дай що-небудь Бідному Томові, його мучить нечистий. От я його ледве не впіймав — от я його, от я його, ще раз, ще раз!

Буря триває.

Лір Що? Це дочки довели бідолаху до цього? Ти не міг нічого врятувати? Ти віддав їм усе?

Блазень Ні, він зоставив собі рядюгу, а то... нам усім було б соромно дивитись.

Лір Нехай усі хвороби, що таяться
В хисткім повітрі, щоб карать злочинців,
Твоїх жорстоких дочок опадуть!

Кент Сер, дочок він не має.

Лір Смерть тобі,
Брехливий рабе! Так занапастити
Людину можуть лиш недобрі дочки.
Чи то вже звичай, щоб отак батькам
Доводилось через дітей страждати?
Це справедлива кара, так! Батьки
Самі потвор нещасних породили.

Едгар Пілікок сидів на Пілікокській горі. Ух, ух, ух!

Блазень Ця ніч холодна всіх нас оберне на дурнів та шаленців біснуватих.

Едгар Стережись лихого духа! Слухайся своїх батьків, будь вірний своєму слову, не клянись, не перелюбствуй із жінкою ближнього свого, не давай гордошам посісти твою душу... Томові холодно!..

Лір Хто ти був такий?

Едгар Послужливий хлопець, гордий серцем і розумом, що завивав собі кучері, носив рукавички і капелюхи, догоджав хтивому серцю своєї коханки і чинив з нею нічні діла; присягався стільки разів, скільки разів одкривав рота, і кожну присягу ламав перед світлим оком небесним; хлопець, що засинав, обмірковуючи спокуси, і прокидався, щоб здійснювати їх. Вино я любив палко, гру в кості — ніжно, а в любові до жіноцтва міг заткнути за пояс турецького султана. Живучи з лукавим серцем, з легкою головою, з кривавою рукою, я був ледачий, як свиня, хитрий, як лис, несистий, як вовк, скажений, як пес, хижий, як лев. Не допускай, щоб рипіння черевичків чи шелест шовку віддали твое бідне серце жінці, не дозволяй носі твоїй наближатись до кубел розпусти, руці — до спідничок, перу твоєму — до рахункових книг лихваря і стережись нечистого. А зимний вітер усе дме крізь кущі терну. Він каже: гу-у, гу-гу, гу-гу!.. Дофіне, хлопчику мій, тсс! Нехай він мине нас!

Буря триває.

Лір Краще б тобі лежати в домовині, як стояти голу супроти цього розлютованого неба. І невже ж оце людина? Придивись-но тільки до нього. Він не завдячує черв'якові шовк, звірові — хутро, вівці — вовну, гірській кішці — мускус. Тут нас троє підроблених, ти — справжня людина. Неприкращена людина — це ж і є така от злиденна, гола двонога істота. Геть, геть усе позичене! Іди-но, розстebни тут!

(Рве з себе одежу)

Блазень Прощу тебе, кумцю, не вередуй. Ця ніч не годиться, щоб купатися. Маленький вогник серед дикого поля був би тепер як серце старого розпусника: дрібна іскорка, а все тіло — холодне. Диви-но! Мандрівний огник!

Входить Глостер із смолоскипом.

Едгар То лихий дух Флібертіджібет. Він з'являється, коли задзвонять на вечерню, а блукає до перших півнів. Від нього — павутиння та шпильки, косі очі, заячі губи. Він насилає на пшеницю сажку і кривдить бідолашні земні створіння.

Святий проходив Вітольд дорогою глухою
І тричі зустрічався з марою він нічною,

На місці став,
Ії заляв:

— Згинь, відьмо, згинь, хай буде бог зо мною!

Кент Як ви почуваєте себе, королю?

Лір Хто це?

Кент Хто такий?

Глостер Мені скажіть, що ви за люди?

Едгар Бідний Том, що їсть жаби, пуголовки, ящірки і тритони. Розпалившись серцем, він, як нападе його диявол, їсть коров'ячі кізьяки замість салату, ковтає старих щурів та дохлих собак, п'є зелену воду із стоячої калюжі. Його завсігди б'ють та січуть, карають і кидають у темницю. У нього було три одежини на спину, шість сорочок на тіло, кінь під верх і зброя.

Та миші й щури — от пожива для Тома,
Сім років уже — як єдино відома.

Стережіться мого гонителя. Геть, дияволе, геть!

Глостер І це, королю, ваше товариство?

Едгар Князь тьми — дворянин, він зветься Модо й Маху.

Глостер Споганилася наша кров і плоть,
Устаючи на нас самих війною.

Едгар Нещасний Том, як холодно йому!

Глостер Ходім, королю. Я не здатен більше
Коритися жорстоким дочкам вашим.
Хай звелено замкнуть мені ворота
І вас віддати бурі на поталу —
Намислив я знайти вас і повести
Туди, де жде на вас тепло та їжа.

- Лір* Стривай, поговорю з цим мудрецем.
Ну, звідки грім береться?
- Кент* Мій королю,
Прийміть, молю, запросини його.
- Лір* Порозмовляти хочу з цим фіванцем.
Скажи мені: у чім твоя наука?
- Едгар* Я вмю відганять нечисту силу,
Вбивати гадів.
- Лір* А скажи мені
Так, щоб ніхто не чув...
- Кент*
(до Глостера)
Просіть, мілорде,
Його до себе ще раз. Ум його
Туманиться.
- Глостер* Ну, що ж, воно й не диво:
Йому ж бо рідні дочки смерті зичать!
А де той добрий Кент? Казав він правду,
Вигнанець бідолашний. Кажеш ти —
Король наш розум тратить. Я тобі
Скажу, мій друже, що й мене черкає
Крило безумства. Був у мене син,
Що хтів мене зо світу цього звести,—
А я любив його так ніжно й щиро,
Як тільки батько може. Признаюсь —
Мене це божеволить. Що за ніч!
- Буря триває.
- Благаю вас, королю...
- Лір* О, пробачте...
Філософе шляхетний, прошу з нами...
- Едгар* Том Бідний змерз.
- Кент* Біжи в курінь, погрійся!
- Лір* Ходім в курінь!
- Кент* Ні, ні, королю, з нами!
- Лір* З філософом лишитися я хочу.
- Кент* Ласкавий лорде, втіште короля,
Нехай бере він і його з собою.
- Глостер* Беріть його з собою.

Кент Гей, хлопчино,
Ходімо з нами!
Лір Ну, афінцю мій,
Рушаймо...
Глостер Тихо! Ані слова! Тихо!
Едгар Роланд до вежі темної підходить,
А велетень відтіль: «Ух, ух!
Британський чую дух!»
Виходять.

СЦЕНА 5

Кімната в замку Глостера.

Входять Корнуел і Едмунд.

Корнуел Я помшуся, раніше ніж покину цей дім!

Едмунд Мені, мілорде, можуть закинути, що кров моя поступилась перед підданським обов'язком! Страшно й подумати.

Корнуел Бачу тепер, що не тільки через лиху свою вдачу брат твій хотів його смерті. Його серце мало право ненавидіти батькову підлоту.

Едмунд Лиха доля моя! Мені доводиться каятись у тім, що я стою за правду. Ось той лист, про який він казав,— звідси добре видно, що він — на боці французів. О небеса! Навіщо задумав він цю зраду? Навіщо склалось так, що я виказав на нього?

Корнуел Ходімо до герцогині.

Едмунд Якщо лист каже правду — скільки ж то клопоту буде вам!

Корнуел Правда стоїть там чи брехня, але цей лист і зробив з тебе графа Глостера. Розшукай батька, його треба взяти під варту.

Едмунд

(убік)

Коли я знайду його саме тоді, як він клопотатиметься за короля, то це ще покріпить герцогові підозри.

(До Корнуела)

Я йтиму далі правим своїм шляхом, хоч як тяжко боротися голосу обов'язку з голосом крові.

Корнуел Я звіряюсь на тебе, і в моїй особі знайдеш ти кращого батька, ніж рідний.

Виходять.

СЦЕНА 6

Кімната на фермі поблизу замку.

Входять Глостер, Лір, Кент, блазень і Едгар.

Глостер Тут краще, ніж під голим небом. Заходьте, прошу. Я подбаю, щоб вам було тут спокійно. Я ненадовго залишаю вас.

Кент Усю міць його розуму поборолла нетерпеливість. Хай нагородять вас боги за ласку вашу!

Глостер виходить.

Едгар Фратеретто кличе мене й розказує, що Нерон вудить рибу в озері Мороку. Молись, неповинний, і стережися злого духа!

Блазень Скажи мені, кумцю, божевільний — хлоп чи дворянин?

Лір Король, король!

Блазень Ні, він хлоп, що має сина дворянина; це мугир, що з великого розуму пре свого сина в дворяни раніш за себе.

Лір Нехай чорти з розпеченим залізом
Їх опадуть і тіло їхне колють!

Едгар Нечистий кусає мене за спину!

Блазень Божевільний той, хто вірить у ласкавість вовка, здоров'я коня, любов юнака і присягу повії.

Лір Хай буде так. Я кличу їх до суду!

(До Едгара)

А йди сюди, учений судіє.

(До блазня)

Ти сядь отут, громадянине вчений.

Ну, ви, лисиці!

Едгар Як очима світить!

А ви кого чаруєте тут, пані?

Через річку, Бетсі, плинь!

Блазень

(співає)

В неї човен протікає,
Вся тремтить вона, як тіль,
А чого — сама не знає.

Едгар Нечистий ганяється за Бідним Томом, соловейком тьохкаючи. Гоптанц вимагає у Тома в животі двох білих оселдців. Не крикай, чорний ангеле, у мене нема поживи для тебе.

Кент Що вам, королю? Годі тих думок!
Лягайте на перину, відпочиньте.

Лір Ні, перше суд. Гей, там, покличте свідків!
(До Едгара)
Ти, вдягнений у мантию судді,
Сідай на місце.
(До блазня)

Ти з ним поруч сядь,—
Обидва ви в однім ярмі вродились.

(До Кента)

Сідай і ти, товаришу судовий.

Едгар Нехай вершиться справедливий суд!
Гей, пастушку, ти заснув.
Вівці, глянь, зайшли у шкоду.
Тільки б ти в ріжок загув —
І лиху б одвів пригоду.

Тпрусь, мура кішко!

Лір Оцю першу постав перед судом, це — Гонерілья.
Присягаюсь перед шановною громадою, що вона вигнала геть бідного короля, свого батька.

Блазень Підійдіть сюди, пані. Ваше ім'я — Гонерілья?

Лір Вона не може від цього відмогтись.

Блазень Пробачте, мені здалося, що ви — стілець.

Лір Ось друга. Бачите цей косий погляд?
Він свідчить про її камінне серце.
Спнініть її... Огню! Огню! Мечів!
Наш суд — продажний. Нащо ти дозволив
Йї вислизнуть, лукавий судіє?

Едгар Нехай боги твій розум бережуть!

Кент О горе! Де ж терпіння те, королю,
Що ним ото хвалились ви не раз?

Едгар

(убік)

Ні, сльози ці мене сьогодні зрадять.

Лір Глянь, глянь! Собачки гавкають на мене!

Едгар На них я кину свою голову. Геть, прокляті собачата, відсіль!

Чорна, біла, утікай!
Хоч отруту в зубі май,
Спанієль ти будь чи хорт,
Покруч будь, лихий, як чорт,
Будь ти кущий чи з хвостом,
Всіх прогнати вміє Том:
Головою кине він —
Всі собаки через тин.
Тин-тин-тин!

Ану-бо, всі на храмове свято, на ярмарки, на базари! Бідний Томе, а торбинка в тебе порожня!

Лір Розітніть груди Регані. Подивіться, що в неї біля серця. З чого в природі виникають такі жорстокі серця?

(До Едгара)

Вас, сер, я беру до своєї сотні, тільки не до вподоби мені ваша одежа. Ви скажете, може, що це перське вбрання, а проте — надіньте інше.

Кент Тепер, королю, ляжте та спочиньте.

Лір Ану, годі там гомоніти... Затягніть запону. Так, так, так. Ми повечеряємо вранці. Так, так, так.

Блазень А я ляжу спати опівдні.

Входить Глостер.

Глостер А йди-но, друже. Де ж король?

Кент Він тут.

Його ви не тривожте: він тепер
Не при умі.

Глостер Послухай, чесний друже,
Подбай про нього. Змова є лиха
Його убити. Ноші он візьми
І віднеси мерщій його до Дувра:
Там знайдете і захист ви, й гостинність.
Не гайся. Півгодини промине —
І пізно буде, твій загине пан,
Загинеш ти і всі його боронці.
Бери ж його, бери! За мною, швидше!
Я виведу на шлях до порятунку!

Кент Спить мученик. Нехай же відпочинок

Надламаний твій розум покріпить,
Бо випроб ще зазнає він багато.

(До блазня)

Ходім, нести поможеш... Владаря
Ти не повинен кидать.

Глостер

Ну, скоріше!

Кент, Глостер та блазень виходять, несучи Ліра.

Едгар

Коли ми бачим, що біда напала
Людей, за нас і старших, і значніших,—
Нам власний біль від серця відлягає.
Тому страждати гірше, хто самотньо
Серед щасливих мучиться людей.
Наш дух тяжкі перемагає муки,
Як страдників товаришів знаходить.
Що розпач мій в порівнянні із лихом,
Яке в'ялить і сушить короля!
Ну, Бідний Томе, годі. Встань за правду!
На все тепер ти маєш бути готовий,
Щоб короля від мук урятувать.
(Виходить)

СЦЕНА 7

Кімната в замку Глостера.

Входять Корнуел, Регана, Гонерілья, Едмунд і слуги.

Корнуел

(до Гонерільї)

Поспішайте до герцога, вашого мужа, покажіть
йому цього листа: військо короля Французького уже на нашій
землі. Розшукати зрадника Глостера!

Регана Повісити зараз!

Гонерілья Виколоти очі!

Корнуел Віддайте його моему гніву! Едмунде, супроводь
нашу сестру,— негоже тобі бачити ту покару, якій ми піддамо тво-
го батька-зрадника. Скажи герцогові,— бо ти ж ідеш до нього,—
щоб він ні хвилі не барився, запобігаючи лиху. Ми теж про це
подбаємо. Ми будемо обсилатися прудкими гінцями. Прощай, любя
сестро. Прощайте, лорде Глостер.

Входить Освальд.

Ну, що? Де король?

Освальд Граф Глостер допоміг йому втекти.
Біля воріт зустріло їх із тридцять
Отих-от рицарів, що короля
Всю ніч шукали. А тепер вони,
З'єднавшись із графовим вояцтвом,
До Дувра рушили. Як я прочув,
Там нібито чекають друзі їх
Озброєні.

Корнуел Гей, коней герцогині!
Гонерілья Прощайте, лорде. Будь здорова, сестро!
Гонерілья, Едмунд і Освальд виходять.

Корнуел Прощай, Едмунде. Де той лиходій,
Де Глостер! Изв'язати й привести!
Слуги виходять.

Хоч відберемо ми життя йому,
Судових звичаїв не відступивши,
Та влада наша допоможе нам
Наш гнів неутолений вдовольнити.
Нехай хто хоче нас корить за лютість,
Йї, проте, нікому не утримать.
Ну, хто там? Зрадник?

Входять слуги з Глостером.

Регана Ви, проклятий лис!
Корнуел Зв'яжіть, та міцно, руки ці сухі.
Глостер Що це таке, ясновельможне панство?
Ми — друзі, ви гостюєте у мене...
Пощо ця зрада? Друзі, схаменіться!
Корнуел В'яжіть його, велю я вам!
Слуги в'яжуть Глостера.

Регана Тугіш!
Тугіше! А, мерзото віроломна!
Глостер Жорстока леді, я не віроломець.
Корнуел В'яжіть його!.. Ось ми тобі, гадюко...
Регана вчіплюється Глостерові в бороду.
Глостер Клянусь богами, чиниш ти ганебно!
Регана Така сивизна — і таке лукавство!

Глостер Волосся це, що рвеш ти, лиходійко,—
Воно живе, воно — твій звинувач!
Мої ви гості, сором вам мене
Розбійними руками ображати!
Чого ви хочете?

Корнуел Які листи
Ви з Франції, добродію, дістали?

Регана Кажі лиш правду: знаємо ми все.

Корнуел Які стосунки мав ти з ворогами,
Що висіли в Британії підступно?

Регана Чийм рукам ти звірив короля
Безумного? Кажі?

Глостер Листа одного
Я мав — і від сторонньої людини,
А не від ворога.

Корнуел Хитруєш!

Регана Брешеш!

Корнуел Куди послав ти короля?

Глостер До Дувра.

Регана До Дувра? Заборонено ж тобі
Під страхом смерті...

Корнуел Ну, відповідай!

Глостер Я зв'язаний стою, немов ведмідь.

Регана Нащо до Дувра?

Глостер Бачить я не хтів,
Як пазурами будеш виривати
Його примерклі очі ти, жорстока,
І як твоя сестра немилосердна
Йому ввіп'ється в царственее тіло
Своїми іклами, мов дикий вепр.
Коли під бурю в темряві пекельній
Блукав він серед степу, непокритий,—
Скажене море хвилею грізною
Зірки гасило, а недужий страдник
До сліз небесних додавав свої.
Якби під ту негоду страховинну
Вовки завили під ворітьми в тебе,—
Ти мусила б сказати: «Воротарю,
Піди і відчини!» Та знай же, знай:

Я ще побачу, як спаде на вас
Крилата помста, діти безсоромні!

Корнуел Ні, не побачиш. Гей, держіть його!
Я очі розтопчу твої ногами!

Глостер Рятуйте, хто до старості дожити
Надіється... О лютосте! О небо!

Регана І друге око, щоб було некривдно!

Корнуел Ти хочеш помсту бачити...

1-й слуга Стривайте,
Вельможний пане! Я з малечих літ
Слугую вам, та тільки-но сьогодні
Зробити можу послугу справдешню,
Вас зупинивши.

Регана Що таке, собако?

1-й слуга Коли б сама ти бороду носила,
Я вирвав би її! Чого ти хочеш?

Корнуел Що? Мій підніжок! Раб мій
(*Вихоплює меч і підбігає до слуги*)

1-й слуга Боронись!
(*Вихоплює меч, раниць Корнуела*)

Регана (до іншого слуги)
Подай меч! А, бидло знавісніле!
(*Схопила меч і разить 1-го слугу в спину*)

1-й слуга Ох, смерть моя!.. У вас лишилось око,
Щоб бачити над ним покару, графе.
Ох...
(*Умирає*)

Корнуел Не побачить... Геть, драглі огидні!
Ну, де ваш блиск?

Глостер Як темно! Страшно як!
Де мій Едмунд? Едмунде, розпали
Усі вогні, щоб спопелити клятих!

Регана Геть, зраднику! Даремно закликаєш
Того ти, хто ненавидить тебе,
Він викрив нам твоє лукавство чорне,
І надто чесний він, щоб пожаліти
Такого батька.

Глостер О, яке безумство!
Обмовлено Едгара неповинно!

Простіть мене, богове милосердні,
І синові щасливі дні пошліть!

Регана Гей! Викиньте за браму цей непотріб!
Нехай дороги носом він шукає
До Дувра. Герцогу, як ваша рана?
Вам боляче?

Корнуел Ох, тяжко! Герцогине,
Ходімо! Виженіть оцю безоку
Потвору. Здохлого раба жбурніть
На гнойовище... Я стікаю кров'ю...
Ох, як невчасно сталося це, Регано!
Дай руку.

Корнуел, підтримуваний Реганою, виходить. Слуги відв'язують Глостера й виводять його.

2-й слуга Як йому це поминеться —
Лихих я не боятимуся діл.

3-й слуга Коли вона спокійно доживе
Покилих літ — з усіх жінок почвари
Поробляться.

2-й слуга За графом нашим сивим
Ходімо, пошукаймо задля нього
Поводиря, якогось жебрака.
Хто зна, куди він зайде, бідолашний!

3-й слуга Иди ти сам. Я прядива добуду,
Білків з яєць, щоб до очей прикласти
Скривавлених. Хай небеса йому
В його тяжкому горі допоможуть!

Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Степ.

Входить Едгар.

Едгар Так, ліпше жити в цій ганьбі вселюдній,
Аніж ганебно вік свій марнувати
Серед облесників. Найнікчемніше,

Найгірше й найбридкіше сотворіння
Живе, проте, надією якоюсь
На краще. Переміни у житті
Страшні лише щасливим, а нещасні
Сміються з них. Привіт тобі, безплотний
І вільний вітре! Ти мене здмухнув
У прірву лиха, і мені тепер
Нема чого боятись. Хто такий
Іде там?

Входить Глостер, веде його дід.

Праві небеса! Мій батько
З жебрущим дідом! Доле, злая доле!
Коли б не примхи й насміхи твої,
Що через них нам світ цей осоружний,
З життям би не могли ми розлучитись!

Дід Добрий мій паночку, я був вашим підданцем і
підданцем вашого батька вісімдесят років.

Глостер Іди собі, мій приятелю добрий,
Мені ти не поможеш, а на себе
Біду накличеш.

Дід Невидючі ж ви,
Мій пане, і не знайдете дороги.

Глостер Нема дороги в мене. Що ті очі?
І зрячим будши, спотикався я.
Нас горе вчить, і мука нас лікує.
Ох, мій Едгаре, сину мій єдиний,
Невинна жертво батьківського гніву!
Коли б тебе руками я діткнувсь,
Я б показав тепер, що я видючий.

Дід Гей, хто тут?

Едгар

(убік)

О боги! Хто в світі скаже:

«Нещасний я!» Нещастя меж не має!

Дід Це Бідний Том, причинний!

Едгар

(убік)

Гірш була!

Тому ще не найтяжче, хто про себе
Сказать не може: «Я на всій землі
Найбільший страдник».

Дід Ти куди, нещасний?
 Глостер Хто він? Жебрак?
 Дід Жебрак і божевільний.
 Глостер Ще має крихту розуму, хто вміє
 Просити хліба. Цеї ночі, в бурю,
 Такого бідаря я стрів, що здумав:
 «Людина — черв». І пригадався син,
 Та ще на нього зле тоді я мислив.
 Тепер я знаю правду. Для богів
 Те саме ми, що мухи для хлоп'ят:
 Вони нас для розваги убивають.
 Едгар
 (убік)
 Що діяти? Як боляче вдавати
 Перед нещасним дурня, всім гидкого!
 (До Глостера)
 Хай небеса благословлять тебе,
 Хазяїне!
 Глостер Це голий той бідак?
 Дід Так, пане.
 Глостер То іди ж собі, на бога.
 Як ти до мене ще зберіг любов,
 То принеси одержину якусь
 Для голої істоти оцієї,
 Що виведе мене на Дуврський шлях.
 Дід Ох, пане, це ж безумець!
 Глостер Час настав,
 Що скрізь безумці водять невидющих.
 Іди ж, прошу, чини собі як хочеш,
 А тільки йди.
 Дід Йому я принесу
 Свою найкращу одіж, бідоласі,
 І хай буде, що буде.
 (Виходить)
 Глостер Гей, а йди-но
 Сюди, голяче!
 Едгар Бідний Том ізмерз.
 (убік)
 Як тяжко, як болоче прикидатись!
 Глостер Іди ж, іди!

Едгар

(убік)

А прикидатись треба.

(До Глостера)

Благословення боже на твої
Криваві очі!

Глостер

Знаєш ти дорогу

До Дувра?

Едгар І доріжки, і стежки. У Бідного Тома відібрано розум. Хай небо береже тебе, сину чесної людини, від лукавого. В Бідному Томові оселились відразу п'ять злих духів: дух розпусти — Обідікат, Хобідіденс — князь німоти, Маху — князь над злодіями, Модо — велитель душолюбів і Флібертіджібет — дух, що примушує орудувати косою та помелом, — він божеволить найми-чок. Хай боги бережуть тебе, пане.

Глостер

Візьми собі цей гаманець, бідахо,
Прибитий небом. У нещасті я,
І з цього ти для себе щастя маєш.
О небеса, і завжди так чиніть!
Хай багатій, що плаває в розкошах,
Сліпий до злиднів та нестатків людських,
Роздасть убогим надлишки свої!
Тоді не буде бідних і багатих,
Всі будуть рівні. Знаєш ти дорогу
До Дувра?

Едгар

Знаю, пане.

Глостер

Там бескет

Високий є, що загляда лякливо
В морську безодню. Тільки заведи
Мене на край бескету, я віддам
Усе тобі, що маю найдорожче,
І відпущу. Мене водити більше
Не треба буде.

Едгар

Дай же, пане, руку;

Том-бідолаха заведе тебе.

Виходять.

СЦЕНА 2

Перед замком герцога Олбенійського.

Входять Гонерілья та Едмунд. Ім назустріч — Освальд.

Гонерілья

(до Едмунда)

Прошу вас до господи. Дивне диво,
Що муж мій тихий вам не йде назустріч.

(До Освальда)

Ну, де ж хазяїн?

Освальд

Він у замку, пані,—

Та як же чудно він перемінився!

Йому сказав я про ворожий наступ —

Він усміхнувся. Я сказав йому,

Що йдете сюди ви,— він промовив:

«На лихо!» Я його оповістив

Про Глостерову зраду і про те,

Як син його молодший прислужився,—

Мене назвав він: бовдур і брехун.

Сумним вістям він радий, із веселих

Тривожиться.

Гонерілья

(до Едмунда)

Ви далі не ідіть.

Запав він у ганебне боягузтво

Та в нерішучість, бачити не хоче

Образ, які про помсту нам волають.

Та річ, що ми задумали в дорозі,

Повинна здійснитись. Рушайте швидше

До брата ви мого, зберіть війська,

Візьміть над ними владу. Я тим часом

Озброюся, а мужеві до рук

Дам веретено. Вірний цей слуга

За посланця між нами буде. Вмій

Про власне щастя дбати — і дистанеш

Ти скоро від коханої листа.

Візьми оце.

(Дає йому стрічку)

Мовчи... склони чоло...

Якби цей поцілунок говорити

Насмілився, тебе б він окрилив.

Іди ж і пам'ятай, що я сказала.

Едмунд

Я ваш до смерті!

(Виходить)

Гонеріля

Глостере коханий!

Які ж ви, чоловіки, не однакі!
Ти вартий найніжнішої любові,
А володі мною той нікчема.

Освальд

Наш герцог, пані преласкава, йде.
(Виходить)

Входить Олбені.

Гонеріля

Чи то вже я й свистка, як пес, не гідна!

Олбені

Ти пороку не гідна, Гонерілье,
Що вітер ним тобі в обличчя сипле!
Твоєї вдачі я боюсь. Людина,
Що зневажа того, котрий життя
Ій дарував, спинитися не може.
Та гілка, що надумала відпасти
Від дерева, засохне — і годиться
Лиш на чаклунське полум'я.

Гонеріля

Облиш,

Дурниці мелеш.

Олбені

Мудрість і добро

Гидкі здаються нелюдам гидким.
Ім тільки бруд до серця. О тигриці,
Що ви вчинили! Батька ви свого,
Старого, посивілого, що навіть
Ведмідь йому лизав би кволі руки,
Звели своєю лютістю з ума.
Як брат мій стерпів це? Як попустив,
Щоб мучено людину, від якої
Зазнав він стільки ласки і добра!
О! Як на землю не пошлють боги
Видимих духів злочини спинити,
То люди жертимуть одне одного,
Мов ті морські потвори.

Гонеріля

Боягузе!

Ганьби лиш варта голова твоя,
Твоя щока удару так і просить.
Безокий лоб у тебе! Ти не бачиш,
Що честь твою затоптано в багно,
Не тямиш навіть, що лише безумець
До лиходіїв чорних має жаль!
Де дів ти зброю? Прапори французів
Над нашим краєм, тихим та веселим,

Убивця йде в пернатому шоломі,—
А ти сидиш, як дурень доброчесний,
І скиглиш: боже! Що це? Відкіля?

Олбені Поглянь на себе, сатано! Жорстокість
Не так нам у дияволі страшна,
Як у жіночім образі.

Гонерілья Мели,
Порожня голово!

Олбені Та посоромся ж,
Лукаве сотворіння, і злобою
Не каламуть лиця свого рис!
Якби була моя правиця здатна
Моєї крові слухатись,— тебе б
Я розірвав. Та що ж! Ти — демон злий,
Але ти — жінка. Це тебе боронить.

Гонерілья Ти ба, який сміливець!

Входить гонець.

Олбені Ну, що чути?

Гонець Ох, паночку, впав герцог Корнуел
Від рук слуги свого, як збирався
Він Глостерові друге око вирвать.

Олбені Що! Очі в Глостера?

Гонець Слуга, якого
Він викохав, меча підніс на пана,
Жалем порушений. Тож Корнуел
На нього кинувся, убив його,
Та й сам упав, поранений смертельно.

Олбені Так, правда, є ще судді в небесах,
Що нас карають за тяжкі злочинства!
А як же бідний Глостер? Друге око
Утратив теж?

Гонець Так, пане мій, осліп.
Ось лист вам від сестри, міледі. Просить
Вона негайно відписати їй.

Гонерілья

(вбік)

Що ж... Рада я... А тільки удовою
Сестра зосталася, при ній Едмунд,—

І те, що я замислила, на мене
Упасти може, як гора тяжка!
(До гінця)
Листа я прочитаю й відповім.
(Виходить)

Олбені А де
Був син його, як мучили отця?

Гонець Сюди він їздив з панею моєю.

Олбені Його нема тут.

Гонець Я його зустрів,
Як він вертався.

Олбені Знає він про злочин?

Гонець Так, добрий пане. Це ж на батька він
Дав викази, а виїхав для того,
Щоб карі тій не быть на перешкоді.

Олбені О Глостере, живу я, щоб віддячить
Тобі за вірну службу королеві
І щоб за очі відплатить твої!
Ходімо, друже. Все мені розкажеш.
Виходять.

СЦЕНА 3

Французький табір коло Дувра.

Входять Кент і дворянин.

Кент Чи знаєте ви, чому король Французький так
раптово повернувся додому?

Дворянин Бо він виїхав з королівства, не все зоставивши
в порядку, і весь час, поки був тут, думав про ті справи, а через
них усій Франції загрожує велика біда, отож він і поїхав, бо мусив
бути там власною особою.

Кент А хто ж керує військом замість нього?

Дворянин Пан Лафар, маршал Франції.

Кент А ти не помітив, чи королева зажурилася, про-
читавши ті листи, що ти привіз?

Дворянин Так, сер, помітив добре. Бо вона
Читала при мені їх — і з очей
Котилися одна по одній сльози

На ніжні щоки. Бачилось, хотіла
Вона над власним смутком панувати,
Як справжня королева.

Кент

А! Її

Це схвилювало!

Дворянин

Так. Проте вона
Собою володіла. Сум і твердість
Боролись в ній, і це читать давалось
У неї на прекрасному виду.
Як сонце й дощ травневої пори
Змагаються, так на її устах
Сіяли дивно усміхи принадні,
Немов не знаючи, що чисті сльози
В очах її чудових появились
І котяться, як променисті перли.
Скажу одно: коли б усім журба
Так до лиця була, то ми вважали б
Її за найкоштовнішу окрасу.

Кент

А що вона казала?

Дворянин

Раз чи два
Вона шепнула з віддыхом тяжким,
Немов те слово їй давило серце:
«Мій батьку! Батьку!» Потім застогнала:
«О сестри! Сестри! Сором для жіноцтва!
Кент! Батько! Сестри! В бурю! Уночі!
Де ж милосердя?!» І свята волога
З її очей небесних полилась,
І вибігла з плачем вона — побути
На самоті з журбою.

Кент

То зірки,
Зірки керують долею людською,
Інакше-бо ніяка в світі пара
Таких дітей несхожих не зродила б.
Потому говорив ти з нею?

Дворянин

Ні.

Кент

Король тоді вернувся вже?

Дворянин

Так, сер.

Кент

Нещасний Лір живе у цьому місті.
Подеколи, під ясності хвилини,
Він згадує, чого ми прибули,
Але не хоче бачиться з дочкою.

Дворянин Чому ж то так?

Кент Гіркий, болючий сором
Гнітить його. Своім немилосердям
Благословення у дочки віднявши,
Її закинув у чужий він край,
Права її віддав недобрим дочкам,
Які серця собачі в грудях мають.
От що пече його, от що йому
З Корделією бачиться боронить.

Дворянин Нещасний!

Кент Ну, а як там Корнуел
Та Олбені?

Дворянин Вони в поході, сер.

Кент Ходім до царственого Ліра. Ти
Зостанешся при ньому. Є причина
Мені таїтись до часу,— а потім
Не пошкодуеш ти, що запізнався
Зо мною, невідомим. Ну, ходімо ж!
Виходять.

СЦЕНА 4

Французький табір під Дувром. Намет. Барабани і прапори.

Входять Корделія, лікар і воїни.

Корделія То він, то він! Його зустріли люди,
Безумного, як у негоду море;
Співа пісні він, голову собі
Повивши кропивою і куколем,
Болиголовом, бур'яном усяким,
Що в нас росте на полі. Розішліть
Негайно цілу сотню! Хай шукають
По всіх ланах його, по всіх долинах —
І перед очі наші приведуть.

Один з офіцерів виходить.

Скажи: під силу мудрості людській
Йому зцілити розум скалічений?
Хто зробить це — я все тому віддам!
Лікар Є ліки, королево. Найдорожчий
З-між них — то спокій. Він його не має.

Мені відомі засоби, якими
Його тривогу можемо ми приспати.

Корделія Небесні тайни, сили всі земні,
Із сліз моїх гарячих развітить
І порятуйте батька дорогого!
Шукать його! Шукати! Хай безумство
Не вкоротить нещасному віка!

Входить гонець.

Гонець Я з новиною, королево: йдуть
Сюди війська британські.

Корделія Ми це знаєм.

Готові ми належно їх зустріть.
О батьку мій! Це все, це все для тебе!
Король Французький, рушений жалем
До сліз моїх, мою вчиняє волю.
Не честолюбство нас веде на бій —
Свята любов і честь мого вітця.
О, швидше б знов його мені побачить!

Виходять.

СЦЕНА 5

Кімната в замку Глостера.

Входять Регана й Освальд.

Регана Чи виступили братові війська?
Освальд Так, пані.

Регана Й сам він з ними?
Освальд Через силу.
Із вашої сестри вояка кращий!

Регана Едмунд із паном розмовляв удома?
Освальд Ні, пані.

Регана Що там пише Гонерілья
Едмундові?

Освальд Не знаю.

Регана Він поїхав
У справах дуже пильних. Нерозумно
Було пускати Глостера сліпого

Живим: тепер його нещасний вигляд
Усіх людей озброює на нас.
Едмунд поїхав, щоб з жалю до нього
Життя йому стражденне увірвати,
А разом і про силу ворогів
Розвідати.

Освальд Повинен я його
Догнати і листа йому віддати?

Регана Ми завтра вирушаємо. Зостанься,
Путь небезпечна.

Освальд Ні, не може, пані.
Я маю від велительки наказ.

Регана Про що вона могла йому писати?
Ти, певно, знаєш... Розкажи... То, може...
Не знаю що... Тебе нагороджу я...
Дай прочитати листа.

Освальд Ні, ні, міледі.

Регана Я знаю, що вона не любить мужа,
Я в цьому певна. Я постерегла,
Як чудно й красномовно поглядала
Вона тієї ночі на Едмунда.
Вона тобі звіряє все.

Освальд Мені?

Регана Я знаю, що кажу. Тепер подумай:
Мій муж помер, з Едмундом я розмову
Тут щирю мала,— більше він до пари
Мені, як їй. Наздожени його
І в руки дай оцю йому записку;
А герцогині, як розкажеш їй
Про все, що чув, порадь навік забути
Ті дуросці, в які вона вдалась.
Коли ж ти зрадника сліпого стрінеш,
То пам'ятай, що нагороду щедру
Дістане той, хто укладе його
На вічний сон.

Освальд Зустрівши, доведу я,
Кому служу по-щирому.

Регана Прощай!

Виходять.

СЦЕНА 6

Поле недалеко Лувра.

Входять Глостер і Едгар, одягнений по-селянському.

Глостер Коли ж ми дійдемо на верховину?

Едгар Вже скоро. Чуєте, як тяжко йти?

Глостер Дорога нібито звичайна.

Едгар Ні,

На гору ми беремось. Чути вам,
Як море гомонить?

Глостер Ні, я не чую.

Едгар Не тільки зір, а й інші почуття
У вас притуплені.

Глостер А може, й справді!
Мені здається — голос твій змінився
І кращою ти мовою говориш,
Ніж досі.

Едгар Помиляєтесь. Я тільки
В одежі іншій.

Глостер Начебто ти став
Бистріший на язик.

Едгар Ходімо, сер.

Оце та верховина. Обережно!
Яка безодня! Мліє голова,
Як глянути. Ворони та галки,
Що в'ються там під нами, видаються
Мов хрущики! Над урвищем страшним,
До нас наполовину не дійшовши,
Людина причепилась і збирає
Там кріп морський. Жахливий заробіток!
Той бідолаха видається меншим
За власну голову. А он рибалки,—
Як мишенята, бродять узбережжям.
Велика барка — ніби вбогий човник,
А човник — ніби поплавець дрібний.
Не чути навіть, як реве вода,
Об камінь розбиваючись. Ні, годі!
Боюсь, що розум замується мій
І я впаду у прірву.

Глостер Де стоїш ти —
 Постав мене.

Едгар Обачно. Дайте руку.
 Ще крок — і ви на самому краю.
 Ох, тільки здумати!

Глостер Пустим мене.
 Ось маєш, друже, гаманця тугого:
 Там самоцвіт, бідасі цілий скарб.
 Нехай усі боги та чарівниці
 Тобі пошлють багатство! Відійди,
 Зо мною попрощайся, дай почути,
 Як віддаляється твоя хода.

Едгар Прошайте, сер.

Глостер Прощай, мій добрий друже.

Едгар
(убік)
 Цією грою хочу я зцілити
 Його від розпачу.

Глостер Боги високі!
 Зрікаюсь цього світу і тяжке
 Свое скидаю горе перед вами.
 Коли б я міг його терпіти довше,
 Коли б я міг чинити опір вам
 І вашій волі, що мене карає,—
 Життя могого світоч догорів би
 Спокійно сам. Якщо Едгар живий,
 Благословіть його! Прощай, мій друже.
(Стрибає й падає на місці)

Едгар Прошайте, сер!..
(Убік)
 Проте не розумію,
 Навіщо красти в себе скарб життя,
 Коли само життя веде до смерті!
 Якби насправді там він був, де думав,
 Кінець би всьому... Мертвий чи живий?
(Змінюючи голос)
 Гей, пане! Чуєте! Подайте ж голос!
 Озвіться! Мертвий він... Ні, оживає...
 Що вам таке?

Глостер Геть! Дай мені умерти!

Едгар Коли б із павутиння ви були,
 З повітря й пуху — і тоді б розбились

Доценту, полетівши в цю безодню.
А ви живі, ви дишете, ви цілі,
Здорові. Десять шогол ізв'язавши,
Ми верховини б тої не сягли,
Звідкіль ви впали. Чи ж не диво, сер?

Глостер Я впав чи ні?

Едгар З отого он шпиля
Високого. Збагніть: коли крилатий
Туди залине жайворон, його ми
Не бачимо й не чуємо... Та гляньте ж
Угору!

Глостер Леле! Я сліпий! Невже
Для страдників до смерті путь закрито?
Була б утіха нам, якби могли
Тиранову ми ошукати волю,
Життя позбувшись.

Едгар Дайте руку, сер.
Устаньте. Так. Ну, що? Є сила встоять?

Глостер Є, друже, є.

Едгар Це диво над дивами!
А хто це був, що з ним ви розлучились
Там, на шпилі?

Глостер Жебрак, бідаха голий.

Едгар Я тут стояв, і бачились мені
Два місяці замість очей у нього,
Носів у нього тисяча була,
Неначе хвилі, роги коливались,—
То сам нечистий. Будь же вдячний небу,
Сильнішому за всіх людей могутніх,
Що вберегло тебе від смерті, батьку!

Глостер Тепер затямлю: доти буду я
Терпіти лихо, аж само воно
Не крикне: годі! Лиш тоді умру.
Той, що ти кажеш, видався мені
Людиною. Щохвилі говорив він:
«Злий дух! Злий дух!» Це він мене привів
До тої прірви.

Едгар Заспокойся, друже,
Смирись душею... Хто то йде сюди?

Входить Лір, химерно прикрашений польовими квітами.
Розумне так ніколи б не прибралось.

Лір Ні! Вони мені нічого не можуть зробити за те, що я карбую гроші. Я — король.

Едгар Це видовище розриває мені серце!

Лір У цій справі природа вища за вмілість людську. Ось тобі гроші за вербунок. Цей чоловік держить лука, як те опудало. Натягніть мені стрілу на цілий ярд! Дивіться, дивіться! Миша! Тихо! Тихо! Оцього шматка підсмаженого сиру вистачить... О! Моя бойова рукавиця! Приміряю її на велетня. Принесіть алебарди. Ач, як славно полетіла птиця! На шмаття! На шмаття! Ф'ю! Скажи пароль!

Едгар Пахучий майоран.

Лір Проходь.

Глостер Що це? Який знайомий голос!

Лір А! Гонеріля з сивою бородою! Вони гладили мене, як пса, і казали, що у мене сиве волосся в бороді, коли воно було ще чорне. «Так»,— казали вони, коли я говорив «так», і «ні», коли я говорив «ні». «Так» і «ні» — це недобрі були божества. Коли дощ промочив мене і вітер змусив дрижати, коли грім гримів не вщухаючи, хоч як я про те благав,— тоді я зрозумів їх, тоді я їх збагнув. Геть, вони не хазяї свого слова, вони казали мені, що я — все! Неправда, лихоманка сильніша за мене!

Глостер Знайомий голос, так! Невже король?

Лір Король! Король! Від голови до ніг!
Погляну — і дрижать мої раби!
Та не лякайся: я тебе прощаю.
У чім твій гріх? Перелюб? То нічого.
І птах дрібний, і мошка золота
У мене на очах перелюб чинять.
Благословення блудові, коли
Син Глостерів, народжений неправо,
Добріший був до батька, ніж мої
На ложі чесному зачаті дочки.
Нехай цвіте розпуста, любовострастя,
Бо маю я потребу в вояках!
Поглянь же на оту манірну пані,
Що на виду зима холодна в неї,
Що головою строго так хита,
Почувши тільки слово «насолода»!
Знай: ані тхір, ні ярий жеребець
До ктивості палкішої не здатні!
Так. Це з жіночим тулубом кентаври!

До пояса — це божі сотворіння, а що нижче — те від диявола. Там — пекло, морок, сірчана безодня, вогонь, пара, сморід, зараза. Пху, пху, пху! Дай мені унцію мускусу, любий аптекарю, щоб я прочистив собі яву. Ось тобі гроші.

Глостер Дозвольте руку вам поцілувати.

Лір Я витру: тліном ця рука відгонить.

Глостер Зруйноване природи сотворіння!
О, світ увесь — нікчемний дим і прах!
Мене ти знаєш?

Лір Так, я добре пам'ятаю твої очі. Чому ти скоса поглядаєш на мене? Шкода праці, сліпий Купідоне, я не полюблю. Прочитай цей от виклик і придивись до писання.

Глостер Коли б сяло в кожній букві сонце,
І то не міг би їх я прочитати!

Едгар

(убік)

Сказав би хто — я зроду б не повірив,
Від цього серце може розірватись!

Лір Читай.

Глостер Чим? Оцими западинами?

Лір Ого! Он ти що таке! Ні очей у лобі, ні грошей у гаманці! Очам твоїм тяжко, зате гаманцеві — легко. А проте ж ти бачиш, що діється на світі.

Глостер Не бачу, а чую.

Лір Ти збожеволів! Людина і без очей може бачити, що діється на світі. Подивись ушима; бачиш, як отам суддя прискіпався до нещасного злодіячки! Слухай-но, я щось шепну тобі. Переміни місця: скажи тепер, хто суддя, хто злодій? Доводилось тобі бачити, як хазяйський пес бреше на жебрака?

Глостер Так, пане.

Лір І жебрак утікає від собачати. От тобі подоба влади: слухайся собаки, вона — вища сила.

Злий посіпако, ти — залитий кров'ю!
Спинись! Нашо розпусницю ти б'єш?
Бий сам себе: ти сам ладен би був
Чинити з нею те, за що бичуєш.
Лихвар повісив шахрая! Лахміття
Нам одкриває злочини, а пишна,
Підбита хутром дорогим одежа
Приховує. Позолоти порок —

І суд зламає спис об позолоту.
Немає винних на землі, нема —
Я вам кажу! Стаю на захист їм,
Бо маю силу засклепить уста
Всім суддям. Ти, скляні купивши очі,
Вдавай, як ті політики безчесні,
Що бачиш ти, чого не можеш бачить.
Стягни-но чоботи мені! Сильніше!

Едгар Ох, правда з маячнею тут сплелась!
В безумстві — розум світлий!

Лір Хочеш плакати

Над долею моєю, то візьми
У мене очі. Знаю я: ти — Глостер.
Терпливий будь. Ми плачемо тепер,
Та знай: людина, ледве народившись,
Кричить і плаче. Слухай, прокажу
Тобі я проповідь.

Глостер О горе, горе!

Лір Ми плачемо, вродившись, бо мусим
Дурну комедію на світі грати.
Цей капелюш... Ага! Чудова думка —
Всім коням ноги повстю обмотать...
Я це зроблю, скрадуся до зятів —
І раптом: бий! бий! бий! бий! бий!
Входить дворянин із слугами.

Дворянин Беріть його!.. Сер, ваша доня...

Лір Що?

Нема рятунку! У полоні я!
В руках у долі іграшка нікчемна.
Глядіть, поведіться ж зо мною добре.
Я викуп дам. Та лікаря пришліть.
Я ранений: аж видно навіть мозок.

Дворянин Вам буде все.

Лір Усе — мені одному?

Ох, від плачу солоний весь я став!
Слізьми моїми можна б поливати
Осінній порох...

Дворянин Володарю добрий...

Лір Умру відважно я, немов жених,
Без жалю й сліз. Не треба сумувати.
Панове, я — король. Вам це відомо.

Дворянин Ви — владар наш, і всі ми — ваші слуги.
Лір Що ж, оце життя. Ану-бо, доганяйте. Ну, ну, ну!
Лір вибігає. Слуги біжать слідом за ним.

Дворянин І злидаря в такому стані жаль;
Коли ж король так мучиться — немає
Тут слів людських. У нього є дочка,
Що змиє пляму чорную з природи,
Яку зробили інші дві дочки.

Едгар Низький уклін вам, рицарю шляхетний!

Дворянин Кажіть мерщій, чого вам треба, сер.

Едгар Чи справді буде битва незабаром?

Дворянин Це знає всяк, хто тільки має вуха.

Едгар Скажіть, будь ласка, близько вороги?

Дворянин Так, близько і на нас ідуть поспішно.

Едгар Спасибі, сер. Це все?

Дворянин Хоч королева
Іще тут справу має, та війська
Вже рушили.

Едгар Спасибі, сер, спасибі!
Дворянин виходить.

Глостер О, відберіть, боги, дихання в мене,
Щоб знову я спокусі не піддався
Свій вік собі самому вкоротить!

Едгар Ви, батьку, добре молитесь.

Глостер А що
Ти за людина?

Едгар Бідний чоловік,
Покірний долі. Чоловік, що вміє,
Стражданням навчений і лихом битий,
Будь милосердним. Дайте руку, пане,
Я заведу вас до житла.

Глостер Спасибі.
Нехай боги тебе благословлять!

Входять Освальд.

Освальд Попалась пташка! От і нагорода!
Ця голова безока мов зумисне
Сотворена, щоб збагатить мене!

Ну, зраднику старий, мерщій молись!
Добуто меч, кінець тобі прийшов!

Глостер Сильніше вдар, будь другом!

Едгар заступається за Глостера.

Освальд Ти, мугир,
Ти смієш зрадника обороняти?
Геть, бо хвороба, що його заїла,
На тебе перекинеться. Геть руку!

Едгар

(підроблюючись під селянську мову)
Овва, мосьпане, відступлюсь, аякже!

Освальд Пріч, бо здохнеш, як пес!

Едгар Ласкавий паночку, ідіть собі, куди йдете, і дайте пройти людям простим. А коли б мені оце й умерти, то не так-то вже й скоро. Не лізь-бо до старого, не сікайся, кажу тобі, а то я спробую, що міцніше: твій череп чи мій кулак. Я, хло', по-простому.

Освальд Геть, стерво!

Б'ються.

Едгар Ось я тобі перелічу зуби, мосьпане. Ану, під-
ходь! Овва, який страшний!

Б'ються. Освальд падає.

Освальд Ти вбив мене, підніжку! Забери
Мій гаманець — і тіло поховай,
Як хочеш жити на землі щасливо.
Листи, що маю, Глостеру Едмунду
Віддай: він десь у таборі британським.
Ох, смерть яка невчасна!
(Умирає)

Едгар

Ти мені
Відомий добре, підлий посіпако
Лукавої своєї господині!

Глостер Що? Вмер?

Едгар

Сідайте, батьку, відпочиньте.
Загляну я тим часом до кишень:
Листи, що він казав, мені ще можуть
Стать у пригоді. Він умер. Шкода,
Що від руки моєї. Ну, ламайся,
М'яка печатко! Тут нема ганьби:

Щоб ворогів думки недобрі знати,
Ми часто розриваєм їм серця,—
То що вже нам ці клаптики паперу.
(Читає)

«Згадай, як ми присягались одне одному. Ти маєш багато нагод убити його, і ти це зробиш, аби тільки хотів. Коли він вернеться переможцем — усьому край: я буду бранкою, а його постіль — моєю в'язницею. Визволь мене з ненависного тепла цієї постелі; його місце буде тобі нагородою за твій подвиг. Твоя дружина, — хотіла б я написати, — з відданістю й любов'ю, *Гонеріля*».

Будь проклята, мінливоросте жіноча!
Убити мужа чесного — і взять
Мойого брата на подружнє ложе!
В оцей пісок зарию я тебе,
Розпусників посланче нечестивий,
А герцогові дам цього листа
Під слухний час, щоб відав він про змову,
І розповім за смерть твою.

Глостер

Король

Слав з розуму. Яка ж міцна у мене,
Нешасного, на плечах голова,
Що стільки може витримати муки!
Ох, краще божевілля, щоб не знати,
Не бачити жахливої безодні,
Щоб стратить пам'ять, живучи в химерах!

Барабанний дріб віддалік.

Едгар

Давайте руку. Чути барабан...
Ходімо! Я вас заведу до друзів.

Виходять.

СЦЕНА 7

Намет у французькому таборі.

Лір спить на постелі. Лікар, дворянин та інші біля нього.

Входять Корделія й Кент.

Корделія

Мій любий Кенте! Як нагороджу
Тебе за добрість? Ані сил моїх,
Ані життя не вистачить на це!

Кент

У вашому визнанні — нагорода

- За все найвища, королево. Я
До ваших вух доводив тільки правду.
- Корделія* Твоя одежа дух мені смутить,
Лихі часи нагадуючи серцю.
Вдягнися краще.
- Кент* Не беріть у гнів,
Що в вигляді такому я з'явився.
Коли б мене дочасно упізнали,
Було б недобре. Тож прошу і вас
Мене тим часом нібито не знати.
- Корделія* Хай буде так, мій добрий лорде.
(До лікаря)
- Ну,
Як там король?
- Лікар* Він спить іще, міледі.
- Корделія* О праведні боги! Пошліть йому
Бальзам цілющий на душевні рани
І сивому, що з горя став дитям,
Верніть ви міць і розум проясніть!
- Лікар* Чи не збудить його, вельможна пані?
Він довго спав.
- Корделія* Чиніть, як каже вам
Наука ваша. Спить в одежі він?
- Дворянин* Так, ми йому наділи чисту одіж,
Як він запов у сон тяжкий, міледі.
- Лікар* Його ви не лишайте, королево:
При вас його належить збудить —
І певен я, що він спокійний буде.
- Корделія* Гаразд.
Музика.
- Лікар* Міледі, станьте ближче. Хай
Гучніше грають.
- Корделія* Милий батьку мій,
Коханий батьку! Хай мої уста
В уста твої здоров'я переллють!
Нехай цілунок мій уб'є отруту,
Яку піднесли інші дві дочки!
- Кент* О добра і ласкава королево!
- Корделія* Коли б ти навіть їм не був отцем,

І то в них жаль повинен був збудити
Цей сніг, що голову твою вкриває.
Цій голові — боротися з громами
Та з бурею? Страдальнику цьому
Вночі блукати голими степами?
Ворожий пес, що покусав мене,
І той би грівся в мене при вогні
Такої ночі. А тобі, мій батьку,
Мій батьку нездужалий, довелося
Шукати захисту в хліві свинячім,
З бродягами валяться на соломі!
О горе, горе! То ще дивина,
Що ти й життя із розумом не втратив!..
Прокинувся! Заговоріть до нього.

Лікар Ні, краще ви заговоріть, міледі.

Корделія Як маєте себе, королю наш?
Чи ви здорові, владарю ласкавий?

Лір Навіщо ви покликали мене
Із домовини? Ти — душа блаженна,
А я прикований до вогняного
Страшного кола, сльози по щоках
Течуть моїх, як олово гаряче.

Корделія Королю, ви мене впізнали?

Лір Так,
Ти — дух, я знаю. Ти давно померла.

Корделія Ще він далеко десь блука думками!

Лір Де був я? Де тепер? Що? День і сонце?
Ох, скільки мук зазнав я! Я б помер
Від жалощів, побачивши людину
В такій нарузі! Що мені сказать?
Ці руки — чи ж мої вони? Мої,
Від шпильки боляче. Проте не знаю,
Де я і що мені.

Корделія Королю, гляньте
І руки наді мною простягніть,
Благословляючи. Ні, ні, королю,
Не вам хилить коліна перед мене!

Лір Прошу тебе, не смійся з мене. Я —
Довірлива, недужа, беззахисна
Стара людина. Я боюся навіть,

Чи не зламався розум мій. Здається,
Тебе я знаю, знаю і його.

(Показує на Кента)

А де ж я, де? Що на мені за одяг?
Де ночував я? Ви, проте, не смійтесь.
Ладен я присягтись, що ця ось дама —
Моя Корделія, мое дитя.

Корделія Я, я, королю!

Лір Дай мені торкнутись
Твоїх очей. Так, сльози, теплі сльози!
Не плач. Коли у тебе єсть отрута —
Дай, вип'ю я. Дві інші без причини
Мене образили — у тебе є
Причина.

Корделія Ні, нема!

Лір Де я, скажи?
У Франції?

Кент У власнім королівстві.

Лір Благаю вас не кривдити мене.

Лікар Утіштеся, міледі. Шал страшний
Минувся, і єдина небезпека —
Це спомини про горе пережите.
Візьміть його до себе, заспокойте.

Корделія Королю, чи бажаєте пройтися?

Лір Прошу тебе не гніватись на мене,
Забути все, пробачити мені.
Старий я, донечко, і нерозумний.

Лір, Корделія й слуги виходять.

Дворянин Чи правда тому, що герцога Корнуельського
вбито?

Кент Суцця правда, сер.

Дворянин Хто ж веде його війська?

Кент Кажуть, Глостерів незаконний син.

Дворянин А Едгар, його вигнаний син, нібито в Німеччи-
ні з графом Кентом.

Кент Багато чого люди говорять. А ми дбаймо за своє,
війська вже підступають.

Дворянин Кривава буде битва. Прощайте, сер.
(*Виходить*)

Кент Справдиться незабаром задум мій.
Чи с'як чи так — усе розв'яже бій!
(*Виходить*)

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА I

Табір британських військ під Дувром.

Входять під звуки барабана з прапорами Едмунд, Регана, офіцери, воїни та інші.

Едмунд (*до офіцера*)
Довідайся, чи герцог довершив
Обіцяне, чи, може, хто йому
Навіяв іншу думку. Нетривалий,
Примхливий він.

Офіцер виходить.

Регана Боюся, що гінця
Сестри моєї щось лихе спіткало.

Едмунд Боюсь і я, міледі.

Регана Пане Глостер,
Ви знаєте мою до вас прихильність.
Скажіть же щиро, чи мою сестру
Ви любите?

Едмунд Так, я її шаную.

Регана А вам на ум ніколи не спадало
Мой сестриці мужа замінити?

Едмунд Міледі, думка ця не гідна вас.

Регана Мені здається — більше щось було
Між вами, як шаноба.

Едмунд Присягаюсь,

Нічого.

Регана Я ненавиджу її.

Мій любий пане, не звіряйте серця
Моїй сестрі!

Едмунд

Ніколи, будьте певні.
От і вона та герцог, муж її.

Гонерілья

Входять Олбені, Гонерілья і воїни.

(вбік)

Воліла б я програти бій рішучий,
Аніж сестрі Едмундом поступитись.

Олбені

Привіт, кохана сестро. Чув я, сер,
Що до Корделії прибув король
Із тими, хто не міг неправду стерпіть.
Де чесно виступати я не можу,
Там і хоробрим я не здатен бути.
З французами ладен я воювати
За нашу землю, та піднять меча
Не годен проти того, хто боронить
Окривдженого.

Едмунд

Це шляхетно, сер.

Регана

До чого ця балаканина?

Гонерілья

Краще

Порадьтеся, як з ворогом боротись.
Не час тепер для чвар отих родинних.

Олбені

Военну раду скликать я звелів —
Там дійдемо до певної ми думки.

Едмунд

Я зараз буду в вашому наметі,
Вельможний герцогу.

Регана

Ти, сестро, підеш

Із нами?

Гонерілья

Ні.

Регана

А це, проте б, годилось,
Прошу, ходімо.

Гонерілья

(вбік)

Все я зрозуміла!..

Гаразд, піду.

Входить Едгар, переодягнений селянином.

Едгар

Як ваша ласка, пане,
Із харпаком нещасним розмовляти,
Благаю вислухати мене!

Олбені

Ідїть,

Я дожену вас. Ну, кажи, що маєш.

Едмунд, Регана, Гонерілья, офіцери, воїни і почет виходять.

Едгар

Прошу вас перед боєм прочитати
Цей лист. Як буде ваша перемога —
Звелїть сурмою викликать мене.
Нікчемним я здаюся, та поставлю
Бійця вам перед очі, й ствердить він
Писання це. Коли ж судилось вам
Програти бій — усе на цьому світі
Ви стратите, нінащо розпадуться
Всі ваші задуми. Прощайте, пане,
Хай служить вам фортуна.

Олбені

Постривай,

Листа я прочитаю.

Едгар

Ні, не можна,
Мені це заборонено. Коли
Настане час, мене герольд покличе,
І я прийду.
(*Виходить*)

Олбені

Ну, що ж, бувай здоров.
Листа я прочитаю.

Входить Едмунд.

Едмунд

Вороги

Вже надійшли, готуймося до бою.
Відомості я маю зовсім точні
Про сили їх, і треба поспішати.

Олбені

Гаразд, я зволікатися не буду.
(*Виходить*)

Едмунд

Обом я сестрам клявся, що кохаю,
І кожна з них лютує так на іншу,
Як на змію лютує той, кого
Змія вкусила. А котру ж узяти?
Обох? Одну? Чи, може, ні одної?
Я не зазнаю ні з одною шастя,
Допоки друга житиме. Коли
Візьму вдову, то не втечу від помсти,
Не буде меж шаленству Гонерільї,
А в Гонерільї — чоловік живий.
Ну, що ж! У бої нам він ще придасться,
А там вона хай способу шукає

Його позбутися. Я знаю, він
Помилюватъ Корделію та Ліра
Замислив. Ге! Аби-но їх схопити,
То вже навряд чи хто допоможе їм!
Ет, годі міркувати, треба діять!
(*Виходить*)

СЦЕНА 2

Поле між двома таборами.

Чути гамір бою. Проходять під звуки барабана з прапорами Лір, Корделія та їхнє військо.

Входять Едгар та Глостер.

Едгар Спочинь тут, батьку, в затінку гостиннім
Оцього дерева. Молись, щоб правда
Перемогла неправду. Як вернусь я,
То з вістю доброю.

Глостер Хай небеса
Благословлять тебе.

Едгар виходить.

Гамір бою, потім — гасло відступу. Едгар повертається.

Едгар Тікай, старий!
Дай руку! Геть відсіль! Побито Ліра,
Його ж дочку захоплено в полон.
Дай руку, і ходімо.

Глостер Не піду.
Однаково людині, де загинуть!

Едгар Що? Знову ти запов у хоробливі
Свої думки? Годиться нам терпіть
І те, що ми на світ цей народились,
І з ним свою розлуку неминучу.

Глостер Так, правду ти говориш.

Виходять.

СЦЕНА 3

Британський табір під Дувром.

Входить як переможець з барабанами і прапорами Едмунд. Лір і Корделія — бранці. Офіцери, воїни тощо.

Едмунд Візьміть під варту їх і стережіть
До вироку верховного суда!

Корделія

(до Ліра)

Не першим нам, боровшися за правду,
В лиху біду потрапить довелось.
За тебе, батьку, я душею мучусь:
Коли б не ти — сміялась би я гордо
В лихе обличчя зрадної фортуни.
Скажи, чи нам побачити не слід
Тих сестер — дочок тих...

Лір

Ні, ні, нізачо!

В темницю швидше! Там співають ми будем,
Як ті пташки в неволі! Ти попросиш
Мого благословення — я впаду
Навколішки перед тобою, доню,
Щоб ти мене простила. Будем жити,
Молитися, співають, оповідати
Старі казки, метеликів барвистих
Крізь вікна споглядати, а спів'язнів
Про всі двірські розпитувать новини, —
Хто в милості, неласки хто зазнав, —
Розгадувать речей таємну суть,
Як мудреці, розвідачі від бога...
Тим часом чвари проминуть людські,
Подібні до припливів і відпливів
При сьйві місяця...

Едмунд

Ведіть їх геть!

Лір

Самі боги, Корделіє моя,
Такі-от жертви святять фіміамом.
Зо мною ти! Хто розлучить нас хоче —
Нехай огонь небесний украде
І викурить, як із нори лисиць.
Утри ж бо сльози! Ворогів раніш
Поточать черви, ніж вони примусять
Нас плакати. Ходімо.

Лір і Корделія під вартою виходять.

Едмунд

(до офіцера)

Капітане!

(Дає йому папери)

Візьми записку цю і йди за ними
В тюрму. Від мене маєш ти посаду;
Ще вищу матимеш, зробивши те,
Що тут написано. Нам час велить,
Як діять мусимо. Вояці сором
Буть м'якосердим. Не питай, іди,
Скажи лише, чи згоден ти вчинити
Наказане?

Офіцер

Так, згоден я, мілорде.

Едмунд

Иди ж, негайно виконай наказ
І сповісти, коли по всьому буде.
Мершій, кажу, не гай ані хвилини!

Офіцер

Возити хури і вівсом живитись —
Річ не моя. Та що людина може,
Зроблю як слід.
(Виходить)

Сурми.

Входять Олбені, Гонерілья, Регана, офіцери, почет.

Олбені

Сер, ви були одважні,
Фортуна вам сприяла. У полон
Забрали ви сьогодні супротивців,
Віддайте ж нам їх, щоб могли вчинити
Ми з ними так, як сан наш нам велить,
Та й власної пильнуючи безпеки.

Едмунд

Мені здається, сер, що я не схибив,
Нікчемного старого короля
Пославши до в'язниці. Вік його,
Високий титул зворушити можуть
Серця підданих, і тоді на нас
Підійметься повстання. Королеву
Теж ув'язнив я, маючи причини.
Ще буде час, віддам я їх на суд,
Та не тепер. Ми вкриті кров'ю й потом,
За другом друг ридає у тяжкі
Хвилини після найславніших битв.
Не місце і не час тут міркувати
Про Ліра та Корделію.

- Олбені* Згадайте:
Ви, сер, мені підлеглий, а не брат.
- Регана* Дозвольте міркувати нам про це.
Він нашими військами верховодив,
Моеї влади був представником
І сміло може вас назвати братом.
- Гонерілья* Не так-бо палко! Годен він на більше,
Ніж ти даруєш ласкою своєю.
- Регана* Мої від мене маючи права,
Найвищої досяг він верховини.
- Олбені* Сягне ще вищої, коли назвеш
Його ти мужем.
- Регана* Жартома, буває,
Ми кажем правду.
- Гонерілья* Ой, гляди, сестрице,
Гляди, чи не більмо на оці в тебе.
- Регана* Чогось нездужаю, а то знайшла б
Належну відповідь! Мілорде Глостер,
Бери мої війська і полонених,
Мої маєтки, статки — все твоє.
Перед очима всесвіту зову
Тебе своїм володарем і мужем.
- Гонерілья* Ти думаєш його тим ушасливить?
- Олбені* Твоїєї згоди не питають тут.
- Едмунд* Твоїєї теж, мілорде.
- Олбені* Так, байстрюче?
- Регана*
(до Едмунда)
Звели скоріше бити в барабан
І доведи, що владу я тобі
Свою дала.
- Олбені* Стривай! Тебе, Едмунде,
Як зрадника державного беру
Під варту я, а разом — і гадюку
Цю позолочену.
(Показує на Гонерілью)
Бажання ваше
Не може бути вволене, сестрице,
Бо вийшло б це жоні моїй на шкоду:
Вона заприятнилася з цим паном,

І як муж вам тее бороню.
Як заміж хочете, то покохайте
Мене,— моя дружина заручилась
Із іншим.

Гонерілья

От комедія!

Олбені

Едмунде,

При зброї ти. Вели в сурму сурмити:
Коли ніхто не з'явиться сюди,
Щоб чесним боем і судом господнім
Довести чорні злочини твої,—
Ось виклик мій.
(*Кидає рукавицю*)

У рот не бравши хліба,
Я виявлю, негіднику, тебе!

Регана

Ох, тяжко, тяжко!

Гонерілья

(*вбік*)

Віру в міць отрути
Я стратила б, якби було не так.

Едмунд

Ось відповідь!
(*Кидає рукавицю*)

Ганебно бреше той,
Хто зрадником посмів мене назвати!
Хай грає твій сурмач. Я доведу
На поединку з іншим чи з тобою,
Що честь моя не має плям.

Олбені

Герольде!

Едмунд

Герольде, гей! Сюди!

Олбені

На власну силу
Лише надійся: вояків усіх,
Кого водив ти в імені моєму,
Я розпустив.

Регана

Я мучусь!.. Трачу сили!..

Олбені

Вона недужа. Заведіть її
В мое шатро.

Регану виводять.

Входить герольд.

Олбені

Іди сюди, герольде.
Нехай сурма засурмить. Прочитай
Писання це мені.

Офіцер

Труби, сурмачу!

Сурма.

Герольд

(читає)

«Коли хто із людей значних чи рицарів волисть довести оружною рукою, що Едмунд, гаданий граф Глостер, не одну вчинив зраду перед вітчизною, нехай той з'явиться на трету сурму. Супротивник готовий боротись».

Едмунд Сурми!

Перша сурма.

Герольд Ще раз!

Друга сурма.

Герольд Ще раз!

Третя сурма.

Здаля чути відповідь сурми.

Входить Едгар, озброєний. Перед ним іде сурмач.

Олбені Спитай його, пощо на звук сурми
З'явився він?

Герольд Хто ви? Як вас на ймення?
Пощо прийшли на виклик?

Едгар Знайте, люди:
Ім'я мое загублене — його
Сточила зрада гострими зубами;
Проте стою не нижче родом я
За супротивця.

Герольд Хто ж ваш супротивець?

Едгар Хто смів назвать нахабно тут себе
Едмундом, графом Глостером?

Едмунд Це я.
Що далі?

Едгар Добувай свого меча,
Коли образив серце я шляхетне,—
Нехай це доведе твоя правиця.
Повинен я,— так честь мені велить,—
Тебе, хоч ти дійшов і слави, й сили,
Назвати зрадником перед богами,
Перед отцем твоїм і перед братом.
Так! Зрадник ти! Продав ти вінценосця

Великого, ти змову лиходійну
Чинив супроти нього. Скажеш — ні?
Я доведу оружною рукою,
Що правда цьому.

Едмунд

Слід би тут було
Ім'я спитати в тебе, та шляхетний
Ти маеш вигляд, і з речей твоїх
Нехибно можна рицаря впізнати.
Було б для мене краще й спокійніше
Відкласти поєдинок, та дарма.
Тобі в лице я кидаю твої
Обвинувачення. Ти — зрадник лютий!
Нехай отрута клепау твого
Тобі поллеться в серце! Хай цей меч
На цілий вік приспить його лукавство!
Заграйте в сурми!

Сурми. Поєдинок. Едмунд падає.

Олбені

Залишіть його
Живого!

Гонерілья

Глостере! Та це ж омана!
Навіщо проти рицарських законів
Ти з невідомим бився?

Олбені

Занімій,
Бо рота я заткну оцим папером.
Дивіться, сер. Злочинець ви найтяжчий.
Ось певний доказ.
(До Гонерільї)

Нащо виривати
Із рук листа? Він, бачу, вам відомий.
(Дає Едмундові листа)

Гонерілья

Кому мене судити? Тут моя
І влада, й сила.

Олбені

Знаєш ти цей лист,
Гадюко?

Гонерілья

Марні всі твої питання.
(Виходить)

Олбені

Ідіть за нею: в розпачі вона
Наважитись на щось жахливе здатна.
Один з офіцерів виходить.

Едмунд

Так, я вчинив усе, що кажеш ти,
Вчинив ще більше. Час усе розкриє.

Усе сказав і попросив його
Благословення. Та нещасне серце
Не стерпіло борні між чорним сумом
І радістю ясною — і розбилось.
Розбилось, усміхаючись.

Едмунд

Твої

Слова мене зворушили, і, може,
З них вийде ще добро. Та говори,
Ще маєш ти сказати щось.

Олбені

Коли

Ще тяжчі речі скажеш ти йому —
Не треба. Захлинувся я сльозами.

Едгар

І так ця повість довга, як сторіччя,
Для того, хто втікає від скорботи,—
Пощо ж було б розтягувати її?
В той час, коли у розпачі я плакав,
З'явився чоловік, що знав мене
Як старця божевільного, бридкого.
Дізнавшись, хто я, він обняв мене
Могутніми руками, і ридання
Його безумні небо потрясли.
Він оповів про себе і про Ліра
Найжалібнішу оповідь на світі.
І бачив я, що струни життєві
Одна по одній рвалися в нещаснім.
Та зазвучала враз сурма, і я
Лишив його в печалі смертній.

Олбені

Хто ж він?

Едгар

Вигнанець Кент. Одягшися слугою,
За королем, за ворогом своїм,
Він рушив і служив йому вірніше,
Ніж справжній раб.

Вбігає дворянин з закривавленим ножем.

Дворянин

Рятуйте!

Едгар

Що таке?

Олбені

Мерщій кажи, що сталося?

Едгар

Відкіль у тебе цей кривавий ніж?

Дворянин

Гарячий він, парує ще... З грудей
Його ми вийняли... Вона умерла.

Олбені

Хто вмер, кажи!

Дворянин

Дружина ваша, сер.

Сестру вона, Регану, отруїла
І в тім призналася.

Едмунд

Я слово дав

Обом — і недалеко вже до шлюбу.

Олбені

Несіть сюди їх — чи живих, чи мертвих.
Це суд небесний. Він жахає нас,
Але жалю не виклика.

Дворянин виходить.

Входить Кент:

Едгар

Ось Кент.

Олбені

Так, він. Не час вітати нам його,
Як то годиться.

Кент

Я прийшов сюди

Віддати королеві на добраніч.
Де він?

Олбені

Ох, справді ж, це найголовніше!
Де Лір і де Корделія, Едмунде?

Вносять тіла Гонерільї і Регани.

Ти бачиш, Кенте?

Кент

Що це, що таке?

Едмунд

Отак Едмунда люблено: сестра
Сестру з любові тої отруїла,
Щоб і собі укоротити віку.

Олбені

Закрийте лиця їм.

Едмунд

Ох, я вмираю...

Супроти вдачі хочу я вчинить
Учинок добрий. Я велів убити
Корделію і короля. Не гайтесь,
Біжіть до замку! Швидше!

Олбені

О, біжіть!

Летіть на крилах.

Едгар

Та куди ж, мілорде,

До кого? Хто дістав наказу? Дайте
Признаку, що скасовано наказ.

Едмунд

Візьми меча мого і занеси
До капітана.

Олбени

Та мерщій, на бога!

Едгар виходить.

Едмунд

Твоя жона і я йому звеліли
Повісити Корделію, а потім
Пустити чутку, нібито сама
Вона на себе наложила руки.

Олбени

Хай небо береже її! Візьміть
І винесіть його.

Едмунда виносять.

Входять Лір з мертвою Корделією на руках, Едгар, офіцери та інші.

Лір

О горе, горе!
Камінні люди ви, камінні люди!
Коли б у мене стільки язиків
І стільки пар очей — твердінь небесну
Я розвалив би! Так, вона умерла!
Од мертвого живого відрізняю я.
Так, мертва, як земля. Подать свічадо!
Як затуманиться його поверхня
Від дихання її — скажу тоді:
Жива.

Кент

Чи не кінець усьому світу?

Едгар

Чи провіщання того?

Олбени

Смерть і жах!

Лір

(держить пір'їну біля уст Корделії)
Перо заворушилося! Жива!
Ох! Це за всі страждання нагорода.

Кент

(падаючи навколішки)
Королю мій!

Лір

Іди від мене геть!

Едгар

Це чесний Кент, ваш друг!

Лір

Чума на вас,
Убивці чорні! Врятувать її
Я міг — та не втекла вона від смерті.
Корделіє, Корделіє, стривай!
Що? Що ти кажеш? Голос був у неї
М'який та лагідний, такий прекрасний!
Убив раба я, що тебе повісив.

- Офіцер* Це правда.
- Лір* Правда! Я колись мечем
Примусив би усіх їх пострибати...
Тепер старий я, в муках стратив сили...
Хто ви, скажіть, бо я недобачаю.
- Кент* Коли фортуна може похвалитись,
Що двох людей на світі і любила,
Й ненавиділа,— ось один із них.
- Лір* Сумний на вигляд. То невже ви Кент?
- Кент* Так, мій королю, це слуга ваш, Кент!
Де Кайюс, ваш слуга?
- Лір* Умер і згинув.
Він чесний був і зброєю як треба
Орудував.
- Кент* Це ж я, королю добрий.
- Лір* Побачимо.
- Кент* Я вас не покидав
Ані на крок в сумній мандрівці вашій.
- Лір* Що ж, радий я.
- Кент* Хто може там радіти,
Де темрява, жалоба, чорна смерть!
І старші дочки ваші вмерли.
- Лір* Так.
Можливо.
- Олбені* Він не знає, що говорить.
Даремно ми звертаємось до нього.
- Едгар* Це марна річ.
Входить офіцер.
- Офіцер* Едмунд умер, мілорде!
- Олбені* Що вам до того? Лорди й друзі чесні!
Освідчу вам свій намір. Полегшать
Ми будемо нещасному життя,
Як тільки зможемо. Я віддаю
Йому до рук його священний скіпетр.
(До Едгара й Кента)
Вам повертаєм ваші ми права
І додамо належні нагороди
За послуги. Хвала і шана чесним,

А вороги хай чашу зла доп'ють!
Дивіться, о!

Лір Найменшеньку мою
Повішено. Нема, нема життя!
Чому собака, кінь і щур живуть,
А ти не дишеш? Ти довіку вже
Не прийдеш, не воскреснеш, мила доню!
Прошу вас, розстебніть отут мені...
Спасибі, сер. Погляньте лиш на неї...
Погляньте на уста...
(Умирає)

Едгар Зомлів... Королю!

Кент О серце, розірвись!

Едгар Відкрийте очі,
Владарю...

Кент Не тривож його душі,
Дай упокоїтись. То тільки ворог
До мук життя вернуть його хотів би.

Едгар Умер.

Кент Він довго жив, чинивши вад собою
Насильство.

Олбені Внесіть усіх мерців.
Скорбота й плач — усе, що нам зосталось.
(До Кента й Едгара)
Вам, друзі, владу передам востаннє
І всі про королівство піклування.

Кент Далека путь прослалася мені.
Покликав ван. Я не відмовлюсь, ні.

Едгар Нас пригвітав цього часу тягар,
То вилиймо ж у слово серця жар.
Нам, молодим, такого не зазнати
І ряст, як він, так довго не топтати.
Виходять під похоронний марш.

МАКБЕТ

*Переклад Бориса Мен
(з участю Віктора Гуменюка)*

<i>Дункан,</i>	король Шотландії.
<i>Малкольм</i>	} його сини.
<i>Дональбайн</i>	
<i>Макбет</i>	} королівські воєначальники.
<i>Банко</i>	
<i>Макдуф</i>	} шотландські вельможі.
<i>Ленокс</i>	
<i>Росс</i>	
<i>Ментіс</i>	
<i>Ангус</i>	
<i>Кетнес</i>	} син Банко.
<i>Флінс,</i>	
<i>Сівард,</i>	граф Нортемберленд, англійський воєначальник.
<i>Молодий Сівард,</i>	його син.
<i>Сейтон,</i>	офіцер з Макбетового почту.
<i>Син Макдуфа.</i>	
<i>Англійський лікар.</i>	
<i>Шотландський лікар.</i>	
<i>Сержант.</i>	
<i>Старий.</i>	
<i>Трое вбивць.</i>	
<i>Леді Макбет.</i>	
<i>Леді Макдуф.</i>	
<i>Придворна дама.</i>	
<i>Геката.</i>	
<i>Три відьми.</i>	
<i>Привид Банко та інші примари.</i>	

Вельможі, дворяни, офіцери, солдати, слуги, гінці.

Місце дії — Шотландія, переважно палац Макбета;
наприкінці IV дії — Англія.

СЦЕНА 1

Пустельна місцевість. Грім і блискавка.

Входять три відьми.

1-а відьма Коли ще стрінемося ми
Під зливу, блискавки й громи?

2-а відьма Коли в бою якась одна
Здолає іншу сторона.

3-я відьма Нехай же швидше день мина.

1-а відьма Де ж зійдемося?

2-а відьма На пустирі.

3-я відьма Макбет там буде в тій порі.

1-а відьма Йду, котку! Жабин крик луна!

Всі Є зло в добрі, добро у злі;
Летім мерщій в туманній млі!

Зникають.

СЦЕНА 2

Табір біля Форреса. Чути бойові сигнали.

Входять король Дункан, Малкольм, Дональдбайн, Ленокс і почет. Назустріч їм іде поранений сержант.

Дункан Це хто — увесь в крові? Здається, зможе
Він нам про заколот усі новини
Розповісти.

Малкольм Це той сержант, боець
Рішучий і відважний, що мене
З полону визволив. Привіт, сміливцю!
Розкажуй, друже, королю про січу.
Як там?

Сержант Непевно. Наче два плавці
Знеможено зчепились і в безсиллі

Заклякли. Там безжальний Макдональд
(Злочинець справжній — сонмищем підлот
Негідника природа наділила)
Набрав на заході по островах
Ірландської піхоти. І фортуна
На кляті підступи його всміхнулась,
Немов повія. Але все намарно —
Макбет хоробрий (зватись так він гідний),
На неї не зважаючи, мечем,
Який димився кров'ю ворогів,
Як доблесті обранець
Пробив свій шлях, впритул з поганцем стрівсь.
Не ручкався, не церемонивсь з ним,
А розпоров од пупа аж до щік
І голову на мурі почепив.

Дункан О доблесний кузен! Достойний муж!
Сержант Як часом з сонцем вранішнім приходять
Шторми шалені і страшні громи,
Так радість, що здавалася близькою,
Затьмарилася. Знай, королю, знай —
Як справедливість і звитяга наша
Погнали геть ірландців прудконогих,
Норвезький владар влучив слушну мить
І свіжим військом при блискучій зброї
На нас напав.

Дункан Це наших полководців
Макбета й Банко налякало?

Сержант Так,
Як заєць — лева, горобці — орлів.
Коли казати широко, то немов
Гармати, що заряд подвійний мають,
Удвічі дужче били ворогів,—
Хотіли кров'ю свіжою умитись
А чи Голгофу нагадати їм,
Сказати важко...
Я слабну, помочі жадають рани...

Дункан Тобі твої слова і рани личать:
Ті й ті почесні. Лікаря йому!

Сержанта виводять.

Входять Росс і Ангус.

Це хто прийшов?

Ленокс Достойний російський тан.

Ленокс Як сяють очі! Незвичайну вість
Несе він.

Росс Короля — хай бог боронить!

Дункан Відкіль прибув, достойний тане?

Росс З Файфа,

Королю,— вже на наше військо стяги
Норвезькі прохолоду навівають.
Король Норвегії й кавдорський зрадник
На нас напали із численним військом.
Але Макбет, Беллони наречений,
В броню закутий, сміло в бій вступив—
Рука з рукою, груди із грудьми —
І загнуздав зухвалий дух,— ми врешті
Перемогли.

Дункан Яке то щастя!

Росс Нині

Свенон, король норвезький, просить миру;
Ми вбитих не дали йому ховати,
Аж поки у Сент-Кольмі він сплатив
Нам десять тисяч золотих данини.

Дункан Кавдорський тан нас більш уже не зрадить.
Иди ж із смертним ви роком до нього,
Макбета ж привітай кавдорським таном.

Росс Все виконано буде.

Дункан Що втратив той, то все Макбет здобуде.
Виходять.

СЦЕНА 3

Пустир. Лунає грім.

Входять три відьми.

1-а відьма Де, сестро, ти була?

2-а відьма Свиной труїла.

3-я відьма А ти ж де, сестро?

1-а відьма В матросихи сиділа.
У неї в пелені каштанів повно.

Вона все лущить, лущить їх та лущить...
«Дай трішечки»,— прошу.
А товстозада в крик: «Геть звідси, відьмо!»
Поплив на «Тигрі» муж її в Алеппо,
Помчу, як шур той без хвоста,
За ним услід, услід, услід.

2-а відьма А я подму ще вітерцем.
1-а відьма Красенько дякую за це.
3-я відьма І я своїм тобі повію.
1-а відьма Та й я вітрами володію.
В кожду гавань вони дмуть,
Скрізь, куди покаже путь
Компас моряка.
Висхне він, неначе сіно,
Сну не матиме й спочину
Ані вдень ані вночі,
Ледве-ледве живучи.
Щоб за тижнів тричі сім
Схуд, змарнів на диво всім,—
Хоч його й не потоплю,
Буде лихо кораблю.
Ось, дивіться!

2-а відьма Що це, що?
1-а відьма Палець. Лоцман вів судно,
Та пішов із ним на дно.
3-я відьма Чуєш, чуєш, барабан?
Йде Макбет, славетний тан.
Всі Линьмо, сестри, литьмо колом
Над водою і над долом,
Литьмо, сестри, литьмо, милі.
Тричі лине кожна з нас,
Тричі три — це дев'ять раз...
Стій... Закляття в силі.

Входять Макбет і Банко.

Макбет О, день цей — найстрашніший і найкращий.
Банко Чи тут до Форреса далеко?.. Хто це?
Які вони страшні і жалюгідні!
Так наче то не жителі землі,
Хоч ходять по землі. Хто ви такі?
Чи ви живі? Мене ви зрозуміли?

Здається, так,— бо до сухих губів
Пошерхлий палець кожна прикладає.
Сказав би: ви — жінки, якби не сиві
Ті ваші бороди.

Макбет Кажіть же, хто ви!

1-а відьма Макбете, славен будь, гламиський тане!

2-а відьма Макбете, славен будь, кавдорський тане!

3-я відьма Макбете, славен будь, король майбутній!

Банко Здрігнувся ти? Невже страшать тебе
Слова приємні? Ви ж, іменням правди,—
Примари ви чи ті, на кого схожі? —
Супутника шляхетного мого
Ви вшанували титулом достойним
Та віщуванням слави схвилювали
Й надією на трон. Мені ж нічого
Ви не сказали. Як спроможні ви
У засівах майбутніх розрізняти,
Чиє зерно зросте, чиє загине —
Скажіть мені,— ні ласки я не жду,
Ані погроз я ваших не злякаюсь.

1-а відьма Будь славен!

2-а відьма Славен!

3-я відьма Славен!

1-а відьма Ти менший від Макбета, але більший.

2-а відьма Ти щастя маєш менше — й щасливіший.

3-я відьма Ти не король, а родиш королів.
Макбету й Банко — слава і хвала!

1-а відьма Хвала і слава Банко і Макбету!

Макбет Стривайте-но, віщунки загадкові!
Вмер Сінел, батько мій, я— тан гламиський.
Це ясно. Та живий ще тан кавдорський
І благоденствує. А королем
Шотландії мені не легше стати,
Аніж кавдорським таном. Звідки в вас
Ці вісті дивні? Й звідки ви самі,
Й чого нас серед пустиря спинили
Вітанням віщувальним? Ну, кажіть!

Відьми зникають.

- Банко* В землі є бульбашки, як і в воді,
Оце й були вони. Та де поділись?
- Макбет* Розтанули. Те, що здавалось тілом,
Розвіяв вітер. Жаль, та вже нема їх.
- Банко* Але чи справді тут вони стояли,
Чи ми з тобою блекоти наїлись?
- Макбет* Твої нащадки — королі.
- Банко* А ти
Сам будеш королем.
- Макбет* А ще ж і таном
Кавдорським, чи не так? А хто це йде?
Входять Росс і Ангус.
- Росс* Король зрадів, про успіх твій почувши,
Макбете славний. А коли читав,
Як ти здолав бунтівника в двобої,
У нім хвала із подивом змагалась
Нічим, і решту дня він пильно стежив,
Як ти прорвав норвезькі щільні лави,
Безстрашний перед видивами смерті,
Що ти їх сам створив. Тим часом вісті
Летіли з бойовища ненастанно,
І додавала кожна з тих вістей
Похвал тобі, спорі королівства,
Складаючи їх до підніжжя трону.
- Ангус* Король тобі подяку шле й до себе
Запрошує. Там буде й нагорода.
- Росс* На запоруку більшої шаноби
Звелів тебе король наш величати
Кавдорським таном. З титулом новим
Вітаю!
- Банко*
(убік)
Як? Диявол правду мовив?
- Макбет* Кавдорський тан живий. Навіщо в шати
Чужі мене влягати?
- Ангус* Ще живий він,
Та за тяжку провину він життям
Заплатить. Чи з норвежцем був у спілці,
Чи заколотнику допомагав
Таємно він, чи з обома вітчизні

Він на загибель діяв — я не знаю,
Але в державній зраді він признався
І вже не тан.

Макбет

(убік)

Гламиський тан, кавдорський,

А там — корона.

(До Росса й Ангуса)

Дякую вам щиро.

(Стиха, до Банко)

Чи віриш ти, що будуть королями

Твої нащадки? Так сказали ті,

Що таном нарекли мене кавдорським.

Банко

(стиха, до Макбета)

Коли їм вірити, то можна мріять

Про королівський трон. Та це — страшне.

Щоб повернути лихо, сили тьми

Нам іноді облесно шепчуть правду

І зваблюють нас чесністю в дрібницях

У глибочинь облуди.

(До Росса й Ангуса)

На кілька слів, кузени.

(Стиха розмовляє з ними)

Макбет

(убік)

Вже збулися

Два віщування — як пролог до драми,

Де тема — царство.

(До Росса й Ангуса)

Дякую, панове.

(Вбік)

Ні злом не може бути, ні добром

Ця заохота надприродна. Справді,

Якщо це зло, чом з успіху воно

І з правди почалось, — я ж тан кавдорський!

Якщо добро, чого ж від дум жахливих

На голові встає волосся дибом

І серце мов скажене в ребра б'є

Наперекір природі? Страх уявний

Від справжнього ще більше нас лякає.

Сама лиш думка про ймовірне вбивство

Притьмарила мій ум, зв'язала руки,

Весь світ навколо мене обернула

В порожню тінь.

Банко

(до Росса й Ангуса)

Хвилюється він тяжко.

Макбет

(убік)

Нехай, вінець пообіцявши, доля
Сама мене й вінчає.

Банко

В новім стані

Йому, неначе в одязі новому,—
Незручно чується.

Макбет

(убік)

Е, будь-що-будь!

Покаже час, яку обрати путь.

Банко

Достойний гане, ми ждемо на тебе.

Макбет

Пробачте, друзі. Спогади обсіли
Мій розум стомлений. Але ваш труд
Я записав у серце і щодня
Читатиму. Ходім до короля.

(Стиха, до Банко)

Про все подумай, що тут сталось. Згодом,
Коли все зважимо, з тобою ми
Відверто поговоримо.

Банко

(стиха, до Макбета)

Охоче.

Макбет

(стиха, до Банко)

А поки що — мовчи. Ходім.

Виходять.

СЦЕНА 4

Форрес. Зала в палаці.

Фанфари.

Входять Дункан, Малкольм, Дональбайн, Ленокс і почет.

Дункан

Кавдора страчено? Вернулись ті,
Кому я доручив це?

Малкольм

Ні, владарю.

Вони ще не вернулись. Та мені

Один із свідків страти розповів —
У всім признався зрадник, і прощення
У вашої величності благав,
І широко каюся. З життям прощався
Достойніше, як жив. Він смерть прийняв,
Неначе здавна помирати вчився,
І найдорожче він відкинув, ніби
Пусту дрібницю.

Дункан

Ні, не вмієм ми
Із виразу облич думки читати.
Адже цьому васалові я завжди
Так довіряв.

Входять Макбет, Банко, Росс і Ангус.

О мій кузене славний!
І досі на мені важкий тягар
Невдячності. Але ти мчав так прудко,
Що і найшвидшим крилам нагороди
Тебе не наздогнать. Хотів би я,
Щоб меншими були твої заслуги,
Віддячити тоді я зміг би гідно
За них. Тепер сказати мушу так:
Твої заслуги вищі від подяк.

Макбет

Служу величності я вашій вірно —
У цім обов'язку є й нагорода.
Приймати послуги належить вам,
Нам — бути дітьми й слугами престолу
Й робити все, щоб заслужити вашу
Любов і шану.

Дункан

Бажаним будь гостем.
Тебе ростив я й дбатиму, щоб далі
Ти виростав. Мій Банко благородний!
Ти заслужив не меншого, — хай це
Відомо буде всім. Дозволь тебе
До серця пригорнуть.

Банко

Як в нім дозрію,
Ваш буде урожай.

Дункан

Такого щастя
Я повен, що воно сховатись прагне
У росах смутку. Діти рідні, тани,
Усі, хто поруч з троном нашим, — знайте:
На нього право ми передаєм
Своєму первістку Малкольму й титул

«Принц Кемберлендський» надаєм йому.
Та не лише йому шаноби знаки —
Вони сіятимуть, неначе зорі,
На всіх достойних. В Інвернес, Макбете,
Рушаймо, нашу дружбу закрити.

Макбет Важкий мені спочин, що вам не служить.
Повинен сам я вісником помчати —
Дружину звісткою про ваш приїзд
Потішити.

Дункан Кавдоре мій достойний!

Макбет

(убік)

Принц Кемберлендський на шляхах моїх —
Проб'юся чи спіткнусь об цей поріг!
О зорі, в душу не світить мою —
Глибокий, чорний замір я таю!
Померкніть, очі, коли вас страшить
Те, що рука ця має довершити!
(Виходить)

Дункан Так, добрий Банко, він одваги повен,
Його хвалити — наче на бенкеті
Розкошувати. Ідьмо вслід за ним.
Він поспішив, щоб гідно нас прийняти.
Який безцінний родич!

Фанфари.

Виходять.

СЦЕНА 5

Інвернес: Зала в замку Макбета.

Входить леді Макбет, читаючи листа.

Леді Макбет «Вони мене перестріли в день перемоги, і я незабаром пересвідчився, що знання у них вищі за людські. Я запалав бажанням розпитати їх докладніше, але вони розтанули в повітрі. Не встиг я отямитись, як з'явилися посланці від короля і привітали мене кавдорським таном, титулом, що ним незадовго до того мене вшанували оті віщі сестри, пророкуючи мені ще більшу велич словами: «Макбете, славен будь, король майбутній!» Вважаю за обов'язок сповістити про це тебе, найдорожча співучаснице мого величчя, щоб ти, бува, не втратила належної тобі радості,

не відаючи про ту велич, яка на тебе чекає. Збережи це в своєму серці і до зустрічі».

Гламиський ти й кавдорський тан і станеш
Тим, що провіщено тобі. Одначе
Всмоктав ти надмір людяності разом
Із молоком, щоб вибрати шлях короткий.
Ти честолюбний і величчя прагнеш,
Але без злочину зійти бажаєш
На висоту й, невинним залишившись
І чесно гравши, виграти обманом.
Ти чуєш клич: «Зроби — і все твоє!»
І стримує тебе лиш тільки страх,
Але не небажання! Йди сюди —
Свій дух тобі я в ухо увіллю
І владним словом знищу перепони
Поміж тобою й золотим вінцем,
Що доля ним і сили надприродні
Тебе вінчали.

Входить слуга.

Що сказати маєш?

Слуга Король надвечір буде тут.

Леді Макбет Безумцю!
Та з ним же твій владар. Коли б це так,
То він давно мене оповістив би.

Слуга Пробачте, правда це. Наш тан в дорозі.
Гіняця послав до вас поперед себе —
Той так засапався, що ледве-ледве
Міг говорить.

Леді Макбет Подбай про нього. Звістку
Важливу він приніс.

Слуга виходить.

І крук на мурі
Захрип, прокаркавши про цей фатальний
Приїзд Дункана в замок. Духи смерті,
Сюди, до мене! Стать мою жіночу
Змініть, від голови до п'ят наситьте
Злобою лютою, згустіте кров,
Не допускайте жалощів до серця,
Щоб наміру жорстокого мого
Й рішучості незламної природа
Не похитнула каяттям. До персів

Моїх прилиньте, оберніть у жовч
Їх молоко, о демони убивства,
Хоч де б ви злу служили. Темна ноче,
Зійди, вповита хмурим димом пекла,
Щоб ніж тих ран, яких завдасть, не бачив,
Щоб небо, розірвавши мли покрови,
Не закричало: «Стій!»

Входить *Макбет*.

Великий тане
Кавдору і Гламісу, потім — більший!
З нікчемної сучасності мене
Твій лист підніс на височінь, і от
Живу майбутнім я.

Макбет

Моя любове,

Дункан приїде на ніч.

Леді Макбет

А коли

Від'їхать має?

Макбет

Завтра.

Леді Макбет

О, ніколи

Йому того вже «завтра» не побачить!
Твоє обличчя, тане мій, мов книга,—
В нім дивні речі можна прочитати.
Щоб обдурити всіх, сам будь як всі:
Надай привітності очам і мові,
Безвинним квітом стань, під ним змією
Згорнися. Гостя ти зустрінь привітно
І покладись на мене цієї ночі,
Щоб ночі й дні ми на чолі держави
Пили солодкий плин шаноби й слави.

Макбет

Про це пізніше.

Леді Макбет

Будь веселим, гречним:

Хто хмурий, той здається небезпечним.
Все інше я беру на себе.

Виходять.

СЦЕНА 6

Там же. Перед замком Макбета.
Сурми.

При світлі смодоскипів входять Дункан, Малкольм, Дональдбейн, Банко, Ленокс, Макдуф, Росс, Ангус і почет.

Дункан Стоїть цей замок в затишній місцині —
Повітря чисте й лагідне тут ніжить
Нам почуття.

Банко А стриж, цей літній гість,
Що під карнизом храмовим гніздиться,
Нехибний знак, що дихає тут небо
Спокоєм. В замку й виступу немає,
Де ці птахи колисок не ліпили б
Своїх висячих. Там же, де вони
Гніздитись люблять, я давно помітив,
Повітря чисте.

Входить леді Макбет.

Дункан Ось і господиня.
Хай нам любов і завдає турбот,
А вдячні ми за неї. Так і ви —
Просіть відплати в бога за турботи,
А нам подякуйте.

Леді Макбет Всіх послуг наших,
Хоч хай б ми поче́т верили їх,
Не досить, як рівнять з тією честю,
Що виявила нам величність ваша,
В наш за́втавши дім. За всі старі
Й нові щедроти ми повік за вас
Молитись будемо.

Дункан Де ж тан кавдорський?
За ним ми мчали вслід, щоб наздогнати
В путі, але він вершник незрівняний.
Та підганяли ще його остроги
Кохання; тож, прекрасна господине,
Ми ваші гості.

Леді Макбет Ми до послуг ваших.
Бо й ми самі, і все, що нам належить,
Величності належить вашій. Все
Ми раді скласти вам до ніг.

Дункан Дозвольте
Подати руку вам, ходімо разом

До мужа вашого, — він любий нам,
Ми відзначатимем його й надалі.
Прошу, міледі.

Виходять.

СЦЕНА 7

Замок Макбета.
Сурми і смолоскипи.

Через сцену проходять мажордом і слуги зі стравами та посудом. Потім входить Макбет.

Макбет Якби кінець був усьому кінцем,
То чим скоріш би сталося це, тим краще.
Якби убивство наслідків не мало
І закінчилося одним ударом,
Що все назавжди розв'язав би тут,
На мілині в просторах вічних часу, —
Тоді могли б ми ризикнуть блаженством.
Та суд чекає нас і в цьому світі.
Кривавий злочин завжди до злочинця
Вертається: холодне правосуддя
Дає нам вишити отруту нашу.
Король подвійну має охорону:
Як родич і підданий, я повинен
Сам захищати його. Я ще й господар
І мушу двері від убивць замкнути,
А ще самому йти з ножем. До того ж
Владарював Дужкан так милосердно,
Тримав так чисто свій високий сан,
Що, наче ангели сурмоязики,
Його чесноти закричать про помсту;
Жаль — голе немовля на крилах вітру
Чи херувим небесний на баскому
Коні — дихне всім в очі вість жахливу,
І сльози вітер зливою зупинять.
Не маю чим я намір свій острожить —
Тож честолюбство, здивившись на мить,
Враз валиться з сідла.

Входить леді Макбет.

Ну, що нового?

Леді Макбет Вечерять він кінчає. А чого
Ти вийшов?

Макбет

Він питав про мене?

Леді Макбет

Звісно.

Макбет

Мабуть, покинути цю справу треба.
Він так ушанував мене, що славу
Здобув я золоту в очах народу.
Похизуватись би в новім убранні,—
Скидать його не притьмом.

Леді Макбет

Чи не був

Твій намір п'яний і тепер, прославшись,
Блідий, зелений, на свою рішучість
Ледь поглядає? Відтепер такої ж
Я думки й про твою любов. Чи ти
Таким сміливцем бути не можеш в ділі,
Як на словах? Чи хочеш ти придбати
Те, що вважаєш якнайвищим благом,
І боягузом жить свідомо? Може,
«І хочеться, і колеться», як кішці
В отім прислів'ї?

Макбет

Годі вже, мовчи!

Я смію все, що можуть люди сміти.
Хто сміє більше, той вже не людина.

Леді Макбет

Який же звір штовхнув тебе свій намір
Розкрити мені? Тоді ти був людина
І станеш нею більше, як посмієш
Рішучий крок зробити. Нагоду слухну
Ти так хотів собі створити, й ось,
Коли нагода трапилась сама,
Ти відступаєш. Груддю годувала
Я немовля і знаю, як це любо,
Коли воно всміхнеться, але з ясен
Беззубих вирвала б я свій сосок
І голову дитяті розтрошила б,
Коли б клялась, як ти.

Макбет

А як не вийде?

Леді Макбет

Не вийде?! Лиш одвагу ти напруж,
І вийде все. Коли Дункан засне
(А це настане швидко — натомився
З дороги він), двох спальників його
Так брагою й вином я почастую,
Що випарю в них пам'ять — стража мозку,—
Іх розум перегонним кубом стане.
Коли ж тіла їх у свинячім сні

Лежатимуть, мов трупи бездиханні,
Ми зробимо з беззахисним Дунканом
Все, що захочемо, й на п'яних слуг
За гріх усю провину складемо.

Макбет Віднині лиш синів мені народжуй.
Твій гарт безстрашний створювать повинен
Лише мужів. Хто може сумніватись
В провині слуг, коли кинджали їхні
У діло пустимо і кров'ю їх
Замастимо?

Леді Макбет Хто не повірить нам,
Як тужно заголосим над померлим?

Макбет Я зважися, напружені всі м'язи,
Готовий я на вчинок цей страшний.
Ходімо в зал,— облудністю лица
Прикриймо те, з чим криються серця.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА І

Інвернес. Подвір'я в замку Макбета.

Входить *Банко*, попереду — *Флінс* із смолоскипом.

Банко Котра година, сину мій?

Флінс Вже місяць
Зайшов. Одначе дзигарів не чув я.

Банко Зайшов, то, певно, північ.

Флінс Ні, пізніше.

Банко Візьми мій меч. Скупляться в небесах.
Згасили всі свічки.. Візьми й цю зброю.
Сон, мов свинець, обтяжує повіки,
Але лягать не зважуюсь. О небо!
Обережи мене від грішних дум,
Що спокушають нас вночі. Дай меч мій.

Входять *Макбет* і *слуга* із смолоскипом.

Це хто там?

Макбет

Друг.

Банко

Ти ще не спиш? Король
Вже в ліжку. Він у настрої чудовім
І щедро слуг твоїх нагородив.
А діамант цей шле твоїй дружині,
Як кращій з господинь. Без міри він
Всім задоволений.

Макбет

Прибув до нас
Він несподівано. Ми частували
Його чим довелось.

Банко

Було все добре.
Мені ж сьогодні віщі сестри снились —
Є й частка правди в тих словах про тебе.

Макбет

А я й забув про них. Та, як захочеш,
Ми, вибравши часину, на дозвіллі
Про це ще поговорим.

Банко

Я не проти.

Макбет

Коли дотримаєш зі мною згоди,
То й шану матимеш.

Банко

Якщо ганьбою
Себе не вкрию, прагнучи пошани,
Обов'язку не зраджу і сумління,
Тоді я згоден.

Макбет

Добрих снів тобі!

Банко

Сердечно дякую. Й тобі того ж...

Банко і Флінс виходять.

Макбет

(до слуги)

Скажи, нехай мені подзвонить леді,
Напій приготувавши на ніч. Сам же
Йди спать.

Слуга виходить.

Що бачу я? Передо мною
Кинджал! Руків'ям він лежить до мене.
Ану, вхоплю! В руках — нема нічого,
Та бачу я тебе. Це що ж? Фатальне
Видіння, лиш очам, а не руці
Доступне? Витвір мозку гарячковий?
Та ні, тебе так само відчуваю,

Як цей кинджал, що з піхов вийняв я.
Ту саму путь ти вказуєш мені,
Якою з цею ж зброєю ішов я,
Чи хибить зір, чи інші всі чуття —
Одначе в мене ти перед очима,
Краплини крові бачу я на лезі,
Раніш їх не було там... Ні, я марю,
І задум мій кривавий наяву
Ввижається очам. Півсвіту спить
Спокійно, і природа наче мертва, —
Лише облудні мрії сон тривожать.
Блїду Гекату славлять чарівниці;
Виття вовків, дозорців власних, вчувши,
У пїтьмі крадеться німою тінню
Хирляве вбивство, наче гвалтівник
Лихий Тарквіній до своєї жертви.
О вічно непорушна твердь землі,
Моїх не слухай кроків, щоб каміння
Не завололо й не злякало тиші
Жахливої, що ночі цій так личить.
Я ще погрожую, а він живий —
Від зайвих слів холоне запал дій.

Чути дзвін.

Пора. Дзвін заклику уже лунає.
Його, Дункане, ти не дослухай,
Тебе покличе в пекло він чи в рай.
(*Виходить*)

СЦЕНА 2

Там же.

Входить леді Макбет.

Леді Макбет Вони сп'яніли — я сміліша стала,
Вони погасли — запалала я...
То... це сова, провісниця нещастя—
Комусь навик бажає на добраніч.
Він там. І двері навстіж. Слуги сплять,
Обов'язки свої забувши. Зілля
Такого я в питво їм домішала,
Що смерть за них змагається з життям.

Макбет

(за сценою)

Хто там?

Леді Макбет

Я вся тремчу! Він їх розбудить...
Тоді всьому кінець. І не убивство,
А замір нас погубить... Поруч я
Кинджали слуг поклала. Він повинен
Знайти. Коли б Дункан не був у сні
На мого батька схожий, я б сама
Його убила.

Входить *Макбет*.

Муж мій!

Макбет

Все зробив я.
Не чула шуму ти?

Леді Макбет

Ні, тільки крик
Сови та співи цвіркунів. А з ким
Ти розмовляв?

Макбет

Коли? Коли вертався?

Леді Макбет

Так...

Макбет

Тс... Хто спить в сусідньому покої?

Леді Макбет

Там Дональбайн.

Макбет

(дивлячись на свої руки)

Видовище сумне!

Леді Макбет

Що тут сумного є?

Макбет

Один крізь сон
Зареготав, а другий крикнув: «Вбивство!».
І враз прокинулись. Я ж мовчки слухав.
Та, помолившись, знов вони заснули.

Леді Макбет

Обидва сплять вони?

Макбет

Один промовив:
«Помилуй, боже!» Другий вслід: «Амінь!».
Мов упізнали ката по руках
Моїх. Почувши те «помилуй боже»,
Додати я не міг «амінь».

Леді Макбет

Дурниці!

Макбет

Чому не міг я вимовить «амінь»?

Молитви прагнув я, але «амінь»
Застрягло в горлі.

Леді Макбет Кинь про це гадати,
Бо збожеволієш.

Макбет Здається, чув я
Шалений крик: «Не спіть, Макбет зарівав
Ваш сон, безвинний сон, що всіх турбот
Клубки розплутує, для втоми купіль,
Для хворих душ бальзам, кінець тривоги,
Сон — найсмачнішу страву, що їмо
На життьовім бенкеті...»

Леді Макбет Ти про що?

Макбет Усі кричать: «Не спіть! Гламіський тан
Зарівав сон, і більше тан кавдорський
Не буде спать, Макбет не буде спати!»

Леді Макбет Та хто б це міг кричать? Достойний тане,
Ослабиш ти свою шляхетну силу
Безглуздими думками. Йди, водою
Відмий ці свідчення криваві з рук.
Навіщо ти приніс сюди кинджали?
Їх місце там. Назад їх віднеси
І слуг позамашуй кров'ю.

Макбет Я не можу.
Того, що я зробив, не тільки бачить,
А й згадувать несила.

Леді Макбет Слабодухий!
Віддай мені кинджали. Мрець і сонний,
Так само як мальовані чорти,
Лякають лиш дітей. Як труп в крові,
То нею так я розмалюю слуг,
Щоб кожен в них пізнав злочинців.
(*Виходить*)

Чути стукіт за сценою.

Макбет Стукіт...

Чого це я тремчу на кожен шелест?
А руки — ладні очі з лоба вирвають!
Чи змиє весь Нептунів океан
Безвинну кров з цих рук? Скоріш зелена
Морська глибинь від дотику цих рук
Почервоніє.

Повертається леді Макбет.

І мої на колір
Такі ж, як в тебе, руки. Та не рук —
Блідого я соромилась би серця.

Стукіт за сценою.

Я чую стукіт у південну браму.
Ходім до спальні. Трошечки води —
І все відмиється, і стане легко!
Та не втрачай ти мужності.

Стукіт за сценою.

Знов стукіт.

Йди, переодягнись, бо ще побачать,
Що ми й не спали... І не треба так
Розгублюватись жалюгідно.

Макбет

Краще б

Себе не знать, ніж знати, що вчинив я.

Стукіт за сценою.

Якби ж то стукіт цей збудив Дункана!

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же.
Стукіт за сценою.

Входять воротар.

Воротар Оце так гупає. Навіть воротар при пеклі
впрів би. Тільки й знай ключем крутити.

Стукіт за сценою.

Гупай собі, гупай. Хто там, в ім'я Вельзевула? Мабуть, якийсь
фермер, що повісився, не дочекавшись доброго врожаю. Саме вчас-
но. Чи досить захопив хустинок, бо тут попріти ой як доведе-
ться?

Стукіт за сценою.

Гупай собі, гупай. Хто там, в ім'я іншого диявола? А, це дворуш-
ник, що присягався за обидві сторони проти кожної. Він зрадами
світ пройшов задля слави божої, але неба так і не перехитрував.
Заходь, дворушнику.

Стукіт за сценою.

Гупай собі, гупай. Хто там? А, це йде сюди англійський кравець, що завузив французькі штани, щоб викроїть сукна для себе. Заходь, кравчику,— тут знайдеться, чим праску нагріти.

Стукіт за сценою.

Знов гупають. Ніяк спокою не дадуть. Ти хто такий? Для пекла тут холоднувато. Набридло мені у чортів за воротаря бути. Напустив я сюди всяких людців із тих, що йдуть стежками насолод до вічного вогнища,— ну й досить.

Стукіт за сценою.

Зараз, зараз. Та не обминіть своєю ласкою воротаря.

(Відчиняє браму)

Входять *Макдуф* і *Ленокс*.

Макдуф Допізна щось ти, друже, загулявся,
Що досі спиш.

Воротар Це правда, сер,— пиячили до других півнів, а пияцтво, певна річ, до трьох речей призводить.

Макдуф А до яких це трьох речей?

Воротар Відомо, сер,— червоний ніс, мертвий сон та бігання до вітру. А щодо хоті, то вино її викликає, і спиняє, і збуджує, і заважає. Вино надвое з розпустою жартує: воно її і створює і руйнує, розпалить і погасить, покличе й прожене, поставить ніби твердо і зіпхне. Ну, словом, хитрує доти, доки не приспить, усю вину на неї звалить і покине.

Макдуф Здається, воно й з тобою сьогодні такого жарта утнуло?

Воротар Ваша правда, сер. Воно мені прямо на горло наступило, та я з ним розквитався,— був йому, як видно, не під силу. Хоч воно мене часом і з ніг збивало, а я таки приловчився та й викинув його із себе.

Макдуф Встав твій господар?

Входить *Макбет*.

Гуркотом своїм
Його збудили ми. Ось він іде.

Ленокс Добридень, сер.

Макбет І вам обом — добридень.

Макдуф Король прокинувся?

Макбет Ні.

Макдуф Мені звелів він
Збудити вдосвіта його. Вже час.

Макбет Я проведу.

Макдуф Тобі турбота ця приємна, знаю,
А все ж турбота.

Макбет Ні, приємний труд —
То не тягар, а радість. Ось і двері.

Макдуф Ввійти наслідуюсь,— звелено-бо так.
(*Виходить*)

Ленокс Король сьогодні їде?

Макбет Так, збирався.

Ленокс Була бурхлива ніч: там, де ми спали,
Зірвало комин; кажуть, десь лунали
Ридання й смертні зойки у повітрі,
Які віщують нам страшні події,
Жорстокі чвари і лиху годину.
Всю ніч кричали сови — птахи тьми,—
І, кажуть, ніби вся земля трусилась,
Як в лихоманці.

Макбет Ніч була тривожна.

Ленокс На молодім віку моїм такої
Я не згадаю ночі.

М а к д у ф повертається.

Макдуф О жах, о жах! Цього ні язиком
Не вимовить, ані збагнути серцем!

Ленокс Що скоїлося?

Макдуф Щонайбільший злочин!
Убивця богохульний розвалив
Храм божого помазаника й викрав
Життя із тіла!

Макбет Що? Яке життя?

Ленокс Його величності?

Макдуф Зайдіть в покої,
І вас нова Горгона осліпить...
Нічого не питайте, лиш погляньте
Самі й тоді кажіть!

Макбет і Ленокс виходять.

Вставайте всі!
Вставайте! Бийте в дзвони! Вбивство! Зрада!
Вставайте, Банко, Дональбайн, Малкольм!
Струсить солодкий сон, подобу смерті,
Щоб їй самій поглянути у вічі!
Це суд страшний! Малкольме й Банко, встаньте,
Мов духи з домовини, щоб цей жах
Побачити.

Лунає дзвін.
Входить леді Макбет.

Леді Макбет

Що трапилось тут?
Чого сурма жаклива сонних будить?
Кажіть, кажіть!

Макдуф

Ласкава господине!
Не слід вам слухати, що я скажу.
Не для жінок ця звістка, бо ж вона
Убити може вас.

Входить Банко.

Леді Макбет

О Банко, Банко!
Володар наш убитий!

Банко

В наших домі? О горе, горе!
Хоч би де було —
Це жах. Зречися слів своїх, Макдуфе,
Скажи, що це не так, що помилився.

Входять Макбет, Ленокс і Росс.

Макбет

Коли б я вмер до цього за годину,
Сказав би — вік прожив щасливо; нині ж
Ніщо не цінне в смертному житті,
Все іграшки — і слава, й милосердя;
Вино життя розлите, тільки осад
На дні лишивсь.

Входять Малкольм і Дональбайн.

Дональбайн

Що трапилось тут?

Макбет

То ви не знаєте? Ви ще живі,
А крові й роду вашого священне
Спинилось джерело, навк спинилось.

Макдуф

Король — ваш батько — вбитий.

Малкольм

Ким убитий?

Ленокс Зробили це, здається, вартові —
Кров на руках у них і на обличчях,
Кинджали їхні геть в крові знайшли ми
У головах; дивилися безтямно —
О, як було життя ввіряти їм!

Макбет Тепер собі пробачити не можу,
Що повбивав їх.

Макдуф Нащо це зробив ти?

Макбет Хто водночас був мудрий і безтямний,
Лихий і добрий, рвійний і байдужий?
Ніхто. Любов і відданість безмірна
Повільний перегнали ум. Дункан
Лежав увесь в крові, що золотила
Сріблясте тіло, й зняли на ньому
Ран діри, крізь які пройшла загибель.
Убивці спали, в колір свого діла
Забарвлені. На їх кинджалах кров
Позасихала... Хто, в чиєму серці
Відвага є й любов, хто міг би цих
Не виявить чуттів!

Леді Макбет Допоможіть!

Макдуф Допоможіть їй.

Малкольм

(стиха, до Дональбайна)

Що ж ми мовчимо,
Коли це горе нам з усіх найближче?

Дональбайн

(стиха, до Малкольма)

Що ж говорити тут, де нам загибель
Із кожного загрожує кутка?
Мерщій тікаймо! Наші сльози ще
Не накипіли.

Малкольм

(стиха, до Дональбайна)

І горе ще не в силі
До дії статъ.

Банко

Допоможіть же леді!

Леді Макбет виносять.

Ходімо і прикриймо наше тіло
Від холоду одежею, а потім

Зійдімось знов розслідувати злочин
Кривавий. Нас поймав і жах, і сумнів,
Та, покладаючись на божу поміч,
На бій супроти підступів стаю
Злочинця невідомого.

Макдуф

І я.

Всі Ми всі.

Макбет

У всеозброєнні відваги
Зійдімось у залі.

Всі

Згодні ми.

Всі, крім Малкольма і Дональбайна, виходять.

Малкольм

Що нам робить? Не з ними ж залюштитись.
Для зрадників не важко удавати
Сум і печаль. До Англії я їду.

Дональбайн

Я — до Ірландії. Тож безпечніше
Нам долі розділити. А тут — кинджали
У кожній посмішці. Хто ближчий кров'ю,
Той кровожерніший.

Малкольм

Стріла смертельна
Іде летить, і розумніше нам
Себе не підставляти. Тож на коней
Мерщій. Не гаймо часу на прощання.
Ні, той тавра злодійського не жди,
Хто вкрав себе від власної біди.

Виходять.

СЦЕНА 4

Там же. За муром Макбетового замку.

Входять Росс і старий.

Старий

Літ сімдесят я добре пам'ятаю,
За цей час я багато надивився
Страшного й дивного, але такої,
Як ця, ще досі ночі не бувало.

Росс

Оц, діду, глянь. Розгніване і небо,
Погрожує за чорні дії людям.
День на годиннику, світило ж денне
Ще пільмою затьмарене нічною.
Чи то змагає ніч, чи сором дневі,

Але вкриває мла землі обличчя
І світлу не дає поцілувать.

Старий Це неприродно, і так само те,
Що сталось тут. Минулого вівторка
Сліпа сова, цей мишачий ловець,
Впіймала сокола і заклjučувала.

Росс Дункана коні (хай хоч як це дивно,
А правда це) — ставні, баскі, й на вдачу
Всі лагідні, краса свого поріддя,—
Сказились раптом, стійла поламали
І повтікали, мов на бій з людьми.

Старий І, кажуть, гризлись між собою.

Росс Так,
Очам моїм на диво.

Входить М а к д у ф.

Ось іде
Макдуф наш добрий. Що, шановний пане,
На світі діється?

Макдуф Ти сам не бачиш?

Росс Відомо, хто вчинив криваве діло?

Макдуф Ті, що Макбет убив їх.

Росс Ну ж і день.

Яка їм вигода?

Макдуф Їх підкупили.
Малкольм і Дональбайн, сини Дункана,
Втекли таємно, і тому підозра
На них упала.

Росс Й це протиприродно!
О властолюбство неощадне, п'єш
Ти соки власного життя. Тепер
Макбет напевно стане королем.

Макдуф Його вже нарекли, він в Скон поїхав
Коронуватися.

Росс Де прах Дункана?

Макдуф Перевезли на острів Колмекіл,
В священну предків усипальню, де
Лежать останки їхні.

Росс В Скон поїдеш?

Макдуф Ні, друже мій, у Файф.

Росс

А я — туди.

Макдуф Що ж, добра путь. Скажу лиш на прощання —
Все ж краще за нове — старе убрання!

Росс

Прощай же, діду.

Старий

Хай бог благословить і вас, і всіх,
Що прагнуть добрими зробити злих!
Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Форрес. Кімната в палаці.

Входить Банко.

Банко Тепер ти все — Гламіс, Кавдор, король,—
Все так, як віщі сестри провістили,
Хоча, боюся, ти зіграв нечисто.
Та трон твій — спадок не твоїх нащадків,
Бо я — казали сестри — батько й корінь
Майбутніх королів. Коли це правда
(Адже з тобою все збулось, Макбете),
То чом би і мені не сподіватись
На здійснення надій цих гордовитих,
Провіщених мені? Та годі, тихше...

Сурми. Входять Макбет і леді Макбет у королівському вбранні, Ленокс, Росс, лорди, леді і почет.

Макбет От найдорожчий гість.

Леді Макбет

Якби його
Забули, зіпсувало б це все свято,
І все було б не до ладу.

Макбет

Сьогодні
Ми даємо бенкет і просим вас
На нього завітать.

Банко Скоряюсь вашій
Величності, до вас повік прикутий
Обов'язку незламним ланцюгом.

Макбет Ви їдете кудись?

Банко Так, володарю.

Макбет А жаль. Бажали б ми сьогодні в раді
Почути вашу думку, завжди мудру
І цінну. Що ж, то відкладім до завтра.
Далеко їхать вам?

Банко Так, володарю.
До вечора не повернусь, якщо ж
Пристане кінь, тоді й частину ночі
Я прихоплю.

Макбет Глядіть же, не спізнуйтеся.

Банко Ні, не спізнюсь, владарю.

Макбет Чули ми
Про двох братів кривавих, що втекли
До Англії й Ірландії. Вони
Не визнають провини батьковбивства
И чутки безглузді тчуть про людське око,
Але про це ми на державній раді
Подумаємо завтра. Прощайте.
До вечора. Поїде з вами Флінс?

Банко Так, володарю. Нам уже пора.

Макбет Бажаю, щоб легкі були на ноги
Та бистрі ваші коні. Їхнім спинам
Ввіряю вас. Щасливої путі.

Банко виходить.

Ви вільні всі до сьомої години;
Нам буде ще приємніше зустрітись,
Якщо до вечора побудем ми
На самоті. Всі прощайте! З богом!
Усі, крім Макбета і одного слуги, виходягь.

Гей, ти! Ті люди тут?

Слуга Так, володарю,
За брамою.

Макбет Веди до нас.

Слуга виходить.

Ніщо —

Стать королем, коли не стать ним міцно.
Страх перед Банко глибоко гніздиться
В моїй душі. В нім є щось королівське,
Й воно лякає. Сміливий, одважний,
Він має розум, що керує ним.
З усіх людей лиш він мені страшний,
І знічується перед ним мій геній,
Як перед Цезарем колись Антоній.
Наганивши сестер, що королівський
Мені звістили трон, спитав їх Банко
Про себе, й предком королів вони
Його назвали у своїх пророцтвах.
Мене ж вінцем увінчано безплідним,
В руках у мене — берло неплодуче,
Не синові дістанеться воно,
Чужою вирване рукою. Отже,
Згубив я душу для нащадків Банко,
Для них убив я доброго Дункана,
Для них злоби отруту влив у чашу
Свого спокою, вічний скарб спасіння
Віддав я ворогу людського роду,
Щоб їх вінчать, вінчать нащадків Банко!
Та ні, з тобою зітнемося, доле,
Виходь же на останній бій! Гей, хто там!

Повертається слуга з двома убивцями.

Стій за дверима, поки я покличу.

Слуга виходить.

Це з вами вчора розмовляв я?

1-й убивця

Так,

Із нами, володарю.

Макбет

Добре ж ви
Слова мої обміркували? Знайте,
Не я, як ви вважали, — винен він
В нещастях ваших. Я той раз довів вам,
Як ошукали вас, до рук прибрали
І хто призвів до цього. Безголовий
Недоумок, і той би зрозумів, —
Це справа Банко.

1-й убивця

Так, ви це казали.

Макбет

Отож. Та я на цім не зупинився
Й покликав вас для другої розмови.

Чи в вас терпіння стільки, що готові
Терпіти далі, чи такі побожні,
Що молитесь за нього з цілим родом,
Хоч він грабує вас і ваших ближніх
Та в яму заганяє?

1-й убивця

Ні, владарю,

Ми тільки люди.

Макбет

Числитесь людьми ви
В загальнім списку. Гончих, вовкодавів,
Хортів, дворняг і пуделів зовуть
Усіх собаками, та розрізняють
Лінивих, бистрих, хатніх і мисливських,
Ласкавих, злих — в залежності від тих
Властивостей, що їм дала природа.
До родового імені — собака —
Додаємо ми ще й окремі назви.
Так і з людьми. Якщо в тім списку ви
Щодо відваги не були останні,—
Скажіть мені, і я вам спосіб дам,
Як над проклятим ворогом помститись,
А цим і нашу ласку заслужить.
Бо сам я — хворий, поки він живий,
Лиш смерть його мені здоров'я верне.

2-й убивця

Я так багато, володарю мій,
Зазнав на цьому світі, що готовий
На все, аби лиш людям відомстити.

1-й убивця

Я теж од кривд стомився і недолі
І без вагань життя на карту ставлю —
Чи виграю, чи втрачу я його.

Макбет

То знайте ж, Банко — ворог вам обом.

Обидва убивці

Так, володарю.

Макбет

І мені він — ворог.
Запеклий ворог, так що кожна мить
Його життя загрожує моєму.
Я б міг змести його з лица землі,
Аби лиш забажав, але не варто,—
Ми друзів спільних маємо, й тоді
Я втрачу їхню ласку, доведеться
Того оплакувать, кого згублю я.
Отож, причини маючи поважні
Це приховати від людських очей,
По вашу вдавсь я допомогу.

2-й убивця

Все,

Владарю, зробимо.

1-й убивця

Хоч би й ціною

Життя...

Макбет

Рішучість вашу бачу я.
Не більш як за годину повідомлю,
Коли і де у засідку вам сісти
І як підстерегти його найкраще.
Зробити треба це вночі сьогодні,
Від замку якнайдалі... Хоч би що,
Я маю чистим бути... Ще одне,—
Щоб не лишати в ділі недоробок,—
З ним разом іде Флінс, його синок,
Чиєї смерті я не менш жадаю,
Ніж батькової. Хай його у п'їтьмі
Спїтка та сама доля. Помїркуйте
І зважуйтесь.

Обидва убивці

Ми зважились, владарю.

Макбет

То зачекайте. Зараз вас покличу.

Убивці виходять.

Гаразд. Якщо до раю в Банко путь,
Його туди сьогодні ж проведуть.
(Виходить)

СЦЕНА 2

Там же. Інша кімната.

Входять леді Макбет і слуга.

Леді Макбет

Поїхав Банко?

Слуга

Так, поїхав, пані,
І вернеться аж на ніч.

Леді Макбет

Передай
Його величності, що хочу з ним
Поговорить.

Слуга

Іду.
(Виходить)

Леді Макбет

Усе дарма,
Жертв більше, а втіхи нам нема.
Самому краще у труну лягти,
Ніж потерпать, дійшовши до мети.

Входить *Макбет*.

Ну, що, мій друже? Знову ти самотній
У товаристві роздумів сумних.
Нехай вони загинуть, як і ті,
Кого стосуються. Чи варто нам
Журитись тим, чого вже не повернеш?
Що зроблено, те зроблено!

Макбет

Ми тільки
Поранили змію, але не вбили.
Нікчемній злобі нашій тим же зубом
Вона грозитиме. Ні, краще хай
Речей основи рознадуться, хай
Світи зруйнуються обидва разом,—
Ніж я зі страхом їстиму свій хліб
І спатиму під гнітом снів жахливих.
Ні, краще будь в труні, як той, хто став
Небіжчиком для нашого спокою,
Аніж довіку корчитись на дибі
Душевних мук. Лежить Дункан в могилі,
Пропасниці позбувшись життєвої.
Своє зробила зрада: сталь, отрута,
Чи заколот, чи напад чужоземний
Для нього не страшні вже.

Леді Макбет

Заспокойся,
Мій друже, брів не суп, глянь веселіше,
Гостей зустрінь увечері привітно!

Макбет

Гаразд. Та будь так само й ти весела,
Найбільше ж Банко приділи уваги,
Голуб його і поглядом, і словом.
Бо поки ми в собі не певні, мусим
В потоках лестошів високий сан
Свій обмивати й машкару носити,
Щоб те, що в серці, приховать під нею.

Леді Макбет

Забудь про все.

Макбет

Дружинонько, не можу.
Мій мозок знову жалять скорпіони.
Ти ж знаєш, досі Банко й Флінс живі.

Леді Макбет

Але ж вони не вічні.

Макбет

Так, на щастя,
Тіла їх уразливі. То радій же!
Раніше, ніж кажан нічний злетить
З-під арок монастирських і на поклик

Гекати чорної полине жук,
Б'ючи гудінням сонним в ночі дзвони,
Жахливе діло скоїться.

Леді Макбет

Що саме?

Макбет

В невіданні безвинним будь, голубко,
Лиш зроблене вітай. Сновійна noche,
Дню благосному очі зав'яжи
Й кривавою, незримою рукою
Скинь і порви дощенту ланцюги,
Що в'яжуть дух мій. День погас, і крук
Летить у повну гайвороння пушу.
Сон кволить денні добрі поривання,
Злі сили ночі йдуть на полювання.
Тобі це дивно? Та побудьмо тихо;
Хто злом почав, той кличе й далі лихо.
Ходім, мій друже.

Виходять.

СЦЕНА 3

Парк. Дорога, що веде до палацу.

Входять трое убивць.

1-й убивця

А хто тебе прислав до нас?

3-й убивця

Макбет.

2-й убивця

Нема підстав йому не довіряти.
Все, що зробити треба нам, він знає
Докладно.

1-й убивця

Ну, тоді лишайся з нами.
На заході згасають рештки дня.
До заїзду спізнілий подорожній
Жене коня, і недалеко той,
На кого ми ждемо.

3-й убивця

Ти чуєш тупіт?

Банко

(за сценою)

Гей, гей, вогню!

2-й убивця

Оце напевно він.
Всі, до бенкету кликані, давио
У замку.

1-й убивця Чуеш, коні вбік звертають.
3-й убивця Їх повели в обхід. Там буде з милю.
А він пішов до хвіртки пішки,— тут
Усі так ходять.
Входять Банко і Флінс із смолоскипом.
2-й убивця Світло!
3-й убивця Так, це він!
1-й убивця Дружніше!
'Банко Буде дощ вночі.
1-й убивця Вже йде!

Утрюх кидаються на Банко.

Банко Тут підступ! Флінсе, утікай, рятуйся.
Тікай і відомсти! О раб мерзенний!
(*Умирає*)

Флінс тікає.

3-й убивця Хто смолоскип згасив?
1-й убивця Навіщо він?
3-й убивця Тут лиш один лежить. А син утік.
2-й убивця Зробили діло лиш наполовину.
1-й убивця Ходімо, скажем, що могли — зробили.
Виходять.

СЦЕНА 4

Тронний зал у палаці. Накритий стіл.

Входять *Макбет*, *леді Макбет*, *Росс*, *Ленокс*, *лорди* і *почет*.

Макбет Прошу за стіл сідати. Незалежно
Від ваших титулів, ми раді вам.

Лорди Величності ми вашій вдячні всі.

Макбет Між вас я сяду, як господар скромний,
Наблизившись до вас. А господиня,
Що зайняла своє почесне місце,
Нас в добрий час привітом обдарує.

Леді Макбет Прошу вас і за мене, володарю,
Сердечним словом друзів привітати.

1-й убивця показується в дверях.

Макбет Вони всім серцем дякують тобі,
Всі по обидва боки посідали.
Я ж сяду тут. І хай кружляє чара
Довкіл стола.

(Підходить до дверей)

Твое в крові обличчя.

Убивця Це Банко кров.

Макбет Ій краще на тобі,
Аніж у ньому. Ну, готово все?

Убивця Так, володарю. Сам йому горлянку
Я перетнув.

Макбет Ти гарний горлоріз.
Незгірш і той, хто Флінса порішив.
Якщо це ти — тобі немає рівних.

Убивця Владарю, Флінс утік і врятувався.

Макбет

(убік)

Я хворий знов... Я був цілком здоровий,
Твердий, як мармур, як скала незрушний,
Нестримний, вільний, як у полі вітер.
Тепер же сумнівами й ницим страхом
Пригнічений і скутий. Банко мертвий?

Убивця Так, володарю; у рову лежить він.
На голові у нього двадцять ран,
Найменша з них смертельна.

Макбет

(убік)

Що ж, спасибі.

Так, гад поліг, гадючення ж втекло.
Й воно отрути з часом набереться,
Хоч ще беззубе.

(До убивці)

Що ж, іди. Ми завтра

Ще поговоримо.

Убивця виходить.

Леді Макбет

Мій володарю,
Ви неуважні до гостей. Коли ж
Господар непривітний, то й бенкет
На страву схожий, куплену за гроші.
Наїстись можна й дома, а в гостях

Припрошення — найкраща із приправ.
Без цього прісне все. .

Макбет Дюкір приймний.

(До гостей)

Всі призволяйтесь, друзі, на здоров'я.

Ленокс Величність ваша чи не зволить сісти?

З'являється дух Банко і сідає на місці, призначенім для Макбета.

Макбет Тут був би зібраний весь цвіт країни,
Якби наш славний Банко не спізнився.
Коли б виною тут лише нечемність,
А не біда в дорозі!

Росс

Негаразд

Він учинив, зламавши слово. Просим
Нас вшанувать, владарю, сівши з нами.

Макбет Немає ж місця...

Ленокс

Ось, владарю, вільне.

Макбет Та де ж?

Ленокс

Ось тут. І що вас так хвилює?

Макбет Хто це вчинив?

Ленокс

Що саме, наш королю?

Макбет Що винен я, не можеш ти сказати,
Чого ж киваєш чубом ти кривавим?

Росс

Його величності недобре. Встаньмо
Й ходімо звідси.

Леді Макбет

Не турбуйтеся, друзі.

Це змалку в нього. Та прошу, сідайте.

Усе минеться за хвилину, й він

Отямиться. Уваги не звертайте,

Щоб довше напад не тривав. Самі

Без нього бенкетуйте.

(До Макбета)

Й ти — мужчина?

Макбет

Так, і безстрашний, бо дивитись можу
На те, чого жажнувся б сам диявол.

Леді Макбет

Дурниці все! То страху плід уявний,
Як той примарний ніж, що до Дункана
Водив тебе. Холодний піт, тремтіння —
Ця страху справжнього подоба — личить

Жінкам лиш, що узимку при каміні
Від бабських вигадок аж полотніють.
Ганьба! Та на тобі лица немає!
То ж ти порожнього злякався крісла!

Макбет

Поглянь, поглянь! Що бачиш ти?
(До духа Банко)

Що скажеш?

Ти знов киваєш? Краще говори.
Якщо могили й склепи нам вертають
Похованих, хай цвинтарем нам будуть
Утроби коршаків.

Дух зникає.

Леді Макбет

Ти збожеволів.

Макбет

Клянусь, його я бачив!

Леді Макбет

Посоромся!

Макбет

Кров і раніш ляли, в старому світі,
Коли законів люди ще не знали;
Були й пізніше вбивства, про які
Згадати страшно. Та, було, розколють
Людині черепа, вона помре —
Тут і кінець всьому. Тепер же, мавши
Аж двадцять ран смертельних на чолі,
Встає з труни й зганяє нас із крісла.
А це страшніше за саме убивство.

Леді Макбет

Владарю, гості ждуть.

Макбет

Пробачте, друзі,

Задумавсь трохи я. Ви не дивуйте
З моєї хворості. До неї звикли
Мої найближчі. Перше ніж сідати,
За всіх я вип'ю. Наливайте вщерть.
П'ю за здоров'я цілого стола
І Банко, друга нашого. Як жаль,
Що тут його нема! За вас усіх!
За нього і за всіх!

Лорди

Здоров'я ваше!

Дух повертається.

Макбет

Згинь! Шезни із очей! Вернися в землю!
Застигла кров твоя, без мозку кості,
Незрячий погляд твій, якого з мене
Не зводиш ти.

Леді Макбет

Прошу пробачить, пери,—
Звичайний знову напад, більш нічого,
Та жаль, що зіпсував нам святкування.

Макбет

Я все посмію, що людина сміє.
З'явивсь, як скошланий ведмідь російський,
Як грізний носоріг, гірканський тигр
Чи в іншому вигляді,— не затремтить
У мене жоден нерв. Чи стань живий
І виклич на двобій,— якщо я зблідну,
Тоді мене дівчиськом назови.
Геть звідси, привиде жакхливий, геть!
Згинь, пропади, смішна примаро!

Дух зникає.

Зник він,

І знов — людина я. Сідайте, лорди.

Леді Макбет

Але своїм поводженням чудним
Збентежили ви наш бенкет веселий.

Макбет

Та це ж не в небі літньому хмарини,
Щоб їх побачить і не дивуватись!
Мене вражає інше — як це ви
На явища ці дивитесь спокійно
Й рум'янці з ваших щік не сходять, я ж
Від жаху блідну весь.

Росс

Які, владарю,

То явища?

Леді Макбет

Не розмовляйте з ним,
Бо гіршає йому. Ці запитання
Його дратують. Отже, на добраніч.
Розходьтєся без чинованування.

Ленокс

Бажаємо здоров'я й на добраніч
Його величності.

Леді Макбет

Всім на добраніч.

Виходять усі, крім Макбета і леді Макбет.

Макбет

Він прагне крові... Адже кров — за крові
Колись, бувало, рухалось каміння,
Дерева розмовляли й віщунам
Круки, сороки, галки викривали
Прихованих убивць... Котра година?

Леді Макбет

Із ніччю вже змагається світанок.

Макбет Ну, що ти скажеш? Той Макдуф посмів
До мене не прийти.

Леді Макбет Ти послав
По нього?

Макбет Ще пошлю. Та дещо чув я —
В усіх домах є в мене серед слуг
Підкуплені. Отож подамся вранці
До віщих я сестер— хай скажуть більше.
Довідаюсь про все, вже будь що буде —
Всі засоби однакові для мене.
Готовий до найгіршого я нині,
Адже давно в крові я по коліна.
Вперед по цій дорозі легше йти,
Ніж поворотну путь собі знайти.
Ще тільки пдани мозок мій складає,
А вже рука здійснити їх жадає.

Леді Макбет Забув ти сон — всього живого втіху.

Макбет Ходімо спати. Всі мої тривоги —
Лиш новака розгублення убоге.
Нам досвіду бракує в цих ділах.
Виходять.

СЦЕНА 5

Пустир. Гримить грім.

Входять три відьми і назустріч їм Геката.

1-а відьма Що сталось? Ти розгнівана, Гекато?

Геката Відьми! Та як не гніватись, коли,
Бундючні й легковажні, ви змогли
Так повестися, що Макбет
Став смерті осягати секрет?
А я, цариця всіх примар
І господиня ваших чар,
Вигадниця гріхів і зла,
При тім присутня не була!
Найгірше, що робота ця
Не для такого молодця,—
Забуде все і буде йти
Лише до власної мети.
Та годі. Йдіть. Біля печер,

Де тьмяно Ахерон тече,
Зустріньмось вранці. Він прийде
Дізнатися, що далі жде.
Вам зілля слід приготувать
І все, що треба для заклать.
Я ж до зорі лечу в п'їтму,
Щоб лихо чаклувать йому.
Скінчімо зрання всі дива.
Хай з рога місяця сплива
Росинка — я спіймаю вмить,
Ще й до землі не долетить;
Перетворю я на льоту
В магїчних духів краплю ту, —
Оманливі, вони зростуть,
Зухвальцю вкажуть згубну путь.
Він знехтує і долю, й страх,
Надмір зросте в своїх очах;
А самовпевненість завжди
Призводить смертних до біди.

Музика і спів за сценою.

Мій дух-маля мене гукає нині.
Дивїться — ген чекає на хмарині.
(Зникає)

1-а відьма Вона повернеться невдовзі, квапмось.

Виходять.

СЦЕНА 6

Форрес. Кімната в палаці.

Входять Ленокс та інший лорд.

Ленокс Суть слів моїх ги зрозуміли, далі
Самі вже збагнете. Скажу лише —
Це дивні речі. Був Дункан величний
Оплаканий Макбетом, як помер...
Відважний Банко надто пізно йшов, —
Його, сказати можна, Флінс убив,
Бо Флінс утік. Не слід ходити пізно.
Хто не вважатиме жахливим вчинок

Малкольма й Дональбайна, що убити
Посміли короля? Ганьба!
Як це Макбета засмутило! Він
В святому гніві вбив двох слуг негідних,
Невільників пияцтва, сну рабів.
Хіба не благородно це, не мудро?
Вони ж бо відмагатись почали б
І всіх обурили б. Так, до ладу
Все вийшло в нього; і якби вдалось,
Якби — не приведи господь! — спіймати
Дунканових синів, вони узнали б,
Як батька убивать; і Флінс — також.
Але тихіш, бо за слова сміливі
І за відмову бути на бенкеті
Макдуф опальним став. Де він тепер,
Не знаєте?

Лорд

Дунканів син, в якого
Тиран родинне право відібрав,
Вже при англійському дворі; до нього
Так доброзичливо Едвард поставивсь,
Мов не позбавила його недоля
Високого становища. Макдуф
Подавсь туди ж, до короля святого
Просити, щоб Нортемберленд і Сівард,
До битв охочий, при благословенні
Всевишнього дали нам змогу знов
Спокійно їсти м'ясо, мирно спати,
В свята й під час бенкетів не боятись
Ножів кривавих, почуватись гідно,
Чого ми так жадаємо. Ця звістка
Макбета розгнівила так, що він
Став напад готувать.

Ленокс

Але Макдуфа
Він кликав?

Лорд

Так. Та той сказав: «Нізащо!»
Гонець лице понуро відвернув
І пробурчав щось на зразок: «Про це
Іще ти пошкодуєш».

Ленокс

Так, Макдуфу
Остерігатись треба, обережно
Поводитись. Нехай же ангел божий
Веде його до Англії, щоб швидше
Благословенним краєм знову стала

Земля стражденна, що її рука
Лиха гнітить.

Лорд

Моя молитва з ним.

Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА I

Печера. Посередині кипить казан. Лунає грім.

Входять три відьми.

1-а відьма Тричі нявкнув мурий кіт.

2-а відьма Тричі й ще раз писнув кріт.

3-я відьма Крики гарпій — час, пора.

1-а відьма В коло всі, й що де знайшла,
Кидай кожна до котла.
Жаба та, що тридцять днів
Прокуняла між корчів
Та слизьку збирала їдь,
Перша хай в котлі кипить.

Всі Булькай, пахкай, чахкай, чан!
Зварююсь, трута і дурман!

2-а відьма Шкіру й плоть отруйних змій
Кидай у казан мерщій!
Пса язик, сови перо,
Лапки жаб, kota ребро,
Клапоть шерсті кажана,
Крука дзьоб — до казана!
Хай кипить-шумує чан,
Труйний хай іде туман!

Всі Булькай, пахкай, чахкай, чан!
Зварююсь, трута і дурман!

3-я відьма Хвіст дракона, вовчий зуб,
Цвіт дуриці, відьми труп

І сріблястий пагін-тис,
Що зростив похмурий ліс,
Хрящ акули, жовч козла,
Нехрестя печінка зла,
Ніжні пальчики байстряти,
Що в яру зарила мати,
Тигра тельбухи закляті,
Рот татарський, турка ніс,
Все — в казан, хто що приніс.

Всі Булькай, пахкай, чаккай, чан!
Зварююсь, трута і дурман!

2-а відьма Влиймо згуслу мавпи кров,
Щоб навар наш захолов.

Входить Геката.

Геката Чудово! Я хвалю усіх;
Немало обіцяю втіх.
Хай все дозріє в казані,—
Як ельфи й феї чарівні,
Почнімо танці і пісні.

Музика і спів.

2-а відьма В мене пальці засвербіли —
Щось недобре прилетіло.
Увійди, хто йде сюди.

Входить Макбет.

Макбет Ну, що тут потай робите ви, чорні
Нічні потвори?

Всі Діло без імення.

Макбет Я чаруванням вашим, відкіля б
Воно не йшло, вас нині заклинаю:
Хай ваша відповідь шаленим вихром
Дзвіниці валить, хвилями у морі
Хай розбиває й топить кораблі,
Хліба толочить, вирива з корінням
Дуби в лісах, хай падають твердині
На голови захисників, палаци
І піраміди схиляться до власних
Оснів, скарбницю зародків природа
Спустошить всю,— ви на мої питання
Відповідайте.

1-а відьма Що ж, кажи.

2-а відьма Запитуй.

3-я відьма Ми відповідь дамо.

1-а відьма Її від нас
Чекаєш чи від старших?

Макбет Клич сюди їх.

1-а відьма Кров свині, що з'їла, клята,
Навіть власні поросята,
Вбивці-шибеника лій —
В полум'я.

Всі Сюди мерщій
І великий і малий.

Грім. З'являється 1-й привид у шоломі.

Макбет Скажи, незнаний...

1-а відьма

Та йому відомі
Твої думки. Стій мовчки нерухомо.

1-й привид Макбет, Макбет, Макдуфа уникай,
Що в Файфі таном. Досить. Прощавай.
(Провалюється крізь землю)

Макбет Хто б ти не був, а застеріг — спасибі.
Вгадав чудово ти мій страх. Скажи...

1-а відьма Наказів він не слухає. Ось інший,
За першого могутніший.

Грім. З'являється 2-й привид — закривавлене дитя.

2-й привид Макбет, Макбет, Макбет.

Макбет Три вуха мав би я, всіма б я слухав.

2-й привид Безжальний, смілий будь і зневажай
Людський закон: з народжених жінкамв
Ніхто Макбетові не вдіє шкоди.
(Провалюється крізь землю)

Макбет Тоді живи, Макдуфе. Не страшний ти.
Ні, краще все ж від долі запоруку
Подвійну мати: жить не будеш ти.
Блідому страхові скажу: «брехня»
Й під гуркіт грому спатиму спокійно.

Грім. З'являється 3-й привид — дитя з короною на чолі і гілкою в руці.

А це хто? З царського, як видно, роду,

Короною увінчане дитя —
Цим знаком влади.

Всі

Слухай і мовчи.

3-й привид

Будь сміливий як лев і гордий стань,
Не бійсь ні заколотів, ні повстань.
Ніхто Макбета не здолає, доки
На Дунсінанський пагорок високий
Не зрушить ліс Бірнамський.

Макбет

Не бувати

Цьому повік. Дерева не солдати —
Хто лавами накаже їм іти?
Схиліться ж долу, змови і бунти,
Адже Бірнамський ліс ще не рушає.
Царюй, Макбете, — в супокої має
Твій шлях земний під сявом вінця
Тривати до природного кінця.
Але скажіть мені лише одно
(Якщо усе вам відати дано),
Чи царюватиме в державі нашій
Рід Банко?

Всі

Годі, більше не розпитуй.

Макбет

Я хочу знать. Не скажете мені —
Прокляттям затаврую вас навіки.
Де чан? І що за шум удалині?

Лунають звуки сурем.

1-а відьма

З'явіться!

2-а відьма

З'явіться!

3-я відьма

З'явіться!

Всі

Очі жальте, серце рвіть,
Потім тінню зникніть вмити!

З'являються привиди восьми королів, останній з них — з дзеркалом у руці.
За ними йде дух Банко.

Макбет

Занадто схожий ти на Банко, — згинь!
Мені твоя корона палить очі.
В вінці такому ж другий, з першим схожий...
І третій теж такий... Відьми мерзенні!
Навіщо їх показувать? Четвертий...
Щоб я осліп! Чи судний день їх спинить?
Вже й сьомий... Більш не хочу бачить їх.
Та от і восьмий. В дзеркалі у нього

Ще багатьох я бачу — в них подвійні
Держави, берла ще й потрійні навіть!
Страшне видовище! Я ясно бачу —
Весь у крові мені всміхнувся Банко
Й на них показує. Чи це насправді?

1-а відьма Насправді. Та чому в цю мить
Макбет розгублений стоїть?
Анумо, дух його своїм
Мистецтвом ми розвеселім.
Я розпочну веселі співи,
Ви ж танці заведіть грайливі,
Щоб нам король не докорив,
Що негостинність тут зустрів.

Музика. Відьми танцюють, а потім зникають разом з Гекатою.

Макбет Де ж відьми? Зникли? Цеї днини жах
Хай буде проклятий в календарях!
Хто там? Ввійдіть.

Входить Ленокс.

Ленокс Що милість ваша зволить?

Макбет Сестер не бачив віщих?

Ленокс Ні, владарю.

Макбет Ти з ними не зустрівсь?

Ленокс Та ні, владарю.

Макбет Нехай чума їх нападе в дорозі,
Будь проклят всяк, хто вірить їм. Я чув
Десь кінський тупіт... Хто це прискакав?

Ленокс То верхові нам звістку привезли,
Що втік до Англії Макдуф.

Макбет Утік

До Англії?

Ленокс Так, добрий наш владарю.

Макбет

(убік)

Мій план страшний ти випередив, часе.
Летючих намірів не наздогнати,
Коли хоч трохи забарилась дія.
Віднині витвори чуттів моїх
Хай стануть витворами й рук. Отож,
Щоб думку в діло зразу ж обернути,

На Файф я нападую й Макдуфа замком
Оволодію і віддам мечу
Його жону, дітей, рідню і слуг.
Мої слова — не похвальба дурна,
Я виконаю задум свій сповна.
Вже досить привидів.
(До Ленокса)

Де ж ті гінці?

Ходім, покажеш їх мені.

Виходять.

СЦЕНА 2

Файф. Кімната в замку Макдуфа.

Входять леді Макдуф, її син і Росс.

Леді Макдуф Що він зробив такого, щоб тікати?
Росс Терпіння, леді.

Леді Макдуф Мав терпіння він?

Утеча ця — безумство. Як не вчинки,
То страх з нас робить зрадників.

Росс А може,
Лише розважливість, не страх, міледі?

Леді Макдуф Розважливість? Дружину, дім, дітей,
Все кинув у такому місці, звідки
Втікати мусив сам. Він нас не любить,
Йому чуття природного бракуе.
Кропив'янка — вона з пташок найменша —
Йї та пташенят в гнізді від сов боронить.
Тут тільки страх, але нема любові.
Йї розважливості надто мало в цій
Безглуздій втечі.

Росс Дорога кузино!
Прошу вас, заспокойтесь. Чоловік ваш —
Розумний, добрий, краще від усіх
Він знає, що тепер робить. Нічого
Більш не скажу я. Час настав жажливий,
Коли нам зраду закидають, ми ж
Вини не знаємо, страхують нас
Чутки, чого боятись — невідомо:
Ми пливемо в розбурханому морі,
Віддавшись на ласку хвиль. Тепер

Дозвольте попроситись. Незабаром
Я знов навідаюсь. Дійшли ми краю.
Вже гірш не буде — чи всьому кінець,
Чи все повернеться. Хлоп'ятко любе,
Нехай тебе благословить господь!

Леді Макдуф

Хоч при живому батьку, а сирітка.

Росс

Було б безглуздя тут мені лишатись —
Мені ганьба, і сльози вам обом.

Отож прощайте.

(Виходить)

Леді Макдуф

Батько твій умер,
Як житимеш? Чим годуватись будеш?

Син

Як пташка, мамо.

Леді Макдуф

Мухами, червою?

Син

Чим доведеться, так, як і вони.

Леді Макдуф

О бідне пташенятко! Й не боїшся
Ти ні сильця, ні пастки, ні тенет?

Син

Їх наставляють не на бідних птахів.
І батько мій не вмер, хоч що кажіть.

Леді Макдуф

Ні, вмер. А де здобудеш ти нового?

Син

А де нового ти здобудеш мужа?

Леді Макдуф

Хоч двадцять можу їх купити на ринку.

Син

Так, купиш ти, щоб тут же і продати.

Леді Макдуф

Для літ своїх говориш ти розумно,
Цілком розумно.

Син

Мамо, а батько мій був зрадник?

Леді Макдуф

Так.

Син

А що таке зрадник?

Леді Макдуф

Той, хто клянеться й не дотримує слова.

Син

І всі, хто так робить, зрадники?

Леді Макдуф

Так, кожен, хто так робить, є зрадник і має бути
повішений.

Син

Кожен, хто клянеться і не дотримує слова?

Леді Макдуф

Кожен.

Син

А хто їх має вшати?

Леді Макдуф

Чесні люди.

Син То ці клятвопорушники і брехуни — просто дурні, бо їх досить багато, щоб перебити чи перевішати чесних людей.

Леді Макдуф Господь з тобою, бідне мавпеня. Але як же ти здобудеш собі батька?

Син Якби він умер, то ти плакала б за ним. А якби не плакала, то це була б добра ознака, що я скоро матиму нового батька.

Леді Макдуф Що ти торочиш, бідне дитя!

Входить гонець.

Гонець Щасти вам боже, пані. Невідомий Я вам, та ваш високий сан шаную. Загрожує, боюсь, вам небезпека. Хоч і проста людина, я б порадив — Тікати з дітьми, тут не залишатись. Жорстоко вас лякати так, та гірше, Нелюдяно було б не попередить. Біда вже близько. Борони вас небо! Я мушу йти.
(*Виходить*)

Леді Макдуф Куди ж тікати? Нікому Зла не чинила я. Та в цьому світі Нас часто хвалять за лихе, а добре Вважають за безумство небезпечне. Що тут жіноча щирість допоможе, Коли скажу, що зла я не чинила?

Входять убивці.

О, що це за потвори?

1-й убивця Де твій муж?

Леді Макдуф Либонь, не у таким злодійським місці,
Де б міг зустріть таких, як ти.

1-й убивця Він зрадник.

Син Брехня, мерзотнику кошлатий!

1-й убивця Цить,
Курча погане! Зрадницький послідку!
(*Заколює його*)

Син Убили, матінко! Тікай, рятуйся!
(*Умирає*)

Леді Макдуф утікає з криком: «Убивають!», а за нею бігають убивці.

СЦЕНА 3

Англія. Перед королівським палацом.

Входять Малкольм і Макдуф.

Малкольм Ходімо, затишку десь пошукаймо
І горе виплачем своє.

Макдуф

Ні, краще
Мечі ми вихопімо смертоносні,
Щоб захистити, як мужі, нещасну
Вітчизну, де новий вдовиний лемент
І плач сиріт щодня сягають неба,
Й відлунює воно, так наче горю
Шотландії сумної співчуває.

Малкольм

Сумую лиш за тим, у що я вірю,
А вірю в те, що знаю, й в слухний час
Допоможу, опору мавши в друзях.
Слова я ваші й так ще зрозумів би:
Тиран, чие ім'я язик нам раниць,
Вважався чесним, ви його любили,
І вас він поки що не зачіпав.
Я молодий, і можете ви мною
Його власкавити — ягня безвинне
Принісши богу гнівному у жертву.

Макдуф

Не зрадник я.

Малкольм

Але Макбет — зрадливий,
І добродішність часом відступає
Перед наказом короля. Даруйте:
Мої слова, звичайно, не про вас,
Є ж світлі ангели, хоч найсвітліший
Із них упав. Та хай все зло добром
Прикинеться, добро добром лишиться.

Макдуф

Кінець моїм надіям.

Малкольм

Чи не з них
І почалися сумніви мої?
Як ви могли, не попрощавшись, кинуть
Дружину і дітей — це найдорожче
У світі? Вас образити не хочу,
А хочу бути тільки обережним.
Ви, може, й чесний чоловік, а це
Лише мої думки.

Макдуф

Спливай же кров'ю,

Мій бідний краю! Царствуй, тираніе,
Тебе приборкати не сміє чесність —
Твоя-бо узаконена сваволя.
Прощайте ж, принце. Та за всі простори,
Тираном скуті, всі багатства Сходу,
Не стану я мерзотником, яким
Я вам здаюся.

Малкольм

Ви не ображайтесь,
Не винувачу я ні в чому вас.
Я знаю, край наш стогне під ярмом,
В крові, в сльозах, і ран нових щодня
Він зазнає. Є люди, знаю я,
На захист прав моїх готові стати.
Іх тисячі охоче обіцяє
Нам Англія. Та хай я й наступлю
На голову тирана, чи на меч
Я настромлю її,— чи не зазнає
Знущань та утисків мій бідний край
Ще гірших, ніж раніш, лишень засяде
На троні спадкоємець?

Макдуф

Хто ж це він?

Малкольм

Кажу про себе я. Бо стільки в мене
Різноманітних вад, що як розкрить їх,
То й чорний наш Макбет здаватись буде
За сніг біліший. За ягня наш люд
Його вважатиме у порівнянні
З безмежною злочинністю моєю.

Макдуф

Диявола й в пекельних легіонах
Лютішого немає за Макбета.

Малкольм

Так, він жорстокий, кровожерний, хтивий,
Розпусний він, брехливий і підступний,
У всіх гріхах, що мають назву, винний.
Та меж нема й моему любострастю.
Всіх ваших дочок, жон, матрон, дівчат
Не досить, щоб заповнити водойму
Моеї хоті, що не має спину,—
Всі перед нею знищу я загати.
Як так, то краще хай Макбет царює.

Макдуф

Така нестриманість безмежна — теж
Є тиранія й королів щасливих
Скидала передчасно з тронів славних.
Та ви не бійтесь брать, що вам належить.

Ви можете втішати плоть таємно,
Всіх обманивши виглядом холодним.
В нас дам охочих досить,— хоч який
Ненатлий яструб пристрасті у вас,
Не пожере він всіх готових вашим
Бажанням послужить.

Малкольм

Росте до того ж
В душі моїй розбещеній страшна
Зажерливість. Як стану королем,
Всю знать я переріжу за маетки,
У цього скарб візьму, у того — замок,
Розпалюючи з кожним разом більше,
Як гострою приправою, свій голод.
На гідних, чесних позови неправі
Я заведу, щоб захопить їх статки.

Макдуф

Зажерливість своїм корінням глибше
Сягає, ніж палка й скороминуща,
Як літо, хтивість,— королів багато
Мечем вона стяла. Та не журіться,
В Шотландії й належного вам досить,
Щоб вас наситить. Вади ці прощенні,
Як є в вас чим їх кращим переважить.

Малкольм

Немає. Що для короля потрібно?
Правдивість, вірність, добрість, справедливість,
Терпіння, милосердя, скромність, щедрість,
Побожність, стриманість, відвага й сила,—
У мене й сліду їх нема, зате
Я повен вад, що усіма шляхами
До мене йдуть. Якби здобув я владу,
Я б вилив згоди молоко у пекло
І зруйнував би спокій на землі.

Макдуф

Шотландіє, Шотландіє нещасна!

Малкольм

Скажіть, чи може краєм керувати
Такий, як я?

Макдуф

Не керувать, а й жити
Не годен він. О бідний мій народе,
Під берлом ти кривавого тирана!
Чи знову діждешся щасливих днів,
Якщо й законний трону спадкоємець
Прокляв себе і геть зганьбив свій рід?
Був праведником царствений твій батько,
А королева-мати, до кончини

Готуючись, життя все провела
Навколішки. Прощай. Твої признання,
Що ними раптом викрив ти себе,
Шлях до Шотландії мені закрили —
Кінець моїм надіям.

Малкольм

О Макдуфе,

Твій правий гнів, що чесність породила,
Розвіяв чорні сумніви мої,
І вірю я — ти чесний і правдивий.
Не раз в тенета ці Макбет-диявол
Ловив мене, й не бути легковірним
З обачності я мусив. Та віднині
Лиш бог суддя між нами,— довіряюсь
Цілком тобі я, й наклепів на себе
Зрікаюсь, і гріхів, що невластиві
Моїй природі. І жінок не знав я,
Ніколи клятви не ламав, багатства
Не прагнув я, був завжди вірний слову
І навіть чорта б чортові не зрадив.
Люблю я правду, як життя. Уперше
Збрехав сьогодні, клеплючи на себе.
А справді відданий я тільки нашій
Вітчизні. Ще до прибуття твого
Тут, на чолі із Сівардом старим,
Зібралось десять тисяч душ, готових
До виступу. Ми вирушимо разом,
Нехай же запорукою звитяги
Нам буде праве діло. Що ж мовчиш ти?

Макдуф

До радості від смутку нелегкий
Цей перехід раптовий.

Входить лікар.

Малкольм

Добре, потім.

(До лікаря)

Що, лікарю, король сьогодні вийде?

Лікар

Так, сер. Там натовп хворих допомоги
Від нього жде. Безсиле в цій хворобі
Все вміння лікарів. А він — зціляє
Лиш дотиком руки, таку вже небо
У неї вклало силу благодатну.

Малкольм

Спасибі, лікарю.

Лікар виходить.

Макдуф

Яка ж то хворість?

Малкольм Ії зуть — неміч. Та король із нею
Тут творить чудеса. Я й сам не раз,
Відколи в Англії, це бачив. Як він
Вимолює це в неба — невідомо,
Та всіх, що в виразках і ранах стогнуть,
Опухлих, гноєм вкритих, безнадійних
Лікує лиш молитвою, на шию
Повісивши дукат ім золотий.
І кажуть, цю благословенну силу
Він спадкочемцям передасть. Крім того,
Він має дар небесний віщування;
Є й інших свідчень досить, що на ньому
Спочила божа благодать.

Входить Росс.

Макдуф Поглянь-но,
Хто там.

Малкольм Земляк якийсь, а хто — не знаю.

Макдуф Привіт, кузене дорогий.

Малкольм Тепер

І я впізнав. О боже, тих скарай,
Хто робить нас вигнанцями!

Росс Амінь.

Макдуф Ну, як Шотландія?

Росс На жаль, себе

Не впізнає — не матір'ю вона,
Могилою нам стала. Там лиш той
Всміхнеться, в кого розуму бракує.
Там зойки, стогони дзвенять в повітрі,
Й ніхто не чує їх, там найлютіша
Скорбота — річ звичайна. Там, почувши
Подзвіння, не запитують «по кому?»,
Ще й не захворівши, там люди в'януть
Скоріше, ніж на капелюхах квіти.

Макдуф О, все це правда, і яка страшна!

Малкольм Яке нове там горе?

Росс На годину

Спізнюсь я з вістю — і мене освищать,
Щодня нове.

Макдуф А як моя дружина?

- Росс* Та добре...
- Макдуф* Діти як?
- Росс* Теж непогано.
- Макдуф* Тиран ще не чіпає їх?
- Росс* Та ні;
Коли я від'їжджав, було все мирно.
- Макдуф* Не будь скупий в словах. Ну, як там справи?
- Росс* Коли сюди подавсь я з вантажем
Важких новин, поширилася чутка,
Що вже стають до зброї наші люди,
І це підтвердилось, та й сам я бачив —
Війська тирана в бій цілком готові.
Вже час настав. Лиш поглядом своїм
Ви знов шотландців зробите бійцями
Й жінок озброїте, щоб разом скинуть
Ярмо жакливе.
- Малкольм* Заспокой же їх,—
Ми виступаєм. Англія дає
Нам десять тисяч війська на чолі
Із Сівардом — найкращим з полководців
У християнським світі.
- Росс* Я хотів би
Відповісти вам радістю такою ж;
Про те, що знаю, краще у пустелі
Волати, щоб ніхто не чув.
- Макдуф* Для всіх
Це горе чи для когось одного?
- Росс* Для всіх, душею чесних, це велика
Скорбота, а для тебе — особливо.
- Макдуф* Коли це так, чого ж ти маеш критись?
Розкажуй все мерщій.
- Росс* Не дай своїм
Ушам зненавидіти мій язик,
Що вимовить нечувані слова.
- Макдуф* Я вже догадуюсь.
- Росс* Твій замок взято,
Дітей порізано й дружину вірну.
Не говоритиму докладно,— цим
До вбитих тіл твоє я ще додав би.

Малкольм О небо милосердне! Друже мій,
 Не насувай на брови капелюха,—
 Душевний біль нехай слізьми сплива,
 Німа скорбота серце розрива.

Макдуф Тож і дітей?

Росс Дітей, дружину, слуг,—
 Кого знайшли.

Макдуф А я ж покинув їх.
 Тож і дружину?

Росс Я сказав.

Малкольм Тримайся.
 Лише бальзам нещадної відомсти
 Таку печаль загоїть безутішну.

Макдуф А він — бездітний... Всіх моїх маляток...
 Всіх, кажете? Пекельний яструб! Всіх?
 Єдиним нападом усіх курчат
 Гуртом із квочкою?

Малкольм Тримайся мужем.

Макдуф Ти правий, так. Але не можу я
 Всього не почувати як людина,
 Забуть того не можу, що було
 Для мене найдорожче. Як же небо
 Не захистило їх? Макдуфе грішний,
 За тебе вбито їх. І не за їхні,
 А за твої гріхи. Впокой їх, небо!

Малкольм Відточуй меч свій на бруску печалі,
 Не згашуй, а розпалюй в серці гнів.

Макдуф Не буду хизуватись, як хвалько,
 Як жінка, плакати. Небо милосердне,
 Змети всі перепони і віч-на-віч
 Зведи мене на довжину меча
 Із ворогом Шотландії й моім.
 А як врятується — прости його.

Малкольм Ось мова мужа. Військо вже готове,
 Ходімо попрощаймось з королем.
 Макбет дозрів, на нього серп чекає.
 Хай ніч і довга, день її здолає.

Виходять.

СЦЕНА I

Дунсінан. Передпокій у замку.

Входять лікар і придворна дама.

Лікар Ось уже дві ночі я пильную разом з вами, але ще не впевнився в правдивості ваших свідчень. Коли востаннє вона блукала?

Придворна

дама Відколи його величність вирушили в похід, я це бачила частенько. Вона вставала з ліжка, надягала нічне вбрання, відмикала шухлядку, виймала звідти папір, перегортала його, щось писала на ньому, перечитувала, потім запечатувала і знов верталась до ліжка. І все це — в глибокому сні.

Лікар Великий розлад усієї нашої природи — втішатись благодатним сном і в той же час не кидати денних турбот. А в цьому сонному збудженні вона тільки блукала й робила те, що ви сказали, чи, може, що-небудь і говорила?

Придворна

дама Так, сер, але я цього не можу повторити.

Лікар

Мені можна, навіть треба.

Придворна

дама Ні вам, ні кому іншому, бо нема в мене свідків, які підтвердили б мої слова.

Входить леді Макбет із свічкою.

Погляньте, ось вона йде. Отак вона завжди ходить і, клянусь життям, міцно спить. Стійте тихо і стежте за нею.

Лікар

Відкіля в неї свічка?

Придворна

дама Свічка стояла біля її ліжка. Вона наказала, щоб у її спальні завжди горіло світло.

Лікар

Ви бачите — очі в неї розплющені.

Придворна

дама Але вони нічого не бачать.

Лікар Що це вона робить? Дивіться, як вона тре руки.

Придворна

дама Це в неї стало звичкою. Їй здається, що вона їх мие. Часом отак з чверть години.

Леді Макбет А ось іще пляма.

Лікар Тс... вона говорить... Я запишу всі її слова, щоб краще їх запам'ятати.

Леді Макбет Геть, проклята плямо! Геть, кажу! Раз... два... Ну, час уже й до діла братись... Як темно в пеклі... Сором, мій друже, сором... Солдат, а бач, злякався. А чого нам боятись? Якби й хто довідався, то влада ж у наших руках. І хто посміє нас питати? Але хто б міг подумати, що в старого стільки крові!

Лікар Ви чуєте?

Леді Макбет У тана файфського була дружина. Де вона тепер? Як, невже ці руки ніколи чистими не будуть? Та годі вже про це, мій друже, годі. Цей переляк усе погубить.

Лікар Так, так. Ви довідались про те, чого вам не слід було знати.

Придворна

дама Вона виказала те, чого не слід було говорити,— я цього певна. Тільки небу відомо, що вона знає.

Леді Макбет А рука й досі тхне кров'ю. Усім пахошам аравійським не відбити цього запаху в цієї маленької руки! Ох, ох, ох!

Лікар Як вона зітхає! Великий у неї тягар на серці.

Придворна

дама Не хотіла б я мати в грудях таке серце, навіть якби одержала за це титул королеви.

Лікар Гаразд, гаразд.

Придворна

дама Дай-то боже, щоб усе було гаразд.

Лікар Ця хворість — поза межами мого досвіду. Проте я знав людей, які блукали уві сні, але мирно померли на своїх постелях.

Леді Макбет Вимий руки. Надінь нічне вбрання. Чого ти такий блідий? Ще раз кажу тобі, Банко похований. Йому вже не вийти з могили.

Лікар Он воно як.

Леді Макбет Лягай, лягай! Хтось стукає в браму. Ходім, ходім, ходім. Дай мені руку. Що зроблено, то зроблено. Лягай, лягай, лягай!

(Виходить)

Лікар Тепер вона ляже до ліжка?

Придворна дама Відразу ж.

Лікар Чутки погані ширяться не марно.
Злі вчинки й до тривог лихих призводять.
А хворі душі хоч глухій подушці
Відкритись прагнуть. Йй — духівника,
Не лікаря потрібно. Боже, боже,
Прости нас. Доглядайте ж пані пильно
Та гострих не давайте їй речей.
Так дивно це й для серця, й для очей...
Сказати я не смію, що подумав.

Придворна дама Добраніч, лікарю шановний.
Виходять.

СЦЕНА 2

Поле поблизу Дунсінана.

Барабани і прапори.

Входять *Ментіс*, *Кетнес*, *Ангус*, *Ленокс* і солдати.

Ментіс Англіїці близько вже, ведуть Малкольм їх,
Малкольмів дядько Сівард та Макдуф.
Всі помстою горять. За їхнє діло
Святе на прю криваву та жахливу
І мертвий став би.

Ангус Стрінем їх край лісу
Бірнамського — ідуть вони туди.

Кетнес Чи йде також із братом Дональбайн?

Ленокс Напевне знаю — ні. Є в мене список
Усіх дворян. Син Сіварда між ними
Та юнаки, яким пора настала
Мужами стати.

Ментіс А тиран що робить?

Кетнес Свій Дунсіан великий укріпляє.
Хто каже, ніби зовсім збожеволів,
А ті, що менш ненавидять його,
Безумною відвагою це звуть.
Та ясно всім — розхитану державу
У шорах влади вже йому не втримать.

Ангус Відчув він, як до рук його прилипли
Таємні вбивства, заколоти мстять
За віроломство, з страху, не з любові
Йому коряться, й сан повис на ньому,
Як велетня одежа на злодюжці-
Пігмееві.

Ментіс Йому не зрозуміло,
Якими він колотиться чуттями,
Коли сам дух зачумлений його
Клене себе за те, що в нім живе.

Кетнес Ходімо ж послужить тому, до кого
Обов'язок нас закликає, стриньмося
Із лікарем недужої вітчизни
І, щоб зцілить її, проллємо з ним
Всю кров свою.

Ленокс Чи стільки, скільки слід,
Щоб соком напоїть державний цвіт,
А плевели втопити. На Бірнам!
Виходять маршовим кроком.

СЦЕНА 3

Дунсіан. Кімната в замку.

Входять Макбет, лікар і слуги.

Макбет Не хочу слухать — хай усі тікають.
Аж поки ліс не вирушить Бірнамський
На Дунсіан, я не боюсь нічого.
Малкольм? Хлопчисько цей? Чи не від жінки
Він народивсь? Мені віщали духи:
«Ніхто тебе з народжених жінками
Не подола». Біжіть, зрадливі тани,
До ласолюбів Англії! Твердий
Мій розум, і рука моя міцна,—
Мені біда ніяка не страшна.
Входить слуга.

Бодай ти почорнів, бо як сметана,
І вигляд предурний, як в гусака.

Слуга Там десять тисяч їх...
Макбет Кого? Гусей?

Слуга Солдатів, сер.
Макбет Потри обличчя — й страх
Свій, боягузе, нарум'янь. Яких
Солдатів, блазню? Та бодай ти здох.
Так сплотнів, що кожного злякав би.
Яких солдатів, бовдуре?

Слуга Англійських,
Як ласка ваша...
Макбет Забирайся геть.

Слуга виходить.

Гей, Сейтоне! А втім, на серці тоскно
На згадку... Сейтоне! У цім бою
Чи піднесусь я, чи навік загину.
Пожив я досить. Шлях мого життя
Вже стелється сухим, пожовклим листям.
Того ж, що прикрашає нашу старість,—
Любові, шани, друзів,— я не маю.
Лише глухі прокльони скрізь я чую
І лестощі, яких би не хотіло
І слухать бідне серце, та повинне.
Гей, Сейтоне!

Входить Сейтон.

Сейтон Я тут.
Макбет Ну, що нового?

Сейтон Підтвердились донесення усі.
Макбет Я битимусь, покіль живого м'яса
У мене не лишиться на кістках.
Подай-но панцер.

Сейтон Ще не час, владарю.

Макбет Ні, вже пора.
Хай вершники об'їдуть всю округу
І боягузів вішають. Подай
Мій панцер.

Входить лікар.

Лікарю, ну, як там хвора?

Лікар То не проста хвороба, володарю,—
Рої видінь її тривожать спокій.

Макбет То вилікуй її. Хіба не можеш
Ти хворий дух зцілити, із корінням
Сум вирвать з пам'яті, із мозку стерти
Тривожні письмена і забуття
Солодке їй послати, знявши з серця
Тягар, очистивши від трути душу?

Лікар Лиш сам себе тут вилікує хворий.

Макбет То викинь ліки псам, отой непотрібі!
(До Сейтона)
Надінь же панцер. Берло не забудь!
На коней! Лікарю, від мене тани
Мої тікають. Сейтоне! Жвавіше!
Якби ти, лікарю, міг дослідити
Країни сеї хворість, розпізнати
Недугу і здоров'я повернути,
Примусив би я славити тебе
І саму луну.

(Намагаючися скинути панцер)

Це, Сейтоне, зніми.

Яким би проносним від тих англійців
Прочистити наш край? Ти чув про них?

Лікар О так. Чутки про королівські збори
Дійшли до нас.

Макбет (показуючи Сейтонові на щит)

А це неси за мною.

Ні, смерті не страшний мені туман,—
Не йде ж Бірнамський ліс на Дунсінан.

Виходять усі, крім лікаря.

Лікар Якщо я вирвусь цілим звідсіля,
То вже сюди не повернуся я.
(Виходить)

СЦЕНА 4

Сільська місцевість біля Бірнамського лісу.
Барабани й прапори.

Входять Малкольм, старий Сівард і його син, Менгіс, Кет-нес, Ангус, Ленокс, Росс і солдати.

Малкольм Я вірю, друзі, близько день, коли
Оселі наші будуть у безпеці.

Менгіс В тім сумніву нема.

Сівард Що то за ліс?

Менгіс Бірнамський ліс.

Малкольм Хай воїни зрубають
З дерев гілля й несуть перед собою,—
Цим приховаємо чисельність війська
І ворога обдурим.

Солдати Зробим все.

Сівард Тиран, як видно, Дунсінан зміцняє,
Щоб витримати там облогу нашу.

Малкольм Остання це його надія. Всякий,
Великий і малий, де є можливість,
Від нього утікає, бо йому
Всі з примусу служили.

Макдуф Це хід справи
Покаже. Покладімося тепер
На хист військовий наш.

Сівард Надходить час,
Побачим — з нами хто чи проти нас.
Тут ні до чого мрії та гадання,
Все тільки битва вирішить остання.
Тож вирушаймо в бій.

Виходять.

СЦЕНА 5

Дунсінан. Подвір'я замку.

Входять Макбет, Сейтон і солдати з розгорнутими прапорами і барабанним боем.

Макбет Знамена наші вивісить над муром.
Скрізь крики: «Йдуть!» Та замок наш міцний,

З облоги він сміється. Вороги
Із голоду й пропасниці подохнуть.
Якби до них лиш не перебігали
Зрадливці, ми б лице в лице їх стріли
Й давно вже їх прогнали б.

Жіночі крики за сценою.

Що за галас?

Сейтон Жіночий чути лемент, володарю.
(*Виходить*)

Макбет Я вже й забув, який на смак той страх.
А був же час, коли вночі від крику
Холонув я і від страшної казки
Волосся, як живе, на голові
Вставало. Та жахами ситий я
Й так зрісся з душогубними думками,
Що не злякаться мене нічим.

Сейтон повертається.

Що там?

Сейтон Владарю, вмерла королева.

Макбет Коли б вона померла не сьогодні,
То іншого якогось дня, та мусить
Колись це статись... Завтра, завтра, завтра...
А дні дрібними кроками повзуть
Аж до останньої життя сторінки.
Всі «вчора» лиш освітлювали шлях
До тліну смерті. Гасни ж, куца свічко!
Життя — рухлива тінь, актор на сцені.
Пограв, побігав, погаласував
Свою часину — та й пропав. Воно —
Це дурня казка, вся зі слів гучних
І геть безглузда.

Входить гонець.

Язиком прийшов
Плескати? Кажі, та швидше.

Гонець Мій владарю,
Доповісти повинен я, що бачив,
Не знаю, як почать...

Макбет Кажі мершій.

Гонець На пагорбку в дозорі я стояв.

І на Бірнам дививсь, і раптом бачу —
Той сунеться на мене.

Макбет

Брешеш, рабе!

Гонець

Скарайте гнівом вашим, як брешу!
Самі погляньте — за три милі звідси —
Иде ліс на замок...

Макбет

Якщо це обман,
На першому ж суку живцем підвішу,
Щоб з голоду ти висох; якщо правда,
Тоді те саме ти зі мною зробиш.
Я втратив певність, — правдою дурих
Двозначною той біс: «Не бійся, поки
Бірнамський ліс не йде на Дунсінан».
А ліс пішов-таки на Дунсінан!
До зброї! Як правдива звістка ця,
То чи не все одно — ждять тут кінця
Чи десь! Байдужий став мені весь світ, —
То хай загине все за мною вслід!
На сполох бий! Йди, смерте! Вітре, вий!
Зі зброєю кінець зустріну свій!
Виходять.

СЦЕНА 6

Дунсінан. Перед замком.
Барабани й прапори.

Входять Малкольм, старий Сівард та їхнє військо з віттям.

Малкольм

Прийшли ми. Скиньте геть щити зелені,
Хай ворог бачить нас.
(До Сіварда)

Шановний дядьку,
Ви й мій кузен — ваш благородний син —
Бій почнете, а я й Макдуф достойний,
Із нашим планом згідно, решту справи
На себе візьмемо.

Сівард

Ну, що ж, прощайте!
Хай знищать нас до ночі вороги,
Як в нас перемогти нема снаги.

Макдуф

Гей, голосніше, сурмачі, сурміть, —
Хай кров і смерть їх голосом гримить.
Виходять.
Сурми лунають далі.

СЦЕНА 7

Інша частина степу.
Гамір битви.

Входить *Макбет*.

Макбет Я мов ведмідь прикутий — не втекти,
Та від облати буду захищатись.
Де ж той, кого не жінка породила?
Бо іншим вбить мене несила.

Входить *молодий Сівард*.

*Молодий
Сівард* Хто ти?

Макбет Мое ім'я вжахне тебе.

*Молодий
Сівард* О ні,

Хоч хай воно з усіх імен пекельних
Найжахливіше.

Макбет Звуть мене *Макбет*.

*Молодий
Сівард* Сам чорт не міг би вигадать імення
Огидніше.

Макбет Йі страшніше.

*Молодий
Сівард* Брешеш ти,
Ненависний тиране! Я мечем
Це доведу.

Б'ються. *Молодий Сівард* падає мертвий.

Макбет Ти жінки лиш дитя,
Смішний для мене меч, немов пір'їнка,
В руках того, кого родила жінка.
(*Виходить*)

Гамір бою.
Входить *Макдуф*.

Макдуф Отам чутніше бій. З'явись, тиране!
Як ти впадеш не від мого удару,
То душі вбитих діток і дружини
Мені довіку не дадуть спокою.
Не можу я рубать нещасних кернів,
За гроші найнятих. Тебе, *Макбете*,

Протну мечем або його у піхви
Нещербленим сховаю. Ти десь тут,
Мечі гримлять — тут б'ється дужий воїн.
Зведи мене з ним, доле! Не прошу
Нічого більше.
(*Виходить*)

Гамір бою.
Входять Малкольм і старий Сівард.

Сівард Сюди, мілорде! Здавсь без бою замок.
Частина війська зрадила тирана.
Хоробро б'ються ваші тани мужні.
Бій до кінця схиляється, і близько
Вже перемога.

Малкольм Нам зустрівся ворог,
Що приєднавсь до нас.

Сівард Прошу до замку

Виходять.
Гамір бою.

СЦЕНА 8

Інша частина степу.

Входить Макбет.

Макбет Навіщо грати римського безумця
І, кинувшись на меч свій, умирати?
Ще поки бачу я живих, то краще
Вбивати їх.

Входить Макдуф.

Макдуф Стій, пес пекельний, стій!

Макбет З усіх людей лише з тобою стрітись
Не хтів би я. Йди геть. Вже досить крові
Твоїх у мене на душі.

Макдуф Тобі
Меч відповість, а слів мені бракує,
Щоб висловить, який мерзенний ти,
Кривавий нелюде!

Б'ються.

Макбет Марнуєш час.
Скоріш повітря ти мечем пораниш,

Ніж плоть мою. Бий краще по вразливих
Шоломах,— зачароване мое
Життя ніхто з народжених від жінки
Не зможе відібрати.

Макдуф Розчаруйся!
Нехай тобі твій пан, диявол, скаже:
Із лона материнського дочасно
Макдуфа вийнято.

Макбет Прокляття язика, що мовив це!
Слова твої мою зламали мужність.
Не вірю більше демонам підступним,
Які двозначними словами вміють
Вселяти в душу нам надії марні
І гублять нас. Не битимусь з тобою!

Макдуф То здайся, боягузе, і живи,
Щоб стать позорищем усього світу.
Як рідкісну потвору, твій портрет
Повісим на жердині ще й надпишем:
«Дивіться, ось тиран».

Макбет Ні, я не здамся,
Щоб порох з ніг Малкольма цілувати
І слухать черні буйної прокльони!
Хоч ліс Бірнама йде на Дунсінан
І хоч тебе не жінка народила,
А спробую, Макдуфе. Починай.
Мене боронить щит мій бойовий!
Будь проклят той, хто перший крикне: «Стій!»
Виходять б'ючись.

Гамір бою. Відступ. Сурми.

**Входять з барабаним боєм і прапорами Малкольм, старий Сівард,
Росс та інші тани й солдати.**

Малкольм Я сподіваюсь, друзі всі вернулись?

Сівард Навряд чи всі. Та бачу, перемогу
Не так-то й дорого ми здобули.

Малкольм А де ж Макдуф і де ваш син відважний?

Росс

(до Сіварда)
Ваш син, мілорде, борг бійця сплатив;
Допіру встигши з хлопця мужем стати,
Довів одвагу й доблесть у бою,
Поліг як муж.

Сівард

Його убито?

Росс

Так,

Забрали з поля мертвим. Ви ж печалі
Не міряйте відвагою його,
Щоб не була й печаль така ж безмірна.

Сівард

Його не в спину ранено?

Росс

У груди.

Тепер він воїн господа! Коли б
Синів було у мене, як волосся,
То кращої б їм смерті не бажав.
Ось мій по ньому подзвін.

Малкольм

Вартий він

Ще більшого, і я йому воздам.

Сівард

Чого ждять більшого? Поліг він славно,
Свій борг сплатив. Господь хай буде з ним!
А ось хто втіху нам несе усім.

Входить *Макдуф* з *Макбетовою* головою.

Макдуф

Вітання королю! Ти — наш король.
Ось голова тирана. Край наш вільний.
Круг тебе — пери, квіти королівства.
Серця їх із твоїм у згоді б'ються,
І всі їх голоси з моїм зіллються:
«Нехай живе Шотландії король!»

Всі

Нехай живе Шотландії король!
Фанфари.

Малкольм

Не зволікаючи, належно вам
Віддячимо за вияви любові.
Шановні тани й родичі, віднині
Ви графи — ще в Шотландії ніхто
Такого титулу не мав. Нам треба
(Щоправда, це так швидко не зробити)
На батьківщину повернути друзів,
Що від недремної втекли сваволі.
Скарати посіпак усіх тирана
І королеви-відьми,— чув, вона
На себе зважилась накласти руки.
Здійснити це, а поступово інше,
Все, що належить, маєм на меті,
Хай нам допоможуть небеса святі.
Всім дякуем. Запрошуем у Скон,
Де нас благословлятимуть на трон.

Сурми.

Всі виходять.

АНТОНІЙ І КЛЕОПАТРА

Переклад Борис Мен

<i>Марк Антоній</i>	} триумвіри.
<i>Октавій Цезар</i>	
<i>Марк Емілій Лепід</i>	
<i>Секст Помпей.</i>	
<i>Доміцій Енобарб</i>	} прибічники Антонія.
<i>Вентідій</i>	
<i>Ерос</i>	
<i>Скар</i>	
<i>Деркет</i>	
<i>Деметрій</i>	
<i>Філон</i>	
<i>Меценат</i>	} прибічники Цезаря.
<i>Агріппа</i>	
<i>Долабелла</i>	
<i>Прокулей</i>	
<i>Тірей</i>	
<i>Галл</i>	
<i>Менас</i>	} прибічники Помпея.
<i>Менекрат</i>	
<i>Варрій</i>	
<i>Тавр,</i>	полководець Цезаря.
<i>Канідій,</i>	полководець Антонія.
<i>Сілій,</i>	воєначальник у війську Вентідія.
<i>Евфроній,</i>	посол Антонія до Цезаря.
<i>Алексас</i>	} служники Клеопатри.
<i>Мардіан</i>	
<i>Селевк</i>	
<i>Діомед</i>	
<i>Провісник.</i>	
<i>Селянин.</i>	
<i>Клеопатра,</i>	цариця Єгипту.
<i>Октавія,</i>	сестра Цезаря і дружина Антонія.
<i>Харміана</i>	} служниці Клеопатри.
<i>Града</i>	

Воєначальники, легіонери, гінці, слуги та придворні.

Місце дії — в різних частинах Римської імперії.

СЦЕНА I

Александрія. Зала в палаці Клеопатри.

Входять Деметрій і Філон.

Філон Ні, полководець наш ума позбувся
Таки до решти. Гордий погляд той,
Що ним він, наче Марс, увесь в броні
Перед полками блискав войовниче,
Тепер лиш до смаглявого лшця
Прикутий віддано. А буйне серце,
Що в лютій битві розпирало груди,
Аж пряжки лопались, остигло зовсім
І міхом стало, віялом — циганці
Жагу студити.

Сурми. Входять Антоній і Клеопатра з почтом. Євнухи обмахують її опахалами.

Ось один із трьох
Усесвіту стовпів, що обернувся
В повіиноного блазня. Помилуєся.

Клеопатра Якщо любов це, — чи вона велика?

Антоній Жебрацька то любов, що знає міру.

Клеопатра Та я їй хочу визначити межі.

Антоній Шукай тоді й землі нової, й неба.

Входить один із Антонієвих слуг.

Слуга Новини з Рима, добрий мій владарю.

Антоній Яка нудота. Коротко: в чім річ?

Клеопатра Ні, розпитай, Антонію, докладно.
А може, Фульвія гнівиться, може,
Скудобородий Цезар шле тобі
Веління грізне: «Те зроби й оте;
Постав цього на царство, скинь того;
Як ні, — скараємо».

Антоній Ну, що ти, люба!

Клеопатра Кажу — можливо... Ні, таки напевно:
Тобі не залишитись тут. Мабуть,
Тебе відкликав Цезар... тож дізнайся!
Що вимагає Фульвія? чи Цезар?..
А чи обоє?.. Клич сюди гінців.
Ти зчервонів, клянусь вінцем Єгипту!
Ти так боїшся Цезаря? Чи, може,
Соромишся почути від прибулих,
Як люто шпетить Фульвія тебе?
Де ж ті гінці?

Антоній Хай з Тібром сплине Рим,
Склепіння хай завалиться державне,—
Моя оселя — тут! Всі царства — тлін.
Земля — лиш гній, однаково корисний
Людині й звіру. Велич вся життя
У цьому ось.
(Обіймає Клеопатру)

У пристрасті безмежній,
Що в ній — і це, нехай під страхом кари,
Я світу доведу — нема нам рівних!

Клеопатра Неправда пишномовна. Як же ти
На Фульвії женився без кохання?
Я не безумна ще — Антоній завжди
Собою буде.

Антоній Вірний Клеопатрі.
Та я тебе коханням заклинаю:
Не гаймо часу на пусті сперечки.
Хай кожна мить несе нам насолоду.
Яким розвагам віддамо цей вечір?

Клеопатра Послухай-но гінців.

Антоній Яка ж уперта!
Та все цариці до лица — і гнів,
І сміх, і сльози. Кожен рух чуття
У неї чарівливий і прекрасний.
Що ті гінці? Я твій і тільки твій.
Ходім, пройдімося вечірнім містом —
На люд поглянемо,— ходім, царице?
Сама ж хотіла вчора.
(До слуги)

Геть. Ні слова.

Антоній і Клеопатра з почтом виходять.

Деметрій Ох, легковажить Цезарем Антоній.

Філон Часами він,— немовби й не Антоній,—
Так мало в нім тоді величних рис,
Антонію властивих.

Деметрій Жаль, що сам
Підтверджує плітки він лихомовні,
Які сягнули Рима. Сподіваюсь,
Він завтра буде інший. Прощавай.

Виходять.

СЦЕНА 2

Там же. Інша зала.

Входять Харміана, Ірада, Алексас і провісник.

Харміана Вельможний Алексасе, найлюбіший Алексасе,
найчудовіший Алексасе, майже найдосконаліший Алексасе! Де ж
той ворожбит, якого ти так вихваляв цариці? Хоч би глянути ме-
ні на майбутнього чоловіка, що буде, як ти кажеш, вінком при-
кривати свої роги!

Алексас Віщуне, гей!

Провісник Що зволите?

Харміана Це він?

Це ти — всезнавець?

Провісник Я читаю трохи
Велику книгу таємниць природи.

Алексас Ти покажи йому долоню.

Входить Енобарб.

Енобарб Швидше

Бенкет готуйте. І вина удосталь —
Пить будем за здоров'я Клеопатри.

Харміана Дай, добрий чоловіче, й долю добру.

Провісник Не можу дати — я лише віщую.

Харміана Ну, навіщуй.

Провісник Краса твоя зросте.

Харміана Він має на думці — у товщину.

Ірада Ні, просто ти під старість будеш підмальову-
ватись.

Харміана Ет! Аби лише не кляті зморшки!

- Алексас* Не гнівай його віщунської величності. Увага.
- Харміана* Тихо!
- Провісник* Частіш кохатимеш сама, ніж будеш Коханою.
- Харміана* Ще чого! Краще вже тоді я розпалюватиму печінку вином, а не коханням!
- Алексас* Та слухай же його.
- Харміана* Ну, добре. Давай що-небудь надзвичайне. Хай одного дня я вийду за трьох царів і зразу ж овдовію. Хай у п'ятдесят приведу дитину, якої боятиметься сам Ірод Іудейський. Або стану дружиною Октавія Цезаря і зрівняюся з моєю панею.
- Провісник* Переживеш ти ту, котрій слугуєш.
- Харміана* Оце чудово! Довголіття мені солодше за інжир.
- Провісник* В минулому ти більш зазнала щастя, Аніж його зазнаєш.
- Харміана* Тоді, виходить, моїм дітям не ждати шляхетних імен? Скажи хоч, скільки я матиму синів та дочок?
- Провісник* Дай кожному з бажань твоїх утробу — Напевно мала б ти мільйон дітей.
- Харміана* Йди геть, дурню! Прощаю тобі тільки тому, що ти не людина, а чаклун.
- Алексас* А ти думала, про твої бажання знає тільки твоє ложе?
- Харміана* Ні, стривай. Поворожи тепер Іраді.
- Алексас* Всі ми хочемо знати свою долю.
- Енобарб* Щодо мене, та й багатьох вас, то я знаю, яка сьогодні жде нас доля,— будемо п'яні як ніч.
- Ірада* Ця долоня віщує лише цнотливе життя, і нічого більше.
- Харміана* Так само, як повноводий Ніл віщує голод.
- Ірада* Та годі, навіжена, ти ж не ворожка.
- Харміана* Якщо пітні долоні не віщують плодючості, то, значить, я й за вухом не вмію почухати. Будь ласка, наворожи їй щось найзвичайнісіньке.
- Провісник* У вас однакова доля.
- Ірада* Але яка, яка саме? Розкажи докладніше.

Провісник Я вже сказав.

Ірада Невже я бодай на палець не щасливіша за неї?

Харміана Ну, а якщо й щасливіша — куди ти б той палець доточила?

Ірада Та вже ж не до носа чоловікові!

Харміана Хай береже нас небо від непристойних здогадів! Ну, а тепер Алексас — його доля, його доля! Благаю тебе, Ізідо всеблаженна, хай він ожениється з неплідною, і хай вона умре, а другу жінку дай йому ще гіршу! І далі хай жінки у нього будуть щораз гірші й гірші, аж поки найгірша з усіх із рогом проведе його, стонадцять разів рогатого, до могили. Зглянься на мою молитву, Ізідо милосердна, відмов мені в чому хочеш, тільки не в цьому, — благаю тебе, Ізідо милосердна!

Ірада Амінь. Зглянься, богине всеблаженна, на наші молитви. Якщо прикро бачити порядного чоловіка, одруженого з гультьякою, то ще прикріше дивитись на негідника, якому не поставили рогів. Отже, хоч би задля справедливості, пошли йому, Ізідо кохана, долю по заслугі.

Харміана Амінь!

Алексас Бач які! Якби-то від них залежало зробити мене рогатим, вони б залюбки стали повіями, аби тільки цього досягти.

Енобарб Тихіше, йде Антоній.

Харміана Ні, цариця.

Входить Клеопатра.

Клеопатра Ти бачив пана?

Енобарб Ні, моя владарко.

Клеопатра Його тут не було?

Харміана Ні, не було.

Клеопатра Він мав уже веселошам віддатись, Але згадав про Рим свій... Енобарбе!

Енобарб Що, владарко моя?

Клеопатра Знайди його
І приведи сюди. А де Алексас?

Алексас Я тут, владарко. Он іде наш пан.

Входять Антоній, гонець і почет.

Клеопатра Ходімо, — ніби ми його не бачим.

Клеопатра, Енобарб, Алексас, Ірада, Харміана, провісник і слуги виходять.

Гонець Пішла війною Фульвія твоя.

Антоній На Люція, мого брата?

Гонець Так.

Війна була недовга. Помирились
Вони недовзі й виступили разом
Супроти Цезаря. Однак, сильніший,
Він зразу ж їх з Італії прогнав.

Антоній Гаразд. Щось гірше є?

Гонець Погані вісті — віснику біда.

Антоній Коли їх боягуз чи дурень чує.
Кажі усе. Те, що було,— минуло.
Прийму я правду, навіть найстрашнішу,
Радніш за лестоші.

Гонець Є прикрі вісті.
Парфянське військо перейшло Євфрат;
Вся Азія в руках у Лабієна:
Від Сирії його знамена мають
До Лідії й Іонії, тоді як...

Антоній ... тоді як наш Антоній...— ти ж бо це
Сказати хочеш?

Гонець О мій володарю!

Антоній Кажі пряміше, висловів не зм'якшуй.
Про Клеопатру мов, як мовлять в Римі.
Лай так, як Фульвія. Перелічи
Усі мої провини так суворо,
Як це злоба й правдивість лиш уміють.
Ми потуранням плодим бур'яни,
Та докір їх виполює. Ну, годі,—
Иди собі.

Гонець Корюсь твоїм наказам.
(*Виходить*)

Антоній А з Сікіона є які новини?

1-й слуга Гей, посланець із Сікіона! Де він?

2-й слуга Він тут, наказу жде.

Антоній Нехай заходить...
Вже час порвать міцні Єгипту пуга,
А то я збожеволю...

Входить 2-й гонець.

Ну, що там?

2-й гонець Твоя дружина Фульвія померла.

Антоній Померла Фульвія? Де?

2-й гонець

В Сікіоні.

(*Подає листа*)

Тут пишеться і про її хворобу,
Й про інші, теж важливі справи.

Антоній

Йди.

2-й гонець виходить.

Душа велика відійшла. Я сам
Бажав цього. Як часто ми з презирством
Те відкидаєм, що нам потім любе!
А те, що нам подобалося досі,
Спротивлюєм собі. Тепер вона
Жадана, бо — вже мертва. О, коли б
Могла її підняти та рука,
Котра її штовхнула у могилу!
Ні, геть мерщій від цієї чарівниці!
Сто тисяч бід ще гірших наживу
Тут бездіяльністю. Гей, Енобарбе!

Входять Енобарб.

Енобарб Що, повелителю, накажеш?

Антоній Негайно треба звідси виїжджати.

Енобарб Це вб'є наших жінок! Адже для них усяка не-
ласка — це смерть. А наш від'їзд їх доконає.

Антоній Я мушу їхати.

Енобарб Ну, якщо це так конче потрібно, то хай умира-
ють. Шкода було б кидати їх задля дурниці, але як ідеться про
щось важливе, тоді всі жінки — дурниця! Клеопатра зразу ж умре,
тільки-но вчує. Я вже разів двадцять бачив, як вона вмирала,
і то з куди меншого приводу. Мабуть, смерть має в собі щось
дуже принадне, коли вона така охоча до її обіймів.

Антоній В ній надто хитрощів багато.

Енобарб Ні, владарю! Всі її пристрасті — це щирий вияв
чистого кохання. Не досить сказати, що її зітхання й сльози — це
вітер і дощ: таких ураганів і злив жоден календар не відзначав.
Це не хитрощі. А коли й так, то вона панує над бурями не гірше,
ніж сам Юпітер.

Антоній Було б не бачити її ніколи!

Енобарб Владарю мій! Тоді б ти не побачив найбільшого в світі чуда. А не зазнав би ти цього щастя, то й уся подорож твоя була б даремна.

Антоній Фульвія померла.

Енобарб Що?

Антоній Фульвія померла.

Енобарб Фульвія?

Антоній Померла.

Енобарб Що ж, володарю, принеси богам подячну жертву. Коли їхнім божественностям заманеться відібрати в чоловіка жінку, хай він згадає про земних кравців і заспокоїться на тому, що замість старого вбрання йому пошиють нове. Якби на світі не було жінок, крім Фульвії, то було б що втрачати і за чим побиватися. А твоєму лихові легко зарадити: із старої сорочки вийде нова спідничка. Треба, справді, цибулею натерти очі, щоб із такого приводу плакати.

Антоній Те, що вона в державі заварила,
Відсутності моєї не потерпить.

Енобарб А справа, яку ти заварив тут, у Єгипті, теж без тебе не обійдеться. Особливо твоя справа з Клеопатрою аж ніяк немислима без тебе.

Антоній Та годі жартувать. Оголоси
Наказ воєначальникам. Цариці
Я сам усі причини роз'ясню
І попрощаюсь. Кличе нас не тільки
Смерть Фульвії та голос почуттів,—
Листи від друзів також закликають
До Рима поспішати: Секст Помпей
Повстав на Цезаря і владарює
На морі. А народ, в чуттях мінливий,
Ніколи за життя людей не цінить —
Лишень по смерті, тож і переносить
Чесноти всі великого Помпея
На сина, що не славен ні умом,
Ні мужністю — хіба ім'ям та військом,
А в полководці пнеться. Для держави
Такі затії небезпечні. В нас
Чимало розплодилося такого,
Достоту кінський волос: у воді —
Хробак, та й годі, а як вп'ється в тіло,

То гірш змії отруйної. Іди
І передай наказ мій — готуватись.
До відплиття негайно.

Енобарб

Передам.

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Інша кімната.

Входять Клеопатра, Харміана, Ірада й Алексас.

Клеопатра То де ж він?

Харміана Я не бачила його.

Клеопатра

(до Алексаса)

Довідайсь, де він, з ким і що він робить.
Затям лиш: я тебе не посилала.
Якщо смутний він, скажеш — я танцюю,
Веселий — то нездужаю. Ну, швидше.

Алексас виходить.

Харміана Коли ти й справді любиш, ясна пані,
То не таким шляхом слід добиватись
Його любові.

Клеопатра Що ж порадиш ти?

Харміана Ні в чому не переч йому, дай волю.

Клеопатра Яка дурна! Я ж так його утрачу!

Харміана Царице, не доводь його до краю:
Не любим ми того, хто нас лякає.
Ось і Антоній.

Входить Антоній.

Клеопатра Хвора я й недужа.

Антоній

(убік)

Клеопатра Чи стане духу задум свій здійснити?

Я падаю... Дай руку, Харміано.
Ходім відціль. Терпіти вже несила.
Всьому є край.

Антоній

Царице найдорожча!

Клеопатра І не підходь до мене!
Антоній Що з тобою?
Клеопатра У тебе, бачу, непогані вісті.
Ну, що дружина шлюбна пише? Ідь!
Вона тебе даремно відпустила.
Хай зна — я не держу тебе, не маю
Такої сили. Ти ж бо їй належиш.
Антоній Одним богам відомо...
Клеопатра Так ганебно
Цариць іще не зраджували! Правда,
Я це передчувала.
Антоній Клеопатро!
Клеопатра Чи я могла повірити тобі,—
Хоч ти всіма богами в небі клявся,—
Якщо ти зрадив Фульвію? Безумство —
Запевненням клятвoporушних уст
Знов довірятися.
Антоній Ясна царице!
Клеопатра Будь ласка, слів не добирай солодких.
Скажи «прощай»,— і в путь. Коли до нас
Напрошувавсь, мав час ти для розмов —
Не про від'їзд. В устах моїх, в очах
Ти бачив вічність, у заломі брів
Блаженство,— я уся була небесна.
Я й досі та ж, але великий воїн —
Брехун, як виявляється, великий.
Антоній Стривай.
Клеопатра Була б я мужем — ти б дізнався,
Що й в єгиптян відвага е.
Антоній Царице,
В нагальній справі мушу відлучитись,
Та серцем я з тобою залишусь.
Бряжчать в Італії мечі усобиць:
Вже Секст Помпей відрізав Рим від моря,
А дwoевласть тільки розбрат сіє,
І всі, хто досі знав саму зневагу,
Набравши сил, знов увіходять в ласку.
Помпей у славі батьковій з вигнання
Стає героєм, у серця вловзає
До невдоволених сучасним станом,

Клеопатра

І щит...

Чудово. Можна й краще... Харміано,
Чи бач, як шаленіти починає
Цей римський Геркулес?

Антоній

Я йду, шановна.

Клеопатра

Дозволь два слова, мій вельмишановний!
Ми розлучаємось... Та ні, не те.
Ми так кохалися... Ні, знов не те.
Ти знаєш добре... Що це я хотіла?
Забутлива я стала, як Антоній,
Бо й я забута.

Антоній

Не були б законом
Твої для мене примхи,— я б сказав,
Що ти — сама примхливість.

Клеопатра

А нелегко

Носити примхи ці так близько серця,
Як Клеопатра носить. Та пробач.
Вони ніщо, коли тобі нелюбі.
Тебе відціль вимоги честі кличуть,—
Що ж, будь глухий до забагів моїх,
Хай всі боги тебе провадять! Хай
Твій меч вінчає лаврами звитяга,
А путь удачі стелять.

Антоній

Ну, ходім.

Розлука наша й не розлука зовсім:
Ти будеш і на віддалі зі мною,
А я, відпливши, залишусь з тобою.
Отож у путь!

Виходять.

СЦЕНА 4

Рим. Покої в домі Цезаря.

Входить з листом у руках Октавій Цезар, за ним — Лепід і слуги.

Цезар

Поглянь, Лепіде, і побачиш сам,
Що ганити високого співбрата —
Не Цезарева вдача. Ось що пишуть
Мені з Александрії: «Вудить рибу
Та цілі ночі п'є в огнях бенкетних».
У цього мужа мужності не більше,
Ніж в Клеопатри, доньки Птолемеїв;

Жіночності ж не менше, ніж у ній,
Ледь-ледь прийняв послів, ледь пригадав,
З ким владу ділить. Чоловік цей, видно,
Утілює всі вади, всі пороки.

Ленід Все ж вади ті, гадаю, не затьмарять
Його чеснот, які на тлі пороків,
Неначе зорі у нічному небі,
Засяють ще яскравіше. Вони
Не придбані — впадковані. Не сам він
Їх обирав, але не зміг позбутись.

Цезар Поблажливий ти надто. Як не гріх
Валятися в постелі Птолемеїв,
За жарти царства дарувать, пиячить
З рабом запанібрата чи тинятись
Удень по місту, битись навкулачки
Із набродом смердючим, — то нехай!
(Яким холоднокровним треба бути,
Щоб цим не гидувань!) Але йому
Немає виправдання, бо й на нас
Кладе він легковажністю своєю
Тягар відповідальності. Нехай би
В розпусті марнував собі дозвілля
І, висохши з переситу на тріску,
Покутував за це, — та гаять час,
Що кличе, ніби дзвін, до справ державних!
Слід вичитать йому, як хлопчаків,
Що, зневажаючи здоровий глузд,
Забув обов'язок та й бешкетує.
Входить гонець.

Ленід Он ще новини.
Гонець Цезарю, наказ
Твій виконано. Вісті із кордонів
Ітимуть щогодини. Пан на морі,
Як і раніш, Помпей — за нього ті,
Хто Цезаря боїться; у примор'я
Тікають невдоволені до нього
Й тобі брехливими чутками шкодять.
(*Виходить*)

Цезар Я іншого й не ждав. Давно відомо:
Не милий, хто вгорі, хоч був жаданий,
Як піднімавсь. А хто скотивсь додолу —
Прихильності той знову набуває.
Любов юрби — як водорість у морі:

Туди й сюди жбурляють нею хвилі,
Аж поки й зогниє.

Гонець Приніс я вість,
Мій Цезарю, що Менекрат і Менас,
Пірати знані, знову розходились:
Скрізь кораблями хвилі моря крають,
Італії плундрують береги.
Люд прибережний весь дрижить від страху,
А юнь до бою рветься. Тільки вийде
Судно у море — вже у них в руках.
А все ж, гадаю, імені Помпея
Боятися більше, ніж його меча.

Цезар Покинь же хтиві оргії свої,
Антонію! Як ти тікав з Модени,
Де Панса й Гірцій, консули, лягли
З руки твоєї, слідом за тобою
Йшов голод. Ти, хоч звиклий до розкошів,
Всі злигодні терпів, немов дикун:
Пив кінську сечу й каламуть болотну,
Що бридить нею й звір. Ти залюбки
Збирав у лісі й ягоди кислючі,
Мов олень, що в снігу шукає паші,
Гриз кору деревну, а в Альпах, кажуть,
І паadlo їв, аж дехто умлівав,
На тее дивлячись, і (слухай, слухай!
Чи не завдасть це сорому тобі?)
Як воїн все ти стерпів, навіть шоки
Не дуже-то запали.

Ленід Жаль його!

Цезар Нехай хоч сором в Рим його поверне.
А нам з тобою час до зброї взятись —
Скликаймо спішно раду, бо затримка
Сприятиме Помпеєві.

Ленід Назавтра
Тобі відомості подам докладні,
Які поставити я зможу сили
На морі і на суші.

Цезар Я до завтра
Також про все довідаюсь. Прощай.

Ленід Прощай, державче. Сповісти, будь ласка,
Якщо тим часом знов якісь новини
З кордонів прийдуть.

Цезар

Звісню, сповіщу.

Це мій обов'язок.

Виходять.

СЦЕНА 5

Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Клеопатра, Харміана, Ірада і Мардіан.

Клеопатра Харміано!

Харміана Що, володарко?

Клеопатра Дай мандрагори випити.

Харміана Навіщо?

Клеопатра Проспати хочу всю ту прірву часу,
Покіль Антонія нема.

Харміана Не думай
Про нього стільки.

Клеопатра Зрада це.

Харміана Навряд.

Клеопатра Де євнух? Мардіане?

Мардіан Що завгодно
Моїй цариці?

Клеопатра Вже ж не співів. Євнух
Нічим мені не вгодить. Ти щасливий,
Що ти скопець і не летиш у мріях
З Єгипту геть. Ти знаєш, що то — пристрасть?

Мардіан Так, пані!

Клеопатра Справжня пристрасть?

Мардіан Ну, не зовсім

На діло я, звичайно, недолугий,
Та пристрасть добре уявляю. В мріях
Я — Марс, який Венеру любить.

Клеопатра Де він?

Як мислиш, Харміано, де він нині?
Сидить він чи стоїть? Іде? Чи їде?
Щасливий кінь, що на собі несе
Антонія! Неси безстрашно, коню!

Чи знаєш, хто твій вершник? Це Атлант,
Який трима півсвіту на раменах;
Він — людства оборона, щит і меч!
Шепоче він: «Де любя нільська змійка?»
Так звав мене Антоній. Я тепер
Сама п'ю цю божественну отруту.
Антонію! Чи згадуєш мене,
Всю чорну від палких цілунків сонця,
Всю в зморшках від років! Як був тут Цезар
Високочолий, всі мене вважали
За царські ласощі, було, й Помпей
Не раз мені ув очі заглядав,
Топив у них свій погляд, наче якір,
І умлівав, хапаючись за нього,
Мов за життя.

Входить Алексас.

Алексас Прийми моє вітання,
Володарко Єгипту.

Клеопатра Ти нітрохи
Не схожий на Антонія, однак
Ти був із ним, і, наче позолота,
Тебе ця близькість покриває. Як там
Живе мій незрівнянний Марк Антоній?

Алексас Перлину цю віддаючи, царице,
Її обцілував він дрібно-дрібно.
Його слова вп'ялись мені у серце.

Клеопатра Їх чути хочу.

Алексас «Друже мій,— сказав він,—
Великій єгиптянці передай,
Що вірний римлянин їй посилає
Морської мушлі скарб. Нікчемність дару
Він виправить, піднісши їй до трону
Численні царства. Їй,— так і скажи,—
Весь Схід підвладний буде». І, кивнувши,
Він скочив у сідло, мої ж слова
Кінь заглушив іржанням.

Клеопатра Був веселий
Чи журний?

Алексас Як пора, коли ні спеки,
Ні холоду,— ні журний, ні веселий.

Клеопатра От рівновага! Вдумайсь, Харміано,—
Ти вдумайсь тільки, що це за людина!
Не журний він, щоб тих не засмутити,
Хто бачить світло в ньому; не веселий,
Щоб зрозуміли: радісні думки
В Єгипті він лишив. Не це й не те.
Божественна гармонія! О любий!
Тобі й журба, й веселість до лиця!
І хто зрівнятись може із тобою
У тім і в другім?.. Ти стрічав гінців?

Алексас Так, владарко, не менше двадцяти.
Навіщо стільки?

Клеопатра В злиднях хай умре,
Хто народивсь в той день, як Клеопатра
Не вислала Антонію листа!
Чорнила дай, паперу, Харміано.
Спасибі, мій Алексасе.
(До Харміани)

Скажи-но,
Чи так коли я Цезаря любила?

Харміана О Цезар доблесний!

Клеопатра Вдавись цим словом!
Сказала б краще: «Доблесний Антоній!»

Харміана Славетний Цезар!

Клеопатра Вминешся ти кров'ю,
Клянусь Ізідією, як прирівняєш
Ти Цезаря до мужа над мужами.

Харміана Пробач уклінно, пані милосердна,—
Одначе я співаю не своєї.

Клеопатра Ким я тоді була? Дівчам зеленим,
Холоднокровним,— то й плела дурниці.
Паперу дай, чорнила. Безупинно
Гінців до нього слатиму з вітанням,
Аж доки обезлюдніє Єгипет.

Виходять.

СЦЕНА 1

Мессіна. Дім Помпея.

Входять Секст Помпей, Менеkrat і Менас.

Помпей Якщо богам відома справедливість,
Вони допоможуть нам у правім ділі.

Менеkrat Вагання їхнє, доблесний Помпею,
Ще не відмова.

Помпей Поки допомоги
Благаємо, вона утратить цінність.

Менеkrat Не відаючи, просимо не раз
Біди для себе, і, на наше ж благо,
Нам сили мудрі відмовляють. Часом
Молитва марна й на добро виходить.

Помпей Все буде добре, бо й народ за мною,
І море — наше, й міць моя росте,
Неначе місяць, що, передчуваю,
От-от досягне повні. Марк Антоній
В Єгипті бенкетує: для війни
Не встане він з-за столу. Другий, Цезар,
Збирає гроші, та серця втрачає.
А третій з них, Лепід, лестить двом першим;
Вони ж йому також, проте всі троє
Не любляться поміж собою.

Менас Цезар
З Лепідом у поході, військо грізне
Ведуть на нас.

Помпей Неправда. Де ти чув це?

Менас Від Сільвія.

Помпей Та ні, твій Сільвій марить:
Вони Антонія у Римі ждуть.
О звабна Клеопатра! Хай розцвітить
Любовний чар твої побляклі губи!
З'єднай красу з підступністю і хіттю,
В бенкетах затумань гульвісі мозок,

Принадами епікурейських страв
Розпалюй апетит. Хай честь його
У сні, в обжерстві, як у водах Лети,
Навік потоне!

Входить Варрій.

Варрію, це ти?

Варрій Приніс я точні вісті: Марк Антоній
У Рим прибуде за якусь годину,—
Уже давненько він відплив з Єгипту.

Помпей Волів би я почути ліпші вісті.
Чи думав я, мій Менасе, що цей
Закоханий гультай шолом натягне
Для сутички нікчемної якоїсь?
А він, як полководець, вдвое кращий,
Ніж ті обидва разом. Слухай, нам
Пишатись треба, що своїм повстанням
Ми від спідниць тієї єгиптянки
Такого ласолюбця відірвали!

Менас Навряд чи Цезар знайде спільну мову
З Антонієм, бо ж брат його й дружина
Йшли проти Цезаря; хоч сам Антоній
У тім, гадаю, участі не брав.

Помпей Хто може знати, Менасе, до чого
Вони у розбраті своєму дійдуть?
Якби ми не загрозували їм,
Вони б як стій зчепились між собою.
Причин там досить, щоб підняти мечі
Один на одного. Та невідомо,
Чи острах перед нами не допоможе
Іх замирити і скріпити згоду.
Тож хай здійсниться зволення богів,—
Ми з дужих рук не випустим мечів.
Ходімо ж, Менасе.

Виходять.

СЦЕНА 2

Рим. Дім Лепіда.

Входять Енобарб і Лепід.

Лепід Гаразд учиниш, добрий Енобарбе,
Коли намовиш ти свого пана

До лагідної мови.

Енобарб Я його
Намовлю быть лише самим собою
Із Цезарем, і ледве той посміє
Антонія образити, нехай він
Погляне згорда й заgrimить, як Марс!
Я, будучи Антонієм,— клянуся,—
Умисне не голив би бороди.

Лепід Не час нам нині зводити рахунки.

Енобарб Для справ назрілих завжди слухний час.

Лепід Маленькій справі треба поступитись
Перед великою.

Енобарб Якщо мала
Не важливіша.

Лепід Надто ти гарячий.
Не воруши жарин. А ось Антоній.

Входять Антоній і Вентидій.

Енобарб А онде Цезар.

Входять Цезар, Меценат і Агріппа.

Антоній
(до Вентидія)
Тут усе владнавши,
Рушаєм на парфян.

Цезар
(до Мецената)
Так, Меценате?
Спитай Агріппу.

Лепід Друзі благородні!
Мета велика нас єднає — хай же
Не буде чвар між нами. Щось не так —
Не гарячимось, бо здіймати галас
Через дрібничку — це троюдить рани,
А не лікує. Тож уклінно прошу,
Високі спільники, болючих місць
Торкатись якомога лагідніше
І не впадати в гнів.

Антоній Слова розумні.
(Вітаючи Цезаря жестом)
Було б тут наше військо, в бій готове,—

Зробив би я отак.
Фанфари.

- Цезар* Вітаю широко
Тебе у Римі.
- Антоній* Дякую.
- Цезар* Сідай.
- Антоній* Сідай ти перший.
- Цезар* Ну, гаразд.
- Антоній* Я чув,
Мої ти вчинки гудиш, хоч лихого
Нічого в них нема, а навіть є,—
Тебе це не обходить.
- Цезар* Був би я
Смішний, якби гнівився за дрібничку,
Та ще й на тебе. Був би ще смішніший,
Коли б узявся докорять тобі
Тим, що мене нітрохи не обходить.
- Антоній* А як дививсь ти, Цезарю, на те,
Що я в Єгипті?
- Цезар* Точно так, як ти
На те, що я у Римі. Хоч якби
Ти й звідтіля кував лихе на мене,
Я б ще подумав.
- Антоній* Як — кував лихе?
- Цезар* Тобі це мусить бути зрозуміло.
Твоя дружина й брат твій воювали
Зі мною, й ти був приводом до того,
Ще й гаслом бойовим для них ти був.
- Антоній* Ти помиляєшся. Мене в ці справи
Мій брат не втаємничував. Я сам
Про них дізнався від людей надійних,
Твоїх споборників. Хіба усім тим
Брат і моєї честі не зганьбив?
Воюючи з тобою, не повстав
Тим самим і на мене? Я про все це
Писав тобі, і ти не заперечив.
Як ти шукаєш приводу для сварки,
То іншого якогось пошукай.

- Цезар* Ти просто вигороджуеш себе,
Мені приписуючи хибність суджень,
Та марно виправдовуєшся.
- Антоній* Ні,
Це все не так. Тобі — у цім я певен —
На думку спасти не могло, що я,
Товариш твій у спільній справі, гляну
Прихильними очима на війну,
Загрозливу і для мого спокою!
А щодо жінки — я й тобі бажаю
Жони з такою вдачею. І ти,
Кому за іграшку тримати в шорах
Третину світу,— ти б її не втримав.
- Енобарб* Коли б то кожному таку дружину! З такими
жінками і воювати можна.
- Антоній* Її непогамовність та лукавство —
Я з жалем визнаю це — завдали
Тобі чимало клопоту,— та чим
Я можу допомогти?
- Цезар* Тобі писав я,
Як ти гуляв в Александрії,— ти ж
Поклав листа в кишеню, не читавши,
Й гінця прогнав із глумом.
- Антоній* Вдерся він
Без дозволу до мене. Трьох царів
Гостив я перед тим і натовився.
Так я й сказав йому на другий день,
Немовби перепрошуючи. Він,
Той посланець, не привід для розриву.
Якщо сваритись — то не через нього.
- Цезар* Ти поламав присягу. А тобі
Невже язик повернеться сказати
Таке про мене.
- Лепіо* Цезарю, вгамуйся!
- Антоній* Облиш, Лепіде, хай говорить далі.
Священна-бо й для мене честь, якої —
Він каже — я не маю. Ну ж бо, далі:
У чім я присягався?
- Цезар* Помогти
Людьми і зброєю, як попрошу,
І не поміг.

Антоній

Вірніш сказать — забув:
Утіх отрута пам'ять відняла.
У чому винен — каюся, і це
Ні гідності моєї не принизить,
Ні сил не зменшить. Фульвія, мабуть,
Мене хотіла вирвати з Єгипту
Тим заколотом, що отут чинила.
І я, біди причина мимовільна,
Прошу за це пробачення, як честь
Мені велить.

Лепід

Що вельми благородно.

Меценат

А може, годі виливать жалі?
Пора забути їх, а пам'ятати,
Що зараз нам загрожує і кличе
До згоди.

Лепід

Слушно кажеш, Меценате.

Енобарб І позичити один одному трохи приятні — віддас-
те борг, як про Помпея й чутка пропаде. Тоді у вас буде досить
часу для сварки, якщо не знайдете іншого діла.

Антоній

Ти тільки воїн, і не більш. Замовкни.

Енобарб

А я й забув, що правді слід мовчати.

Антоній

Ти ображаєш нас усіх. Замовкни.

Енобарб

Ну, годі. Буду я німий як риба.

Цезар

Хоч Енобарб сказав не дуже чемно,
Та правильно. Як зберегти нам дружбу,
Коли ми так розходимось на ділі?
Якби я знав, що є обруч, який
З'єднає нас, я б обійшов за ним
Весь світ, від краю і до краю.

Агріппа

Можна

Сказати, Цезарю?

Цезар

Кажі, Агріппо.

Агріппа

У тебе є по матері сестра —
Октавія прекрасна. Марк Антоній
Тепер вдівець.

Цезар

Ні слова більш, Агріппо.
Якби це чула Клеопатра, мав би
Від неї ти за ці слова зухвалі.

Антоній Я нежонатий, Цезарю. Дозволь
Дослухати Агріппу.

Агріппа Щоб назавжди
Зміцнити вашу дружбу, а серця
Союзом нерозривним поєднати,
Щоб ви братами стали, хай Антоній
Октавію твою за жінку візьме:
Її краса дає їй право бути
Жоною найдостойнішого мужа,
Та й чистота її, краса душевна —
Над всяку похвалу. Тоді змаліють
Всі кривди, що великими здаються,
А всі підозри, буцімто зловісні,
Пощезнуть. Правда казкою вам стане,
А то й казки вам правдою здавались.
Її любов вас між собою зближить
І нас усіх — із вами. Вибачайте
За сміле слово, та його я зважив.
Обов'язком підказане воно.

Антоній Що скаже Цезар?

Цезар Спершу хай Антоній
Свій погляд висловить.

Антоній А що Агріппа
Зробити владен, як скажу я: «Згода»?

Цезар Вся влада тут — у Цезаря в руках.
Так само, як сестра його.

Антоній Мені
Й не сниться відмовлятись від такої
Щасливої нагоди. Дай-но руку.
Здійсни цей добрий замір. І нехай
Любов братерська нам серця пов'яже
Для діл великих.

Цезар Ось моя рука.
Я віддаю сестру, якої в світі
Ніхто з братів так не любив. Нехай
Вона серця й держави поєднає,
І хай любов між нас повік не згасне.

Лепід Хай буде так. Щасливої години!

Антоній Не думав я з Помпеем воювати.
Недавно він мені в пригоді став.
Спочатку я подякую йому,

Щоб не вважав невдячним, а тоді —
І виклик можна кинуть.

Лепід

Час не терпить.

Не ми нападемо — Помпей наскочить.

Антоній

А де він?

Цезар

Під Мізеном.

Антоній

Чи на суші

Багато війська в нього?

Цезар

Так, багато,

Й щоразу більшає. На морі він
Господар повновладний.

Антоній

Це я чув.

Зустрітися б із ним, і якнайшвидше.
Та перш ніж брати зброю, докінчим
Почату справу.

Цезар

З радістю. Ходімо,—

Тебе з сестрою познайомлю я.

Антоній

І ти, Лепіде, з нами.

Лепід

Та мене,

Мій доблесний Антонію, і хворість
Не вдержала б.

Сурми.

Цезар, Антоній і Лепід виходять.

Меценат

Раді вашому поверненню, друже!

Енобарб

Половино Цезаревої душі, достойний Меценате!
Любий мій друже Агріппо!

Агріппа

Дорогий Енобарбе!

Меценат

Яке щастя, що все так добре владналось! А не-
погано вам велося в Єгипті!

Енобарб

І не кажи,— удень спали до смерку, а вночі пи-
ячили аж до світання.

Меценат

А чи правда, що на сніданок смажили по вісім
кабанів, і то на дванадцять осіб?

Енобарб

Для нас це було, як муха для орла. Ще й не
такі дива бували на наших бенкетах,— є про що розказати.

Меценат

Коли вірити чуткам, то вона — незвичайна кра-
суня.

Енобарб Вона полонила серце Антонія при першій же зустрічі біля Кідну-ріки.

Агрінна Вона справді з'явилася там у нечуваній пишності, а чи мені наговорили зайвого?

Енобарб Зараз розповім.
Мов царський трон, сіяла над водою
Її галера, золотом покрита;
Вітрила пурпуром цвіли пахучим,
Аж вітер млів з жаги до них, і весла
Сріблясті влад торкалися води
Під звуки флейт, за ними хвильки бігли,
Немов закохані. А Клеопатра!
Цього не описать! Вона лежала
Під балдахіном шовку золотого
Прекрасніша і за саму Венеру,
Природи мрію найяснішу. Наче
Усміхнені амури, коло неї
Стояли хлопчики рожевощокі
І леготом барвистих опахал
Їй лиця ніжні обвівали, й цвів
Ще більше їх рум'янець.

Агрінна Пощастило ж
Антонію!

Енобарб Її служниці, наче
Наяди ті, схилились перед нею
Й захоплено її ловили погляд.
Одна з них — справжня німфа! — стернувала,
Під дотиком лілейних рук умілих
Шовкові снасті трепетали. Линув
З галери аромат п'янкий на берег,
Куди із міста люд як хмара сунув.
На площі залишивсь один Антоній —
На троні сам на сам з повітрям чистим,
Яке, здавалось, також залюбки
Полинуло б назустріч Клеопатрі
Й лишило б замість себе порожнечу,
Якби могла терпіть її природа.

Агрінна Ця єгиптянка справді незрівнянна!

Енобарб Коли зійшла на берег Клеопатра,
Послав Антоній запросить її
На учту, та вона відповіла,
Що хтіла б гостем бачити його

У себе. Наш увічливий Антоній.
Який жінкам не відмовляв ніколи,
Разів з десяток поголивсь, пішов
На оргію і серцем заплатив
За те, що їв самими лиш очима.

Агріппа Божественна гетера! Юлій Цезар
Свій меч на ложі в неї залишив.
Де він орав, вона врожай збрала.

Енобарб Я бачив раз, як Клеопатра бігла
По вулиці: засапалась вона
І не могла промовити ні слова,
Але й у сум'ятті була прекрасна:
Ї не дишучи, все ж дихала красою.

Меценат Тепер її навек Антоній кине.

Енобарб Ніколи в світі! Він не зможе. Роки
Її не старять, і не в силі звичка
Всю вичерпуть її різноманітність.
Втоливши пристрасть, інші набридають,
Вона ж жагу все більшу будить. Вабить
В ній навіть непотребство. Жрець побожний,
І той благословить її гріховність.

Меценат Якщо краса, порядність, ум — над серцем
Антонієвим владні, то для нього
Октавія — безцінний скарб:

Агріппа Ходімо,
Мій Енобарбе. Поки ти у Римі,
Моїм будь гостем.

Енобарб Дякую сердечно.

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Дім Цезаря.

Входять Цезар, Октавія та Антоній.

Антоній Світ і обов'язки державні часом
Нас будуть розлучать.

Октавія Тоді за тебе
Уклінно я молитимусь богам.

Антоній Добраніч, Цезарю. А ти на мене,
Октавіє, не слухай нарікаць.

Звичайно, я грішив, та це минулось,
І я змінюсь, мій друже. На добраніч.

Октавія На добраніч.

Цезар На добраніч.

Цезар та Октавія виходять.
Входить провісник.

Антоній Нудьгуеш за Єгиптом?

Провісник О, коли б
Не їздив ти туди, а я відтіль!

Антоній Чого це так?

Провісник Не поясню словами,
Та відчуваю — слід тобі вернутись
Назад в Єгипет.

Антоній Краще ти скажи:
Хто стане вище — я чи Цезар?

Провісник Цезар.
Тому, Антонію, тримайся далі
Від Цезаря. Твій демон-охоронець
Відважний, благородний, незрівнянний,
Як Цезаря немає поблизу.
А коло нього він ніяковіє,
Пригнічений. Тож будь від нього далі.

Антоній Про це — ні слова.

Провісник Лиш тобі одному.
В яку б ти гру не грав з ним — ти програєш,
А вже йому напевно пощастить,
Хоч би ти й добре грав. В його промінні
Ти гаснеш, мерхнеш. Нітиться, кажу,
Твій дух при ньому, нітиться і слабне;
На відстані ж він сильний.

Антоній Годі, йди.
Скажи, нехай сюди Вентідій прийде.
Провісник виходить.
Давно вже час йому в похід. Вішун —
Знання це чи випадок — мовив правду.
Покірні Цезареві й кості в грі —
Хитріший я, проте щастить йому.
Ми жереб кинем — виграв він. Бій півнів —
Він переміг; перепелиний — знову

Він б'є моїх, хоч краших. До Єгипту!
Я тут женюсь — для миру, та душею,
Думками — я на Сході.

Входить Вентідій.

А, Вентідій.

Ти підеш на парфян. Наказ готовий.
Ходімо, дам його тобі.

Виходять.

СЦЕНА 4

Там же. Вулиця.

Входять Лепід, Меценат і Агріппа.

Лепід Та не турбуйтеся. Поспішіть до ваших
Военачальників.

Агріппа Нехай Антоній
Октавію обійме і — у путь.

Лепід До зустрічі в військовому уборі —
Вам панцер до лица. Прощайте.

Меценат Ми у Мізен прибудемо раніше,
Ніж ти, Лепіде. *Мабуть,*

Лепід Ваша путь — коротша.
Я ж гак роблю великий. Днів на два
Доберетеса швидше.

Меценат
і Агріппа В добрий час.

Лепід Нехай щастить.

Виходять.

СЦЕНА 5

Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Клеопатра, Харміана, Ірада й Алексас.

Клеопатра Я хочу музики! Це хліб душі,
Що живить нас в коханні.

Всі Гей, музики!

Входить євнух Мардіан.

Клеопатра Ні, краще, Харміано, граймо в кулі.
Харміана Рука болить. Пограй-но з Мардіаном.
Клеопатра Що з жінкою, що з євнухами грати —
Однаково. То як, мій друже,— граєш?
Мардіан Якщо зумію.

Клеопатра Відповідь сумна,
Та добре, коли є бодай бажання.
Мені ж не хочеться. Подайте вудку —
До річки краще підемо ловити
На звуки музики дурненьких рибок.
А як лише вчеплю котру за зябра,
Скажу їй: «От, Антонію, й попавсь!»

Харміана Було ж то сміху, як змагались ви
З Антонієм, хто риби більш наловить!
Він як шарпне! — а на гачку рибина,
Вже в'ялена,— норець твоїй почепив!

Клеопатра О, що то за часи були! В той день
Я сміхом вивела його з терпіння.
І сміхом же приспала уночі,
А вранці, упоївши, знов приспала,
Своє вбрання на нього надягла,
А меч його взяла собі...

Входить гонець.

Це з Рима.

Порадуй же щасливими вістями
Мій спраглий слух.

Гонець

Царице, о царице!..

Клеопатра Антоній вмер? Якщо ти скажеш так,
Ти вб'єш свою царицю, підлий рабе;
Якщо ж здоровий, вільний мій Антоній —
Ось золото, а ось моя рука,—
Уста царів побожно трепетали,
Цілуючи ці прожилки небесні!
То як він?

Гонець

Добре.

Клеопатра На ж іще... Стривай,—
Про мертвих теж ми кажемо — їм добре.

Коли це так, я золото розплавлю
І ним заллю твое зловісне горло.

Гонець Царице, вислухай.
Клеопатра

Ну, говори.
Та доброго твій вигляд не віщує.
Якщо Антоній вільний і здоровий,
Чого ти скис? А негаразд із ним —
Ти мав би не ввійти сюди — влетіти,
Як фурія в вінку із змії!

Гонець Чи зволиш
Ти вислухати мене?

Клеопатра Тебе побити
Воліла б я. А скажеш, що Антоній
Живий, здоровий, Цезареві друг,
Не бранець в нього, — золотим дошем
Тебе осиплю.

Гонець Він здоровий.
Клеопатра Добре.

Гонець І Цезареві друг.
Клеопатра Ти чесний хлопець.

Гонець Вони із Цезарем — найкращі друзі.
Клеопатра Йй-бо, озолочу!

Гонець Але, царице...
Клеопатра От не люблю я тих «але»! Псують
Вони всю мову. Краще б їх не чути!
«Але» — немов тюремник, що веде
Злочинця за собою. Слухай, друже,
Кажі все зразу — добре і погане.
То, кажеш, він із Цезарем у дружбі,
Цілком здоровий, кажеш ти, і вільний?

Гонець Що вільний, я не говорив, Антоній
З Октавією зв'язаний.

Клеопатра Це чим же?
Гонець Чим? Ложем.

Клеопатра Ох, я млію, Харміано.

Гонець Він одружився з нею.

Клеопатра А бодай

Чума на тебе, клятого, напала!
(Збивав його з ніг)

Гонець Царице, змилуйся!
Клеопатра Що ти сказав?

(Знову б'є його)
Геть, підлий рабе! Виколю тобі
Мерзенні очі, вирву все волосся!
(Термосить його щосили)
Звелю шмагати дротом, у ропі
Живим зварю!

Гонець Царице милостива,
Я ж тільки вість приніс, а не вінчав їх.
Клеопатра Скажи, що ти збрехав, і я тебе
Звелю, дам багаті володіння,
А прочухан цей лишиться для тебе
Єдиною покарою за те,
Що прогнівив мене. Всім обдарую,
Чого просить твоя дозволить скромність.

Гонець Він одруживсь, царице.
Клеопатра Надто довго
Ти жив, поганцю!
(Вихоплює кинджал)

Гонець Ох, гайда навтіки!
За віщо? Я ж нічим не завинив.
(Утікає)

Харміана Опам'ятайся, царице. Він ні в чому
Не винен.

Клеопатра Грім б'є часом і безвинних.
Хай на Єгипет рине Ніл! Голубки
Хай в змії обернуться. Верніть раба.
Хоч божевільна я, та не кусаюсь.

Харміана Боїться він.
Клеопатра Його я не займу.

Харміана виходить.

Зганьбила руки я свої, побивши
Нерівного,— а винна я сама.

Харміана і гонець вертаються.

Підходь, не бійся. Чесний, та невдячний
Труд — вість приносить лиху. Приемна

Стоусто хай лунає, а погану
І так відчуєм.

Гонець Я свій обов'язок
Виконував.

Клеопатра То як,— він одружився?
Сильніш тебе ненавидіть не стану,
Як знову скажеш «так».

Гонець Він одружився.

Клеопатра А, будь ти проклятий! Ти знов своєї?

Гонець То що ж, брехати?

Клеопатра Краше б ти збрехав.
Тоді хоч пів-Єгипту хай затоне
І стане дном мулким для гаддя! Геть!
Коли б ти навіть, як Нарціс, був гарний,
Для мене ти — гидкий. Він одружився?

Гонець Царице, змилуйся.

Клеопатра Він одружився?

Гонець Не гнівайсь, я не хтів тебе гнівити,
Слухняного ж карати — не по правді.
Антоній і Октавія побрались.

Клеопатра Його підступність і тебе, нікчемо,
Негідником зробила. Геть відциль!
Твій римський крам задорогий для мене.
Лиши його собі, і згиньте разом!

Гонець виходить.

Харміана Владичице ласкава, заспокойся.

Клеопатра Я Цезарю уймала честі тим,
Що славила Антонія.

Харміана Й не раз.

Клеопатра І ось відплата. Проведіть мене,—
Я падаю. Ірадо, Харміано...
Та ні, нічого... Дожени його,
Алексасе, благаю,— розпитай,
Яка вона із себе, скільки літ,
Якої вдачі, кольору волосся...
Останне не забудь! Хутчіш вертайсь.
Алексас виходить.

Зректись його навік... Ні, Харміано!

Хай він з одного погляду — Горгона,
Та з другого він — Марс.
(До Мардіана)

Нехай Алексас
Про зріст Октавії докладно знає.
Дай руку, Харміано. Пожалій
Мене без слів. Ходімо звідсіля.
Виходять.

СЦЕНА 6

Біля Мізенського валу.

Входять під звуки сурем і барабанів, з військами, з одного боку Помпей і Менас, з другого — Цезар, Лепід, Автовій, Енобарб і Меценат.

Помпей Заручниками обмінялись ми.
Тепер ще поговорим перед боєм.

Цезар І я хотів почать з переговорів.
В листі м'я виклали свої умови,
Які ти мав би зважити. Скажи,
Чи досить їх, щоб ти сховав у піхви
Свій меч обурений, а молодь буйну,
Що має тут загинути, вернув
Додому, на Сіцилію?

Помпей До вас,
Трьох і єдиних владарів держави,
До вас, намісників богів, звертаюсь,—
Невже лишиться батько мій без помсти,
І сина мавши, й друзів? Недарма
Був Юлій Цезар Брутові явився
Тоді в Філіппах,— він-бо знав, що ви
Відомстите за нього. А чому
Вступив у змову Кассій блідолиций?
Як зваживсь найчесніший з римлян Брут
Та інші з ним поборники свободи
Скривавить Капітолій? Лиш для того,
Щоб не стояв один над усіма.
І я для цього флот свій спорядив,
Що під його вагою море стогне,
Ним і скараю недостойний Рим
За те, що смертю батькові віддячив.

- Цезар* Щоб часом ти не схибив.
- Антоній* Ти, Помпею,
Нас флотом не залякуй. Ми на морі
Ще поговорим. А на суші, знаєш,
В нас більше сили.
- Помпей* Звісно,— й то настільки,
Що захопив ти дім мого батька.
А що гнізда не в'ють собі зозулі,—
Живи тим часом.
- Лепід* Все це ні до чого.
Скажи нам краще, як приймаєш ти
Умови наші.
- Цезар* Це найголовніше.
- Антоній* Ми не збираємось тебе вмовляти —
Зваж сам, що корисніше...
- Цезар* І до чого
Ти призведеш, як більшого запрагнеш.
- Помпей* Мені ви залишаєте в обладу
Сіцилію й Сардинію, а я
Очистить маю море від піратів
І в Рим постачити вантаж пшениці,—
Як згода є, то розійдімось мирно,
Ні лез, ані щитів не пощербивши.
- Цезар,*
Антоній і
Лепід Такі умови.
- Помпей* Знайте, йшов сюди я
Із наміром умови ці прийняти,
Та Марк Антоній розгнівив мене.
Не варто б говорити, а доведеться:
Як воював із Цезарем твій брат,
То матері твоєї дала притулок
Сіцилія гостинна.
- Антоній* Знаю, знаю
Й давно, Помпею, думаю, як краще
Тобі за це віддячити.
- Помпей* Дай руку,—
Не сподівався, що тут тебе зустріню.
- Антоній* М'які на Сході ложа. Тож спасибі
За виклик несподіваний,— від цього
Я тільки виграв.

- Цезар* Дуже ти змінився,
Відколи ми розсталися.
- Помпей* Не знаю,—
Можливо, доля зла лице й порила,
Та серця не доступиться вона
І не підкорить.
- Лепід* Стрілись ми шасливо.
- Помпей* Так, сподіваюсь. То дійшли ми згоди?
Гаразд було б тепер її скріпити
Печатями і підписами.
- Цезар* Звісно,—
Це перш за все.
- Помпей* Ну а по тому — учта.
Хто перший пригощає? Киньмо жереб.
- Антоній* Я пригощу.
- Помпей* Ні, киньмо краще жереб.
Однаково ми шану віддамо
Твоїй єгипетській добірній кухні.
Я чув, що Цезар на тамтешніх учтах
Погладшав ніби.
- Антоній* Чув ти забагато.
- Помпей* Я зла не мислив.
- Антоній* Та й добра не мовив.
- Помпей* А ще я чув — Аполлодор приносив...
- Енобарб* Що з того? Ну, приносив...
- Помпей* Що приносив?
- Енобарб* Одну царицю Цезарю в мішку.
- Помпей* Я лиш тепер пізнав тебе. Ну, як
Живеться, воїне?
- Енобарб* Чудово. Й буде
Не гірше — ждуть мене чотири учти.
- Помпей* Ну, дай же руку. Я тобі не ворог.
Тебе я бачив у боях і заздрив
Твоїй відвазі.
- Енобарб* Я тобі не друг,
Та завжди мав для тебе схвальне слово,
Коли ти заслугував на десять.

Помпей Мені твоя відвертість до вподоби.
Це до лиця тобі... Всіх на галеру
Прошу до мене.

*Цезар,
Антоній
і Лепід*

Ми йдемо.

Помпей

Ходім.

Всі, крім Менаса й Енобарба, виходять.

Менас

(убік)

Твій батько, Помпею, ніколи не уклав би цього договору.

(До Енобарба)

Ми десь зустрічались?

Енобарб Здається, в морі.

Менас А й справді.

Енобарб Ти вправний на воді.

Менас А ти на суходолі.

Енобарб Я хвалю кожного, хто хвалить мене. А втім, того, що я зробив на суходолі, не заперечиш.

Менас А я на воді.

Енобарб Воно-то так, хоча тобі краще було б — заради власної безпеки — дещо й заперечити. Адже ти на морі великий розбійник.

Менас А ти на суходолі.

Енобарб Коли так, то я зрікаюся своїх заслуг. Але дай руку, Менасе. Якби наші очі мали суддівську владу, вони б зараз заскочили на гарячому двох злочинців, що цілуються.

Менас У всіх людей чесні обличчя, хоч би що робили їхні руки.

Енобарб Тільки не в гарненьких жінок.

Менас І не дивно. Адже їхні обличчя крадуть серця.

Енобарб Ми прийшли сюди битися з вами.

Менас Щиро шкодую, що все скінчилося пиятикою. Сьогодні Помпей просміє своє щастя.

Енобарб А назад уже годі відплакати.

Менас Правду кажеш. Ми не сподівались побачити тут
Марка Антонія. Скажи, будь ласка, він одружився з Клеопатрою?

Енобарб Цезарева сестра зветься Октавія.

Менас Атож. Вона була дружиною Гая Марцелла.

Енобарб А тепер вона дружина Марка Антонія.

Менас Та невже?

Енобарб Справді.

Менас То він і Цезар зв'язані назавжди.

Енобарб Якби мене спитали, я такого не провістив би.

Менас Мені здається, в їхньому шлюбі більше політики, ніж кохання.

Енобарб Мені теж. От побачиш: ці узи, замість зміцнити їхню дружбу, стануть їй зашморгом. В Октавії — побожна, тиха і спокійна вдача.

Менас Хто б не хотів собі такої дружини?

Енобарб Той, хто сам не такий, як-от Марк Антоній. Йому знов заманеться єгипетської страви. Тоді зітхання Октавії роздмухають у Цезарі вогонь. І те, що їх з'єднує, стане приводом до розриву. Антоній буде там, де його кохання, а тут він одружився тільки задля вигоди.

Менас Можливо, й так. Ходім на корабель. Вип'ю за твоє здоров'я.

Енобарб Що ж, давай — ми в Єгипті привчили до цього свої горлянки.

Менас Ну, то ходім.

Виходять.

СЦЕНА 7

На борту Помпеевої галери в Мізенському порту.

Музика. Входять кілька слуг з тацями.

1-й слуга Вони йдуть сюди. Декотрі з цих дубів ледве тримаються на корінні,— їх звалить перший же вітерець.

2-й слуга Лепід уже геть червоний.

1-й слуга В нього зливають усі недопитки.

2-й слуга А як хто з ним заведеться, то він кричить: «Годі вам, годі!» — і лагодить їх умовляннями, а себе питвом.

1-й слуга Зате сам у незлагоді зі здоровим глуздом.

2-й слуга От що значить лізти в компанію великих людей. Як на мене, то краще вже нікчемна тростина, ніж алебарда, якої не підняти.

1-й слуга Сидіти у високому товаристві і не сміти й пальцем поворухнути — це все одно, що мати замість очей діри, вони тільки спотворюють обличчя.

Сурми.

Входять Цезар, Антоній, Помпей, Лепід, Агріппа, Меценат, Енобарб, Менас та інші воєначальники.

Антоній

(до Цезаря)

Щороку в них на східцях пірамід
Слід нільського розливу позначають:
Як вище — на врожай, а низько — значить
Жди недороду. Чим повніший Ніл,
Тим більше обіцяє він. З відпливом
У твань і мул сівач зерно закине,
А там вже недалеко і до жнив.

Лепід У вас там, кажуть, водяться предивні змії, чи то пак крокодили.

Антоній Водяться, Лепіде.

Лепід То оце зараз ваші змії, чи то пак крокодили, купаються у вашій єгипетській твані та вигріваються під вашим сонцем?

Антоній Авжеж.

Помпей

(до Лепіда)

Сідай, та ще вип'ємо. За здоров'я Лепіда!

Лепід Я трохи не тее, але від вас не відстану.

Енобарб Поки не заснеш. Боюся тільки, що швидше заснеш, ніж відстанеш.

Лепід Ні, справді,— я чув, що оті пірамеї Птолемідові — славні штучки. Не сперечайтесь — я сам чув.

Менас

(стиха, до Помпея)

Помпею...

Помпей Говори на вухо. Що там?

Менас

(стиха, до Помпея)

Встань, вийдім на хвилинку. Щось тобі
Сказати маю.

Помпей Почекай, я зараз.
Ще вип'єм за Лепідове здоров'я!

Лепід А що воно таке — ваша змія? Чи то пак кро-
кодилиця?

Антоній На вигляд воно схоже само на себе. Завширшки
якраз у свою широчину, заввишки — саме у свій зріст, і пере-
сувається, як усі, на своїх лапах; живиться тим, що їсть,
а якщо колись дух спустить, то душа його переселиться в інше
тіло.

Лепід А кольору якого?

Антоній Свого власного.

Лепід Дивовижна змійка.

Антоній Авжеж. І сльози має мокрі.

Цезар Цей опис його задовольнить?

Антоній Ну, звісно, — після всіх заздоровниць Помпее-
вих. А ні — то він справжній Епікур.

Помпей

(до Менаса)

Чого вчепився знову? Відійди.

Роби, що сказано. А де мій кубок?

Менас

(стиха, до Помпея)

Таж вислухай мене — хоч для годиться.
Вставай.

Помпей

(до Менаса)

Ти збожеволів! В чому річ?

Помпей і Менас відходять убік.

Менас Тебе я завжди щиро шанував.

Помпей Служив мені ти віддано. Що ж далі?
Гей, друзі, веселіш!

Антоній Піски, Лепіде!

Не вгрузни, стережись.

- Менас* Ти хочеш стати
Володарем усього світу?
- Помпей* Як це?
- Менас* Питаю, хочеш стати владарем
Усесвіту?
- Помпей* Та як це може бути?
- Менас* Погодься лиш, і я, бідняк, тобі
Усесвіт подарую.
- Помпей* Що ти — п'яний?
- Менас* Ні, від вина я втримався, Помпею.
Лиш забажай, і ти — Юпітер. Все,
Чому кордоном океан і небо,—
Усе твоє.
- Помпей* Та як це досягнути?
- Менас* На кораблі в нас — три державці світу.
Я линви перетну, а вийдём в море —
Горлянки переріжемо всім трьом,
І все — твоє.
- Помпей* Робив би краще сам,
Без зайвих слів. Для мене це — підлота,
Для тебе — тільки служба. Мусиш знати,
Що я не вигоду над честю ставлю,
А честь — над вигодою. Як не гріх
Таке плескати язиком? Якби
Все це робилось потайки, без мене,—
Я б, може, і схвалив, але тепер
Повинен засудить. Облиш і пий.
- Менас*
(убік)
Он як? То далі сам собі шукай
Свое убоге щастя. Хто його,
Знайшовши, не бере,— той вже й не знайде.
- Помпей* П'ю за Лепіда!
- Антоній* Час його на берег
Відправити, Помпею,— за Лепіда!
- Енобарб* За тебе, Менасе!
- Менас* За Енобарба!
- Помпей* По вінця лий.

Енобарб

(показуючи на слугу, що виносить Лепіда)
Ото так здоровило!

Менас А що?

Енобарб Третину всесвіту поніс.

Менас Третина п'яна. От коли б то цілий,—
Все захиталось би.

Енобарб Ти більше випий —
І захитається.

Менас Ну що ж, давай.

Помпей А все ж бенкет наш — не александрійський.

Антоній До того йде. Ну, будьмо. За твое
Здоров'я, Цезарю.

Цезар Це вже востанне.
Сізіфів труд — коли полощеш мозок,
А він бруднішає.

Антоній Будь сином часу.

Цезар Вже краше — паном. Я б волів постити
Всі ці чотири дні, ніж мав одразу
Аж стільки випить за один.

Енобарб

(до Антонія)

Мій царю!
Чи не пора нам учту звеселити
Єгипетським вакхічним танцем?

Помпей

Просим!

Антоній Тоді усі візьмімося за руки
Й кружляймо, поки хміль свідомість нашу
Не втопить в Леті лагідній.

Енобарб

Всі дружно
Ставаймо в коло, й музика гучна
Нехай лунає! Хлопчик хай заводить,
А ми підхопимо, наскільки сили
Нам вистачить в легенях.

Лунає музика. Енобарб розставляє танцівників у коло.

Пісня.

Дай нам, Бахусе, вина,
Кубки вип'ємо до дна!

Ще нам радощів додай,
Виноградом увінчай!
Світ весь крутиться — нехай,
Світ закрутиться — і хай!

Цезар Та годі вже! Помпею, на добраніч.
(До Антонія)
Ходімо, зятю любий. В нас є справи,
Що не до речі їм ця легковажність.
(До всіх)
Час розійтись,— горять у всіх обличчя;
Он Енобарб — і той розм'як, та й я,
Що слово, затинаюсь; всі ми стали
На блазнів схожі. Що й казати! Добраніч!
Антонію, дай руку.

Помпей Я, мабуть,
Вас проведу до берега.

Антоній Будь ласка.

Помпей Ех ти, Антонію! Отак загарбав
Дім батьківський... Та хай уже,— ми ж друзі.
Сюди, тут човен.

Енобарб Не впадять, глядіте!
Всі, крім Енобарба і Менаса, виходять.

На берег я не хочу.

Менас Йдім до мене
В каюту. Гей, литаври, сурми, флейти!
Хай сам Нептун послухає, як ми
Мужів великих проводжаєм. Грайте,
Чорти б вас ухопили! Голосніше.

Сурми і литаври.

Енобарб Агов! Та де він? Мій шолом.

Менас Ходімо, воїне шляхетний.

Виходять.

СЦЕНА 1

Рівнина в Сирії.

Тріумфальним маршем проходить Вентидій з Сілієм та іншими воєначальниками й легіонерами. Попереду несуть тіло убитого Пакора.

Вентидій Країно стріл парфянських, ти розбита!
Мені помститися звеліла доля
За Марка Красса. Хай все військо бачить
Пакора тіло. Синовим життям
Сплатив за Красса ти, парфянський царю!

Сілій Ще поки меч твій не простиг від крові,
Жени парфян — із Мідії жени,
З Месопотамії, — з усіх криївок.
За це Антоній, вождь твій, нагородить
Тебе вінком із лавра золотого
І в'їздом тріумфальним до столиці.

Вентидій О Сілію, я й так досяг немало.
Хто птиця невелика, хай не рветься
Літати надто високо. Повір, —
Що краща бездіяльність, ніж учинок,
Який тебе прославить, а не тих,
Кому ти служиш. Бачиш, — і Антоній,
І Цезар перемоги здобували
Частіш руками інших, ніж своїми.
Тут, в Сирії, мій попередник, Соссій,
Домігся слави, та утратив ласку
В Антонія. Хто встигне на війні
Більш за вождя, стає над ним неначе.
Тож задля честолюбства мудрий воїн
Волею сам себе заплямувати,
Ніж зверхника відкинути у тінь.
Я більше б для Антонія зробив,
Але боюсь образити його
І цим свої здобутки змарнувати.

Сілій Ти маєш те, без чого не було б
Різниці між солдатом і мечем.
Напишеш до Антонія?

Вентидій

Аякже.

Звіщу, як у боях нас окриляла
Його імення сила чудодійна,
Як щедро ним оплачені загони
Під прапором його перемогли
Парфян кінноту нездоланну.

Сілій

Де він?

Вентидій

В Афіни їде. Треба поспішати,
Наскільки змога з нашим вантажем,
Щоб бути там раніш за нього. В путь!
Виходять.

СЦЕНА 2

Рим. Передпокій у домі Цезаря.

Агріппа й Енобарб входять назустріч один одному.

Агріппа

Ну як, вже розпрощалися брати?

Енобарб

Помпея вирядили, він поїхав.
Ці втрьох складають договір. Лле сльози
Октавія, прощаючись із Римом.
Смутний і Цезар. А Лепід і досі,
Як Менас каже, на виду зелений,
Неначе панночка в любовній тузі.

Агріппа

О доблесний Лепід!

Енобарб

Достойний муж!
Як Цезаря він любить!

Агріппа

І Антоній
Йому незмірно дорогий.

Енобарб

Ох, Цезар!
Земний Юпітер!

Агріппа

А Антоній? Бог
І для Юпітера!

Енобарб

Ти кажеш — Цезар?
О Цезар незрівнянний!

Агріппа

А Антоній?
Він — фенікс!

Енобарб

Вищої хвали нема,
Як Цезаря назвати просто «Цезар».

Агріппа

Обом їм похвали він розсилає.

Енобарб Та більше — Цезарю. Він дуже любить
 Антонія — серця, слова і цифри,
 Співці й поети висловити, змірять
 І оспівати цю любов не годні.
 Та перед Цезарем... він пада ниць!

Агріппа Обох він любить.

Енобарб Так, вони для нього —
 Мов крила для жука.
 Сурми. Прощай, Агріппо,—
 Сурмлять.

Агріппа Щасливо, воїне хоробрий.
 Відходять убік.
 Входять Цезар, Антоній, Лепід і Октавія.

Антоній Не проводжай нас далі.

Цезар З нею ти
 Душі моєї частку забираєш.
 Шануй мене в ній. Сестро, будь такою
 Дружиною, щоб виправдять мої
 Надії й запоруку. Хай оплотом
 Душа ця чиста нашій дружбі стане,
 Ясний Антонію, а не знаряддям,
 Щоб зруйнувать її. Нехай би краще
 Увік любов між нами не зродила
 Цієї зав'язі, ніж мали б ми
 Її не виплекати.

Антоній Недовір'ям
 Мене ти кривдиш.

Цезар Я усе сказав.

Антоній Хоч би який прискіпливий — не знайдеш
 Ти приводу тривожитись за неї.
 Хай бережуть тебе боги й вкладуть
 В серця всіх римлян відданість тобі.
 Рушаємо.

Цезар Щасливої дороги!
 Прощай, сестричко! Хай тобі сприяють
 Стихії всі — щасливої дороги!

Октавія Мій брате любий!..

Антоній В нас — весна кохання,
Й ці сльози — дощ квітневий... Не журись!

Октавія
(до Цезаря)
Доглянь за домом мужевим, мій брате,
І...

Цезар Що, Октавіє?

Октавія Скажу на вухо.

Антоній Язик її не слухається серця,
А серце не керує язиком.
Так лебединий пух на мертвій хвилі
Застиг, не знаючи куди пливти.

Енобарб
(стиха, до Агріппи)
Невже заплаче Цезар?

Агріппа
(стиха, до Енобарба)
Спохмурнів він.

Енобарб
(стиха, до Агріппи)
Шкода! Псує й коня на лобі тінь,
Не те що — мужа.

Агріппа
(стиха, до Енобарба)
Це вже ти дарма.
Антоній як уздрів, що Юлій Цезар
Убитий, — плакав. Сльози проливав
Він і над тілом Брутовим в Філіппах.

Енобарб
(стиха, до Агріппи)
Тоді він, видно, слабував на нежить
І хлипав над усім, що сам губив.
Не вір сльозам тим, поки я не плачу.

Цезар Ні, ні, Октавіє, тобі я часто
Писатиму, і пам'яті про тебе
Час не зітре.

Антоній Ну, годі; ще побачим,
Хто з нас обох її сильніше любить.
Іще раз обнімимось — і богам
Тебе я доручаю.

Цезар Будь шасливий.

Прощай.

Ленід Хай зір небесних міради
Вам світять путь.

Цезар

(цілюючи *Октавію*)

Прощай, прощай!

Антоній

Прощай!

Сурми. Всі виходять.

СЦЕНА 3

Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Клеопатра, Харміана, Ірада й Алексас.

Клеопатра Ну, де ж гонець?

Алексас Боїться увійти.

Клеопатра Ото дурниці!

Входить гонець.

Йди сюди.

Алексас Царице,
Сам Ірод Іудейський не посмів би
Підняти голови, коли ти в гніві.

Клеопатра Атож, наклав би й Ірод головою,
Якби тут був Антоній, щоб мої
Виконувати примхи.
(До гінця)

Йди сюди.

Гонець Моя владичице...

Клеопатра Ну як, ти бачив
Октавію?

Гонець Так, володарко.

Клеопатра Де?

Гонець У Римі. Бачив я її обличчя,
Коли ішла з Антонієм і братом.

Клеопатра Яка вона на зріст? Як я?

Гонець Ні, нижча.

Клеопатра А як говорить? Дзвінко, тихо, чув?
Гонець Та чув, царице. Стиха мовить.
Клеопатра Так...
Недовго він кохатиме її.
Харміана Кохатиме? Ізідю, це ж безглуздя!
Клеопатра І я так думаю. Коротконога.
Ще й недоріка. А хода — велична?
Згадай,— якщо ти тямиш,— в чім величність?
Гонець Та ледь повзе вона: стоїть чи йде —
Однаково, життя у ній немає,
Не жінка — статуя.
Клеопатра І все це правда?
Гонець Як ні, то я — сліпий.
Харміана Та він утричі
Зіркіший, ніж будь-хто в Єгипті.
Клеопатра Бачу,
Нічого в ній нема. Кмітливий хлопець.
Міркує він розумно.
Харміана Так, напрочуд.
Клеопатра Йй скільки років?
Гонець Та коли вона
Була вдовою...
Клеопатра Що, була вдовою?
Ти чуєш, Харміано?
Гонець То, гадаю,
Під тридцять буде.
Клеопатра А яке обличчя —
Довгасте, кругле?
Гонець Кругле, аж бридке.
Клеопатра Таке лице здебільшого в дуреп.
Волосся?
Гонець Темне, а чоло, владарко,
Аж страх низьке.
Клеопатра Ось золото тобі.
Мою суворість не бери до серця.
Я знов пошлю тебе туди, бо ти —

Тямущий чоловік. Тож будь готовий —
Я дам тобі листи.

Гонець виходить.

Харміана Він дуже славний.
Клеопатра Авжеж. Як жаль, що з ним була востаннє
Така різка я. Бо, зі слів його,
Особа ця — нікчема.
Харміана Цілковита.
Клеопатра Він справжню вміє бачити величність!
Харміана Іще б не вміти — змилуйся, Ізідо! —
Служивши в тебе стільки.
Клеопатра Я б хотіла
Ще щось його спитати, — так, дрібничку.
Пришлеш його до мене по листи.
Ще можна все владнати.
Харміана Безперечно.
Виходять.

СЦЕНА 4

Афіни. Дім Антонія.

Входять Антоній і Октавія.

Антоній Ні, ні, Октавіє, не тільки це, —
Таку дурницю й тисячу подібних
Я б вибачив. А то ж він розпочав
Нову війну з Помпеєм! Ще й прилюдно
Свій заповіт оголосив: про мене
Там ледве згадано, коли вже ніяк
Було замовчувать мої заслуги, —
Обмовився про них, та так вже сухо,
По найкупішій мірці! А коли
Йому на те легенько натякнули, —
То він не зрозумів або ж удав,
Що натяку не розуміє.

Октавія Любий,
Не всьому вір, а віриш, то не все
Бери до серця. Дійде до розриву —
Я буду найщасніша з жінок,
Коли молитимусь за вас обох.

Боги сміятимуться наді мною,
Як попрошу: «Благословіте мужа!»
І тут-таки: «Благословіте брата!»
«Кого ж із них благословити? — скажуть. —
Одне прохання другому перечить». —
Цим крайностям немає поєднання.

Антоній Октавіє, віддай свою любов
Тому, хто нею більше дорожить.
Згубивши честь, я погублю себе.
Я муж тобі і хочу бути мужем,
Та не ціною сорому й неслави.
Ти стань за посередницю між нами,
Як хочеш так. Я буду готуватись
До битви, що його зганьбить. Спіши.
Твої бажання у твоїх руках.

Октавія Спасибі, любий мій. Нехай Юпітер
Мені — безсилій, кволій — сили дасть
Вас помирити. Розбрат поміж вами —
Це все одно, що розколовся б світ, —
Цю тріщину заповнять тільки трупи.

Антоній Збагни, хто тут призвідник, і на того
Зверни свій гнів. Не порівну ми винні,
Щоб мала ти однаково ділити
Свою любов між нас. Готуйся в путь,
Сама свій почет вибери, а грошей
Візьми з собою, скільки заманеться.
Виходять.

СЦЕНА 5

Там же. Інша кімната.

З різних боків входять Енобарб і Ерос.

Енобарб Які новини, друже Еросе?

Ерос Новини дивовижні.

Енобарб А саме?

Ерос Цезар і Лепід знов почали війну з Помпеєм.

Енобарб Це вже старе. Що далі?

Ерос Цезар використав Лепіда у цій війні, а тепер не
визнає його рівним у правах і не хоче ділити з ним слави. Ще й
звинуватив Лепіда в тому, що він колись листувався з Помпеєм,

І кинув його до в'язниці. От бідолашний триумвір і сидить під замком, поки смерть його не визволить.

Енобарб Тепер весь світ — мов шелепи звірячі,
Вони перегризуть, зітруть на порох
Все, що між них попало. Де ж Антоній?

Ерос В саду блукає, копає шалено,
Що лиш під ноги трапиться, кричить:
«Дурний Лепід!» — і важиться на горло
Того, хто вбив Помпея.

Енобарб Флот готовий.

Ерос В Італію на Цезаря. Ага,
Тебе Антоній кликав,— це ж я мав
Сказати насамперед.

Енобарб Мабуть, дурниця.
А втім, веди до нього.

Ерос То ходім.

Виходять.

СЦЕНА 6

Рим. Дім Цезаря.

Входять Цезар, Агріппа і Меценат.

Цезар Та він як хоч знущається над Римом:
В Александрії, кажуть, серед площі
Поставили на срібному помості
Два трони золоті для них обох;
В ногах у них сидів Цезаріон
(Що буцім син отця мого) й оте
Брудне поріддя хоті їх брудної.
Тоді ж проголосив він Клеопатру
Царицею Єгипту, половини
Земель сірійських, Лідії та Кіпру.

Меценат І все це привселюдно?

Цезар Так, на площі.

Ще заявив, що два сини його —
Царі понад царями, і віддав
Під владу Александрові парфян,
Мідійців та вірмен, а Птолемею —
Сірійців, Кілікію й Фінікію.

Прибралася у той день Клеопатра
Ізідію, і, кажуть, вже не вперше
Отак вона являється на людях.

Меценат Хай Рим про це узнає.

Агрінна І тоді,
Обурений гординою такою,
Від нього відсахнеться.

Цезар Рим же знає;
А шойно й цілу низку звинувачень
Одержано від нього.

Агрінна І кого ж він
Винить?

Цезар Мене. Чому я, відібравши
Сіцилію в Помпея, не віддав
Йому його частини; не вернув
Тих кораблів, що він мені позичив;
Чому Лепіда від тріумвірату
Усунув я і всі його прибутки
Забрав.

Агрінна На все це треба відповісти.

Цезар Є відповідь, гонець уже в дорозі.
Пишу я, що Лепід жорстокий став,
Що зловживав він владою своєю,
За те й усунутий; що я готовий
Всім завойованим з ним поділитись,
А й він хай дасть Вірменії частину
Та інших царств.

Меценат Ні, він на це не піде.

Цезар То й я тоді нічим не поступлюсь.
Входить Октавія з почтом.

Октавія Привіт, владарю мій! Привіт, мій брате!

Цезар То, значить, ти покинута? О сором!

Октавія Так називать мене нема причини.

Цезар Чого ж ти потайки сюди з'явилась?
Це так приходить Цезаря сестра
Й Антонія дружина? Крокувать
Попереду її повинне військо
Й іржанням кінським подавати вість.
Дерева угинатися повинні

Від люду, що її побачить прагне,—
А курява, численним почтом збита,
До неба мала б підійнятись. Ти ж
Прийшла, мов та простолюдка, у Рим,
Не давши змоги виявити нам
Свою любов до тебе: десь у схові
Вона всихатиме. А мали б ми
Твій кожен крок на морі і на суші
Вітати з радістю!

Октавія

Владарю мій,
Ніхто мене не силував, сама я
Так захотіла. Муж мій, Марк Антоній,
Довідавшись, що ти війну готуєш,
Зі мною поділивсь гіркою вістю,
То ж я і відпросилась в Рим.

Цезар

Він згодивсь,
Бо ти його розпусті перешкода.

Октавія

Ні, брате, не кажи так.

Цезар

Він у мене
На оці; та й вітри доносять дещо.
Де він тепер?

Октавія

В Афінах, любий брате.

Цезар

Ні, нещаслива сестро! Клеопатра
Його до себе звабила. Повії
Віддав престол; удвох тепер збирають
Усіх царів на світі, до війни
Готуючись. Між них — Бокх, цар лівійський,
Каппадокійський Архелай, Адал,
Фракійський цар, і аравійський — Малх,
Цар пафлагонців Філадельф, Амінт
Лікаонійський, іудейський Ірод,
Мідійський Полемон і Мітрідат,
Цар комагенців, Понту цар та ще
Чимало берлоносців.

Октавія

Як це тяжко —
Роздвоювати серце поміж друзів,
Що ворогують.

Цезар

Що ж — прошу до Рима.
Я відкладав розрив, як ти просила
В листах своїх, та бачу — нас обох
Одурено, і ми у небезпеці.

Кріпися, сестро. Не журись, що час
Ці грізні неминучості приносить.
Приймім усе, що нам судила доля,
Без смутку і жалю. З приїздом в Рим,
Моя ти найдорожча! Щоб тебе —
Та скривдити отак! Боги небесні
Поможуть нам помститися за тебе —
Мені й усім, кому ти дорога.
Вітаємо!

Агріппа

І я тебе вітаю,
Октавіє.

Меценат

Привіт, ласкава пані.
Весь Рим тобі глибоко співчуває.
Лише один Антоній, що погруз
У перелюбстві, відвернувся від тебе
І владу передав до рук блудниці,
А та збиває бучу.

Октавія

Все це — правда?

Цезар

Так, щира правда. Ще раз — в добрий час.
І запасись терпінням, любя сестро.

Виходять.

СЦЕНА 7

Табір Антонія біля Акціуму.

Входять Клеопатра й Енобарб.

Клеопатра

З тобою поквитаюсь я, будь певен.

Енобарб

Та за що? За що?

Клеопатра

Ти казав, не місце
Мені у війську: це, мовляв, не личить.

Енобарб

А що ж, хіба це личить?

Клеопатра

Чом же ні,
Коли союзники ми в цім поході?

Енобарб

(убік)

Я б відповів: як є кобили в війську,
Пуття не буде з жеребців — вони
Не вершникам, а їм покірні будуть.

Клеопатра Ти що там мурмотиш?
Енобарб Твоя присутність
Антонієві буде заважати.
Він не на тебе витрачать повинен
Увагу, сили й час. Його вже й так
За легковажність лають. А у Римі
Глузують, що, мовляв, оцю війну
Веде твій євнух Фотін та служниці.

Клеопатра Хай згине Рим! Хай всохнуть язики,
Що сміють нас ганьбити. Я несучу
Тягар війни і, як глава держави,
З мужами буду тут. Не заперечуй —
Я звідси не піду.

Енобарб Я все сказав.
А ось і володар наш.
Входять Антоній і Канідій.

Антоній Чи не дивно,
Канідію, як швидко він з Тарента
Й Брундізія пройшов Йонійським морем
І взяв Торіну? Ти це чула, люба?

Клеопатра Нікого так моторність не чарує,
Як вайлуватих.

Антоній Краще осміяти
Загайність не потрапив би й мужчина.
Канідію, ми бій йому дамо
На морі.

Клеопатра Так, на морі. Де ж іще?
Канідій Чому на морі?
Антоній В море Цезар кличе.
Енобарб А ти хіба його не викликає?
Канідій Так, — битись під Фарсалию, туди,
Де він Помпея переміг. Бач, Цезар
Те, що йому не вигідне, відкинув.
І ти зроби так само.

Енобарб Флот у тебе
Абиякий, бо поспіхом, насильно
Туди женців, погоничів набрали.
А в Цезаря ті ж моряки, що з ними
Він переміг Помпея. Та й галери

Бистріші в нього. Сорому не буде
Бій не на морі дати, а на суші.

Антоній Ні, лиш на морі.

Енобарб Доблесний владарю!
Дарма ти нехтуєш своїм мистецтвом
Уславленим вести війну на суші.
Збентежиш військо — це ж бо не твої
Гартовані боями піхотинці,—
Не скористаєш з досвіду свого
І, збочивши із доброї путі,
На шлях непевний ризику потрапиш
І випадку.

Антоній Я битимусь на морі.

Клеопатра Є в мене шістдесят галер, не гірших
За Цезареві.

Антоній Лишок їх ми спалим,
А решту ще поповнимо людьми
Й від Акціуму вдаримо на нього.
Не вийде в морі — бій дамо на суші.

Входить гонець.

Ти з чим?

Гонець Владарю мій, справдилась чутка,
Що Цезар взяв Торіну.

Антоній Як, сам Цезар?
Не може бути! Дивно, як дійшли
Його війська. Канідю, візьми
Всі дев'ятнадцять піших легіонів
І вершників дванадцять тисяч, я ж —
На корабель. Ходім, моя Фетідо!

Входить легіонер.

Що там, вояче?

Легіонер Славний володарю,
Не бийся на воді, не довіряй
Дошкам зогнилим. Що, цей меч, ці рани —
Погана запорука? Фінікійці
І єгиптяни хай собі пірнають,
Мов ті качки,— а ми на суші звикли
Перемагать, нога йдучи у ногу.

Антоній Гаразд, гаразд. Ходім!
Антоній, Клеопатра й Енобарб виходять.

Легіонер Клянусь Гераклом,
Сказав я правду.

Канідій Звісно. Але що
Він може вдіяти? Наш поводио
На поводи, а всі ми — бабська челядь.

Легіонер Тобі підлеглі піші і кіннота?

Канідій Публікола, Марк Юстій, Марк Октавій
І Целій флот очолюють, а я —
Командую на суші. Ну й швидка
Піхота в Цезаря — не йметься віри.

Легіонер Він був ще в Римі, а війська дрібними
Вже йшли загонами — от саме це
І збило нашу розвідку із плигу.

Канідій Хто на чолі в них?

Легіонер Кажуть, Тавр.

Канідій А, знаю.

Входить гонець.

Гонець Владар Канідія до себе кличе.

Канідій Наш час багатий на нові тривоги,
Іх кожна мить народжує на світ.

Виходять.

СЦЕНА 8

Рівнина біля Акціуму.

Входять Цезар і Тавр з воєначальниками.

Цезар Ти чуєш, Тавре?
Тавр Чую.

Цезар Починай
На суші, шойно скінчимо на морі.
Виконуй, що тут пишеться, і тільки.
Для нас усіх ця битва — вирішальна.

Виходять.

СЦЕНА 9

Інша частина рівнини.

Входять Антоній і Енобарб.

Антоній За пагорбом поставимо когорти
Навпроти Цезаревих. Звідти можна
Довідатися про число галер
І діяти до цього відповідно.

Виходять.

СЦЕНА 10

Ще інша частина рівнини.

Проходять зі своїми загонами, з одного боку Канідій, з другого — Тавр.
Чути відгомін морського бою. Входить Енобарб.

Енобарб Всьому кінець! Дивитися несила,
Як флагманське судно, «Антоніада»,
А з ним усі єгипетські галери
Тікають. О, коли б мені осліпнути!

Входить Скар.

Скар Боги й богині! Всі небесні сили!

Енобарб Чого це ти?

Скар Ми втратили півсвіту
З дурного розуму, за поцілунок
Краї та царства віддали.

Енобарб Як битва?

Скар Як та чума, що з смертю поруч ходить!
Хай хвойду ту єгипетську проказа
Обсипле. Як точився бій і успіх
Двоївся ще, немов близняток пара,
Й хилився до нас, корова та, мов гедзем
В червневу спеку вжалена, втекла,
Вітрила розпустивши.

Енобарб Бачив я.

Та так вже боляче було дивитись,
Що й не дививсь.

Скар Коли вона чкурнула,
Антоній, жертва чарів, залишивши

Бій в розпалі й вітрил піднявши крила,
Мов селезень закоханий, майнув
За нею вслід. Такої ще ганьби
Не бачив зроду. Досвід, честь, відвага —
Усе загинуло.

Енобарб О горе, горе!

Входить *Канідій*.

Канідій Фортуні нашій духу не стає,
І, бідна, тоне. Хай би наш Антоній
Був тим, ким був, усе б ішло гаразд.
А він і нам подав ганебний приклад
Своєю втечею.

Енобарб Ти он про що!
Тоді усе пропало.

Канідій Подались
Вони в Пелопоннес.

Скар Це недалеко.
Там пережду і я — що далі буде.

Канідій Я краще здамся Цезареві, разом
З кіннотою і пішими. — як це
Вже шість царів зробили.

Енобарб Я ж піду
За зраненим Антонієвим щастям,
Хоч розум тягне в інший бік, за вітром.
Виходять.

СЦЕНА 11

Александрія. Палац Клеопатри.

Входить Антоній з почтом.

Антоній Ви чуєте? Земля мене не хоче
Терпіть — їй соромно мене носити.
Я мов спізнілий подорожній, друзі,
Що марно в двері стука. На судні
Є в мене золото, — ним поділіться
Й тікайте. Цезар прийме вас.

Всі

О ні!

Тікати?

Антоній

Я сам утік і боягузів
Навчив показувати спину. Йдіть.
Я зважився на шлях, де ви мені
Не будете потрібні. Ну ж, ідіть.
Мій скарб у гавані — візьміть собі.
Тепер я ладен з сорому згоріти,
Як здумаю, за чим я уганяв!
Волосся, й те бунтує: сиві пасма
За необачність чорним дорікають,
А чорні сивим — за сліпе кохання
І боягузтво. Йдіть. Я дам вам згодом
Листи, що скрізь розчистять вам дорогу.
Прошу вас, не журіться й не перечте,—
Робіть усе, як відчай мій вам радить.
Того, що гине, нічого триматись.
Спішіть у гавань. Скарб, судно — все ваше.
Лишіть мене, прошу, лишіть на хвильку —
Прошу вас, бо наказувати не можу.
Ми ще побачимось.
(*Сідає*)

Входить Клеопатра, яку ведуть Харміана й Ірада, за ними йде Ерос.

Ерос Ні, йди і заспокой його, царице.

Ірада Так, найясніша пані.

Харміана Так, звичайно.

Клеопатра Я сяду. О Юноно!

Антоній Ні, о ні!

Ерос Поглянь, владарю мій.

Антоній О, сором, сором.

Харміана Царице!

Ірада Ну, цариченько моя!

Ерос Мій владарю!

Антоній Так, так, шановний пане...

Він при Філіппах ледь меча тримав,
Немов статист,— лиш завдяки мені
Пішов зі світу Кассій сухоребрий
І божевільний Брут сконав. А він...
Та що він тямив у військовій справі?
Усе воєначальники робили.
І от тепер... та чи не все одно.

Клеопатра Допоможіть.

Ерос Державче мій, цариця...

Града Владарко, підійди, промов до нього —
То ж від ганьби він сам себе не тямить.

Клеопатра Гаразд... Підтримайте мене... О-о...

Ерос Устань, державче,— он іде цариця,
З чолом пониклим, ледь жива,— лиш ти
Утіхи словом їй життя врятуєш.

Антоній Щоб так себе знеславити! Втекти,
Як страхопуд.

Ерос Владарю, ось цариця.

Антоній До чого призвела ти, єгиптянко!
Бач — сором від очей твоїх ховаю,
Як озирнусь на все моє минуле,
Безчестям знищене.

Клеопатра О мій владарю!
Пробач моїм вітрилам полохливим.
Не ждала я, що кинешся ти вслід.

Антоній Ти знала, єгиптянко,— серцем міцно
Я до твого прив'язаний стерна
І потягнуся слідом. Знала й те,
Що у твоїх руках моя душа:
Тобі кивнути досить — і забуду
Богів веління.

Клеопатра О, прости!

Антоній Тепер
Я мушу кланятися хлопчаківі,
Лукавити, запобігати — я,
Котрий півсвітом грався, творячи
І занапашуючи судьби! Знала,
Що я твій раб, полонений любов'ю,
І меч мій скориться лиш їй самій.

Клеопатра Прости, прости мені!

Антоній Не плач, не треба.
Одна сльоза твоя уже окупить,
Що мав я й втратив. Поцілуй мене —
Мені вже й досить. Я послав до нього
Шкільного вчителя — він не вернувся?
Я весь, кохана, мов свинцем налитий.

Вина, вечерять, гей! Хай доля знає:
Антоній вже сміється, — не ридає.

Виходять.

СЦЕНА 12

Єгипет. Цезарів табір.

Входять Цезар, Агріппа, Долабелла, Тірей та інші.

Цезар Хай увійде Антоніїв гонець.
Хто він такий?

Долабелла Дітей його учитель.
Він, видно, вкрай обскубаний, коли
З крила свого таку послав пір'їну.
А ще не так давно він і царів
Гінцями посилав.

Входить Євфроній.

Цезар Ну, говори.

Євфроній Хто б я не був, сьогодні я посол
Антоніїв, дарма що вчора важив
В його очах не більше, ніж росинка
На миртовім листку супроти моря.

Цезар Хай так. Що скажеш?

Євфроній Що вітає він
Своєї долі владаря і просить —
Дозволь йому лишитися в Єгипті,
А ні — дозволь, щоб він бодай хоч жив
І вільно дихав між землею й небом
В Афінах, як звичайний громадянин.
Та й Клеопатра, що, твою могутність
Шануючи, кориться їй, теж просить
Твоєї ласки — скіпетр Птолемеїв
Подарувать її синам.

Цезар Глухий
Я до благань Антонія. Царицю ж
Я вислухаю й не відмовлю їй,
Лиш хай свого знеславленого друга
З Єгипту вижене чи умертвить.
Як зробить це — вволю її бажання.
Ось відповідь обом.

Євфроній

Що ж, будь щасливий!

Цезар Гей, проведіть!

Євфроній виходить.

(До Тірея)

Прийшла пора й на тебе,
Тірею: вдайся до свого витійства
І відними у нього Клеопатру.
Пообіцяй, що матиме від мене
Усе, чого попросить, навіть більше,—
Брешти як хоч. Найщасливіша жінка,
І та перед спокусою не встоїть,
А в горі і весталка согрішить.
Тож вияви свій хист, а нагороду
Сам визнач — це для нас законом буде.

Тірей Ну, я пішов.

Цезар І придивись, як сприйме
Антоній цей удар: суди з учинків
Та найдрібніших порухів.

Тірей Гаразд.

Виходять.

СЦЕНА 13

Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Клеопатра, Енобарб, Харміана та Ірада.

Клеопатра Що ж нам робить?

Енобарб Розмислити і смерти.

Клеопатра Хто ж винен в цій біді — я чи Антоній?

Енобарб Лиш він — бо розум підкорив бажанню.
Хай ти втекла — перед лицем війни,
Що жах наводить на ряди ворожі,—
А він чого? Щоб та любовна згага
Зломила доблесть воїна? У мить,
Коли схрестились половини світу
І він тому причиною? Ця втеча,
Коли він мчав услід твоїм вітрилам
У всього флоту на очах, була
Не меншою ганьбою, ніж поразка.

Клеопатра Помовч...

Входять Антоній і Євфроній.

Антоній Так відповів він?

Євфроній Так, владарю.

Антоній Цариці ласку виявлять, як тільки
Вона мене у жертву принесе?

Євфроній Так і сказав.

Антоній Скажи це їй.

(До Клеопатри)

Пошли

Хлопчиків цю голову, вже сиву,
І твої бажання сповняться по вінця
Самими царствами.

Клеопатра За голову твою?

Антоній Іди до нього, скажеш: мов троянда,
Цвіте він юністю; жде світ від нього
Дій незвичайних. Гроші, військо, флот —
Усе це може мати й боягуз,
А претори готові керувати
Державою й під проводом дитини,
Не те що Цезаря. Я шлю йому
Свій виклик: хай відкине переваги
І, меч на меч, виходить на двобій.
Про це я напишу йому. Ходім.

Антоній і Євфроній виходять.

Енобарб

(убік)

Таке! Щоб Цезар-переможець зрікся
Свого щастя й вийшов на арену
Як гладіатор! Видно, ум — лиш частка
Людської долі: схибимо в житті,
І зразу щось всередині схибнеться.
Та як він, міру знаючи, міг здумать,
Що можновладний Цезар прийме виклик
Недобитка? Ет, Цезарю, ти в нього
І розум звоював.

Входить слуга.

Слуга Гонець із Рима.

Клеопатра Оце й усе? Весь пошанівок? Бачте,

Як вернуть носа від троянди ті,
Що перед пуп'ятком її вклякали!
Чого ж стоїш? Впусти його мерщій.

Слуга виходить.

Енобарб

(убік)

Почав я з совістю ворогувати.
Безумцю вірним бути — те ж безумство.
Однак хто здатен вірно й до кінця
Служити переможеному, той
Здолає переможця і увійде
В історію.

Входять Тірей.

Клеопатра

Чого бажає Цезар?

Тірей

Ми не самі.

Клеопатра

Тут друзі. Говори.

Тірей

Можливо, це й Антонієві друзі?

Енобарб

Він, як і Цезар, має в них потребу.
Як ні, то нащо ми? А схоче Цезар,
То пан наш буде з ним у дружбі й ми
Так само станем друзями йому.

Тірей

Гаразд. Славетна, слухай. Цезар просить
Серед знегод твоїх не забувати,
Що Цезар він.

Клеопатра

Цілком по-царськи. Далі.

Тірей

Він знає, що Антонію в обійми
Тебе штовхнула не любов, а страх.

Клеопатра

О!

Тірей

Він шкодує, що на честь твою
Упало не заслужене тобою
Тавро ганьби.

Клеопатра

Він — бог і знає правду.
Не добровільно честь моя здалася,
Лиш у бою.

Енобарб

(убік)

Це треба уточнити
В Антонія. Ет, пане мій, дав течу
Твій корабель — пора тікати й нам,
Коли тікає любка.
(Виходить)

Тірей

Що звелиш

Сказати Цезарю? Прохань твоїх
Він жде, щоб вдовольнить їх. Був би радий,
Щоб ти на успіхи його оперлась,
Немов на патерицю. Та найкраща
Вість, що Антонія ти залишила,
Себе під захист владареві світу
Відавши.

Клеопатра

Як ти звешся?

Тірей

Звуть мене

Тіреєм.

Клеопатра

От що, віснику мій любий.

Ти Цезарю великому скажи:
Цілую я його звитяжну руку,
До ніг йому складаю свій вінець
І ждатиму на вирок для Єгипту
Із велеможних уст.

Тірей

І мудро вчиниш.

Коли в борні з судьбою лиш досяжним
Обмежується розум, то його
Ніщо вже не зведе з пуття. Дозволь
Поцілувати руку цю.

Клеопатра

До неї

Не раз, обдумавши новий похід,
Схилявся батько Цезаря твого,
Й дощем лились цілунки.

Входять Антоній і Енобарб.

Антоній

Громовержцю!

Се що за упадання? Хто такий?

Тірей

Служняний виконавець волі пана,
Могутності якого варт коритись.

Енобарб

(убік)

Ну й всиплють же тобі.

Антоній

Гей, ви там! Ач,

Шуліка! О, всі сили неба й пекла!
Чи вже позбувсь я влади? А бувало,
Лиш крикнеш: «Гей!» — мов хлопчики: «Що зво-
лиш?» —

Царі біжать юрбою... Що, поглухли?
Я ще Антоній!

Входять слуги.

Відшмагати блазня!

Енобарб

(убік)

Ніж із пораненим дражнитись левом,
То краще з левеням.

Антоній

О зорі й місяць!

Під канчуки його! Застав би й двадцять
Я Цезаревих прихвоснів, що сміли б
Руки торкнутись цієї... як її?
Що звалась Клеопатрою недавно...
Шмагати, поки скривиться, як хлопчик,
Благаючи пощади. Геть його!

Тірей Антонію...

Антоній

Під канчуки, а потім
До мене знов — я дурника цього
До Цезаря з дорученням пошлю.

Слуги виводять Тірея.

Я стрів тебе, як ти вже відцвітала.
Навіщо ж я покинув шлюбне ложе
І жінку, як перлину, не придбавши
Дітей законних? Щоб терпіть наругу
Від тої, що не гребує й слугою?

Клеопатра

Владарю мій...

Антоній

Безпутною була
Ти завжди, — але що ж, коли боги
Нам, у гріху погрузим, сліплять очі,
Наш розум топлять у мерзоті нашій,
Вчать бруд любити й дивляться зі сміхом,
Як гинемо.

Клеопатра

Та що це він говорить!

Антоній

Що я знайшов? Схололі рештки страви,
Що Юлій Цезар по собі лишив?
Недоїдок Помпеїв? Не лічу вже
Всі крадені години любово-страстя,
Неславі невідомі. Певен я —
Про стриманість лиш чула ти, сама ж
Ії не знаєш.

Клеопатра

О, за віщо так?

Антоній Дозволить холою, що за подачку
Кричати звик: «Хай вам боги віддячать!»,—
Зухвало так торкатись до руки —
Моеї втіхи, царської печаті
І запоруки двох сердець шляхетних!
Я ладен заревти, як дикий звір,
Гучніш биків басанських. Скаженію,
Бо є від чого. Звична людська мова
Тут все одно що катові подяка
Од вішалника.

Слуги з Тіреєм вертаються.

Відшмагали добре?

1-й слуга Як слід, владарю.

Антоній

Він кричав? Просив

Пощади?

1-й слуга

Так, помилувать блавав.

Антоній

Як батько твій живий, хай пошкодує,
Що не дочка ти в нього. Кайся й сам,
Що спокусився Цезаревим щастям,—
За це й відшмаганий. Тремти віднині,
Лиш на жіночі глянеш білі руки.
Вертайсь до Цезаря і розкажи,
Як ти тут розважався. Ще скажи,
Що він мене дратує, бо водню
Твердить викато, ким я став, забувши,
Ким і яким я був. Так, так,— дратує.
Це дуже легко — чванитись тепер,
Як провідна зоря моеї долі
Зійшла з орбіти і пірнула в пекло.
Коли ж йому не до вподоби ці
Слова мої й учинки,— то у нього
Є мій вільновідпущеник, Гіппарх,—
Хай б'є його, хай вішає, мордує,
Як схоче,— й квити ми. Так і скажи.
І — геть з рубцями звідси. Ну, бігом!

Тірей виходить.

Клеопатра

Вже все?

Антоній

Зайшла земна моя зірниця,
Віщуючи Антонію падіння.

Клеопатра

Я подожду.

Антоній

Щоб Цезаря потішить,
Ти ладна вже й слугі його моргнути.

Клеопатра Чи ще мене не знаєш?

Антоній Ні, такою,
Із льодом в серці,— ні.

Клеопатра Ах, любий мій,
Якщо це правда, хай лід серця стане
Отруйним градом: хай найперша скалка
У мене вдарить і життя мое
Із нею хай розтане; а наступна
Уб'є Цезаріона! Всі нащадки
Мойого лона й вірні єгиптяни —
Усі хай згинуть в бурі крижаній
І непоховані лежать, аж поки
Цю здобич нільські мухи та мошва
Не поховують!

Антоній Досить, вірю я.
В облогу Цезар взяв Александрію,—
Тут ми і позмагаємось. На суші
Міцні в нас легіони, флот з'єднався
І знов стає загрозою морів.
Де ж ти була, о мужносте моя?
Послухай, як вернусь я ще, царице,
Тебе обняти, то прийду в крові,
Чим і себе, й свій меч впишу в літопис.
Ще є надія.

Клеопатра О герою мій!

Антоній Потрою сили м'язів, серця, духу
І битимусь нещадно. В дні удач
За жарт я часом дарував життя.
Тепер же, зуби стиснувши, усіх,
Хто стане на путі, зіпхну до пекла.
Ця ж ніч — весела буде. Клич вождів
Смутних, наповнім чаші й сміхом стрінємо
Дзвін півночі.

Клеопатра Смутний мав бути день
Мого народження. Але, як ти
Антоній знов — я знову Клеопатра.

Антоній Ще буде все гаразд.

Клеопатра Владар велить
Усіх воєначальників скликати.

Антоній Так, я до них промовлю, й будем пити,
Аж поки їм вино зі шрамів бризне.

Ходім, царице. Ще снаги в нас досить.
В бою я смерть у себе закохаю,
З її косою ставши на змагання.

Антоній, Клеопатра і слуги виходять.

Енобарб

Хоч з блискавкою стане він на прою:
Із переляку він забув про страх —
Так голуб може й яструба клювати.
Наш вождь ціною розуму вертає
Свою відвагу. Та коли відвага
Пожерла розум — черга за мечем,
Яким той захищався. Що ж, пора
Подумать, як би утекти від нього.
(*Виходить*)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА I

Табір Цезаря під Александрією.

Входить Цезар, читаючи листа, за ним Агріппа, Меценат та інші.

Цезар Зве хлопчаком і лає, ніби може
Мене з Єгипту вигнать; посланця
Збив різками, шле виклик на двобій:
Антоній — Цезареві! Хай би знав
Старий буян, що й сам я шлях до смерті
Знайду, а з виклику його сміюся.

Меценат Як велетень такий лютує, значить,
Він чує свій кінець. Використовуй
Той шал, не дай йому перепочити.
Гнів завжди безпорадний.

Цезар Що ж, чудово.
Оповіді начальників, що завтра —
Остання битва. Є чимало в нас
Прибічників Антонія недавніх, —
Хай вислідять його. Доглянь за всім
Та почасть бійців. Запасів досить,

А військо варте заходу. Гай-гай,
Шкода мені Антонія.

Виходять.

СЦЕНА 2

Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Антоній, Клеопатра, Енобарб, Харміана, Града,
Александріанці.

Антоній Зі мною битись він не буде?

Енобарб Ні.

Антоній Чому?

Енобарб Він вдвадцяттеро щасливіший
І вартий, каже, двадцятьох.

Антоній Я завтра

Зйдуся з ним на морі і на суші
Й або живий лишусь, або обмию
Честь кров'ю для безсмертя. Ну, а ти?

Енобарб В бій кинусь з гаслом: «Згинь усе!»

Антоній Гаразд.

Поклич-но слуг моїх. Не шкодують
Нічого для бенкету нині.

Входять слуги.

Руку

Подай мені,— ти вірним був слугою.
І ти. І ти. Ви всі мені служили
З царями нарівні.

Клеопатра

(до Енобарба)

Що все це значить?

Енобарб Одна з тих дивних примх, що виникають
Від горя.

Антоній Чесним був і ти слугою.

Коли б місяцями з вами помінялись,
Щоб став я вами, ви ж усі — одним
Антонієм, і міг би я служити вам,
Як ви мені!

Усі Хай милують боги!

Антоній Все ж, друзі, послужіть мені сьогодні,
Хай чаші від вина не висихають,
Годіть мені, як за старих часів,
Коли мені імперія корилась.

Клеопатра

(стиха, до Енобарба)
Навіщо це?

Енобарб

(стиха, до Клеопатри)
Щоб виточить сльозу.

Антоній

Ще нині прислужіться — може, це
Востанне, й більш не стрінете мене,
Хіба що тінь побачите криваву,
І завтра інший буде вам за пана.
Дивлюсь на вас, немов перед прощанням,
Та я не проганяю вас! Я теж
Вам буду вірний до самої смерті.
Лиш дві години послужіть, не більше,
І хай боги вас бережуть!

Енобарб

Навіщо
Смутити їх? Поглянь, усі вже плачуть,
І я, осел, немов цибулю нюхав.
Не обертай нас на жінок!

Антоній

Ха-ха!
Клянусь відьмами, я про це не думав!
Нехай ці сльози благом проростуть!
Не так мене ви зрозуміли, друзі,
Я вам хотів підняти дух, щоб п'ятому
Ви світлом розігнали! Знайте, любі,—
Я вірю в завтра і вестиму вас
До перемог життя, а не до смерті
Почесної! Тепер — вечерять! Втопим
Усі турботи у вині!
Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Перед палацом.
Входять два воїни, нічні вартові.

1-й воїн

Здоров будь, брате! Що то завтра буде!

2-й воїн

Все вирішить цей день. Бажаю щастя.
Нічого не чував ти?

1-й воїн Ні, а що?
 2-й воїн Мабуть, пусте говорять. На добраніч.
 1-й воїн Добраніч і тобі.
 Входять ще двоє воїнів-вартових.
 2-й воїн Пильнуйте, друзі,
 Гав не ловіть.
 3-й воїн Також і ви. Добраніч.
 Стають на свої пости.
 4-й воїн Нам — тут. Як завтра флот не підведе,
 То з певністю скажу я, що й піхота
 Устоїть.
 3-й воїн Бойове, хоробре військо.
 Звуки гобоїв під сценою.
 4-й воїн Тсс... що за звуки?
 1-й воїн Слухай, слухай.
 2-й воїн Тихше.
 1-й воїн Десь в небі музика...
 3-й воїн Ні, під землею.
 4-й воїн Це добрий знак?
 3-й воїн Ой, ні.
 1-й воїн Кажу вам, тихше.
 І що б це значило?
 2-й воїн Бог Геркулес,
 Антоніїв патрон, його лишає.
 1-й воїн Ходім, гукнім їх, чи вони щось чули?
 2-й воїн Агов, сторожо!
 Всі разом Чуєте, як грає?
 1-й воїн От дивина!
 3-й воїн Ми чуємо! А ви?
 1-й воїн Ходім на звук, аж доки можна буде,
 Ген до міського валу.
 Всі Дивина!
 Виходять.

СЦЕНА 4

Там же. Кімната в палаці Клеопатри.

Входять Антоній з Клеопатрою, Харміана та інші.

Антоній Мій панцер, Еросе!

Клеопатра Поспи хоч трохи.

Антоній Ні, пташко. Еросе! Неси мій панцер.

Входить Ерос з панцером та зброєю.

В залізо одягни мене, мій друже.

Якщо й сьогодні щастя нам не буде,

То лиш тому, що ним ми гордували.

Давай.

Клеопатра Допомогти тобі? Це що?

Антоній Облиш, мені вдягни ти в панцер серце.
Не те. Ось це.

Клеопатра Дай, я допоможу.

Отак?

Антоній Так, так... Тепер в нас буде успіх.

(До Ероса)

Ти бачиш, друже? Йди ж і сам озбройся.

Ерос Я зараз же.

Клеопатра Чи добре защебнула?

Антоній О, пречудово! І біда тому,
Хто відщебнуть без дозволу посміє!
Щось, Еросе, ти забарний,— цариця
Куди спритніша. О, моя любове,
Коли б мене побачила ти нині
В бою і тямилася в тім царськім ділі,
То оцінила б воїнський мій хист.

Входить озброєний воїн.

День добрий! Ти герой, як подивлюсь,—

На труд улюблений встаєм зарання

И до нього радо беремось.

Воїн Владарю,

Хоч рано ще, вже тисячі бійців,

При зброї, ждуть на пристані тебе.

Крики і звуки сурем.

Входять воєначальники і легіонери.

*1-й
воєначальник* Погідний ранок. Слава полководцю!
Всі Антонієві слава!

Антоній

Молодці!

Сьогодні ранок квапиться зайнятися,
Мов дух юнацький, жадібний звитяг.
Так, так. Ще це подай. І це. Спасибі.
Прощай, царице. Що б мене не ждало,—
Прийми цілунок воїна.
(Цілує її)

Було б

Нам сором зайвій ніжності віддатись.
Прощаюсь, як боєць, закутий в крицю.
Всі, хто відваги повен бойової,
За мною,— я вас поведу. Прощай!

Антоній, Ерос, воєначальники
і легіонери виходять.

*Харміана
Клеопатра*

Чи не вернутись нам в опочивальню?

Ходім. Відважно військо він повів.
Якби все вирішити мав двобій,
Здолав би Цезаря Антоній мій!
А так, хто відає... Ну що ж, ходім!

Виходять.

СЦЕНА 5

Александрія. Табір Антонія.
Сурми.

Входять Антоній і Ерос, з другого боку — воїн.

Воїн Хай день боги пошлють тобі шасливий.
Антоній Коли б тоді твої рубці та шрами
Промовили до розуму мого
І дав я бій на суші!

Воїн

То царі,

Що зрадили тебе, і той вояка,
Що втік сьогодні,— всі були б отут,
З тобою.

Антоній

Втік сьогодні? Хто ж це?

Воїн

Хто?

Твій приятель! Поклич-но Енобарба,
І не почує він чи відгукнеться
Із стану Цезаря: «Я вже не твій».

Антоній Та схаменись!
Воїн Він в Цезаря.
Ерос А скарбу
Свого не встиг узяти.

Антоній Втік...
Воїн Авжеж.

Антоній Иди, Еросе, пошли за ним услід
Його майно і гроші — все до нитки;
І напиши йому — я підпишу,—
Що з ним прощаюсь я, бажаю щастя,
Бажаю теж, щоб більш не довелось
Йому вождя міняти. Ба, вже й чесних
Збива на манівці мій фатум злий!
Иди, розпорядись. Ех, Енобарбе!
Виходять.

СЦЕНА 6

Табір Цезаря під Александрією.

Входять Цезар, Агріппа, Енобарб та інші.

Цезар Пора, Агріппо, починати бій.
Наказ мій — взять Антонія живим.
Оповісти усім.

Агріппа Гаразд.
(*Виходить*)

Цезар Ще трохи —
І запанує мир. Якщо цей день
Щасливий буде, три частини світу
Окриє тінь оливкової гілки.

Входить гонець.

Гонець Антоній виступив.

Цезар Скажи Агріппі,
Вперед щоб перекинчиків послав.
Хай бачиться Антонію, що він
Свій власний гнів на себе ж і накликав.
Усі виходять, крім Енобарба.

Енобарб Алексас зрадив. Посилав Антоній
Його до Іудеї, там схилив
Він Ірода до Цезаря пристати,
А Цезар за таку його прислугу
Повісив зрадника. Всім іншим він
Не довіряє, хоч і взяв на службу.
Я зле вчинив, і так мене це мучить,
Що й сам не радий.

Входить Цезарів легіонер.

Легіонер Енобарбе, гей!
Антоній надіслав увесь твій скарб
І ще дарунки гойні. А гонець
Набрів якраз на мене. Зараз він
Перед шатром твоїм добро складає.

Енобарб Дарую все тобі.

Легіонер Та ти не смійся,—
Кажу я правду, Енобарбе. Краще
Гінця за вал ти виведи. Я й сам
Зробив би це, та я ж стою на варті.
Бог щедрості владар твій, як раніш.
(*Виходить*)

Енобарб Щонайпідліший в світі я негідник!
Антонію! Чим, душе благодатна,
Ти б заплатив за відданість мою,
Коли за зраду золотом мене
Обсипав. Як щемить у грудях серце!
Як з розпачу воно не розірветься,
То інший спосіб я знайду. А втім,
Й одчаю досить. Битись проти друга?
Ні, краще здохну десь в рову — на це
Я заслужив ганьбою днів останніх.
(*Виходить*)

СЦЕНА 7

Поле битви між обома станами. Відгомін бою. Барабани й сурми.

Входять Агріппа та інші.

Агріппа Назад, ми надто вирвались. Сам Цезар
Узявся до меча. Хто сподівався
Такого опору?

Хай змиють кров засохлу слізьми щастя
І обцілюють рани.
(До Скара)

Дай-но руку.

Входить Клеопатра з почтом.

Я про твої діла цій добрій феї
Скажу, щоб ти й від неї мав подяку.
(До Клеопатри)

Мій світе ясний! Обійми хутчіш
Мою затиснуту в залізо шию.
Пробийсь крізь лати в серце геть уся
І злийся із його биттям щасливим!

Клеопатра О доблесний! Мій царю над царями!
Ти жартома з лихої пастки вирвавсь!

Антоній Так, соловейку! Ми їх спать уклали.
Хоч сивина й сріблить мій волос, люба,
Та голова кмітує ще і може
З юнацтвом позмагатися.
(Показуючи на Скара)

Ось воїн,
Руки твоєї гідний доторкнутись,—
Цілуй, герою! Бивсь він так сьогодні,
Неначе бог-людиноненависник
Вселився в нього.

Клеопатра Дам тобі я, друже,
Із скарбів царських золоту броню.

Антоній Він варт її, хоч би була в рубінах,
Як колісниця Фебова. Дай руку,—
Ввійдін в Александрію урочисто,
Несім щити побиті наші гідно.
Якби вмістив палац наш ціле військо,
Всі б разом сіли й випили б за день,
Що нас чекає завтра, небезпечний
Для царства нашого. Гей, сурмачі!
Удармо в ухо міста мідним гулом
І громом наших бойових литавр
Так, щоб земля і небо задвигтіли,
Вітаючи вступ війська.

Виходять.

СЦЕНА 9

Цезарів табір.

Вартові на посту. Входить Енобарб.

1-й вартовий Якщо не змінять нас через годину,
Вернімось до вартівні. Ніч ясна;
О другій ранку, кажуть, бій почнеться.

2-й вартовий Нам вчора скрутно довелось...
Енобарб О ноче,
Будь свідком...

3-й вартовий Хто це?

2-й вартовий Тихше, дай послухать.

Енобарб І ти будь свідком, місяцю священний,—
Як будуть лихом поминати зрадців,
Ти пригадай, що Енобарб нещасний
Перед тобою каявсь.

1-й вартовий Енобарб?

3-й вартовий Тс... Слухай!

Енобарб Ноче, владарко печалі,
Пролий на мене темряви отруту,—
Хай не гнітить мене оце життя
Наперекір сумлінню, проти волі.
Удар моїм від муки всохлим серцем
Об кам'яну твердінь вини моєї —
Хай розіб'ється вщент, щоб осоружних
Думок не знати більше. Друже мій,
Ти, що великодушністю своєю
Ганьби моєї безмір перевершив,—
Лиш ти один прости мені, а світ
Нехай мене навік до списку вносить
Клятвопорушників і боягузів.
Прости, Антонію!
(*Умирає*)

2-й вартовий Заговорити
До нього?

1-й вартовий Краще слухай, чи не скаже
Важливе щось для Цезаря.

3-й вартовий Ага...
Та він заснув!

СЦЕНА 11

Інше місце на рівнині.

Входить Цезар з військом.

Цезар Без виклику від них стояти тихо,
Не ворушитись. Він нас не зачепить:
Цвіт війська він послав на кораблі.
Ми ж краще в полі місця пошукаймо.
Виходять.

СЦЕНА 12

Пагорки під Александрією.

Входять Антоній і Скар.

Антоній Флоти ще не зійшлися. З-під сосни
На пагорку видніше — гляну звідти
Й скажу, в чім річ.
(*Виходить*)

Скар На шоглах Клеопатри
В'ють гнізда ластівки. Хмурні авгури
Не знають, що сказати нам, і правду
Приховують. Антоній то бравує,
То знов пригнічений,— щербате щастя
Й надію будить в нім, і страх за те,
Що мав і втратив він.

Здаля ніби відгомін морського бою. Входить Антоній.

Антоній Усе пропало!
Нас зрадила безчесна єгиптянка.
Флот здався — он як кидають шапками
Вони, братаючись, мов давні друзі.
Повіє, тричі віроломна! Ти —
Ось хто продав мене молодикові!
Тепер воює серце лиш з тобою...
Розпустиш військо. Я ж звезду рахунки
З чаклункою цією — і кінець.
Розпустиш військо, й сам тікай.

Скар виходить.

О сонце,
Вже більше не побачити мені,

Як ти над світом сходиш. Тут Антоній
З фортуною прощається навіки.
Так вийшло вже. Всі ті, що наче пси
Канючачи мені лизали п'яти,
Мед точать перед Цезарем розквітлим,
А кедр, що височів над усіма,
Стоїть обідраний. Який обман!
О підла єгиптянко! Зла чаклунко,
Твій погляд вів у бій і тяг назад.
Твої обійми мрією моею,
Вінцем жадань були,— а ти мене,
Як та циганка, спритно ошукала
Внівець. Гей, Еросе!

Входить Клеопатра.

Ти, відьмо? Згинь!

Клеопатра

Антоній

Чом пан мій на любов свою гнівиться?

Геть звідси, бо за все тобі віддачу
І Цезарю тріумф я зіпсую.
Іди за колісницею його
На посміховище зраділій черні
Як пляма на жіноцтві: хай тебе
За гріш показують, немов потвору.
Хай лагідна Октавія в обличчя
Своїми нігтями тобі ввіп'ється.

Клеопатра виходить.

Пішла — і вельми мудро ти вчинила.
Та краще б я убив тебе — ця смерть
Не одному б життя урятувала.
Я весь горю, як в Нессовій сорочці.
Влий в мене люті, предку мій Алкідє,
Щоб Ліхаса на місяць кинув я
Й рукою, що важений кий тримає,
Розправився з собою. Смерть цій відьмі!
Вона мене хлопчиську продала.
Від підступу я гину, і за це
Вона помре. Гей, Еросе, сюди!
(*Виходить*)

СЦЕНА 13

Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Клеопатра, Харміана, Града і Мардіан.

Клеопатра Допоможіть, дівчата! Ну й лютує!
Так Теламон за зброєю Ахілла
Не побивався, фессалійський вепр
Отак не шаленів.

Харміана Сховайсь в гробницю.
Перекажи йому, що ти умерла.
Душі із тілом легше розпрощатись,
Ніж з величчю.

Клеопатра В гробницю! Мардіане!
Скажи йому, що я себе убила
З останнім словом на устах — «Антоній»,
Розбурхай жаль у ньому. Та пильнуй,
Запам'ятай, як сприйме він цю звістку,
Й мені розкажеш. А тепер — в гробницю.

Виходять.

СЦЕНА 14

Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Антоній і Ерос.

Антоній Кого ти бачиш, Еросе? Мене?

Ерос Так, володарю мій.

Антоній Буває часом,
Що хмара в небі схожа на дракона,
Чи на ведмедя, лева, чи на замок,
На скелю стрімковерху, кряж гірський,
Чи синій мис, що ліс на ньому мріє.
Повітря так обманює нам очі,—
Не раз ти бачив ці дива небесні
В імлі вечірній.

Ерос Так, мій пане, бачив.

Антоній Те, що було конем, за мить зникає,
У хмарі розчиняється незримо,
Як у воді вода.

Ерос

Це так, владарю.

Антоній

Тепер владар твій, Еросе мій добрий,—
Якраз той привид: я-бо ще Антоній,
Та скоро ця подоба розпливеться.
Я за царицю воював. Вона ж,—
Що серцем, я гадав, мені належить,
Бо їй своє віддав, а з ним мільйони
Чужих, вже втрачених сердець,— вона
Відкрила карти Цезарю, шахрайка,
І продала Антонієву славу,
Купивши ворогу його триумф!
Не плач, мій Еросе. Що нам лишилось —
Це вибрати собі кінець.

Входить *Мардіан*.

Підступна!

Вона мій меч украла.

Мардіан

Ні, цариця

Тебе любила й долею своєю
Була навік пов'язана з тобою.

Антоній

Геть звідси, підлий євнуху! Мовчи!
Вона — зрадливиця і має вмерти.

Мардіан

Не дано людям умирати двічі...
Свій борг вона сплатила. Що бажав ти —
Здійснилося. Ії слова останні
Були: «Антоній! Доблесний Антоній!»
А потім лиш зітхнула тяжко, й вигук
Між серцем і устами перервався...
Отак, з життям розставшись, поховала
В собі й твоє ім'я.

Антоній

Умерла?

Мардіан

Так.

Антоній

(до *Ероса*)

Скинь лати з мене. День важкий скінчився,
Пора й заснути.
(До *Мардіана*)

Йди. Що йдеш живий,

То й це тобі вже щедра нагорода.

Мардіан виходить.

Скидай же! Й семилистий щит Аяксів
Не захистив би від цього удару.

Розкрийтесь, груди! Серце, будь твердіше
За кліть свою ламку — розбий її!
Та швидше, Еросе. Я вже не воїн.
Геть лати ці порубані — я з честю
Носив їх. Залиши мене самого.

Ерос виходить.

Я поспішу до тебе, Клеопатро,
І виплачу прощення. Мушу так,
Бо гаятись — це мука. Факел згас мій —
Лягай і спи, нема чого блукати
Навпомацки: зусилля — зайвий труд,
Бо міць твоя тебе ж таки здолає.
Покласти ще печатку — й годі, край.
Гей, Еросе! Я йду, моя царице,
Зажди — ми вдвох, рука в руці, туди,
Де серед квітів душі спочивають,
Увійдем радісно, усім на диво,
А почет весь Дідони та Енея
Оточить нас. Гей, Еросе! Сюди!

Ерос повертається.

Ерос Що, мій владарю?
Антоній Клеопатра вмерла,
А я живу в безчесті і гнівлю
Богів своєю ницістю. Це я —
Що кроїв світ мечем, що з кораблів
Міста громадив на зеленій спині
Нептуновій! Слабкіший я, ніж та,
Що Цезарю своєю мовить смертю:
«Бач — я сама себе перемогла!»
Ти клявся, Еросе, що в мить скрутну
(А вже вона прийшла), як опинюсь
Перед лицем жахливої ганьби
Невідворотної, ти вб'єш мене.
Прошу — зроби це зараз; час настав.
Ти не мене — ти Цезаря поцілиш.
Чого ж ти зблід?

Ерос Нехай боги боронять!
Вчинити те, чого парфянські стріли
І підступи ворожі не змогли?

Антоній А ти б волів з вікна в великім Римі
Дивитися, як, голову схиливши,

З руками скрученими твій володар,
Від сорому згоряючи, бреде
За колісницею й щасливий Цезар
З його приниження глузує?

Ерос Ні.

Нізащо.

Антоній Знай, мене врятує рана.
Тож вийми з піхов меч, що так почесно
Вітчизні послужив.

Ерос Прости, владарю.

Антоній Коли тобі, рабові, дав я волю,
Ти клявся це вчинить, як зажадаю.
Ну, то й додержуй слова, а як ні —
Усі твої заслуги — нуль. Коли ж!

Ерос Тоді принаймні відверни обличчя,
Що сяйвом слави вічної сліпить.

Антоній Ну, ось!
(Відвертається від нього)

Ерос Я вийняв меч.

Антоній Своє він діло
Хай виконає зразу.

Ерос Мій державче!
Мій вождю, царю! Перше ніж кривавий
Удар завдам, дозволь «прощай» сказати.

Антоній Ти вже сказав. Прощай!

Ерос Прощай, великий
Владарю!.. То разити?

Антоній Так, рази!

Ерос Ну що ж, тоді...
(Убиває себе)
Принаймні не побачу
Я мертвого Антонія.

Антоній Ти втрое
За мене благородніший. Навчив
Мене ти, друже, що зробити мусив
Я сам. І ти, й цариця — ви обоє
В мені зродили благородство давнє.
Але ж і я зі смертю заручився
Й спішу до неї, мов на ложе шлюбне.

Твій пан став учнем, Еросе,— дивись,
Як ти, помер...

(Падає на свій меч)

Та що це? Я не вмер?
Гей, варто!.. О... Мерщій мене добийте!

Входить Деркет з вартою.

1-й вартовий Що тут за шум?

Антоній

Я схибив, друзі. Прошу —
Скінчіть, що я почав.

2-й вартовий

Упала зірка.

1-й вартовий

Звершився час.

2-й вартовий

О горе!

Антоній

Хто мене
Хоч трохи любить — вбийте.

1-й вартовий

Лиш не я.

2-й вартовий

Й не я.

3-й вартовий

Ніхто.

Варта виходить.

Деркет

Твоя недоля й смерть
Відстрашують прихильників твоїх.

(Піднімаючи Антонієвого меча)

Цей меч і звістка ця відкриють доступ
Мені до Цезаря.

Входить Діомед.

Діомед

А де Антоній?

Деркет

Та ось.

Діомед

Живий? Чому це ти мовчиш?

Деркет виходить.

Антоній

Ти, Діомеде? Прошу, меч візьми
Й добий мене.

Діомед

Державче мій, послала
Мене сюди цариця Клеопатра.

Антоній

Коли послала?

Діомед

Щойно.

Антоній

Де вона?

Діомед У склеп укрилася. Передчувала
Вона, що тут щось трапилось. Дізнавшись,
Що запідозрив ти несправедливо
Ії у змові з Цезарем,— а гнів твій
Нестримний був,— вона вдала, що вмерла,
Але, злякавшись наслідків, звеліла
Тобі відкрити правду. Та боюся —
Запізно.

Антоній Правда, любий мій. Поклич
До мене охоронців, Діомеде.

Діомед Гей, охоронці! Володар вас кличе.
Входять кілька Антонієвих охоронців.

Антоній Востанне, друзі, послужить мені —
Несіть мене до Клеопатри.

1-й охоронець Горі!
За що така нам кара — пережити
Тебе, володарю?

2-й охоронець Жакливий день!

Антоній Не треба, друзі, тішити недолю
Скорботою своєю. Краще ви
Ії скарайте виглядом бадьорим.
Ну, веселіше, хлопці. Піднімайте.
Я за собою вас водив — тепер
Ви несете мене. Спасибі, любі.

Антонія виносять.

СЦЕНА 15

Там же. Царський склеп.

Нагорі з'являються Клеопатра, Харміана та Ірада.

Клеопатра Я звідси вже не вийду, Харміано.

Харміана Царице, заспокойся.

Клеопатра Ні, не вийду.

Жду найстрашнішого я лиха, тільки
Не заспокоєння. Моя печаль
Безмірна має бути, як і горе
Мое безмірне.

Внизу з'являється Діомед.

Що? Кажі — умер він?

Діомед Ні, ще не вмер, та смерть вже близько. Ви-
глянь,—
Бач, воїни несуть його сюди.

Внизу в артові вносять Антонія.

Клеопатра О сонце, спопели небесну твердь!
Хай вічна пільма землю всю огорне!
Антонію, Антонію коханий!
Ірадо, Харміано, допоможіть
Піднять його! Всі помагайте...

Антоній Тихше...

Антонія не Цезар переміг,
Антоній сам себе подужав.

Клеопатра Звісно,

Нема такого, хто б тебе здолав,
Хіба ти сам. Та хто мій біль полегшить?!

Антоній Вмираю, єгиптянко, я вмираю.
Лише на мить хотів би смерть затримать,
Щоб на уста до тисяч поцілунків
Тобі останній ще покласти...

Клеопатра Вибач,

Не смію, любий мій, зійти до тебе,
Не смію — схоплять там мене. Ніколи
Не стану я оздобою тріумфу
Для Цезаря-щасливчика. Допоки
Ще є на світі смертоносні зела,
Гадюки і кинджали — я в безпеці.
Докором лагідних очей невинних
Октавія не обпече мене!
Я не спущусь — ти сам до мене зійдеш.
Допоможіть, дівчата, всі гуртом,
Його підняти.

Антоній Швидше, я вмираю.

Клеопатра Оце робота! Нелегкий же ти!
Колишню силу обернула смерть
Нам тягарем. Шкода, я не Юнона,
А то б тебе Меркурій дужокрилий
Вмить до Юпітера відніс. Ще трохи...
Думками дурень багатіє. Так...

Антонія висаджують нагору до Клеопатри.

Сюди, сюди його... Вітаю, любий!
Умри, де жив, і в поцілунках знов
Вернися до життя. Якби ж вони
Уміли воскресати, я своїх
Губів не шкодувала б.

Всі

Жаль дивитись!

Антоній Вмираю, єгиптянко... Дай вина,
І я скажу...

Клеопатра Ні, я скажу! Я зараз
Такого набалакаю Фортуні,
Що спересердя колесо зламає
Брехлива баба!

Антоній Ще два слова, любя.
Удавшись до Цезаря, врятуєш
Життя і честь...

Клеопатра То речі несумісні.

Антоній Послухай, любя... Із його придворних
Лиш одному довірся Прокулею.

Клеопатра Своїй відвазі і своїм рукам
Довірюсь я, а не його придворним.

Антоній Не плач і не крушися над сумним
Кінцем моїм, потіш себе думками
Про той щасливий час, коли я був
Між владарями світу найславніший.
Я не вмираю смертю боягуза,
Що перед співвітчизником скидає
Шолом покірний. В чесному бою
Я, римлянин, із римлянином бився
І гину переможений... Мій дух
Відходить... Більш несила...

Клеопатра Як! Ти вмреш?

Найблагородніший з людей? А я?
Я маю жити в світі осоружнім?
Таж він без тебе — хлів брудний.

Антоній умирає.

О, гляньте,
Дівчата, вже вінець землі став прахом...
Владарю мій! Зів'яв звитяги лавр!
Упала короґва. Мужі і діти
Зрівнялись між собою. Незрівнянне

Покинуло цей світ, і не залилось
Під місяцем-приблудою нічого
Уваги вартого.
(Непритомніє)

Харміана Збудись, царице!

Града Вона... умерла.

Харміана Владарко!

Града Царице!

Харміана Ясновельможна!

Града Владарко Єгипту!

Харміана Градо, тихше...

Клеопатра Не цариця, я —
Звичайна жінка, почуттям підвладна
Так само, як корівниця убога,
Приставлена до чорної роботи.
Було б мені тим скіпетром своїм
В лице богам пошпурити й сказати,
Що світ цей був від їхнього не гірший,
Допоки, заздрісні, наш самоцвіт
Вони не вкрали. Все тепер — ніщо.
Терпіння — п'яний чад, а нетерпіння —
Скажений пес. Хіба ж тоді це гріх —
Не ждати смерті, а самим піти
В її оселю потаємну?.. Що ви?
Що з вами, любі? Ну ж бо, Харміано!
Мої хороші! О!.. Наш світоч згас...
Мужайтесь, друзі. Схоронім його,
А далі... Наберемося відваги,
Як личить римлянам високородним, —
Ми теж зуміємо достойно вмерти.
Остиг душі великої покров.
Один лиш друг тепер зостався в нас —
Відвага стрінуги свій смертний час.
Виходять. Згоря вносять тіло Антонія.

СЦЕНА 1

Александрія. Табір Цезаря.

Входять Цезар, Агріппа, Долабелла, Меценат, Галл, Прокулей та інші.

Цезар Йди, Долабелло, й зажадай, хай здасться.
Розбитий він, і зволікати смішно,—
Так і скажи.

Долабелла Усе скажу, владарю.
(*Виходить*)

Входить Деркет з мечем Антонія в руках.

Цезар З оцим переді мною? Хто такий?
Деркет Деркет. Я досі був на службі в того,
Кому служити кожен мав за честь,—
В Антонія. Він був моїм вождем,
Допоки міг вести нас за собою,
І я життя для нього не щадив.
Як ти мене прийняти зволиш — буду
Для тебе, чим для нього був. Не зволиш —
Тобі життя ввіряю.

Цезар Що це значить?

Деркет Це значить, Цезарю, що він помер.

Цезар Ні, від падіння велетня такого
Земля вся наша б мусила здригнутись,
Позаганявши левів в городища,
А городян — в печери! Смерть його —
То не звичайна смерть. Ім'я «Антоній»
Півсвіту значило.

Деркет А все ж він вмер.
І то не від сокири правосуддя,
Не від кинджала найманого. Ні,—
Рука, що кожним порухом своїм
Лишала карби доблесті, у серця
Позичила відваги і його ж
Мечем пробила наскрізь. Ось той меч,

Із рани вийнятий,— на нім сліди
Найблагодінішої крові.

Цезар

Друзі,
Ви посмутніли? Хай простять боги,
Та звістка ця не може не зросити
Й очей царя.

Агріппа

Як дивно все! Природа
Велить, щоб ми оплакували те,
Чого самі так прагнули.

Меценат

Пороки
Були його чеснотам рівноважні.

Агріппа

Це муж був виняткової душі,—
Таких вождів історія не знала.
Та ви, богове, волите зумисне
Нас наділяти хибами, щоб ми
Були людьми, не більш. А Цезар, бачу,
Зворушений.

Меценат

В цім дзеркалі великім
Він сам себе побачив.

Цезар

Ох, це я
Призвів тебе, Антонію, до цього!
Та ріжемо ми й власну хвору плоть.
З нас хтось один мав перший світ покинуть,
Було нам тісно вдвох на ньому жити.
І все-таки я кров'ю серця плачу:
Чом я і ти — мій брат, суперник гідний
І в задумах найвищих, друг, соратник
На полі бою та в державній владі,
Моя правиця й серце, що мене
На помисли високі надихало,—
Чому ми, рівні, волею зірок
Непримиренних мусили з тобою
Аж так далеко розійтися? Друзі,
Послухайте... Та краще іншим разом.

Входить єгиптянин.

По ньому видно, з чим до нас прийшов.
Послухаймо, що скаже. Відкіля ти?

Єгиптянин

Я тільки горопашний єгиптянин.
Цариця зачинилася у склепі,
Своїм останнім володінні, й жде

Твоїх наказів, щоби знать, до чого
Йї готуватись.

Цезар

Хай спокійна буде.

Йї скоро перекажуть нашу волю,
Почесну і ласкаву, бо жорстоким
Не може бути Цезар.

Єгиптянин

Хай боги

Тебе оберігають.
(*Виходить*)

Цезар

Ти ж іди,

Мій Прокулею, і скажи цариці,
Що ми не хочемо її неславить,
Втішай її всіляко, щоб вона
В гордині рук на себе не наклала
Йї не зіпсувала планів нам: живою
Вона у Римі наш тріумф увічнить.
Йди ж негайно й відповідь принось —
Що скаже й прийме як.

Прокулей

Гаразд.

(*Виходить*)

Цезар

Йди

І ти з ним, Галле.

Галл виходить.

Долабелло! Де він?

Хай піде з Прокулеєм.

*Агріппа
й Меценат*

Долабелло!

Цезар

Не треба,— я згадав, що він пішов
З дорученням і вернеться невдовзі.
Ходім в шатро до мене — покажу вам,
Як втягнуто мене у цю війну;
Побачите, що я в листах моїх
Був завжди стриманий і миролюбний.
Ходім, я все вам роз'ясню.

Виходять.

СЦЕНА 2

Александрія. Царська гробниця.

Входять Клеопатра, Харміана та Ірада.

Клеопатра Біль попустив. О Цезар жалюгідний!
Він долі не владар, лиш раб він долі,
Він лиш виконує її накази.
У тому велич є, хто самохіть
Скасує все, усі зупинить зміни
Й засне, щоб не ковтати перегною,
Яким харчуються й царі, і злидні.

До дверей гробниці підходять Прокулей, Галл і воїни.

Прокулей Вітає Цезар владарку Єгипту
І просить повідомити, чого
Хотіла б ти від нього.

Клеопатра Як ти звешся?

Прокулей Звусь Прокулеєм я.

Клеопатра Мені Антоній
Тобі одному радив довіряти.
Але обман мені вже не страшний
І вірність не потрібна. Та якщо
Владар твій хоче бачити царицю
Прохачкою, скажи, що менш, ніж царство,
Прохати їй не личить. Хай він сину
Моєму дасть звойований Єгипет,
Я так уклінно дякувати буду,
Немовби все моє мені віддав.

Прокулей Не бійся — ти у царствених руках.
Довірся їм уповні, безоглядно:
Мій владар має стільки милосердя,
Що проливається воно на всіх,
Хто в цім потребу має. Тож дозволь
Доповісти йому, що ти коришся,
І ти побачиш: переможець твій,
Тебе з колін підвівши миттю, сам
Благатиме, неначе ласки, права
Служить тобі у всьому повсякчас.

Клеопатра Скажи — я бранка у його фортуни,
Усе, що він здобув,— його. А я
Навчаюсь щогодини підкорятись
І прагну з ним зустрітись віч-на-віч.

Прокулей Все так і передам. Ти ж не журись,
Бо винуватець прикростей твоїх
Сам співчував тобі.

Галл От бач, як легко
Її схопити?

Прокулей з двома воїнами пролазять у вікно гробниці приставною драбиною і стають позад Клеопатри. Решта воїнів відсувають засуви і відчиняють двері.

Стережіть її,
Аж поки прийде Цезар.
(*Виходить*)

Града О царице!
Харміана Тебе в полон узято, Клеопатро!
Клеопатра (вхоплює кинджал)
Проворніш, руки!

Прокулей (обеззброює її)
Постривай, царице!
Не шкодь собі,— тебе не зрадив я,
А врятував.

Клеопатра Від смерті? Таж і псові
Пораненому в ній не відмовляють!

Прокулей Не кидай самогубством, Клеопатро,
На чесне Цезареве ймення тинь,—
То всі б упевнились, який він добрий,
А смерть твоя до пліток призведе.

Клеопатра О, де ти, смерте? Чом не йдеш? Прийди,
Прийди до мене! Чи не краще замість
Стількох дітей і вбогих взять царицю?

Прокулей Терпіння, пані.
Клеопатра Я не буду їсти,
Не буду пити, спати перестану.
Хоча це поки що самі слова,
Але я знищу цю оселю плоті,
Хоч як би там твій Цезар не завзявся!
Рабою при дворі його не стану!
Нудна Октавія очей на мене
Не буде мружити з німим докором.
Не вистачить мене вам на розвагу
І поглум римській черні розбуялій!
Хай краще десь в єгипетській канаві

Заріють труп мій! Голою хай кинуть
У нільський мул, щоб оводи і мухи
Мене страховищем зробили! Краще
Хай на одній із рідних пірамід
Мене підвісять у кайданах!

Прокулей

Звідки

Страхи ці в тебе? Цезар не давав
Для них підстави.

Входить Долабелла.

Долабелла

Прокулею, слухай,

Як ти тут діяв, Цезарю відомо.
Тебе він кличе й доручив мені
Царицю доглядати.

Прокулей

Що ж, гаразд.

Будь лагідний із нею, Долабелло.
(До Клеопатри)

Що передать від тебе?

Клеопатра

Хочу вмерти.

Прокулей і воїни виходять.

Долабелла

Царице славна! Чула ти про мене?

Клеопатра

Не пам'ятаю.

Долабелла

Мусиш пам'ятати.

Клеопатра

Хіба важливо, що я пам'ятаю?
Ви ж смієтесь, коли жінки і діти
Вам сни розказують.

Долабелла

Не розумію.

Клеопатра

Мені приснилось — був колись Антоній.
Коли б заснути знов, щоб знов побачить
Таку людину!

Долабелла

Як тобі завгодно...

Клеопатра

Лице його ясніло, наче небо,—
Там сонце й місяць путь свою верстали
Й лилися світлом на землі кружальце.

Долабелла

Владарко!

Клеопатра

Океан переступав він,
Світ обіймав простертою рукою.
А голос музикою сфер гучав,
Як він до друзів мовив. Та бувало,
Що й громом рокотав — тоді Земля

Тряслась від страху. Доброта його
Зими не знала — тільки щедрю осінь:
Тим більш плодів, чим більше їх збирали.
В утіхах він купався, мов дельфін,—
Весь час на хвилі рідної стихії;
Йому царі служили і царята;
Немов дрібними грішми, островами
І царствами він сипав...

Долабелла Клеопатро...

Клеопатра Скажи, чи був, міг бути наяву
Такий, як снівсь мені?

Долабелла О ні, царице.

Клеопатра Ти брешеш, і боги брехню цю чують!
Він справді був — приснитися не міг він!
Природа надто вбога, щоб змагатись
З уявою, хто більше диво створить.
Та був у неї й дивотвір — Антоній,
Що перед ним плоди уяви бліднуть.

Долабелла Царице, вислухай. Твоя утрата —
Велика, як і ти. Беззаперечно,
Такий тягар нести тобі нелегко,
І хай в житті зазнаю тільки лихо,
Якщо невтішний біль твого серця
Йі мого не крає.

Клеопатра Дякую тобі.

Чи знаєш, як зі мною вчинить Цезар?

Долабелла Хоч гірко, але мушу все сказати.

Клеопатра Кажі мерщій!

Долабелла Хоч він великодушний...

Клеопатра А все ж мене при в'їзді тріумфальнім
Вестиме позад себе?

Долабелла Так, на жаль.

Сурми. Голоси за сценою: «Дорогу Цезареві!»

Входять Цезар, Галл, Прокулей, Меценат, Селевк і почет.

Цезар Хто тут Єгипту владарка?

Долабелла
(до Клеопатри)

Ось — Цезар.

Клеопатра стає навколішки.

- Цезар* Устань. Не мусиш ти колінкувати.
Устань, прошу, єгипетська царице!
- Клеопатра* Богів то воля — перед переможцем
І владарем повинна я схилитись.
- Цезар* Не переймайся прикрими думками.
Тобою заподіяні образи
Нам в серці запеклись, та ми готові
Вважать їх неумисними.
- Клеопатра* Єдиний
Владарю всесвіту! Я не потраплю
Все роз'яснити, та скажу одне —
Не вільна я від слабостей жіночих,
Що нашу стать ганьблять.
- Цезар* Ми, Клеопатро,
Не до злоби, а до прощення схильні.
Якщо ти нашим намірам зичливим
Не будеш опиратись, то від цього
Ти тільки виграєш. Але якщо,
Йдучи шляхом Антонія, замислиш
Мене узяти підступом якимсь,—
Позбавиш і себе моєї ласки,
І на дітей своїх біду накличеш,
Якій, коли ти звіришся на мене,
Я б міг зарадити. Ну, я пішов.
- Клеопатра* Иди. Иди у світ — він твій. А ми —
Твоя лиш здобич, доказ перемоги:
Постав нас, мов щити, вздовж стін, як схочеш...
(*Подає Цезареві сувій*)
- Цезар* Що треба Клеопатрі, не соромсь.
- Клеопатра* Ось опис золота, начиння й скарбів,
Мені належних. Знайдеш там усе,
Окрім дрібниць, оцінене докладно.
А де Селевк?
- Селевк* Я тут.
- Клеопатра* Він мій скарбник
І дасть підтвердження під страхом смерті,
Що не втаїла я нічого. Ну,
Кажі, Селевку.
- Селевк* Як під страхом смерті
Збрехати маю, краще хай мені
Язик усохне.

Клеопатра

Що ж я приховала?

Селевк

Достатньо, щоб купити весь той список.

Цезар

Ну-ну, не червоній. Хвалю за мудрість.

Клеопатра

Бач, Цезарю, як всіх пишнота вабить!
Мої — твої вже, а якби змінятись
Нам долями, й твої моїми стали б.
Але ж Селевк! Ах ти, невдячний рабе,
Такий невірний, як любов продажна!
Задкуеш? Що ж, задкуй. Ховаєш очі?
Та їм від мене, хоч би й крила мали,
Не утекти! Бездушний раб! Підлота!
Мерзенний пес!

Цезар

Дозволь, царице добра...

Клеопатра

О Цезарю, який це стид великий!
Щоб ти, мій пан, благоволив прийти
І тим сердешну жінку вшанувати,—
А раб, пахолок цей, ще сміє множить
Мої нещастя заздрістю своєю?
Нехай, о Цезарю великодушний,
Лишила я собі якусь дрібничку
З прикрас,— на любов пам'ятку для друзів;
Приберегла хай навіть щось цінніше
Для Лівії й Октавії в дарунок,
Аби слівце замовили за мене.
А цей мене виказує! І хто?
Мій власний блюдолиз! Боги небесні!
Здається, цей удар мене добив.

(До Селевка)

Геть звідси! Геть! Хоч попелом узявся
Талан мій, та під ним ще тліє жар!
Гляди, не обпечись. Якби ти був
Людиною, мене б ти пожалів.

Цезар

Іди, Селевку.

Селевк виходить.

Клеопатра

Нам, великим, часто

Чужі гріхи доточують, а потім
Повинні ми за них відповідати.
Тож як нас не жаліти?

Цезар

Клеопатро,

Ні вписаного, ні того, що ти
Приберегла, ми в тебе не віднімем.

Орудуй всім, як буде до вподоби.
Знай, Цезар не гендляр, не стане він
З тобою торгуватись. Будь спокійна
І не будуй темниці з дум понурих.
Царице люба, все ми зробим так,
Як схочеш ти. Іди поїж, поспи.
Я так тобі, царице, співчуваю,
Що лишимось ми друзями. Прощай!

Клеопатра

Владарю, пане мій!

Цезар

Ні, ні, прощай!

Сурми. Цезар із почтом виходить.

Клеопатра

Як він лестить, улещує, щоб я
Себе зреклася! Слухай, Харміано...
(*Щось шепоче Харміані на вухо*)

Града

Царице, годі. День ясний минув.
Ніч перед нами.

Клеопатра

І чимдуж назад.
Вже все домовлене й, мабуть, готове.
Іди, нехай поквапиться.

Харміана

Іду.

Повертається Долабелла.

Долабелла

А де цариця?

Харміана

Ось, хіба не бачиш?

(*Виходить*)

Клеопатра

Що, Долабелло?

Долабелла

За твоїм, владарко,
Бажанням, що його любов моя
Шанує, як святиню, я прийшов
Сказати ось що: Цезар має намір
Вертатись через Сірію і скоро
Тебе з дітьми пошле поперед себе.
З цієї вісті скористайся. Слова
Таки свого дотримав я, владарко.

Клеопатра

В боргу я, Долабелло.

Долабелла

Я — слуга твій.
Спішу до Цезаря. Прощай, царице!

Клеопатра

Прощай, спасибі.

Долабелла виходить.

Що, Ірадо, скажеш?

І я, і ти — єгипетські ляльки,
І виставлять нас Риму на потіху.
Ремісники у фартухах лиснючих,
Із молотками, спорудять поміст,
І ми вдихатимемо поту сморід
Та дух відрижки від харчів поганих.

Ірада

Клеопатра

Нехай боги боронять!

Ні, Ірадо,

Все так і буде: ліктори нахабні
Нас лапатимуть, як повій, нездарно
Ославлять нас плюгаві віршомазі;
Комедіанти спритні враз покажуть
Бенкет александрійський і на нім
Антонія зобразять напідпитку.
І я дивитимусь, як Клеопатру
Хлопчак писклявий, глумлячись, оберне
В якусь-то хвойду.

Ірада

Клеопатра

Ірада

Клеопатра

Праведні боги!

Так буде, ось побачиш.

Не побачу:

У мене нігті від очей міцніші.

Отож. Найкращий спосіб, **щоби їхні
Приготування та дурні надії**
Звести нінащо.

Входить **Харміана**.

Ось і Харміана.

Вберіть мене по-царському, дівчатка,—
Несіть найкращі шати. Знову Кідном
Антонію назустріч я пливу.
Ірадо, швидше! Скінчимо рахунки
З життям тепер. Ласкава Харміано,
Восстанне послужи мені, а потім —
Ти будеш вільна хоч на віки вічні.
Корону й всі регалії несіть.

Ірада виходить. За сценою чути гамір.

Що там за галас?

Входять вартовий.

Вартовий

Селянин якийсь

Приніс там кошик фіг і хоче бачить
Твою величність.

Клеопатра

Клич сюди.

Вартовий виходить.

Таке

Знаряддя вбоге, а, буває, робить
Велику справу! Він приніс нам волю.
Я зважилась — жіночого в мені
Нема нічого: я тверда як мармур
Із голови до ніг, і блудний місяць
Вже не моя планета.

Входять вартовий та селянин з кошиком.

Вартовий

Ось той дядько.

Клеопатра

Іди, а він лишиться.

Вартовий виходить.

Ну, приніс

Ту гарну зміюку нільську, що дарує
Без болю смерть?

Селянин Приніс, аякже, та ліпше її не чіпати,— дуже вже вона кусюча. Котрі вмирили від неї, ті дуже рідко, а то й ніколи не видужували.

Клеопатра А знаєш таких, що вмерли?

Селянин Багацько знаю — і чоловіків, і жінок. Та от не далі як учора. Вельми поважна жінка, от тільки часом любила збрехати, а жінкам це, звісно, не годиться, хіба що з поважним наміром. Та от вона розповідала, як умерла від її укусу і як це було боляче. Дуже вже вихваляла ту гадючку! А втім, хто всьому вірить, наполовину дурнем лишиться. Лиш одно небезсумнівно, ця зміючка — знаменита гадючка.

Клеопатра Ну, можеш іти. Бувай здоров.

Селянин Бажаю тобі великої втіхи з неї.
(Ставить кошика дол)

Клеопатра Прощай!

Селянин Та не забувай, гляди, гадюка — вона завжди гадюка.

Клеопатра Атож. Прощай.

Селянин Гадюці, бач, не слід довіряти, хіба що вона в тямущих руках. Бо й справді,— що доброго в гадюці!

Клеопатра Не турбуйся. Постережемося.

Селянин От і добре. А їсти їй не давай — не варта вона харчу.

Клеопатра А мене вона не з'їсть?

Селянин Не думай, що я такий дурний. Адже відома річ — жінку й сам дідько не вхопить. Жінка — то їжа богів, коли тільки чорт не поткне свого носа. Лихо, та й годі, богам з тими сучими дітьми, з чортами. Так і дивись, із кожного десятка жінок п'ять напевно перекапустять.

Клеопатра Гаразд. Тепер іди собі. Прощай.

Селянин І справді, пора. Бажаю ж тобі втіхи з гадючки.
(*Виходить*)

Вертається Ірада з мантією, вінцем тощо.

Клеопатра Подайте шати. Надягніть вінець.
Я чую подих вічності в собі.
Ніколи вже цих уст не зростуть соки
Єгипетського винограду. Швидше,
Ірадо, мила, швидше! Чую я —
Мене Антоній кличе. Ось встає він,
Мій схвалює відважний вчинок. Чую, —
Смішне йому все Цезареве щастя,
Те щастя, що боги нам посилають,
Щоб гнів наступний виправдать. Мій мужу,
Я йду. Так називать тебе я право
Своїм відважним серцем здобула.
Я вся — повітря і вогонь. А решту
Стихій лишаю тлінному життю.
Готово вже? Ходіть сюди, прийміть
Тепло останне уст моїх. Прощайте...
Ти, Харміано... Й ти прощай, Ірадо...
Навіки.

Цілує їх. Ірада падає мертва.

Що це? Від мого цілунку?
Невже отрута в нім? Коли так легко
З життям розстатися, то що нам смерть?
Мить пристрасті — болюча та жадана.
А ти мовчиш і кажеш тим, що світ цей
Не вартий і того, щоб з ним прощатись.

Харміана О темна хмаро, зливою пролийся,
Хай я побачу, що й боги видають.

- Клеопатра* Ганьба! Ії Антоній першу стріне,
Почне розпитувать і їй віддасть
Цілунок, що його я жду, як неба...
(Прикладає змію до грудей)
Ну, згубонько, перекуси мерщій
Оцей життя заплутаного вузлик!
Ну ж, розізлись, дурненька, і кусай!
Якби ти вміла говорить, назвала б
Ти Цезаря ослом.
- Харміана* О зоре сходу!
- Клеопатра* Цить, тихше! Я ж годую немовля:
Чи бач, як ссе? Зассе до смерті неню...
- Харміана* О зіронько, займись!
- Клеопатра* Яке солодке —
Немов бальзам, мов ніжний вітерець!
О мій Антонію!.. Тепер ще й другу...
(Прикладає до руки другу змію)
Чого ще ждять...
(Умирає)
- Харміана* В цім осоружнім світі?
Прощай навіки! Що ж, пишайся, смерте,—
Забрала ти найкращу із жінок.
Очей замкніться вікна! Вже ніколи
Не доведеться Фебу золотому
Заглянути в цю осяйну глибіню.
О, ще вінець поправлю й буду вільна.

Вбігає сторожа.
- 1-й вартовий* Цариця де?
- Харміана* Тсс... тихше, не буди.
- 1-й вартовий* Прислав по неї Цезар...
Харміана Він спізнився.
(Прикладає до себе змію)
Ну, швидше, змійко. Твій укус ледь чутний.
- 1-й вартовий* Сюди всі! Тут щось негаразд. Це зрада!
- 2-й вартовий* Он Долабелла, Цезарів гонець,—
Поклич.
- 1-й вартовий* Ох, що тут робиться! Хіба
Так можна, Харміано?
- Харміана* Так і можна,

Цезар

Що ж, можливо,

Це й є причина смерті. Лікар каже,
Вона не раз питалася у нього,
Як легше вмерти. Вище підніміть
Цариці ложе й винесіть служниць.
З Антонієм її ми поховаєм —
Славетніших подружжів ще не знала
Могила жодна. Отакі події
Вражають навіть винуватців їх.
І жаль до жертв не менше буде жити,
Ніж слава переможця. В вічну путь
Війська їх з почестями проведуть,
Потому — Рим. Обряди невеселі
Відправить доручаю Долабеллі.

Виходять.

КОРІОЛАН

Переклад Дмитро Павличко

ДІЙОВІ ОСОБИ

<i>Кай Марцій,</i>	згодом <i>Коріолан.</i>
<i>Тит Лартій</i>	} полководці у війні проти вольсків.
<i>Коміній</i>	
<i>Мененій Агрінна,</i>	друг <i>Коріолана.</i>
<i>Сіціній Велут</i>	} народні трибуни.
<i>Юній Брут</i>	
<i>Малий Марцій,</i>	син <i>Коріолана.</i>
<i>Римський гонець.</i>	
<i>Тулл Авфідій,</i>	полководець вольсків.
<i>Воєначальник,</i>	підлеглий <i>Авфідія.</i>
<i>Змозники,</i>	спільники <i>Авфідія.</i>
<i>Ніканор,</i>	римлянин.
<i>Городянин Анціума.</i>	
<i>Адріан,</i>	вольск.
<i>Два вартіві,</i>	вольски.
<i>Волумнія,</i>	мати <i>Коріолана.</i>
<i>Віргілія,</i>	дружина <i>Коріолана.</i>
<i>Валерія,</i>	подруга <i>Віргілії.</i>
<i>Служниця Віргілії.</i>	

Сенатори Риму та вольсків, патриції, еділи, ліктори, воїни, глашатаї, городяни, гінці, слуги Авфідія та інші слуги.

Місце подій — Рим та його околиці, міста вольсків *Коріоли*, *Анціум*.

СЦЕНА I

Рим. Вулиця.

Входять юрба збунтованих городян з киями, дрючками та іншою зброєю.

1-й городянин Стійте, спершу послухайте, що я вам скажу, а потім рушимо далі.

Всі Говори! Говори!

1-й городянин Чи всі волієте вмерти, ніж голодувати?

Всі Воліємо! Воліємо!

1-й городянин А ви знаєте, що головний ворог народу — Кай Марцій?

Всі Знаємо! Знаємо!

1-й городянин Забиймо його! Встановім свої ціни на хліб. Згода?

Всі Сказано — зроблено! Вбиймо його! Вперед!

2-й городянин Люди добрі, ще одне слово!

1-й городянин Які ми добрі? Добро належить патриціям, а ми — злидні. Ми прокормились би навіть тим, що наші властители викидають на сміття. Якби вони віддавали нам бодай недоїдки зі своїх столів, ми вважали б, що з нами поводяться як з людьми, але вони думають, що ми коштуємо їм надто дорого; наша мізерія й бідність — необхідні умови їхнього достатку; їхнє багатство росте з наших страждань. Так відомстимо ж їм дрючками, доки самі не висохли, як ті дрючки. Боги знають, я кажу це з голоду, а не з жаги відомсти.

2-й городянин Ви хочете почати з Кая Марція?

Всі Спочатку розправимося з ним — він для народу найлютіший собака.

2-й городянин А ви не забули про його заслуги перед країною?

1-й городянин Та ні, не забули, можемо навіть заплатити йому за подвиги, якби він сам не нагородив себе за них своєю гордістю.

2-й городянин Не гарячкуй, не говори так злобно.

1-й городянин Кажу тобі: всі свої славні діла він звершив дя вдоволення власної пихи; тільки поблажливі недоумкуваті люди вірять, що все те — для вітчизни. Він звершив їх, щоб догодити своїй матері та своїй гордині, яка в нього часто переходить у відвагу.

2-й городянин Хіба це вада, що він не може побороти своєї натури? Ти ще скажи, що він скупий.

1-й городянин Не скажу, бо й так маю забагато звинувачень проти нього. Вади Марція годі перерахувати.

Крики за сценою.

Що за гамір? Ага! Повстав і той берег Тібру. Чого ж ми тут базікаємо? На Капітолій! Ходімо!

Всі Ідем!

1-й городянин Тихо! Хто йде сюди?

Входить Мененій Агріппа.

2-й городянин Достойний Мененій Агріппа, той, хто завжди любив народ.

1-й городянин Одна чесна людина, — якби всі були такими!

Мененій Що сталося, співвітчизники мої?
Куди це ви з палюгами? До праці?
Що за діла вас мучать, розкажіть?

1-й городянин Наші діла не таємниця для сенату; ще два тижні тому вони здогадалися про наші наміри; тепер ми їм покажемо, чого ми хочемо; вони кажуть — нуджа прикро смердить, а тепер допевняться, що вона й прикро б'є.

Мененій Мої шановні друзі та сусіди,
Невже ви хочете себе згубити?

1-й городянин Це в нас не вийде — згублені давно ми!

Мененій Приятелі мої, повірте: вами
Піклуються патриції. За ваші
Страждання й голод можете дрючками

Так само замахнутися на небо,
Як на державу римську, що ламає,
Рве на своїй дорозі перепони
Міцніші, ніж ті ланцюги, котрими
Її скрутити хочете. Богове,
А не патриції тут винні. Вам
Коліна, а не руки допоможуть!
Біда біду готує більшу; наклеп
Ви зводите на вожаків держави,
Що дбають, як батьки, про вас, а ви
Звете їх ворогами.

1-й городянин Дбають про нас! Аякже! Вони ніколи про нас не дбали. Вони морять нас голодом, а їхні житниці переповнені зерном; вони видають укази проти лихварів на користь лихварям; вони щодня скасовують обтяжливі для багатців закони, щодня вигадують ще дошкульніші артикули, щоб узяти в шори й прикрити бідних. Якщо війни не пожеруть нас — це вчинять патриції! От і вся їхня любов до нашого брата.

Мененій Або повинні ви
Зізнатися в своїй безмірній люті,
Або вас матимуть за дурнів. Я
Чудову байку розкажу вам. Чули
Ви, мабуть, вже її, але я зважусь
Знов повторити слово те доречне.

1-й городянин Добре, я послухаю тебе, але не подумай, що розвієш баечкою наше горе. Ну, якщо тобі хочеться, розкажуй.

Мененій Колись повстали проти живота
Всі члени тіла. «Він жере,— сказали,—
Лінивий, тільки поглинає їдло,
Але не робить жодної роботи,
Тоді як інші органи працюють,
Те дивиться, те слухає, ті ходять,
Те думає, те відчуває, спільно,
В взаємній підтримці й допомозі
Бажанням усієї плоті служать».
На те їм відповів живіт...

1-й городянин Ну, ну,
Що ж їм сказало черево?

Мененій Сміялось
Тим особливим сміхом, що виходить
Мов не з легенів, а з самого шлунка;
Бо, гляньте, свій живіт я вмю теж

До сміху змусить, як до говоріння.
Глумивсь живіт з повсталих членів тіла,
Що заздрили йому та обмовляли
Його, як ви сенаторів,— за те,
Що аж ніяк на вас вони не схожі.

1-й городянин То черево глумилось? Та невже
Владчиня — голова, і пильність — очі,
І радник — серце, й воїни — рамена,
І ноги — швидкість, і язик — сурмач,
І їхні всі дрібні помічники
В будові тіла,— та невже вони...

Мененій Ну, що невже? Мене перебиває
Цей хлопець. Що невже?

1-й городянин Невже повинні
Усі вони скоритися назавжди
Клоаці тіла...

Мененій Ну, то й що тоді?

1-й городянин Коли поскаржились помічники,
Що мав живіт відповісти?

Мененій Скажу вам,

Але нагородіть мене, сусіди,
Тим скарбом, що його у вас так мало,
Ну, тобто — терпеливістю.

2-й городянин Ти тягнеш
Занадто довго!

Мененій Заприміть, мій друже,
Статечний був живіт і неквапливий,
Поводився не так запально й прикро,
Як винувателі його. Сказав він:
«Це правда, друзі, з вас найпершим я
Одержую — й це дуже добре — їжу,
Що й вас виживлює, бо я — комора
Всієї плоті, та, як вам відомо,
Я шлю річками крові ту поживу
В палаци серця, до корони мозку,
І через лабіринти й трубки тіла
Найменші жили й нерви найміцніші
Беруть від мене всю снагу природну,
Та хай там як, однаково ви — друзі,
Мої ви добрі друзі». Говорив
Живіт, не я, відзнач собі.

1-й городянин

Гаразд!

Гаразд!

Мененій

«Хоч всі ви одночасно
Не бачите і бачити не годні
Того, що кожному я посилаю,
Все ж можу дати звіт: ви всі від мене
Одержujete борошно добренне,
Лишаються мені для споживання
Лиш висівки». Що скажете на це?

1-й городянин

Це відповідь. Як поясниш її?

Мененій

Сенат наш римський — добрий той живіт,
А ви — повсталі органи. Якби
Могли ви справедливо оцінити
Його турботи про добробут наш,
То зрозуміли б: ваші статки й блага
До вас приходять тільки від сенату,—
Не навпаки. Що думаєш-гадаєш,
Ти, зборища цього великий палець?!

1-й городянин

Чому це саме я — великий палець?

Мененій

Тому, що ти — найгірший, найбідніший
І в цьому бунті мудрому — вожак,
Негідник, що біжить слідами крові,
Щоб першим здобич згарбати собі.
Але готуйте палиці й ломаки —
Рим та його шури зіткнуться скоро,
І хтось повинен же завдати смертний
Удар.

Входять Ка й Марці й.

Шляхетний Марцію, вітаю!

Марцій

Спасибі. Щоб, розкольники негідні,
Коростою ви вкрились від сверблячки
Своїх думок?

1-й городянин

Від тебе добре слово

Ми чули вже.

Марцій

Хто скаже добре слово
Тобі — лакуза, що зневаг найгірших
Не варт; чого вам треба, пси нікчемні?!
Не хочете ні миру, ні війни,—
Одне лякає вас на смерть, а друге
Тварюками, зухвалим бидлом робить;
Бридотники, хто віритиме вам,

Знайде зайців, де мали бути леви,
Гусей, де лиси мали бутъ; надійні
Ви, наче жар, розкиданий на кризі,
Чи град на сонці; ваша доброчесність
У тому, щоб возносити злочинця,
Клясти закон, що злодія карає;
Хто слави заслуговує, ненависть
Заслужить вашу; мучать забаганки
Вас, наче хворого, що прагне згуби;
Той, хто від ласки вашої залежить,
Пливе із плавником свинцевим, дуба
Тростиною рубає; шохвилини
Ви змінюєте думку — благородним
Звете того, кого ще так недавно
Ненавиділи, підляком — того,
Кого любили; лаєте по місту
Сенат наш добродійний, що в боязні
Тримає вас,— інакше позжирали б
Ви один одного. Чого їм треба?

Мененій Щоб хліб дешевше продавали. Кажуть,
Що в місті повно хліба.

Марцій А, прокляття!
Хай що завгодно кажуть! Коло печі
Сидять і певні, мовби знають все,
Що робить Капітолій, хто там вгору
Підніметься, хто буде процвітати,
А хто занепаде, хто має намір
Женитися; вони шанують сильних,
Хто ж не сподобався, того в болото
Затоптують. Ич, кажуть всевидющі,
Що в Римі шпихліри тріщать од збіжжя?
Якби аристократи милосердя
Відкинули й дозволили мені
Вхопити меч, я навалив би купу
Із тисячі порубаних рабів,
За спис піднятий вишу.

Мененій Вже спокійні
Ці люди, хоч розсудку в них нема;
Вони, як боягузи, відступають.
А що там з другим натовпом, скажи?!

Марцій Прокляті здохляки! Вже розійшлися.
Кричали, що голодні. Говорили,
Що голод мури валить; що й собаки

Повинні їсти; що боги дають
Хліб не лише для багатів. Уривки
Тих скарг ми слухали й відповіли,
Що виконана буде їхня просьба,
Розбити здатна панське серце щедре;
Вони шапки до неба підкидали,
Немов на роги місяця від щастя
Хотіли їх закинути.

Мененій

А що?

Ім пообіцяно?

Марцій

Дали їм право
Для оборони підлих їх жадань
Трибунів п'ять обрати. Юній Брут,
Сіціній Велут — обрані. Я всіх
Не пам'ятаю, дідько б їх забрав.
Голоті цій дахи з будівель Рима
Зірвати легше, ніж переконати
Мене. Та набереться з часом
Вона зухвальства й висуне нові
Причини для повстань.

Мененій

Це дуже дивно.

Марцій

Гайда, додому, сміття!

Вбігає гонець.

Гонець

Де Кай Марцій?

Марцій

Я тут. Що скоїлось?

Гонець

Повстали вольски!

Марцій

Я рад. Нарешті матимемо змогу
Спалити гниль. А от старшини наші.

Входять Сіціній Велут, Юній Брут, Коміній, Тіт Лартій та інші сенатори.

1-й сенатор

Повстали вольски, Марцію, справдилась
Твоя пересторога.

Марцій

Вольски мають
Вождя Авфідія. Він дасть вам духу.
Гріх заздрити, та я скажу: хотів би,
Коли б не був собою, бути ним!

Коміній

Стикались ви в бою?

Марцій

Якби враждою
Земля була розділена і він

У таборі моєму опинився,
Я заколот підняв би проти нього,
Щоб бути ворогом його. Він — лев,
На нього полювати — честь.

1-й сенатор

Приймай же
З Комінієм команду в цій війні.

Коміній

Ти обіцяв раніше.

Марцій

Так, мій пане,
Я вірний слову. Лартію, ти ще раз
Побачиш нашу зустріч з Туллом. Що?
Злякавсь? Виходиш з гри?

Лартій

Та ні! Скоріше,
На милицю одну зіпершись, буду
Другою битися, ніж мав би збоку
Стояти!

Мененій

От справдешня кров!

1-й сенатор

Ходімо!
Ходім на Капітолій, там, я знаю,
Нас добрі друзі ждуть.

Лартій

(до Комінія)

Іди вперед.

(До Марція)

Йди за Комінієм, ми — за тобою,
Ти — перший серед нас.

Коміній

Шляхетний Марцій!

1-й сенатор

(до городян)

Геть, по домах!

Марцій

Та ні, хай з нами йдуть!
Багато збіжжя мають вольски — ми
Пошлем на них своїх щурів отари,
Хай струблять їхні житниці. Шановні
Бунтівники! Явити є нагода
Свое геройство, прошу вас за нами.

Сенатори, Коміній, Марцій, Лартій і Мененій виходять. Городяни нишком розходяться.

Сіціній

Чи ж є зарозуміліший на світі
За Марція?

Брут

Він в цьому незрівнянний.

Сіціній Коли трибунами нас обирали...
Брут Ти бачив, як горіли в нього очі,
Як зблідли губи?

Сіціній Чув я тільки кпини.
Брут Він кпитиме й з богів!

Сіціній Від гніву й люті
Він висміє і місяць соромливий!
Брут Хай пожере його війна! Відвага
Його нестерпним робить.

Сіціній Це натура!
Він, успіхом розбещуваний, буде
Зневажливо топтати власну тіль;
Дивуюся, як зможе він в поході
Свою пиху надмірну підкорити
Комінію.

Брут Ту неймовірну славу,
Якої він жадає, ні здобути,
Ні втримати інакше неможливо,
Як лиш зайнявши друге місце. Перший
Відповідатиме за всі невдачі,
Його засудить Марцій легковажно:
«От якби я командував цим ділом,
Тоді...»

Сіціній А як діла складуться добре,
Чутки, що тільки Марцієм живуть,
Комінія позбавлять всіх заслуг.

Брут Бере на себе Марцій половину
Заслуг Комінія, заслуг чужих,
А помилки, і втрати, і поразки
Творитимуть лиш Марцієві славу,
Якої він не гідний.

Сіціній Ну, ходімо,
Побачим, як готується похід,
Як той шаленець діє там.

Брут Ходімо!

Виходять.

СЦЕНА 2

Коріюли. Сенат.

Входять Тулл Авфідій і сенатори.

1-й сенатор Так, значить, ти, Авфідію, гадаєш,
Що хтось доносить в Рим про наші плани,
І все там знають?

Авфідій А хіба не так?
Хіба не завжди дізнавались в Римі
Про наші тайні плани ще до того,
Як ми їх здійснювати починали,
Ховаючи перед всіма? Одержав
Я три дні тому звідти... от, згадаю...
Та ні, я краще покажу вам лист:
«Вони зібрали сили, та не знати,
Чи їх на захід, чи на схід спрямують;
Тут голод, повстає народ, чутки,
Що сам Коміній буцімто й твій ворог
Кай Марцій,— Рим ненавидить його
Ще більше, аніж ти,— і Тітус Лартій,
Найсміливіший з римлян,— трійка ця
Керує готуванням до походу,
Найвірогідніше, супроти тебе,
Май на увазі!..»

1-й сенатор Наше військо в полі,
І завжди знали ми, що Рим готовий
Зустріти нас...

Авфідій Та наміри свої
Ховали й не вважали це безглуздям,
Хоч всі вони ще в зародку були
Відомі Римові. Це викриття
Не дасть свого нам досягти,— а в нас
Була мета здобути міст багато,
Допоки Рим дізнається, що ми
На нього йдем.

2-й сенатор Авфідію шляхетний!
До наших військ іди, командуй ними;
Дозволь нам захищати Коріюли
Самим, якщо візьмуть в облогу місто;
І лиш тоді на поміч нам приходь
Із армією... та вони, побачиш,
Не мають сил...

Авфідій

О, сумніваюсь в цьому!
Я певен, навіть більше,— їхнє військо
Вже йде на нас. Мужі! Ходіть здорові!
Якщо я стріну Марція — між нами
Є клятва,— будем битися, допоки
Один не згине.

Всі

Хай боги тобі
Допомагають.

Авфідій

Хай же й вас боги
Побережуть.

1-й сенатор

Прощай!

2-й сенатор

Прощай!

Усі

Прощай!

Виходять.

СЦЕНА 3

Рим. Кімната в домі Марція.

Входять Волумнія та Віргілія, мати й дружина Марція. Сідають на низькі стільчики, беруться до вишивання.

Волумнія Прошу тебе, дочко, заспівай, будь веселіша. Якби мій син був моїм чоловіком, я більше раділа б його відсутності, ніж обіймам на ложі, бо коли він не дома, то здобуває славу, а коли обіймає, то доводить лише, що кохає тебе. Коли він був ще тендітним хлопчиком, єдиною дитиною мого лона, коли отроцькою вродою привертав до себе погляди, коли жодна мати не пустила б від себе й на годину свого сина, хоч би її благали всі королі світу,— я з радістю дозволяла йому йти на будь-яку небезпеку, де можна було здобути славу. Я знала, він створений для слави, що повинна будити й бентежити його душу, інакше він буде подібний лише до гарньої картини, якою прикрашають стіну. Я сама його послала на жорстоку війну, і він повернувся, гордо несучи голову, оповиту вінком з дубового листя. Кажу тобі, дочко, я менше раділа, дізнавшись, що народила хлопця, ніж тоді, коли мій син довів, що він — справжній муж.

Віргілія А якби він загинув на війні? Що тоді?

Волумнія Тоді його добра слава була б моєю дитиною. В ній було б моє потомство. Клянусь тобі, якби я мала дванадцятьох синів, так само дорогих, як твій і мій коханий Марцій,

я воліла б, щоб одинадцятеро згнуло, боронячи вітчизну, ніж мав би хоч один, розніжений самолюбним лінивством та розкошами, ухилитися від участі в боях!

Входить служниця.

Служниця Моя господине, шляхетна Валерія прийшла тебе відвідати.

Віргілія Дозволь мені піти.

Волумнія Ні, будь зі мною.

Я ніби чую барабани мужа
Твого, що гордо ринувся до бою,
Я бачу, як волочить за волосся
Він по землі Авфідія, а вольски
Від нього, наче діти від ведмеда,
Тікають. Марцій тупає ногою,
Кричить: «Вперед, нещасні страхопуди,
Зачаті в Римі, та — від переляку!»
Він закривавлене чоло втирає,
Мов жнець, що мусить або поле зжати,
Або лишитись без платні.

Віргілія О, горе!

Скривавлене чоло! Не треба крові!

Волумнія Мовчи, дурна! Кров мужу личить більше,
Ніж золото трофеїв. Грудь Гекуби,
Що годувала Гектора, не краща
За скроню Гектора, коли із неї
Кров бризнула на еллінські мечі,
Іх зневажаючи... Скажи Валерії,
Що ми її готові привітати.

Служниця виходить.

Віргілія О небеса! Рятуйте мого мужа
Від лютого Авфідія!

Волумнія Мовчи!
Авфідія повергне він на землю,
Йому коліном на горлянку стане.

Повертається служниця з Валерією, з ними входить візник.

Валерія Добрий день вам, жінки шановні!

Волумнія Вітаю, мила Валеріє!

Віргілія Я рада бачити тебе!

Валерія Як здоров'я?! Гарні з вас домосиди! Що ви тут робите? Яке чудове шиття! А як твій маленький син?

Віргілія Дякую. Добре. Він здоровий.

Волумнія Його більше тягне до мечів та до барабанів, ніж до навчання.

Валерія Авжеж, син свого батька. Хлопець на славу. Правда, я спостерігала за ним в середу десь півгодини — в нього рішучий вираз обличчя. Я бачила, як він біг за золотистим метеликом; коли піймав його, то випустив, потім знову біг, ловив і випускав, і так багато разів. А коли впав, це, мабуть, його розлютило, він зціпив зуби і розірвав метелика. Еге ж, роздер на шматочки!

Волумнія Батькова натура!

Валерія Справді, благородне дитя!

Віргілія Пустун, та й годі.

Валерія Відкладіть своє шиття. Ходімо! Я хочу, щоб ви пополудні розважилися зі мною, забули домашні клопоти.

Віргілія Ні, ласкава подруго, я не вийду з дому.

Валерія Не вийдеш з дому?

Волумнія Вийде, вийде.

Віргілія Не проси, не вийду. Не вийду за поріг, доки мій господар не повернеться з війни.

Валерія Ну от! Нерозумно себе так ув'язнювати. Ходім, треба відвідати одну добру жінку, що лежить після пологів.

Віргілія Хай до неї швидше повертається здоров'я, мої молитви будуть із нею, а я — ні.

Волумнія Але чому, скажи нарешті, прошу тебе!

Віргілія Ну, ясно, не тому, що я лінуюсь чи не люблю її.

Валерія Ти станеш другою Пенелопею, але знай, кажуть, що від напруженої за відсутності Одиссея пряжі вся Ітака наповнилася міллю. Ходімо! А шкода, що твоя тканина не така чутлива, як твій пальчик, тоді б ти зжальдилася над нею й перестала її колоти. Ходім, ти мусиш піти з нами.

Віргілія Ні, ні, даруй, я все-таки не піду.

Валерія Підеш, підеш, бо я маю новини про твого чоловіка.

Віргілія О ласкава подруго, не жартуй. Новини ще не могли дійти.

Валерія Я не жартую. Вночі надійшли вісті від нього.

Віргілія Правда?

Валерія Щира правда. Я чула, як один сенатор говорив. Новини такі: вольски виступили в поле, проти них пішов полководець Коміній з частиною римських сил. Твій муж і Тіт Лартій взяли в облогу Коріоли. Вони вважають, війна буде коротка й переможна. Це правда, слово честі! Прошу, ходімо з нами!

Віргілія Пробач мені, дорога Валеріє, я слухатимусь тебе у всьому, але аж по війні.

Волумнія Облиш її. Своїм настроєм вона зіпсує нам розваги і всі радощі.

Валерія Я так само думаю. Прощай. Ходім, шляхетна пані! Ще раз прошу тебе, Віргіліє, не будь така поважна, ходи з нами.

Віргілія Ні, чесне слово, не можу. Бажаю гарної забави.

Валерія Ну що ж, бувай здорова.

Виходять.

СЦЕНА 4

Під Коріолами.

Входять Марцій і Тіт Лартій, з ними — воєначальники, воїни, барабанщики, прапороносці. Назустріч їм — гонець.

Марцій Гонець! Б'юсь об заклад — була вже битва!

Лартій Коня — що ні!

Марцій Коня — що так!

Лартій Хай буде!

Марцій Скажи, Коміній з ворогом зіткнувся?

Гонець Вони зійшлись, та бій не починали.

Лартій Кінь мій.

Марцій Я викуплю його у тебе.

Лартій Я не продам, хіба тобі позичу
На років п'ятдесят. Займімось містом.

Марцій До наших військ далеко?
Гонець Миля з гаком.
Марцій Ми вчуєм їх, і нас вони почують.
Скінчити, Марсе, поможи нам швидко,
Щоб ми могли з гарячими мечами
Прийти на поміч тим, що в полі. Сурми!

Сурмлять гасло переговорів. На фортечних мурах з'являються два сенатори та воїни вольсків.

1-й сенатор Де Тулл Авфідій? В місті? За стіною?
Його нема так само, як нема
Людини, щоб тебе боялась менше,
Ніж він. Ти чуєш?
Чути барабани в місті.

Кличем нашу молодь!
Волієм порозвалювати мури,
Ніж зачинятися від вас. Ворота
На вигляд замкнені, але насправді
Ми їх підперли очеретом. Руште —
Самі відчиняться! Ти чуєш, чуєш?
Чути здалека звуки бойових сурем.
То наш Авфідій! Добиває він
Частину армій ваших.

Марцій Так, там битва!
Лартій Хай брязкіт бою буде нам наказом!
Драбини!

З'являються вольски й проходять по сцені.

Марцій З нас глузують! Вийшли з міста!
Тепер — на серце щит — і просто в битву!
Та хай те серце буде від щита
Твердіше! Мужній Лартію, вперед!
Погордою стрічають нас! Я гину
Від лютості! До бою, друзі, браття!
Хто відступатиме, того за вольска
Вважатиму і вийду проти нього —
Він познайомиться з моїм мечем!

Звуки бойової тривоги. Римлян відтісняють з-під стін міста до їхніх шанців.

Марцій Хай вас покриє вся зараза півдня!
Ви — Риму страм! Хай вас чума й проказа

Жере, щоб гидували вами люди,
Щоб один одного ви заражали
За вітром! Гусячі, лякливі душі,
Як ви могли втекти від тих рабів,
Що їх побили б мавпи! О Плутоне!
Червоні спини, бо всі рани — ззаду,
І блідні лиця від страху та втечі!
Назад! В атаку! А як ні, то зброю
Поверну проти вас! Женить їх! Бийте!
У місто заганяйте до жінок,
Як гнали нас вони до наших шанців.

Звуки бойової тривоги. Входять вольські й римляни. Знов починається битва. Вольски втікають у Коріюли. Марцій переслідує їх до воріт.

Марцій Відчинені ворота! Це нагода!
Не втікачам їх доля відімкнула,
А нам! За мною! Те робіть, що я!
(*Входить у ворота*)

1-й воїн Безумство! Не підуй!

2-й воїн І я не йду!

Ворота зачиняються.

3-й воїн Вони його замкнули!

Звуки сурми, бій точиться далі.

Всі Він загинув!

Входить Тіт Лартій.

Лартій Що з Марцієм?

Всі Убитий! Це напевно!

1-й воїн За втікачами гнався й за ворота
Забіг, тим часом браму зачинили;
Сам — проти міста!

Лартій Благородний мужу!

Ти перевершив твердістю свій меч;
Згинався він, а ти невгнутий був;
Ти нас покинув! О, якби знайшовся
Ваги такої діамант, як ти,
Він в цінношах тобі не був би рівня!
Ти був безстрашним воїном. Катон
Таким войовника в уяві бачив —
Шаленство мав ти, і страшний удар,
І грізний вид, і громовитий голос,

Що ворогів примушував дрижати,
Мов цілий світ в гарячці тряс:

Повертається залитий кров'ю Марцій, за ним — вороги.

1-й воїн

Погляньте!

Лартій

Це він! До нього! Визволим його
Або поляжем разом з ним! Вперед!

Б'ються і всі вступають до міста.

СЦЕНА 5

Коріоли. Вулиця.

Входять декілька римських воїнів з награбованим добром.

1-й римлянин

Ось що я повезу в Рим.

2-й римлянин

А я — це.

3-й римлянин

Чума б його взяла! Я думав, то срібло.

Здалека чути брязкіт мечів, бій триває.

Входять Марцій і Тіт Лартій, з ними — сурмач.

Марцій

Бач, он грабіжники! Дешевший час
Для них за драхму зламано. Беруть
Залізо, рам'я, ложки олов'яні,
Подушки, шмаття — кат його не здер би
Із тих, кого закопує! Раби
Гребуть усе, хоч битва не скінчилась!
Убити їх! Ого! Ти чуєш клекіт,
Де полководець б'ється наш? До нього!
Він там, ненавсний мені Авфідій,
Він римлян б'є! Бери достатню кількість
Людей, щоб місто втримати, а я —
Туди — Комінію на поміч!

Лартій

Кров'ю

Стікаєш ти і рвешся в січ криваву,
Як знавіснілий.

Марцій

Не хвали мене,
Я ще не розпалився. Прощай!
Ця кров корисна — так от я з'явлюсь
Перед Авфідієм і битись буду,
Як лев.

Лартій Тебе Фортуна полюбила,
Богиня чарівна, її принади
Від тебе меч ворожий відхиляють!
Хай буде успіх, воїне, з тобою!

Марцій Хай і тобі Фортуна завжди буде
Опікою!

Лартій О благородний Марцій!

Марцій виходить.

Иди на площу і сурми зібрання,
Скликай старійшин міста, хай вони
Почують нашу волю! Гей, бігом!

Виходять.

СЦЕНА 6

Біля табору Комінія.

Входять *Коміній* з військом. Римляни відступають.

Коміній Спочиньте, друзі! Йдемо з поля бою;
А римляни — у наступі розважні,
У відступі безстрашні. Скоро битва
Відновиться. Коли ми бились, вітер
До нас доносив брязкотання січі
Від Коріол. Богове Риму, дайте
І нам, і нашим друзям перемогу,
Щоб римські армії, зустрівшись, радо
Вам жертви принесли.

Входить гонець.

Які новини?

Гонець Коріолійці вийшли за ворота,
Бій Лартію і Марцію дали,
Відкинули назад їх, до укріплень,
Я бачив сам...

Коміній Правдива, та недобра,
Погана вість. Коли це сталось?

Гонець Може,
З годину тому.

Коміній Відстань менша милі
Нас розділяє. Чуем їхні крики.
Чого ж ти новину приніс так пізно?

Короткий шлях, а часу так багато
Забрав.

Гонець До мене вольски-шпигуни
Вчепилися — я мусив гак зробити
На три-чотири милі. Таж інакше
Я був би тут за півгодини.

Коміній Хто там
Скривавлений, мов здерли з нього шкіру?
Боги! На Марція він схожий. Бачив
Я вже таким його.

Марцій (з-за сцени)
Я не спізнився?

Входить Марцій.

Коміній Скоріш пастух не зможе відрізнити
Від барабана грім, ніж я цей голос
Від інших голосів не відрізню!

Марцій Я не спізнився?

Коміній Ні, якщо залитий
Ворожою, а не своєю кров'ю!

Марцій Дозволь тебе обняти міцно й радо,
Мов наречену в шлюбну ніч, коли
Запалені вже свічі біля ложа.

Коміній О цвіте воїнства! Що ж робить Лартій?

Марцій Він зайнятий декретами. Когось
Засуджує до страти чи заслання,
За когось викуп визначає, тим
Погрожує, а тих рятує; Лартій
Тримає Коріюли йменням Риму
На прив'язі, як пса, що злагіднів
І лащить, щоб знов було бажання
Його спустити.

Коміній Ну, а де той раб,
Який сказав, що вас перемогли,
Назад загнали до укріплень, де він?
Сюди його!

Марцій Спинись! Він мовив правду.
Патриції стояли, а плебеї
Втекли, щоб їх чума здогнала! Ім
Ще подавай трибунів. Миш ніколи

Так не втікає від kota, як дрантя
Оте втікало від ще гірших злиднів —
Дрантюг!

Коміній

А як же ви перемогли?

Марцій

Не час на розповідь. Скажи, де ворог?
Хто тут господар? Як не ви, то нащо
Спинили бій?

Коміній

Великі втрати маєм
І відступили ми не з переляку,
А з міркувань стратегії.

Марцій

Де ворог?
Скажи мені, де в них найкращі сили?

Коміній

Найкращі сили в них, то — анціати,
Надія війська, авангард, між ними —
Авфідій — серце їхне...

Марцій

Я благаю
Всіма боями, де були ми разом,
І кров'ю, що її лили ми спільно,
І клятвами, що ними дружба наша
Потверджена, — пошли мене негайно
Проти Авфідія та анціатів!
Мечі і списи вгору, побратими, —
Звитяга наша!

Коміній

Я волів би, друже,
Щоб відвели тебе до лазні, вмили,
Перев'язали рани, та не смію
Відмовити тобі. Візьми з собою
Найкращих воїнів.

Марцій

Підуть лиш ті,
Хто сам зголоситься. Напевне є
Між вас такі, що не бояться крові —
Брудної та гидотливої фарби, —
Такі, кому дорожча мужня смерть
За нице та безславне животіння,
Кому дорожча за життя вітчизна.
Хай той один, хто думає так само,
А як таких багато — хай загін
На згоди знак підніме вгору зброю
І хай же всі за Марцієм ідуть!

Воїни підносять мечі, схвалюють вигуками слова Марція, одні беруть його на руки, інші підкидають угору шоломи.

Хіба я тут один, хто гідний шани?
Чого ви з мене робите меча?
Як щирі ваші почуття, то кожен
З вас вартий вольсків чотирьох, і кожен
Проти Авфідія спроможний стати.
Я вдячний всім, та лиш небагатьох
Візьму; тут буде що робити, друзі.
Хай злагодяться під мою команду
Чотири щонайшвидші.

Коміній

Йдіть же, друзі!

Свій намір звершуйте, і кожен буде
Ділити з нами славу!

Виходять.

СЦЕНА 7

Біля воріт Коріол.

Тіт Лартій, залишивши варту в Коріолах, під звуки барабанів і сурем виходить назустріч Комінію й Каю Марцію. За ним — воєначальник, воїни, провідник.

Лартій Хай стережуть ворота. Все робіть,
Як я наказував. На мій сигнал —
Шлете підмогу. Декілька центурій
Залиште, щоб утриматись. Якщо
Програємо на полі, доведеться
Віддати й місто.

Воєначальник

Буде все гаразд!

Про все подбаємо!

Лартій

Замкніть же браму!

Веди нас, провідниче, в римський табір.

Виходять.

СЦЕНА 8

Бойовище між римлянами і вольсками.

Клекіт битви. З протилежних боків сходяться Марцій та Авфідій.

Марцій Я буду битися лише з тобою!
Ненавиджу тебе стократ сильніше,
Як зрадника!

Тремтінням, щоб занудливі трибуни,
Плебеї, що ненавидять тебе,
Сказали в противенство власній волі:
«Спасибі вам, боги, що має Рим
Такого воїна!» Ти припізнівся.
Скінчилась учта — хоч раніше, мабуть,
Наситивсь ти доволі.

Вертаючись із погоні за ворогом, входить Тіт Лартій з військом.

Лартій

Полководче!

Перед тобою кінь, а ми на ньому
Звичайна зброя! О, якби ти бачив...

Марцій

Ну, годі, змовкни. Навіть рідна мати,
Що кров свою хвалити має право,
Мені не мила, як мене вславляє.
Робив я те, що й ви, сповняв звичайний
Обов'язок — вітчизну боронив.
Мої діяння кожен перевершив,
Хто бився чесно.

Коміній

Не повинна скромність

Могилою твоїх заслуг ставати:
Своїх героїв мусить знати Рим.
Приховування гірше від злодійства,
Для воїна це — наклеп! Замовчання
Того, що гідне похвали, — це скромність,
Але погана дуже. Ти послухай,
Що я про тебе воїнам скажу.
Це не хвальба, не нагорода, друже,
А просто визнання твоїх заслуг.

Марцій

Ятряться в мене рани і болять,
Як згадувати їх.

Коміній

А не згадати —

То загнояться, гоїтись не будуть
Від людської байдужості й невдяки;
Тоді їх вилікує тільки смерть.
З усіх скарбів, з усіх чудових коней,
Здобутих нами в місті і на полі,
Відаємо тобі десяту пайку,
І можеш вибирати все до того,
Як поділ здобичі настане спільний
Між усіма.

Марцій

Спасибі, полководче,

Та я, даруй, платні не можу брати

За труд мого меча: Я відмовляюсь.
Для себе я прошу такої ж частки,
Як кожен, хто змагався в нашім герці.

Протяжно сурмлять фанфари. Всі кричать: «Слава Марцію, слава!» Вгору летять шоломи і списи. Коміній і Лартій стоять з непокритими головами.

Марцій Хай змовкнуть сурми, не поганьте їх!
Якщо вони уже на бойовищі
Підлесництво огидне виявляють,
То що ж, тоді палаци та міста
Наповнені самими брехунами!
Якщо стає м'якою сталь, мов шовк
На дармоїді, то нехай же крицю
Єдваб замінить на війні! Про мене
Ні слова більше. Чи за те, що я
Не змив з обличчя крові, вбивши кілька
Нещасних бідолах — і ви те саме
Чинили тут, — за те мене хвальбою
Засипано — так, начебто приємно
Мені своє нікчемство підживляти
Хвалою з брехнями?

Коміній Ти надто скромний,
Жорстокий до своєї слави. Правду
З невдячністю приймаєш. Як і далі
Себе ганьбити й дратувати нас
Ти будеш, закуєм тебе в кайдани
Як божевільного, що прагне вбити
Себе. Тоді тихцем порозмовляєм.
Тому — хай знає цілий світ, як ми
Це знаємо, — Кай Марцій заслужив
Вінок звитяжця. В честь йому за це
Дарую гордого свого коня,
Всім знаного, і зброю теж даю.
За те, що Марцій звершив подвиг ратний
Під Коріолами, хай він віднині
На радість армій наших зветься так:
КОРІОЛАН! КАЙ МАРЦІЙ КОРІОЛАН!
Довіку славний титул цей носи!

Всі Кай Марцій Коріолан!

Фанфари. Звуки сурем і барабанів.

Коріолан Піду помиюсь. Як моє обличчя
Вже буде чистим, аж тоді вздрите,
Чи я почервонів. Спасибі, друже!

СЦЕНА 10

Табір вольсків.

Звуки фанфар і сурем.

Входить закривавлений Туля Авфідій. З ним — декілька воїнів.

Авфідій Вони взяли вже наше місто!

1-й воїн Воно повернеться до нас на добрих
Умовах.

Авфідій На умовах! Я хотів би
Зробитись римлянином, та не можу.
Я вольском був і буду. Щоб умови?
Які передбачаються умови
Для переможених? Ми п'ять разів
З тобою бились, Марцію, і стільки ж
Ти побивав мене! Так завжди буде,
Хоч сходьмося щодня. Та я клянуся,
Як стрінемося з ним чоло в чоло,
То смерть йому або мені. Я знаю —
Мій гнів колишне благородство втратив;
Я сподівався в рівному двобої
Мечем проти меча його зламати,
Тепер я просто простромлю його
Не силою, а хитрістю.

1-й воїн Він — чорт.

Авфідій Сміяввіший, та не хитріший чорта.
Він мужність отруїв мою, забрав
У мене славу: через нього я
Піду на все. Де б я не стрів його
(Хоч сонним, голим, хворим, це байдуже!) —
В святилищі, в сенаті, на бенкеті,
У час молитви чи складання жертви, —
Ніякі звичаї, ні привілеї
Мого не зменшать гніву, не зіб'ють
Ненависті до Марція. Чи вдома
Його знайду, чи навіть в домі брата
Мойого, я понехтую законом
Гостинності — я Марцієві руку
Запхаю в серце... Йдіть у Коріоли,
Дізнайтеся, кого забрали в Рим
Заложниками.

1-й воїн З нами ти не йдеш?

Авфідій Я буду в кипарисовому гаї,

На південь від міських млинів. Туди
Звістуй, як розгортаються події,
Щоб згідно з ними і мої діла
Вершилися.

1-й воїн

Гаразд. Прийду, мій пане.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Рим. Площа.

Входять Мененій і народні трибуни Сіціній та Брут.

Мененій Авгур сказав мені, що до вечора будуть новини.

Брут Добрі чи погані?

Мененій Не ті, що за них молиться народ, який не любить Марція.

Сіціній Природа навчає звірів знати, хто їхній ворог.

Мененій Прошу сказати мені, кого любить вовк?

Сіціній Ягня.

Мененій Любить, щоб його зжерти; так голодні плебеї люблять благородного Марція.

Брут Еге ж, Марцій — ягня, тільки мекає, наче ведмідь.

Мененій Він таки медвідь, але поводитьсь, мов ягнятко.
Ви обидва вже старі — дайте-но мені відповідь на одне питання.

Сіціній
і Брут Питайся.

Мененій Чи має Марцій якусь таку ваду, якої не маєте ви?

Брут Йому не бракує жодної вади, він має всі.

Сіціній Особливо пиху.

Брут А хвальковитістю він перевищує всіх.

Мененій Тоді це дивно. Чи ви знаєте, як вас ганьблять у місті люди, маю на увазі людей високого роду? Знаєте?

Сіціній

і Брут Як, за що нас ганьблять?

Мененій Ви щойно говорили про гордощі... Я продовжу, але чи не будете ображатись?

Сіціній

і Брут Ні, ні, кажи.

Мененій Невелика біда, якщо й образитесь. Адже через найменшу дрібницю у вас уривається терпець. Ну й зліться собі, якщо вам подобається. Отже, ви засуджуєте Марція за гордощі?

Брут Не тільки ми.

Мененій Знаю, ви самі мало на що здатні, але маєте багато помічників. Інакше ваші вчинки були б дуже нехитрі. Ваші розумові здібності занадто мізерні, щоб ви самотужки спромоглися на щось. Ви говорите про гордощі! О, якби ви могли глянути на себе збоку і гарно роздивитися свої добродесні натури. О, якби ви могли!

Брут І що тоді?

Мененій Що? Тоді б ви пізнали двох негодящих, зарозумілих, лютих, повсякчас ображених трибунів, іншими словами, дурнів, яких ще не бачив Рим!

Сіціній Мененію, ми тебе також добре знаємо.

Мененій Мене знають усі як веселого патриція, що любить перехилити кубок огненного вина, не розбавленого й краплею води з Тібру. Кажуть, що я відповідаю на скаргу одної сторони, не вислухавши скарги другої; що я від найменшої дрібниці запалююсь, як трут; без причини вибухаю; по ночах не сплю, а вранці мене не добудити; я говорю те, що думаю, і не таю злості в собі. Таких державних мужів, як ви, я не можу назвати Лікургами. Коли напій, що ви його підносите, щипає мені в роті, я кривлюсь. Я не можу сказати, що ваші милості добре розуміються на своїй справі, бо здебільшого ваша мова нагадує ревіння осла. Я змовчу, коли вас назвуть поважними людьми, та буду з тим сперечатися, ніби з лютою брехнею, коли скажуть, що ви добрі люди. Якщо ви все це визначили на карті мого мікрокосму, то все ж таки хай вам не здається, що ви знаєте мене. Яке зло може побачити в моєму характері ваш сліпий зір, скажіть, якщо ви мене так добре знаєте?

Брут Говори, говори, ми тебе дуже добре знаємо.

Мененій Ви не знаєте ні мене, ні себе, ні взагалі нічого. Вам подобається, коли нікчемні шахраї шапкують перед вами. Ви можете цілий ранок розбирати суперечку між торгівкою помаранчями й шинкарем, які не поділили трьох монет, а потім ще й перенести розгляд справи на наступний день. Якщо вас хапають кольки при вислухованні одної й другої сторони, ви кривитесь, мов штукарі, ваша терпеливість рветься, і, кричучи, щоб вам подали нічний горщик, ви покидаєте слухання справи, яка від вашого розбору стала ще заплутанішою. Єдиний ваш спосіб встановлювати справедливість — узвати обидві сторони шахраями. Ну й парочка ви обидва — скажу я вам!

Брут Говори, говори, ми добре знаємо, що за столом ти краший торохтій, ніж радник на Капітолії.

Мененій Навіть римські жерці потішались би, зустрічаючи таких сміховинних людців, як ви! Найкращі ваші промови — це лише трясіння бородами, а ваші бороди годяться хіба що на те, щоб ними напхати подушку для крісла кравця або — осяляче сідло. І все ж ви говорите, що Марцій пихатий, хоч, коли вже на те пішло, він вартий більше, ніж усі ваші предки, починаючи від Девкаліона, найталановитіші з яких були потомственими катями. Всього найкращого вашим милостям! Ви — пастирі плебейського стада, довша бесіда з вами може геть засмітити мій мозок. Я осмілюсь попроситися з вами!

Брут і Сіциній відходять убік. Входять Волумнія, Віргілія і Валерія.

Мененій Як ся маєте, мої незмірно прекрасні й настільки ж благородні дами?! Сам Місяць не був би шляхетнішим за вас, якби він зійшов на землю! Куди так напружено вдивляються ваші очі?

Волумнія Шановний Мененію, мій син Марцій повертається, закликаю Юноною, не затримуй нас.

Мененій Марцій повертається додому?

Волумнія Так, достойний Мененію, і з великою славою.

Мененій
(підкидає шапку)

Юпітере, прийми мою шапку й мою вдячність.
Марцій повертається додому!

Волумнія
і Віргілія Так, це правда.

Волумнія Дивись, от лист від нього, він написав до сенату окремо, до дружини — окремо, я думаю, до тебе написав також, тебе чекає дома лист від нього.

Мененій О, мій дім сьогодні звеселиться! Лист до мене!

Віргілія Звичайно, я бачила його.

Мененій Лист до мене! Він додасть мені сім років життя, я матиму час поглузувати зі свого лікаря. Найдійовіші рецепти Галена в порівнянні з тим листом — шарлатанство, в найкращому разі вони згодяться хіба що для коня. Марцій не поранений? Він завжди повертається пораненим!

Віргілія О ні, ні!

Волумнія Звісно, поранений! Я вдячна за це богам!

Мененій Я теж вдячний, якщо не тяжкі рани. Отож, перемога в його кишені? Рани личать йому.

Волумнія Не в кишені, а на його чолі! Він втретє повертається додому у вінку з дубового листа.

Мененій Він добре провчив Авфідія?

Волумнія Тіт Лартій пише, що між ними був поєдинок, але Авфідій врятувався тим, що втік.

Мененій Йому пощастило. Якби він не втік, його Марцій так розавфідив би, що я не хотів би бути на його місці за все золото в скринях Коріол. В сенаті знають про це?

Волумнія

(до Віргілії й Валерії)

Мої дорогі, ходімо ж!

(До Мененія)

Так, так, сенат одержав листа від полководця Комінія, де той каже, що вся слава належить моему синові. Мій син удвічі перевершив усі свої попередні подвиги.

Валерія Справді, про нього розповідають дива.

Мененій Дива! Ручусь, то все правда.

Віргілія Боги підтверджують їхню правдивість.

Мененій Правдивість! Клянуся, то все правда. Куди він поранений?

(До трибунів)

Хай бог береже ваші милості! Марцій повертається додому. Він має ще більше підстав для гордошів. Куди він поранений?

Волумнія В плече і в ліву руку. Тепер у нього багато шрамів, є що показати людям, коли потрібно буде обстоювати своє

місце в сенаті. Як відбивали напад Тарквінія, він був сім разів поранений.

Мененій В шию і в стегно, отожд, він мав дев'ять ран.

Волумнія До останнього походу він мав двадцять п'ять ран.

Мененій Тепер їх двадцять сім! Кожна рана — могила для ворога.

Крики й фанфари.

Чуєте! Сурми!

Волумнія Це почет Марція. Попереду в нього — вітання, а позаду сльози.

Дух смерті темний — у його руках,
Людей він змахом обертає в прах.

Звуки сурем. Входять Коміній і Тіт Лартій, між ними Коріола, увінчаний дубовим листям. Далі — воєначальники, воїни, глашатай.

Глашатай Вельмишановні римляни! Вітаймо
Героя Марція. Він бився сам
За брамою у Коріолах! Він
Зі славою здобув нове наймення —
Коріолан! Вітаєм в ріднім Римі,
Ласкаво просимо, Коріолане!

Фанфари.

Всі Ласкаво просимо, Коріолане!

Коріолан Доволі! Це мене гнітить! Не треба
Цих окриків!

Коміній Поглянь! Он твоя мати!

Коріолан О! Знаю, ти благала всіх богів
За успіх мій.
(Стає навколішки)

Волумнія Устань, мій добрий сину,
Мій Марцію, шляхетний Каю і...
Як щє тебе сьогодні величають?
Коріолане! Он твоя дружина...

Коріолан Привіт, мовчальнице моя прекрасна!
Якщо ти плачеш в час мого тріумфу,
То чи сміялася б, якби в труні
Мене принесли? Вдови в Коріолах

Волумнія Дивись, от лист від нього, він написав до сенату окремо, до дружини — окремо, я думаю, до тебе написав також, тебе чекає дома лист від нього.

Мененій О, мій дім сьогодні звеселиться! Лист до мене!

Віргілія Звичайно, я бачила його.

Мененій Лист до мене! Він додасть мені сім років життя, і матиму час поглузувати зі свого лікаря. Найдійовіші рецепти Галена в порівнянні з тим листом — шарлатанство, в найкращому разі вони згодяться хіба що для коня. Марцій не поранений? Він завжди повертається пораненим!

Віргілія О ні, ні!

Волумнія Звісно, поранений! Я вдячна за це богам!

Мененій Я теж вдячний, якщо не тяжкі рани. Отож, перемога в його кишені? Рани личать йому.

Волумнія Не в кишені, а на його чолі! Він втратить повертається додому у вінку з дубового листа.

Мененій Він добре провчив Авфідія?

Волумнія Тіт Лартій пише, що між ними був поєдинок, але Авфідій врятувався тим, що втік.

Мененій Йому пощастило. Якби він не втік, його Марцій так розавфідив би, що я не хотів би бути на його місці за все золото в скринях Коріол. В сенаті знають про це?

Волумнія

(до Віргілії й Валерії)

Мої дорогі, ходімо ж!

(До Мененія)

Так, так, сенат одержав листа від полководця Комінія, де той каже, що вся слава належить моему синові. Мій син удвічі перевершив усі свої попередні подвиги.

Валерія Справді, про нього розповідають дива.

Мененій Дива! Ручусь, то все правда.

Віргілія Боги підтверджують їхню правдивість.

Мененій Правдивість! Клянуся, то все правда. Куди він поранений?

(До трибунів)

Хай бог береже ваші милості! Марцій повертається додому. Він має ще більше підстав для гордошів. Куди він поранений?

Волумнія В плече і в ліву руку. Тепер у нього багато шрамів, є що показати людям, коли потрібно буде обстоювати своє

місце в сенаті. Як відбивали напад Тарквінія, він був сім разів поранений.

Мененій В шию і в стегно, отож, він мав дев'ять ран.
Волумнія До останнього походу він мав двадцять п'ять ран.

Мененій Тепер їх двадцять сім! Кожна рана — могила для ворога.

Крики й фанфари.

Чуєте! Сурми!

Волумнія Це почет Марція. Попереду в нього — вітання, а позаду сльози.
Дух смерті темний — у його руках,
Людей він змахом обертає в прах.

Звуки сурем. Входять Коміній і Тіт Лартій, між ними Коріолап, увінчаний дубовим листям. Далі — воєначальники, воїни, глашатай.

Глашатай Вельмишановні римляни! Вітаймо Героя Марція. Він бився сам
За брамою у Коріолах! Він
Зі славою здобув нове наймення —
Коріолап! Вітаєм в ріднім Римі,
Ласкаво просимо, Коріолане!

Фанфари.

Всі Ласкаво просимо, Коріолане!

Коріолап Доволі! Це мене гнітить! Не треба Цих окриків!

Коміній Поглянь! Он твоя мати!

Коріолап О! Знаю, ти благала всіх богів
За успіх мій.
(Стає навколiшки)

Волумнія Устань, мій добрий сину,
Мій Марцію, шляхетний Каю і...
Як щє тебе сьогодні величають?
Коріолане! Он твоя дружина...

Коріолап Привіт, мовчальнице моя прекрасна!
Якщо ти плачеш в час мого тріумфу,
То чи сміялася б, якби в труні
Мене принесли? Вдови в Коріолах

І матері, що втратили синів,
Так дивляться.

Мененій Боги тебе хай славлять!
Коріолан Ти ще живий?
(До Валерії) Даруйте, мила пані!
Волумнія Що діяти? До нас у гості — всі!
Вітаю всіх!

Мененій Сто тисяч привітань!
Я плачу і сміюсь! Хай дожене
Того проклін, хто бачити не радий
Тебе! Вас трьох обожнювати Рим
Повинен, хоч, відомо, ще знайдуться
Гіркі лісниці й сквасять нашу радість,
Та все ж таки привіт вам! Кропивою
Залишиться назавжди кропива,
А дурень — дурнем.

Коміній Завжди мовить слушно!
Коріолан Мененій — завжди.
Глашатай Гей! Дорогу дайте!
Коріолан (до Волумнії та Віргілії)
Додому — потім. Спершу я повинен
Відвідати патриціїв шановних,
Що почестями вознесли мене
І привітали.

Волумнія Всі мої бажання
Збулись, крім одного... Не сумніваюсь,
Що Рим тебе підніме скоро...

Коріолан Мамо!
Я буду краще Римові слугою,
Аніж правителем на римський кшталт.

Коміній Вперед на Капітолій!

Фанфари. Сурми. Всі урочисто, як і ввійшли, виходять. Сіціній і Брут виступають наперед.

Брут Всі язика лише про нього мелють,
Слабкі на зір вдягнули окуляри,
Щоб бачити його, дитину нянька
Покинула й базікає про нього,
І куховарка, хусточку дешеvu

На шию недомиту пов'язавши,
На мур дереться, щоб його побачить.
Хто з вікон, хто з карнизів, хто з гілля,
Хто на покрівлі окаряч,— усі
На нього витріщаються, й жерці-
Затворники штовхаються між людом,
Пропхатись хочуть уперед, матрони
Свої рум'яні щоки, на яких
Червона барва з білою воює,
Під поцілунки Феба підставляють,—
Неначе бог якийсь вступив у нього
І величчю наповнив людську постать.

Сіціній Клянусь, він буде консулом!

Брут Тоді ми
Вже зможемо поспати.

Сіціній Ні, не буде
Він довго почесні носити. Втратить
Усе, що заробив, закінчить тим,
З чого почав.

Брут І це єдина втіха.

Сіціній Не сумнівайся, наше простолюддя
Забуде через давню ворожнечу
Всі почесні його. Пихата вдача
Знов приведе до ворожди.

Брут Я чув,
Як Марцій клявся, що, коли б схотіли
Його обрати консулом, на площу
В пошарпаній одежі він не прийде
І не покаже, як велить наш звичай,
Прохаючи в народу голосів,
На тілі шрами.

Сіціній Я це добре знаю.

Брут Він консульства не схоче, ну, хіба
Патриції попросять...

Сіціній Я хотів би,
Щоб клятви Марцій не зламав.

Брут Та що ти!
Він надто гордий!

Сіціній Це для нього буде
Загибель певна.

Брут

Отже, має впасти
Чи він, чи влада наша. Ми плебеїв
Переконати мусим, що й тепер
Ненавидить він їх, що, дай лиш волю,
Він їх оберне в мулів, відбере
Від них всі вольності й покаже їм,
Що менше мають здатності й душі,
Аніж верблюди на війні, яких
Годують, щоб лиш вантажі носили,
І б'ють, як встати вже не годні.

Сіціній

Ми

Зухвальця того розвінчати мусим,
Коли пихатістю своєю він
Образить всіх, а це вже буде скоро.
Його на чернь так легко нацькувати,
Немов собаку на вівцю, вогнем
Його ненависті народ займеться,
Немов суха стерня, і дим засліпить
Навіки Марція.

Входить гонець.

Брут

Ну, що?

Гонець

Вас кличуть
На Капітолій. Там постала мова,
Що Марцій буде консулом. Глухі
Ждають бачити його, незрячі —
Послухати, всі товпляться, кричать,
Матрони рукавичками махають,
Жінки й дівчата — шарфами й хустками,
Як перед постаттю самого бога
Юпітера, всі перед ним стають,
І благородні, й бідні, — я ніколи
Такого ще не бачив!

Брут

Ну, ходім!

Берім з собою тільки вуха й очі,
А серце хай пожде подій.

Сіціній

Ходім.

Виходять.

СЦЕНА 2

Капітолій.

Входять два служники і розкладають подушки на лавах.

1-й служник Скоріше, скоріше, вони майже тут. Скількох висунуто в консули?

2-й служник Кажуть, трьох. Але всі вважають, що буде обраний Коріолан.

1-й служник Хоробрий він чоловік, але страшенно гордий і не любить простих людей.

2-й служник Багато було великих мужів, що лестили народові, а народ все ж таки їх не любив, багато було й таких державців, кого народ любив невідомо за що, бо народ не знає, за що любить і за що ненавидить. Коріоланові однаково, любить чи ненавидить його народ. Він знає, чого варті почування народу, і з благородною байдужістю ставиться до нього.

1-й служник Е, ні. Якби Коріоланові було байдуже, любить його народ чи не любить, то він тримався б осторонь, сам не чинив би народові ні добра, ні зла. А тим часом він напрошується на народну ненависть; він намагається видавати себе за ворога черні. Отож погано навмисне викликати лють і невдоволення народу — так само, як і підлещуватися до того, кого ненавидиш.

2-й служник Він має великі заслуги перед вітчизною. Його шлях нагору не був легкий. Не те, що в тих, які скидали шапки перед народом і більше нічого не робили, щоб заслужити його пошану й високу думку. А Коріолан утвердив свою славу в очах народу, а свої подвиги — в його серці. Замовчувати його заслуги чи не визнавати їх було б страшною невдячністю. Говорити про нього зневажливо може тільки злобивець і брехун, якого засудить кожен, хто його почує.

1-й служник Досить про нього. Він людина з гідністю. Але вступися з дороги, сюди йдуть.

Звук сурми. Входять патриції, сенатори, народні трибуни Сіціній і Брут, перед ними — ліктори, Коріолан, Мененій, Коміній. Сіціній і Брут займають свої місця. Коріолан стоїть.

Мененій Ми з вольсками покінчили: Тіт Лартій Правителем поїде в Коріолі.
Зостався пункт найголовніший — треба
За подвиги віддячитись тому,
Хто проти ворога стояв. Я прошу,
Старійшини поважні, дати слово

Для звіту консулові й полководцю,
Хай він розкаже про діла достойні,
Геройства Марція Коріолана,
Якого ми на наше зібрання
Покликали, щоб почесні йому
Воздати.

1-й сенатор

Говори, вельмишановний
Комінію! Розлогості не бійся,
Хай слово буде довгим, дай нам доказ,
Що нагород не вистачить в держави
На відзначання почесей таких!
(До трибунів)
Ми просим вас послухати, народні
Обранці, й просимо сказати народу,
Що ви підтримуєте нас.

Сіціній

Ми всі
Зібралися з приємної нагоди,
Готові віддавать тому належне,
Заради кого ми зійшлись.

Брут

Одначе
Були б ми ошасливлені, якби
Він до народу ставився прихильніш,
Аніж колись.

Мененій

Це мова недоречна!
Мовчи! Ти будеш слухати нарешті
Комінія?!

Брут

Із радістю. Та все ж
Доречніша моя пересторога,
Ніж докір твій мені.

Мененій

Народ він любить,
Але не буде спати з ним. Будь ласка,
Комінію.

Коріолан встає й хоче вийти.

Ні, залишись!

1-й сенатор

Будь ласка,
Сідай, Коріолане, не соромся
Про подвиг свій почути!

Коріолан

Ні, даруйте!
Я краще лікувати буду рани,
Ніж слухати історії про те,
Як їх дістав.

Брут Я сподіваюсь, ти
Тікаєш не від слів моїх?

Коріолан Звичайно;
Бувало, правда, я тікав від слова,
Не боячись ні списа, ні меча.
Мене ти не образив, бо мені
Не лестив, а народ люблю настільки,
Наскільки вартий він любові.

Мененій Сядь же!

Коріолан Я краще буду грітися на сонці
В шалений час тривоги бойової,
Ніж тут сидіти й жадібно вчувати,
Як перебільшують мої ніщотні
Діла.
(*Виходить*)

Мененій Скажіть, захисники народу,
Чи може він запобігати ласки
В плебеїв, що лиш плодяться чудово,
Серед яких на тисячу одна
Трапляється з достоїнством людина,
Коли готовий краще смерть прийняти,
Ніж слухати хвалу про себе. Прошу,
Комінію!

Коміній Я голосу не маю.
Діла Коріолана неможливо
Описувати голосом слабким.
Якщо хоробрість будемо вважати
Найвищою чеснотою, то рівні
Йому на цілім світі не знайти!
В шістнадцять літ він бився проти армії
Тарквінія, що йшли на Рим, і краще
За інших бивсь! Тодішній наш диктатор,
Якого я шаную, бачив сам,
Як він, ще безбородий отрок, гнав
Тих, хто вже мав щетину над губою.
Пораненого римлянина сміло
Прикрив собою й тут же трьох убив;
З Тарквінієм зіткнувся й повалив
Його на землю. Ще коли він міг
Жінок на сцені ґрати, показав
Себе він лицарем на бойовищі,
Вінок дубовий заслужив. Як море,
Він виростав, ставав із хлопця мужем.

В сімнадцяти боях із того часу
Він був — і завжди першості вінками
Свій меч оздоблював. А Коріоли!
Немає слів, щоб подвиг той списати;
Він боягузів зупинив і миттю
В забаву обернув перестрах їхній
Сміливістю своєю. Корабель
Так водорості носом розтинає,
Як меч його рубає ворогів!
Від ніг до голови залитий кров'ю,
Стояв на полі він, і кожен рух
Його кругом смертельні зойки сіяв.
Він увійшов, самісінький, як палець,
У місто, за ворота, без підмоги,—
Назад вернувся, браму відчинив,
Влетів із воїнством у Коріоли,
Немов комета. Город він здобув,
Та, вчувши десь на полі брязкіт битви,
Подвоїв силу духу. Він примчав
До нас і в битву кинувся шалено,
І, доки нашими не стали місто
І поле, він не зупинивсь ні разу
Передихнути.

Мененій Благородний муж!

1-й сенатор Так, пасуватиме йому шаноба,
Яку готуємо для нього.

Коміній Він

Не захотів прийняти нашу здобич,
Відкинув речі, найцінніші в світі,
Як бруд; жадає значно менше він,
Ніж може дати старець. Нагорода
Його ділам — самі його діла;
Вдоволений він тим, що в небезпеці
Живе, як воїн.

Мененій Має він чесноти
Найвищі. Хай його поклічуть.

1-й сенатор Кличте
Сюди Коріолана.

Служник Він вже йде.

Входить Коріолан.

Мененій Коріолане! Консула звання
Тобі дає сенат.

- Коріолан* Я віддаю
Йому життя і меч.
- Мененій* Тобі потрібно
З промовою звернутись до народу,
І справа скінчена.
- Коріолан* Я вас благаю,
Звільніть мене від звичаю старого,
Не можу я на площі голим стати,
Показувати рани темним людям,
Щоб мати їх підтримку.
- Сіціній* Плебс, одначе,
Повинен голоси свої віддати.
Порушення традиції роззлостить
Людей.
- Мененій* Змирися! Не гніви народу;
Ну, що там звичай,— то ж пуста формальність,
Ти виконай її, як це робили
Всі попередники твої.
- Коріолан* Не хочу,
Щоб чернь побачила, як я в тій ролі
Почервонію.
- Брут*
(до Сіцінія)
Чуєш?
- Коріолан* Мав би я
Хвалитись перед ними: «Так і так,
Це я вчинив!» Показувати шрами,
Які ховати треба. Та невже
Я рани діставав лише для того,
Щоб виривати голоси народу
Для себе?!
- Мененій* Друже мій, не будь же впертим!
Трибуни, передайте нашу волю
Народові, а консулові щастя
І слави зичимо.
- Сенатори* Хай завжди буде
У щасті й славі наш Коріолан!
Звуки сурми. Всі виходять, крім Сіцінія і Брута.
- Брут* От як він хоче обвести народ!
- Сіціній* Хай знають всі, що він задумав. Буде

Просити й гордувати тим, що просить,
Так, ніби те й без просьби ми повинні
Віддати.

Брут

Ми про все, що тут було,
Розкажем на базарній площі. Йдімо!
Я знаю, там чекають нас давно.

Виходять.

СЦЕНА 3

Форум.

Входять сім чи вісім городян.

1-й городянин Якщо він справді проситиме наших голосів, ми не можемо відмовити йому.

2-й городянин Можемо, як нам схочеться.

3-й городянин Ми маємо право відмовити, але це право, яке ми не маємо права застосувати. Якщо він покаже нам свої рани й розповість про свої подвиги, ми будемо змушені встромити язика в ті рани й говорити про них. Отже, коли він розкаже нам про свої благородні діяння, ми будемо змушені висловити йому благородну вдячність. Невдячність — потворна річ, а якщо народ невдячний — він стає потворою. Ми як представники народу стали б теж потворами.

1-й городянин Небагато потрібно, щоб про нас так думали. Коли ми вимагали знизити ціну на хліб, він назвав нас багатоголовим страховиськом.

3-й городянин Не він один нас так називав. І не тому, що в нас різної масті голови — в одного чорна, в другого руда, в третього лиса, — а тому, що в нас уми різнокольорові. Чесно кажучи, я думаю, якби вони навіть вискочили з одного черепа, то полетіли б хто на схід, хто на захід, хто на північ, хто на південь. Показуючи їхню згоду щодо напрямку, стрілка на компасі весь час танцювала б!

2-й городянин Ти так думаєш? А як гадаєш, куди полетів би мій розум?

3-й городянин Твій розум не швидко вилетить з голови, тому що лоб у тупака міцно закутий, але, потрапивши на волю, він полетить на південь.

2-й городянин Чому на південь?

3-й городянин Щоб згубитися в тумані; там три частини твого ума розпливуться в гнилих випарах, а четверта — не втративши совісті — повернеться до тебе, щоб допомогти тобі знайти жінку.

2-й городянин Без жартів ти не можеш обійтись, що ж, давай далі, смійся.

3-й городянин Як ви там, вирішили віддати йому голоси? Зрештою, байдуже, більшість буде за ним. Якби він шанував народ, не було б достойнішого за нього.

Входять Коріолан в одежі упокорення і Мененій.

От він іде в одежі упокорення, примічайте, як буде поводитися! Не показуймося разом, підходьмо до нього по одному, по два, по три. Хай просить кожного зокрема. Кожен з нас матиме приємність обіцяти йому свій голос власним язиком. Наслідуйте мене, я покажу, як біля нього треба проходити.

Всі Добре! Добре!

Городяни виходять.

Мененій Ні, ти не прав. Робили це, як знаєш, і найдостойніші.

Коріолан Що ж їм казати?
«Я прошу, дорогий...» А щоб ти здох!
«Шановний, подивись мені на рани!
Я заробив їх на військовій службі,
Я бився за вітчизну, як брати
Твої тікали, ревучи, мов бидло,
Від звуку барабанів!»

Мененій О боже!
Про це не говори; ти їх примусь
Подумати про тебе.

Коріолан Що? Про мене?
Побий їх грим. Нехай вони забудуть
Мене, як ті чесноти, що жерці
Вщепляють марно їм.

Мененій Все зіпсуєш!
Я прошу говорити з ними м'яко,
В манері лагідній.

Коріолан Нехай умиють
Обличчя та почистять зуби.
Мененій виходить. З'являються двоє городян.

Маєш,

Уже надходить парочка з отарі!
Ви знаєте, чого я тут стою?

1-й городянин Знаємо, але скажи, що привело тебе сюди?

Коріолан Мої власні заслуги.

2-й городянин Твої власні заслуги?

Коріолан Та не мое ж власне бажання!

1-й городянин Як, не твоє власне бажання?

Коріолан Ні, я ніколи не мав бажання випрошувати милостиню в бідняків.

1-й городянин Ти знай, якщо ми тобі щось даємо, то й від тебе сподіваємось щось одержати.

Коріолан Гаразд. Скажи, за скільки можна купити звання консула?

1-й городянин За лагідну просьбу.

Коріолан Я прошу, дуже прошу дати мені свій голос. Я можу показати тобі свої рани, коли ми залишимося на самоті. А ти дай мені свій голос. Що ти скажеш?

2-й городянин Ти матимеш його, достойний муже.

Коріолан Домовились. Випросив два благородні голоси. Прийняв милостиню. Будьте здорові!

1-й городянин Якось дивно все це виходить.

2-й городянин Якби знову треба було давати голоси, то я... але пропало.

Двоє городян виходять. Входять двоє інших городян.

Коріолан Я прошу вас, якщо ви хочете мати мене за консула, віддайте мені свої голоси. Бачите, я одягнений, як велить звичай.

3-й городянин Ти доблесно служив своїй вітчизні, але заслуги в твоїй доблесті нема.

Коріолан Загадка?

3-й городянин Ти був батоном для ворогів батьківщини і канчуком для її друзів. Ти ніколи по-справжньому не любив простого народу.

Коріолан Ти повинен мене ще більше поважати саме за те, що своєї любові я не віддав будь-кому. Я леститиму своєму названому братові — народові, щоб завоювати його похвалу, коли

він так хоче. Якщо мудрість народу вибирає мій капелюх, а не мое серце, я битиму лицемірно поклони, буду солодко усміхатися, розігрувати приязнь, наче народний обранець, роздаватиму щедро любов усім охочим. Тому прошу вас обрати мене консулом.

4-й городянин Сподіваємося мати в твоїй особі друга, тому щиро віддаємо за тебе свої голоси.

3-й городянин Ти маєш багато ран, одержаних у боях за нашу вітчизну.

Коріолан Коли ти знаєш про них, не буду їх показувати. Я ціную високо ваші голоси й не буду вас більше затримувати.

Городяни Хай боги пошлють тобі багато радості, з глибини серця віншуємо тебе.

(Виходять)

Коріолан Солодкі голоси!
О, краще вмерти, ніж просить в народу
Зароблену хвалу і нагороду.
Чого ж я одягнув жебрацькі лахи
І визнання благаю в бідолахи?
Бо звичай так велить, до цього клич!
Та як робити все, що каже звичай,
Тоді пилюку зі старих століть
Ніхто не зітре, хай вона лежить,—
Навіки правда вкриється брехнею.
Я граю роль, але не зрісся з нею;
Хай тим, що добре дурнів можуть грати,
Належать почесні і консулати;
Я витерпів уже одну наругу,
Постою ще, можливо, стерплю й другу.

Входять ще трое городян.

Надходять голоси...
Прошу я ваших голосів! Я бився
За ваші голоси! Я вартував їх!
Одержав майже тридцять ран за ваші
Прекрасні голоси! Звершив немало
Я подвигів. Де ж ваші голоси?!
Я ж маю бути консулом!

5-й городянин Він благородно все чинив, жодна чесна людина не відмовить подати за нього свій голос.

6-й городянин Хай він буде консулом! Хай боги пошлють йому багато радощів і зроблять його добрим другом народу!

Всі Слава! Слава! Хай боги бережуть тебе, благо-
родний консуле!
Городяни виходять.

Коріолан Чесні голоси!
Входять Мененій, Брут і Сіціній.

Мененій Ти строк відбув! Трибуни віддають
Тобі всі голоси народу. Одяг
Потрібно одягнути офіційний,
В сенат піти.

Коріолан Все скінчено?
Сіціній Обряд
Ти виконав. Народ збереться скоро,
Щоб вибори затвердить.

Коріолан Де? В сенаті?
Сіціній Так.

Коріолан Можна переодягнутись?
Сіціній Можна.

Коріолан Я це зроблю і, ставши знов собою,
Піду в сенат.

Мененій І я піду, а ви?
Брут Ми почекаєм на народ.
Сіціній Прощайте!
Коріолан і Мененій виходять.
Він має те, чого хотів, одначе
Палає в серці лють.

Брут Він горде серце
Прикрив лахміттям. Ти народ відпустиш?
Входять городяни.

Сіціній Скажіть же, мої друзі, чи обрали
Ви того чоловіка?

1-й городянин Віддали ми
За нього наші голоси.

Брут Якби то
Він виправдав любов і шану вашу!

2-й городянин Та де там! Як на мій убогий розум,
Знущався він над нами, насміхався

Із нас, благаючи голосувати
За себе.

3-й городянин Глузував із нас, напевно!

1-й городянин Та ні, не насміхався він, це мова
Така його.

2-й городянин Крім тебе, всі на тому
Зійшлися ми, що з нас він кепкував!
Він мав нам тут показувати шрами,
Сліди поранень, знаки перемоги
В боях за батьківщину.

Сіціній А хіба
Він не зробив цього? Не може бути!

Всі Ні, ні, ніхто з нас шрамів тих не бачив!
3-й городянин Він говорив, що рани нам покаже
На самоті, зневажливо кривлявся:
«Я маю бути консулом, та звичай
Не дозволяє стати ним без ваших
Шановних голосів». Як їх дали ми,
Він мовив: «Дякую. Тепер мені
Вже нічого робити з вами. Будьте
Здорові!» Та хіба це не насмішка?

Сіціній Ви, дурні, не могли цього збагнути,—
Збагнувши, чом же проголосували,
Як діти?

Брут Чом йому ви не сказали,
Що він, не маючи ще зовсім влади,
Ще будучи мізинчиком держави,
Вже знаний був як ворог ваш, і завжди
Проти свобод і привілеїв ваших
Він виступав; тепер же він, здобувши
Могутню владу, вплив, якщо злорадно
Залишиться противником плебеїв,
То ваші голоси для вас прокляттям
Навіки стануть! Ви йому повинні
Були сказати, що за голоси
Він дякувати має, а ненависть
Свою до вас — він мусить обернути
В любов і стати вашим другом,
Захисником!

Сіціній Якби ви це сказали,
Пізнали б дух його і темний намір,
Або примусили б його зробити

Потрібну на майбутнє обіцянку,
Або роздратували б, наче звіра,
Поставивши йому свої умови!
Роззлостивши його, цією ж злістю
Покористалися б, щоб голосів
Йому не дати!

Брут

Бачите ж самі:
Навіть тоді, коли він потребує
Пошани вашої, глузує з вас.
А що тоді, як матиме він владу?
Зневагою розчавить вас! Чому,
Скажіть, немає в плоті вашій духу?
Чом проти глузду ваші язика
Бунтуються?

Сіціній

Не раз, не два, бувало,
Ви відмовляли прохачам, а нині
Не той одержав ваші голоси,
Хто їх просив, а той, хто з них сміявся.

3-й городянин

Затвердження ще не було. Ми можем
Відмовити йому!

2-й городянин

І ми відмовим!
Я сам під'юджу ще п'ятсот людей!

1-й городянин

Я — двічі по п'ятсот. І їхніх друзів!

Брут

Негайно йдіть і друзям роз'ясняйте,
Що ви обрали консула, який
В них відбере всі вольності й залишить
Ім стільки голосу, як треба псові,
Якого б'ють за гавкання, хоча
На це його й тримають.

Сіціній

Хай вони
Скасують після мудрої наради
Безглузде ваше рішення. На тому
Наголосіть, що гордий він і вас
Ненавидить; крім того, не забудьте
Сказати, як лахміттям гидував,
Як ображав у ньому вас, але
Скажіть, що думка про його заслуги
Вам не дала образи ті збагнути,
Що глум його коріння мав, напевно,
В задавненій ненависті до вас.

Брут

Зваліть вину на нас, скажіть, що ми

Вас підмовляли консулом його
Обрати.

Сіціній Ви скажіть, що настанова
Від нас, а не від ваших почувань
Ішла, що ви настроєні були
На те, що мали, й зовсім не на те,
Що треба там було зробити. Настрій
Від нас пішов — наперекір собі
Ви Марція обрали. Хай вина
Впаде на нас.

Брут Так, нас ви не жалійте,
Скажіть, що ми розповідали вам,
Як замолоду він почав служити
Вітчизні, як безстрашно служить їй!
Скажіть, що знаєте від нас про те,
Що він з родини Марціїв шляхетних,
Що перший Марцій був онуком Нуми,
Який тут по Гостілієві правив,
Що з того ж роду Квінт і Публій також,
Які водопроводи збудували,
Що Цензорін, народу оборонець,
Так само предком був його.

Сіціній Крім того,
Скажіть, що, хоч походження шляхетне
На консульство дає йому права,
Хоч ми його й надмірно вихваляли,
На нинішню негідну поведінку
І на його злостивості минулі
Ви зважили й збагнули, що для вас —
Закоренілий, лютий ворог він,
Тому ви забираєте назад
Своє квапливе рішення.

Брут Скажіть,
Що ви цього ніколи не зробили б,
Якби ми вас не змусили за нього
Віддати голоси. Збирайте натовп,
І разом всі — на Капітолій.

Всі Так!
Ми так і зробимо! Вже всі шкодують,
Що вибрали його.

Городяни виходять.

Брут

Нехай ідуть.

Вже краще цей маленький бунт, ніж потім
Чекати на повстання. Я гадаю,
Він гнівом вибухне, його натура
Не стерпить їхньої відмови. Треба
Зіграти на цьому.

Сіціній

Ідім на Капітолій.

Ми будем там скоріше, ніж плебеї.
Хай видається, що вони самі
Додумалися рішення змінити;
Ми підштовхнули їх, але частково
То ж їхня воля, а хіба не так?

Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Рим. Вулиця.

Звук сурми. Входять Коріолан, Мененій, Коміній, Тіт Лартій, сенатори, патриції.

Коріолан Що? Знов Авфідій голову підносить?

Лартій Так! Мусили ми з ним угоду вкласти
Примирливу.

Коріолан Це значить, вольски ждуть
Нагоди, щоб напасти?

Коміній Ні, навряд,
Ми виснажили їх і не побачим
За нашого життя, як їхні стяги
Замайорять.

Коріолан Авфідія ти бачив?

Лартій Приходив, мав свідоцтво охоронне;
Страшенно вольсків проклинав за те,
Що місто віддали. Він відступив
На Анціум.

Коріолан Він говорив про мене?

Лартій Звичайно.

Коріолан Що?

Лартій Що бились ви затято,
 Що він ненавидить твою особу
 Понад усе, що всі свої багатства,
 Не маючи надії на поновне
 Розбагатіння, дав би, щоб його
 Назвали переможцем над тобою.

Коріолан Тепер він в Анціумі?

Лартій Так.

Коріолан Я мрію
 Знайти його і стати на ненависть
 З ненавистю. Тебе вітаю вдома.

Входять Сіціній і Брут.

Дивись! Трибуни черні! Язики
 У спільній пащі. Я гиду ю ними!
 Патриціям вже їхнє владолубство
 Набридло вкрай!

Сіціній Стій, ані кроку!

Коріолан Що? Що?

Брут А те, що далі — прірва! Стій!

Коріолан Що за раптова зміна?

Мененій В чому справа?

Коміній Хіба його сьогодні не обрали
 За консула шляхетні й прості люди?

Брут Ні!

Коріолан Як? То дівтора голосувала?

1-й сенатор Трибуни, дайте нам дорогу. Він
 На площу йде!

Брут Там проти нього люттю
 Народ клекоче!

Сіціній Зупинись, інакше
 Почнеться заколот!

Коріолан Це ж ваше стадо?!
 От їхні голоси — дають і тут же
 Назад беруть. А що ж робили ви?
 Ви — їхні пащі, їхніми зубами

Не можете покерувати? Певно,
Ви їх підбурили!

Мененій Гей, заспокойтесь!

Коріолан Цей бунт задумано заздалегідь
Проти патриціїв. Якщо ви з ними
Погодитесь, пропала ваша влада,
Вони — володарі.

Брут Ні, це не бунт!
Народ кричить, що ти над ним глумився,
А як йому безплатно хліб давали,
Ганьбив дающих, злобно обзивав
Їх підлабузниками, хитрунами
І ворогами влади!

Коріолан Це ж відомо
Було давно!

Брут Не всім!

Коріолан Ти розп'ятякав!

Брут Хто? Я?

Коріолан На це ти здатний.

Брут Я принаймні
До консульства придатний більш за тебе.

Коріолан Так нащо обираєте мене
За консула? Клянусь, вже краще бути
Падлючим боягузом і трибуном!

Сіціній Народ обурений, бо забагато
Пихи в тобі. Як хочеш до мети
Дістатися, то ввічливо розпитуй,
Де шлях, що ти його згубив, інакше
Тобі не бути консулом, ні навіть
Трибуном!

Мененій Заспокоймось!

Коміній Хтось народ
Ошукує. Крутість та інтриги
Не личать римлянам. Та це безглуздя,
Щоб лжа загородила шлях заслугам
Коріолана.

Коріолан Ви про хліб згадали?
Те, що казав я, можу повторити!

Мененій Лиш не тепер!

1-й сенатор

Не в запалі такому!

Коріолан

Та ні, тепер! Мої шляхетні друзі,
Пробачте, я скажу, хай безпринципне
Смердюче стадо відає мене
Таким, як я насправді є. Не буду
Я лестити йому. Кажу я знову,
Що, потураючи йому, плекаєм
Бур'ян зухвальства, бунт проти сенату,
Що той бур'ян ми сіємо самі,
Готуєм ґрунт і доброго насіння
Підмішуем до злого — з жебраками
Ми ділимося владою.

Мененій

Вже досить!

1-й сенатор

Не треба далі!

Коріолан

Як? Чому не треба?

Кров проливаючи за батьківщину,
Я не боявсь! Кричатиму й тепер,
Допоки не згниють мої легені,
Проти чуми, що нас пожерти хоче,
А ми ждемо.

Брут

Ти про людей говориш,

Як бог, що кару шле, а не людина,
Що може бути скарана.

Сіціній

Народу

Твої думки потрібно передати.

Мененій

Навіщо? Він розгнівався. То — вибух
Роздратування й гніву.

Коріолан

Ні! Клянусь

Юпітером, я думав би так само,
Спокійним бувши.

Сіціній

Ці думки — трутизна!

Де сплоджені, там зоставаться мусять,
Щоб інших не затруювати.

Коріолан

Мусять?

Ви чуєте дрібненького дракона?

Коміній

Це суперечить праву!

Коріолан

Мусять! Чули?

О благородні, та необережні
Патриції, сенатори, шановні,
Та необачні, як це ви могли

Коли закон не те, що має бути,
А те, що є. В годину щасливішу
Потрібно те робити, що потрібно,—
І владу їхню стерти в пилюгу!

Брут Це явна зрада!

Сіціній І ще консул? Ні!

Брут Еділи! Гей!

Входять еділ.

Берить його!

Сіціній Негаймо

Йди клич народ!

Еділ виходить.

Я іменем народу
Оскаржую за зрадицтво тебе!
Скорись, ти арештований! Ти ворог
Народу! Кари вимагаю!

Коріолан Геть,

Паршивий щазе!

Патриції Стійте! Ми за нього

Ручаємось!

Коміній Геть руки, старче!

Коріолан Геть!

Бо витрясу твої кістки прогнилі
Із лахманів!

Сіціній Рятуйте, городяни!

Входять еділи з юрбою городян.

Мененій Ошам'ягайтеся!

Сіціній Ось той, хто хоче

Народну владу знищити, забрати
Права від вас!

Брут Берить його, еділи!

Городяни Кінчати з ним! Смерть, смерть йому!

2-й сенатор До зброї!

Всі оточують Коріолана, чути крики.

Всі Патриції!.. Трибуни!.. Городяни!..

Сіцинію!.. Коріолане!.. Бруте!..
Тримайте!.. Схаменіться!.. Заспокойтесь!

Мененій Я задихаюсь! Зупиніться! Стійте!
Трибуни, всі ви, й ти, Коріолане,
Опам'ятайтесь! Говори, ласкавий
Сіцинію!

Сіциній Ну, спокій, люди, спокій!

Городяни Послухаємо нашого трибуна!
Так, говори!

Сіциній Шановні городяни!
Ви вже на грані втрати всіх свобод,
Йх Марцій хоче відібрати! Марцій,
Якого ви за консула обрали!

Мененій Тьху! Ти не гасиш,— додаєш вогню!

1-й сенатор Ти хочеш місто обернути в прах!

Сіциній А місто що таке, як не народ?!

Городяни Так! Місто — це народ!

Брут Одноголосно
Обрали нас представниками люду!

Городяни То залишайтеся ними, будьте й далі!

Мененій Хай буде!

Коміній Так сплюндровується місто,
Рівняються з фундаментами кривлі,
Закопується все, що тільки видно,
В румовищах.

Сіциній Він заслужив на смерть!

Брут Або ми владу втратимо тепер,
Або відстоїмо. Ім'ям народу,
Що нас обрав у речники свої,
Ми виголошум беззастережно,
Що Марцій заслужив на смерть!

Сіциній Хапайте
Його! Відводьте на Тарпейську скелю
І скиньте вниз!

Брут Беріть його, еділи!

Городяни Здайсь, Марцію!

Мененій Послухайте мене!
Трибуни, дайте слово!

Еділи
Мененій

Тихо! Тихо!

(до Брута)

Будь тим, до кого ти подібний, — другом
Держави! Обміркуй холоднокровно
Ухвалу, в гніві прийняту.

Брут

Спокійність,

Що поміччю здається, небезпечна
В перебігу смертельної хвороби;
Беріть його! Ведіть на скелю!

Коріолан

(вихоплює меч)

Вмерти

Я хочу тут. Хто бачив, як я б'юся,
Підходьте, спрактикуйте на собі
Те, що на інших бачили.

Мененій

Трибуни,

Пождіть хвилину! Зброю заховай!

Брут

Беріть його!

Мененій

Рятуйте! Гей, рятуйте!

Хто благородний, молоді й старі,
На поміч Марцію!

Городяни

Бий, бий його!

В сутичці проганяють трибунів, городян та еділів.

Мененій

(до Коріолана)

Іди, сховайся вдома, йди негайно,
Інакше — все пропало!

2-й сенатор

Йди скоріше!

Коміній

Ні, залишайся! В нас не менше друзів,
Ніж ворогів.

Мененій

Невже до крові дійде?

1-й сенатор

Хай нас боги боронять! Я благаю:
Додому, друже, йди; ми все без тебе
Владнаємо.

Мененій

Це наша спільна рана,
Її зцілити сам ти не зумієш,
Іди додому.

Коміній

Ми з тобою підемо.

- Коріолан* Хай краще б варвари вони були —
Як, власне, й є, хоч вилуплені в Римі!
На римлян-бо не схожі ані крихти,
Хоч їх під Капітолієм зачато!
- Мененій* Іди! Дай втихомиритися гніву.
Час переміниться.
- Коріолан* На полі бою
Таких я вклав би сорок.
- Мененій* Я на себе
Узяв би двох, от хоч би тих трибунів.
- Коміній* Тепер народ нас кількістю поборе;
А мужність обертається в глупоту,
Коли стоїть собі під тим будинком,
Що валиться. Тікай же відсіля,
Іди, сховайся, доки не вернулась
Голота — лють її, як річка в повинь,
Ламає береги, яким раніше
Корилася.
- Мененій* Благаю, йди додому.
Я постараюсь розумом старим
Здобути тих, хто ще хоч трохи має
Ума. Як треба дірку залатати,
Береться латка будь-якої барви.
- Коміній* Ходім!
Коріолан, Коміній і деякі сенатори виходять.
- 1-й патрицій* Цей чоловік зламав свою кар'єру.
- Мененій* Його натура надто благородна;
Тризуб Нептуна бачачи й громи
Юпітера, не буде він хвалити
Богів. Його уста не зрадять серця,
Язик говорить те, що серце скаже,
І в гніві слово «смерть» він забуває.
Гамір за сценою.
- Робота буде!
- 2-й патрицій* Вже б лягали спати.
- Мененій* В землі чи в Тібрі! Що за люта мстивість!
Чому не міг він з ними трохи м'якше
Поводитись?
- Входять Брут і Сіціній з натовпом городян.

- Сіціній* Скажи, а де той гад,
Що місто обезлюднити жадає
І стати над всіма?
- Мененій* Трибуни чесні...
- Сіціній* Його потрібно вбити. Він законом
Понехтував, тому не має права
На суд; його передаємо в руки
Народові.
- 1-й городянин* Хай знає, що трибуни —
То голоси народу, ми ж — це руки.
- Городяни* Хай знає!
- Мененій* Слушайте! Півслова!
- Сіціній* Тихо!
- Мененій* Не треба нам різні, коли ми можем
Владнати все...
- Сіціній* Ти допоміг йому
Втекти!
- Мененій* Послухайте мене, я знаю
Прикмети консула найкращі й можу
Назвати вади...
- Сіціній* Консула? Якого?
- Мененій* Коріолана!
- Брут* Що? Він консул?
- Городяни* Де там!
- Мененій* Якби мені дозволили трибуни
І ви, шановні й добрі люди, слово
Сказати коротеньке, не на шкоду
Це буде, хоч відніме трошки часу.
- Сіціній* Кажі, та коротко. Постановили
Ми з ним покінчити. Гадюка! Зрадник!
Як виженем його — то небезпека,
Як тут залишим — певна смерть для нас!
Тому вже вирішено: він сьогодні
Вночі помре.
- Мененій* Боги, не допустіть,
Щоб славний Рим, чия шляхетна вдяка
Синам заслуженим стоїть у книзі!

Юпітера, пожер своїх дітей,
Немов звірина кровожерна.

Сіциній Він —
Хвороба, що її потрібно вбити.

Мененій Та ні, він — орган, слабкістю діткнутий;
Не відтинати — лікувати треба
Його! Чим заслужив на смерть цей воїн?
Тим, що понищив наших ворогів?
Пролив він крові більше за вітчизну,
Ніж має нині в жилах. Пам'ятайте:
Якщо ту кров, яка йому по битвах
Зосталась, проллете, — навіки пляма
Впаде на вас, і ті, хто це дозволить,
Ганьбою вкриються.

Сіциній Та це ж крутістьво!

Брут Неправда! Поки він любив вітчизну,
Вона його й хвалила.

Мененій Та хіба ж ми
За давні послуги ноги тієї,
Що вражена гангреною, не ціним?

Брут Не хочем більше слухати! Ідіть
До нього, й витягніть його із дому,
І вбийте, доки він свою заразу
По світу не розніс!

Мененій Іще півслова!
Коли цей гнів, що вас жене, як тигрів,
Обернеться в бездумний поспіх, буде
Запізно. Доведеться прив'язати
До п'ят важезні гирі. Склічте суд.
Інакше розбрат вибухне, й повсталі
Розгромлять Рим. Ви знаєте: є люди,
Що люблять Марція.

Брут Хай навіть так...

Сіциній Що ти говориш? Знаем дуже добре,
Який-то смак його покори. Бився
З еділами і виказав нам опір;
Чи це замало?

Мененій Ще зміркуйте, зважте,
Що він у війнах вихований змалку,
Що з того часу, як меча підносить,
Не може витончено говорити,

Зерно й полову сипле без розбору...
Дозвольте ж ви мені піти до нього
І привести його на суд. Він буде
Відповідати супокійно, кари
Не боячись найтяжчої.

1-й сенатор

Трибуни!

Це рішення гуманне. Інший шлях
Кривавим буде, і ніхто не знає,
Як скінчиться.

Сіціній

Мененію шляхетний,

Будь посланцем народу; люди, зброю
Складіть.

Брут

Але не йдіть додому.

Сіціній

Будем

На площі ждати. А якщо з тобою
Не прийде Марцій, знай: ми вчиним так,
Як на початку вирішили.

Мененій

Згода.

Я приведу його.
(До сенаторів)

Ходіть зі мною.

Повинен він прийти, бо може статись
Біда велика.

1-й сенатор

Ну, ходім до нього.

Виходять.

СЦЕНА 2

Дім Коріолана.

Входять Коріолан і патриції.

Коріолан

Нехай здеруть по вуха з мене шкіру,
Хай кіньми розірвуть, чи колесують,
Чи десять скель поставлять на Тарпейську
Скалу й мене звідтіл в безодню скинуть,
Я не зміню своєї думки. Буду
Таким, як був!

1-й патрицій

Ти чиниш благородно!

Коріолан

Дивуюся, що в матері підтримки
Я не знаходжу. Таж вона недавно
Їх називала дрантям, баранами,

Рабами, що дрімають на зібраннях,
Мовчать і прокидаються, як мову
Людина благородна заведе
Про мир чи про війну.

Входить Волумнія.

Про тебе мовлю.
Жадаєш ти, щоб сам себе я зрадив,
Хоч мала б вимагати, щоб собою
Лишався завжди.

Волумнія О мій сину, влада —
Немов костюм: спочатку одягнися,
А потім зношуй.

Коріолан Ну, про це вже досить!

Волумнія Таким, як є, ти міг би й далі бути,
Як менше б намагався бути собою;
Чинили б менший опір вороги,
Якби ти їм не відкривався доти,
Допоки влади не здобув.

Коріолан Та краще
Іх перевішати!

Волумнія Або спалити!

Входить Мененій із сенаторами.

Мененій Вернись до них, скажи, що надто різко
Ти говорив!

1-й сенатор Якщо цього не зробиш,
Рим надвоє розколеться й загине
В кривавому двобої. Інших ліків
Нема!

Волумнія Благаю, сину, покорись!
Я маю серце теж таке невірне,
Та розумом, як треба, я свій гнів
Гамую.

Мененій Добре говориш, мудра жінко!
Ідеться тут про зцілення держави;
Якби було інакше, я не дав би
Йому принижуватись перед стадом,
А на свої старечі кості панцер
Ще одягнув би

Коріолан Що зробити маю?!

Мененій Вернутись до трибунів.
Коріолан Ну, а далі?
Мененій Покаяться.
Коріолан Що? Перед богами
Я каятись не буду, а не те що
Перед голотою.

Волумнія Ти надто впертий,
Але бувають випадки в житті,
Коли шляхетним бути неможливо.
Казав же сам ти, що відвага й підступ —
То нерозлучна пара на війні.
Чому ж вони роз'єднуватись мусять,
Втрачати одне одного в час миру,
Скажи мені?!

Коріолан Мовчи!
Мененій Питання слушне!

Волумнія Якщо ти на війні для перемоги
До підступу вдаєшся, й дозволяє
Честь прикидатись чим завгодно в битві,
То чом же в мирний час не може честь
Дружити з хитрістю — мета ж єдина:
Перемогти!

Коріолан Чого ти хочеш, мамо?
Волумнія Щоб ти поговорив тепер з народом,
Але не так, як хочеться, як серце
Підказує тобі, а словом іншим,
Що твій язик його запам'ятає;
Воно — немов дитина незаконна
Для правди твого серця, та повір:
Немає в тім ганьби, щоб місто взяти
Ласкавими словами, а не кров'ю.
Я лицемірила б, якби на карту
Поставили життя мое чи друзів
Моїх, і це безчестям не вважаю.
Тебе ми просим — я, твоя дружина,
Твій син, патриції... А ти волієш
Насуплювати брови, ніж ласкаво
Всміхнутись дурням, щоб добути їхню
Любов і шану, без яких все наше
Йде пропадом!

Мененій

О благородна жінка!

(До Коріолана)

Ходім до них! Ти мовою м'якою
Урази вилікуєш і повернеш
Все втрачене.

Волумнія

Прошу, іди, мій сину,
І шапку простягни до них, коліном
Торкнись до каменя в низькім уклоні,
Бо дія красномовніша за слово,
Чутливіші за вуха очі дурнів.
Похитуй головою, ніби хочеш
Скарати горде серце, що зробилось
Покірливим і дотику легкого,
Як стиглий плід шовковиці, не зносить.
Скажи, що їхній воїн ти, що виріс
У битвах і не вмєш розмовляти
Спокійно й лагідно, як це належить
Слузі народному, що ти свій норів
Обмежиш рамками, слухняним будеш,
Якщо вони цього жадають.

Мененій

Рада

Чудова! Ти здобудеш їхні душі.
Вони, попрошені, все пробачають
Так легко, як злословлять без причини.

Волумнія

Іди! Я знаю, що для тебе легше
В огонь вступити, де сховався ворог,
Ніж говорити влєсливу підлоту
Йому у кабінеті... Йде Коміній.

Входить Коміній.

Коміній

Я з форуму. Ти мусиш рятуватись
Чи силою, чи втечею, чи словом
Спокійним.

Мененій

Тільки в лагідній промові
Спасіння наше. Та чи він зуміє
Свій дух узяти в шори?

Волумнія

Він це зробить.
Скажи, що так. І йди вже.

Коріолан

Що? Я маю

Простоволосим перед ними стати?
І язиком плюгавим чесне серце
Споганити? Гаразд, я це зроблю.

Якби про мене йшлося, я дав би тіло
Своє на порох розтовкти й за вітром
Розвіяти... Ходім! Ні, я не зможу
Зіграти роль, яку мені дали ви.

Коміній Ходи на форум, ми тобі підкажем.
Волумнія Ти говорив, що похвала моя
Тебе найкращим воїном зробила.
Йди і заслужи новою роллю
Мою хвалу.

Коріолан Що ж, мушу покоритись...
Прощай, моя невірлива натуро!
Душе повії, в мене увійди!
Хай голос мій, що на війні йшов поруч
Із барабанів звуками грізними,
Обернеться в пискляве белькотання
Старого євнуха чи няньки злої,
Що заколисує дитя! Хай усміх
Негідника мені обличчя скривить!
Хай прошака язик в моєму роті
Почне звиватись! Хай бронею вкриті
Мої коліна, що згинались тільки,
Коли сидів я на коні, зігнуться,
Як в жебрака... Я не зроблю цього!
Інакше перестану власну правду
І чесність поважати й розум свій
Ділами тіла власного привчу
До підлості без меж!

Волумнія Роби, як знаєш.
Тебе просити — це для мене більше
Принаження, аніж твоя покора
Перед голотою. Хай все загине!
Хай рідна мати гірко постраждає
Від гордощів, а не від хитрування.
Я смерті не боюсь. Роби, як знаєш.
Всмоктав ти з молоком моїм хоробрість,
А гордощі свої собі завдячує,
Ти сам здобув їх.

Коріолан Заспокойся, мамо!
Не докоряй. Піду, піду на площу,
Пошану їхню хитрістю здобуду,
Вернусь назад огорнутий любов'ю
Всіх римських крамарів. Поглянь, я йду вже.
Уклін дружині. Консулом вернуся —

Або навіки втрачу віру в підступ
І підлабузництво.

Волумнія

Роби, як знаєш.

(Виходить)

Коміній

Ходім. Трибуни ждуть. Тримайся. Душу
Озброюй терпеливістю. Вони
Готують звинувачення ще гірші,
Готовий будь.

Мененій

Будь лагідним, благаю!

Коріолан

Ходімо. Лагідність — пароль. Хай буде!
На їхні звинувачення брехливі
Я чесно відповім.

Мененій

Та тільки ж м'яко

І лагідно!

Коріолан

І лагідно — хай буде.

Виходять.

СЦЕНА 3

Форум.

Входять Сіціній і Брут.

Брут

Пункт перший — він хотів тираном стати;
Ти натискай на це, коли ж не вийде,
Малюй його як ворога народу;
Скажи, що здобич, взяту в анціатів,
Не роздано.

Входить еділ.

Ну, як? Іде?

Еділ

Вже йде він.

Брут

Хто з ним?

Еділ

Сенатори й старий Мененій —
Прихильники його.

Сіціній

Ти маєш список
Всіх виборців, які голосували
За нас?

Еділ

Так.

Сіціній

А чи всі вже триби римські
Представників прислали?

Еділ
Сіціній

Так.

Негайно

Веди народ сюди. Як я скажу:
«Хай буде так в ім'я закону й люду»,
І смерті вимагатиму, чи штрафу,
Чи там вигнання,— хай кричать зі мною,
Як смерть — то «смерть», вигнання — то
«вигнання»,

І хай наполягають, щоб судити
По справедливості.

Еділ

Я все скажу їм.

Брут

А вже коли вони почнуть кричати,
Хай не спиняються, допоки вирок
Не западе такий, як для загалу
Потрібно.

Еділ

Все я зрозумів.

Сіціній

Хай будуть
Несхитними й кмітливими, щоб наші
Всі натяки збагнули.

Брут

Йди!

Еділ виходить.

Відразу

Збуди в нім лють, він звик перемагати;
Роздратувавшись, дійде до нестями,
Все, що на серці, викладе, не спиниш
Тоді його нічим, а саме цього
Нам треба, щоб йому зламати карк.

Входять Коріолан, Мененій, Коміній, сенатори й патриції.

Сіціній

От він іде.

Мененій

Спокійніше, будь ласка.

Коріолан

Мов конюх буду, що образи терпить
За найбіднішу плату. О богове,
Рим бережить у мирі! Крісла суддів
Шляхетним людям дайте! Посадіть
Любов між нами! Хай хвалою миру
Заповнюються храми, й не війною —
Майдани й вулиці!

1-й сенатор

Аміль.

Мененій

Чудово!

Входить еділ з городянами.

Сіціній Підходьте ближче, люди!

Еділ Тихо! Тихо!

Трибунам слово!

Коріолан Ні, мене спочатку

Послухайте.

Сіціній
і Брут Ну, добре. Говори!

Коріолан Чи будуть висунуті проти мене
Тут всі оскарження? І чи, нарешті,
Тут вирішиться все?

Сіціній Я вимагаю,
Щоб ти сказав, чи визнаєш трибунів
Представниками римського народу
І чи готовий ти прийняти кару
За злочини, які тут нами будуть
Доведені?

Коріолан Готовий!

Мененій Городяни!
Ви чули? Він сказав: «Готовий!» Друзі,
Згадайте про його заслуги ратні,
Про рани ще не згоєні, яких
На ньому більше, ніж могил печальних
На цвинтарі.

Коріолан То я подряпавсь глodom.
То — сміх, не шрами.

Мененій Зважте, любі друзі,
Не як громадянин він розмовляє,
Зате воює як громадянин.
Його слова за злість ви не приймайте,
Говорить він, як воїн, і не має
Злоби до вас.

Коміній Ну, добре, добре, досить!

Коріолан А де причина, що, односторонньо
Обравши консулом, ви в ту ж годину
Мене принижуете відбиранням
Такої честі?!

Сіціній Ти відповідай!

Коріолан Питай. Відповідатиму.

Сіціній

Тебе

Перед людьми оскаржуємо в тому,
Що замишляв ти в Римі захопити
Всю владу, потоптати всі закони
І всі права народу, отже, ти —
Зрадник народу!

Коріолан

Як ти кажеш? Зрадник?

Мененій

Спокійніше, ти ж обіцяв!

Коріолан

Хай пекло

Поглине вас і ваш народ, трибуни-
Наклепники! Отак мене назвати!
Якби в твоїх очах було сто тисяч
Смертей, а в язиці брехливим стільки ж,
Якби в руках твоїх були мільйони
Смертей, «ти брешеш» я тобі сказав би
Тим голосом, яким творю молитву
Богам своїм.

Сіціній

Ви чуєте?

Городяни

На скелю!

На скелю!

Сіціній

Тихо! Вже нема потреби

Оскарження нові тут висувати,
Ви бачили і чули. Чи не досить?
Він бив еділів, лаяв нас і збройно
Ставав проти закону. Він зневажив
Тих, що своєю владою повинні
Його судити. Смерть він заслужив
Собі такими злочинами. Смерть!

Брут

Але, зважаючи на те, що він
Заслуги має бойові...

Коріолан

Навіщо

Базікаєш про битви?

Брут

Говорю

Про те, що знаю!

Коріолан

Ти?

Мененій

Коріолане,

Що матері ти обіцяв, згадай же.

Коміній

Згадай, будь ласка...

Коріолан

Я не пам'ятаю!

Хай оголосять смерть мені, хай шкіру
Здеруть із мене, хай мені присудять
Вигнання, хай замкнуть мене в темницю
На смертний голод, все одно не буду
Благати милосердя в них! Свої
Сміливості я не продам за блага,
Які вони дадуть, хай задля цього
Сказати мав би я лише «добридень!».

Сіціній За те, що він ненавидів народ
І засобів шукав, щоб відібрати
Свободу в городян, а нині руку
Підняв на суддів, на права трибунів,
Що іменем народу справедливість
Повинні берегти, ми виганяєм
Його із міста і під страхом смерті
Забороняємо йому вступати
В ворота Рима будь-коли. Це — вирок.
Хай буде так в ім'я закону й люду!

Городяни Він — вигнаний! Хай буде!

Коміній Ні, стривайте,
Послухайте, приятелі...

Сіціній Нема що
Вже слухати. Його вже засудили.
І вирок оголошено.

Коміній Дозвольте :
Мені, мені... Я — консул ваш колишній.
Я можу показати шрами. Їх
Мені лишили вороги. Я вище
Ціную благо нашої вітчизни,
Ніж власне існування, честь дружини,
Її утроби й власних чресел плідність.
Тому сказав би я...

Сіціній Ми все те знаєм,
Що ти сказав би.

Брут Що тут говорити?
Як ворог батьківщини і народу,
Він — вигнаний.

Городяни Хай буде так! Хай буде!

Коріолан О зграє псів, ненавиджу твій подих,
Як смороди багна, й твою любов
Ціную, як незакопаного трупа!

Не ви — мене, а я вас проганяю!
Лишайтесь без свого оборонця,
Тремтїть від кожної жакної чутки,
Хай пір'я на шоломах ворогів
На вас перестрах смертний навиває!
І владу бережить, що на вигнання
Захисників засуджує своїх,
Допоки ваша дурість тут єдина
Не лишиться й не перетворить вас
В рабів якогось племені чужого,
Що Рим без бою візьме. Рідне місто
Через нікчемність вашу зневажаю.
Стаю до нього спиною. Існує
Світ ще й за межами його!

Коріолан, Коміній, Мененій, сенатори й патриції виходять.

Еділ

Пішов!

Пішов народу ворог!

Городяни

Він пішов!

Він — вигнаний. Пішов! Атю! Атю!

Всі кричать, підкидають угору шапки.

Сіціній

Йдїть до ворїт за ним! Кричїть і цькуйте,
Женїть його отак, як він плебеїв
Цькував і гнав. Він заслужив цю кару.
Хай стража проведе нас через місто!

Городяни

Ходїм! Ходїм! Подивимось, як він
З ворїт виходить. Хай боги ласкаві
Трибунів наших бережуть. Ходїм!
Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Рим. Біля ворїт міста.

Входять Коріолан, Волумнія, Віргілія, Мененій, Коміній та молоді римські патриції.

Коріолан Не плачте! Швидко попрощайтесь! Гїдра
Стоглава з дому виганяє. Мамо,

Не стати жертвою якогось лиха
Нежданого!

Коріолан

О небо!

Коміній

Я з тобою

Ітиму хай і місяць, поки разом
Не знайдемо тобі притулку. Треба,
Щоб був зв'язок у нас. Якщо колись
Повернення твое можливим стане,—
Щоб ми могли тебе знайти й нагоди
Не втратити.

Коріолан

Ні, прощай, мій друже!

Ти втомлений походами і, мабуть,
Вже застарий, щоб вирушати в мандри
Зі мною. Проведи лиш за ворота.
Ходім, дружино, мамо, проведіть
Мене цих кілька кроків, попрощайтесь
І посміхніться, ну, ходім, ходімо.
Про мене ви почувете, але
Ніхто не скаже, що змінився Марцій,
Що іншим став!

Мененій

Не чув я ще ніколи

Слів благородніших. Ходім. Не плачмо.
Якби я міг з десяток років зняти
З плечей своїх, клянусь богами, був би
З тобою невідступно.

Коріолан

Идім. Дай руку!

Виходять.

СЦЕНА 2

Там же. Вулиця недалеко від воріт.

Входять Сіціній і Брут з еділом.

Сіціній

Скажи, нехай розходяться! Вся знать
Розлючена. Пішов — цього нам досить.
Додому — всі.

Брут

Ми показали владу,
Тепер ми видаватися повинні
Скромнішими.

Сіціній

Скажи: «Ідіть додому,

Найбільший ворог ваш пішов, і силу
Ви давно маєте».

Брут Хай розійдуться!

Еділ виходить.

От мати йде його.

Входять Волумнія, Віргілія і Мененій.

Сіціній Не зачіпаймо.

Брут Чому?

Сіціній Говорять, що вона скажена.

'Брут Вже нас побачили. Ідімо просто.

Волумнія Яка чудова зустріч! Хай чумою
Вам за любов боги заплатять.

Мененій Тихше! Тихше!

Тихше! Заспокойсь!

Волумнія Якби не сльози,
Почули б ви... та вам ще доведеться
Почути й так...
(До Брута)

А ти куди?

Віргілія

(до Сіцінія)

Зостанься!

Якби я мала силу так сказати
Своєму мужеві.

Сіціній Ти що, мужчина?

Волумнія Хіба це соромно? Прокинься, дурню!
Мій батько був мужчиною, а ти,
Поріддя лисяче, прогнав із Рима
Того, хто ворогам його завдав
Ударів більше, ніж ти слів промовив
За все життя!

Сіціній О небеса!

Волумнія Так, більше
Ударів благородних він сподівав,
Ніж ти сказав розумних слів!
Іди, бо я скажу... Ні, залишайся.
Хотіла б я, щоб син мій із мечем

Добрямим у руці твоє поріддя
В пісках Аравії зустрів!

Сіціній Що далі?

Віргілія А далі що? Кінець твоїм нащадкам
Поклав би він.

Волумнія І байстрюкам. О, скільки
Він ран тяжких дістав за Рим!

Мененій Ну, годі!
Не плач!

Сіціній Було б чудово, щоб державі
Твій син служив і далі, не порвавши
Вузла заслуг, який на полі бою
Він зав'язав.

Брут Було б чудово!

Волумнія Звірі!

Ви напоумили юрбу нікчемну,
Що тямить у його заслугах стільки ж,
Як я в небесних вічних таємницях,
Для ока людського закритих.

Брут Нумо,
Ходім!

Волумнія І я благаю, йдіть. Розправу
Вчинили ви хоробру! На прощання
Послухайте: наскільки Капітолій
За найбільш хату в Римі вищий,
Настільки й син мій, муж цієї жінки,
За всіх вас вищий.

Брут Ну, гаразд. Бувайте.

Сіціній Атож. Ходім. Навіщо дозволяти,
Щоб нас ганьбила божевільна?

Трибуни виходять.

Волумнія Натє,
Візьміть мою молитву, я хотіла б,
Щоб з нинішнього дня боги нічого
Не діяли, лиш сповнювали ревно
Мої прокляття! Ох, якби ж то нам
Стрічати їх щодня, щоб зняти з серця
Тяжкий тягар!

Мененій Ти добре їм сказала...
Ходить до мене на вечерю.

Волумнія І жа
Моя — то гнів. Я буду їсти вдома
І, наїдаючись безперестанку,
Помру від голоду. Ходім.
(До *Віргілії*)

Покинь же
Скімління тихе, лементуй, як я,
Будь, як Юнона в гніві! Йдім!

Мененій Біда! Біда!

Виходять.

СЦЕНА 3

Дорога між Римом і Анціумом.

Виходять назустріч один одному римлянин і вольськ.

Римлянин Я тебе добре знаю, а ти знаєш мене. Здається,
твое ім'я Адріан?

Вольськ Саме так. Правду кажучи, я забув, як тебе
звати.

Римлянин Я римлянин, але служу, як і ти, ворогам Риму.
Пізнаєш мене?

Вольськ Ніканор? Ні?

Римлянин Авжеж!

Вольськ Як ми бачилися востаннє, ти мав довшу бороду,
але тебе можна впізнати по голосу. Що чути в Римі? Я маю
завдання від сенату вольськів тебе розшукати. Добре, що ти мені
скоротив дорогу на цілий день.

Римлянин У Римі був заколот, народ виступив проти се-
наторів і патриціїв.

Вольськ Був? Значить, уже закінчився? Оце-то несподі-
ванка для нашого уряду! Він готується до війни й має намір на-
пасти на Рим, коли там розгориться повстання.

Римлянин Пожежа гасне, але найменший подмук вітру
може її знову підняти. Патриції так близько до серця взяли ви-
гнання благородного Коріюлана, що ладні відібрати всю владу

в народу і назавжди скасувати посаду трибунів. Кажу тобі, вогонь тліє і от-от може вибухнути з новою силою.

Вольск Коріолана вигнали?

Римлянин Вигнали.

Вольск Тебе добре приймуть з такою новиною, Ніканоре.

Римлянин Пора для вашого виступу настала. Кажуть, чужу дружину найлегше спокусити тоді, коли вона в сварці з чоловіком. Благородний Тулл Авфідій може показати себе в цій війні, коли його великий противник Коріолан не потрібний Римові.

Вольск Тут вибору нема! Але ж пощастило мені, що я випадково зустрівся з тобою! Я виконав завдання й можу повертатися в твоєму товаристві додому.

Римлянин По дорозі, ще до вечері, я розкажу тобі дивні речі, які відбуваються в Римі й обертаються на добро для його ворогів. Так, значить, ваша армія готова?

Вольск Та ще й яка! Центуріони й воїни вже всі на своїх місцях, можуть вийти на поле за годину.

Римлянин Я радий почути про їхню готовність. Мабуть, саме я буду тією людиною, що дасть сигнал до походу. Я радий, що ми зустрілися і що ти йдеш зі мною.

Вольск Ти перебрав мою роль на себе, та я маю більше причин для радості від зустрічі з тобою.

Римлянин Ну що ж, ходімо.

Виходять.

СЦЕНА 4

Анціум. Перед будинком Авфідія.

Входить Коріолан у подертому одязі, обличчя закриті.

Коріолан О місто Анціум! То я наповнив Тебе риданнями вдовиць! Багато Господарів цих жител від мого Меча сконало. Хто я — не впізнай, Бо заплюють мене жінки, а діти Закидають камінням, і безславно Я вмру.

Входить городянин.

Городянин Хай бережуть тебе боже!
Тебе також!

Коріолан Будь ласка, покажи,
Де тут живе прославлений Авфідій?
Чи в Анціумі він тепер?

Городянин Він дома,
Сьогодні в нього учта для сенату
И патриціїв.

Коріолан А де його будинок?

Городянин Ти перед ним стоїш.

Коріолан Прошай, спасибі!

Городянин виходить.

Який мінливий світ! Найближчих друзів,
Котрі, здається, мали спільне серце,
Ділили працю, їжу та розваги,
Побратані були, немов близнята,—
У ворогів запеклих обертає
Безглузда сварка; вічні ж вороги,
Катовані невзаємною люттю,
Стають із волі випадку дрібного,
Що виїденого яйця не вартий,
Товаришами. Отаке й зі мною.
Ненавиджу те місто, де вродився,
А місто ворога люблю. До нього,
До ворога свого, зайду. Якщо він
Уб'є мене, то вчинить справедливо;
Як вислухає, то служити буду
Його державі.
(*Виходить*)

СЦЕНА 5

Анціум. Будинок Авфідія.

Грає музика. Входить 1-й слуга.

1-й слуга Вина! Вина! Вина! Де служники? Мабуть, наші
хлопці поснули!
(*Виходить*)

Входить 2-й слуга.

- 2-й слуга* Де Котус? Господар кличе його. Котусе!
(*Виходить*)
Входить Коріолан.
- Коріолан* Багатий дім! Бенкет! Мене, одначе,
Не кликали сюди в гостину.
Входить 1-й слуга.
- 1-й слуга* Ти хто такий? Що ти робиш тут? Звідки ти?
Нічого тобі тут робити, гайда за двері!
(*Виходить*)
- Коріолан* Коріоланом будучи, вітання
Я кращого не заслужив.
Входить 2-й слуга.
- 2-й слуга* Ти звідки взявся? Де очі в сторожа, що він сюди пускає таких злидарів? Ану, забирайся звідси!
- Коріолан* Відчепися, йди геть!
- 2-й слуга* Геть? Сам іди геть!
- Коріолан* Ти мені набрид!
- 2-й слуга* Ти ба, такий сміливий? Я з тобою ще не так побалакаю!
Входить 3-й слуга. Він зустрічається з 1-м.
- 3-й слуга* Що це за чоловік?
- 1-й слуга* Якийсь дивак. Я такого ще ніколи не бачив. Не можу вигнати його. Піди поклич господаря.
- 3-й слуга* Що ти тут робиш, друже? Краще б ти пішов собі додому.
- Коріолан* Дозвольте тут постояти, повірте,
Я ваше вогнище не оскверню...
- 3-й слуга* Хто ти такий?
- Коріолан* Патрицій.
- 3-й слуга* Як на патриція, занадто бідний.
- Коріолан* Це правда.
- 3-й слуга* Прошу тебе, благородний злидарю, знайти собі інше пристанище, тут немає місця для тебе. Прошу тебе, йди собі звідси! Йди!
- Коріолан* Виконуй, що тобі належить, хлопче,
Вилизуй гарілки й жирій.
(*Відштовхує слугу від себе*)

3-й слуга Що, ти не йдеш? Піди й скажи господареві, якого він гостя незвичайного має!

2-й слуга Я йду.
(*Виходить*)

3-й слуга Де ти живеш?

Коріолан Під небесами.

3-й слуга Під небесами?

Коріолан Так.

3-й слуга А де це?

Коріолан У місті яструбів і круків.

3-й слуга У місті яструбів і круків? Що за осел! Значить, ти живеш і разом з гавами?

Коріолан Ні, я господареві твоєму не служу.

3-й слуга Що? Ти вплутуєш сюди господаря?

Коріолан Це благородніше, ніж господиню Сюди приплутувати. Забагато Базікаєш! Іди прислужуй, геть!
(*Б'є й проганяє його*)

Входить Авфідій з 2-м слугою.

Авфідій Де цей обшарпанець?

2-й слуга Ось він. Я набив би його, як собаку, але не хотів тривожити гостей.

Слуги відходять убік.

Авфідій Ти звідкіля прийшов? Чого ти хочеш?
Ім'я! Чого мовчиш? Скажи своє наймення!

Коріолан
(*відкриває обличчя*)
Якщо очам своїм не віриш, Тулле,
Не впізнаєш, побачивши мене,
То мушу я назватись.

Авфідій Говори
Своє ім'я.

Коріолан Воно для вуха вольсків
Немузикальне.

Авфідій Говори ім'я!
Твій вид похмурий вказує, що ти

Командувати звик: вітрила рвані,
Та корабель міцний. Кажі ім'я.

Коріолан Готуйся спохмурніти. Ще мене
Не впізнаєш?

Авфідій Кажі своє ім'я!

Коріолан Мое ім'я — Кай Марцій! І самому
Тобі, і вольскам я завдав чимало
Нешастя і горя, і за те назвали
Мене Коріоланом. Вірну службу,
Походи, кров, пролиту за невдячну
Мою вітчизну, прізвиськом оцим
Відзначено — це згадка й добрий свідок
Ненависті, що ти її повинен
До мене відчувати. Залишилось
Мені лише ім'я; злоба народу
Пожерла все, а римська боязлива
Знаць зрадила мене; патриціанство
Дозволило, щоб голоси плебеїв
Мене прогнали з Риму. Чорна скрута
Мене до тебе привела; не думай,
Що смерті я боюся, що прийшов
З надією життя порятувати,—
Якби страхався смерті, я тікав би
Від тебе, не до тебе. Я прийшов
З ненавистю, з жагою відомстити
Всім, хто мене прогнав! Як маєш в серці
Бажання помсти за свою вітчизну,
То скористайсь пониженням моїм!
Зроби, щоб ця жага відомсти стала
Тобі в пригоді,— буду битись проти
Заструпленої рідної країни
З ненавистю всіх духів зла підземних!
Та, як моєї служби не захочеш,
Якщо ти грою з долею втомився,
Тоді і я, натовлений життям,
Твоїй ненависті підставлю горло.
Як ти мене не вб'єш, то будеш дурнем;
Я все життя ненавидів тебе,
Я наточив з грудей твого краю
Барила крові. Жити я не можу;
Мое життя повинне обернутись
Або в твоє поганьблення, або
В твого слугу.

Кожніське слово з мого серця корінь
Ненависті старої вириває;
Якби мені сказав Юпітер з неба:
«Ще правда!» — я йому не йняв би віри;
Тобі ж, найблагородніший герою,
Я вірю. Ти прийшов. Дай пригорнути
Твое могутнє тіло, що об нього
Сто раз мій спис ламався, аж тріски
У місяць били. Ось я обіймаю
Мого меча ковадло — й завжди буду
Змагатися завзято й благородно
З тобою лиш в любові, як раніше
Я повставав від гордощів таємних
Проти твоєї мужності. Ти знай,
Колись я дівчину кохав — ніколи
Ніхто ще на землі так не кохав;
Так ось, мій благородний чоловіче,
Від радості танцює серце в мене
Сьогодні щасливіше, ніж тоді,
Коли поріг мого дому вперше
Переступила наречена!.. Марсел!
Тримаєм військо ми напоготові;
І знову мав я намір відрубати
Твій меч з твоєю сильною рукою
Або свою згубити руку. Ти
В дванадцяти кривавих поєдинках
Перемагав мене. О, як я мріяв
Про зустрічі нові з тобою! Снилось
Мені не раз, як падаєм на землю,
Як один одному стискаєм горло;
Ах, я пробуджувався напівмертвий,
Але — один. О Марцію, мій друже,
Якби не мали інших ми причин
Повстати проти Риму, крім одної:
Що звідтіля тебе прогнали, — я
Й тоді зібрав би всіх чоловіків,
Від підлітка й до діда, й затопив би
Нутро невдячного твого міста,
Як повинню, війною. Ну, заходь же,
Подай сенаторам шановним руку;
Вони якраз прощаються зі мною,
Бо я збирався йти, хоч не на Рим,
Але на ваші терени.

Коріолан

Боги!

До мене милостиві ви!

Авфідій

Ти будь

Отут господарем. Якщо захочеш
Помститися, бери хоч половину
Моєї армії й вирішуй сам,
Куди вести її; ти краще знаєш,
Де слабина, де міць твого краю;
Чи стукатимеш у ворота Рима,
Чи налетити зненацька на далекі
Провінції, щоб налякати їх,
А потім знищити. Але заходь,
Дозволь тебе представити спочатку
Тим, хто затвердить задуми твої.
Тисячохратно я тебе вітаю!
Моя теперішня до тебе приязнь
Сильніша за колишню ворожнечу
Ненависну. Дай руку! Ну, заходьмо.

Коріолан та Авфідій виходять. Слуги підступають уперед.

1-й слуга Дивовижна переміна!

2-й слуга Я хотів його вдарити дрючком, але щось мені
казало — його одяг бреше.

1-й слуга Ну й ручиська в нього! Він крутонув мене дво-
ма пальцями, як дзигу!

2-й слуга А я зразу помітив з його вигляду, що тут щось
не те. В нього таке обличчя, ну, я навіть не знаю, як його назвати!

1-й слуга То правда... А бодай тобі, якщо я не відразу
зрозумів, що він — людина незвичайна.

2-й слуга Присягаюсь, такого воїна я ще не бачив.

1-й слуга І я. Але ти знаєш більшого воїна, ніж він.

2-й слуга Кого? Нашого господаря?

1-й слуга Не будемо називати імена.

2-й слуга Наш господар вартий таких шістьох.

1-й слуга Не зовсім так, але наш господар — великий воїн.

2-й слуга Бачиш, важко вирішити, хто з них перший.
В обороні міста наш господар незрівнянний.

1-й слуга В наступі — так само.

Входить 3-й слуга.

3-й слуга Ну, раби, я вам розкажу новини, такі новини, що ви вмерете, ледацюги!

1-й

і 2-й слуги Що таке! Говори!

3-й слуга Не хотів би я бути римлянином! Краще бути засудженим до смерті!

1-й

і 2-й слуги Що таке? Чому? Чому?

3-й слуга Тому, що з нами тепер той, хто завжди бив нашого полководця, Кай Марцій!

1-й слуга Що це ти плетеш — «бив нашого полководця»?

3-й слуга Ну, бив не бив, але він йому рівня.

2-й слуга Ет, облиште, ми тут усі свої. Марцій завжди був надто твердим горішком для нашого володаря. Я чув, як наш господар сам про це говорив.

1-й слуга Правду кажучи, Марцій був надто твердим для нього під Коріолами, він бив і товк нашого, як відбивну.

2-й слуга Якби він був людожером, то міг би підсмажити і з'їсти його.

1-й слуга А які ще новини?

3-й слуга Ну, його так ушановують, ніби він син і спадкоємець самого Марса. Його посадили на чільне місце, сенатори інакше не звертаються до нього, як стоячи й без шапки. Наш господар сам пригощає Марція, мов коханку, гладить його руку, доторкається до нього, як до святині, слухає його з виряченими очима... Але найголовніша новина — що з нашого полководця лишилась тільки половина того, що було вчора! Другою половиною на просьби й наполягання всього столу став Марцій. Він каже, що піде й накрутить вуха сторожеві на римських воротах. Що він викосить перед собою все дочиста й залишить саме стернище!

2-й слуга І він може це зробити краще за будь-кого!

3-й слуга Може зробити? Він це зробить! У нього стільки ж друзів, скільки й ворогів, але друзі не можуть показати своєї дружби, доки він в неласці.

1-й слуга В неласці? Тобто як?

3-й слуга Як тільки вони побачать, що він, повен сили, знову задер гребінь свого шолома, то вибіжать із нір, мов кролі після дощу, і залюбни приєднуються до нього.

1-й слуга А коли це буде?

3-й слуга Завтра! Сьогодні! Зараз! Ти вчуеш, як ба-
рабани вдарять іще цього вечора — і почнетесь ніби друга части-
на бенкету; вони не встигнуть навіть витерти губи.

2-й слуга Значить, знову повеселимося! Бо від миру мало
добра, тільки залізо іржавіє, стає більше кравців і плодяться вір-
шомазі!

1-й слуга І я більше люблю війну. Вона краща за мир, як
день кращий за ніч. В часи війни живеш весело, сторожко, три-
вовжно, відчуваєш якийсь рух. А мирне життя — якесь мляве, сон-
не, розум притуплений, глухий, пустий, і байстрят за часів миру
народжується більше, ніж гине чоловіків на війні.

2-й слуга Це так. І хоч на війні гвалтують жінок, зате
за мирних часів більше рогносців, ніж за воєнних, це вже точно.

1-й слуга Авжеж, і тому люди ненавидять одне одного.

3-й слуга А причина така: в мирний час вони не так по-
ґрібні одне одному. Війна мені до смаку. От побачите, римляни
анітрохи не кращі за вольсків. Ого! Вже встають із-за столів!

1-й

і 2-й слуги Гайда! Ходімо!..

Виходять.

СЦЕНА 6

Рим. Площа.

Входять Сіціній і Брут.

Сіціній Нема від нього звісток, і не варто
Боятися його; в нас мир панує;
Ті, що раніше бунтувались, нині
Працюють. Лиш прихильники його
Розгнівані, бо все на світі добре,
А їм хотілось би, — хоч це й для них
Було б жахливо, — щоб різня кипіла
По вулицях, а не співали наші
Ремісники в майстернях, мирним ділом
Клопочучись.

Входить Мененій.

Брут

Ми вчасно зайняли
Тверду позицію. Хто йде? Мененій?

Сіциній Так, він. Зробився ввічливим недавно.
Привіт!

Мененій Вітаю вас!

Сіциній Ну що, не плаче
Ніхто за тим твоїм Коріоланом,
Крім прихвоснів його. Стоїть держава
На зло йому.

Мененій Це добре, та ще краще
Було б, якби він до нових обставин
Пристосувався.

Сіциній Де він, ти не знаєш?

Мененій Не знаю. Мати і жона від нього
Вістей не мають жодних.
Входять декілька городян.

Городяни Хай боги
Вас бережуть обох!

Сіциній А, добрий вечір,
Сусіди!

Брут Всім вам добрий вечір, люди!

1-й городянин Ми всі, і наші діти, і дружини
Молитися повинні на колінах
За вас!

Сіциній Живіть і процвітайте!

Брут Люди,
Сусіди, от якби Коріолан
Вас так любив, як ми!

Городяни Хай вами завжди
Піклуються боги!

Сіциній
і Брут Хай вам щастить!
Городяни виходять.

Сіциній Часи настали кращі, ніж тоді,
Коли ці хлопці бігали по місту,
До бунту закликаючи!

Брут Кай Марцій
Був добрий войовник, але зухвалий,
Наповнений пихою й самолюбством
Небаченим.

- Сіциній* Єдиновладдя прагнув,
Лише для себе трону, без ніяких
Помічників.
- Мененій* Я думаю інакше.
- Сіциній* Якби ж то він у консули пробився,
Відчули б ми те все на власній шкурі,
Наплакалися б.
- Брут* Та боги до цього
Не допустили. Рим стоїть на місці
Без нього.
Входить еділ.
- Еділ* Найдостойніші трибуни!
Там раб якийсь, ув'язнений вже нами,
Розказує, що в римські володіння
Ввійшли дві армії окремі вольські
І все руйнують на своїй дорозі
З ненавистю страшною.
- Мененій* Це Авфідій!
Почув, що Марція нема вже в Римі,
І роги висунув, слимак! Допоки
Коріолан був з нами, він ховався
У черепащі.
- Сіциній* Досить! Без кінця
Про Марція говориш!
- Брут* Відшмагати
Звели рознощика чуток брехливих;
Не може бути, щоб напали вольски,
Щоб мирний договір зламали.
- Мененій* Що?
Не може бути? А було вже тричі
За пам'яті моєї. Не карати,
А розпитати спершу треба хлопця,
Де він почув про напад, бо інакше
Скараєте того, хто правду мовить,
Хто хоче попередити, завчасно
Остерегти.
- Сіциній* Цього не може бути!
Не говори про це!
- Брут* Це неможливо!
Входить гонець.

Гонець Патриції в неспокої. Сенат
Збирається. З'явилися новини,
Що настрашили всіх.

Сіціній Це все той раб!
Нехай його прилюдно відшмагають
За розпускання брехень.

Гонець Добре, добре,
Але ж підтвердилися всі новини,
Які приніс той раб, і ще страшніші
Одержано!

Сіціній Страшніші? Що це значить?

Гонець Чи правда, я не знаю, та говорять,
Що Марцій із Авфідієм з'єднався,
Що він веде на Рим великі сили
І мститися на римлянах жадає,
Вбивати всіх підрад.

Сіціній О, це він може!

Брут То вигадка, щоб люд перелякати
І повернути Марція додому.

Сіціній Придумано чудово! От так штука!

Мененій Ні, це неправда. Марцій і Авфідій
Не можуть поєднатися ніколи,
Це ж протилежності непримиренні.
Входить 2-й гонець.

2-й гонець Я присланий за вами із сенату.
Велике військо, що його провадить
З Авфідієм Кориолан Кай Марцій,
На наші землі вдерлося й руйнує,
Грабує, спалює, плундрує все,
На що натрапити!

Входить Коміній.

Коміній Ну, поздоровляю!

Мененій Що нового, скажи!

Коміній Ви домоглися,
Що ваших дочок і жінок згвалтують,
Над головами вашими свинцеві
Дахи розплавляться...

Мененій Які ж новини?

Коміній А ваші храми до основ згорять,
А всі права, обстоювані вами,
Помістяться у дірочці маленькій
Від бублика.

Мененій Он як!
(До трибунів)

Ви натворили
Біди! Якщо до вольсків приєднався
Кай Марцій...

Коміній Що? Він — їхнє божество,
Він їх веде, як бог, що надприродні
Таланти має! Йдуть вони за ним
На наших виродків з таким завзяттям,
Як хлопчаки, що гоняться по луках
За мотиллями, чи як той м'ясник,
Що мухи б'є.

Мененій Накоїли ви лиха!
Ви й той народ у фартухах, якому
Ви за пахолків, ті ремісники,
Що часником смердять!

Коміній На лоб'я ваше
Він Римом трусоне!

Мененій Як Геркулес,
Що з дерева плоди стрясав достиглі;
Ну, й наробили ви біди!

Брут Це правда?

Коміній Це правда! Будеш ти скоріше трупом,
Ніж доведеш мені, що це не так!
Провінції збунтовані й здаються
Із радістю йому; беруть на сміх
Того, хто чинить опір, за дурну
Відвагу й смерть. У ньому бачать бога
Його і ваші вороги!

Мененій І всі ми
Загинемо, як нас не пошкодує
Цей благородний муж!

Коміній А хто попросить
У нього співчуття? Трибуни? Сором
Ім не дозволить. А народ не більше
На милосердя в нього заслужив,
Ніж вовк у пастуха. Коли попросять

Найближчі друзі: «Зжалься ти над Римом!»,
То завдадуть йому образу глибшу,
Ніж ті, кого ненавидить він люто,
Бо ж видадуться ворогами.

Мененій

Правда!

Якби він підпалити захотів
Будинок мій, багати я не зміг би,
Щоб він пошкодував мене. Прекрасну
Ви змайстрували пастку зі своїми
Ремісниками.

Коміній

Рим тремтить від жаху!

Ви завинили, ви!

*Сіціній
і Брут*

А ми при чому?

Не ми, а ви! Патриції зрадливі,
Ви піддалися юрбі і, мов звірота,
Його зі свистом вигнали!

Коміній

Боюся,

Що він повернеться на той же посвист!
Авфідій в армії вже друге місце
Займає — і виконує накази
Коріолана, мов підлеглий. Наша
Вся хитрість, оборона й сила — відчай!
Це все, що Римові зосталось!

Входить гурт городян.

Мененій

Ваша

Юрба надходить. Значить, об'єднались
Авфідій з Марцієм?! Це ви вчинили,
Це ви накликали біду жахливу,
Світ отруїли, як шапки смердючі,
Засалені угору підкидали,
Коріолана женучи. Та він
Вертається, і кожен волосочок
На головах воїтелів його
Для вас обернеться в канчук! Зітне він
Голів дурних не менше, ніж тих шапок
Підкинутих було, заплатить щедро
За ваші голоси. Отож, як спалить
Нас на вугілля всіх, ми заслужили
Такої смерті!

Городяни

Новина жахлива!

1-й городянин Ну, щодо мене, то, коли сказав,
Щоб вигнати його, додав я потім:
«Шкода такого мужа!»

2-й городянин Я так само!

3-й городянин І я. Правду кажучи, так ми всі говорили. Ми хотіли якнайкраще зробити, а тому погодились на його вигнання, але в душі були проти.

Коміній Ви гарно голосуєте!

Мененій Ви Риму
Чудово прислужились голосами
І криками! Ти йдеш на Капітолій?

Коміній А що ж лишається робити? Йдімо.
Обидва виходять.

Сіціній Додому йдіть, панове, й не журіться.
Ім хочеться, щоб то було все правда,
Для вигляду тремтять, а ви, одначе,
Спокійні будьте, йдіть собі додому!

1-й городянин Хай боги змилюються над нами! Ходімо,
люди добрі, ходім додому. Я завжди говорив, що ми зробили помилку, вигнавши його.

2-й городянин Ми всі так говорили. Але ходім додому.
Городяни виходять.

Брут Мені не до вподоби ці новини.

Сіціній Мені також!

Брут Ходім на Капітолій,
Свого майна я половину дав би,
Щоб це була неправда.

Сіціній Що ж, ходім.

Виходять.

СЦЕНА 7

Табір недалеко від Рима.

Входять Авфідій та один з воєначальників.

Авфідій Всі горнутья до нього?

Воєначальник Я не знаю,
Яка нечиста сила в нім чарує,
Але на нього воїни твої

Перед їдою моляться; про нього
Говорять за столами і йому
За їдло дякують. Ти в цім поході
Вже в тінь відсунутий.

Авфідій

Тепер зробити

Нічого ми не можемо, щоб ноги
Не перебити нашим планам. Він
Поводиться зі мною гордовито,
І навіть дужче, ніж передбачав я,
Коли зустрів його так радо. Вдача
Незламна в нього, а чого не зміниш,
Те треба пробачати.

Воєначальник

Все ж тобі

Корисніше було б своєї влади
З ним не ділити. Чи керуй походом,
Чи віддавай командування зовсім
Йому.

Авфідій

Тебе я добре розумію,

Але, як будем зводити рахунки,—
Він ще про те не знає,— проти нього
Я висуну оскарження і в цьому.
Хоч він упевнений,— це справді ясно
Гологі всій,— що під його рукою
Виправа наша вдало йде і добре
Прислужується він країні вольсків,
Б'ючись, немов дракон, і перемогу
Мечем він завойовує, одначе
Попереду все те, що шию скрутить
Йому або мені.

Воєначальник

Як ти гадаєш,

Він переможе Рим?

Авфідій

Йому здаються

Міста, як лиш облогу починає,
Сенатори й патриції у Римі
Його безмежно люблять, а трибуни —
Не воїни; народ його попросить
Вернутися з поспішністю такою ж,
Як виганяв. Я думаю, для Риму
Він буде, як орел морський для риби,
Що бачить в нім володаря з природи.
Він спершу Римові служив потужно,
Але під тягарем своєї слави
Зламався. Може, гордощі лукаві,

Постійним успіхом нажиті, може,
Геройство й нерозважність не дали
Йому покористатися своїми
Заслугами, а може, то натура,
Яка його примушувала бути
Однаковим в шоломі й на подушці
Сенатора, пошкодила йому.
Одна з цих рис, а він же володіє
Потроху кожною, до нього й викликає
Неприязнь, острах, темну зненавиду,
Тому його й прогнали. Він своїми
Словами задушив свої заслуги.
Чесноти ж наші час перевіряє,
А вчинкам найдостойнішим труною
Найкращою стає завжди трибуна,
З якої прославляють їх. Права
Ламаються-бо іншими правами;
І сила силу знищує в боях,
І тільки цвяхом вибивають цвях.
Вперед, на Рим, мій Марцію незгідний,
Як будеш мати Рим, то будеш бідний!

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 1

Рим. Площа.

Входять Мененій, Коміній, Сіціній, Брут та інші.

Мененій Я не піду. Ви чули — він відмовив
Колишньому начальнику. Мене
Він батьком називав, але що з того?
Ви йдіть, хто проганяв його, і станьте
За милою до намету на коліна,
Повзіть, пощади просячи. Як він
Комінія прогнав, я не піду.

- Коміній* Не захотів мене впізнати!
- Мененій* Чули?
- Коміній* Лиш раз мене покликав на ім'я,
Коли я нагадав про нашу дружбу,
Про кров, яку ми разом проливали;
Як я назвав його Коріоланом,
Сказав: «Забудь всі титули мої,
Вони — ніщо, бо я нові здобуду
В огні палаючого Рима».
- Мененій* Що ж,
Трибуни, ви чудово постарались,
Щоб для добра народу в місті Римі
Вугілля подешевшало.
- Коміній* Сказав я:
«Володарська чеснота — пробачати,
Коли цього не ждуть». А він відмовив:
«Державі не пасує тих просити,
Кого вона скарала».
- Мененій* Дуже добре!
Не додаси нічого.
- Коміній* Я старався
Його любов до друзів пробудити,
Але він мовив, що не має часу
Вишукувати їх у смрадній купі
Полови спліснявілої. Вже краще
Спалити купу, ніж заради зерен
Нещасних декількох вдихати запах
Її трутизни.
- Мененій* Я — одне з тих зерен;
Його дружина, мати, син, цей воїн —
Ми ті нещасні зернятка, а ви —
Гнила полова, чути сморід ваш
Аж до самого місяця! Трибуни,
Згоріти маєм через вас.
- Сіціній* Не сердься!
Не гнівайся, терплячим будь, благаю,
Не докоряй нам, як не хочеш в горі
Допомогти. Я впевнений, одначе,
Як ти за Рим попросиш, твій язик
Зробити може більше, аніж військо,
Поспішно зібране.

Мененій Ні, я не буду
Втручатися в цю справу!

Сіциній Я благаю,
Піди до нього!

Мененій А навіщо?

Брут Ну,
Аби принаймні взнати, що твоя
Любов до Марція допоможе Риму.

Мененій Гаразд, але, якщо й мене не схоче
Він вислухати, що тоді? Вернись
Як друг зневажений, побитий горем,
Неласкою, то що тоді?

Сіциній За добре
Бажання допомогти — тобі віддячить
Такою ж мірою, як ти старався,
Наш Рим.

Мененій Я спробую, надіюсь,
Він вислухає. Те, що він нагримав
І на Комінія самого, звісно,
Не додає охоти; та, можливо,
Коріолан голодний був. Людина,
Допоки не наповнена, допоти
Студену має кров, і навіть ранком
Вона незадоволена, ні дати
Дарунка, ні пробачити не може;
Та, як наповняться канали крові
Іствами й винами, стає добріша
І від жерців, що постять. Я пожду —
Аж Марцій пообідає, і зм'якне,
Й моє прохання вислухає.

Брут Знаєш
До милості його найкращу путь
І не зіб'єшся з неї.

Мененій Хай же буде,
Що має бути. Скоро пересвідчусь
Про успіх свій!
(*Виходить*)

Коміній Коріолан нізащо
Його не прийме.

Сіциній Як! Не може бути!

Коміній Кажу тобі, він в золоті сидить,
А зір його палає, ніби хоче
Рим підпалити. Впав я на коліна,
Він мовив ледве чутно: «Встань!» — і жестом
Мене відправив геть; тоді послав
Мені письмову відповідь про те,
Що зробіть, а чого зробіть не може,
Бо вольскам клятву дав. Надії наші
Малі, хіба що мати і дружина —
Вони, я чув, збираються до нього
Піти з благанням пощадити Рим...
Тому ходім і попросім жінок
Тих благородних, щоб вони спішили.

Виходять.

СЦЕНА 2

Біля входу до табору вольсків під Римом.

На посту двоє вартових. До них підходить Мененій.

1-й вартовий Стій! Звідки ти і хто ти?

2-й вартовий Стій! Назад!

Мененій Ви службу несете прекрасно. Я —
Посол держави й, хочете чи ні,
Пройти я мушу до Коріолана.

1-й вартовий Ти звідки?

Мененій З Рима.

1-й вартовий Мусиш повернутись.

Нікого з римлян наш воєначальник
Не хоче знати.

2-й вартовий Скорше ти побачиш,
Як Рим горить, ніж матимеш розмову
З Коріоланом.

Мененій Друзі, та неуже
Не чули ви, як ваш воєначальник
Розповідав про Рим і про своїх
Найближчих побратимів. Я — Мененій;
Мое ім'я до ваших вух торкалось.

1-й вартовий Назад! Перепусткою тут не буде
Твого наймення слава.

Мененій

Милі друзі,—

Мене ваш полководець любить. Я —
Ходяча книга подвигів його,
В якій читали люди про велику,
Хоч перебільшену, здається, славу;
По правді я хотів хвалити друзів,
Серед яких він — перший, але ж правда
Без помилок страждає часом. Отже,
Як м'яч, що котиться в долину легко,
Я перебільшував, йому хвалеби
Складаючи, я завжди додавав
Краплиночку брехні. Тому-то, друзі,
Повинні ви мене пустити.

1-й вартовий Бігме, хоч би стільки ж брехні ти нагородив на його честь, скільки натарабанив слів на свою честь, ти все одно не пройдеш. Навіть якби вважалося, що брехати — це така сама заслуга, як жити праведно. Кажу — назад!

Мененій Прошу, друзі, запам'ятайте, мое ім'я — Мененій. Я завжди був на боці вашого полководця.

2-й вартовий Ти складав про нього брехні, як сам тут зізнався, а я повинен під його началом говорити правду, тому й кажу — не пройдеш. Назад!

Мененій Скажи мені хоч би одне, він пообідав? Я хочу з ним розмовляти тільки після того, як він пообідає.

1-й вартовий Ти римлянин, правда?

Мененій Так само, як твій полководець.

1-й вартовий Тоді ти повинен так само, як він, ненавидіти Рим. На що ви там сподіваєтесь? Ви прогнали свого найбільшого оборонця. Ви, догодивши темній юрбі, віддали ворогам власний щит. А тепер хочете зупинити його помсту. Чим? Голосінням ваших бабусь, молитовно складеними долонями ваших дочок чи безпорадним заступництвом такого здитинілого старигана, як ти? Невже ти думаєш своїм кволим подихом загасити вогонь, який от-от охопить усе місто? Ні, сам себе дуриш, і надаремно, а тому йди додому й приготуйся до смерті. Ти засуджений до страти. Наш полководець поклявся нікого не щадити, не давати найменшого прощення, не замінювати вироку нікому.

Мененій Дурню, якби твій начальник знав, що я тут, він би прийняв мене з пошаною.

1-й вартовий Балакай, мій начальник тебе зовсім не знає.

Мененій Я маю на увазі вашого полководця.

1-й вартовий Моєму полководцеві начхати на тебе. Йди геть, кажу тобі, бо я випущу з тебе останні півпінти крові. Назад! Це все, що я тобі скажу, — назад!

Мененій Послухай, друже...

Входять Коріолан і Авфідій.

Коріолан Що тут за крик?

Мененій

(до 1-го вартового)

Ну, тепер, мій приятелю, я скажу про тебе слово. Ти побачиш, як мене поважають, ти будеш знати, що якомусь нікчемному вартовому не вдасться відгородити від мене мого сина Коріолана! Тепер подивись на нашу розмову збоку і вгадай, яка смерть тебе чекає: на шибениці чи, може, якась приємніша для глядача і жорстокіша для тебе. Дивися й зомлівай від здогадів, що тебе жде.

(До Коріолана)

Хай всемогутні божеві годинами сидять і радяться, як зберегти твоє благоденство, хай люблять тебе не менше за твого старого батька Мененія! О мій сину, мій дорогий сину! Ти готуєш вогонь для нас, та подивись на мої сльози, от вода, що погасить його. Мене ледве вблагали прийти до тебе, але я й сам знаю: ніхто, крім мене, не здатний випросити для Рима пощади. Мольби примусили мене вийти за наші ворота, і я благаю тебе пробачити Римові і твоїм співвітчизникам! Вони просять! Хай добрі боги пом'якшать і вгамують твій гнів, а рештки його хай кинуть на цього негідника, який, мов кам'яна брила, перегородив мені дорогу до тебе.

Коріолан Геть!

Мененій Я? Геть?

Коріолан Дружина, мати, син — я їх не знаю!
Служу я іншим, хоч моя відомста
В моїх руках, та право пробачати —
У вольсків. Те, що нас колись єднало,
Я краще вб'ю невдячним забуттям,
Ніж покажу скорботою, наскільки
Були ми друзями. Знай, вуха в мене
Міцніше проти всіх благань твоїх
Зачинені, ніж ваші римські брами —
Проти моїх войовників. Одначе,
Оскільки друзями були ми, лист
Я написав тобі, збиравсь послати,
Візьми.

(Подає листа)

Ні слова більше. Йди додому!
Авфідію, із римлян всіх найбільше
Любив я цю людину, та, як бачиш...
Стоїш ти твердо на своїм.

Авфідій

Коріолан та Авфідій виходять.

1-й вартовий Ну, найдостойніший, скажи, твоє ім'я Мененій?

2-й вартовий Воно має велику силу! Ти знаєш дорогу додому?

1-й вартовий Ти чув, як нас вилаяли за те, що ми не пропустили таку знатну персону?

2-й вартовий Скажи, від чого я маю зомліти?

Мененій Мені начхати на вас, на вашого полководця й на цілий світ. А про таких нікчем, як ви, і думати не варт. Хто вирішив померти від власних рук, той не боїться ката. Хай ваш начальник робить свою чорну справу. А ви довго живіть, і хай ваша нікчемність росте разом з вашими літами. Я скажу вам те, що ви говорили мені: «Геть!»

(Виходить)

1-й вартовий Надзвичайний дід! На такого можна покластись!

2-й вартовий Ні, надзвичайний наш полководець. Він — скеля, дуб-велетень, якого вітер не сколихне!

Виходять.

СЦЕНА 3

Коріоланів намет.

Входять Коріолан, Авфідій та інші.

Коріолан Ми Рим оточим завтра! Я хотів би,
Щоб ти, мій співучасник в полководстві,
Сенатові своєму доповів,
Що я дотримав слова.

Авфідій

Тільки смерть
Ти їхню поважав; для просьби вуха
Позатикав, не допустив ні разу
Розмови пошепки із тими навіть,
Хто вірив ще тобі.

Коріолан

Цей стариган,
Відісланий у Рим з розбитим серцем,

Любив мене, як батько: більше — він
Обожнював мене. Остання їхня
Надія — він. Його зустрів я грубо,
Підтвердив наші всі старі умови
В листі. Вони відкинуть їх, я знаю;
Заради нього — хай він сподівався,
Що більшого досягне,— я пішов
На поступки дрібні. Від цього часу
Я не прийматиму посольств державних,
Ні друзів.

За сценою гомін.

Що за крики? Знову будуть
Мене просити, щоб зламав я клятву
В ту мить, як я поклявся. Не зламаю!

Входять одягнені в жалобні шати Віргілія, Волумнія (вона веде за руку малого Марція), Валерія і почет.

Іде жона моя й та славна форма,
В якій відкшталтувалася плоть моя,
Веде онука. Геть же, людський жалю,
Зв'язки й права природи, розпадяться!
Хай цнотою моя незламність буде!
Що за уклін! Ці очі голубині
Самих богів примусять поламати
Присягу. М'якну, тану, ніби я
З такої ж глини зліплений, як інші;
Он мати кланяється, мов Олімп
Честь віддає нужденній кротовині;
Синок мій дивиться з таким благанням,
Немов кричить сама природа: «Зжалься!..»
Та ні, хай вольски виорють простори,
Де Рим стояв колись, хай розтерзають
Весь край, ніколи я не буду слухать
Інстинкту, мов гуся! Триматись буду,
Як той, хто сам себе створив і жодних
Не знає родичів.

Віргілія Мій пане й мужу!
Коріолан Я в Римі інші очі мав.
Віргілія Страждання
Змінило нас, тому ти так говориш.
Коріолан Ганьба. Забув я роль, немов партач-
Актор. Мого серця половино,

Пробач мені жорстокість, та, одначе,
Не говори: «Над римлянами зжалься!»
Цілунок довгий, як мое вигнання,
Солодкий, наче мста моя; донині
Я в чистоті цілунок твій прощальний
Беріг... Занадто я розговорився,
Найблагороднішу на світі матір
Не привітав.

(Стає навколішки)

Мої коліна, в землю
Позападайтесь, покажіть пошану,
Яку не воздає батькам ніколи
Звичайний син.

Волумнія

О встань, благословенний!
Не на м'яку подушку, а на креміль
Стаю навколішки перед тобою,
Вшановуючи так тебе, мій сину,
Як шанувати в цю хвилину батька
Повинні діти.

(Стає навколішки)

Коріолан

Що це? На коліна
Стаєш переді мною, перед сином
Покараним?

(Піднімає її)

Хай камені безплідні
Підскачуть до зірок! Хай гіллям кедрів
Шмагають грози палахтливе сонце,
Всі перепони ламлячи, щоб те
Збулося, що не може збутись!

Волумнія

Ти —
Мій воїн. Я тебе створила. Знаєш
Цю жінку?

Коріолан

Це Публіколи сестра,
Це римська зірка, чиста, як льодина,
Зі снігу найчистішого морозом
Сподіяна, що зблискує на храмі
Діани,— це Валерія.

Волумнія

А це
Твоя мала подоба, що, можливо,
Колись тобі ще буде рівня.

Коріолан

Хлопче,
Хай з дозволу Юпітера наповнить
Бог воїнів шляхетністю твій дух,

Щоб зганыблення не відав ти і в битвах
Стояв, як той маяк, що всіх рятує,
Хто в люту бурю зір на нього зводить!

Волумнія Стань на коліна!

Коріолан Ти сміливець, синку!

Волумнія Твоя дружина, він, ця жінка, я,—
Ми всі прийшли тебе просити.

Коріолан Годі!

Замовкни, прошу. А якщо і далі
Проситимеш, то пам'ятай, від клятви
Не відступлю і для твоїх благань;
Не розпушу я армії своєї,
З ремісниками римськими ніколи
Не примирюсь. Не говори мені,
Що я поводжусь не по-людськи, гніву
Мого не намагайся вгамувати
Чи тлумити мою жагу відомсти
Студеною розважливістю.

Волумнія Досить!

Сказав ти; не поступишся нічим,—
І вже в проханні нашому відмовив;
Про що ж ми говоритимем? Одначе
Попросимо, щоб, як відмовиш, пляма
Жорстокості на тебе впала. Слухай!

Коріолан Авфідію! Всі вольски, підійдіть —
Від вас я таємниць не маю. Отже,
Прохання ваші?
(*Сідає*)

Волумнія А хіба наш вигляд,
Наш одяг не розкаже, як тяжко
Без тебе нам жилось? Хіба на світі
Є нещасливіші за нас жінки?
Твій погляд, від якого наші очі
Повинні щастям сяяти, а душі —
Повинні веселитись, нас примусив
Ридати й трепетати від страху!
Ти змусив рідну матір, жінку, сина
Дивитися, як син, і муж, і батько
Свою вітчизну роздирає. Ворог
За тебе краший. Ти в нас відібрав
Навіть молитву до богів — єдину
Розраду нашу. Та хіба можливо

А римляни: «Ми прагнемо його!»
І хай обидві сторони вітають
Тебе: «О будь благословенний, мужу,
За те, що мир нам дав!» Ти знаєш добре —
Кінець війни непевний, та напевно,
Як завоюєш Рим, у нагороду
Ти матимеш ім'я, в віках прокляте;
В літописах напишуть: «Благородний
Був чоловік, але останнім вчинком
Затаврував себе, вітчизну зрадив
І залишився в пам'яті нащадків
Як руйнівник свого краю!» Сину,
Вважав ти знаком честі милосердя,
Яке боги являють, світ громами
Стрясаючи, та блискавку стрілою
Вганяючи лиш у старого дуба,
Щоб шкоди не завдати! Ти мовчиш?!
Невже це так шляхетно — пам'ятати
Образи? Дочко, говори, ти бачиш,
Байдужий він до сліз твоїх! Дитино,
Озвись! Твоя невинність може більше
Розчулити, ніж докази! На світі
Ніхто так матері своїй, як він,
Не зобов'язаний! Та дозволяє
Мені, немовби я закута в диби,
Без відповіді з ним вести розмову.
Ти матір не любив ніколи, сину,
Вона ж тебе, немов нещасна квочка
З одним курчам, водила й доглядала,
Ростила для боїв, твоєї слави
Жадаючи. Скажи мені, нарешті,
Що ця мольба моя несправедлива,
І прожени мене! Та все ж подумай,—
Ти будеш проклятий за те богами,
Що в послушенстві матері відмовив,
Зламав синівську честь. Він одвернувся!
Всі на коліна! Ставши на коліна,
Ми засоромимо його. Пасує
Коріолану гордість, а не жаль,
Не співчуття. Ставайте ж на коліна
Востанне. Ми повернемось до Рима
І вмерем, як інші люди. Подивись!
Не відає цей хлопчик, що він просить,
Але стоїть навколішки і зводить
До тебе рученята, як і ми!

Вставайте! Ідім! Цей чоловік нікчемний
Прийшов на світ від вольски, не від мене,
Його дружина в Коріолах, схоже
На нього це хлоп'ятко випадково;
Ну, проганяй же нас! Я зазімаю,
Але, як полум'я охопить Рим,
Я знов заговорю.

Коріолан

(бере її за руку)

О мамо, мамо!
Що ти зробила? Небо відчинилось,
Боги зглядаються на небувалу
На світі сцену і сміються, мамо!
Ти здобула для Рима перемогу,
Але накликала біду на сина,
Загрозу, мабуть, смертну! Та нехай!
Авфідію, оскільки я не можу
Як слід провадити війни цієї,
Я підпишу негайно мир. Мій друже,
Якби ти на моему місці був,
Скажи, чи матері ти поступився б,
Чи ні?

Авфідій

Я був зворушений так само.

Коріолан

Клянусь, що був! Повір, не так-то легко
Примусити мої зіниці жалем
Заволоктися... На яких умовах
Мир підписати, ти мені порадиш.
Я в Рим не повернусь, піду я з вами
До Коріол; прохаю, будь за мене
В цій справі. О моя дружино! Мамо!

Авфідій

(убік)

Я рад, що честь і жалощі в тобі
Зіткнулися! Свою померлу славу
Цим воскрешу!

Коріолан

(до жінок)

Не йдіть, не поспішайте!
Ми вип'ємо вина, й понесете ви
Письмове свідчення, а не слова,
Про мир, який збираємось укласти.
Ходім, жінки! На вашу честь потрібно
Храм збудувати — всі мечі та списи

Італії й союзників її
Не змусили б мене до цього миру!

Виходять.

СЦЕНА 4

Рим. Вулиця недалеко від воріт.

Входять Мененій і Сіціній.

Мененій Ти бачиш он той виступ Капітолію, той наріжний камінь?

Сіціній Бачу, ну то й що?

Мененій Якби ти міг зрушити його мізинцем, була б якась надія, що римлянки, зокрема Коріоланова мати, впросять його пощадити нас. Але надії нема. Ми приречені й тільки ждем, коли нам переріжуть горло.

Сіціній Невже за короткий час може так змінитися людина?

Мененій Є різниця між гусеницею й метеликом, хоч колись метелик був гусінню. Марцій обернувся в дракона, хоч був людиною, він має крила і тепер не мусить повзати.

Сіціній Він так ніжно любив свою матір.

Мененій І мене теж. Але він її так пам'ятає, як восьмилітній огир — свою матір. Стиглий виноград кисне від виразу його обличчя. Він іде, як машина, і земля дрижить під його стопами. Він може пробити панцер своїм поглядом, а голос він має, як похоронний дзвін, і кожне слово його — як удар грому. Він возсідає на троні, як статуя Александра. Не встигне він наказати, як наказ уже виконано. Йому не бракує нічого, щоб бути богом, крім вічності й престолу на небесах.

Сіціній І ще милосердя, якщо ти все правдиво змалював.

Мененій Я описав його характер. Побачиш, яке милосердя його мати принесе від нього. Він щедрий на милосердя, як тигр на молоко, і в цьому незабаром переконається наше нещасне місто. І все це через вас!

Сіціній Хай зглянуться боги на нас!

Мененій Ні, цього ми не діждемось. Коли ми його вига-

няли, то зневажили їх. І вони не жалітимуть нас, коли він повернеться, щоб скрутити нам в'язи.

Входить гонець.

Гонець Тікай! Рятуй своє життя, ховайся,
Бо там твого товариша-трибуна
Плебеї б'ють; вони заприсяглися,
Якщо жінки не випросять пощади,
Роздерти на шматки його.

Входить 2-й гонець.

Сіціній

Новини!

2-й гонець

Новини добрі! Вже знімають табір!
Перемогли жінки! Відходить Марцій!
Не знав щасливішої днини Рим
Й тоді, коли від нього відступав
Тарквіній!

Сіціній

Правда? Точно?

2-й гонець

Так, достоту,

Як те, що в сонці є вогонь. А де ти
Ховався, що не відаєш нічого?
Під арками мостів потік бурхливий
Так не летить, як радісний народ
Під арками воріт біжить назустріч
Жінкам! Увага! Слухай!

Чути звуки сурем, гобоїв, гуркіт барабанів, оклики народу.

Це тромбони,
Кімвали, флейти, сурми, цитри, крики
Щасливих римлян, бубни гуркітливі
Примусили затанцювати сонце!
Ну, слухай же!

Мененій

Новини дуже добрі!

Піду і я жінок зустріну. Варта
Водумнія всього патриціанства,
Всіх консулів, senatorів у Римі
І всіх трибунів моря і землі;
Та ви сьогодні добре помолились,
Хоч я за тисяч сто горлянок ваших
Гроша б не дав щербатого. Послухай!
Вони радіють!

Знову чути вигуки.

Сіціній Хай тебе боги
Благословлять за новину чудову!
Прийми й від мене вдячність!

2-й гонець Всі ми маєм
За що богам подяку щирю скласти!

Сіціній Вони вже близько?

2-й гонець Входять у ворота.

Сіціній Зустріньмо їх, радіймо разом з ними!

Входять Волумнія, Віргілія та Валерія в супроводі senatorів,
патриціїв, народу.

1-й сенатор О рятівниці Рима! Поскликайте
Всі триби! Вознесіть хвалу богам!
Запалюйте святі вогні! Дорогу
Перед жінками квітами встеляйте!
Хай крик, що вигнав Марція, потоне
У привітаннях матері його!
Гукайте всі: «Привіт жінкам достойним!»

Всі Привіт жінкам достойним!

Фанфари й барабани.

Всі виходять.

СЦЕНА 5

Коріоли. Площа.

Входить Тулл Авфідій з поштою.

Авфідій Ідіть у сенат, скажіть — я повернувся.
Отцям держави й міста передайте
Цього листа. Хай прочитають разом
І тут зберуться. Вголос і прилюдно
Підтверджу все, що на письмі стоїть.
Я звинувачую того, хто в місто
Вступає із військами й має намір
Виправдуватися перед народом!

Почет виходить. Входить три або чотири змовники, прихильники
Авфідія.

Вітаю вас!

1-й змовник

Як ти живеш, наш вождю?

- Авфідій** Як той, хто милостиною своєю
Отруений і власним милосердям
Забитий.
- 2-й змовник** Повелителю шляхетний!
Якщо твій план, до здійснення якого
Ти запросив нас, досі не змінився,
То ми тебе врятуєм від загрози
Великої.
- Авфідій** Не знаю. Ми повинні
Робити так, як вирішить народ.
- 3-й змовник** Народ вагатись буде. Суперечка
Почнеться — хто з вас перший, а падіння
Котрогось одного дасть перевагу
Котромусь іншому.
- Авфідій** Так. Я це знаю.
Підстави, щоб удар ми завдали,
Вже викладені. Я його підняв,
Привів, за нього поручився честю,
А він, піднявшись, лестощів росюю
Свій новий сад полив, переманив
Товаришів моїх і навіть вдачу
Свою незламну, грубу, непокірну
Перекував для цього.
- 3-й змовник** Сам себе
Він висував у консули, одначе
Посади не здобув через пихатість,
Він кланялись не вмів...
- Авфідій** Його за те
Прогнали, й він прийшов до мого дому,
Підставив горло під мій ніж, а я
З ним полководство поділив, дозволив
Для виконання задумів його
Моїх найкращих воїнів узяти;
Я особисто всі його накази
Виконував, надіючись на славу,
Яку, нарешті, він собі забрав;
Я хибними діяннями своїми
Пишався навіть, доки не збагнув,
Що він мене за друга не вважає,
А тільки за слугу, що я повинен,
Як найманець, просити в нього ласки.
- 1-й змовник** Так і було, мій пане. Дивувалось

З цього і військо. А коли, нарешті,
Він мало Рим не взяв і ми чекали,
Залиті кров'ю, не лише на славу,
Але й на здобич...

Авфідій

От за це на нього
Я напад! За пару крапельнок
Жіночих сліз брехливих він продав
Кров і труди великого походу!
Тому хай він умре! Його падінням
Відродиться мій дух! Але, увага...

Звуки барабанів і сурем, вигуки народу.

3-й змовник

Ти в рідне місто в'їхав, як гонець,
Тебе ніхто не вийшов привітати,
А він в'їжджає, як владар. Повітря
Від крику розколосся.

2-й змовник

Там дурні,
Чиїх дітей він повбивав, горлянки
Нікчемні роздирають, щоб хвалою
Осяяти його.

3-й змовник

Лови хвилину!
Допоки він не розтулив ще рота
І на свій бік народу не схилив!
Торкни його мечем, а ми тій зброї
Поможемо. А вже коли впаде він —
Всі докази і труп його поглине
Твоя правдива оповідь.

Авфідій

Ні слова!
Ідуть сенатори.

Входять сенатори.

Сенатори

Вітаєм щиро
Із прибуттям!

Авфідій

Цього не заслужив я.
Господарі! А ви моє послання
Уважно прочитали?

Сенатори

Прочитали.

1-й сенатор

І дуже прикро нам. Я так гадаю,
Йому пробачить можна попередні
Діла, — та як він міг війну скінчити
Там, де почати мав? І всі прибутки
Військ наших загубити? Не вернувши

Затрат держави, підписати мир
Із ворогом, що був уже розбитий?
Цьому пробачення нема!

Авфідія

Ви скоро

Почуєте його!

Входить **Коріолан**. Барабани, знамсна, юрби народу.

Коріолан

Вітаю вас,

Господарі! Ваш воїн повернувся,
Заражений любов'ю до вітчизни
Не більше, як тоді, коли відходив.
Живу я під началом вашим славним
Тепер, як і тоді. Доповідаю:
Успішним був похід. Кривавим шляхом
Я армію привів до римських брам;
Привезено з війни велику здобич,
Яка переважає, мабуть, втричі
Затрати на похід. Ми підписали
Для Анціума славний, а для Рима
Ганебний договір. От він зі мною;
Тут підписи патриціїв, печаті
Державні, та й усе, про що ми разом
Домовилися.

Авфідія

Прошу, не читайте!

Господарі, ви зрадникові просто
Скажіть, що він всю дану вами владу
На зло велике витратив!

Коріолан

Я зрадник?

Авфідія

Ти зрадник, Марцію!

Коріолан

Як? Зрадник — Марцій?

Авфідія

Ти, Каю Марцію! Невже гадаєш,
Що я назву тебе Коріоланом,
Ім'ям, яке ти вкрав у Коріолах?!
Господарі, отці держави, зрадив
Цей чоловік. Він відступив за кілька
Солоних крапель ваше місто Рим,—
Ви чуєте, кажу я, ваше місто,—
Свій дружині й матері, порвавши
Свою присягу й волю, як шнурочок
З гнилого шовку; він не скликав ради
Військової; він нашу перемогу

Проплакав і прохлипав, розревівшись
Від сліз своєї ненечки; мужі
І хлопці молоді почервоніли,
На все те дивлячись!

Коріолан Ти чуєш, Марсел!

Авфідій Плаксивий хлопчику, взиваєш бога?!

Коріолан Що?

Авфідій Те, що я сказав!

Коріолан Брехуне підлий!

Мовчи! Розтріскується серце в мене
Від слів твоїх! Я хлопчик? Ах ти, рабе!
Даруйте цю несамохітню лайку,
Отці шановні! Суд ваш покарає
Собаку за брехню. І власна пам'ять
Оцього пса, що носить на собі
Сліди моїх ударів і до смерті
Носитиме, pomoже простромити
Його брехню!

1-й сенатор Та змовкніть ви обидва!

Коріолан Рубайте, вольски, на шматки мене,
Зігніть, мужі, свої мечі об мене!
Я — хлопчик? Ну, стривай, брехливий псе!
Якщо ви правду пишете в анналах
Своїх, то там записано, що я,
Мов той орел в лякливій голуб'ятні,
Розтельбушив один у Коріолах
Десятки вольсків! Я зробив це, хлопчик!

Авфідій Батьки! Ви дозволяєте, щоб він
Базікав про свою сліпу фортуну,
Про ваше зганьблення і страмовище,
Хвалько цей нечестивий!

Змовники Хай він згине!

Городяни Рвіть на шматки його! Негайно! Помсти!
Він сина вбив мого! Мою дочку!
Він Марка, небожа мого, забив!
Мойого батька!

2-й сенатор Тихо! Спам'ятайтесь!

Це благородний чоловік. Півсвіту
Покрито славою його! Потрібно

Розглянути його вину останню
В суді. Авфідію, спинись! Не збурюй
Народу!

Коріолан О, хотів би я, щоб десять
Авфідіїв, чи й більше, чи й усі
Посполу родичі його покуштували
Мого меча!

Авфідій Негіднику нахабний!

Змовники Убити! Вбити! Вбити! Вбити! Вбити!

Змовники вихоплюють мечі і вбивають Марція. Він падає. Авфідій стає ногою на труп.

Сенатори Що робите? Спиніться! Годі! Годі!
Та що це ви?

Авфідій Сенатори шляхетні!
Послухайте!

1-й сенатор О Тулле, що зробив ти?

2-й сенатор Ти припустився вчинку, над яким
Хоробрість плаче.

3-й сенатор Не ставай на нього!
Мовчіть! Мечі до піхов!

Авфідій О батьки!
Як ви дізнаєтесь,— я, захлинувшись
Ненавистю, не встиг вам розказати
Про небезпеку, що в його житті
Чаїлася,— зрадієте, напевно,
Що сталося так. Ви можете мене
Заслухати в сенаті. Доведу,
Що я слуга ваш відданий і вірний,
А ні — тоді прийму найтяжчу кару!

1-й сенатор Потрібно віднести це тіло звідси
І з гідністю оплакати його.
Хай ставляться глашатаї до нього
Як до найблагородніших останків
З усіх, що в Коріолах будь-коли
Поховані.

2-й сенатор Його нетерпеливість
Авфідія оправдує частково.
Хто відає — такий кінець, можливо,
На краще.

Авфідій

Вже минулася ненависть.
Я вбитий горем. Хай зі мною разом
Його піднімуть воїни найкращі.
Жалобний марш заграйте, барабани!
Сталеві списи, вістря опустіть
Додолу! І, хоч досі в Коріолах
Батьки, і вдови, й діти, через нього
Осиротілі, плачуть,— ми повинні
Віддати честь шляхетній цій людині!
Допоможіть!

Виходять, несучи тіло Коріолана, чути похоронний марш.

ПІСЛЯМОВИ
ТА ПРИМІТКИ

Час написання уславленої трагедії встановлено з великою мірою точності. Трагедія відсутня у відомому списку творів Шекспіра, складеному Ф. Мерезом 1598 р. Отже, вона не могла виникнути раніше цього року. Не могла вона з'явитися й пізніше початку 1601 р., свідченням чого є запис письменника Г. Гарвея, де згадується Шекспірів «Гамлет» («Молодь захоплюється «Венерою і Адонісом» Шекспіра, а люди зрілого розуму віддають перевагу його «Лукреції» і трагедії «Гамлет, принц Датський») і водночас говориться як про живого сучасника про графа Ессекса, страченого 25 лютого 1601 р. Найімовірнішим вважається, що трагедію «Гамлет» Шекспір написав у 1600—1601 рр.

Уперше «Гамлет» з'явився друком in quarto 1603 р. Це дуже недосконале видання, здійснене «піратським способом», його текст надиктований по пам'яті кимось із акторів, учасників постановки трагедії в театрі «Глобус». Дуже багато в цьому виданні пропусків, зокрема в партії Гамлета, і загалом текст трагедії в ньому сильно спотворений і наполовину вкорочений. Усе це спонукало Шекспіра і трупу «Глобус» видати друге Q 1604 р., яке подавало автентичний і повний текст трагедії. На це вказувалося в підзаголовку «Трагічної історії Гамлета»: «Недавно видрукована й збільшена майже вдвічі порівняно з попереднім виданням згідно з правдивим і повним примірником тексту». Дослідники вважають, що Q 1604 р. надруковане з оригінального рукопису Шекспіра, але набір був зроблений неохайно, і звідси в ньому значна кількість помилок і «темних місць», породжених спотвореннями тексту; при всій його повноті є в ньому й специфічні пропуски, а саме: опущені нехвальні висловлювання про Данію та датчан і випадки проти дитячої трупи (II, 2), оскільки королева Анна була датською принцесою і покровителькою названої трупи. Текст Folio 1623 р. набрано з невивіреного примірника п'єси, який був копією копії, виготовленої для суфлера театру. Між текстами Q 1604 р. і F в багатьох місцях є розбіжності, другий коротший за перший на 230 віршів: існує думка, що ці скорочення зробив сам Шекспір, зважаючи на вимоги вистави, яка не могла тривати довше ніж дві з половиною години. Щодо теперішніх видань «Гамлета», то це зведений текст Q 1604 р. і F, він повніший за всі ті, що знали сучасники великого драматурга.

Сюжет трагедії йде від давньоскандинавської саги про напівлегендарного принца Амлета, який жив іще в дохристиянські часи (Данія прийняла християнство 827 р.). Ця типова давньоскандинавська сага про кровну помсту передавалася усно з покоління в покоління, перш ніж її зафіксував датський середньовічний хроніст Саксон Граматик (1150—1220) в своїй латиномовній «Історії Данії». Тут історія датського принца витлумачується в повній відповідності з мораллю раннього, варварського середньовіччя. Виявивши велику хитрість і прикинувшись безумцем, принц Амлет без будь-яких вагань здійснює помсту,

після чого стає королем і протягом багатьох років править країною. Ця давня напівлегенда ожила в ренесансній Європі після того, як французький космограф і письменник Ф. Бельфоре переповів її в п'ятій книзі своїх «Трагічних історій» (1576). Англійською мовою вона була видана 1608 р., тобто вже після появи трагедії Шекспіра і, до речі, з виразними слідами її впливу. Та в англійську ренесансну драматургію сюжет про Гамлета прийшов набагато раніше. Ще 1589 р. Т. Неш у передмові до роману Р. Гріна «Менафон» іронічно писав про «купу Гамлетів, які так і сиплють трагічними монологами». Дослідники вважають, що автором першої п'єси на цей сюжет, яка не була надрукована і до нас не дійшла, був Т. Кід, майстер «кривавої трагедії». Вона й могла стати безпосереднім джерелом шедевра Шекспіра й поштовхом до його створення. Серед джерел і впливів, що позначилися на Шекспіроному «Гамлеті», називають іще невідому італійську п'єсу, яка стала взірцем для «Вбивства Гонзаго» — трагедії, що її розігрують мандрівні актори в III дії, — «Есе» Монтеня і «Трактат про меланхолію» (1586) Т. Брайта.

«Гамлетом» відкривається, за найпоширенішою періодизацією, другий, «трагічний» період творчості Шекспіра (1601—1608). Трагедія постала на ґрунті кризи гуманістичного світогляду Шекспіра і, ширше, всієї ідеології ренесансного гуманізму; водночас вона є чи не найглибшим і найзавершенишим художнім вираженням цієї кризи. По суті, названа ідеологія була антропоцентричною утопією, яка засновувалася на вірі в людину, в її духовну й моральну природу, її необмежені можливості удосконалення. Класичне формулювання вона знайшла в трактаті італійського гуманіста Піко делла Мірандоли «Про людську гідність» (1486), де автор, звертаючись до людини від імені бога-творця, проголошував: «Я ставлю тебе в центр світу, щоб звідти було тобі зручніше бачити все, що є в світі». Піко славив «дивне і високе призначення людини, якій дано досягнути всього, до чого вона прагне, і бути тим, ким вона захоче», бо тільки людині «дана можливість впасти до тваринного рівня або піднятися до богоподібної істоти — виключно завдяки внутрішній волі». Вінцем цієї утопії, цього, сказати б, епохального міфа самосвідомості культури Відродження була ідея досконалої людини в гармонійному світі.

Хід суспільно-історичного розвитку, зокрема ексцеси первісного нагромадження, невблаганно підірвали характеризовану ідеологію, розкривали її невідповідність реальній дійсності й реальній людині. Ставало все очевиднішим, що людська природа схильна не лише до добра, а й до зла, що в суспільному житті закладені й такі потенції, які роблять зло неминучим. «Геній Шекспіра виявив найглибшу суперечність суспільного прогресу — людина звільнилася від попередніх пут, але проблему людини не було вирішено. Здавалося б, — так думали гуманісти, — нові життєві відносини можуть встановити справедливість у тому розумінні, що місце людини в суспільстві має визначатися мірою її достоїнств. Однак життєвий устрій, народження якого бачив Шекспір, менш за все був схильний зважати на розум, мораль, честь, мужність, красу» (Аникст А. Шекспир. Ремесло драматурга. — М., 1974. — С. 523—524). Виявилось, що не тільки в старому феодальному світі людина сама по собі, поза сусідьним рангом, нічого не значить.

Для кризи ренесансної самосвідомості дуже характерні думки про людину, що їх висловлює Гамлет у II акті трагедії: «Що за майстерний витвір чоловік! Який шляхетний розумом! Який безмежний хистом! Як вражає й дивує доцільністю постаті й рухів! Дією подібний до ангела! Тямою — до божества! Окраса всесвіту! Найдовершеніше з усіх створінь! Одначе, що мені ця квінтесенція праху? Чоловік не тишть мене.., ані жінка...» Гамлет починає з апології людини цілком в душі Піко,— шоправа, не без відтінку самоіронізування,— а завершує різкою і несподіваною антитезою. Розпадається ренесансна гармонія, натомість з'являється маньєристична антиномічність, суперечність, що не знімається у найвищому діалектичному синтезі. Так у короткому пасажі Шекспірового героя глибоко розкривається контраст двох епох європейської думки й культури.

В Шекспірових трагедіях другого періоду головні герої здебільшого виступають носіями гуманістичної свідомості, яка стикається з чужою і ворожою дійсністю, де старе феодальне зло поєднувалося з новим, буржуазним. Особливо це стосується Гамлета, який серед усіх героїв Шекспіра є найбільш мислячим і, сказати б, ідеологічним. Не випадково на протязі п'єси кілька разів нагадується, що Гамлет багато років провів у Віттенберзькому університеті (який у XVI ст. був одним з визначних вогнищ гуманістичної освіти й культури), так що Віттенберг починає зрештою сприйматися як символ духовного світу, контрастного Датському королівству. Але пов'язаність трагедії Шекспіра з ренесансним гуманізмом на цьому не вичерпується. Ії герой — не іграшка сліпої долі чи грандіозних зовнішніх сил, як це характерно для драматургії барокко, його зв'язок з ренесансною концепцією людини проявляється і в тому, що він наділений внутрішньою свободою і активністю, здатністю творити свою долю. На цьому будується зав'язка і весь сюжет трагедії, де протагоніст, «в усьому і для всіх людина» і носій гуманістичної самосвідомості, вступає в конфлікт з антагоністами, котрі становлять неблаганну реальність «часу, що звихнувся». Загибель героя в цій боротьбі набирає високого трагедійного звучання, наповнюється масштабним, справді всесвітньо-історичним змістом.

Навіть серед Шекспірових шедеврів трагедія «Гамлет» відзначається винятковою глибиною і складністю змісту, багатством проблематики. Вже протягом кількох століть вона викликає невгасимий інтерес, породивши величезну літературу, яка нині нараховує тисячі праць. Причому кожна нова епоха відкриває в «Гамлеті» нові шари змісту, проблеми й колізії, котрі не досить усвідомлювалися або й не помічалися попередніми епохами. Проте було б наївністю вважати, що все це багатство ідей і проблем Шекспір свідомо й цілеспрямовано вніс у свій твір, одягнувши їх в художні шати. Справа тут у іншому, в тому, що геніальний митець у своєму творі схопив певний драматичний вузол життя, ситуації і колізії, які потенційно містять усе те багатство ідей і проблем, що їх у нього відкривають і витлумачують наступні покоління. Великі твори мистецтва відзначаються такою ж повнотою і невичерпністю змісту, як і саме життя, котре вони вбирають і відтворюють на образно-художньому рівні. Але художній феномен, твір мистецтва — це також його буття в сприйманні й інтерпретації читачів, і саме в цьому процесі встановлюються, усвідомлюються змістові обшири твору.

Трагедія «Гамлет» породила величезну кількість інтерпретацій, які ми тут не

будемо оглядати. Але незмінно в центрі уваги опинявся образ головного героя, який багатьом інтерпретаторам здавався вмістилищем усіляких суперечностей. Непомірно велике місце в «гамлетології» XVIII—XIX ст. посіло питання про причини вагань і нерішучості героя, перетворившись на центральну проблему трагедії. Виникли дві протилежні концепції її витлумачення, «суб'єктивна» і «об'єктивна»: перша з них основну причину «гамлетівської проблеми» вбачала в особистих якостях героя, в його внутрішній невідповідності завданням, що на нього звалилися, друга центр уваги переносила на складні об'єктивні обставини, з якими він зіткнувся. Сучасне шекспірознавство не вважає більше ці питання актуальними, воно переносить акцент на інші мотиви й аспекти трагедії, де й названі питання знаходять поглиблене витлумачення. Зокрема, слушно наголошується той момент, що герой трагедії стикається з *історичною* ситуацією, яку в той час і неможливо було розв'язати.

Важливо підкреслити **принципово новаторський характер** Шекспірового «Гамлета», який і своєю проблематикою, і типом героя відкривав далекі перспективи новочасної європейської літератури. Взявши старовинний сюжет про кровну помсту, Шекспір наповнив його цілком новим змістом, проблематикою, яка стане стрижневою для самосвідомості європейської інтелігенції **нового часу**, особливо XIX—XX ст., чим, на нашу думку, теж неабиякою мірою пояснюється феноменальний резонанс трагедії у віках. Епічний сюжет-фабула перетворюється у Шекспіра на сюжет-ситуацію, який уже засновується не на вчинку героя, а **самий** цей вчинок, убивство узурпатора Клавдія, перенесено в кінець твору і зображено як випадковість, ніяк не виділену в стрімкому потоці подій. Водночас сюжет про датського принца перетворюється на трагедію свідомості мислячої людини, яка осягає істину життя, перед якою дедалі глибше розкривається фальш і ницість світу, що її оточує. В цьому й полягає **принципове новаторство** Шекспірової трагедії, яка піднімає конфлікти й колізії, що стануть визначальними в літературі пізніших епох. У «Гамлеті» **виникає** цілком незвичайна для тогочасної літератури ситуація, «де діяльний за **натурою** герой тому не здійснює очікуваного вчинку, що добре знає свій світ. Це трагедія свідомості, усвідомлення («Так розум полохливими нас робить»). Але в якій мірі нам відомий увесь той досвід, що ліг в її основу,—те, що змушує героя вигукнути, що сам час став супроти його долі? Очевидно, цей досвід набагато ширший, ніж розповідь Привида, набагато значніший, ніж обставини смерті батька й заміжжя матері» (Пинський Л. Шекспир. Основные начала драматургии.— М., 1971.— С. 129).

Можна сказати, що Гамлет—це герой-гуманіст, герой-інтелектуал, який не може звести свого завдання до акту особистої помсти, хоч він і ненавидить Клавдія, в якому для нього концентрується все зло й мерзота навколишнього світу. Вислухавши розповідь Привида, Гамлет клянеться: «З табличок пам'яті моєї зітру долта всі записи пусті, Всю мудрість книжну і усе минуле»,—з тим, щоб виконати обов'язок месника. Але насправді стерти «всю мудрість книжну» він не може і залишається інтелігентом-гуманістом, який розширяє і ускладнює своє завдання, перетворює його на глобальну проблему боротьби зі злом. Своє завдання він зрештою висловлює у знаменитій формулі: «Звихнувся час... О доле зла моя! Чому його направить мушу я?» Та разом з тим Гамлет усвідомлює,

наскільки складне й непомірно велике це завдання: адже сам час став супроти його долі. Тут «час» — сама історія, рух якої пішов у неочікуваному напрямі. В кінцевому підсумку всім цим і породжуються роздуми й вагання героя, які нерідко приймалися за слабкість і нерішучість, його знаменита меланхолія, гіркі парадокси й трагічні прозріння неспокійної і безстрашної думки. Часто предметом Гамлетових роздумів стають питання, які набудуть специфічної, навіть болісної актуальності для інтелігентської свідомості ХІХ—ХХ ст., як-от зв'язок між рефлексією і дією, між гуманністю і насиллям, питання суперечливості й мівливості людської природи, відносності моральних понять тощо.

У зв'язку з усім цим слід торкнутися такого питання. Часто, говорячи про велику культуру Відродження, ми не задумуємося над її соціальним еквівалентом, над тим, хто був основним її творцем і носієм. Ця ж функція випала на долю інтелігенції доби Відродження, яка була світською інтелігенцією, на противагу середньовічній, клерикальній. За словами акад. М. Й. Конрада, «Відродження трималося на інтелігенції доби, а вона, ця інтелігенція, була, безсумнівно, міжнародною», її ж поява «була необхідною для руху людської думки, суспільного життя, культури, науки» (Конрад Н. Запад и Восток.— М., 1972.— С. 233, 247). Ця інтелігенція була творцем і носієм ідеології ренесансного гуманізму, про яку йшлося вище.

Безперечно, Гамлет належить до тих великих образів світової літератури, які не допускають спрощеного соціологічного підходу. За своїм, так би мовити, соціальним статусом Гамлет є принцом, а за своєю духовно-культурною сутністю — представником ренесансної інтелігенції та її ідеології. Але вже на стадії глибокої і неповправної кризи названої ідеології, яка була явищем великого трагедійного змісту (і викликала розквіт жанру трагедії, чим і ознаменувалося згасання літератури Відродження). Розглядаючи Шекспірового «Гамлета» в культурно-історичному аспекті, з повним правом можна сказати, що це той літературний твір, у якому духовна криза ренесансної інтелігенції здобула безпосереднє і водночас найглибше і найповніше втілення.

Не вдаючись у характеристику системи образів трагедії, коротко скажемо про окремі з них. Насамперед слід вказати на самотність головного героя: він оточений чужим і ворожим світом, біля нього немає нікого, крім вірного, але споглядально настроєного Гораціо. Правда, в трагедії не раз говориться про любов народу до принца, але Гамлет так і не зміг вдатися до цієї потенціальної сили (очевидно, якби він це зробив, то вже був би інший Гамлет, образ зовсім іншого змісту). Цю силу, до речі, приводить у дію своїми lamentаціями Лаерт, який з бездумною легкістю здійснює те, що так важко дається головному герою — родову помсту. Тими антагоністами, які репрезентують і розкривають нище придворне середовище, виступають у трагедії Полоній і Розенкранц з Гільденстерном; про останніх Гете влучно сказав: їх двоє, і вони абсолютно схожі, отже, їх багато, «вони — суспільство». Особливо виразно й по-своєму багатогранно змальований образ Полонія. Це зразковий придворний і разом з тим людина сучасного практичного розуму, який проявляється відповідно до характеру й вимог середовища. Специфічний практицизм Полонія розкривається і в тому, що за своїм зовнішнім виглядом, який іде у Францію, він улаштовує вірцевий поліцейський

нагляд, допомагає королю влаштувати такий же нагляд за Гамлетом,— характерний штрих із сучасності Шекспіра, доби розквіту абсолютистського ладу. Позбавлений моральних принципів, Полоній заповідливо служить королю Клавдію, розраховуючи, звичайно, на щедру винагороду. Його послужливість заходить так далеко, що він готовий поставити на карту й честь своєї дочки Офелії, використати її як «приманку» для Гамлета, зробити з неї інформатора.

Окремо слід сказати про образ Офелії, один з найпоетичніших у Шекспіра. Але таким він не є з самого початку, з ним відбувається своєрідна метаморфоза, яка з особливою переконливістю засвідчує геніальність Шекспіра-поета. Спершу Офелія здається невизражною, позбавленою індивідуальності, вона — слухняна маріонетка в руках свого батька-інтригана, в ній є якась штучність, що дещо нагадує механічних дівчат-ляльок Гофмана. Високою поетичністю цей образ наповнюється в сценах бжевілля, коли Офелія з'являється у вінку з польових квітів та з народними піснями на устах; тут її образ «оживає», набуває природності і зворушливості.

Як зазначалося, науково-критична література про Шекспірового «Гамлета» величезна, майже неосяжна. Така ж і сценічна історія трагедії, оскільки вона належить до тих творів Шекспіра, які незмінно користуються найбільшою популярністю в театрі. В Росії ім'я Шекспіра вперше прозвучало саме з цим твором, коли 1748 р. О. П. Сумароков, засновуючись на французькому прозовому перекладі Деламаса, виступив зі своєю вільною переробкою «Гамлета». Першим повним російським перекладом трагедії, зробленим для театральних постановок, був переклад М. О. Полевого (1837). За ним була здійснена в московському Малому театрі постановка «Гамлета», де в ролі головного героя блискуче виступив П. С. Мочалов. Відгуком на цю подію культурного життя була стаття В. Г. Бєлінського «Гамлет», драма Шекспіра. Мочалов у ролі Гамлета» (1838), яка стала першим видатним здобутком вітчизняного шекспірознавства. У другій половині XIX й на початку XX ст. з'явилося ще кілька російських перекладів трагедії; взагалі найбільше перекладів «Гамлета» зроблено саме на російську мову. Серед них слід виділити переклади М. Л. Лозинського і Б. Л. Пастернака, які з'явилися вже в радянський час. Яскрава також російська сценічна історія цієї Шекспірової трагедії, в ролі Гамлета виступали М. Т. Іванов-Козельський, О. П. Ленський, О. І. Южин, В. І. Качалов та інші визначні актори.

На Україні ознайомлення з «Гамлетом» розпочалося за російськими перекладами й постановками російських театрів десь з 30-х років минулого століття. Перші українські переклади трагедії належать до 60-х років XIX ст. 1865 р. у львівському журналі «Нива» з'явився переклад першої дії «Гамлета», зроблений П. Свенціцьким. Недавно встановлено, що на початку 1860-х років В. А. Косовцев переклав «Гамлета» і «Коріолана», але ці переклади не були опубліковані й поки що не знайдені (Пилипчук Р. Про письменника-основ'янина Віта Косовцева. // Рад. літературознавство.— 1983.— № 3.— С. 56—57). На початку 1870-х років «Гамлета» переклав Ю. Федькович, але це був вільний переклад, зроблений не з оригіналу, а з німецького посередника. Як зазначив І. Франко до видання цього перекладу, що з'явилося 1907 р., його якість «загалом дуже невисока» (цит.: Шаповалова М. Шекспір в українській літературі.— Львів,

1976.— С. 50). В 1870-х рр. «Гамлета» переклав також М. П. Старицький, замінивши п'ятистопний ямб оригіналу на хорей; переклад вийшов друком 1882 р. За ним 1878 р. трагедія була поставлена в аматорському гуртку київської «Громади», музику до спектаклю написав М. В. Лисенко. Десь між 1882 і 1886 рр. «Гамлет» був перекладений П. О. Кулішем, опублікований цей переклад 1899 р. за редакцією і з передмовою І. Я. Франка. Як відомо, Франко критично ставився до перекладацької діяльності Куліша, але цьому перекладу дав схвальну оцінку, назвав його найбільш вдалим із Кулішевих відтворень тринадцяти Шекспірових драм і зазначив, що в ньому перекладач «держався оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники».

Своїми передмовами до драм Шекспіра, в тому числі й до «Гамлета», Франко закладав основи українського наукового шекспірознавства. Передмова до «Гамлета» належить до найцікавіших серед них, у ній дається глибокий аналіз ідейного змісту трагедії, який пов'язується з духовним життям епохи. Франко характеризував «Гамлета» як «найбільш особисту драму Шекспіра», але не в розумінні вузько біографічному, а в тому, що вона найглибше відбила духовну драму автора, породжену кризою ренесансного гуманізму.

Інтерес до трагедії «Гамлет» знову зростає в українській радянській культурі. З'являються переклади, які відзначаються високим художнім рівнем, відповідають вимогам сучасного перекладацького мистецтва. Трагедія входить до репертуару театрів республіки, з її сценічних утілень слід назвати виставу Харківського українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка (1956, режисер Б. Норд) і Львівського українського драматичного театру ім. М. Заньковецької (1957, режисер Б. Тягно). До мотивів і образів Шекспірового «Гамлета» звертаються українські радянські поети М. Рильський, М. Бажан, Л. Первомайський, С. Голванівський, Б. Олійник та інші, виявляючи їхній вселюдський і водночас актуальний зміст.

ПРИМІТКИ ДО «ГАМЛЕТА»

С. 6. *Ельсінор* (точніше Хельсінгер) — місто в Данії, на березі протоки між о. Зеландією і Скандинавським півостровом; біля нього в 70—80 рр. XVI ст. був побудований замок Кронберг.

С. 8. *Гораціо, ти книжник: мов до нього.* — Тут «книжник» — значець латині; привидів заклинали на латині, мові богослужіння. *Чекає слів.* — За повір'ям, привиди не говорили першими, лише давали відповіді.

С. 9. *Коли здолав пихатого Норвежця* — тобто норвезького короля.

С. 10. *Коли загинуть мав могутній Юлій...* — ідеться про Юлія Цезаря (див. трагедію «Юлій Цезар»).

...світло вод, Шановане в Нептуновому царстві... — місяць, який впливає на припливи й відпливи в океанах і відкритих морях.

На тьму хворило, мов під суд страшний.—Парафраз із Євангелія (від Матвія, XXIV, 29), де пророкується, що в день страшного суду потьмяніють сонце й місяць.

С. 11. *Хай згубить Мене, та я дорогу перейду.*— Існувало повір'я, що перейти дорогу привида — накликати на себе згубу.

Завсіди мандрівна душа спішить В свої пороги.— Вважалося, що привиди мешкають в одній із першостихій чи першоелементів (у повітрі, землі, вогні чи воді).

С. 11—12. *...перед тими днями, Коли справляється різдво Христове, Свінець світанку ніє всеньку ніч; Ніякий, кажуть, дух тоді блукати Не зважитьсь...*— Існує версія, що цю легенду Шекспір запозичив у Ф. де Таона, автора нормандсько-французького бестіарія XII ст. До нього Шекспір звертався не раз, але найширше — саме у «Гамлеті».

С. 14. *Скинь барви ночі, Гамлете ласкавий, І дружнім оком глянь на короля.*— Це перші слова королеви в п'єсі, а вони у Шекспіра, як правило, багатозначні, ними часто задається «партія персонажа», лад його почуттів і лінія поведінки.

С. 15. *Віттенберг.*— За часів Шекспіра Віттенберзький університет, заснований 1502 р. в Німеччині, став відомим у Європі центром освіти й культури. У Віттенберзі розігрувалася дія трагедії К. Марло «Доктор Фауст» (1588).

С. 16. *Гіперіон* — одне з імен бога сонця Геліоса. За іншими грецькими міфами — батько Геліоса.

Сатир — лісовий дух у давніх греків, напівлюдина-напівцап. У поетичній мові нового часу став символом лінощів і хтивості.

Ніобя (Ніоба, гр. міф.) — цариця Фів; коли бог Аполлон вразив стрілами її синів, а богиня Артеміда — дочок, вона обернулася на скелю, з якої точаться сльози.

Кровозмісне ложе — за стародавнім, а також римським законами шлюби із вдовами братів заборонялися.

С. 24. *Пиятика ославила вже нас На всі народи заходу і сходу.*— У тогочасній Європі датчани мали репутацію п'яниць.

С. 26. *Немейський лев* (гр. міф.) — жахливий лев з Немецької долини на Пелопоннесі, якого не вражала ніяка зброя; Геракл задушив його, загнавши в печеру.

С. 28. *Лазар* — біблійний персонаж, що вмер від прокази і був воскреснений Христом.

С. 30. *...Патріком клянусь!* — Святий Патрік — небесний захисник Ірландії за католицькими уявленнями; йому ж нібито відкритий доступ у чистилище, де перебуває, як вважає Гамлет, душа його батька. Цим, очевидно, й зумовлена наведена клятва героя.

С. 36. *Розенкранц, Гільденстерн.*— «Британська енциклопедія» (стаття «Denmark») зазначає, що в XV ст. родини Розенкранців і Гільденстернів належали до найвідоміших у Данії.

С. 38. *...похід лаштує проти Польщі...*— Саксон Граматик у хроніці, з якої запозичено сюжет трагедії, говорить, що в XI ст. норвезькі королі часто робили походи на поморських слов'ян. Поморських слов'ян Шекспір замінив на Польщу, добре знану в тогочасній Західній Європі.

С. 41. *...ви торговець рибою.*— В цьому вислові Гамлета, його полісемії, дослідники знаходять кілька натяків. «Торгувати рибою» в ті часи могло означати: 1) займатися розпустою; 2) торгувати товаром, який швидко псується і потребує особливо старанного зберігання; 3) торгувати «живим товаром», бути звідником; 4) вивідувати таємниці.

С. 45. *...останні новацтва нарobili їм шкоди.*— Випад Шекспіра проти прийнятого 1598 р. закону, за яким у Лондоні було дозволено залишитися двом театрам, інші трупи стали мандрівними.

Але завелось кубло дiтвори...— дитяча трупа, переважно з півчих королівської капели, яка мала великий успіх у Лондоні на рубежі XVII ст. і становила серйозну конкуренцію для театрів.

...навіть Геркулеса з його ношею подужали.— На вивісці театру «Глобус» був зображений Геркулес з небесною сферою на плечах. Тут ідеться про те, що дитяча трупа потіснила й театр «Глобус».

С. 46. *Росцій* — Квінт Росцій Галл (пом. бл. 62 до н. е.), давньоримський актор.

Сенека — Луцій Анней Сенека (пом. 65 р.), давньоримський філософ і трагедійний драматург.

Плавт — Тіт Макцій Плавт (пом. бл. 184 р. до н. е.), знаменитий давньоримський комедіограф.

С. 47. *О Єфая, судіє ізраїльський...*— За біблійною легендою, Єфай, який приніс у жертву свою дочку. В ренесансній Англії існувала балада про Єфая, звідки Гамлет наводить чотири рядки.

Ба, моя панно, моя молода крале!— За часів Шекспіра жіночі ролі виконували юнаки, доки не втрачали дзвінкості голосу. Цим пояснюється подальше побажання Гамлета «панні». Вперше жінка з'явилася на сцені бл. 1660 р.

С. 48. *Піпп* (інше ім'я Неопталем) — син ахейського героя Ахілла, після взяття Трої вбив її царя — старого Пріама.

Гірканський звір.— Гірканія, в давнину країна на південь від Каспійського моря, славилась тиграми.

С. 49. *Гекуба* — троянська цариця, Пріамова дружина.

С. 57. *Термагант* — казковий сарацинський велетень в середньовічних виставах.

С. 60. *Капітолій* — один з 7 пагорбів, на яких стояв давній Рим; тут був Капітолійський храм Юпітера, відбувалися засідання сенату.

С. 61. *...коника-стрибунця, якому епітафія: «Плач без кінця, забуто стрибунця!»* — Одна з фігур вуличного театру, лялька коня, прикріплена до тулуба актора. Була заборонена під тиском пуритан, з приводу чого з'явилася балада, приспів з якої цитує Гамлет.

Це пролог чи напис на каблучці? — За тих часів існував звичай карбувати на каблучках віршовані вислови.

Церера (рим. міф.) — богиня полів.

С. 64. *З вас добрий хор, принце.* — В театрі часів Шекспіра хор — пояснювач дії, що не грав на сцені.

«І криче ворон, кличучи до помсти» — неточна цитата із дошекспірівської п'єси «Справжня трагедія про Річарда III».

Геката — у давніх греків богиня підземного царства, повелителька духів і відьом.

С. 65. *...лісом пір'я на голові...* — За часів Шекспіра актори носили плюмажі з довгим пір'ям та черевики з штучними трояндами.

Дамоне, друже без химер... — Гамлет цитує уривок із балади про Дамона і Фінтія (пор. баладу Ф. Шіллера «Зарука»).

С. 68. *Нероновій душі ввійти в ці груди.* — Римський імператор Нерон (37—68) убив свою матір Агриппіну.

С. 80. *Ховайся, лисичко, поки не впіймали.* — Слова з дитячої пісеньки.

С. 81. *Черв'як — справжній імператор над усіма їствами й полями.* — В оригіналі гра слів: англ. worms (черв'яки) вимовляється так само, як назва німецького міста Вормс, де в XVI ст. збирався імперський сейм на чолі з імператором Священної Римської імперії.

...пошукайте в іншому місці самі — тобто в пеклі.

С. 82. *Якщо, Англіїцю, в тебе я в пошані, — А надає ваги їй мійця моя, Бо в тебе ще багріє й нині шрам Від датського меча і нам данину Ще й досі платиш...* — Тут Шекспір передає ситуацію, яка існувала за історичного Амлета, в IX ст., коли Англія, після датського завоювання, перебувала у залежності від датських королів.

С. 85. *Чи я милого твого Нині б не вгадала?* — В одяг прочанина тоді нерідко рядилися закохані (згадаймо Ромео на балу в Капулетті).

С. 86. *Кажуть, що сова — дочка пекаря.* — За середньовічною легендою, дочка пекаря від кавалка тіста, з якого її мати мала спекти хліб для Христа, відділила частину. За цю скупість була обернута на сову.

На Валентина я прийду... — На Валентинів день (14 лютого), коли, за повір'ям, починають паруватися птахи, дівчата й парубки ворожили, обираючи собі судженого чи суджену.

С. 87. *Швейцарці де?* — Із швейцарців, уже за часів Шекспіра, при монарших дворах Західної Європи формувалася варта.

С. 91. *Без панцера, герба й меча над прахом* — тобто без атрибутів лицарських похорон, які клалися на труну.

С. 97. *Там, де верба нависла над струмком...* — Коли Вільямові Шекспіру було 15 років, дівчина із села Тіддінгтон поблизу Стретфорда втопила-ся в річці Ейвон — у тому місці, де над водою нависли верби.

Що грубі пастухи йменують бридко... — Пастухи називали орхідеї «повзучими вдовами».

С. 98. *Хіба таку можна ховати по-християнськи, що самовільно шукає собі спасіння?* — Християнська церква заборонила хоронити по обряду самовбивць.

Тут без «самонападу» не обійтися. — І-й гробокоп каже «самонапад» замість «самозахист» (юридичний термін).

А він хіба ж був пан? — Далі в діалозі гробокопів обігрується відомий вислів: «Коли Адам орав, а Єва пряла, хто тоді був дворянином?», який став своєрідним паролем під час селянського повстання 1381 р.

С. 104. *А їй вінки, як нареченій, дано...* — За давнім англійським звичаєм, на труну молодих дівчат клали вінки.

Пеліон — гора в Греції, згадується зокрема в міфах про гігантів, які намагалися згромадити на Пеліон сусідню гору Оссу, щоб штурмувати Олімп.

С. 105. *Чи пити оцет? З'їсти крокодила?* — Випади Шекспіра проти модної в ті часи афектації почуттів. Франти пили оцет, щоб здаватися блідими від кохання, і в ім'я любові присягалися з'їсти муляж крокодила, яким прикрашали вікна аптек.

С. 116. *Я швидше римлянин, аніж датчанин.* — У давньому Римі кодекс честі вимагав, щоб переможений заподіяв собі смерть.

Дмитро НАЛИВАЙКО

ОТЕЛЛО

Цю трагедію «слуги його величності» показували в банкетному залі Уайтхолу 6 листопада 1604 р. Оскільки п'єси в ті часи ставилися зразу ж після написання, шекспірознавці датують «Отелло» тим же 1604 р. Немає відомостей і про прижиттєві публікації твору, перше його видання позначене 1622 р., а наступного року він з'явився in folio. Текст Quarto в багатьох випадках кращий, ніж текст F, але коротший на 160 віршів. Скоріше всього видавці F не використали текст Q, а віддали до друку рукопис, який був у їхньому розпорядженні.

В основу сюжету «Отелло» покладено 7-му новелу III декади із збірки італійського письменника Джіральді Чінтіо «Гекатоміті» (вийшла 1565 р.), хоч питання

про те, як ознайомився з нею Шекспір, досі не з'ясовано, оскільки англійською мовою ця збірка була перекладена лише у XVIII ст., а французький переклад, виданий у 1583—1584 рр., він навряд чи міг прочитати. Можливо, хтось переказав йому докладно її зміст, можливо, існувала якась не відома нам п'єса. В усякому разі, у передачі фабули Шекспір точно йде за новелою, вносячи зміни лише під кінець. Зрештою, це не має принципового значення, бо примітивне оповідання про заплутані пригоди трансформується, як завжди у Шекспіра, в яскраву картину життя його сучасників, а персонажі-схеми (в усіх діючих осіб новели Чінтіо, крім Дездемони, навіть нема імен — це «Мавр», «Капітан», «Прапорщик») перетворюються на багатогранні образи-характери, які в неповторно індивідуальній формі рельєфно втілюють великий і складний зміст перехідної доби. О. А. Анікст має рацію, відмічаючи, що «Отелло» не лише найбільш реалістичний твір Шекспіра, позбавлений надприродних елементів, привидів та символіки, а й найбільш сучасний. Похід турецької ескадри, що змушує Венеціанську республіку послати Отелло на захист Кіпру, справді мав місце в 1570 р.

Та для розуміння трагедії потрібне ознайомлення не з життям Венеціанської республіки XVI ст., а з політичною та духовною атмосферою Англії кінця XVI — початку XVII ст., Англії часу ломки феодальних відносин і переходу до нових, капіталістичних, часу загострення тих соціальних протиріч, що мали незабаром привести старий лад до краху внаслідок буржуазної революції. В царині ідеології це означало кризу гуманізму. В творчості Шекспіра — болісний поворот від життєрадісних творів раннього періоду до «великих трагедій», де ставляться кардинальні проблеми життя і змальовується безвихідь конфлікту між героєм і дійсністю, конфлікту, в основі якого лежить не випадковий збіг обставин, а зіткнення різних світів, різних світоглядних систем. Зіткнення героїв, що живуть за законами людяності і високої моралі, зі світом егоїзму, корисливості й жорстокості.

Мужність, воля, ясний розум і витримка дозволили темношкірому Отелло досягти у Венеціанській республіці високого поста і шани. Проте справжнє щастя і найвищу нагороду приносить йому кохання Дездемони, в якій він «знайшов душу свою, а з нею — гармонію, лад, стрункість, порядок» (О. Блок).

Справді — за що кохає Отелло Дездемону? За юність, красу? Ні, не це основне, — він любить її душу, любить людину, ідеал жіночності і доброти. І так само людину любить Дездемона в уже немолодому, негарному маврі. Отелло гідний цього почуття. Овіяний авантюричним духом того часу, сміливий і заповзятий, Отелло пройшов крізь найтяжчі випробування — полон, рабство, криваві січі, не раз дивився у вічі смерті. І можна з певністю сказати, що вела його і підтримувала не лише мета здобути значне становище, а й характерна для доби Відродження жадоба пізнати світ, глянути на «Краї печер великих і пустель Безмежних, неродючих серед скель, Що досягають неба головами...» (І, 3).

Так постає в трагедії образ героя, гідного представника нової епохи, який здобуває увагу, а потім і серце розумної, чуйної Дездемони, жінки освіченої, внутрішньо незалежної, вільної від станової обмеженості й расових упереджень. Дездемона, крім того, також відзначається мужністю і відвагою; слухаючи про подвиги Отелло, вона шкодує, що не народилася чоловіком. Коли ж мавра

призначають головнокомандувачем і він вирушає в похід, Дездемона їде за ним, заявивши, що не бажає «зоставитися сама, немов та міль у тихому кутку».

Слова Отелло: «Вона мене так широко покохала За те, що стільки звідав небезпек, А я її — за співчуття до мене» — відповідають дійсності. Між подружжям — глибока внутрішня близькість, тобто найвища форма кохання. Але це прекрасне почуття кинуте в світ егоїзму і зла, завершеним утіленням якого виступає Яго. Серед великих трагедій Шекспіра ця трагедія вирізняється тим, що в ній протагоністу чітко протиставлений антагоніст, який йому не поступається силою, але силою злою, нищою, руйнівною, і основний зміст твору розкривається у боротьбі між ними. В організації і розвитку сюжету, новелістичного за походженням, визначальна роль належить інтризі, яку підступно плете Яго, поклявшись згубити Отелло. Протагоніст потрапляє в хитро поставлену пастку, до самої розв'язки не підозрюючи, хто його ворог.

Шекспір не випадково розпочинає трагедію сценою, в якій знайомить глядача, сказати б, з морально-етичним кодексом Яго — адже він, Яго ненавидить до Отелло виступають рушійною силою драматичної дії. Яго клянется помститися Отелло, і його погрози — не пусті слова, він розумний, спритний, випахідливий. Хороший психолог і ще кращий інтриган, він розбирається в людях і вміє пристосовуватись до їхнього рівня та вдачі: видає себе за «доброго хлопця», спілкуючись із Кассією, перед Отелло грає роль найчеснішої й найвідданішої людини. Він хоробрий, коли того вимагають обставини, відверто цинічний при жагоді. Це теж представник доби Відродження, але виявляє інший її аспект: ренесансна віра в самоцінність людської особистості перетворюється у нього на жорстокий егоїзм, упевненість у безмежних можливостях людини — на переконання, що йому дозволено все. Як і інші «генії зла» із Шекспірових історичних хронік і трагедій, він не вірить ні в добро, ні в шляхетність людської природи, взагалі ні в які моральні принципи і цінності. Єдиними справжніми цінностями вважає високе становище в суспільстві та ще гроші — силу, що, на його думку, може подолати будь-які перешкоди. «Прихопи грошенят», — радить він Родріго у відповідь на його намір втопитися через кохання до Дездемони. І далі Яго розвиває цілу філософську концепцію, основним постулатом якої є впевненість у «паскудності нашої натури», що стримується лише розумом та розрахунком і зводить нанівець усі високі людські почуття — любов, вірність, честь.

Що живить люту ненависть Яго до Отелло? Це питання складне і неодноразово поставало перед шекспірознавством. Так, англійський дослідник Джон Метьюз у статті «Отелло і людська гідність» обстоює думку, що Яго ненавидить Отелло тому, що той негр, тобто вважає за основу трагедії расову проблему. Правда, «чорноту» Отелло Яго теж не обминає, паплюжачи його, однак це не основне. Ще найвища думка, що Яго бачить у маврі колишнього коханця своєї дружини і мстить йому за це. Суть значно глибша. Річ у тім, що Отелло з його моральною чистотою, високим поняттям честі, вірою в красу людської природи самим існуванням своїм спростовує ті підвалини, на яких засновується життя Яго. Вони антагоністи, представники двох ворожих світів. Великий драматург вміє підняти конкретне, особисте, до рівня філософських узагальнень, і зіткнення Яго і Отелло набуває у нього характеру боротьби двох світоглядів, двох систем цінностей.

У цій боротьбі Отелло заздалегідь приречений на поразку, бо Яго вдається до своїх звичних засобів — наклепів, брехні, перед якими Отелло безсилий. Яго точно обирає найвразливіше місце Отелло з тим, щоб завдати смертельного удару, — його кохання до Дездемони, яке стало для мавра сенсом життя, наріжним каменем його існування. До того ж мета Яго полягає не просто в тому, щоб згубити Отелло, а й у тому, щоб змусити його деградувати як людину, засліпити ревнощами, позбавити віри, своїми руками вбити кохану жінку. Яго повністю досягає своєї мети.

У зв'язку з цим постає проблема, яка давно й незмінно хвилює шекспірознавців — проблема психологічної вмотивованості такого швидкого спалаху ревнощів у Отелло і його подальшої поведінки. В нашій критичній йшлося і про «рецидиви середньовіччя» в свідомості мавра, які не викоринив він у собі (М. В. Урнов, Д. М. Урнов), і про дію середньовічної театральної умовності, за якою наклепові годилося вірити. У всякому разі, цю трагедію розглядали і нерідко донині розглядають як трагедію ревнощів. Так інтерпретувалась вона й на сцені, і десятки акторів — іноді дуже талановитих — створювали картини дикої, нестримної пристрасті героя.

Проте ще Пушкін вважав «Отелло» не трагедією ревнощів, а трагедією обманутої довіри, і це безумовно так. Глибокий знавець людської психології, Шекспір дуже виразно показує, як міняється Отелло, отруєний наклепами Яго. Втрачаючи віру в Дездемону, він перестає бути собою. В останніх двох діях трагедії мало що залишилося від тієї гордої, урівноваженої, повної гідності людини, яка виступала перед венеціанським сенатом. Для Отелло зрада Дездемони — не лише зрада коханої жінки, а й утрата гармонії, ладу, порядку, без яких він — пропаша, нещасна людина, без яких «настає хаос» (О. Блок), утрата віри в порядність, честь, високі якості людини взагалі. Саме з цієї позиції судить Отелло Дездемону, виносячи вирок їй, як утіленню зла, і сам виконує цей жахливий вирок.

Тому вдвічі страшнішим є для мавра відкриття своєї трагічної помилки. За зневіру він судить себе тим самим нещадним судом і теж власноручно виконує вирок. Проте помирає він прозрівши, знову здобуваючи віру в Дездемону і водночас — віру в людину.

В Росії трагедія «Отелло» стає відомою з першого десятиліття минулого сторіччя. 1808 р. з'явився її прозовий переклад з французької, а 1821 р. в ж. «Вестник Европы» була надрукована рецензія Г. Квітки-Основ'яненка на виставу трагедії в Петровському театрі. На Україні «Отелло» спершу був відомий у російських перекладах і в постановках російських театрів. Виконання ролі Отелло видатним негритянським актором Айрою Олдріджем справило глибоке враження на Шевченка і стало значною подією театального життя в Росії і на Україні 50-х років минулого століття.

Українською мовою трагедія вперше була перекладена П. Кулішем на початку 1880-х рр. і включена до першого тому його перекладів із Шекспіра, який 1882 р. вийшов у Львові. Захоплення Шекспіром було притаманне Ю. Федьковичу, і сучасники вказували на зв'язок його драми «Довбуш» з трагедією «Отелло» та на певні запозичення з неї. Зокрема, образ секретаря із «Довбуша», підступного

негідника, безсумнівно пов'язаний з образом Яго (Шаповалова М. Шекспір в українській літературі.— Львів, 1976.— С. 52). У 1890-х рр. трагедію переклав М. Кропивницький (за російським перекладом П. Вейнберга). 1902 р. він домогся від царської цензури дозволу на постановку трагедії у своєму перекладі, і цей цензурний примірник зберігся. Також відомо, що переклад трагедії зробив П. Саксаганський і ставив її на домашній сцені, натхненно виконуючи головну роль (див. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі.— К., 1957.— С. 303).

Саксаганський плекав надію поставити «Отелло» на театральній сцені; цю мрію він зміг здійснити лише після Великої Жовтневої революції. 1925 р. трагедія була ним поставлена в Дніпропетровському театрі ім. Заньковецької. Заснований 1919 р. в Ленінграді Великий драматичний театр за перші три роки свого існування поставив шість шекспірівських спектаклів. У роботі театру, зокрема у постановці «Отелло», активну участь брав О. Блок, наслідком чого була його стаття «Таємний смысл трагедії «Отелло» (1919); головну роль у цьому спектаклі грав Ю. М. Юр'єв. З численних пізніших постановок трагедії на сцені російського радянського театру слід виділити виставу в Малому театрі 1935 р. з О. О. Остужевим у головній ролі. Варто згадати й спектакль Грузинського театру ім. Руставелі, де цікавий образ Отелло був створений А. Хоравою. На українській сцені оригінальну інтерпретацію образу Отелло дав М. Романицький. Досягненням радянського кіноекрана став фільм «Отелло», поставлений режисером С. Юткевичем з С. Бондарчуком у головній ролі.

ПРИМІТКИ ДО «ОТЕЛЛО»

С. 120. *Отелло* — ім'я неясного походження, схоже на італійську зменшену форму німецького імені *Otto*. Але є досить вірогідні відомості про те, що у Венеції існувала знатна родина *Отелло дель Моро*, в гербі якої за емблему правили ягода шовковиці — по-італійському — *тоґо*. Італійське «тоґо» означає також *мавр* — *маврами* ж називали тоді всіх мешканців Північної Африки. *Яго* — одна з діалектних форм італійського імені *Ясоро* або *Гіасото* (відповідає українському — *Яків*).

Дездемона — в перекладі з грецької означає «нешасна».

С. 121. *Гай-гай, один великий арифметик...* — Називаючи *Кассіо «арифметиком»*, Яго, солдат-практик, боєць, протиставляє себе освіченому командирові, якому бракувало воєнного досвіду.

С. 128. *Та гарну взяв на абордаж галеру.* — «Сухопутна галера» на жаргоні англійських моряків — *повія*.

С. 132. *Марк Луккезе* — тобто з *Лукки*. Очевидно, один з найманих воєначальників (*кондот'єрів*) Венеціанської республіки (це ім'я носив хазяїн однієї з лондонських таверен), якого *дож*, мабуть, мав намір призначити командувачем, але, за його відсутністю, призначив *Отелло*.

С. 151. *Кассіо вас не знає...*— Кассіо, звичайно, знає Родріго в обличчя; але Родріго послухався поради Яго («зміни своє лице фальшивою бородою»), і Кассіо Яго не впізнав.

С. 165. *...чи не побували часом ваші інструменти в Неаполі, що вони так гугнявлять?* — Натяк або на «неаполітанську хворобу», як у ті часи називали сифіліс, або на гугнявість вимови неаполітанців.

С. 182. *Лежав я з Кассіо недавно поруч...*— В Англії часів Шекспіра окремі ліжка рідко у кого були. Звичай спати з приятелями або із зовсім чужими людьми в одному ліжку зберігався до XVII ст. навіть серед вищих класів суспільства.

С. 183. *Геллеспонт* — давньогрецька назва Дарданельської протоки.

С. 200. *Я радий, що ума ви позбулися.*— Лодовіко щойно повідомив Отелло про даний йому наказ їхати в Венецію і призначення Кассіо на його місце. Дездемона радіє тільки з першого, однак Отелло пояснює її радість другим повідомленням і вважає, що вона втратила розум, відкрито радіючи з удачі свого коханця.

С. 212. *У тузі сиділа вона край струмка...*— Старовинна англійська пісня про зелену вербу дійшла до нас у кількох варіантах. Найдавніший зписок належить до 1600 р.

С. 224. *Настане тьма... Й під нами сколихнеться Від жаху вся земля!*— Уявлення про зв'язок між затемненнями і землетрусами зустрічається у Плінія, англійський переклад якого був виданий 1601 р.

С. 230. *Це загартований в льодових водах Іспанський меч.*— Про гартування іспанських мечів у льодовій воді також згадується у Плінія.

С. 231. *Дивлюсь йому на ноги — ні, то казка...*— Вважалося, що у чорта мають бути копита; Отелло вважає Яго чортом.

С. 234. *Пес спартанський!*— Спартанські собаки, як твердять стародавні автори, були особливо люті.

Наталія МОДЕСТОВА

КОРОЛЬ ЛІР

Час написання трагедії «Король Лір» встановлено досить точно: 1605—1606 рр. У книзі розваг королівського двору зафіксовано, що 26 грудня 1606 р. «слуги його величності» зіграли трагедію перед королем та придворними в Уайтхолі. В тексті твору згадуються затемнення місяця й сонця, що мали місце відповідно у вересні та жовтні 1605 р. Отже, трагедія постала не раніше жовтня 1605 р. й не пізніше грудня 1606 р. Як вважають деякі сучасні англійські шекспірознавці, вона була створена вже після «Макбета».

Першим її виданням було Quarto 1608 р.; цікаво зазначити, що з дванадцяти примірників цього видання, які збереглися, немає і двох ідентичних — наслідок того, що коректура правилася водночас із друком. Друге видання in quarto хоч і має на титульній сторінці дату 1608 р., насправді з'явилося 1619 р. і є передруком одного з примірників першого Q, частково виправленого. Текст F 1623 р. був теж передрукований з примірника першого Q, але зі значними змінами, за позиченими, як вважають деякі текстологи, з екземпляра суфлера. У виданні F опущено біля 300 віршів з тексту першого Q, а натомість було додано біля 100 нових віршів. Кращим вважається текст F, за яким здійснюються подальші видання трагедії з деякими доповненнями із Q.

Глибинне джерело цієї «британської трагедії» — одна з найдавніших легенд про короля Ліра та його дочок. Вона не раз переказувалася в опрацьованому вигляді, починаючи з латиномовної «Історії Британії» (1135) Джефрі Монмутського і кінчаючи «Хроніками Англії, Шотландії та Ірландії» (1577) Голіншеда, як і її правила Шекспірові за безпосереднє джерело. До того ж Шекспір користувався давнішою п'єсою невідомого автора, яка 1594 р. була зареєстрована в Палаті книготорговців під назвою «Прославлена історія короля Ліра та трьох його дочок». Як і завжди, п'єсу свого попередника Шекспір піддав глибокому переосмисленню і переробці. Зокрема, він змінив щасливу розв'язку на трагічну, ввів образ блязня й сцени Лірового божевілья і ускладнив фабулу п'єси паралельною сюжетною лінією — історією Глостера та його синів. Цей сюжет, чи, вірніше, сюжетну модель Шекспір запозичив із пасторального роману Ф. Сідні «Аркадія» (1590), який теж слід віднести до джерел трагедії.

«Любов холодне, дружба ламається, брати не хочуть знатись, по містах — заколоти, по селах — розбрат, у палацах панує зрада, розірвано зв'язок між батьком і сином... король іде наперекір природі... Підступи, ошуканство, зрада й руйнація, розбиваючи наш спокій, товаришать нам у дорозі до могили» — цю характеристику часу, яку подає Глостер у I дії, можна було б поставити епіграфом до усього твору. І звучала вона дуже актуально, оскільки трагедія відтворює політичну і соціальну обстановку сучасності Шекспіра, обстановку того великого історичного зламу, що відбувався в Англії кінця XVI — початку XVII ст.

Уже останні роки правління Єлизавети були позначені рядом гострих сутичок між королівською владою та парламентом. Низка змов, повстань та заколотів, невдоволення народу, «чий труд тяжкий не відрізняє свят від буднів», створює в країні гнітючу передгрозову атмосферу. Становище загострюється з приходом до влади Якова I Стюарта (1603), який повертає в бік феодальної реакції. Водночас зростає і активізується пуританська буржуазія, прагнучи зламати феодальні відносини, замінивши їх на грошові, характерні для капіталізму. Англійський гуманізм опиняється мов між молотом і ковадлом, між старим світом «кулака та меча» («Річард III») і новим, де, як говорить Шекспір у 66 сонеті, «...скрізь нікчемність в розкоші сама, і в злиднях честь доходить до одчаю», а для досягнення успіху, за словами Гонерілії, треба йти назустріч злу.

«Король Лір» відзначається багатством і вагомністю змісту не тільки філософського та морально-етичного, а й соціального та політичного. Трагедія переконливо засвідчує, що від притаманної раніше Шекспіру віри в абсолютизм, віри

в розумного і гуманного короля нині не залишилось нічого. Іван Франко має всі підстави вважати цю п'єсу «страшною вівісекцією королівського маєстату».

На початку трагедії Лір — типовий монарх-самодержець, деспотичний, егоїстичний, розбещений загальним схилинням, лестошами, безмежністю своєї влади. «Король від голови до ніг», за власним визначенням, він вважає себе якоюсь вищою істотою, яку його сан підносить над усіма людьми. Ще М. О. Добролюбов писав, що, звикнувши вважати себе джерелом усіх радощів та горя, початком і кінцем усякого життя у своєму королівстві, він переносить прямо на свою особу той блиск, уся повагу, якою користувався завдяки своєму сану. І від влади він одмовляється, за словами Добролюбова, «повний гордої свідомості, що він сам по собі великий, а не владою, яку тримає у своїх руках».

І тому, хоч Лір зрікається корони, він і далі має себе за короля і домагається, щоб йому віддавали королівські почесті. Йому навіть здається, що царствена велич його особи стане ще виразнішою, яскравішою, коли він одмовиться, сказати б, від її матеріальних атрибутів. У цьому й полягає його трагічна ілюзія, його справжнє безумство — адже ця віра в силу й значення особистих достоїнств перебуває у кричущій невідповідності з реальним світом, з його дійсними, а не позірними соціально-етичними нормами й законами буття.

Зрозуміла річ, ця трагічна ілюзія Ліра та її крах не є відбиттям суперечностей та колізій раннього середньовіччя, — вони тісно пов'язані з проблематикою, породженою гуманістичною ідеологією Відродження та її кризою. Нагадаємо, що ідея самоцінності людської особистості належала до наріжних у названій ідеології. На початок XVII ст. стало цілком очевидно, що вона розходиться з реальним рухом історії, що і в новому суспільстві, яке на той час складалося, людська особистість сама по собі, без багатства, влади тощо, нічого не значить. Ця трагічна істина життя, яка була одним з істотних аспектів кризи ідеології ренесансного гуманізму, в «Королі Лірі» виражена особливо глибоко й своєрідно.

Певними гранями свого змісту трагедія «Король Лір» близька до Шекспірових історичних хронік, передусім тим, що, за вдалим висловом І. Франка, автор у ній «дав нам не фамілійну трагедію в королівських костюмах, а трагедію самого королівства на фамілійнім тлі» (Франко І. Збір. творів: У 50 т. — Т. 33. — С. 205). Тут ставиться, до того ж у новому, притаманному другому періоду творчості Шекспіра аспекті, проблема народу і влади, справедливого устрою, що поставала в його історичних хроніках. Навдивовижу глибокий і багатограний розвиток отримує в «Королі Лірі» мотив пробудження в монархові людини, здатної розуміти й брати до серця людські страждання, але вже після того, як він утратив владу, — мотив, який уперше зазвучав у хроніці «Річард III».

Звичайно, розвінчанням «королівського маєстату» аж ніяк не вичерпується ідейна наснага п'єси. Великий драматург іде далі у своїх соціально-філософських осягненнях і узагальненнях, висловлених з усією притаманною йому силою та повнотою устами Ліра. Але вже нового, просвітленого Ліра. За слушною думкою англійського літературознавця А. Кеттла, історія Ліра — «це історія шляху від короля до людини». На цьому шляху Шекспір змушує героя до дна випити гірку чашу горя й страждань, на собі відчутти егоїзм та жорстокість інших людей, зрозуміти свої помилки, свою жорстокість, несправедливість існуючого ладу і

аморальність власного егоїзму, щоб стати людиною в повному розумінні цього слова. Поступово підготовлюваний усім перебігом дії, цей процес завершується в сцені бурі в степу,— вона символічно перегукується з тим, що відбувається в свідомості Ліра, який, утрачаючи розум, починає відроджуватися для нового і, попри всі страждання, справжнього життя.

Безпосереднім поштовхом до цього стає зустріч Ліра з Едгаром, законним сином Глостера, який переходується під виглядом жебрака Тома із Бедлама. Тут Шекспір зливає з основною сюжетною лінією короля Ліра лінію Глостера та його синів, котрої не було у п'єсі попередника. Ніби дублюючи в основних моментах трагічну історію Ліра, ця побічна сюжетна лінія надає творові більшої змістової глибини й значимості, підносить його на висоту майже універсального узагальнення. Тут проявилось відмічене Пушкіним характерне для генія вміння досягнути єдиною думкою, єдиним наміром увесь сюжет. Зустріч з Едгаром, вигляд цієї «крайньої нужди й упідлення» наштовхують Ліра на думку, дуже характерну для гуманізму Ренесансу: думку про людину в її «чистому вигляді», звільнену від усього зовнішнього, таку, як існує вона в природі: «І невже ж оце людина? Придивись-но тільки до нього. Він не завдячує черв'якові шовк, звірові — хутро, вівці — вовну, гірській кішці — мускус. Тут нас троє підроблених. ти — справжня людина. Неприкрашена людина — це ж і є така от злиденна, гола двонога істота. Геть, геть усе позичене! Іди-но розстебни тут» (III, 4).

Лір зриває з себе королівські шати, і це скидання одяжі в контексті твору набуває символічного змісту: він скидає з себе все чуже, нашароване облудним світом, і повертається до своєї глибинної людської сутності, в якій зливаються загальнолюдське й індивідуальне. Безумний Лір розуміє життя набагато краще, ніж той Лір, що усвідомлював себе королем від голови до ніг, судить про нього незрівнянно глибше й справедливіше.

Винагородою новому Ліру, Ліру-гуманістові, стає любов Корделії, яка рятує і виликовує його. Цікава сама сцена лікування безумного Ліра: лікар Корделії присипляє його, і, доки він міцно спить, грає музика, яка своєю гармонією відновлює гармонію світу хворого. Тут знайшла високопоетичний вираз характерна для культури Ренесансу ідея музики як утілення космічної гармонії, котра відповідно діє і на духовний світ людини. Але оновлений Лір уже не думає про владу й не стане королем — Шекспір не повернеться до своїх колишніх ілюзій. Водночас він рішуче відхиляє можливість щасливої розв'язки. Адже не прийшов ще час для нового Ліра після його відродження, Ліра просвітленого й гуманного, з гармонійним внутрішнім світом: зло в реальному світі ще надто сильне й небезпечне.

Проблематикою твору зрештою визначається його структура і жанрова своєрідність. На відміну від «монодраматичного «Гамлета» і особливо «Отелло», «Король Лір» має іншу структуру, це, за визначенням Л. Пінського, «трагедія з акцентом на стані світу». Характерна особливість її структури в тому, що антагоністом у ній виступає не одна особистість, яка втілює в собі зле начало, навіть не група їх, а, по суті, весь світ, усе суспільство. Та й протагоніст тут не один, з королем пов'язані Глостер, Едгар і насамперед — Корделія. Тут істинне джерело трагедії — не особиста провина героя, не його сліпота, а саме стан

світу, в якому панує зло. Звідси й та особливість трагедії, що інтрига не відіграє значної ролі в розгортанні сюжету. «Король Лір» — трагедія, що тяжіє до відкритої дії, якій притаманна специфічна масштабність у часі й просторі.

Відповідно буде Шекспір систему образів трагедії, розмежовуючи їх на два табори — тих, хто живе за законами моралі й гуманності, і тих, чиєю нормою поведінки стали звирячий егоїзм і аморальність. Не входячи в характеристики образів, спробуємо лише контурно окреслити найважливіші з них, ті, кому належить першорядна роль у вираженні концепції твору.

Передусім образ Корделії, якій у п'єсі відведена особлива композиційно-сюжетна функція. І це зовсім не випадково, вона в «Королі Лірі» — живе втілення гуманістичного ідеалу, в ній закладені ті начала і якості, які за уявленнями гуманістів Ренесансу мали бути нормою «природної людини»: душевна прямота й щирість почуттів, активна доброта і внутрішня свобода. Знаменна еволюція Ліра, про яку йшлося вище, вимірюється і надзвичайно яскраво розкривається у зміні його ставлення до Корделії: деспот Лір проклинає і виганяє «непокірну» дочку, прозріння головного героя, пробудження в ньому гуманності — це й повернення до Корделії, яка стає для нього опорою і сенсом існування, загибель Корделії перекреслює життя самого Ліра.

Окремо слід сказати про образ Лірового блазня — першого провідника героя на тернистому шляху до людяності. Користуючись традиційним правом «дурнів» висловлювати правду у вічі своїм панам, хоч би як високо вони стояли, блазень уперто і послідовно розкриває королю безглуздість його вчинку і жалюгідність становища, в яке він себе поставив, віддавши дочкам владу, землі, все, що мав. І робить він це засобами народної сатири — з образом блазня в трагедію входить стихія народного гумору, так майстерно відтворена у перекладі Максима Рильського. Це приказки, жарти, дотепи, сатиричні пісеньки — мудрість, набута простим людом віками гіркого досвіду та страждань. Блазень із «Короля Ліра» — найдемократичніший з усіх, створених великим драматургом, і водночас найбільш людяний.

Серед антагоністів, носіїв зла, найяскравіший образ Едмунда, нешлюбного сина Глостера, якого цілком виправдано ставлять поряд з такими «геніями зла», як Річард III чи Яго. Вирішивши знищити «законного Едгара» і граючи на кращих якостях характерів батька й брата («довірливий мій батько; благородний і щирий брат»), Едмунд успішно реалізує свій злочинний задум. Він зводить наклеп на Едгара, якого батько, проклявши, проганяє, штовхає Корнуела на криваву розправу з Глостером, а потім влаштовує справжнє полювання на осліпленого батька. З його наказу вішають Корделію і мають убити Ліра. Найвища мета Едмунда — самому стати королем, і Гонерілья та Регана перетворюються в його руках на знаряддя досягнення цієї мети. Словом, Едмунд — це завершене втілення зла, «макіавелліст» у тому значенні, яке вкладали в це слово сучасники Шекспіра, тобто людина, що відкинула всі моральні принципи й цінності. Та якщо в ранній хроніці потворна внутрішня сутність Річарда III відбивалася в його потворній зовнішності, то Едмунда Шекспір малює гарним і ставним, справжнім красенем. Тут зло постає у зовнішньо привабливій личині.

Не дивно, що «блискучі гадюки» Гонерілья і Регана так упадають за ним. Можливо, крім усього іншого, вони відчувають у ньому «споріднену душу» — адже зло притягає зло. Але не будемо їх тут характеризувати, звернімо лише увагу на сцену «торгу за почет» у другій дії, де королівни різночю нагадують перекупок. Та ще зазначимо майстерну індивідуалізацію цих внутрішньо близьких образів: якщо Регана просто зла й жорстока, то Гонерілья наділена гострим розумом, який дозволяє їй розбиратися в характері батька та інших людей, в тому, що відбувається в довоколишньому світі.

«Короля Ліра» по праву вважають одним з найтрагічніших творів Шекспіра, в якому відбито трагізм усієї доби. Образ стривоженого, розбурханого світу проходить через усю п'єсу. Буря в природі, буря в суспільних та сімейних стосунках, буря в свідомості, в самій душі Ліра. Не випадково О. Блок сказав, що «трагедії Ромео, Отелло, навіть Макбета й Гамлета можуть здатися дитячими поряд з цією».

З трагедією «Король Лір» українські читачі ознайомилися на початку XIX ст. в російських перекладах. З великим інтересом зустріли і її сценічні втілення, зокрема постановки за участю негритянського трагіка Айри Олдріджа, що в ролі Ліра викликав глибоке захоплення у Т. Г. Шевченка. Привернула п'єсу увагу і революційно-демократичної критики — аналіз «Короля Ліра», зроблений М. О. Добролюбовим, не втратив цінності і досі. Спробу розкрити фольклорні витоки образу Корделії зробив М. П. Драгоманов у статті «Корделія — замура» («Вестник Европы», 1884. — Т. IV). Хвилював «Лір» і Лесю Українку — силою зображених у трагедії характерів, філософськими узагальненнями та напруженим драматизмом. У 90-х рр. минулого століття Панас Мирний робив спроби його перекладати, але перший повний український переклад належить П. Кулішу — десь на початку 1880-х рр.

На сцені українських театрів до революції «Лір» ішов російською мовою, українською був поставлений уже в радянський час Київським театром ім. І. Франка, головну роль виконував М. Крушельницький. Екранізація трагедії, здійснена режисером Г. Козінцевим (1970), з Юрі Ярветом у головній ролі по праву ввійшла в історію радянської кінематографії.

ПРИМІТКИ ДО «КОРОЛЯ ЛІРА»

С. 240. *Геката* — див. приміт. до с. 64.

С. 241. *Не зважуйся ставати між драконом і лютистю його!* — Тобто і об'єктом його гніву.

Щоб це ствердити, ось вам і корона — Діліть її. — В оригіналі *soonet*, зменшене від *gown* — корона. Критики звернули увагу на те, що Лір віддає дочкам лише малу, тобто герцогську, корону, і висловлювали припущення, що велику корону, як емблему суверенної влади, він вирішив зберегти для себе. Був висловлений і здогад, що цю малу корону Лір спершу мав намір віддати Корделії, щоб виділити її з-поміж сестер, і що в цьому полягав його таємний задум.

С. 250. *Том із Бедлама.*— Том — прізвисько, яке часто давали божевільним. Бедлам — притулок для божевільних у Лондоні, заснований в будинку колишнього Віфліємського (Bethleem) монастиря. Хворі там не одержували ні їжі, ні одягу.

О! Ці затемнення віщують розбрат! Фа, соль, ля, мі!.— Едмунд кепкує з тих, хто здатний пояснювати всі вчинки людей впливом руху зірок. Чотири ноти, проспівані ним, створюють какофонію.

С. 257. *Коли б я мав монополію на дураці!.*— При Якові I роздача торгових монополій приватним компаніям і окремим особам (особливо з числа придворних) досягла розмірів, які викликали загальне обурення і ряд протестів з боку парламенту.

С. 267. *Я розішлю портрет по всій країні!.*— За часів Шекспіра такий спосіб розшуку злочинців уже практикувався.

С. 271. *Коли б ти на Сарумській був рівнині, Як гусака, тебе погнав би я На Камелот.*— Сарумська рівнина, на якій був розташований замок легендарного короля Артура Камелот, славилася гусьми.

С. 287. *Свячена водичка* — йдеться про придворні лестоші.

С. 289. *Мерлін* — чарівник і пророк, що нібито жив наприкінці V — на початку VI ст. Лір, за Голіншедом, жив у IX ст. до н. е.

С. 294. *Флібертіджібет* — один з бісів, згадуваних у книзі Харснета «Викриття чудесних папістських крутіств». Звідси, а частково з фольклорної традиції, взято і імена інших «злих духів», яких далі називає Том. *Вігольд* — святий, який вважався захисником від мари, що її нібито насилала на людину нечиста сила.

С. 297. *...Нерон вудить рибу в озері Мороку.*— Гадають, що ця згадка про Нерона підказана Шекспіру Рабле (англійський переклад «Гаргантюа» з'явився 1592 р.). Але у Рабле Нерон грає на флейті, а на вудочку ловить (і не риб, а жаб) імператор Троян.

Через річку, Бетсі, плин! — Едгар починає, а блазень підхоплює уривок із старовинної англійської балади.

С. 298. *Гей, пастушку!.*— Теж уривок з балади.

С. 299. *Ви скажете, може, що це перське убрання!.*— Тобто вбрання по-східному розкішне.

А я ляжу спати опіадні.— Ці слова блазня, відповідь на зауваження Ліра — «Ми повечеряємо вранці», — сприймаються в даній ситуації як жарт. Проте деякі коментатори вбачають у цій репліці інший, прихований зміст, бо це останні слова блазня перед зникненням не лише зі сцени, а й з дії взагалі. Причина цього зникнення коментується по-різному, пояснюють її навіть умовами тогочасного театру: в Шекспіровій трупі було тільки 12 акторів, і дехто з них виконував по дві ролі. У виставі «Король Лір» актор, що грав блазня, виконував і роль Корделії. Так чи інакше, на сцені ці персонажі жодного разу не «стикаються».

С. 309. *Як брат мій...*— тобто герцог Корнуел.

С. 318. *...тебе від смерті, батьку!* — Едгар не зраджує себе, кажучи «батьку», оскільки так взагалі зверталися до старої людини.

С. 321. *Цей капелюх...*— Ці слова, що переривають «проповідь» Ліра і звертають його думки на інше, коментатори пояснюють тим, що Лір, ставши в позу проповідника, тримає перед собою за звичаєм капелюх. Але можливе й інше пояснення: в своєму маячному стані Лір раптом помічає повстаний Едгарів капелюх і далі говорить, показуючи на нього.

С. 323. *Ова, мосьпане...*— Тут і в двох подальших репліках Едгар, вдаючи із себе простого селянина, в оригіналі розмовляє соммерсетською говіркою.

Наталія МОДЕСТОВА

МАКБЕТ

Четверта з великих трагедій Шекспіра була створена в 1604—1606 рр., найвірогідніше — 1606 р. Про це зокрема свідчить прозорий натяк у 2 сцені II дії на злободенну подію, судовий процес священника-єзуїта Гарнета, пов'язаний з відомою Пороховою змовою, який розпочався наприкінці березня 1606 р. Перша вистава трагедії відбулася в липні чи серпні того ж року в театрі «Глобус», а потім при королівському дворі. За життя Шекспіра цей твір не друкувався, вперше він з'явився друком in folio 1623 р. Деякі шекспірознавці-текстологи (Кеннет М'юїр, Д. Довер Вілсон та інші) вважають, що текст «Макбета» — один з найгірших у F, з численними пропусками й помилками. Щоправда, висловлюються й інші думки, наприклад, Г. Б. Гаррісон у передмові до видання «Макбета» в серії «The Penguin Shakespeare» свідчить, що друк у F підготовлений старанно. Але всі дослідники звертають увагу на те, що текст «Макбета» значно коротший за тексти інших драм Шекспіра початку XVII ст.: у ньому близько двох тисяч рядків, тоді як у «Гамлеті» — близько чотирьох тисяч, а в «Отелло» й «Королі Лірі» — близько трьох з половиною. Очевидно, у F був надрукований текст, підготовлений до вистави, з відповідними скороченнями.

Ще одна текстологічна проблема полягає в тому, що деякі сцени й фрагменти трагедії відрізняються за мовою і стилем, а також за художнім рівнем. Було встановлено, що епізоди з Гекатою і відьмами в 5 сцені III дії і в 1 сцені IV дії текстуально збігаються з драмою-феєрією Т. Мідлтона «Відьма», яка дійшла до нас у рукописі. Деякі дослідники знаходять руку Мідлтона також у інших сценах твору і таким чином висувають його в «співавтори» Шекспіра, зокрема приписують йому скорочення «Макбета» для сцени зі включенням кількох власних фрагментів. Але цілком можливо й те, що театр «Глобус» за своєю ініціативою використав у постановці трагедії фрагменти з п'єси Мідлтона, яка не мала успіху у глядачів.

Основним джерелом для «Макбета» були всі ті ж «Хроніки Англії, Шотландії та Ірландії» Р. Голіншеда. Макбет — історична особа: полководець і родич шотландського короля Дункана, він 1040 р. вбив його і сам коронувався, сімнадцять років правив країною і загинув 1057 р. в боротьбі з Малкольмом, сином Дункана. Макбет виявив себе мужнім і розважливим монархом, але пізніші хроністи (А. Віттоун, Р. Боецій) знизили його образ і внесли в його життєпис легендарно-міфологічні моменти («віщі сестри», що пророкують Макбету майбутнє, воги, «не народжений жінкою», який його вб'є, Бірманський ліс, що рушає на замок Дунсінан). Усе це перейшло у хроніку Голіншеда, на якій засновується сюжетна канва Шекспірової трагедії. Та разом з тим Шекспір піддав сюжет значній переробці, виходячи із своїх ідейно-естетичних завдань і даючи волю художньому домыслу. Так, для сцени вбивства короля Дункана він використав давніший епізод хроніки Голіншеда, вбивство шотландського короля X ст. Дуффа його полководцем Дональдом. Повністю витворений Шекспіром образ леді Макбет, про яку у Голіншеда одним реченням говориться, що вона «розпалювала» честолюбство свого чоловіка. Проте не будемо порівнювати трагедію з хроніками, тим більше, що Шекспірів «Макбет» — не історична драма з раннього шотландського середньовіччя, а твір, проблематика, весь ідейно-художній світ якого породжені насамперед сучасністю драматурга, добою Ренесансу та її кризою.

За своєю фактурою та її джерелом «Макбет» зближається з історичними хроніками Шекспіра, але за змістом та жанровою структурою це зовсім інший твір. У хроніках Шекспіра передусім цікавило державно-політичне життя країни, як воно проявлялося в політичних суперечностях і боріннях, а в трагедіях на перший план вийшли сутю людський зміст, уже до іншому пов'язаний з суспільним життям та історією, переважно через глибокі колізії і конфлікти морального характеру. Функціональна специфіка трагедії, принаймні в класичні періоди її розвитку, й полягає у тому, що вона, ставлячи проблеми людської поведінки, звертається передусім до людського сумніння і найперше своє призначення вбачає в тому, щоб вражати, тривожити його, доводячи до крайньої напруги, таким шляхом досягати благотворного впливу на психіку людини, «очистити» її помисли й почуття.

Основний зміст «Макбета», як і інших великих Шекспірових трагедій початку XVII ст., пов'язаний з кризою ідеології ренесансного гуманізму. Тут з могутньою художньою силою виражено ще один з істотних аспектів названого явища — кризу ренесансного індивідуалізму, який був одним з наріжних каменів ідеології Відродження. Звільняючись від пут феодально-корпоративної системи середньовіччя, людина Відродження усвідомлювала себе як самодостатню духовну й моральну силу, котра стверджує себе, свою «бogarівність» у великих діяннях. Причому гуманісти вважали, що розумна й добродесна природа людини іманентно спрямовує її по шляху добрих помислів та вчинків. Але хід суспільно-історичного життя неухильно заперечував ці постулати гуманістичної ідеології, руйнував наївно-оптимістичну й на свій лад догматичну віру в природжену доброту й розумність людської природи. Відповідно ренесансний індивідуалізм дедалі частіше обертався своєю темною, «демонічною» стороною, — насиллям і тиранією, аморальністю і підступністю, дикими оргіями хижацьких апетитів,

ексцесами непомірного честолюбства. Назвав краху ідеал ренесансної особистості — героїчної, гуманної, одухотвореної, спрямованої до добрих діянь, що стверджують високу гідність людини, натомість приходило нове розуміння людської природи як складної й суперечливої, здатної і до добра, і до зла.

Все це яскраво зображено в трагедії «Макбет». Можна погодитися з тим, що в ній великий драматург «дає найповнішу характеристику індивідуаліста» (Дж. К. Уолтон), але не індивідуаліста взагалі, а певний його історичний тип, що перебуває в стані кризи. Глибинну основу образу Макбета становить нове, сказати б, амбівалентне розуміння життя й людини, про яке щойно йшлося. На самому початку трагедії його формулюють «віщі сестри», відьми: «Є зло в добрі, добро у злі; Летім мерщій в туманній млі». Власне, це філософсько-моральний лейтмотив твору, незабаром він зринає в роздумах Макбета, враженого тим, як швидко здійснилася перша частина віщування відьом і він став кавдорським таном («Ні злом не може бути, ні добром Ця заохота надприродна»), і потім ще пробивається неодноразово, хоч уже не в афористичних формулюваннях.

Своєрідністю образу Макбета, в якому найповніше й найвиразніше втілилось це нове розуміння людини, що з'явилося в Шекспіра на початку XVII ст., визначається своєрідність структури даної трагедії. В ній на відміну від трьох попередніх немає протагоніста, носія доброго начала, якому протистоїть антагоніст, як це маємо в «Гамлеті» (Гамлет — Клавдій), найвиразніше в «Отелло» (Отелло — Яго). В трагедії «Макбет» протагоніст і антагоніст злиті в образі центрального героя, який спершу виступає носієм протилежних начал. І цим образ Макбета, який став кривавим тираном, відрізняється від однозначно негативних образів, таких «геніїв зла», як Річард III, Яго, Едмунд. Відповідно немає в трагедії боротьби протагоніста й антагоніста, за якою стоїть боротьба добра і зла, — вона переноситься у внутрішній світ Макбета, її ареною стає його свідомість і нечисте сумління. Щодо леді Макбет, то це не антагоніст, не «злий геній» долі чоловіка, як іноді визначають її функціональну роль, вона скоріше відіграє роль своєрідного каталізатора процесів у свідомості й душі Макбета, котрі призводять до торжества зла.

Безперечно, Макбет веде походження від ренесансних індивідуалістів, які вбачали найвищу мету і ледве не сакральний сенс свого життя в ствердженні й звеличенні своєї особистості, в повному виявленні закладених у ній можливостей. Самому собі — і безпідставно — Макбет здається завершеним утіленням воїнської доблесті, і у нього з'являється бажання увінчати себе королівською короною, — не тільки тому, що він належить до королівського роду, а й за «природним правом» найдоблеснішого серед доблесних, найдостойнішого серед достойних, яке визнавалося гуманістичною ідеологією Відродження. Честолюбство є домінуючою рисою в Макбетовому характері, сам він говорить, що в цьому «основний нерв» його життя, і воно ж, як передчуває герої, занепасть його. На шляху до самоствердження Макбета постає складна перешкода: він не може заволодіти короною, не вчинивши злочину, не вбивши короля Дункана. Це рішення дається герояві не просто, бо від природи він добра людина; як каже леді Макбет, «...всмоктав ти надмір людяності разом із молоком, щоб вибрати

шлях короткий». Макбетова душа стає ареною тяжкої боротьби, в якій стикаються людяність з честолюбством, а в широкому плані — дві протилежні моралі, дві точки зору на людину та її сутність.

Другу з них, в якій індивідуалізм переходить у войовничий антигуманізм, що межує зі «звірячою мораллю», виражає леді Макбет. За її логікою, бути людиною — це значить бути готовим на найжахливіший учинок заради досягнення честолюбної мети. Відповідаючи на її докори, Макбет заявляє: «Я смію все, що можуть люди сміти. Хто сміє більше, той вже не людина». Герой трагедії приймає доводи дружини, її мораль, бо в душі вже схилився до них, спонукуваний честолюбством. Він підступно вбиває короля Дункана і стає на шлях, з якого немає вороття. Шлях, яким віднині йде Макбет, — це шлях кривавого тирана, котрому не залишається нічого, як убивати й убивати, аж поки стає ясно, що вбивати треба всіх. Шекспір тут не тільки виявляє цю страхітливую логіку політичної боротьби, викликану узурпацією влади (з цим ми вже зустрічалися в його історичних хроніках), а передусім глибоко розкриває морально-психологічні аспекти трагедії свого героя.

Вбивство Дункана несподівано для Макбета докорінно міняє його становище в світі, і геніальність Шекспіра з особливою переконливістю проявляється в тому, як тонко й глибоко розкриває він цю зміну, де нероздільно діють об'єктивні й суб'єктивні чинники. Заколовши Дункана, Макбет, за його словами, «зарізав сон, і більше тан кавдорський Не буде спати». Зміст цієї незвичайної шекспірівської метафори прояснюється контекстом п'єси і зрештою зводиться до того, що Макбет поставив себе поза людьми й людським світом і водночас звалив на себе непосильний моральний тягар. Взаємини з людьми все більше зводяться у нього до «механіки вбивств», з'являється і катастрофічно зростає відчуження, яке призводить до розпаду особистості Макбета і його загибелі. Зрештою Шекспір, переглядаючи у світлі трагічного історичного досвіду концепцію ренесансного індивідуалізму, з великою художньою силою показує, як крайній індивідуалізм веде до самознищення визначної особистості.

Хоч коротко слід сказати й про образ леді Макбет, місце й роль якого у творі визначаються по-різному. Зокрема, поширене трактування, за яким леді Макбет — це «злий геній» в житті головного героя, інспіратор його злочинних дій. Це не зовсім так, бо задум здобути корону, як видно з тексту, належить її чоловікові, вона скоріше виступає його співницею, підтримує його волю і рішучість. Не менш честолюбна, вона хоче увінчати свою жіночу вроду короною королеви, в цьому її манія, її одержимість. На відміну від чоловіка, леді Макбет не знає вагань і моральних мук, залізна воля робить її натурою навидовижу цільною і якоюсь нелюдською, демонічною. Проте сама людська природа, незалежно від волі й свідомості цієї жінки, не витримує непомірного тягара й ламається: леді Макбет божеволіє і передчасно помирає.

Боротьба добра і зла, магістральна тема трагедій Шекспіра початку XVII ст., в «Макбеті» знаходить своєрідне вирішення. Оскільки тут немає протагоніста й антагоніста і вони якоюсь мірою поєднуються в самому Макбеті, то в ході того, як у ньому перемагає зло і він перетворюється на страшне лихо для країни, носіями добра в дедалі більшій мірі стають ті, що вступають у боротьбу проти

Макбета, врешті-решт. увесь народ Шотландії. Більше того, сама природа постає проти торжества зла, проти кривавої тиранії,— такий символічний підтекст знаменитої сцени, коли «Бірнамський ліс іде на Дунсінан». Як зазначає англійський шекспірознавець Д. Холоуей, воїни з віттям дерев дуже нагадували Шекспіровим сучасникам заклечані святкові процесії сільських громад, які відбувалися навесні й мали колись ритуальне значення.

З розглянутих особливостей трагедії «Макбет» витікає своєрідність її фіналу з його подвійним звучанням. З одного боку, тут загибель головного героя — це падіння в чорну безодню без морального очищення чи просвітленого примирення, що знаходимо у фіналах трьох попередніх трагедій, і ця безпросвітність, цей морок справляють гнітюче враження. З другого боку, у фіналі «Макбета» всі сили, що об'єдналися в боротьбі проти тирана, здобувають перемогу, і це надає фіналу оптимістичного звучання. І можна погодитися з дослідниками, які кажуть, що хоч трагедія про Макбета показує страшну силу зла, це все-таки найоптимістичніша з чотирьох великих Шекспірових трагедій.

У Росії перший переклад «Макбета» з'явився 1830 р., але зроблений він був А. Ротчевим з німецького перекладу Ф. Шіллера. 1831 р. у Харкові ректор місцевого університету І. Я. Кронеберг опублікував брошуру «Макбет», яка була першою вітчизняною науково-критичною працею про цю трагедію. Протягом ХІХ ст. з'явилося ще кілька перекладів трагедії російською мовою, які мали поширення і на Україні (М. Б. Вронченка, того ж Кронеберга, Ф. М. Устрялова та інші). Першим до перекладання «Макбета» українською мовою взявся на початку 70-х рр. минулого століття Юрій Федькович, але це був вільний переклад на основі німецького посередника. (На початку 1860-х рр. трагедію перекладав Панас Мирний з російського перекладу Кронеберга, але робота ця не була завершена). Перший переклад «Макбета» з оригіналу зробив П. Куліш десь між 1882 і 1886 рр.; він був видрукуваний 1900 р. у Львові окремою книжкою за редакцією і з передмовою Івана Яковича Франка. Загалом Франко позитивно оцінив переклад, проте зазначив, що «до тої сили і різномірності тонів, якою відзначається англійський оригінал, їй (спробі перекладу.— Д. Н.) ще дуже і дуже далеко». Відомо також, що на початку 1898 р. «Макбета» почала перекладати Леся Українка, але далі перших трьох сцен справа не пішла.

На українській сцені «Макбет» з'явився вже після Великої Жовтневої революції. Перша його постановка була здійснена Лесем Курбасом 1920 р. в Державному мандрівному зразковому театрі у Білій Церкві. У квітні 1924 р. «Макбет» був знову поставлений Курбасом у театрі «Березіль»; це була підкреслено авангардистська вистава, яка не мала успіху у глядачів. Згодом театри республіки неодноразово зверталися до цієї трагедії Шекспіра. Помітною подією українського театрального життя стала вистава «Макбета» в Донецькому державному драматичному театрі ім. Артема, здійснена режисером В. Васильком 1938 р. На рівні сучасних вимог ця Шекспірова трагедія була відтворена українськими радянськими перекладачами Юрієм Корецьким та Борисом Теном.

С. 345. *Геката* — див. приміт. до с. 64.

Три відьми.— В хроніці Голіншеда згадується, що перед Макбетом з'явилися не «звичайні відьми»: «То були три віші сестри — тобто богині долі...» Так про них далі й говориться в трагедії.

С. 346. *Форрес* — місто в північній Шотландії, де здавна був королівський замок.

Сержант — так у середні віки називалися дрібні васали, які не мали рицарського звання.

С. 347. *Гармати, що заряд подвійний мають...*— Анахронізм: гармат у XI ст. ще не було.

С. 348. *Тан* — давній шотландський титул, відповідний англійському лорду.

Беллона — богиня війни у давньоримській міфології.

Сент-Кольм — монастир на острові Інчколм біля західного узбережжя Шотландії.

С. 349. *Алеппо* (Халеб) — місто в Сирії. Згадка про дійсне плавання корабля «Тигр» із Лондона в Тріполі у 1604 р. Тріполі у той час — гавань Алеппо.

...щур той без хвоста...— За повір'ям, відьми обертаються на шурів, тільки без хвостів.

С. 350. *Гламський тан* — спадковий титул Макбета. В Шотландії зберігся до нині замок Гламіс. Щодо Кавдорського таємства, то його в Шотландії не було.

С. 355. *Кемберленд* — графство в північній Англії, було леном шотландських королів. Спадкоємець престолу ставав принцом Кемберлендським. У давній Шотландії королів обирали, але обов'язково з королівського роду. Макбет належав до нього, і проголошення Малкольма принцом Кемберлендським перекреслювало його надії отримати корону законним шляхом після смерті Дункана.

С. 359. *...голе немовля на крилах вітру...*— Неясний образ, який по-різному тлумачиться коментаторами. Можливо, це алегорія невинної жертви.

С. 360. *Іх розум перегонним кубом стане.*— Мається на увазі перегонний куб алхіміків.

С. 363. *Лихий Тарквіній до своєї жертви...*— Легендарний давньоримський царевич Секст Тарквіній збезчестив свою гостю Лукрецію, і та заподіяла собі смерть. Див. поему «Лукреція».

С. 366. *А, це дворушник, що присягався на обидві сторони проти кожної.*— Англійські коментатори Д. Вілсон і К. М'юїр вбачають у цьому пасажі

натяк на злочинну справу священника-єзуїта Генрі Гарнета, який підтримував і надихав учасників Порохової змови, котрі хотіли висадити в повітря парламент разом з королем Яковом I. На суді Гарнет заявив, що «молився за успіх великої акції, пов'язаної зі справою католиків», але в той же час твердив, що це не стосувалося Порохової змови.

С. 368. *Горгона* (гр. міф.) — жінка-потвора зі зміями замість волосся; обергала на камінь усіх, хто на неї дивився.

С. 372. *Скон* — абатство і коронаційний замок шотландських королів на північ від Перта, столиці Шотландії до другої половини XV ст.

Колмекіл (Colmes-hill) — острів біля західного узбережжя Шотландії, на якому була усипальниця шотландських королів X—XI ст.

С. 375. *І змічується перед ним мій геній, Як перед Цезарем колись Антоній.* — Як розповідає Плутарх у «Порівняльних життєписях», один єгипетський віщун сказав Антонію: «Твій демон (інакше, «геній», «дух, що оберігає людину») боїться демона Цезаря і, будучи сміливим і високим, коли він сам, стає боязким і нерішучим, коли наближається до цього демона».

С. 382. *Немає ж місяця...* — За повір'ям, привида бачить лише той, до кого він з'явився.

С. 384. *Гірканський тигр* — див. приміт. до с. 48.

С. 385. *Сцена 5.* — Більшість шекспірознавців вважає, що ця сцена є пізнішою вставкою, написаною Т. Мідлтоном.

С. 386. *Ахерон* (гр. міф.) — ріка мертвих у підземному царстві. *Хай з рога місяця сплива...* — В давнину вірили, що з місяця спливає отруйна піна (vigus lunage), яка краплями падає на землю.

С. 387. *Так доброзичливо Едвард поставивсь...* — Мається на увазі англійський король Едвард Сповідник (1042—1066).

Нортемберленд — графство на півночі Англії, біля шотландського кордону. Тут ідеться про старого графа Нортемберлендського і його сина Сіварда.

С. 388. *Гарпії* (гр. міф.) — богині вихору, потворні істоти з пташиним тілом і жіночим лицем.

...що де знайшла, Кудай кожна до котла. — Численні деталі з «кухні відьом» збігаються з наведеними в книзі Р. Скотта «Викриття мистецтва відьом» (1584) та в інших демонологічних виданнях того часу. Але чимало Шекспір міг узяти і з поширених тоді народних повір'їв.

С. 390. *Перший привид у шоломі* (в оригіналі «голова в шоломі» — an Armed Head). — Це голова самого Макбета, яку зіграв Макдуф, і звідси застереження цього привида: «Макбет, Макдуфа уникай».

Другий привид — *закривавлене дитя.* — Це Макдуф, який не був народжений, а вибитий в розрізаного лона матері.

Третій привид — дитя з короною на чолі і гілкою в руці. — Це Малкольм, солдати якого підуть на приступ замку Макбета, замаскувавшись гілками з Бірнамського лісу (і таким чином на Дунсінан «зрушить ліс Бірнамський»).

С. 391. *Привиди восьми королів... За ними йде дух Банко.* — Вважалося, що Стюарти, династія шотландських королів, походять з роду Банко. Останній з них у процесії — Яків VI, він же й англійський король Яків I, який тримає в руках дзеркало, де відбиваються тіні майбутніх королів династії Стюартів.

С. 392. *...в них подвійні Держави, берла ще й потрійні навіть!* — Подвійні держави — емблеми коронації шотландськими й англійськими королями. Хто коронувався англійським королем, ставав також королем Ірландії, на що вказують потрійні берла.

С. 406. *До ласолюбів Англії!* — Шотландцям, життєвий уклад яких відзначався спартанською суворістю, англійці здавалися ласолюбами.

С. 407. *Гей, Сейтоне!* — Сейтони були спадковими зброєносцями шотландських королів.

С. 412. *Керни* — легка ірландська піхота.

С. 413. *Навіщо грати римського безумця I, кинувшись на меч свій, умирати?* — Подібною смертю покінчили, програвши вирішальні битви, кілька героїв римської історії — Катон Утіський, Марк Брут, Марк Антоній та інші.

С. 415. *Запрошуєм у Скон, Де нас благословлятимуть на трон.* — Малкольм Канмор був королем Шотландії з 1057 по 1093 р.

Дмитро НАЛИВАЙКО

АНТОНІЯ І КЛЕОПАТРА

Рукопис трагедії був зареєстрований у книговидавничих списках 20 травня 1608 р. З якихось причин п'єса тоді не була опублікована. Уперше видана in folio 1623 р. за авторським текстом.

Трагедія датується 1606—1607 рр. Англійський драматург С. Деніел перевидав 1607 р. свою п'єсу «Клеопатра» (нап. 1594 р.), внісши до тексту додаткові деталі, які були, очевидно, запозичені у Шекспіра. Вплив «Антонія і Клеопатри» відчутний і в п'єсі Барнеса «Грамота диявола» (пост. 1607 р.). Метричний аналіз тексту також свідчить про те, що трагедія була написана після «Короля Ліра» та «Макбета», тобто в 1606—1607 рр.

Головним сюжетним джерелом п'єси є «Життєпис Антонія», що наводиться в «Порівняльних життєписах» Плутарха. Окремі історичні деталі були взяті з «Громадянської війни» Аппіана.

Трагічна історія кохання римського полководця Антонія і прекрасної царниці Єгипту Клеопатри була надзвичайно популярна в західноєвропейському мистецтві XVI—XVII ст. Кілька обробок цього сюжету є і в англійській літературі.

Це — вже згадувана трагедія Деніела, п'єса леді Пембрук «Антоній» (1592), що була, власне, перекладом французького тексту Гарньє, «Добродесна Октавія» Брендона (1598). Проте лише генієві Шекспіра пощастило надати поширеному сюжету справді художньої довершеності, що відзначає шедеври світової літератури.

П'єса належить до циклу т. зв. «римських трагедій» драматурга («Юлій Цезар», «Антоній і Клеопатра», «Коріолан»). Її композиція відзначається особливим поліфонізмом. Події ідуть одна за одною, створюючи відчуття нескінченного плину часу: повстання Фульвії і брата Антонія проти влади Октавія, загибель Фульвії, переговори триумвірів із Секстом Помпеем, відновлення громадянської війни і поразка Помпея, перемога Риму в Парфянській війні, усунення Лепіда і т. д. Так само розімкнено і простір п'єси: Рим, Сирія, Афіни, Александрія. Проте мигтіння географічних назв не породжує відчуття хаотичності. Простір гранично сконцентрований. Його смисловими центрами стають Рим і Александрія.

Єгипетським епізодам трагедії притаманний особливий розслаблюючий ритм. Плинуть води вічно оновлюваного Нілу, височать піраміди, які самою своєю непорушністю немовби заперечують рух часу. Тут шанують богиню родючості Ізиду, мінливу і нерідко підступну, непостійну в добрі і в злі. Перед нами світ пізньоелліністичної цивілізації, витонченої і чуттєвої. За законами цього світу живе цариця Клеопатра, одна з останніх представниць стародавнього роду Птолемідів.

Іншою тональністю забарвлені римські сцени. Після загибелі Юлія Цезаря і поразки при Філіппах змовників-республіканців Брута і Кассія, влада в Римській державі належить новому триумвірату. В Римі триває напружена політична боротьба. Кожен із триумвірів прагне до єдиновладдя. На противагу уповільненості александрійських епізодів ритм римських сцен пришвидшений, драматизований. У всьому відчувається невпинний рух часу. Римська цивілізація, основою якої по-давньому проголошуються сувора добродесність і воїнська доблесть, вступає в новий період свого розвитку. На зміну боротьбі принципів приходить боротьба честолюбств, епічна чеснота воїна поступається місцем індивідуалістичному розрахунку.

Протиборство двох цивілізацій, конфронтація двох епох показані в п'єсі кризь призму індивідуальної долі протагоніста трагедії Марка Антонія. Основна колізія набирає глобальності, варіюється на кількох рівнях: соціальному (Антоній і Октавій), особистому (Антоній і Клеопатра), етичному (боротьба в свідомості самого Антонія) тощо. Аrenoю зіткнення усіх цих суперечливих прагнень стає сам уесвіт, утілений у ренесансному «мікрокосмосі» — душі людини. Мабуть, саме в «Антонії і Клеопатрі» гуманістичний антропоцентризм Шекспіра востаннє набуває такої виразності. Проте в цій же п'єсі посилюється і тенденція критичного перегляду ренесансної концепції індивідуально-доблесного героя.

Образ Антонія посідає особливе місце в галереї трагедійних протагоністів Шекспіра. «У другій римській трагедії завершується тема першої групи пізніх римських трагедій, трагедій великих афектів, джерело яких сама доблесть як пристрасть, нестримно доблесна натура видатної особистості» (Л. Пінський).

«Безмірність» — одна з основних якостей природи Антонія і в той же час його кредо: «Жебрацька то любов, що знає міру».

Шекспір наділяє Антонія рисами епічного героя, часом навіть трохи міфологізує його образ. Своїм предком і покровителем Антоній не випадково вважає Геракла, одного з найпопулярніших у давньому Римі доблесних еллінських героїв. «Римським Геркулесом» називає Антонія цариця Єгипту. Асоціація з давнім міфом зумовлює низку сюжетних мотивів п'єси. Після поразки під Александрією зраджений Клеопатрою герой порівнює свої переживання із муками Геракла (слова Антонія про згубну «сорочку Несса»). Бажання Клеопатри брати участь у битві при Акції викликає в пам'яті образ служиння Геракла лідійській цариці Омфалі. Міфологічні паралелі набувають особливого смислового значення, надаючи сюжетному епізоду виразності та об'ємності.

Проте міфологічна образність супроводить Антонія лише в його «александрійській» сфері буття. Світ еллінських сказань, що належить уже далекому минулому, воскресає тут востанє у своїй неповторній казковій чарівності. Подібно до стародавніх ахейців сидять Антоній та його супутники за столами, що вигинаються від усіялих наїдків. Зустріч Антонія і Клеопатри на річці Кідн нагадує триумф богині кохання Афродіти. Усе в цьому епізоді сповнене солодкої знемоги й справді язичницької чуттєвої чарівності. Плине вода Кідну, закохана в дотики срібних весел, напоений млостью вітер горнеться до вітрид корабля. Сама природа переживає любовний екстаз.

Особливої драматичної напруженості цей мотив набирає в зіставленні з реальністю Ренесансу. Не випадково учні в стародавній Александрії так нагадують бенкетування славнозвісних героїв Рабле Гаргантюа і Пантагрюеля, а поява Клеопатри перед Антонієм надзвичайно схожа з Триумфами Кохання раннього Відродження. Язичницька «безмірність» — одна з ілюзій Ренесансу — була так само приречена на зникнення, як і чуттєва краса Єгипту Клеопатри.

Світ цей надзвичайно крихкий і недовговічний. Він став казкою навіть для самих дійових осіб трагедії. Так, про зустріч Антонія і Клеопатри, винесену за межі сценічного часу, розповідає захопленим римлянам Енобарб, який вражає уяву своїх слухачів неймовірністю описуваних подій. З таким самим захопленням слухали пісні аедів про неймовірні діяння героїв давніх часів або розповіді ренесансних мореплавців, які повернулися з своїх мандрів.

Цьому світу багато в чому співзвучна природа Антонія, причому не тільки в своїй чуттєво-артистичній іпостасі. Антоній — один із останніх сподвижників Юлія Цезаря, авантюрно-діяльний герой доби громадянських воєн. Його минуле — битва при Фарсалах, у якій він брав участь разом з Юлієм Цезарем, битва при Філіппах тощо. Усе це відбувалося недавно. Проте інтенсивний рух часу відкинув «вік Цезаря» у сферу епічного минулого. Рим доби Октавія живе за іншими законами. Про героїчні діяння Антонія згадують тепер з тим самим відстороненим захопленням, з яким розповідають про подвиги його покровителя Геракла.

Єгипет Клеопатри не знає подібного контрасту епох. Минуле, розчинене в сучасному, підпорядковане тут неквапливому плину часу. Клеопатра не тільки пам'ятає Юлія Цезаря і Помпея Великого, спогади про них — частина її власного

минулого. В Антонії Клеопатра бачить іще доблесного героя, ніж сам Цезар. Послідовником Цезаря вважає себе й герой. Саме в Єгипті визрівають найчестолюбівші владні Антонія, який раз у раз переживає спалахи енергії, що нагадують про колишню «римську доблесть» героя.

Протагоніст трагедії постійно прагне бути «доблесним» Антонієм у коханні й честолюбстві, у гніві й насолоді. Непогогамовність — не просто риса характеру героя, але й вимога, яку він ставить до себе, створюючи свій образ за законами епічної доблесті. Моделюючи самого себе, Антоній на початку дії постійно перебуває в стані титанічного напруження. Вирішивши, що «велич вся життя» — в коханні, герой вимагає від себе безмежної пристрасності. Він проклинає Рим, відмовляється від боротьби за владу. Проте героїчний максималізм героя заперечує бездіяльність. Повстав Секст Помпей, і протагоніст посвіщає залишити Єгипет. Коханню відкинута ним як ганебна слабкість, єгипетське життя здається порочним, недостойним римлянина. Герой — саме втілення «безмірного» честолюбства.

Вирвавшись за межі розслаблюючих чарів Александрії, Антоній, здавалося б, знову має можливість стати самим собою. Риму загрожує громадянська війна. Проти тріумвірів повстав Секст Помпей, у боротьбі з батьком якого відстоював своє право на владу Юлій Цезар. Проте саме тепер особливо яскраво виявляється необоротність руху часу. Рим став інший, змінився і Антоній. Октавій — політичний спадкоємець Цезаря, але позбавлений його величі. Не рівний своєму батькові й Помпей. Його слова про Брута «та інших оборонників свободи» всього лише нуїт фрази. Відступлення Сіцилії і Сардинії одразу ж примушує героя примиритися з тріумвірами. Виразна сцена на галері Помпея. Пірат Менає пропонує Сексту вбивство тріумвірів. Помпей охоче згодився б на це, якби його сподвижник таємно виконав задумане. Від давнього воняття «римської честі» залишилася тільки виднність. Гротескна й атмосфера бенкету, де правителі Римської держави постають в комічно-зниженому образі.

Римська реальність виявляється ще віддаленішою від епічного ідеалу, ніж витончена непорушність світу Клеопатри, який зберіг принаймні чуттєво-естетизовану природу. Опинившись у Римі, Антоній надривно відчуває свою неадекватність тому, що відбувається. Йому раз у раз доводиться відмовлятися від самого себе: упокорюватися перед Октавієм, зрікатися кохання до Клеопатри тощо. Герой з усією притаманною його натурі пристрасністю усе ще прагне виконати взятю на себе роль «доблесного Антонія». Він погоджується на шлюб з Октавією, примирюється з тріумвірами, готується до парфянського походу. Однак, драгнучи зберегти вірність самому собі, герой найбільше суперечить своїй природі. Взятя Антонієм на себе роль уже перевищує реальні можливості його натурі.

Вступає протагоніст і в конфлікт з часом. Героїчна «безмірність» Антонія незрозуміла Октавієві, майбутньому правителю Риму. Іноді вона навіть захоплює його, як підсвідомо приваблюють його і «пороки» коханого Клеопатри. Проте сам Октавій аж ніяк не здатний на шаленство. Для нього пропозиція Антонія вирішити кінець боротьби за владу особистим поединком позбавлена сенсу. Часи особистої доблесті відійшли в минуле. Новим обставинам більше відповідає прозаїчна діловитість майбутнього Августа, ніж епічна «безмірність» Антонія.

Вступаючи в конфлікт з часом, трагічний протагоніст п'єси вступає в суперечність і з самим собою. Його внутрішній світ позбавлений гармонії. Трагічно переживаючи свою «дегероїзацію», Антоній бачить її причину в пристрасті до Клеопатри. Відрікаючись від голосу почуття, герой лише збільшує розлад з самим собою. Всупереч волі героя, його природа виявляє здатність до саморозвитку. Приклад цього — несподівана для самого Антонія втеча в битві при Акції. Проте саме в стихійній слабкості героя і виявляється «безмірне» багатство його натури, здатної не тільки на героїчну звитягу, а й на людську слабкість.

У висвітленні людської «слабкості» доблесного Антонія і полягає сценічна функція образу Клеопатри. Одиначний за своїм характером, цей образ багатьма нитками пов'язаний з усією творчістю Шекспіра. У ньому — язичницька чарівність Венери («Венера і Адоніс»), мінливість Крессіди («Троїл і Крессіда»), чуттєва краса «смуглявої леді сонетів». Почасти схожі з химерами Клеопатри й примхи героїнь Шекспірових комедій. Проте все це розчинене в неповторній природності внутрішнього світу Клеопатри, стихійного, як сама природа пристрасті. В жодній іншій героїні Шекспіра жіноче начало не було таке акцентоване, гранично оголене. Її стихія — вода, покровителька — богиня родючості Ізіда. Подібно до того, як води Нілу приносять то голод, то достаток, Клеопатра обдаровує Антонія і радіщами, і стражданнями. «При тім Клеопатра не молода, наївна дівчина, як Джульєтта, що безоглядно оддається одному своєму чуттю, не ангельська, строга невинність, як Корделія, не фурія в жіночій подобі, як леді Макбет, не безсердечна злочинниця, як Гонеріль, не гіпокритка, як Гамлетова мати, не вірна і при тім геройська жона, як Порція, ані не чула та лагідна, як Дездемона. В ній змішані всі елементи жіночої вдачі в дивну, оригінальну цілість» (І. Франко).

Жіноча «слабкість» і є «доблесть» Клеопатри. У цьому вона рівновелика Антонієві. Основна сфера її дії — це сфера почуття. І тут Клеопатра прагне до цілковитого торжества. Подібно до того як великий римлянин жадає влади над світом, Клеопатрі необхідно володарювати над самим Антонієм. І для цього її почуття повинне бути невичерпно розмаїтим, неповторним у своїй мінливості. Уся багатоманітність людської натури стиснута в Клеопатрі, сконцентрована в апріорно негероїчному, суто жіночому началі її натури. Втеча Антонія при Акції — це найвищий триумф героїні.

Клеопатра може бути неширою і керуватися розрахунком. У вирішальній битві, боячись цілковитого розгрому, вона відводить єгипетські кораблі, намагається обманути Октавія, приховавши від нього частину своїх скарбів, тощо. Інстинкт самозбереження часом приглушує в її душі голос пристрасті. Дії героїні нерідко імпульсивні й неначе позбавлені сенсу. Проте Клеопатра чарівна навіть у своїх примхах. Холодний і байдужий до її «чарів» лише один Октавій.

Причина неповторної чарівності цариці Єгипту — в її цілковитій totoжності самій собі, тому світу, який її оточує. Клеопатра немислима поза п'янку атмосферою александрійського палацу з його витонченою розкішшю. Її пристрась — плід довгого розвитку східноєлліністичної культури почуття. Особисте, соціальне, навіть космічне начала постають в образі цариці Єгипту в гармонійній ці-

лісності. Незважаючи на всі спроби Антонія утвердити себе в новій реальності Риму, між доблесним полководцем епохи громадянських воєн і суспільством часів утвердження принципату вже неможлива єдність. Єгипет Клеопатри існує лише доти, доки існує його правителька. Разом з Клеопатрою зникає і все її оточення.

Пристрасть для «навіженої» Клеопатри — не примха, а природний вияв її характеру, самої особистості героїні. В ній — її минуле і сьогодишнє. Мінлива в своїх бажаннях цариця прагне, власне, одного — щоб Антоній належав їй цілком. Проте Клеопатра хоче бачити в ньому лише «доблесного», «безмірного» Антонія. У цьому — трагічна помилка героїні. Спонукаючи Антонія до титанічних проявів його натури і водночас розчиняючи героїзм коханого в чуттєвій стихії пристрасті, Клеопатра дедалі посилює розлад в душі героя. Сліпота трагічного афекту героїні — в нерозумінні того, що лише «негероїчний» Антоній міг би цілком підкоритись голосу почуття. Примушуючи протагоніста жити на героїчній межі, в трагічному протиставленні з самим собою і з навколишнім світом, Клеопатра неминує наближає загибель Антонія.

В міру розвитку дії цей конфлікт дедалі загострюється і розв'язується у фіналі трагедії вже на новому рівні. Антоній зазнає цілковитої поразки в боротьбі з Октавієм. Друзі кидають його. Залишає героя бог-покровитель Геркулес. «Безмірний» епічний Антоній стає Антонієм-Людиною. Він прощає Енобарба, який зрадив його. Почуття героя очищається від ревнощів і підозр до Клеопатри. Саме тепер він знаходить ту цілісність, якої прагнув. Фінал трагедії сповнений сумної краси і гармонії.

Доблесно вмирає Антоній, — «Антонія не Цезар переміг, Антоній сам себе подужав», — здобуваючи ціною загибелі нове знання про світ, про самого себе. Разом з Антонієм гине й Клеопатра. Її загибель не несподівана. Прекрасна цариця Єгипту помирає так само природно, як і жила. Буря почуттів у душі героїні — небажання брати участь у триумфі Октавія, страх смерті й т. д. — розчиняється в пристрасному бажанні бути разом з «доблесним» Антонієм і в смерті. Щемливого суму сповнені слова Клеопатри: «Мені приснилось — був колись Антоній». Її життя втратило тепер сенс. Доба Антонія відійшла разом із ним.

Особлива театральність п'єси, виразність характерів героїв зумовили сценічну популярність «Антонія і Клеопатри». У XVII ст. трагедія була перероблена англійським драматургом Дж. Драйденом в дусі класицизму і поставлена під назвою «Все заради кохання» (1678 р.). В кінці XIX ст. до сюжету Шекспірової п'єси звернувся один із провідних режисерів вікторіанського театру Г. Бірбом-Трі. Спектакль у Театрі його величності вражав декоративною пишністю і помпезністю. Клеопатра, убрана в срібло, із срібною короною на голові й золотим скіпетром у руках з'являлась перед глядачем на чолі довгої процесії. У Стретфордському меморіальному театрі п'єсу ставила шекспірівська трупа Бенсона. У 30-і рр. XX ст. постановку «Антонія і Клеопатри» на сцені театру «Олд Вік» здійснив режисер Х. Уільямс, який спробував воскресити елизаветинську виставу.

Серед російських постановок слід згадати спектакль 1887 р. У ньому брали участь кращі російські актори. Роль Клеопатри зіграла Г. Федотова, Антонія — К. Рибаків, Октавія — О. Южин.

Перший переклад п'єси українською мовою був здійснений 1886 р. П. Кулішем. Передмову до трагедії написав І. Франко.

ПРИМІТКИ ДО «АНТОНІЯ І КЛЕОПАТРИ»

С. 417. *Марк Антоній* (бл. 83—30 до н. е.) — римський політичний діяч і полководець, сподвижник Юлія Цезаря. З 44 р. до н. е. — консул. Член II тріумвірату (Октавій, Антоній, Лепід).

Клеопатра VII (69—30 до н. е.) — дочка Птолемея Авлета, остання цариця Єгипту з династії Птолемеїв. Згідно із заповітом батька вийшла заміж за свого брата Птолемея Діоніса. Пізніше втратила владу, проте 47 р. до н. е. була поновлена на престолі Юлієм Цезарем. 37 р. до н. е. зблизилась із Марком Антонієм. Підтримувала його в боротьбі проти Октавія.

С. 418. *...один із трьох Усесвітн стовпів...* — тобто один із тріумвірів.

Фульвія — перша дружина Марка Антонія. 41 р. до н. е. разом з братом Антонія консулом Люцієм Антонієм розпочала боротьбу проти Октавія, яка закінчилась її поразкою 40 р. до н. е.

Скудобородий Цезар — тобто Октавій Цезар (63 до н. е. — 14 н. е.), наймолодший з тріумвірів; коли загинув Юлій Цезар (44 до н. е.), йому було лише 19 років. До 44 р. до н. е. — Гай Октавій, з 44 р. до н. е. — Юлій Цезар Октавіан, з 27 р. до н. е. — Цезар Октавіан Август. Племянник Юлія Цезаря, який усиновив його і оголосив у заповіті своїм спадкоємцем. Після перемоги над Антонієм та усунення Лепіда — самодержавний правитель Риму. З 27 р. до н. е. — римський імператор. Дістав від сенату титул Августа («Священного»).

С. 421. *Якщо нітні долоні не віщують плодючості...* — За давніми уявленнями вологі долоні вважалися ознакою жагучої владі.

С. 422. *Ізіда* (Ісіда) — в міфології Стародавнього Єгипту богиня родючості, материнства, життя та здоров'я. Зображували її в короні з коров'ячими рогами та сонячним диском між ними.

С. 423. *Люцій* — мається на увазі брат Антонія консул Люцій Антоній.

Вся Азія в руках у Лабієна. — Лабієн Квінт — римський полководець, син трибуна Тита Лабієна, який був прихильником Брута і Кассія. Квінт Лабієн утік до парфян і в союзі з ними вів боротьбу проти тріумвірів. 41 р. до н. е. війська Лабієна захопили Сирію та значну частину Малої Азії. Загинув у битві з римськими військами.

Лідія й Іонія — історичні області в Малій Азії.

С. 424. *Сліон* — давньогрецьке місто, розташоване на Пелопоннеському півострові.

С. 425. *Секст Помпей* (75—35 до н. е.) — молодший син римського полководця та політичного діяча Гнея Помпея, прозваного Великим (106—48 до н. е.), члена I тріумвірату, який боровся за владу з Цезарем. 48 р. до н. е. Юлій Цезар у битві при Фарсали завдав військам Помпея нищівної поразки. Сам Помпей невдовзі загинув у Єгипті. Його син Секст Помпей захопив Сіцилію, звідкіля вів морську війну з II тріумвіратом.

Достоту кінський волос... — За давніми забобонами, кінський волос, попавши в застоюну воду, обертався на отруйного черв'яка.

С. 429. *Марк Емілій Лепід* (89—12 до н. е.) — сподвижник Юлія Цезаря, потім третій з тріумвірів II тріумвірату. Усунений від влади Октавієм.

С. 431. *Менекрат і Менас* — за Плутархом, відомі пірати, які були капітанами кораблів Секста Помпея під час його перебування на Сіцилії.

Як ти тікав з Модени, Де Панса й Гірцій, консули, лягли З руки твоєї... — Авл Гірцій та Кай Панса були римськими консулами. Брали участь у військовому поході Юлія Цезаря до Галлії. В тексті натяк на поразку, яку Гірцій і Панса завдали Марку Антонію в битві при Модені (43 до н. е.). Авл Гірцій під час бою загинув.

С. 432. *Я — Марс, який Венеру любить.* — В одному з грецьких міфів розповідається про пристрасть бога війни Марса (Ареса) до богині кохання Венери (Афродіти). Цей сюжет використано в Гомеровіж «Іліаді».

С. 433. *Атлант* (гр. міф.) — титан, син титана Япета і Клімени, брат Прометея. Атлант мусив тримати на своїх плечах небозвід. Так його було покарано за участь у боротьбі титанів проти богів.

Як був тут Цезар... — Після поразки Помпея Великого в битві при Фарсали та його втечі до Єгипту Юлій Цезар розпочав свій єгипетський похід. Під час перебування в Єгипті (48—47 до н. е.) підтримав Клеопатру в її боротьбі за владу.

...й Помпей Не раз мені ув очі заглядав... — Після поразки при Фарсали Гней Помпей Великий утік до Єгипту, де був по-зрадницькому вбитий за наказом Птолемея XIII.

С. 437. *Гай Цілійний Меценат* (бл. 68—8 до н. е.) — римський аристократ, друг Октавія. Уславлений як покровитель поезії та мистецтв.

Марк Агрінна (63—12 до н. е.) — римський полководець, очолював військо Октавія в битві при Акціумі.

С. 440. *Октавія* — зведена сестра Октавія Цезаря. Після смерті свого першого чоловіка Марка Клавдія Марцелла — дружина Марка Антонія.

С. 443: *Кідн* — річка в Малій Азії.

С. 448. *Як фурія в вінку із змії!* — Фурії (рим. міф.) — демони підземного царства, божества помсти та докорів сумління; ототожнювалися з грецькими ерініями. Фурій зображували у вигляді потворних старих жінок із зміями у волоссі та бичем у руках.

С. 450. *Нарцис* (гр. міф.) — прекрасний юнак, син річкового бога Кефіса та наяди (річкової німфи) Ліріопи. Нарцис закохався у своє відображення у воді і помер від любовної туги. Боги обернули Нарциса на квітку. Сюжет міфа використано в «Метаморфозах» Овідія.

С. 451. *Горгона* — див. приміт. до с. 368.

...Юлій Цезар Брутові явився Тоді в Філіппах... — Марк Юній Брут (85—42 до н. е.) — римський політичний діяч, прихильник аристократичної республіки. Разом з римським полководцем Гаєм Кассієм Лонгіном (пом. 42 до н. е.) очолив змову проти Юлія Цезаря. Після поразки під Філіппами Брут і Кассій покінчили з собою. Римська легенда розповідає, що напередодні битви Брут побачив привид убитого ним Цезаря (див. трагедію «Юлій Цезар»).

С. 457. *Епікур* (341—270 до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст. Вважав, що сенсом людського існування є досягнення тілесних та духовних утіх. Заперечував можливість втручання богів у життя людини. Був послідовним ворогом забобонів та марновірства.

С. 459. *Сізіфів труд* — нескінченна та важна праця, позбавлена будь-якого сенсу. Сізіф (Сісіф) — відомий своєю хитрістю і лукавством міфічний володар Корінфа. За намагання обманути саму смерть був змушений вічно вичувати на гору величезний камінь.

Бахус (Вахх, рим. міф.) — бог рослинності, покровитель виноградарства та виноробства.

С. 461. *Пакор* — син Орода I, царя Парфії (56—36 до н. е.).

Марк Ліціній Красс (бл. 115—53 до н. е.) — римський полководець, член I тріумвірату (Цезар, Красс, Помпей). Загинув у битві з військами Орода I.

С. 469. *Брудне поріддя хоті їх брудної.* — Маються на увазі діти Антонія та Клеопатри: сини Александр і Птолемея та дочка Клеопатра.

С. 472. *Акціум* (Акцій) — мис на західному узбережжі Греції.

С. 474. *Фетіда* (гр. міф.) — богиня моря.

С. 481. *Весталки* — жриці богині домашнього вогнища та вогню Вести. Зрікалися шлюбу й повинні були зберігати цнотливість.

С. 486. *Гучніш биків басанських...* — Басан — місцевість у Малій Азії. Була відома в давнину численними стадами диких биків.

С. 501. *Алкід* — одне з імен Геракла.

Я весь горю, як в Нессовій сорочці... — Несс (гр. міф.) — кентавр, який був уражений Гераклом на смерть за спробу збезчестити його дружину Деяніру. Перед

смертю Несс віддав свою закривавлену сорочку Деянірі, сказавши, ніби та має здатність повертати подружню вірність. Згодом, коли Геракл зрадив дружину, вона передала йому цю сорочку через свого раба Ліхаса. Надягнувши сорочку, Геракл відразу відчув страшні муки і, розгніваний, кинув Ліхаса в море.

С. 502. *Так Теламон за зброєю Ахілла Не побивався...*— Мається на увазі Аякс Теламонід — герой Гомерової «Іліади», уславлений своєю силою та безоглядною мужністю. Після загибелі Ахілла хотів заволодіти його зброєю, але зазнав поразки в сутичці з Одисеем.

Фессалійський вепр.— Караючи калідонського володаря Ойнея, богиня Артеміда, згідно з давньогрецьким переказом, нібито наслала жадливого кабана, який спустошував усю країну. Полювання на нього очолив Мелеагр, син Ойнея.

С. 504. *А почет весь Дідони та Енея...*— Антоній згадує давньоримський міф про любов троянца Енея до карфагенської цариці Дідони. Герой вважає, що його кохання до Клеопатри має бути ще більш уславлене, ніж любов Дідони та Енея.

С. 509. *Такого набалакаю Фортуні, Що спересердя колесо зламає...*— Давньоримську богиню долі Фортуну найчастіше зображували на колесі — символі змінності людського щастя — з пов'язкою на очах.

С. 519. *Лівія Друзілла* (56—29 до н. е.) — третя дружина Октавія.

Олена АЛЕКСЄЄНКО

КОРІОЛАН

Трагедія була вперше надрукована in folio 1623 р. Е. К. Чемберс відносить п'єсу до 1607—1608 рр. Точних відомостей про час її написання не збереглося. Датування ґрунтується на аналізі стилю і метричної системи п'єси. Приводом до її написання могли бути народні заворушення, що спалахнули у травні 1607 р. в графстві Нортгемптон. Джерело фабули трагедії — біографія Коріолана в «Порівняльних життєписах» Плутарха.

П'єса завершує «римську трилогію» Шекспіра («Юлій Цезар», «Антоній і Клеопатра», «Коріолан»). Крім спільності сюжетного джерела, часу й місця дії, ці твори об'єднує особлива соціологічна напруженість провідного конфлікту. Героя римських трагедій завжди зображено в його численних суспільних зв'язках, проблема самореалізації для нього неминуче пов'язана з активною оцінкою існуючої суспільної структури. У боротьбі з утвердженням «принципом цезаризму» зазнає трагічної поразки Брут, віднайти втрачену цілісність в умовах ворожої йому дійсності Риму часів Октавія намагається Антоній, гине Коріолан, вступивши у нерозв'язний конфлікт з Римською державою. При цілковитій внутрішній неповторності кожна з римських трагедій варіює схожу сюжетну колізію: особистість і неадекватне їй суспільство. Об'єднує п'єси єдине відчуття поступального руху часу, відрізняє — різне співвідношення особистого і суспільного в провідному конфлікті трагедій.

Для Брута, протагоніста «Юлія Цезаря», який іще не втратив внутрішньої цілісності, суспільне і є особисте. В «Антонії і Клеопатрі» єдність розпадається, особиста і суспільна сфери буття героя вступають у складну, а часом і антагоністичну взаємодію. У «Коріолані», здавалося б, Шекспір знову звертається до досвіду першої римської трагедії. Для Коріолана, як і для Брута, єдино можлива форма активності — дія в ім'я Риму. Його кредо — воїнська доблесть, яку герой сприймає і як пристрасть, і як обов'язок римлянина. Проте єдність ця позірна: у ній відсутній той критерій суспільного блага, яким керувався у своїх діях Брут. Усі свої героїчні діяння Кай Марцій вершить власне не в ім'я Риму, а заради дотримання абстрактного кодексу воїнської честі й слави. Суспільне втрачає для героя самоцінність, поглинається особистим, індивідуальним.

Трагічна помилка Коріолана полягає в тому, що він сам цього не усвідомлює. Герой переконаний, що саме він є носієм справжньої римської доблесті, адже всі його подвиги здійснені безкорисливо. Героя не приваблюють ні влада (Коріолан аж ніяк не прагне стати консулом), ні багата здобич (герой відмовляється від запропонованих Комінієм скарбів). Кай Марцій справді зовсім не здатний на розрахунок, лицемірство. Він цілком щиро вірить, що краща нагорода для нього рани, які він дістав у битвах в ім'я Риму. Не сумнівається Коріолан і в тому, що сенс його існування в служінні суспільству. Поведінка римлян, які прирікають Коріолана на вигнання, сприймається героєм насамперед як зрада, заперечення етики доблесті, що становить саму суть його світосприйняття. Зіткнення з реальністю призводить Коріолана, як і інших героїв Шекспірових трагедій, до всеосяжної кризи усталеної системи світосприйняття, а згодом до вибуху дострасті-обурення. Проте, сценічний шлях Отелло, короля Ліра завершувався здобуттям нового знання про світ. Драматична функція образу Коріолана трохи інша.

Герой протягом усієї дії існує в обмеженому просторі своїх власних уявлень. Моральний максималізм, сконцентрованість персонажа на самому собі виключають для нього можливість об'єктивного пізнання навколишнього світу. Коріолан з самого початку розвитку конфлікту приречений на самотність. Між ним і його оточенням немає і не може бути взаєморозуміння. Мененій і Коміній радять протагоністу відмовитися від своїх переконань, сприймаючи їх як негативні риси характеру. Ворожий Коріоланові народ Риму. Навіть мати Кая Марція Волумнія, найближча з усіх до героя, не завжди схвалює його ригоризм. Для неї, як і для Коріолана, синова слава дорожча за життя. Зневажає горда патріціанка і римський плебс. Героїня — плоть від плоті патриціанського Риму: У своїх діях Волумнія керується не абстрактними умовиводами, а тверезим розрахунком. Вона не відкидає матеріальних знаків слави, умовляючи Коріолана стати консулом. Певна Волумнія і того, що саме Коріолан зможе приборкати чернь, врятувати місто від впливу трибунів. Її любов до Риму соціально конкретна. Саме в цьому образі традиційна патриціанська доблесть знаходить найпошлідовніше втілення.

Плутарх пояснював вади Коріолана прорахунками у його вихованні, а достоїнства — його власною природою. Словенний вродженої величі й протагоніст Шекспіра. Образ Коріолана немовби виліплений драматургом за законами антич-

ного мистецтва. Його постать вражає суворю монументальністю і монолітністю. Неначе бог війни Марс, з'являється звитяжний Коріолан перед глядачем у батальних сценах. На його обличчі кров ворогів, у руках меч — незмінний атрибут героя. Війна — найбільш адекватна сфера самовияву індивідуальності Коріолана.

Буття Коріолана-воїна позбавлене внутрішньої конфліктності. Проте, тільки-но протагоніст виходить за рамки епічної ситуації, гармонія одразу ж щезає. Виникає відчуття невідповідності героя тим подіям, що відбуваються навколо нього, і ця невідповідність часом набирає навіть гротескного характеру. Протагоніст раз у раз мусять діяти всупереч своїм прагненням. Проти власної волі Коріолан згоджується стати консулом, покірний волі Волумнії з'являється перед римськими плебеями в сцені суду тощо. Цікава в цьому плані сцена бесіди Коріолана і виборців. Згідно з давньою традицією герой повинен просити голосу громадян, показуючи їм шрами, одержані ним у битвах за Рим. Ця ситуація неприйнятна для Коріолана, суперечить його етичному кодексу. Герой намагається зняти суперечність, позбавивши сцену виборів серйозності. Епізод набуває характеру «театру в театрі».

Сцени «обрання на престол» часто вирішувалися Шекспіром саме в цьому ключі (напр., відповідна сцена в «Річарді III»). Проте завжди протагоніст, який інсценував своє обрання, прагнув надати події рис вірогідності. Коріолан, навпаки, своєю поведінкою всяку видимість правди руйнує. Він сміється з плебей, прагнучи якомога гірше виконати свою роль. Дії Річарда III були спрямовані назовні — на народ, який герой хотів підкорити своїй волі. Римський патрицій не прагне цього. Його мета — виключити будь-яку можливість взаємодії, не вийти за межі раз і назавжди ним самим обраного амплуа. Усвідомлене акторство героя вступає у конфлікт з акторством неусвідомленим, породжуючи ефект гротеску.

Цей прийом неодноразово використовувався драматургом у пізніх трагедіях. «Маска безумства» допомагала Гамлету спостерігати складну суперечливість людської природи. З виконання «ролі монарха» починався шлях короля Ліра до Людини. Та все ж для цих героїв «маска» була тільки проміжною ланкою в їхній еволюції. Найближчий до Коріолана в цьому плані образ Юлія Цезаря, який намагався підкорити свою природу прийнятій ним «масці» несхитного правителя, що стоїть вище звичайних людських пристрастей. Римський диктатор, однак, не ставав трагічним героєм. Підкреслено звичайна, «усереднена» природа персонажа перешкождала йому виконати обрану роль. Справжньої величі образ Цезаря досягав лише в сцені загибелі.

Природна непересічність Коріолана виводить героя на інший рівень. Процес формування особистості протагоніста винесено за межі сценічного часу. З реплік Волумнії глядач дізнається, що Кай Марцій з дитинства був вихований в ім'я слави й воїнської доблесті. А на сцені Коріолан з'являється як герой, чий вибір давно зроблений. З усією приспраністю, притаманною його натурі, патрицій домагається цілковитої відповідності створеному ним ідеалу. Цьому сприяють і такі риси його характеру, як мужність, рішучість, безкомпромісність. «Його реакція на всі події нетайна, в ній немає нічого несподіваного, вона від-

повідає тій програмі, якої потрібно дотримуватися, щоб плекати й збільшувати головне, неоціненне його достоїнство — його честь, його славу» (Ю. Гінзбург).

Твердість Коріолана подібна до статичності. Герой неначе живе поза конкретним часом і простором. Рим, в ім'я якого Коріолан звершує свої героїчні діяння,— не що інше, як гіперболізоване втілення особистої доблесті героя. Коріолан неспроможний вийти за межі того кола, центром якого він зробив ідеал самого себе. У Плутарха єдиним проханням Кая Марція після битви при Коріолах було дати свободу вольскові, який колись виявив герою гостинність. Шекспір зберігає цей епізод. Однак його Коріолан забуває ім'я вольска, і шляхетний порив патриція ні до чого не приводить. Дійсна реальність стикається із світом абстрактної доблесті, створеним честолюбною уявою Коріолана, лише в батальних епізодах. Поза цією сферою існування героя позбавлене сенсу. Коріолана по суті вигнано з Риму задовго до рішення римських плебеїв. Розрив із суспільством спричинений самим світосприйняттям героя. Заперечуючи Римську державу як невідповідну ідеалу, Коріолан усе ж таки не може уникнути її впливу на свою особисту долю.

Конфлікт патриція Коріолана з плебсом визначає сюжетний розвиток дії п'єси. Тема народу звучала уже в «Юлії Цезарі», першій римській трагедії Шекспіра. Проте саме в «Коріолані» народові, його характеристиці приділено особливу увагу. Знайомство глядача з римським плебсом починається вже у першій сцені трагедії, де показано народний бунт проти влади патрициїв. Епізод напружено драматичний. Фарсові мотиви, що нерідко зустрічаються в шекспірівських народних сценах, тут зовсім відсутні. Народ охоплений відчаєм: «Вони морять нас голодом, а їхні житниці переповнені зерном; вони видають укази проти лихварів на користь лихварям...» У цій та інших репліках героїв чути відлуння минулих повстань: Джека Кеда, Уота Тайлера, бунту 1607 року. Деякі дослідники схильні бачити в них і передвістя майбутніх соціальних потрясінь, що завершилися Англійською буржуазною революцією XVII ст.

Натовп городян представлений у трагедії не як безлика маса, охоплена лише поривом до руйнування. Стихийно-заперечне начало часто пов'язане в діях героїв з морально-оціночним. Серед хору голосів вирізняються репліки 1-го і 2-го городян. Перший із них, до речі, найбільш знедолений, сповнений лютої ненависті до патрициїв і насамперед до Кая Марція. Другий — стриманіший і розважливіший. Пам'ятаючи про воєнні заслуги Коріолана перед Римом, він намагається пом'якшити гнів співгромадян. Індивідуалізація, що намітилася тут, зберігається і в сцені на форумі (II, 3), в якій саме другий городянин одразу ж зверне увагу співгромадян на презирливо-зухвале ставлення майбутнього консула до виборців. А перший із героїв, який недавно гнівно проклинав Кая Марція, так само палко захищатиме переможця вольсків. Неофіційна мудрість народу зіткнеться в цій сцені з його ж наївною довірливістю.

Нерідко висловлювана думка про стихійну непостійність і нерозумність народу в трагедії спростовується цілою низкою сценічних епізодів. Народ поза сферою впливу на нього трибунів чи патрициїв здатний цілком тверезо оцінити все, що відбувається. Справедливі безсторонні судження про Коріолана двох служителів у Капітолії (II, 2). Передбачають майбутній конфлікт вигнанця патриція та

Авфідія слуги вождя вольсків. Навіть у напівгротескній сцені виборів консула римський плебе послідовний у своїй мінливості. Ним рухає інстинктивне прагнення захистити свої інтереси. В Коріолані народ охоче визнає би вождя: «Якби він шанував народ, не було б достойнішого за нього». Римські плебеї вгадують у протагоністові нездійснені задатки натури справді епічного героя. Доблесний воїн, ширший і чесний Коріолан, здавалося б, самою природою призначений на роль захисника інтересів народу. Проте, виходячи з природних уявлень, колективний герой трагедії не враховує неприродну суть класового римського суспільства. Наївно ігнорує антагоністичні суспільні протиріччя і Коріолан, вимагаючи від співгромадян суворого виконання законів римської доблесті. Розбіжність долі народу і долі героя, засвідчуючи руйнування суспільних зв'язків між людьми, ще більше посилює трагічну напруженість конфлікту п'єси. «Трагічне в «Коріолані» визначається непримиренністю антагонізмів, породжуваних розчленуванням людства на стани і класи, на юрбу й індивідів» (О. Анікст).

Знехтуваний Коріоланом народ обирає своїми вождями Брута і Сіцінія. Не наділені яскравою індивідуальністю трибуни — насамперед політики, які намагаються зберегти свою владу в боротьбі з патриціями. Брут і Сіціній старанно виконують свої обов'язки. Проте їхнє ставлення до виборців сповнене презирства. Римський плебе для трибунів усього-на-всього тільки непослідовна у своїх вимогах безлика маса. Мінливість настроїв юрби, зумовлену ваганнями народу, вміло розпалюють Брут і Сіціній, які прагнуть утвердити свою владу в Римі. І народ інстинктивно відчуває це. Коли вольски на чолі з Коріоланом беруть в облогу Рим, охоплені страхом жителі міста почувають себе обдуреними трибунами.

Шекспір аж ніяк не ідеалізує народ. Драматург показує і його боягузтво, і відсутність патріотизму в час суворого випробування. Багато філіппік Коріолана, спрямованих проти римських плебеїв, дійсно справедливі. Проте в цьому не лише провина народу, а і його трагедія. Доля народна ніде у Шекспіра не виростала в таку животрепетну проблему, як у «Коріолані».

Причина трагічного становища римського плебсу — неблагополуччя, що охопило всю суспільну структуру. Образ «органічного» Риму зберігся, за словами К. Маркса, лише в «пошлій байці Мененія Агріппи» (Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 23.— С. 346). Уподібнюючи суспільство людському тілу, Мененій наводить добре знайомі сучасникам Шекспіра міркування про органічну взаємозалежність усього суцього в світі. Варто порушити хоч одну ланку в єдиному ланцюгу буття, щоб запанував хаос. Ця концепція була надзвичайно популярна в добу Відродження, неодноразово використовував її і сам Шекспір (промова Улісса в «Троїлі й Крессіді», архієпископа Кентерберійського в «Геріхові V»). У «Коріолані», однак, міркування про гармонію всього суцього зведено до рівня гротеску.

Римська держава давно втратила навіть видимість єдності. Патриції і трибуни борються за владу. Народ, то запалюючись ненавистю до своїх гнобителів, то остигаючи, марно намагається захистити свої інтереси. Доля народу, його благо байдужі і патриціям, і трибунам. Римське суспільство, яке роздирають антагоністичні протиріччя, не тільки антигуманне, а й агресивне щодо людської

особистості, яка в свою чергу винна в існуючому розладі. Це переконливо демонструє доля протагоніста.

Відкидаючи римське суспільство як недостойне ідеалу, Коріолан намагається вийти за межі всіх суспільних і особистих зв'язків, протиставити загальному розкладу своє гіпертрофоване «Я». Герой не тільки кидає Рим, а й очолює похід вольсків проти міста, яке наслідком образити його. Він непохитний, нічні прохання не зворушують Кая Марція. Здавалося б, Коріолану справді вдалося зрештись усіх пут, що зв'язували його з ворожим Римом. Проте трагізм ситуації полягає в тому, що саме тепер герой опиняється в полоні відкинутих ним уявлень. Соціальна природа антагоністичного класового суспільства неминуче передбачає граничну відособленість особистості, розрив її суспільних зв'язків. Прагнення утвердити себе як неповторну людську особистість перетворюється в цих умовах на антигромадський індивідуалізм.

Протагоніст уперше обвиняється перед проблемою вибору. Наступний можливий крок — це вихід за межі всіх суспільних і природних зв'язків між людьми. Однак проти цього повстає сама людська природа героя. Не маючи сил опиратися почуттю жалю, викликаного словами матері, Коріолан уперше відступає від свого абстрактного кодексу честі. Те, що герой сприймає як свою ганьбу, — є найбільшим тріумфом людяності. Нікому не дано відіняти узи, що еднають людей. Загибель Коріолана — це заперечення коштовності індивідуалістичної самодільної особистості. Від омани до трагічного прозріння, а потім до загибелі-спокути — такий шлях героя трагедії.

Соціальна виразність трагедії зумовила її театральну історію. Сценічні трактування п'єси майже завжди можна співвіднести з тими історичними умовами, в яких здійснювалась постановка трагедії. У XVIII ст., наприклад, «Коріолан» сприймався англійськими глядачами крізь призму боротьби зі спробами дворянської реставрації в країні. Багато видатних англійських режисерів і акторів зверталось до цієї трагедії: Д. Гаррік, Г. Ірвінг, Ф. Бенсон та ін. «Коріолан» був останнім спектаклем, поставленим У. Поулом (пост. 1931 р.). Режисер переніс дію трагедії з часів давнього Риму в епоху Директорії. Постановка стала антифашистським спектаклем-пересторогою. 1938 р. в театрі «Олд Вік» Коріолана зіграв Л. Олів'є. На російській сцені цю роль виконували В. Каратигін, О. Южин. 1902 р. О. Ленський поставив трагедію на сцені Малого театру. Удачею театру стало трактування теми народу як центральної в трагедії. Такого зображення народу на сцені Малого театру доти ще не було.

Перший переклад «Коріолана» українською мовою був здійснений 1882 р. П. Кулішем і опублікований 1900 р. за авторським рукописом перекладача. Про «Коріолана» писали Л. Українка, яка включила п'єсу до програми видань київського гуртка «Плеяда», та І. Франко.

ПРИМІТКИ ДО «КОРІОЛАНА»

С. 528. *Кай Марцій Коріолан* (дати народження й смерті невідомі) — римський полководець, про життя якого дійшли тільки напівлегендарні перекази. Про участь Коріолана в конфлікті між патриціями та плебеями (495 до н. е.) ніяких певних відомостей не збереглося. 493 р. до н. е. відзначився при штурмі Коріол. 491 р. до н. е. був вигнаний з Рима. Щоб помститися, обложив Рим з армією вольсків. За однією з версій, загинув від руки вождя вольсків, за іншою — помер у вигнанні.

С. 530. *Канітолій* — див. приміт. до с. 60.

С. 531. *Колись повстали проти живота Всі члени тіла.*— Зміст байки Мененія Агріппи відтворює концепцію загальної супідрядності, яка виникла ще за часів античності. За Титом Лівієм, Мененій розповідав цю байку плебеям під час повстання 495 р. до н. е. Згадується байка і в книзі Плутарха. Вчення про всесвітню ієрархію, згідно з яким кожне явище як з природного, так і з суспільного життя має своє постійне місце в єдиній системі буття, набуває надзвичайної популярності в добу Відродження.

С. 535. *Юній Брут, Сіціній Велут* — за Плутархом, перші народні трибуни. Народні (плебейські) трибуни — найвищі виборні службові особи з плебей у давньому Римі. Обиралися на плебейських зборах терміном на рік у кількості 2—5, а пізніше 10 чоловік. Спочатку обов'язком трибунів було тільки захищати інтереси плебей проти сваволі патриціїв. Пізніше здобули право втручатися в дії всіх офіційних осіб, крім диктатора і цензора.

Вольски — італійські за походженням племена. Мешкали в Лації (Середня Італія), столиця — місто Коріоли.

С. 540. *Гекуба* — див. приміт. до с. 49.

С. 541. *Ти станеш другою Пенелопою...*— Пенелопа — в грецькій міфології дружина царя о-ва Ітаки Одиссея. За поемою Гомера «Одіссея», Пенелопа двадцять років чекала чоловіка з Троянської війни, хоч до неї сваталося багато женихів. Обрати нового чоловіка Пенелопа погоджувалася лише після того, як закінчить ткати покривало. Уночі, проте, вона розпускала все, що було зроблено вдень. Ім'я Пенелопи стало символом подружньої вірності жінки.

С. 543. *Марс* (Арес) — бог війни в античній міфології.

С. 544. *Плутон* (Аїд) — володар підземного царства в античній міфології.

Катон Таким войовника в уяві бачив...— Катон Марк Порцій Старший (234—149 до н. е.) — римський державний діяч, історик і письменник. З 195 р. до н. е. — консул, з 184 р. до н. е. — цензор. Захисник привілеїв аристократії. Автор твору «Походження» (не зберігся), в якому висвітлює історію Рима від заснування міста до 2-ї Пунічної війни. Плутарх розповідає, що Катон вимагав від воїна не лише мужності, а й грізного вигляду та гуляного голосу, щоб ~~вжикати~~ жак

у ворогів. Анахронізм у тексті: Катон жив у III—II ст. до н. е., тобто пізніше за Кориолана.

С. 545. *Драхма* — давньогрецька грошова одиниця.

С. 548. *Анциати* — мешканці Анціума, міста, яке було розташоване біля гирла р. Тібру.

С. 549. *Центурія* — одиниця військово-політичного поділу громадян у Стародавньому Римі. Центурії комплектувалися залежно від майнового і вікового цензу. За центуріями відбувалися вибори до народних зборів.

С. 550. *Будь ти й Гектором самим, Що серед ваших недолугих предків...*—У Стародавньому Римі дуже популярною була легенда про заснування Римської держави нащадками героя Троянської війни Енея, який після падіння Трої нібито переселився до Італії. Гектор, один з найславетніших троянських героїв, був родичем Енея. Про мандри Енея розповідається в «Енеїді» Вергілія.

С. 555. *Авгури* — жерці, що провіщали майбутнє, вивчаючи політ птахів та їхню поведінку.

С. 556. *...не можу назвати вас Лікургами.*— Лікург — міфологічний спартанський законодавець, діяльність якого звичайно відносять до IX—VIII ст. до н. е. Згідно з легендою, Лікург видав закони, що визначали устрій аристократичної рабовласницької держави, право землеволодіння тощо. Переносно: мудрий державний діяч.

С. 557. *Девкаліон* (гр. міф.) — цар фессалійського міста Фтії, син Прометея та Клімени, чоловік Пірри. Коли Зевс вирішив за злочини винищити людський рід і наслав на землю потоп, Девкаліон і Пірра врятувалися на кораблі, який задалегідь збудували за порадою Прометея.

Юнона (рим. міф.) — дружина Юпітера, покровителька сім'ї та шлюбу.

С. 558. *Клавдій Гален* (129(130) — 201) — римський лікар і природодослідник. Автор понад 400 праць з філософії і медицини. Праці Галена справили великий вплив на розвиток медицини. Згадка про Галена в тексті — анахронізм.

...у вінку з дубового листя.—У Стародавньому Римі дуб вважався священним деревом Юпітера. Вінком з дубового листя увінчували героїв.

С. 559. *Як відбивали напад Тарквінія...*—Луцій Тарквіній Гордий — за римською легендою, останній (сьомий) цар Стародавнього Риму (534(533) — 510(509) до н. е.), етруск. Жорстокість та безчинства Тарквінія викликали в Римі повстання, внаслідок якого його було вигнано з країни, скасовано царську владу і встановлено республіканський лад.

С. 561. *Консул* — у Стародавньому Римі періоду республіки титул двох обраних найвищих службових осіб.

С. 575. *Анк Марцій* (640—616 до н. е.) — четвертий з легендарних царів Стародавнього Риму.

Нума Помпій — за легендою, другий з царів Стародавнього Риму (714—671 до н. е.). Вважався засновником провідних римських культів та жрецьких колегій. Запровадив нібито також місячний календар, розділив дні на свята й будні.

Тулл Гостій — третій з легендарних царів Стародавнього Риму (670—630 до н. е.).

Публій, Квінт(ій), Цензорін. — Шекспір помилково вважає Публія, Квінтія та Цензоріна предками Коріолана. За Плутархом, вони були його нащадками. Акведуки, про які йде мова в тексті, були збудовані в Римі лише 149 р. до н. е. Кай Марцій Рутул отримав наймення Цензорін, коли його 265 р. до н. е. вдруге було обрано цензором, тобто через 48 років після вигнання Коріолана з Риму. Цензор у Стародавньому Римі — один з найвищих державних сановників. Цензори обиралися на 5 років. Проводили нагляд за моральністю, контролювали державні фінанси тощо.

С. 580. *Гідра* — в давньогрецькій міфології страхітлива дев'ятиголова змія, яка вважалася непереможною, оскільки на місці відрубаних голів у неї виростали нові. Проте Геракл убив її, припікаючи шию обезголовленої потворою палаючою головошкочою.

Ареопаг — орган влади в давніх Афінах. Названий за місцем засідань на пагорбі Ареса біля Акрополя. Ареопагу належала широка політична, судова, контролююча і релігійна влада. Був оплотом аристократії.

С. 582. *Еділ* — службова особа в Стародавньому Римі. До численних обов'язків еділів належала також охорона громадського порядку. Саме еділи арештовували злочинців тощо.

С. 583. *Тарпейська скеля* — місце страти у давньому Римі. З Тарпейської скелі зіштовхували зрадників.

С. 593. *Триби* — з VI ст. до н. е. до 30-х рр. н. е. адміністративно-територіальний округ у Стародавньому Римі. За трибами встановлювався ценз і провадився набір до армії та голосування.

С. 616. *Як Геркулес, Що з дерева плоди струсав достиглі*. — Натяк на 2-й подвиг Геркулеса — викрадення золотих яблук з саду Гесперід, дочок титана Атланта.

С. 627. *Он мати кланяється, мов Олімп...* — Олімп, у грецькій міфології, священна гора в Фессалії, місцеперебування Зевса та інших богів. Порівняння підкреслює велич Волумнії, яка зберігає свою гідність, навіть звертаючись до сина з проханням.

С. 628. *Валерій Публікола* — один із засновників Римської республіки, її перший консул з 510 р. до н. е. Брав участь у вигнанні Тарквінія Гордого з Риму.

С. 633. *...як статуя Александра.*— Мається на увазі Александр Македонський (356—323 до н. е.), цар Македонії з 336 р. до н. е., один з найвидатніших полководців і державних діячів стародавнього світу. Анахронізм у тексті: Александр Македонський жив через півтора сторіччя після Коріолана.

Олена АЛЕКСЕЄНКО

ЗМІСТ

- * ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАТСЬКИЙ
Переклав Леонід Гребінка
5

- ОТЕЛЛО, ВЕНЕЦІАНСЬКИЙ МАВР
Переклала Ірина Стешенко
119

- КОРОЛЬ ЛІР
Переклав Максим Рильський
235

- * МАКБЕТ
Переклав Борис Тен
(з участю Віктора Гуменюка)
344

- * АНТОНІЙ І КЛЕОПАТРА
Переклав Борис Тен
416

- * КОРІОЛАН
Переклав Дмитро Павличко
527

Гамлет

Післямова Дмитра Наливайка

643

Примітки до «Гамлета»

Дмитра Наливайка

649

Отелло

Післямова Наталії Модестової

653

Примітки до «Отелло»

Наталії Модестової

657

Король Лір

Післямова Наталії Модестової

658

Примітки до «Короля Ліра»

Наталії Модестової

663

Макбет
Післямова Дмитра Наливайка
665

Примітки до «Макбета»
Дмитра Наливайка
670

Антоній і Клеопатра
Післямова Олени Алексєєнко
672

Примітки до «Антонія і Клеопатри»
Олени Алексєєнко
678

Коріолан
Післямова Олени Алексєєнко
681

Примітки до «Коріолана»
Олени Алексєєнко
687

ПІСЛЯМОВИ ТА ПРИМІТКИ

642

Гамлет

Післямова Дмитра Наливайка

643

Примітки до «Гамлета»

Дмитра Наливайка

649

Отелло

Післямова Наталії Модестової

653

Примітки до «Отелло»

Наталії Модестової

657

Король Лір

Післямова Наталії Модестової

658

Примітки до «Короля Ліра»

Наталії Модестової

663

Макбет
Післямова Дмитра Наливайка
665

Примітки до «Макбета»
Дмитра Наливайка
670

Антоній і Клеопатра
Післямова Олени Алексеєнко
672

Примітки до «Антонія і Клеопатри»
Олени Алексеєнко
678

Коріолан
Післямова Олени Алексеєнко
681

Примітки до «Коріолана»
Олени Алексеєнко
687

ВИЛЬЯМ ШЕКСПИР

Сочинения в шести томах

ТОМ 6

Гамлет, принц Датский
Отелло, венецианский мавр
Король Лир
Макбет
Антоний и Клеопатра
Кориолян

Перевод с английского

Киев,
издательство
художественной литературы
«Дніпро»,
1986

(на украинском языке)

Редактор М. В. Тупайло
Художник С. Г. Якутович
Художне оформлення В. С. Мітченка
Художній редактор І. М. Гаврилюк
Технічний редактор І. І. Євграфова
Коректори Т. В. Грузинська,
Н. І. Прохоренко

Інформ. бланк № 2900

Здано до складання 13.03.86. Підписано до друку 16.10.86. Формат 60×84^{1/16}. Папір друк № 1. Гарнітура літературна. Друк високій. Умови, друк. арк. 40,456. Умови. фарбовідб. 40,781. Обл.-вид. арк. 38,555. Тираж 68 000 пр. Зам. 6-441. Ціна 3 крб. 40 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро»,
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

З матриць
Головного підприємства
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига»
на Харківській книжковій фабриці
ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків,
вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Шекспір В.

Ш41 Твори в шести томах. Том 5 / Перекл. з англ.; Післямови
О. Алексеєнко, Н. Модестової та Д. Наливайка.— К. : Дніпро,
1986.— 693 с., іл.

До п'ятого тому творів В. Шекспіра (1564—1616) увійшли трагедії «Гамлет»,
«Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Антоній і Клеопатра», «Коріолан».

Ш 4703000000—250
М295(04)—86 передплатне

И(Англ)